Nyt historisk Tidsskrift,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved Selskabets Bestyrelse.

Redigeret

af

N. L. Westergaard,
Foreningens Secretair.

Sjette Bind.

Kjøbenhavn.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri
ved F. S. Muhle.

1856.

Fortale.

Den første Række af det historiske Tidsskrift, hvis Begyndelse falder samtidig med Foreningens Stiftelse, blev i Aaret 1845 afsluttet med et Omfang af sex Bind, forat fortsættes i en ny Række af Bind under Titel af „Nyt historisk Tidsskrift", hvoraf det første udkom 1846. De samme Grunde, som da foranledigede denne Forandring, have ogsaa nu maattet gjøre det tilraadeligt at slutte denne anden Række af Tidsskriftet med nærværende sjette Bind, som derfor er forsynet med en Angivelse af Indholdet i de sex Bind, hvoraf denne Række bestaaer. Idet Bestyrelsen agter at paabegynde en ny Række af Tidsskriftet uden væsenlig Forandring i dets Plan og Indhold, skeer det i den tillidsfulde Forventning, at danske Historieforskere ville ligesom hidtil finde det et passende Meddelelsesmiddel for deres Arbeider, og yde det ved literaire Bidrag den Understøttelse, uden hvilken det ligesaa lidt, som selve Foreningen, kan vedblive at bestaae.

Foreningens Bestyrelse er, siden den i Fortalen til 5te Bind under 1ste Juni 1854 aflagde en Beretning om Foreningens Virksomhed, ikke undergaaet nogen Forandring, idet dens efter Vedtægternes Bestemmelse udtraadte Medlemmer, Professorerne Allen og Schiern gjenvalgtes paa Aarsmøderne den 2den Marts 1855 og den 14de Marts 1856. Foreningens literaire Virksomhed er bleven uafbrudt fortsat paa en, som vi haabe, tilfredsstillende Maade. Den har i de forløbne to Aar udgivet 1) af N. M. Petersens Bidrag til den danske Literaturs Historie, anden og tredie Deel, omfattende Literaturen fra 1500 til 1710, 2) J. P. F. Königsfeldts Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter, og 3) det sjette Bind af Nyt historisk Tidsskrift. Bestyrelsen troer derved rigeligt at have indhentet, hvad uheldige Omstændigheder i 1853 ikke dengang tillod den at udrette.

Ifølge Regnskaberne for Aarene 1854 og 1855 havde Foreningen i disse to Aar en Indtægt af 3759 Rd. 6 ß foruden en Kassebeholdning fra 1853 af 673 Rd. 30 ß. Udgifterne udgjorde i samme Tid 3341 Rd., hvorefter Kassebeholdningen ved Udgangen af 1855 beløb sig til 1091 Rd. 36 ß. Ifølge Vedtægterne meddeles her en Udsigt over disse to Aars Regnskaber:

A. Indtægt.	1854.	1855.
a) Medlemsbidrag [1]	1116 Rd. „ ß.	1044 Rd. „ ß.
b) Resterende Medlemsbidrag for foregaaende Aar	171 — „ -	486 — „ -
c) For solgte Skrifter	16 — 42 -	319 — 2 -
d) Renter af Foreningens i Statskassen indskrevne Capital af 5000 Rd.	200 — „ -	200 — „ -
e) Renter af en i Sparekassen indsat Sum [2]	6 — 58 -	„ — „ -
f) Det classenske Fideicommis Bidrag	100 — „ -	100 — „ -
	1610 Rd. 4 ß.	2149 Rd. 2 ß.
	3759 Rd. 6 ß.	

B. Udgift.	1854.	1855.
a) Forfatterhonorar	947 Rd. „ ß.	402 Rd. „ ß.
b) Bogtrykkerarbeide	573 — 56 -	204 — 64 -
c) Papirregning	294 — 76 -	479 — 2 -
d) Bogbinderarbeide	81 — 80 -	24 — 62 -
e) Budets Løn	50 — „ -	50 — „ -
f) Løbende Udgifter og Incassations Omkostninger	81 — 89 -	151 — 51 -
	2029 Rd. 13 ß.	1811 Rd. 83 ß.
	3341 Rd. „ ß.	

Ifølge den i Slutningen af 5te Bind meddelte Liste talte Foreningen den 1ste Mai 1854 527 Medlemmer. Heraf har Foreningen siden ved Dødsfald tabt 29 Medlemmer, nemlig: Conferentsraad og Overpræsident **M. Lange**, der i flere Aar lige til sin Død

---

[1]) I Aaret 1854 indkrævedes Medlemsbidrag saavel for det løbende Aar, som for andet Halvaar af det foregaaende, men største Delen af de udenbys Medlemsbidrag udestod ved Aarets Udgang. Derimod blev Regnskabet for 1855, væsenlig ved den gyldendalske Boghandels Velvillie, afsluttet uden synderlig Restance, idet der ved Aarets Udgang ikkun udestod 13 Rd.

[2]) Disse Renter ere ikke hævede i Aaret 1855.

har vist Foreningen den Velvillie at decidere dens Regnskaber, Stiftsphysicus **Aarestrup**, Provst **D. S. Birch**, Kammerherre **R. Bjelke**, Justitsraad **Bugge**, Biskop **Faye**, Overlærer **Fleischer**, Conferentsraad **Hansen**, Stiftsskriver **Hansen**, Dr. med. **Hübertz**, Pastor **Ipsen**, Prokurator **Jespersen**, Lehnsgreve **Knuth**, Justitsraad **Krüger**, Biskop **Lautrup**, Cand. theol. **Linderup**, Secretair **Lindorff**, Dr. med. **Momme**, Kammerassessor **Muus**, Etatsraad **Møller**, Etatsraad **Normann**, Etatsraad **Paulsen**, Justitsraad **Platon**, Grev **Reventlow**, Conferentsraad **Sporon**, Generalmajor **Steinmann**, Pastor **Thisted**, Grev **Trolle Bonde**, Stiftsprovst **Ursin**. Desuden ere 22 Medlemmer udtraadte af Foreningen. Den hele Afgang har saaledes været 51; men denne er næsten erstattet derved, at der i samme Tidsrum er indtraadt 46 Medlemmer i Foreningen, som derved nu tæller 522 Medlemmer, hvis Navne findes opførte paa den i dette Bind offentliggjorte Liste.

Kjøbenhavn, i den danske historiske Forenings Bestyrelse,
den 25de October 1856.

J. E. Larsen. N. L. Westergaard. J. J. A. Worsaae.
C. F. Allen. F. C. Schiern.

Indhold.

Side

Historisk Literatur og Kritik.

Odense Byes Sognehistorie efter Reformationen.

Af
Bisskop, Dr. C. T. Engelstoft.

En Byes Sognehistorie er ikke lidet forskjellig fra dens Præstehistorie; thi om den end i vidtløftigst Forstand kan siges at indbefatte denne, er det dog væsentligen et andet Synspunct, hvorfra den gaaer ud. Sognehistorien fæster Blikket paa den kirkelige Institution i dens Heelhed og i dens Forandringer gjennem Tidens Løb; den omfatter saavel Sognekirken og alle Embeder og Betjeninger ved den som de Mænds Historie, der have virket i disse; men disse Mænds Personlighed og Levnet vedkommer strængt taget ikke Sognehistorien videre, end forsaavidt som de have virket der og havt Indflydelse paa Embedets Historie. Derfor er det nærværende Forsøg til en Sognehistorie for Odense Bye ingenlunde en Gjentagelse af hvad Bloch og Nøraa have samlet i den fyenske Geistligheds Historie 1ste Deel; thi disse Forfattere have deels kun havt Præsteembedernes Historie for Øie, deels endog væsentlig behandlet denne fra det biographiske Standpunct, hvorimod i nærværende Forsøg den hele kirkelige Institution, som betegnes ved et Sogn, bliver Gjenstanden for Betragtningen, og det Biographiske om enkelte Kirketjenere kun vil blive berørt under Henviisning til disse Forgjængeres omfattende Samling eller fuldstændiggjort med de Oplysninger, som jeg har været istand til at kunne tilføie. — En Sognehistories Plan forudsætter en Oversigt over Forholdene i den catholske Tid, fra hvilken Elementerne til den protestantiske Ordning hidrøre; vi forudskikke derfor en kort Fremstilling af Tilstanden i Catholicismens Tider og af Overgangen i Reformationstiden, og behandle derefter de trende Sognes Historie, som bleve organiserede efter Reformationen, i den Orden, hvortil den historiske Sammenhæng nærmest henviste: St. Knud's, St. Hans's og Frue Sogn.

Indledning.

§ 1. Den catholske Cultus i Odense.

Paa den Tid, da Christendommens Prædiken naaede de danske Øer, i det 10de Aarhundrede, var Odense kun en lidet betydelig Bye; den laae den Gang for største Delen paa Aaens sydlige Bred omkring eller Øst for den Helligdom, der rimeligviis befandt sig paa det senere saakaldte Ronnebjergs Høider, hvor en befæstet Borg til Byens Forsvar afløste det hedenske Tempel.[1]) De nye Forhold, som Christendommen førte med sig, foranledigede eller vare samtidige med en langsom Bevægelse, hvorved Byen drog sig mod Øst og Nordost hen i den Egn, hvor Møglebro (ɔ: den store Bro, nu Frederiksbroen) samlede den gamle og den nye Bye, som reiste sig paa de nærmeste Høider paa Aaens nordlige Bred. Det var der, at den første christelige Kirke blev opført, indviet ligesom ofte de førstanlagte Kirker andensteds til Guds Moder, til Jomfru Maria. Frue Kirkes nuværende Bygning bærer ogsaa Præg af dens høie Ælde, skjønt Steenbygningen først hidrører fra det 12te Aarhundredes sidste Deel (1184–87). Byen udgjorde den Gang kun det ene Sogn; Bispoppen, hvis Embede daterer sig fra 970—88, residerede ved den enten i den store Klærkegaard, der senere kaldes Provstegaarden, eller i den særskilte Bispebolig, der senere forekommer paa Kirkegaardens sydlige Side og blev tilsidst skjænket til Kirkens Skole. Heraf forklares det grundløse Sagn, at Frue Kirke engang skulde have været indviet til St. Paulus, da det rimeligviis alene er en Fortolkning af Benævnelsen Palkirke, som er den

---

[1]) Dette og det Meste af det Følgende i dette Afsnit er øst af Vedel-Simonsen's riigholdige Bidrag til Odense Byes Historie, som er udgivet i Odense 1841—44, da Samlingen desværre sluttede med 3die Binds 1ste Hefte, ved Aaret 1600.

nordiske Oversættelse af Cathedral- eller Residentskirke.[2]) Hvilke Reliqvier der have forherliget den ældste Kirke, vide vi ikke; men de fabelagtige Sagn om den engelske Helgen St. Albans gjentagne Overførelse til Fyen lade formode, at Kirken ingen andre saadanne Helligdomme har besiddet, førend denne Helgens Been tilligemed St. Osvaldi virkelig engang i det 11te Aarhundrede kom til Odense. I det ellevte Aarhundrede tog Christendommens Indførelse nemlig ogsaa i Fyen ligesom i det øvrige Danmark en ny og kraftigere Gang ved den engelske Indflydelse, for hvilken da Danmark aabnedes. Det kan være uvist, om den nævnte Reliqvie kom til Odense med den første engelske Biskop Reiner, som tilligemed en Deel engelske Munke blev sendt af Knud den Store (1019—1030), eller med senere i Aaret 1032 ankomne Munke eller først ved Knud den Helliges Foranstaltning 1070 eller 1075. Det Sidste er det rimeligste, medens Rygtet og Ønsket om disse engelske Helgene kan være kommet til Odense ved de tidligere Leiligheder. Men i ethvert Tilfælde er det vist, at Kirken i Odense ved Knud den Store fik en stor Deel engelske Benedictinermunke til sin Tjeneste, og da der ingen anden Kirke var, hvori St. Albans og Osvaldi Reliqvier kunde henlægges, maae disse Helligdomme, da de kom, have været anbetroede Frue Kirke. Saavel derved som ved Kirketjenestens fuldstændigere Organisation ved de nævnte Munke hævede Odense Cathedralkirke sig til den Anseelse, der tilkom den som Stiftets Midtpunct og Hoved. Munkene kaldte sig efter den Kirke, ved hvilken de skulde tjene, Marianer, og udgjorde Kirkens geistlige Personale som andetsteds Domherrerne,[3]) og om end ikke alle Marianerne altid vare egentlige Præster, tilegnede deres Sam-

[2]) Smstd. 1ste Bd. 1ste H. S 48. Dette urigtige Navn forekommer endnu hos Arent Berntsen.

[3]) Daugaard om de danske Klostre. S. 35—36.

fund sig aldrig Character af et Benedictinerkloster, men beholdt stedse mere Characteren af en præstelig Embedsorden under en Provst i den store Provstiegaard, der formodentlig blev doteret af Regjeringen og derfor stedse stod under Kongernes Patronat og Forlehning.[4]) Benedictinernes Navn menes kun at have vedligeholdt sig i Navnene Pjentedam, Pjentebro, Pjentemølle, som de formodentlig anlagde.[5]) Men som en Stiftskirkes Geistlighed og en Bispops Raad kunde Marianerne have Udsigt til et Domkapitels Rettigheder, naar Bispestolenes Besættelse kunde, som det skete et Aarhundrede senere, unddrages Kongerne; og som Byens eneste Præste-Samfund kunde de have Krav paa at besætte og forsørge alle Sognekirker, som senere kunde blive oprettede. Men vi skulle see, at Bispoppen skilte sig fra dem, og at det ei heller bestandig lykkedes dem at beholde hele Byen til deres Sogn.

Den nye Bye norden for Aaen trak sig imod Vest, i nær Tilslutning til Aaen, og lidt imod Nord og Øst omkring Frue Kirke; allerede 1073 siger Adam af Bremen, at Odense var en stor Bye og den største Handelsstad paa Øen. Den havde imidlertid hverken noget egentlig Kloster eller mere end een Kirke. Imod den almindelige Orden fik den en ny Sognekirke først. Knud den Hellige foretog sig allerede før sin Thronbestigelse 1078 at opføre en ny Kirke for de engelske Helgenes Reliqvier, almindelig kaldet St. Albani Kirke. Den blev bygget vestlig fra Frue Kirke paa den sydlige eller vestlige Side af det nuværende Torv, som var dens Kirkegaard; men det er vanskeligt at sige, om den laae nordligere end St. Knuds Kirke eller nærmere ved Aaen.[6]) Den nye

[4]) Det kaldes allerede en kongelig Forlehning 1262 (Ved. Sim. 1ste Bd. 2det H. S. 204), og vi skulle i det Følgende see, hvorledes det vedblev at være det bestandigen.

[5]) Vedel Simonsen a. Skr. 1ste H. S. 51.

[6]) Vedel Simonsen (a. St. S. 62) og Mumme (St. Knuds Kirke i

Kirke var af Træ ligesom Frue Kirke dengang; men den samme Konge lagde ogsaa 1081 ved Siden af den Grunden til en Steenkirke, som skulde afløse Trækirken som en værdigere Bolig for disse Helligdomme. Denne Bygning kan derfor efter sin Idee ikke betragtes som en ny, tredie Kirke. Men den blev alligevel ved uforudseete Begivenheders Mellemkomst den tredie Kirke, da den istedetfor de engelske Helgenes Reliqvier modtog Kong Knuds egne Levninger og blev indviet til ham, som vi nedenfor skulle see.

Byens anden Kirke, St. Albani Kirke, blev indviet Jomfru Maria; den var en Filialkirke af Byens Sognekirke og betjentes af det eneste Præstesamfund ved denne, der ogsaa vistnok allerede i længere eller kortere Tid havde bedet til St. Albanus i den gamle Kirke. Men den nye Kirke blev tillige indviet St. Alban og kaldtes almindeligst efter ham, medens den forblev i saa nær Forbindelse med den gamle, at de samme Geistlige betjente begge og kaldte sig nu snart Albaner, snart Marianer. Men ligesom den havde sine særegne Indkomster, som Kongen tillagde den eller forøgede af Kronens Byskat,[7] saaledes havde den ogsaa sit særegne Sogn før 1141,[8] og formodentlig var Sognekaldet tillagt En af Marianernes Samfund, som Provsten dertil bestemte.[9] Den fik flere og flere Præster, eftersom Altere og Vicarier oprettedes i den,[10] og

Odense 1844. S. 2) antage det sidste; men det forekommer mig rimeligst, at Kirken laae lige øst for det nordøstlige Hjørne af den nuværende St. Knuds Kirkegaard, det Eneste, der kan forenes med Dievidnet Ælnoths Beretning, at St. Knuds Kiste blev ført til „den sydlige Kirke", da det blev flyttet fra Albani Kirke til St. Knuds Kirke.

7) Af et Forlig sees, at den inden 1141 havde Korninbtægt og 4 Mk. af Byens Midsommersgjeld. Ved. Sim. ans. St. S. 99.

8) Smstd. S. 99 nævnes St. Albani Sognemænd.

9) 1403 nævnes Nicol. Clausen Præst ved St. Albani. Smstd. 2det H. S. 91.

10) Der nævnes vor Frue Alter, (Ved. Sim. 1, 2, 39 og 119), Erasmi og Hellig Trefoldigheds Alter (164, 186), St. Gjertruds Alter (2, 1,

dens Træbygning afløstes i 12te Aarh. af en Steenbygning, som vel manglede de oprindelige Helligdomme, hvilke Oprørerne ødelagde ved Kong Knuds Drab 1086, men derimod havde en sikkrere Grundvold for sin Bestaaen i det største Sogn i Byen, for hvilket den var Sognekirke indtil Reformationen, og som endog indbefattede Landsbyen Hunnerup.[11])

Det varede meget længe, inden Byens tredie Sogn dannede sig; Byens Grændser mod Nord vare længe meget indskrænkede; dens Hovedgader vare Nedergaden og Algaden, hvilken sidste strakte sig i en bugtet Linie fra St. Jørgens Port til det Sted, hvor nu Holzedore forener sig med Vestergade og Byens vestlige Port Holsterthor befandt sig; den løb saaledes gjennem de to Stykker af Gaden, som i betydelig Afstand fra hinanden endnu bevare Navnet. Hvad der var Syd for denne Linie, var bebygget: Frue Kirkestræde hedte Eiby Stræde, og Albani Stræde adskilte St. Knuds Kirke fra Albani Kirke. De store nord for denne Linie beliggende Strækninger, paa hvilke Graabrødre- og Sortebrødre Klostre bleve anlagte, laae saa godt som ubebyggede eller dog udenfor Byen indtil det 13de Aarhundrede, og hvad der laae nordfor Byens Bæk og hvoraf netop det tredie Sogn dannede sig, var Morads og Strand, indtil Valdemar den 2den foretog Dæmningerne ved Stige. Det er Klostre, som væsentlig have bidraget til Byens Udvidelse og et af dem ogsaa til dette Sogns Tilblivelse.

---

119), Anthonii Vicarie (93), St. Carinæ Alter (143), og til disse føier en Opteguelse af Christen Povelsen (i Bispearch.) Hellig Tre Kongers Alter, hvis Gods Anna Marsvin tog til sig (maaskee det, som 1347 kun kaldtes vor Frue Alter, Ved. Sim. 1, 2, 39), og et ubenævnt, som Mst. Joh. Walkendorph havde havt. Til de to første hørte de største Gilder i Byen, det elende Gilde og Kjøbmandsgildet.

11) Saaledes var det 1532 (Ved. Sim. a. Sk. 2det Bd. 1ste H. S. 188), og det er rimeligt, at det har været saaledes fra Tiderne før St. Knuds Kirkes Anlæggelse.

Vi kaste derfor et Blik paa Klostrenes Historie, og føres gjennem denne til de øvrige Kirkers Oprindelse.

Den tredie Kirke, som tillige skulde blive Byens første Steenkirke, var vist nok bestemt til Sognekirke, nemlig for Albani Sogn; men den blev det ikke. Medens Bygningsarbeidet stod paa, vare ikke alene de Reliqvier blevne ødelagte, for hvilke den var bestemt; men den dræbte Konges Minde havde tiltrods for Manges modsatte Dom snart i den Grad omgivet sig med Glandsen af hellig Ærefrygt, at det syntes at ligge nærmest at forherlige hans Kirke med hans egne Levninger; det var en Livssag for det sig udviklende Hierarchie, som havde Folkestemningen imod sig, at opstille den faldne Konge som Martyr, og det gjorde ham til hele Landets fornemste Skytshelgen. Inden endnu Kirken selv var færdig, førtes hans Been, tilligemed hans faldne Broders, Benedicts, over i en Capelbygning paa Kirkens søndre Side 1095; de talrige Mirakler, der nu allerede forherligede Kirken, have vistnok ogsaa bidraget til Forøgelsen af dens Hjelpekilder, om hvis Oprindelse man er uvidende. Ogsaa Kong Erik Eiegod antog sig nu Kirkens Bygning og erhvervede Tilladelse til Broderens formelige Skrinlæggelse paa dens Alter, som skete 1100. Den blev indviet baade til St. Albanus og til St. Knud og desuden endnu til Jomfrue Maria, saaat den forenede begge de andre Kirkers Navne med sit særegne — til ikke liden Forvirring i Historien. Men spørge vi om Grunden til dette Særsyn, da finder det sin naturlige Forklaring deri, at den skulde have traadt istedetfor Frue Sogns anden eller Filialkirke, Albani Kirke, men deri ligger atter den Forudsætning, at den som Sognekirke maatte træde i samme Forhold til den gamle Kirke som Albani Kirke og betjenes af dens Præstesamfund. Dette var udentvivl ogsaa skeet, dersom den virkelig var blevet en Sognekirke efter Bestemmelsen; men

det blev rimeligviis befundet lidet sømmeligt for St. Knuds Helligdom og Byens første Steenkirke at staae som Filialkirke under Frue Kirke. Den kom desuden i andre Hænder end i Marianernes. At allerede Knud den Hellige selv havde dannet et Munkesamfund ved Siden af Kirken, er meget tvivlsomt og ikke sandsynligt;[12]) men Erik Eiegod modtog, samme Aar som Knud blev skrinlagt, 12 engelske Benedictiner fra Evesham. Disse skulde boe ved den nye Kirke, som Marianerne ved Frue Kirke, og dannede et Priorat for St. Knuds Tjeneste. Bisskoppen tilraadte denne Institution, som er Begyndelsen til det store og rige St. Knuds Kloster, og Kong Eriks Eftermand tillagde 1107 Knudsbrødrene eller egentlig Kirken 20 Mk. af den fyenske Skat og ligesaameget af den jydske, og snart sluttede privat Godgjørenhed mod Brødrene og Stiftelser i St. Knuds Kirke sig til denne Begyndelse. Men om Sogn og Menighed er ikke Tale. Kirken var blevet en Klosterkirke eller en Kirke for den Slags Gudstjeneste, der pleiede at holdes i Domkirker. Denne forandrede Bestemmelse af Kirken i Forening med St. Knuds hellige Navn, Kirkens Anseelse og det nye Klosters Begunstigelse fra alle Sider drog Bisskoppen selv over fra Frue Kirke: Knudsbrødrene fik Domcapitlets Ret at vælge Bisskop 1139, og tilsidst flyttede (1308) Bisskoppen sin Residents fra Frue Kirkes Nærhed over i Albani Sogn paa den østlige Side af denne Kirkes Kirkegaard (hvor nu Frøkenklostret ligger). Uagtet Marianerne

---

12) At han skulde have stiftet et Munke- eller Præstesamfund ved den første Albani Kirke, er uden Beviis, da det derfor paaberaabte Forhold (Daugaard S. 284) finder sin Forklaring i denne Kirkes Stilling til Marianerne eller Albanerne ved Frue Kirke. Det er rimeligst, at Knuds fromme Nidkjærhed og enkelte engelske Munkes Ankomst hertil, maaskee i Anledning af Kirkebygningen, (saasom Ælnoth 1083), kan være den hele historiske Grund, hvorpaa det hviler, at Beretningen tilskriver ham det Klosters Stiftelse, der kom til at bære hans Navn.

flere Gange gjorde tildeels voldsomme Forsøg paa at udøve deres formeentlige Ret som Domcapitel, forbleve Knudsbrødrene i Besiddelse deraf, dog uden at omforme deres Kloster efter Domcapitlers Organisation, med Undtagelse af den korte Tid, da Kong Christian den Første fortrængte de gamle Munke ved regelbundne Chorherrer, som dog snart atter maatte vige Pladsen for hine. Fyens Stifts Domkirke havde saaledes hverken Provst, Decanus eller Cantor, medens Sognegeistligheden i Byen vedblev at have sin Provst ved Frue Kirke.

Provstens Ret til at styre St. Albani Kirke blev, som man kunde vente formedelst dens oprindelige paatænkte Identitet med den nye Kirke, ikke heller uanfægtet af det mægtige Kloster. Da dettes Kirke var indviet til Jomfrue Maria og St. Albanus foruden til St. Knud, laae deri allerede en Forudsætning om en Forbindelse, der maatte klares, og desuden var den nye Kirke efter sin Idee netop bestemt til at være Albani Sognekirke og at afløse Trækirken. Naar Bestemmelsen skulde opfyldes, maatte enten Albani Menighed overgives til St. Knuds Kirkes Præstestand eller Marianerne drage ind i denne med deres Sognemenighed. Formodentlig kunde man ikke enes om nogen af Delene, de tvende Albanikirker vedbleve at tjene to forskjellige Bestemmelser, og skjønt Albani Trækirke senere blev ombygt til Steenkirke, som St. Knuds allerede var, bleve begge staaende saa nær ved hinanden som ikke noget andet Sted to Kirker i Danmark. Det kom i Aaret 1141 til et Slags Forlig, som Kongen stadfæstede; baade en Korn- og en Penge-Indtægt, som forhen havde tilflydt St. Albani Kirke, blev tillagt Brødrene, imod at de opgave deres Krav paa nogen Ret over denne Kirke, og jo mere Knudsbrødrene hengave sig til det klosterlige Liv og saae deres Domkirke beriget med Altere og Messer, der kunde føde og sysselsætte dem, desto lettere

glemte de dens gamle Bestemmelse at være Sognekirke. De dannede sig paa anden Maade en Filialmenighed efter deres eget Forbillede, idet de afgave Præster til det paa Nonnebjerget i det 12te Aarhundrede anlagte Nonnekloster.[13] Dette Kloster blev mulig stiftet af Erik Lam, der ombyttede Purpuret med Munkekappen i St. Knuds Kloster og maaskee indrømmede Nonnerne den gamle Kongeborg paa dette Sted — hvoraf de kaldtes Borgnonner, moniales de Burgo — og det lod sig da let forklare, at han stillede dette Kloster i nær Forbindelse med Knudsbrødrene, uagtet de ikke vare Benedictinernonner. Om denne Forbindelse vedblev, efter at Nonnerne i det 13de Aarh. vare forflyttede til Dalum og havde faaet deres egen Prior, er uvist; men et Vink derom fra det 14de Aarhundrede synes det at være, at en Prior af Dalum 1340 i Forening med Frue Kirkes Præster gjorde Paastand paa Deel i Bispevalget, som om han betragtede sig som Medlem af St. Knuds Convent;[14] men da denne Ret blev frakjendt Prioren, er formodentlig ogsaa Dalum Kloster udtraadt af al Forbindelse med Knudsbrødrene. Derimod udvidede Klostret sin geistlige Virksomhed til Landsbykirker, som bleve det skjænkede, saasom Fraugde, Steenløse, Ubberød, Aasum og Særslev,[15] hvilke det formodentlig lod betjene med Præste- og Degnetjeneste af Munke i Klostret og Disciple af dets Skole. I Byen selv dannede Klostret kun en Menighed uden Lægfolk udenfor Klosteret; om de, der boede paa dets Grund i de Boder, som det udleiede, mulig hørte dertil, maa ansees for uvist; men dersom Klostret havde et Hospital, maae vel Lemmerne i dette tilligemed Lægbrødrene i Klostret selv have udgjort Menigheden.

---

[13]) Nonnerne havde deres Orden (ɔ: Præstestand) og Vielse fra Knudsbrødrene og havde Ret til at benytte Klostrets Mølle. V. Sim. a. St. S. 126.

[14]) Smstd. 2det H. 34 og 41.

[15]) Smstd. S. 2, 12, 36, 55. Desuden havde det Rise paa Ærøe (S. 68).

Kirken havde heller ingen andre Midler end Klostret og sine Stiftelser, der da meest maatte medgaae til Tjenestens Vedligeholdelse; Bispopperne maatte derfor ofte, især formedelst de hyppige Ildebrande, som overgik Kirken, komme Klostret til Hjelp med Udskrivninger af Stiftets Kirker og Præster og med Paakaldelse af den almindelige Godgjørenhed under Form af Afladsbreve til Domkirkens Reparation.

Efter St. Knuds Klosters Stiftelse forløb mere end halvandet Aarhundrede, inden noget nyt Kloster reistes i Odense. Byen led meget i det 12te Aarhundrede under vendiske Sørøveres Plyndringer og de indvortes Partikampe; Svend Grathe skal have omgivet den med flere Castellet; om det gamle Ronnebjergs Borg var deriblandt, beroer paa Spørgsmaalet, naar det blev til et Kloster; ligesaa uvist er det, om denne Regent mulig anlagde den Kongsgaard, som afløste denne. I Aaret 1154 havde Kongen en saadan udenfor Byen (apud Othonas), og denne kan ligesaa godt være den nye, der i det 13de Aarhundrede forefindes paa den nordlige Side af Byen (det senere Graabrødre-Kloster), som den gamle Borg paa Bjerget, og det er vel endog rimeligst, at det var den nye, da den Kongsgaard, som 1279 blev skjænket Graabrødrene, dog vel maatte have tjent Kongerne en Tidlang før dette skete.[16])

Det trettende Aarhundrede gav Klostervæsenet et heelt

[15]) Vedel Simonsen antager, at Kongeborgen apud Othonas 1154 har været Knud den Helliges paa Ronnebjerget (S. 113), og at senere Kongen havde havt en Gaard inde i Byen paa Torvet, fordi der 1180 nævnes curia regia Othoniensis (S. 118), saaat først efter Branden 1247 den Kongsgaard skulde være opført, som Graabrødrene 1279 fik. Men det synes mig at være ufornødent at forudsætte en tredie Kongeborg mellem de to udenfor Byen, fordi der dateres fra curia Othoniensis 1180, allermindst da Kongsgaarden paa Graabrødre-Klosters Plads laae Byen saa nær, at den lettelig kunde benævnes saaledes.

nyt Opsving: Tiggermunkene udbredte sig med en rivende Hurtighed over hele Christenheden; dog kom de først sildig til Odense. Vel ansættes et Dominicanerklosters Stiftelse allerede til 1227;[17]) men enten er denne Beretning feilagtig, eller Brødrene atter have fortrukket, maaskee efter den store Ildebrand 1247; thi endnu 1268 var St. Knuds det eneste Kloster,[18]) og efter dette Aar synes Franciscanerne at have etableret sig først. Kong Erik Glipping nærede en særdeles Yndest for denne Orden: han skjænkede i Aaret 1279 sin Kongsgaard til et Kloster og bestemte sig selv sit Hvilested i dets Kirke. Saaledes reiste sig Graabrødre-Kloster paa Byens nordlige Side mod Vest. Dets Grund strakte sig lige til Korsgaden og det senere stiftede Sortebrødreklosters mod Øst, og blev senere bebygget til Klosterets Fordeel. Det selv omgav sig med Boliger for Fattige,[19]) og en prægtig Kirke, i hvilken efter Kongernes Exempel de anseeteste Familier kjøbte sig Gravsteder og stiftede Altere og Messer lige til Kong Hans og Dronning Christine 1513 og 1523. Efter denne Munkeordens Væsen skulde dens Kirke just ikke være nogen Sognekirke, og der er heller ikke Spor af noget Graabrødre-Sogn før Reformationen; men vel har mulig Beboerne af Klosterets Boder og Grunde udgjort en Slags Menighed omkring Klosterpræsterne.

Ved dette Klosters Stiftelse opgav saaledes Kongen sin Bolig i Odense; udentvivl reistes snart efter den nye befæstede Borg paa Næsbyhoved Banke, som forekommer 1337, og

---

17) Daugaard S. 305.

18) Ved. Sim. a. Sk. 1ste Bd. 1ste H. S. 144.

19) Leieboder omtales (V. Sim. 2, 1, 123—24), og de Fattige i Graabrødrekloster og paa Kirkegaarden nævnes ofte i Dronning Christines Regnskabsbog (Smstb. S. 85, 86, 92, 97), og dermed kan ikke menes Tiggerbrødrene selv, thi de bleve ganske anderledes regalerede af den fromme Dronning.

naar Kongen vilde opholde sig i Byen selv, har han formodentlig gjæstet Knudsbrødrene, der allerede tidligere (1180) vare pligtige at underholde 10 Heste for ham, naar han boede paa sin egen Gaard, og i hvis Kirke Kong Erik Menved udstedte et Diplom 1299, eller andre Klostre eller Bispen.[20]) Kronen synes kun at have beholdt en Grund i Byen, som maaskee forhen havde hørt til det bortskjænkede Slot, vest for Knudsklosteret i Egnen af Horsetorvet.[21]) Dette forklarer, hvorfor netop der senere reiste sig den saakaldte Dronningegaard, hvoraf Claræ Kloster blev stiftet og som omfattede saavel den nuværende Bispegaard og Tugthuset som ogsaa Haver længere mod Vest ved Aaen.

Omtrent paa samme Tid som Franciscanerne fik ogsaa den anden Tiggerorden sit Kloster paa Byens Nordside, østlig for hine. Sortebrødrekloster laae indenfor Byens Bæk, men havde udentvivl ogsaa Grunde nærmest udenfor samme, saasom Sortebrødreløkken, hvoraf den senere over Bækken krydsende Sognegrændse mellem Frue og St. Hans Sogn maa forklares. Det havde en anseelig Kirke, St. Peders Kirke, i hvilken dog Begravelser synes at have været mindre søgt end i Graabrødre Kirke, og maaskee Boliger for Fattige paa Kirkegaarden.[22]) Ikke heller denne Klosterkirke dannede noget Sogn anderledes end Graabrødre Kirke.

Et tredie Kloster og Hospital havde eller fik Odense paa samme Tid udenfor Pjentebro og Mølle: en St. Jørgens Gaard, som første Gang nævnes i et Testament af 1295,

---

[20]) Vi finde saaledes Kong Erik holde Retterthing i Sortebrødre-Kloster 1426, Kong Christian den Anden 1520.

[21]) 1443 bortskjænkede nemlig Kong Christoffer en Kronens Toft og Grund med Huus og Gaard paa Horsetorvet. Ved. Sim. 1ste Bd. 2det H. S. 129.

[22]) Fattige i Sortebrødre-Kloster og paa Sortebrødre-Kirkegaard omtales i Dronning Christines Regnskabsbog. Ved. Sim. 2 B., 1, S. 92, 94.

hvori det betænkes med en Gave af tre Mark under Navn af „de Spedalske". Men det var ikke et Sygehuus alene; det var tillige et Kloster[23]) og havde et Capel, i hvilket den kongelige Lehnsmand, som fik det i Forsvar, skulde opretholde Gudstjenesten[24]) og som var indviet til St. Laurentius.[25]) Lehnsmanden var i Almindelighed en kongelig Tjener eller en Borger, som Regjeringen dermed gav nogen Fordeel, og Stiftelsen var da væsentligst at betragte som et Fattighuus. Det modtog alle fromme Gaver, og Dronning Christines Regnskabsbog viser, at hun ogsaa lod offre til St. Jørgen.[26]) Om et Sogn kan der ikke være Tale.

Det nysnævnte Testament af 1295 nævner ved Siden af alle de Kirker og Klostre, vi hidtil have omtalt, ogsaa for første Gang St. Michaelis Kirke, den samme som i silbigere Tider almindelig er blevet kaldet St. Hans Kirke, Byens tredie Sognekirke. Den fik ligesom Albani og Frue Kirke to Mark, medens Klosterbrødrene og Domkirken fik betydeligt Mere. St. Michaelis Kirkes Oprindelse og ældste Historie er ligesaa dunkel som Sognets. Efter dens Navn i dette Document hersker en fuldkommen Taushed om den i 118 Aar, og det eneste Spor af dens Tilværelse igjennem det hele 14de Aarhundrede er det stumme og dunkle Vidnesbyrd, som indeholdes i en Steen, paa hvilken der staaer indhugget anno Domini 1330 in die nativitatis Christi, medens alle andre Kirker i Byen jevnlig forekomme i Historien. Men i det femtende Aarhundrede sees den at have taget mægtigen til i Anseelse og Velstand: den fik fine Klokker eller fem nye Klokker

23) 1464 betænktes saavel St. Jørgens Kloster som dets Hospital med Jordegods. Ved. Sim. a. Sk. 1ste D. 2det H. S. 167.

24) I Lehnsbrevet af 1525 til den kongelige Provst ved Frue Provsti nævnes dette Vilkaar; i de ældre omtales kun de Syges Forsørgelse.

25) Bloch fyenske Geistlighed S. 586. Jfr. om Beliggenheden Vedel Simonsen 1ste Bd. 1ste H. S. 197.

26) Ved. Sim. 2, 1, S. 108.

1404, 1413 (ell. 1443), 1450, 1454 og 1496; den havde da et Johannes Evangelistes Alter, som 1413 modtog en betydelig Dotation, et Hellig Kors's Alter, ved hvilket et stort Vicarie oprettedes 1427, et St. Salvators Alter, St. Annæ, Dorotheæ og fl., den fik et Andreæ Alter 1433 i et af Stifteren tilbygt Capel og desuden et dobbelt Capel 1464,[27]) og den synes ogsaa at have havt et særligt Alter for St. Hans's Hoved, paa hvilket Dronning Christine oftere den 29de Aug. lod lægge sit Offer.[28]) Paa samme Tid begyndte Begravelserne i denne Kirke, og Adelsmænd fra Landets forskjellige Egne søgte dertil i det 15de Aarhundrede, saasom især Familien Schinkel, Rønnow, Podebusk o. fl. Vistnok tyder denne hele Række af Begivenheder mere paa den Slags Herlighed, der tilflød en Kloster- eller Domkirke, end paa en Sognekirkes Vilkaar; men alligevel forekommer nu endelig ogsaa 1468, 1479 og 1485 St. Michels Sogn og omsider ogsaa 1532 St. Hans Sogn som Betegnelse af Huses Beliggenhed.

Det er ikke uventet, at St. Michels Kirkes Historie bærer Præg af en Klosterkirkes; thi den var forbundet med Johanniternes Kloster, St. Hans Kloster, som i Catholicismens sidste Tider havde hævet sig til Rigdom og Anseelse. Men det maa mere forundre, at denne Klosterkirke var en Sognekirke, og det er ikke muligt med afgjørende Vished at paavise Oprindelsen til denne Dobbelthed i dens Bestemmelse. Enten maa den have været først en Sognekirke, der blev overdraget Korsbrødrene som Frue og Albani Kirke Marianerne, eller den maa være oprindelig en Johanniterkirke, der i Tidens

27) Alt af Pal. Müller om St. Hans Kloster i Odense 1831. En haandskreven Fortegnelse over Vicarierne (i Bispe-Archivet) tilføier et Hellig-Tre-Kongers Alter og de Gyldenstjerners, som vedkommende Adelsmænd havde taget til sig.

28) Vedel Simonsen a. St. S. 98. (Ogsaa i St. Knuds Kirke offredes til St. Knuds Hoved smstd. S. 96 og 118).

Løb samlede et Sogn omkring sig. Historikernes Meninger om dette Spørgsmaal ere forskjellige;[29]) jeg troer, at overveiende Grunde tale for den første, men de afgjøre dog ei Spørgsmaalet.

En Michels Kirke synes vel ved Navnet selv at vise hen til de christelige Ridderes Helgen og paa Kirkens østlige Ende sees Johanniterkorset i Muren. Men ligesom dette Kors kan hidrøre fra senere Tider saavelsom de andre hellige Steder og Ting i Kirken, saaledes kan Kirkens Indvielse til St. Michael ikke være afgjørende Beviis, ligesaalidt som det Factum, at samtlige øvrige Johanniterhuse i Danmark rigtignok synes at have opført deres Kirker selv: de bleve ikke Sognekirker som denne. Ikke heller kan Bygningens Ælde afgive noget Beviis, thi idet den vistnok bærer Præg af at tilhøre det 13de Aarhundrede, i hvilket den ogsaa (som anført) nævnes, kunde den netop derved lettelig blive ældre end Klostret eller dog ældre end Klostrets Velmagtsdage. Det betydeligste Beviis for denne Mening maatte derimod søges i den mærkelige Omstændighed, at St. Hans Kirke ved og efter Reformationen ikke befindes i Besiddelse af nogen Tiende af Sognet, men dette kan dog mulig forklares af dens senere Forbindelse med Klostret og af dettes Forhold til Sognet.

Thi paa den anden Side tale end stærkere Grunde for, at Kirken oprindelig har været en Sognekirke: den nævnes i det omtalte Testament 1295 som den sidste blandt Sognekirkerne; Gaver uddeles til „Minoriterne", i hvis Kirke Giveren vilde begraves, til „Prædikebrødrene", til „de Spedalske" og til de fire Kirker, og det hedder ikke her, som ved Klostrene, at den gives Korsbrødrene, men „St. Michels Kirke", som om den ikke dengang liig hine havde været i Klosterbrødres

[29]) Vedel Simonsen antager den sidstnævnte Mening (a. Skr. 1ste Bd. 1ste H. S. 178), Paludan Müller (Om St. Hans Kloster i Odense S. 7) den førstnævnte.

Værge og Eie. Desuden er St. Hans Klosters Existents paa den Tid meget uvis: den første Gang St. Hans Brødre nævnes, er i Aaret 1280, da Byens Magistrat skjænkede dem Græsgang for deres Creaturer i Aalykken; men de nævnes saaledes kun som en fattig Forening af Brødre snarest som Hospitalsbrødre, og af et St. Hans Kloster forekommer det første Spor først i Aaret 1329, da det fik Gods i Brylle og Bryllefang.[30]) Og saaledes er det overhovedet denne Munkeordens naturlige Historie, at, medens Ridderne kjæmpede for Christendommen i Palæstina og Levanten, droge de tjenende Brødre omkring, forat samle milde Gaver til deres Understøttelse, og nedsatte sig paa et og andet Sted for under varigere Form at drive Indsamlingen til det almindelige Formaal. Omvankende Udsendinge og Prædicanter give de første Spor af Johanniterordenen i Danmark: Absalon klagede over nogle Saadanne og omtalte, at en Kirke var blevet dem overladt, hvis Præst de derefter havde mishandlet,[31]) og Abbed Wilhelm lyste i Fyen efter en af sine Munke, som havde slaget sig til Johannes's Hospitals Brødre for at befrie sig fra det regelbundne Liv.[32]) Maaskee var her i Fyen 1272 en Ridder, som i Østerlandet havde deeltaget i Johanniternes Bedrifter; thi i dette Aar skjænkede Ulf med Tilnavn Sab (paa Hebraisk og Arabisk en Ulv) noget Gods til Johanniterbrødrene i Antvorskov, men denne Donation er da et Beviis for, at endnu intet Johanniterkloster var stiftet ved Odense. Men ligesom de allerede havde etableret sig i Antvorskov i det 12te Aarh., saaledes have de ogsaa i det 13de Aarhundredes Slutning begyndt at samle sig i Odense; men det gaaer med dette Kloster

[30]) Jfr. Paludan Müllers ovennævnte Afhandling om dette Klosters Historie i den catholske Tid.

[31]) Daugaard S. 15 (Suhm 8, 432).

[32]) Vedel Simonsen a. Sk. 1ste Bd. 1ste H. S. 135.

som med alle danske Johanniterklostre, at Stifteren og Stiftelsestiden er ubekjendt, en naturlig Følge af den successive Overgang fra omreisende Indsamlere til ordnet Klostersamfund. Det er rimeligt, at da Ordenen her i Landet ingen Riddere havde, men kun middelbart skulde tjene de krigerske Formaal, har den begyndt med Ordenens fredelige Gjerning, der paa alle Steder var vel seet og fornøden, nemlig med at anlægge Hospitaler. Vi finde ogsaa et saadant Sygehuus paa St. Hans Kirkegaard og et i samme indrettet Kapel, som maaskee var St. Jørgen indviet,[33]) og det er høist sandsynligt, at dette kan have dannet den ringe Begyndelse til det senere rige Kloster og banet dette Veien til at erhverve St. Hans Sogns Kirke, som endnu 1295 kun var en Sognekirke i Byen. Naar og hvorledes den er blevet dem overladt og overgivet til Korsbrødrenes Præster, er vistnok umuligt at sige. Skulde Aarstallet paa Stenen 1330 være sat til Minde om denne Overgang? skulde Ridderordenens Privilegium at holde Gudstjeneste under Interdict have anbefalet Johannitpræsterne i Aarene 1303—5? eller skulde først Klostrets kraftfulde Opkomst i det 15de Aarh. have saaledes fordunklet Sognegeistligheden, at den veeg Pladsen for Klostrets? Før 1408 har udentvivl Overgangen fundet Sted, da Indskriften paa en Ligsteen af dette Aar slutter med at bede „alle Guds Tjenere" at bede for de Afdøde, som om Kirkens Geistlighed da udgjorde et talrigt Samfund.

Men naar ikke Klosteret har bygget og stiftet Kirken, spørges, hvorledes den da er blevet til i det 13de Aarhundrede, og det er ikke let at besvare dette Spørgsmaal uden at

---

[33]) St. Hans Hospital eller Sygestue nævnes 1503, 1505 og fgg. Capellet nævnes 1506, 7 og 10 og betænktes af Dronning Christine aarlig paa St. Hieronymi Dag (Ved. Sim. 2den D. 1ste H. S. 103, 106 og 117).

støde paa nye Vanskeligheder. I Midten af det trettende Aarhundrede begyndte vistnok Byen at udvide sig mod Nord efter den store Ildebrand 1247; Dæmningerne ved Stige, gjorde nu dette Terrain beboeligt; men den hele Bebyggelse af dette Qvarter er dog saa nær knyttet til St. Hans Kloster og spores først saa seent, at man vanskelig kan forestille sig, at den allerede inden 1295 skulde have krævet en Kirkes Opførelse. Desuden dersom denne var udgaaet fra Borgerne eller fra den kirkelige Omsorg for Byen, maatte man deels antage, at der var blevet nogen Tiende tillagt Kirken, deels forudsætte som Selvfølge, at den var blevet underlagt Byens Provstie (ved Frue Kirke) og anbetroet Marianerne, som vare Byens Sognegeistlighed; men saadant er ikke Tilfældet, ikke engang saameget Spor deraf forefindes, at St. Michels Kirke skulde have baaret Marias Navn tillige som de andre Kirker i Byen. Disse Betænkeligheder ere saa vægtige, især for Den, der betænker St. Hans Sogns langsomme Fremvæxt i det 14de og 15de Aarhundrede, at man maatte mistvivle om at forklare denne Sognekirkes Tilblivelse paa denne Maade.

Jeg skal vove en Formodning, som kan hæve de fleste Vanskeligheder og stemmer med Tidernes Vilkaar. I Aaret 1279 havde Kongen bortskjænket sin Kongsgaard, snart efter hæver sig Næsbyhoved Slot som Lehnsmandens Residents og Kongens Opholdssted, et Slot, der baade var stærkt befæstet og af en meget anseelig Bygning. Man finder senere (saasnart Kirkens og Klostrets Historie bliver noget bekjendt), at Lehnsmanden paa dette Slot stod i det særegne Forhold at være St. Hans Klosters Skytsfoged eller Præfect — et Forhold, der ikke ellers forekommer ved noget Johanniterkloster. Det lod sig let forklare ved at antage, at Kongen havde bygget Kirken samtidig med Slottet, maaskee for at den skulde være Slottets Sognekirke og tillige Sognekirke for den Deel

af Byen, der vilde nærme sig Slottet, og at Kongen da enten strax eller i Tidens Løb havde overgivet Kirken til de Korsbrødre, der nedsatte sig paa dette Sted. Det blev da en Stiftelse, der meget lignede Odenses ældste Sognekirker, over hvilke Kongerne vare Lehnsherrer, idet de gave Provstiet over dem i Forlehning, ligesom de her gave Johanniterkirkens Præsteskab en Skytsfoged i den kongelige Lehnsmand paa Slottet. Det stemmer ogsaa godt med hvad man ellers veed om det nye Sogns Bebyggelse: de to Kræfter, som derved vare virksomme, vare nemlig Klostret og Kongens Nærhed; de fleste Adelsmænds Gaarde fandtes fra 15de Aarhundrede paa den senere Nørregade, som synes at have heddet Kongens Gade eller Kongens Algade, da den endnu paa Grundtegningen af 1593 kaldes via communis regia.[34]) Ogsaa den Standsning i dette Forehavendes Fremgang, som synes at være indtraadt i det 14de Aarhundrede, finder sin Forklaring i den fremmede Regjering, som for en lang Tid fortrængte den danske ved Holstenernes Besiddelse af Odense, Næsbyhoved og hele Fyen. Dronning Margrethe optog derimod Forgjængernes Plan, indskrænkede Næsbyhoved Søe og anlagde den gamle Landevei (Jordbroen) med Dronningebroen,[35]) ligesom Erik af Pommern stræbte at drage Adelen til Byen og indlagde der de stettinske Herrer med Soldater og Vagt.[36]) Muligt er det da ogsaa først i de samme Tider (navnlig da i Dronning Margrethes), at Johanniterpræsterne have faaet St.

---

[34]) Denne Tegning af Byen findes paa Odense Raadstue. Nørregade nævnes vel 1458 (Vedel Sim. 1ste Bd. 2det H. S. 148); men det synes, at Overgaden dengang bar dette Navn som den nordre Algade, thi Thagelykken laae fra Sortebrødreklostet til denne via communis aquilonaris (Smstd. 91), og en Gaard, som laae lige Syd for St. Hans Kirke, siges ikke at ligge paa Nørregade (Smstd. S. 156).

[35]) Vedel Simonsen Borgruiner 1ste H. S. 37.

[36]) Ved. Sim. Odense Byes Hist. 1ste Bd. 2det H. S. 121.

Michels Kirke, der i saa Fald indtil da kunde have været forsynet af kongelige Capellaner under Lehnsmandens Patronat.

Men hvorledes det nu end forholder sig med Oprindelsen af den Forbindelse, hvori St. Michels Kirke kom til St. Hans Kloster, saa er det vist, at denne Forbindelse bestod i det 15de Aarh. til ikke liden Gavn for Klostret og til Kirkens Forherligelse efter den Tids Maade. Hvad der blev skjænket for Begravelse (Sjælegave), tilfløb Klostret og blev i Almindelighed ogsaa af Giverne udtrykkelig tillagt dette; Kirken havde ingen særlig Eiendom, undtagen forsaavidt Noget var tillagt et Alter eller Vicarie i Kirken for den Tjeneste, som derfor blev forrettet af den dertil beskikkede Broder; men den vedligeholdtes og forskjønnedes ogsaa af Klostret og dets Velyndere uden Krav til Menigheden og uden Hjelp af Afladsbreve til dens Fordeel. Paa Kirketjenestens Tarv var ogsaa uden tvivl Skolen beregnet, som vel først findes omtalt 1447, da der blev truffet Overeenskomst om dens Forhold til de andre Skoler i Byen,[37] men som Klostret vel allerede tidligere havde anlagt; den forsynede Kirken med Degne og Bælgetrædere, hvilke Dronning Christine ogsaa pleiede at betænke i sin store Godgjørenhed.[38]

Foruden Kirken havde Klostret ogsaa et Hospital, som laae paa Kirkegaardens nordre Side mod Øst, „St. Hans Hospital eller de Syge paa St. Hans Kirkegaard." Skjønt det ligesaavel som Kirken tilhørte Klostret, havde det dog tillige sin særegne Eiendom og Indtægt,[39] og en af Klostrets Priorer

[37]) Dette Document findes hos Paludan Müller, (S. 8, berigtiget S. 14) som ogsaa først har hævet al Tvivl om dets rette Datum.

[38]) I Aaret 1504 skjænkede hun Degnene af St. Hans Skole St. Mortensdag 23 ß. og 3die Juledag 1 Mk. (Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 88—89 jfr. S. 87, 92, 107), og hun selv holdt ogsaa en Dreng i denne Kirkeskole (smstd. 108—9).

[39]) Det betænktes særskilt i Testament af 1503 (Ved. Sim. 2den D. 1ste

tillagde det 1503 en fast aarlig Provision af Klostret, foruden hvad det dagligen efter god Sædvane fik af Kjelder og Stegers.[40]) At dette Sygehuus ogsaa havde et Capel, er forhen omtalt. Ved Siden af dette (vestlig) laae et andet stort Steenhuus, hvis Forbindelse med St. Hans Kloster var løsere: det var et Hellig Geistshuus, som med Pave Sixtus den Fjerdes Tilladelse blev stiftet 1478 og synes at have staaet under det kort forhen oprettede store Hospital og Kloster ved Faaborg.[41]) To Raadmænd i Odense stiftede det og have formodentlig afkjøbt Klostret Gaarden eller Grunden. Det var for fattige og syge Pillegrimme, og mangler ikke i den fromme Dronning Christines Regnskabsbog, naar hun betænkte baade de Fattige i Sygehuset og „paa Kirkegaarden", ligesom hun ogsaa lod offre 5te Paaskedag i „Hellig-Geists Huus paa St. Hans Kirkegaard."[43]) Det har altsaa ogsaa havt et særligt Capel, hvoraf der iøvrigt ikke forekommer noget andet Spor. Endelig befandt sig Boder, Leiehuse for fattige Folk, paa St. Hans Klosters Kirkegaard, saaat Klostret paa den ene Side var omgivet med mange Vidnesbyrd om christelig Godgjørenhed, medens det seet fra den anden Side mere havde Skikkelse af et Herresæde.

Klostret laae fra Vest og Nord omgivet af Abildgaarde, Humlegaarde, Ellehave, Kaalgaard, Ympehave, ud imod vidt-

---

H. S. 77) og af Dronning Christine (Smstd. S. 93, 101, 104, 106) og 1530 (S. 183).

40) Vedel Sim. 3die Bd. S. 153. Det havde ogsaa Tilliggende i og udenfor Byen (K. Christ. 3. Gavebrev af 1540 s. nedenf.)

41) Prioren for dette samtykkede nemlig i dets Stiftelse (Ved. S. 2det Bd. 1ste H. S. 1).

42) Smstd. S. 104.

43) Smstd. S. 95. (Ogsaa tre andre Gange omtales Offer i Hellig Geists Huus i Odense, S. 86, 92 og 98, men dermed menes rimeligviis det andet Hellig Geists Huus ved Bythinget).

strakte Marker og Enge, som det efterhaanden havde samlet, og som grændsede til Næsbyhoved Slots Marker; det havde Teglgaard, Skove, Agerland, Enge baade i Nærheden og spredte over Landet; det eiede Bondegaarde, Gadejord, Møller, Fiskeret, og Kjøbstedgaarde, Grunde, Boder og Jordskyld i Byen, og Landsognet Høiby tilhørte det, saaat Prioren med Kongens Stadfæstelse kunde tillægge en Klosterbroder det som Sognepræst.[44] Det er interessant i dette Klosters Historie at see, hvorledes en saadan udødelig Eiendomsbesidder, som en driftig Munkecolonie, kan samle i Tidernes Løb: den faaer ingenlunde Alt i Gave eller i Betaling for Gudstjeneste og Affoning; den samler i det Smaae, har altid Smaasummer at laane ud, den sætter Alt i Jordegods og sælger aldrig; den kjøber for halv Priis, thi det Halve betales i Messer og anden aandelig Mønt; den udlaaner en liden Sum i en Ager, Skov eller Eng, et halvt Aarhundrede efter har den Sameie eller Lod i dette Pant, og tilsidst eier den det alene.[45] Christian den Andens Lov, til at forhindre Kirken i at samle alt Landets Jordegods, var ikke uden Grund.

Det egnede sig saaledes ogsaa til at modtage Kongen, der siden 1279 ikke havde nogen Kongsgaard i Byen. I Almindelighed tog han vel Bolig paa Næsbyhoved Slot, som Kong Hans elskede saa høit, at det efter ham skal være kaldet Hansborg, og i Byen toge de vel og i Reglen Natteleie i Provstegaarden og holdt Retterthing i Sortebrødre Kloster; men i det 16de Aarh. holdt de ogsaa Forsamlinger i St. Hans Kloster,[46]) og de sidste Konger før Reformationen lode

[44]) Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 187.
[45]) See Exempler i Pal. Müllers St. Hans Kloster i Odense.
[46]) Actstykker til Oplysn. om Danmarks indre Forhold udg. af Fyens lit. Selskab 1ste Saml. S. 153.

sig beværte der af de fra Landet dertil beordrede Lehnsmænd.[47]) Dronning Christine, som boede i Odense, tilbragte engang en Paaske i St. Hans Kloster.[48]) Da nu i Grevens Feide Næsbyhoved Slot var ødelagt i Bund og Grund, forlagde den huusvilde Lehnsmand, som Klostrets kongelige Præfect, saare naturligen sin Residents dertil 1534.

For Odense Sognehistorie er det da Resultatet, at Byens tredie Sogn havde en Kirke, som ved Reformationen ikke behøvede at skjænkes Sognet ved en særlig Act, men som dog egentlig tilhørte en offentlig Stiftelse og baade kunde have Fordeel og Skade af denne sin Stilling.

Dersom vi skulle danne os et fuldstændigt Billede af Odense Byes hellige Steder før Reformationen, maae vi endnu tilføie, at Byen havde et andet og ældre Hellig Geists Huus end det nys nævnte; det laae paa Korsgadens søndre Side øst for Bythinget og havde en Kirke, i hvilken Kong Hans 1497 holdt Ret.[49]) Naar det var stiftet, vides ikke; men allerede 1438 forekommer en Præst og den Hellig-Aands Huses Forstander.[50]) Dronning Christine offrede der St. Bartholemæi Dag og Anthoni Dag[51]), og det nævnes endnu som skattefrit Huus 1543, men ellers gik det efter Reformationen ind under Graabrødre Hospital, og Bygningen blev senere privat Eiendom. Kirken omtales ikke efter Reformationen.

---

47) Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. 134, 136 jfr. 167. En enkelt Gang logerede Christian den Anden ogsaa i Dronningegaarden 1523.

48) 1510. Smstd. S. 117.

49) Smstd. 2det Bd. 1ste H. S. 52 jf. om Beliggenheden S. 2 og 1ste Bd. 2det H. S. 176 og 2det Bd. 1ste H. S. 12.

50) Smstd. 1ste Bd. 2det H. S. 123 (altsaa før 1468, som antages for første Spor S. 186).

51) Smstd. 2det Bd. 1ste D. S. 86, 92, 98.

Endnu nævnes St. Gjertruds Capel udenfor Odense 1505[52]) og det Sygehuus, hvortil det hørte, har formodentlig ligget mod Nord, Vest for Graabrødre Hospital, hvor ogsaa en Gade endnu bærer Navnet. Men i saa Fald var der endnu, foruden flere St. Gjertruds Altere, en anden St. Gjertruds Helligdom, Øst for Fisketorvet, paa Overgaden, egentlig et Gilde, men hvis Huus i sildigere Tider 1593 endnu kaldtes St. Gjertruds Kirke.[53]) Endelig fik Odense i Catholicismens sidste Tider, efterat allerede den evangeliske Oplysning i flere Aar var prædiket og ogsaa var hørt i Danmark, sit sidste Kloster af Graabrødrenes Nonneorden, Claræ Kloster, hvortil Enkedronning Christine bestemte sin Gaard, Dronningegaarden, eller dog en Deel af den vestlig for St. Knuds Kloster ved Aaen; men Nonnerne flyttede først ind 1522. Om der var et Capel i den, berettes vel ikke; men det synes ikke rimeligt, at det kunde undværes i et Nonnekloster. Det nye Kloster, i hvilket Christian den Anden synes at have forbeholdt sig en Kongsgaard, blev forbundet med Dalum og som en kongelig Forlehning 1523 lagt under samme Tilsynsmand som dette, endog pantsat med dette, dog paa Vilkaar at opretholde Stiftelsen.[54])

Foruden alle disse hellige Steder i Byen fandtes endnu adskillige Capeller i Omegnen. Nær udenfor Byen stod et Hellig Kors's Capel paa Heden, til hvilket Dronning Christine offrede 1506,[55]) et andet ved Clufet udenfor Nørre Port, et Valfarts og Offringssted,[56]) og endelig havde Næsbyhovedslot sit eget Capel paa Møllebanken, hvor

52) Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 95.
53) Smstd. 1ste Bd. 2det H. S. 37.
54) Smstd. a. St. S. 156, 158.
55) Smstd. 2det Bd. 1ste H. S. 101.
56) Smstd. 143. 149.

Dronning Christine lod En af St. Hans Præster holde Messer.[57]) Det var indviet Helligtrefoldighed.

Man behøver ikke at supplere denne Samling af Helligdomme med de flere, som Tidens Strøm vistnok har bortskyllet sporløst, men kun at betænke, hvor ofte der i alle disse og navnlig i de større af dem skulde holdes Bedetimer og læses Messer ved de mangfoldige Altere paa alle Helgendage og Velgjøreres Dødsdage, for at faae en ret opløftende Forestilling om den catholske Tids aldrig afladende Kald til at tænke paa Gud og Regnskabet. I en liden Bye, som Odense var, maatte Klokkerne snart høres overalt enhver Time, og naar et særligt Sted ved St. Knuds Kirke, paa hvilket de canoniske Tider forkyndtes med Klokken, blev kaldet Klingenberg, var det vistnok ikke, fordi Klokkens Lyd just var sjelden i den øvrige Bye. For Den, som med fromt Sind vilde følge, hvad der skete hver Dag i de mange Helligdomme, kunde det blive en halv Livsbeskjæftigelse: den fromme Dronning Christines Regnskabsbog, i hvis Optegnelser samtlige Helligdomme forekomme, giver riig Anledning til denne Tanke ved at vise, hvorledes Dronningens halve Regnskab bestod i Gaver til denne og hiin Helgen, dette og hiint Hospital paa vedkommende Dage. Man kan see, hvor nødvendig en Bestanddeel af Almanakken Helgennavnene vare for Den, som vilde opfylde en from Christens Pligter. Og desuden skete det snart i denne, snart i hiin Kirke, at en Præst sang sin første Messe, eller at der var Kirkevielses Aarsdag, Begjængelse eller Aflad ved denne eller hiin Helligdom.

Kun Skade, at Misforstaaelse laae skjult under al denne Tjeneste og berøvede det ægte christelige Sind dets egentlige

57) Vedel Sim. smstd. S. 96. Ogsaa nævnes Dronningens Capellan 1505, S. 132.

Livskraft; **Reformationen** fremdrog Misforstaaelsen, men blev fiendtlig mod det Gamles ogsaa uskyldige Former, saaat den nedbrød mere, end der tjente Eftertiden vel. En Tidlang modstod Odenses Catholicisme dens mægtige Anløb.

§ 2. Reformationen.

Uagtet den vigtige Herredagsbeslutning af 1527 blev taget i Odense, stod dog Reformationen meget tilbage her, medens den paa flere Steder i Stiftet fremkaldte Bevægelser som i Assens, hvor **Christen Schroch** prædikede, og paa Lolland og Falster, hvor Bønderne nægtede Bispoppen Tiende 1528.[58]) I Forventning af det, der vilde skee, skal Kong **Frederik** allerede 1528 have befalet Odense Magistrat at gjøre Skiffelse (ɔ: Registre) over Alter- og Kirkejorder,[59]) formodentlig for at holde det sammen. Men endnu 1529 skal **Tausen** selv, som paa sin Reise til Kjøbenhavn besøgte Odense, Intet have udrettet her. Først 1531 fik St. Knuds Skole en reformertsindet Rector i **Frands Berg**, der var en saa ivrig Modstander af Papismen, at han nedrev Afladshandlernes Breve paa Kirkedøren om Natten.[60]) Omsider maatte Bisp **Knud Gyldenstjerne** selv paa Regjeringens Forlangende antage sig Reformationen: **Jørgen Jensen Sadolin** blev antaget til Prædikant i St. Knuds Kirke, og han blev Bispoppens høire Haand i Reformationsværkets Forberedelse; med ham kom **Niels Bruun** og **Thøger**. Den Første synes at være blevet anbragt som Prædikant eller Præst for Graabrødre Hospital, **Thøger** blev Lærer ved en af Skolerne.[61]) I Albani

58) Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 173.

59) Efter Pont. Atl. VI, 582, men det er ikke urimeligt, at her kunde finde en Feiltagelse Sted i Henseende til Aarstallet.

60) Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 185.

61) Smstd. S. 191.

Kirke synes den gamle Michel, som er bekjendt af sine Andagtsbøger, at have truffet sig tilbage som Pensionist i Graabrødre Hospital,[62] medens Jacob Frost 1532 lod sig omvende og ivrigen prædikede Evangeliet for Albani Menighed.[63] Ogsaa i St. Jørgens Hospital sluttede Præsten Christoffer Grall sig til de Evangeliske,[64] og det er sandsynligt, skjønt ikke historisk bekjendt, at der ogsaa ved de andre Kirker har ladet sig finde eller anbringe Mænd, der kunde prædike den rene Christendom, som Tiden fordrede. Hvor Ingen frivillig fremstod, kunde Borgere og Regjering vel ogsaa paatvinge Klostrenes og Embedernes Besiddere saadanne; et Exempel frembyder ei alene Sadolin, der blev anviist Løn og Underholdning i St. Knuds Kloster, men ogsaa en fra dette bortrømt Munk Peder Svendsen, hvem Kongen 1533 befalede Prioren at forsørge eller kalde til en af Klostrets Kirker.[65]

For disse smaae Begivenheder i Reformationens successive Seir kjende vi vel ikke nøie Tid og Omstændigheder; men i Aarene 1532—36 er i det Hele paa denne Maade Aandernes Sigtelse foregaaet, saaat Reformationens endelige Indførelse mere blev til en Disposition over Gods og Bestemmelse over Personers Forsørgelse, end en pludselig Anordning om en ny Lære. Det Gamles Modstand var stærkest i Begyndelsen: i Aaret 1532 var en Conspiration indgaaet om at dræbe Sadolin og de øvrige nye Prædikanter; Lehnsmandens Aarvaagenhed hindrede dens Udbrud, og den Reaction, der andet-

62) Smstd. 2det Bd. 2det H. S. 18.
63) Smstd. 2det Bd. 1ste H. S. 190. Bloch f. Geistl. 1ste Bd. S. 601 fgg.
64) Bloch a. St. S. 272.
65) Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 191. Det skete dog ikke med denne, fordi han havde borttaget en Sølvkalk, og derfor efter 20 Aars Forløb endog blev draget til Ansvar (smstd. 2det H. S. 76); men just derfor er dette Tilfælde blevet antegnet, medens det samme ubentvivl ofte blev befalet og efterkommet.

stedse indtraadte efter Herredagen i Kjøbenhavn 1533, har neppe ladet sig formærke i Knud Gyldenstjernes Stift, som desuden snart blev Skuepladsen for de store Omvæltninger i Grevens Feide, der alle bidroge til at svække det catholske Partie og gave Klostres og Kirkers Eiendele i Magthavernes Vold. For Regjeringen var det Hovedsagen at bevare, hvad der tilhørte de offentlige Stiftelser. Dette kunde temmelig let skee i Odense: St Hans Kloster havde allerede forlængst en kongelig Tilsynsmand i Lehnsmanden i Næsbyhoved Lehn, som fra 1534 tog Residents i Klostret; Provstiets Lehnsbesidder maatte kunde værge om Frue og Albani Kirkes Rettigheder; St. Jørgens Kloster var en kongelig Forlehning, og det er rimeligt, at ogsaa de to Tiggerklostre ligesom de fleste i Frederik den Førstes Tid havde faaet deres Lehnsmænd; Claræ Kloster stod under Lehnsmanden paa Dalum Kloster; kun det rige St. Knuds Kloster vides at have bevaret sin Selvstændighed, men dog kun under Kongens Arm, idet han haandthævede Prioren Christen Povelsen som Klostrets og Godsets Bestyrer. Af de andre mindre Stiftelser, saasom St. Giertruds, Hellig Geists Huus o. a., samt af Gildernes og Alternes Eiendomme kunde Borgerskabet tage sig.

Det Gamles Tilhængere holdt saavidt muligt Alt i den ældre Gang og Orden: Graabrødrene gave sig en ny Gvardian endnu 1534,[66]) som blev Ordenens sidste Minister i Danmark; hvorvidt Messer og anden Tjeneste for Alterne kunde finde Sted, maatte beroe paa den forskjellige Hurtighed, hvormed enhver Kirkes Forstandere gjorde det Nye gjældende. Knudsbrødrene kunde endnu 1538 tage Thingsvidne paa, at de havde opfyldt alle kirkelige Forpligtelser. Men de, som skulde leve af Almisse, vare ilde farne, og det er vel muligt,

[66]) Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 199.

at Sortebrødrene allerede begyndte at fortrække før 1536; men 1538 synes de alle at have været borte; i samme Aar flygtede ogsaa alle St. Claræ Nonner bort; og 1540 omtales baade Graabrødre- og Sortebrødrehospital som øde og forladte af Brødrene. Naar og hvorhen de uddroge, veed Historien ikke. Kun de kunde holde sig paa Valpladsen, som frit eller tvungent sluttede sig til den nye Tingenes Orden, enten de selv traadte i dens Tjeneste eller fandt sig i de Forandringer og Indskrænkninger, som den foreskrev dem for deres Vandel og Gjerning.

Det var fra Kongen og hans geistlige Medarbeidere, at Reglerne for de nye Forhold skulde komme. Rigsdagen i Kjøbenhavn 1536 stadfæstede alt, hvad de nye Grundsætninger krævede, og bemyndigede Regjeringen til at gjennemføre dem. Selv fuldbragte den kun Bispedømmets Afskaffelse, og Betydningen deraf var for Tiden kun, at Bispestolenes Godser og Tiender toges i Besiddelse af Kongen, og at den gamle Troes Tilhængere tabte deres Overhoveder. Men det gik langsomt baade med den almindelige Lovs Fuldendelse og med Ordningen af Forholdene paa ethvert enkelt Sted. Den almindelige Lovgivnings-Historie berører paa flere Puncter Odense, skjønt den som Kirkeordinants tilhører den hele danske Kirke; thi Kongen samlede Rigets nye Præstestands Repræsentanter første Gang i Odense allerede ved Hellig Trekongersdag 1537.[67]) Om dette Mødes Forhandlinger og Resultater er vel intet bekjendt, og det har hidtil været ubemærket af alle Reformationens Historieskrivere; men det er uden Tvivl denne Forsamling, paa hvilken Udkastet til Kirke-Ordinantsen er blevet

[67]) Efter Cancell. Tegnelser, hos Bedel Simonsen 2det Bd. 1ste H. S. 207: „blev der ad festum Epiphaniæ en Convocats eller Sammenkomst i Odense af en stor Deel forskrevne Geistlige fra Rigets forskjellige Provindser foranstaltet."

forfattet[68]) omtrent som det foreligger i den nu offentliggjorte gamle Afskrivt af samme, som findes i Geheime-Archivet.[69]) I ethvert Tilfælde bliver Odense den Bye, i hvilken den danske Kirkes Ordning blev endelig vedtagen paa Herredagen 1539. For Byen selv kan imidlertid Synoden 1537 ikke have havt anden umiddelbar Følge, end at den evangeliske Oplysning maa have vundet i Styrke ved mange Prædikanters og Læreres Nærværelse. Imod Slutningen af Aaret blev Jørgen Jensen Sadolin beskikket til Biskop over Stiftet, og derefter kunde først den fuldstændige og endelige Ordning begynde. Han medbragte den af Kongen underskrevne Kirke-Ordinants og mulig den Befaling at træde sammen med bestemte Mænd paa Kongens Vegne til at forberede Værket. Thi 1538 holdtes en stor Forsamling i Sortebrødrekloster af Superintendenten og Adelsmændene Erik Krummedige, Jørgen Quitzow, Anders Emichsen, Johan Brockenhuus, Michel Brockenhuus og Johan Hardenberg, for at forfare Landets Leilighed baade i Kjøbstæderne og paa Landet.[70]) Disse Mænd vare formodentlig alle Lehnsmænd for kirkeligt Gods: Erik Krummedige findes kort efter at være Forstander for Graabrødre Hospital, Jørgen Quitzow havde Bispegods i Forlehning, And. Emichsen var Lehnsmand i Næsbyhoved Lehn og paa St. Hans Kloster, Michel Brockenhuus var Lehnsmand i Nyborg og Stiftslehnsmand, Jacob Hardenberg blev senere Lehns-

68) I et endnu ikke offentliggjort Skrivt om den danske Kirke-Ordinantses Historie har jeg, førend jeg kjendte dette Møde i Odense, af indvortes Omstændigheder beviist, at Kirke-Ordinantsen maatte være udkastet paa en Synode af mange evangeliske Prædikanter i Vinteren 1536—37, og det er saaledes med særdeles Glæde, at jeg har truffet dette Vidnesbyrd om Formodningens Sandhed.

69) I Tidsskrift for den danske Kirkehistorie, 1ste Bd.

70) Pont. Atlas VI, 591.

mand paa Næsbyhoved og St. Hans. Hvad der ved denne Leilighed skete for Byens Vedkommende, vides vel ikke; men det er rimeligt, at denne Forsamling aftalte hvad Kongen senere meest ved sine jevnlige Besøg i Odense i de næstfølgende Aar forordnede, og hvad Stiftets Øvrighed deels derefter, deels i Kraft af almindelig Bemyndigelse udførte. Man finder ingenlunde kongelige Anordninger for Alt, meest endog kun for Anvendelsen af Bygninger og Tiender, thi det Meste blev foranstaltet af Bisp og Lehnsmænd, og Kongen traadte kun til, hvor man recurrerede til den høiere Sanction; det Meste faldt af sig selv, naar man anlagde de almindelige Grundsætninger paa det Forefundne.

Saaledes blev det da forudsat, at St. Knuds Kloster maatte vedblive at bestaae som Domcapitlerne andetsteds. Munkene maatte paa Bispens Befaling 1538 ophøre med at kronrage sig og skulde rette sig efter den nye Forskrift i Kirkeordinantsens latinske Anhang. De maatte modtage en Læsemester, lector theologiæ,[71]) efter Accord med Bispen, og paa mange Maader bidrage til Skolens Vedligeholdelse og (hvad der var Kirken uvedkommende) til Rigets Bedste. Deres Kirke blev som før Stiftets Domkirke, men uden Menighed i Byen, altsaa ingen Sognekirke.

St. Knuds Kloster havde ogsaa hidtil holdt den Mand, som nu var blevet Stiftets Bisp; men da Kongen i Aaret 1538 andengang var i Odense, skjænkede han St. Claræ Klosters vidtløftige Bygninger til Bolig for Superintendenten, Sognepræsten og Capellanen ved Albani Kirke, Læsemesteren og Skolens Rector, saaledes som Kongen med nogle Rigsraader, Borgemester, Raadmænd og Byfoged havde ladet

71) Dette er endog stadfæstet i de Riber-Artikler 1542 Art. 23. Den første var allerede beskikket 1539 (Ved. Sim. 2, 2 S. 9).

det udskifte til dem.[72]) Hvad Gods dette Kloster ellers maatte have havt, er forblevet under Dalum Lehn.

Graabrødrekloster blev 1539 skjænket til et almindeligt Hospital for Landet, og dertil lagdes saavel Sortebrødrekloster som endeel andre smaae Hospitalsstiftelser i Byen samt Faaborg Hellig Geists Hospital og adskillige almindelige Indkomster af Stiftet. Den hele Stiftelse fuldbragtes efterhaanden i Løbet af nogle Aar. Hospitalet havde sin store prægtige Kirke og i Begyndelsen ogsaa sin egen Præst, men senere skiltes Kirken fra det, og det fik kun en Capellan. Sortebrødre Kirke blev nedbrudt 1542 til dette Hospitals Forbeel og Klosterhuset indrettet til Leieboliger; dets Jorder og Jordskyldshuse tilfaldt naturligviis ogsaa Graabrødre Hospital. Kun Kirkegaarden tog Kongen senere tilbage for at give den til hele Byen.

St. Hans Kloster forblev i nærmest Forhold til Kongen, i det Hele ellers ligesom St. Knuds Kloster; det havde formodentlig allerede en evangelisk Sognepræst. Ligeledes forbleve Bispestolens Gaarde i Kongens Raadighed: den egentlige Bisperesidents havde lidt meget i Grevens Feide, men var dog en Gaard, som en senere Konge kunde tænke paa at gjøre til et Slot. Den anden paa Flakhaugen blev ogsaa længe i Kongernes Besiddelse. Begge Gaarde stode under den kongelige Lehnsmand paa St. Hans Kloster.

Provstegaarden og Provstiets Gods vedblev at være en kongelig Forlehning, der snart blev bestemt til at være Rigscantslerens Embedsløn. Dermed fulgte Patronatet over Frue Kirke og en Andeel i Byens lærde Skole, da Frue Skole, ved hvilken Bispoppen endnu 1539 indsatte en ny evangelisksindet Læsemester, blev forenet med Domkirkens Skole.

[72]) Original paa Pergament dat. Odense Torsdag efter Hellig Korsdag (19de Sept.) 1538.

St. Jørgens Hospital vedligeholdt en Tidlang sin særegne Stilling: det havde en Præst, som sluttede sig til de Evangeliske og tillige var eller blev Læsemester ved Skolen (formodentlig ved Frue Skole), men maaskee ved hans Overgang til Domskolen 1552, blev han holdt skadesløs paa anden Maade, og da blev St. Jørgen 1555 incorporeret i Frue Sogn og Kirken saaledes nedlagt.[73])

Om flere andre af de gamle Stiftelser tier Historien; nogle forsvandt mulig ved Reclamationer og i Tidernes Forvirring, da Odense tre Gange blev udplyndret. Saaledes svigter al Underretning om Hellig Geists Huus Kirke paa Korsgaden og St. Gjertruds Gildeshuus. Men flere af disse Stiftelser ville forekomme i Sognenes og i Skolens Historie.

Af Sogne beholdt Byen foruden Hospitalets og St. Jørgens de tre, som den hidtil havde havt. Men da Albani Kirke maaskee var temmelig liden og desuden Graabrødreklosters Kirke var for stor for et Hospital og derhos, tildeels fordi den indesluttede flere kongelige Liig, for god til at nedbrydes, skjænkede Kongen Albani Sogn denne Kirke til Sognekirke 1539.[74]) Albani Kirke skjænkede han da først til Skolelocale for Byens Cathedralskole 1541,[75]) men senere 1542 til Byen, saaledes at Kirkegaarden skulde bruges til Torv,

---

[73]) De usikkre og uklare Noticer hos Bloch f. G. 1ste Bd. 271—72 og Vedel Sim. 2det Bd. 2det H. 79 og 88. Hofm. Fund. V, 35. Dette Hospital blev saaledes ikke behandlet efter den nye Lovs Forskrift, at incorporeres i Graabrødre Hospital (Riber Art. 20).

[74]) Saal. Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 8. Pont. Ann. Eccl. 2, 267 henfører det til 1541, men Fundatsen for Hospitalet af 1539 (Hofm. F. VI, 292) omtaler denne Disposition som allerede foregaaet.

[75]) Pal. Müller Bibrag til Od. Sk. Hist. 1ste H. (Program 1846) S. 11. Actstykk. udg. af F. St. lit. S. 1 S. S. 62.

Taarnet til Stormklokken, Kirken indrettedes til Leieboliger og Choret nedbrydes.[76]) Det skete ikke ganske saaledes; Kirkegaarden blev liggende i over 30 Aar, Taarnet blev nedbrudt inden 1593, Kirken stod endnu dengang,[77]) men er ogsaa senere borttaget, og Kirkegaarden er blevet Byggeplads og Torv. Ved denne Forandring blev Graabrødre Hospital befriet fra en kostbar Kirkes Vedligeholdelse, Albani Kirkes Eiendomme og Rettigheder overførtes paa den og selv Albani Kirkes Navn, ligesom ogsaa Menigheden snart kaldes som før Albani, snart Graabrødre Menighed af Kirken.

Med Frue Sogn og St. Hans Sogn foregik ingen Forandring i deres Forhold udadtil til de andre Sogne, undtagen senere den allerede nævnte, at St. Jørgen blev optaget i Frue Sogn, og hvad St. Hans Sogn angaaer, skulle vi nedenfor see, hvorledes det maaskee ikke strax var ganske klart, om og hvorledes det skulde gaae over i den nye Ordning.

Til en Sognekirke i en Kjøbstad skulde efter Kirke-Ordinantsen i det Mindste være to Prædikere; det synes forudsat, at den ene skulde være Sognepræst, den anden Capellan, og efter forskjellig Betragtningsmaade paa forskjellige Steder blev Capellanen snart anseet for Sognepræstens personlige Medhjelper, saa at den Sognepræst, der kunde overkomme det Hele alene, kunde tage Capellanens Løn eller undgaae at dele med Nogen, snart mere som en selvstændig Andenpræst, især naar han fik et andet Kald tilligemed Capellaniet. I Odense træffes Spor af begge Dele. Kjøbstedpræsters Løn skulde foruden Offer og den frie Bolig, som Kirken skulde give, efter Kirkeordinantsen tilveiebringes af Kirkens Renter, som Værgerne skulde oppe-

[76]) Et Brev af 1542 fæster Chorets Plads til Prioren i St. Knuds Kloster mod Jordskyld til Hospitalet. Ved. Sim. 3die Bd. S. 152.

[77]) Efter Grundtegningen af 1593 paa Odense Raadhuus. Ved. Sim. smstd. S. 52.

bære og uddele qvartalsviis; men i Almindelighed blev Præsterne umiddelbart tillagt den Deel deraf, som skulde følge ethvert Embede. Disse Midler skulde deles med Skolens Personer, og det viste sig snart, at man i høi Grad havde forregnet sig i Henseende til Righoldigheden af denne for Munke og ugifte Præster mere tilstrækkelige Skat. Kjøbstedpræsterne kom i den største Nød, paa hvilken Kongen maatte raade Bod ved at indskjærpe deres Ret til Tiende af Kjøbstedavling, tilstede dennes lige Deling mellem de to Tiendetagere alene (Kirken og Præsten), ved at henvise til Sammenskud af Menighederne, og især ved at beneficere Kaldene med Kongetiender.[78] Disse vare de Midler, Loven paaviste; Praxis tilføiede endnu et andet af lidet glædelig Art: Beneficering med Landsbykald.

I Odense seer man, at det allerede 1538 var antaget, at Albani Sogn skulde have en Sognepræst og en Capellan, da Kongen anviste Bolig for dem begge i Claraklostret,[79] eftersom dette Sogn ingen Præsteboliger havde, da dets Præster havde været blandt Marianerne. Ogsaa Frue Kirke havde allerede 1540 en Sognepræst og en Capellan; men for St. Hans Kirke var det endnu 1541 uvist, om den skulde have Capellan, da „Sognets Almue var liden og fattig"[80].

Til disse Geistlige saavelsom til Skolens Personer, der tildeels vare Sognenes Degne, skulde nu Kirkernes Indkomster fordeles. Paa Bisp Sadolins Klage over forskjellige Mangler i Aaret 1540 befalede Kongen under 25de Aug., at Lehnsmændene Erik Krummedige og Michel Brockenhuus skulde drage om til alle Kjøbsteder i Fyen og paa Langeland og registrere alt det Altergods, Gildesgods og anden Rente,

---

78) De Riber Artikler af 1542 Art. 9 og 10.
79) Odens. Not. 72.
80) Hofm. Fund. VI, 258.

som der ingen Arving (Reclamant) var til, sælge Godset til Borgerne og fordele Renten til Kirke og Skole.[81]) I Henhold hertil holdtes en stor Forretning i Odense den 1ste Febr. 1541.

Erik Krummedige, som da var Lehnsmand i Odense, Michel Brockenhuus, som var Lehnsmand paa Nyborg Slot (og formodentlig Stiftslehnsmand), samt Bisskop Sadolin samledes da med Borgemestere og Raad og Oldermændene, nogle Borgere af hvert Laug og Gilde, Kirkeværgerne og andre gode Mænd til denne Forretning, som giver det første fuldstændige Grundlag for Byens nye Kirkeforfatning (Erik Krummediges Fundats), og hvorved vi derfor føres over fra den almindelige Sognehistorie til den specielle.[82]) Formodentlig viste det sig ved denne Leilighed, at ikke heller Odenses Hjelpekilder vare tilstrækkelige, og Stiftsøvrigheden maatte paakalde Kongens Bistand til at forøge dem; thi under 13de Mai 1541 udstedte Kongen det Brev om Geistlighedens Vilkaar i Fyen, hvori blandt Andet blev forordnet, at hver Sognepræst i Kjøbstæderne skulde have et Landsogn til Annex[83]) — en Udvei, der sørgelig mindede om den catholske Tids nylig saa høit anklagede Cumulation af Præbender og Sognefolkets Forsømmelse. Anvendelsen af denne Forordning hører ogsaa til den specielle Sognehistorie.

Vi begynde denne med Albani Sogn, men maa forudskikke en Udsigt over den Kirkes Historie, som gav det dets nuværende Navn.

---

81) Ved. Sim. 3die Bd. S. 148.

82) Documentet er fuldstændigt aftrykt hos Hofmann VI, 258, men ikke uden Feil, som sees af en i Bispearchivet opbevaret Raadstuedom af 1581, hvormed en Afskrift af det, der vedkommer Capellaniet ved St. Hans Kirke, er forbundet.

83) Actst. udg. af Fyens St. lit. Selsk. 1ste Saml. S. 1—2.

Første Afsnit.

St. Knuds Sogn.

§ 1. St. Knuds Kirke til 1618.

Som en Levning af den catholske Tid stod et Slags Sogn uden Lægfolk i Knudsklostret og dets Kirke, Stiftets Domkirke; den eneste Menighed udenfor Klostret var St. Knuds Skole, og denne Menighed var endda ikke ganske udenfor det, da dette skulde efter gammel Regel føde Skolemesteren og 16 Disciple af St. Albani Skole,[84]) med hvilken de to andre Kirkeskoler efter Reformationen forenedes. Efter Kirke-Ordinantsen skulde Canniker — med hvilke disse Munke nærmest maae sammenstilles — hver Dag læse af den hellige Skrivt i deres Kirke, for at gudfrygtige Mennesker derved maatte „saa godt som legende" føres til den;[85]) om Søndage og Helligdage maatte de holde Messe, ifald Nogen vilde lade sig berette. Den Læsemester, som skulde holde latinske Forelæsninger for dem og Skoledegnene samt forstandige Borgere, skulde ogsaa stundom prædike. Paa disse Grundtræk hvilede den saavel latinske som danske Gudstjeneste, der nu ogsaa vedblev i St. Knuds Kirke. Thi i dette Kloster forbleve ikke blot Prioren Christiern Povelsen, der 1541 fik kongeligt Lehnsbrev paa Klostret, som et Regnskabslehn, men ogsaa Supprioren Søren Nielsen og saamange Brødre, at de fremdeles vedbleve ved Siden af disse Foresatte at kaldes Convent, Capitel, menige Convent og menige Capitelsbrødre.[86]) De havde formodentlig alle været Vicarier til et

---

84) Pal. Müller Bidrag til Odense Cathedralskoles Historie 1ste Hefte. (Program 1846) S. 3.

85) Udg. 1640 fol. 92—93.

86) Det sidste Navn endnu 1553 og 1561. Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 82 og 121.

eller flere Altere i Domkirken og vare saaledes, skjønt disse Embedsgjerninger ophørte, dog Præster, og de kaldes oftere ogsaa efter Reformationen „Præstemændene i Klostret“.[87]) Uagtet de nu vistnok kun nødtvungne og med liden Overbeviisning gik ind paa den nye Tingenes Orden, idet de forsynede sig med Thingsvidne om, at de vare tvungne til at lade deres Haar vore og at de trolig til Aaret 1538 havde iagttaget alle deres gudstjenstlige Pligter; saa bleve de dog selv af Bisstop Sadolin erkjendte for geistlige Ordensbrødre og som saadanne tilkaldte ved Ordinationer til at lægge Haand paa Ordinandi. Ligeledes have de udentvivl ogsaa administreret Nadveren for hinanden og for Skoledisciplene, som hver Onsdag havde Altergang i St. Knuds Kirke. Om de ved denne Handling have beholdt noget af de papistiske Skikke, vide vi ikke; man kunde tænke paa Opløftelsen, som var tilladt i Kirke-Ordinantsen, og den Ringning ved Indstiftelsesordene, som endnu i den anden Bisskops Tid var anbefalet i Fyen,[88]) og i al Fald kan man antage, at deres Messe har havt den Lighed med den gamle Cultus, at den rimeligviis for største Delen holdtes paa Latin, saavidt som det var tilladt, og muelig ogsaa at Brødet uddeeltes, før Vinen consecreredes.[89]) Noget Saadant maa have characteriseret disse Præster, thi Reformationens Ultras tog Forargelse af dem og den Mildhed, hvormed Bisskoppen bar over med dem: de tvende anabaptistsindede Mænd, som i Aarene 1543—51 vakte Uroligheder i Odense, vægrede sig ved at forrette Haandspaalæggelse

---

[87]) I Documenter af 1560, 1661 og 1568 kalde de sig samtlig saaledes: „Prior, Supprior og alle andre Præstemænd, derinde ere.“ Smstd. S. 120, 130, 138 og 144.

[88]) Synodalmonita af 1562 i Bloch f. G. 1ste Bd. S. 36.

[89]) Dette tillades i Bugenhagens Reglement for Domcapitlers Gudstjeneste i Kirke-Ordinantsen.

med dem ved Ordinationer og kaldte dem Munke.[90]) Imidlertid bleve de uanfægtede, og det er rimeligt, at Flere af dem tjente som Sognepræster ved Klostrets Landsbykirker i Nærheden, indtil disse efterhaanden fik egne Præster, som da svarede Pens eller Afgift til Klostret; saaledes var idetmindste Aasum blevet besørget indtil 1565, da det ifølge kongelig Befaling af 1555 blev forenet med Præstekaldet ved Albani Kirke, og Kongen forudsatte dengang, at den nye Sognepræst kunde have faaet sit personlige Ophold paa Klostret, hvis man ikke foretrak at overlade ham Præstetienden.[91]) Paa denne Maade vare mulig flere yngre Mænd i Tidens Løb indkomne i Klostret og kunne være indbefattede under de 16 Geistlige, som Prioren ifølge et Kongebrev af 1554 skulde bespise;[92]) han skulde nemlig efter dette underholde 8 Præster, en Rector, en Hører og 6 Degne, og naar dette Tal vedblev at være fuldstændigt, maatte efterhaanden Personerne skifte. Subprioren nævnes sidste Gang 1564[93]), og naar der endnu i 1562 nævnes Capitlet og i Leiecontracter af 1568 „Prior og de andre Præstemænd, herinde ere," vare disse heelt andre Personer end 30 Aar før. Af de Gamle var tilsidst neppe Andre end Prioren og maaskee den blinde Hr. Povel Lauridsen, der havde et Deputat af Klostret,[94]) tilbage, da Christen Povlsen i Aaret 1571 begjærede sig fritaget for Klosterets Bestyrelse, og eftersom han hidtil havde været kongelig Lehnsmand

---

[90]) S. nedenf. i St. Hans Kirkes Historie. § 1.

[91]) Kongebrevet af 1555 og Chr. Poulsens Brev af 1565 i Copie i Bisp. Arch.

[92]) Dateret Nyborg post Sim. & Judæ Dag (28de Octbr.) 1554 i D. Mag. 2, S. 74. Maaskee vare Præsterne for Paarup, Steenløse, Ubberud og Aasum iblandt dem 1563 (Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 131).

[93]) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 129, 133.

[94]) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 155.

og Godsbestyrer, var det tilsyneladende ikke nogen betydelig Forandring, der foregik, da Kongen nu tog Klostret til sig og Kronen og lagde det under Lehnsmanden paa Dalum Kloster Jacob Ulfeldt. Men den fremkaldte adskillige indgribende Foranstaltninger i Klosterets Oeconomie, og Aanden i Bestyrelsen blev en anden.

Hidtil havde Klosteret vistnok ogsaa kraftigen maattet bidrage til Statens og Kongens Fornødenheder, saasom ved rede Pengesummers Indbetaling, ved Rustning, til Nyborgs Befæstning, til Modtagelse af reisende Rigsraader og Andre, til Kong Christian den Tredies Bisættelse,[95]) og tjent til Forsørgelse af Personer, som Kongen vilde pensionere, saasom en Kuursmed og en Courreer;[96]) men det havde tillige i ubestemt Maal tjent aandelige Formaals Fremme, saasom ved at holde Studenter i Kjøbenhavn,[97]) ved Forsørgelse af Prædikanter og især ved at vedligeholde og forsyne Stiftets Domkirke og opretholde Cathedralskolen. Nu bortfaldt den frie og lette Adgang til saadan Anvendelse af dets Midler, og de Forpligtelser, som bleve tilbage, maatte nærmere og anderledes reguleres. Det havde, som paa andre Klostre, været Skik, at en stor Deel af saadanne Præstationer gaves in natura ved Optagelse til Forpleining: de ovennævnte 8 Præster samt Rector og Hører skulde efter Kongens Befaling af 1554 spise i Præstestuen, medens de 6 Degne skulde gaae tilbords med Klostrets Folk. Slig Huusholdning blev overflødig ved de gamle Munkes Afgang og passede lidet for et kongeligt Lehn. Den blev derfor ophævet 1571, og istedetfor det, som derved fragik Skolen, stiftede Kong Frederik den Anden det store Com-

95) See Ved. Sim. a. St. S. 24, 26, 33, 36, 81, 129; 7, 9, 20, 24, 30, 33; 14, 20, 24, 27; 82.
96) Smstd. S. 20, 116.
97) Smstd. S. 20, 27.

munitet i Graabrødre-Hospital, i hvilket Rectoren og 4 Hørere samt 30 Degne skulde have Kosten.[98]) Nogle af de dertil anvendte Kongetiender havde tilhørt St. Knuds Kloster, der ogsaa skulde levere 200 Favne Brænde tilligemed Dalum; men de fleste Tiender vare en ny betydelig Udvidelse af Skolens Midler, saameget betydeligere for denne Skole som desuden 24 Degne og vistnok ogsaa en eller to Hørere paa samme Tid havde lignende Ophold paa St. Hans Kloster og af Frue Provstie.[99]) Ligeledes fik Lectoren ved samme Fundats Aasum Sognekald, og ved en senere Fundats en fast Lønning af Lehnsmanden paa St. Knud.[100]) Men Skolebygningens Vedligeholdelse blev fremdeles hvilende paa Klostret, hvis Lehnsmand fik Befaling at udvide den, men dog deri understøttedes af Provstiet.[101])

Den anden og ikke mindre Forpligtelse, der paahvilede Klostret, med Hensyn til Kloster- og Domkirken, synes man ikke strax at have tænkt paa. Dens Vedligeholdelse med alle Fornødenheder var gaaet ubemærket over i Klostrets aarlige Regnskab, og den syntes ogsaa nærmest kun at være til for Klostrets Skyld. Hvorledes og hvormeget den i den sidste Tid havde været brugt, kan vanskeligt siges. Efterhaanden som Munkene uddøde eller hengaves til en evangelisk Præsts Gjerning paa Landet, har formodentlig den daglige Tjeneste ophørt, mulig allerede før 1554, da de 6 Degne, som da skulde underholdes i Klostret, ikke vare flere end de, der behøvedes til at være Løbedegne i Klostrets Landsógne; i alt Fald var den ophørt før 1572.[102]) Prædiken maa derimod være ved-

98) Fundatsen hos Hofmann V, 152.
99) See nedens. i St. Hans og Frue Sogns Historie.
100) Af 10de Nov. 1572 (Bloch f. G. 1, 242—4).
101) Pal. Müller a. Skr.
102) Fundatsen for Com., Hofm. Fund. V, 157, omtaler det som noget Nyt, at der skulde holdes Chorsang i denne Kirke Morgen og Aften.

blevet, forsaavidt som Lectoren var pligtig til at prædike Latin paa Tider, naar der ellers ikke var Prædiken. Om Nogen endnu søgte Kirken til Altergang, vides ikke, ei heller om Bisspperne prædikede i den; men Ordinationer holdtes uden tvivl her ligesom ogsaa Landemodet, til hvis Afholdelse Lehnsmanden indrømmede Geistligheden det saakaldte Consistorium ved Siden af Domkirken. For Menighederne tilbød den kun et Begravelsessted, men den blev ikke søgt i denne Henseende; i Aarene 1549 og 1551 omtales de første Begravelser;[103]) ikke engang Bisskop Sadolin fik sin Grav i sin Domkirke, men derimod i sin Sognekirke Graabrødre Kirke, der ogsaa dengang søgtes allermeest. Og selv efterat Christian den Tredies Liig var blevet bisat i St. Knuds Kirke, fulgte i Begyndelsen kun faa Adelspersoner og Borgere Exemplet[104]). Da Kirken ikke heller havde nogen Tiende eller anden særlig Eiendom, var den altsaa ingenlunde nogen fordeelagtig Bestanddeel af Lehnet, og Kongen kom derfor snart i Erfaring om, at dens Vedligeholdelse kunde blive Gjenstand for Spørgsmaal.

I Henseende til Kirkens Brug og Bestemmelse skete ingen Forandring ved Klostrets Overgang til Lehnsmanden. Kongen tænkte sig St. Knuds Kirke kun som Domkirke, og derfor havde han ved Fundatsen for Communitetet 1572 alene befalet en dertil svarende Tjeneste, idet han forordnede, at den Chorsang, der hidtil af Skolen havde været holdt i St. Hans og i Frue Kirke hver Søgnedags Aften og Morgen, skulde fremtidigen holdes i St. Knuds Kirke „ligerviis som i Kjøbenhavns Domkirke," (medens Skolen skulde vedblive om Søndagen at assistere i de nævnte Kirker og derfor nyde det Sædvanlige af St. Hans Kloster og Provstiet). Man seer

103) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 49 og 77.
104) Smstd. 117, 121, 125.

af andre Data, at der holdtes Altergang, som ifølge senere Spor befindes at have været Onsdags Communion for Skolen, og Prædikener.[105] Af disse holdtes der lidt senere i Bisp Jacob Madsens Tid flere Ugeprædikener, samt Froprædiken og Tolvprædiken om Helligdagene.[106] Der vare imidlertid ingen Prædicanter til Kirken, saa at det maa have været Lector og Rector og muligen en og anden Capellan, der forrettede denne Tjeneste. Saaledes vedblev det indtil Aaret 1618.[107] Det var et Slags evangelisk Domkirke: ingen Menighed, men et stort kirkeligt Personale, Chorsang, Bibellæsning og Prædikener. Chorsangen var formodentlig stedse, Prædiken stundom paa Latin. Kirken havde ogsaa beholdt en Domkirkes Udseende: tvende lange Rækker af Chorstole stode ved begge Sider i det store Chor.

Paa Vedligeholdelsen synes der ikke i Begyndelsen at være tænkt; den havde under Priorens Styrelse været blandt de første Udgifter for Klosterkassen. Men da nu Lehnsmanden paa Dalum fik dette Kloster, har han formodentlig givet Anledning til den udtrykkelige Bestemmelse derom. Kongen rescriberede under 1ste Aug. 1572, at da han havde erfaret, at den forrige Prior havde vedligeholdt Kirken, og da hans Fader og andre Konger der laae begravede, vilde Kongen, at Kirken fremdeles skulde holdes ved god Magt af Lehnsmanden,[108] og faa Maaneder efter gjen-

---

105) Rumme St. Knuds Kirkes Beskriv. S. 14.

106) I denne Bispops Visitatsbog (udg. af Crone S. 22) hedder det om St. Knuds Kirke: „ingen Prædicanter til: men holdes Prædiken udi om Ugen og Froprædiken og Tolvslaaes Prædiken om hellige Dage."

107) Ved Ombytningen af St. Knuds- og Graabrødre Kirke omtales vel kun trende Ugeprædikener og Froprædiken som det, der blev forlagt fra Domkirken til denne; men da Altergangsprædiken og Tolvprædiken skulde blive i Domkirken, kunne disse, uagtet de ei omtales, vel have vedblevet lige til Forandringen.

108) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 154.

tog han denne Befaling med Tilføiende, at han ligeledes havde at skaffe Lys paa Alteret og Brød og Viin, eftersom behov gjordes, og føre det til Udgift paa Lehnsregnskabet.[109] Saadant var ogsaa overeensstemmende med al kirkelig Praxis; men naar Adelen fik et Lehn med Kirker i, pleiede disse at være en Fordeel for Patronatet, ikke en Byrde. Derhos blev endog dette Lehn allerede 1573 overgivet Kongens Kanzler frit og qvit som Lønningslehn, og desto mindre var Lehnsmanden tilbøielig til at afholde Kirkens Fornødenheder. Ved den store Reparation i Aaret 1582 satte vel Kanzleren Niels Kaas, som Patron, sit Vaaben paa Altertavlen,[110] men Arbeidet synes at være baade kostet og ledet af Andre. I Aaret 1580 fik nemlig Lehnsmanden paa St. Hans Kloster Kongens Befaling om et Uhrs Forfærdigelse for Taarnet;[111] det næste Aar fik alle Kirkeværger i Fyen og Langeland og senere ogsaa paa Lolland og Falster Befaling at indsende deres Kirkers halve Indtægt eller Beholdning til St. Knuds Kirkes Bygning,[112] og disse Penge skulde betales til Lehnsmanden paa Odensegaard og anvendes efter Bisspoppens, Borgemesteres og Raadmænds Bestemmelse, og denne Lehnsmand og Bisspoppen fik ogsaa 1582 Befalingen om Nedbrydelsen af det gamle Capel.[113] Saaledes synes St. Knuds Kirke ved denne Leilighed at staae som en selvstændig Stiftskirke uden Forhold til Klostret; men det var vel en Følge af det extraordinaire Arbeide, som da blev foretaget ved extraordinaire Midler; og da disse vare forbrugte, ansaaes den

[109]) Brev af 18de Nov. 1572 i Extract i Bispe-Arch.

[110]) Mumme St. Knuds Kirke S. 15.

[111]) Vedel Sim. a. Skr. 3die Bd. S. 16. Det skulde koste en 40 Daler.

[112]) Kgebrev af 28de Sept. 1581 og 8de Jan. 1584. Ved. Sim. 3die Bd. S. 16 og 19, samt af 1ste Juli 1584 og 10de Mai 1585. Actst. udg. af Fyens St. lit. Selsk. 2den Saml. S. 63–64.

[113]) Ved. Sim, 2det Bd. S. 17.

endnu i det mindste af Bisfoppen for at have Krav paa Klostret i Hensende til de daglige smaae Fornødenheder, hvortil der ofte savnedes Midler. I Aaret 1589 indgik nemlig Bisfop Jacob Madsen til Regjeringen med Klage over, at det oftere var hændet, at der hverken var fundet Vorlys til Alteret eller Brød og Viin i Forraad eller Lys til Chorbørnene og til Prædikestolen om Vinteren.[114]) Istedetfor nu at henvise til Klostret fandt de regjerende Rigsraader det fornødent at anvise Kirkeværgerne og Forstanderne for St. Knuds Kirke en særlig Indkomst, nemlig de tvende Kongetiender af Tandrup og Vedersløv Sogne, hvilke de skulde anvende til Kirkens Bygning og anden Nødtørst, da den befandtes Intet at have dertil, uagtet Kong Frederik havde forordnet daglig Prædiken, Chorsang og anden Gudstjeneste i den.[115]) Denne Gave var dog clausuleret med et: „indtil vi anderledes tilsigende vorde," og allerede 1593 blev denne Tiende draget tilbage, da Regjeringen lod granske, hvo der skulde beholde de Kongetiender, med hvilke de vare forlehnede. Kirken havde da kun de uvisse Indkomster af en og anden Begravelse (den faste Menighed, Skolens Personer, havde fri Jord) og dens Nød forøgedes, ved at ogsaa Cathedralskolen var blevet udskilt fra Klostret og (efter de almindelige Love) paalagt Kirken at vedligeholde. Derfor maatte Bisfop Jacob Madsen atter 1596 andrage paa Midler til „den herlige Bygnings og den fattige Skoles og den funderede Gudstjenestes" Opretholdelse, enten ved de samme Tiender eller paa andre Maader. Tillige anholdt han om, at de Mænds Regnskab maatte blive revi-

[114]) Referat i et senere Andragende af 10de Febr. 1596 i Copie i Bispe-Arch. (I Mummes St. Knuds Kirkes Beskriv. S. 14 henføres denne Indstilling urigtigen til 1572, da Jac. Madsen endnu ikke var Bisfop).

[115]) Kgbrev af 17de Juni 1589 Copie i Bispe-Arch.

deret, som Kanzleren havde paalagt Oppebørselen af Kirkens Penge, og som ønskede forlængst at aflægge Regnskabet, samt at to Kirkeværger efter Loven maatte blive formelig beskikkede.[116] Om Svaret herpaa har jeg Intet fundet for Kirkens Vedkommende;[117] en paaskrevet Notits antyder, at det var i Gjære at nedbryde Frue Kirke og lægge Menigheden til St. Knuds — saaledes tænkte man allerede paa den Udvei, som man ogsaa tilsidst indslog, (men dog ikke med Frue Kirke), thi man var paa alle Sider kommet ganske bort fra den Tanke, at Kirken hvilede paa Lehnet og Kongen.

Imidlertid synes efterhaanden den almindelige Mening at have vendt sig mere til St. Knuds Kirke: Begravelser søgtes hyppigere af Borgerne fra 1593[118]), og selv Jaord og Bryllup holdt Adelen stundom i denne Kirke, naar Festen stod paa Raadhuset.[119]) Men til at forbedre Kirkens Vilkaar bidrog dette kun lidet; efter 20 Aars Forløb var Kirkens Tilstand sørgelig. Da forordnede Christian den Fjerde, at den skulde være Sognekirke for Albani Menighed og arve den gamle Albani Kirkes Indkomster — saa at det dog tilsidst skete, hvad der oprindelig havde været Knud den Helliges Tanke, at denne Kirke skulde træde i Albani Kirkes Sted. Den egentlige Albani Kirke havde været opgivet siden Reformationen, men dens Indkomst og Menighed havde været hen-

116) Brev t. Chst. Walkendorph 10de Febr. 1596 i Bispe-Arch.

117) Cathedralskolen blev forlænget eller (som der og siges) opført af Nyt fra 1596 udentvivl af St. Knuds Klosters og Frue Provsties Midler; thi det siges at være bekostet af Chrstph. Walkendorff af egne Midler og med 200 Rdl. Tilskud af Arrild Hvitfeld, som havde Provstiet. Jac. Madsen Visitatsbog v. Crone S. 26. Jf. Henrichsen Od. Skol. Hist. S. 15.

118) See Vedel Sim. a. Skr. 3die Bd. S. 44, 55, 57, 64, 66, 87, 133, 138.

119) Smstd. S. 54, 69.

lagt til Graabrødrekirke, som i Kongens Brev kaldes St. Albani Kirke. Nu fik St. Knuds Kirke en stor Menighed og Kirketienden af Hunnerup og Bulbro (der var blevet tillagt Albani Sogn) samt en Gaard paa Ærø, medens Graabrødre-Kirke dog beholdt Noget af hvad der udentvivl oprindelig havde tilhørt Albani Kirke, og med denne Indkomst skulde Kirkeværger, som beskikkedes af Borgemester og Lehnsmanden paa St. Knud eller i hans Forfald Lehnsmanden paa Odense-gaard, vedligeholde Kirken med Bygning og Andet.[120] Denne Dotering var imidlertid lidet tilstrækkelig, og Kirkens øieblikke-lige Tilstand krævede strax langt større Midler. Vi vide ikke, om Borgerne gjorde Vanskeligheder for at modtage en saa-dan Sognekirke, eller hvorledes Kongen ellers blev gjort op-mærksom derpaa; men to Maaneder senere udstedte han et Gavebrev til Albani Menighed, hvori han deels tilsiger denne til evig Tid dens Ret til at kalde Præster efter Ordinantsen (hvilket maaskee kunde synes tvivlsomt ved en Kirke, der dog endnu blev i nogen Afhængighed af Klostrets Lehnsmand), deels omtaler, at Kirken skal blive repareret og forbedret, inden den afleveres; men naar dette var skeet, skulde Borgerne være tilforpligtede at vedligeholde den med dens egne Midler, saa-fremt de ikke vilde have den givne Bevilling (til at bruge Kirken og kalde Præster) forbrudt.[121] Man kan ikke just sige, at Menigheden havde megen Grund til at paatage sig nye Forpligtelser for disse Bevillingers Skyld; thi den havde allerede en meget god og skjøn Kirke, og havde vistnok og-saa Retten til at kalde sine Præster; men om dens Sam-

---

[120]) Kongebrevet af 12 Marts 1618 trykt i Actst. udg. af Fyens Stifts lit. Selskab 1ste Saml. S. 63. Man seer af det Hverv, der gives Lehns-manden paa St. Knud, at Kirken dog endnu tænktes nærmest under hans særlige Patronat.

[121]) Kongebrev af 11te Mai 1618, smstd. S. 64.

tykke blev vel heller ikke spurgt, da den hele Foranstaltning var motiveret ved, at „St. Knuds Kirke ikke havde saadan Indkomst, at den med Bygning og i andre Maader efter Fornødenhed kunde vedligeholdes.“ [122])

Saaledes blev St. Knuds Kirke en Domkirke og Sognekirke paa eengang, og det gamle Albani Sogn fik nu Navn af St. Knuds. Kirkens Historie hører fra den Tid af til Albani Sognehistorie, til hvis tidligere Deel vi derfor skulle gaae over, efterat have tilføiet et Ord om Kirkens endelige Overlevering. Den lovede Reparation fandt Sted i Aarene 1618—20, men blev ikke bestridt af St. Knuds Kloster eller under denne Lehnsmands Tilsyn. Den skete for Kirkens Midler og for de Penge, som denne laante; derved kom den i en Gjæld af 3000 Rdl., af hvilke den ikke engang kunde betale Renterne. Kongen maatte derfor atter 1621 gribe til det almindelige Middel at paalægge Stiftets samtlige Kirker at contribuere af deres Beholdninger til Gjældens Afbetaling, og det blev paalagt Lehnsmanden paa Odensegaard eller St. Hans Kloster at indsamle Pengene. [123]) Der er Spor af, at denne Indsamling udstrakte sig over 6 Aar, [124]) men omsider er det vel paa denne Maade opnaaet, at Kirken er kommet af med Gjælden, for fremtidigen at vedligeholde sig selv af sine egne Midler som en almindelig Stiftskirke uden al Forbindelse med St. Knuds forrige Kloster. Om den vilde formaae dette, maatte blive saameget tvivlsommere, som Cathedralskolens og endeel Embedsboligers Vedligeholdelse nu ogsaa maatte paaligge Kirken; til Skolen maatte den allerede 1627 have Hjelp af Stiftskirkerne, og den kjæmpede med denne Byrde, som den havde arvet fra det Kloster, der gav

[122]) Kongebrevet af 12te Marts 1618.
[123]) Kgbr. 20de Febr. 1621 (i Bispe-Arch.)
[124]) Resc. 17de Juli 1627 (i Bispe-Arch.)

den nøgen fra sig, ligetil 1793, da den befriedes derfor, saalænge den selv havde Gjæld[125] ɔ: i det Mindste til Dato.

St. Knuds Kloster gik nu, befriet fra Kirke og Skole, det kongelige Krongods's almindelige Gang; dets Ladegaard er formodentlig blevet opløst ved Jordernes Salg, og den gamle Bygning blev en anseelig Adelsgaard i Byen; men næsten enhver Levning af det gamle Kloster er forsvundet: en Dampmaskine arbeider nu imellem nogle af de Mure, der forhen indsluttede de stille Klosterboere.

§ 2. Albani Sogns Historie indtil 1618.

Eftersom Albani Kirke allerede før Reformationen var Sognekirke for en stor Menighed i Byen samt Landsbyerne Bulbro og Hunnerup,[126] kunde det ikke være tvivlsomt, at den efter Kirke-Ordinantsen burde forsynes med tvende Prædikere. Den havde formodentlig allerede den Ene i Jacob Frost, som 1532 havde sluttet sig til Sadolin og ivrig arbeidet for Reformationen; han var i alt Fald den første evangeliske Sognepræst ved Menigheden.[127] Naar den fik en Capellan tillige, er ikke nøie bekjendt; men i Aaret 1538 beredte Kongen Sted for dem begge, idet han da skjænkede Menigheden tvende Residentser i det forladte Claraklosier, hvor Sognepræsten og Capellanen fik hver sin Gaard anviist ved Siden af Bisspen, Læsemesteren og Skolemesteren.[128] Sognepræsten

---

[125]) Henrichsen Bidrag til Odense Skoles Historie (Program 1846) S. 16—19.

[126]) Den sidste skulde dog efter en Bestemmelse af 1532 ved Provsten Anders Globs Afgang henlægges under Hjallese (ɔ: nu Dalum) Kirke til Fordeel for Lehnsmanden paa Dalum Kloster (Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 188), og dette skete ogsaa for en Tid, indtil den 1571 kom tilbage til Albani Sogn.

[127]) Bloch fyenske Geistl. 1ste Bd. S. 601 fgg.

[128]) See ovenfor S. 32—33.

fik sin Bolig, hvor nu Tugthuset ligger, Capellanen Nord for Bispegaarden paa en Deel af den Grund, der nu er inddraget i dennes større Have.[129]) Det var nødvendigt, at Kongen paa denne Maade maatte komme Menigheden tilhjelp, da den ingen Præstebolig havde, saasom Albani Præster havde været af Marianerne og formodentlig boet ved Frue Kirke tilligemed dennes Præster. Stedet var forsaavidt beqvemt, som det laae inde i Albani Sogn, skjønt ikke lidet fjernet baade fra den gamle Albani Kirke og fra den nye, som Menigheden fik istedet; men det vidtløftige Claraekloster skulde anvendes, og for Bispens Gaard paa St. Knuds Kirkegaard, som havde ligget beqvemmere, havde Kongen formodentlig anden Bestemmelse.[130]) Paa samme Tid eller senest 1539 skjænkede Kongen ogsaa denne Menighed den nye Kirke, nemlig Graabrødre-Kirke, til hvilken nu al Albani Kirkes Eiendom og Ret overførtes; thi selv eiede denne som Klosterkirke Intet, og Kongen adskilte den ganske fra det i Klostret oprettede Hospital. Som Grund angives, at Albani Kirke var for liden; maaskee forøgedes Sognet med nogle Huse og Stræder, der før kunne have hørt til Klosterkirkerne; men Albani Kirke laae uheldigt for Domkirken og for Sognet, og den store prægtige Graabrødre Kirke, hvori Kong Hans's og Dronning Christines Støv hvilede og som forherligedes ved den skjønne Altertavle, som denne Dronning havde ladet forfærdige, var baade for god til at nedbrydes og for stor for et Hospital.[131]).

---

[129]) Læsemesterens Gaard laae Nord for Sognepræstens paa den Grund, som nu er Have, eller mulig tildeels paa den, som er Gade; Rectorens laae mellem begge disse, saaat den 1577 kunde deles imellem dem, maaskee den laae østligere udad Møllegaden til, og maaskee løb et Stræde dengang fra Bispegaarden i østlig og sydlig Retning imellem dem ned imod Møllen. (Et Mageskifte af 1679 i Bispe-Archivet).

[130]) Den blev senere indrømmet en Apotheker og omsider afhændet til Private; nu er den Realskole.

[131]) Hospitalet, som 1540 fik Tilladelse til at antage sig en egen Præst,

Fra denne Tid kaldes Albani Sogn ofte Graabrødre Sogn, men endnu oftere kaldes Kirken Albani Kirke, skjønt den egentlig var indviet til Jomfru Marie.[132]) Efter at Kongen havde anviist Boliger og Kirke, blev Sognets Organisation ført videre i den saakaldte Erik Krummediges Fundats 1541,[133]) som fordeelte Altergods og Kirkerente i Byen, men idet den vel opfører baade Capellaniet og Sognepræstens Kald, antyder den dog en Forandring i den oprindelige Plan, som de faa mellemliggende Aar havde foranlediget, da man formodentlig snart mærkede, hvor indskrænkede Kjøbstedsognenes Midler bleve, efterat Klostrene vare adskilte fra dem. Capellaniet omtales her som forbundet med Embedet ved Hospitalet og faaer saa liden Indtægt, at det neppe synes at kunne være tænkt som et selvstændigt Embede ved Kirken. Capellanen til St. Albans Sogn og Hospitalet skulde for den Hjelp, han gjorde Sognepræsten, have 17 Mark af den Rente, som laae til Hellig Trefoldigheds Alter af Kjøbmandslauget, og 5 Mark af Smedelauget.[134]) Sognepræsten skulde derimod foruden Tiende, Offer og Huuspenge (3 Skill. halvaarlig af hvert Hedske ɔ: Ildsted) have 20 Mark

fik formodentlig snart den Kirke indrettet, som stødte nær op til Graabrødre Kirke og endnu er Hospitalskirke. Den var forhen, som de andre store Hospitalers Kirker, en Deel af Fattighuset selv og kaldes derfor endnu 1632 Sygestuen. Det var formodentlig den, der fik en Altertavle 1590 (Ved. Sim. 3die Bd. S. 40); den forekommer 1611 (Bloch f. G. S. 861) og 1700 (smstd. 767). Jfr. iøvrigt Hofm. Fund. V, 172.

132) Daugaard de danske Klostre S. 302. At de tre andre Kirker ogsaa vare Mariekirker, er ovenfor berørt; og da St. Knuds Kirke ogsaa var indviet til Albanus, bar tre Kirker i Byen nu ogsaa denne Helgens Navn.

133) See ovenfor S. 37.

134) Hofm. Fund. VI, 259. Det førstnævnte Vicarie, som var i Albani, kaldes Kjøbmandsalter i en gammel Fortegnelse over Vicarierne af Christen Povelsen i Bispe-Arch.

af Jørgen Gyldenstjernes Vicarie og 16 Mark af Calente Alters Vicarie, som Søren Bruhn havde.[135])

Men ved denne første Ordning blev intet af Embederne staaende. Sognekaldets Indtægt befandtes saa ringe, at Stifts-øvrigheden allerede strax efter maatte andrage paa dets Forbedring. De foresloge, at det ligesom de andre Kjøbstedkald maatte faae et Landsbykald til Annex, men tillige at det strax midlertidig maatte forbedres med en Kongetiende. Kongen tillagde derfor under 13de Mai 1541 Sognepræsten Bispe-tienden (ɔ: Kongetienden) af Lumby Sogn, indtil et Landsby-kald maatte blive ledigt, som kunde annecteres dertil.[136]) Hvor-længe Præsten beholdt denne Kongetiende, er ikke bekjendt;[137]) men det synes, at man erkjendte denne Doteringsmaade for hensigtsmæssigere end den paatænkte Annectering, af hvilken der Intet blev. Thi da den følgende Sognepræst Mag. Hans Foß (1549—59) fremdeles savnede tilstrækkelig Underholdning, tillagde Kongen ham først 8 Pund, senere kun 6 Pund Korn af Skamby Sognekald, som var Landgilde af Mensalgods.[138]) Kongen synes her at have taget, hvad der ikke rettelig kunde skilles fra vedkommende Kald,[139]) thi tre Aar efter forandrede

135) Smstd. S. 260. Det førstnævnte laae til St. Knuds Kirke, og der siges i den nysnævnte Fortegnelse, at Jesper Krasse og Medarvinger toge Godset til sig og gave Prior Brev paa 15 Mark til Sko og Klæder for Fattige, formodentlig dog foruden de her nævnte 20 Mark, medmindre Udredelsen af disse er blevet hindret af Arvingerne.

136) Kgbr. i Actst. til Opl. om Danm. indre Forhold udg. af Fyens Stifts lit. Selsk. 1ste Saml. S. 1—2.

137) Den hørte til det, som 1572 blev tillagt Communitetet, (Hofm. Funds V, 152) og var af dette fæstet til Sognepræsten i Lumby, indtil dette. Fæste 1647 gik over til professor Eloquentiæ ved Gymnasiet. (Doc. i Bispe-Arch.)

138) Brev af 17de Jan. 1551 hos Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 74 og af 1ste Juli 1552 i Bispe-Arch. og hos Bloch S. 605.

139) Ved Dom af 1544 var endeel af denne Landgilde stadfæstet Præsten imod en Reclamation (s. Hofm. Fund. V, 269).

han det derhen, at Præsten til Albani Kirke skulde have den halve Kongetiende af Skamby Sogn, medens den omtalte Landgilde skulde blive hos Sognepræsten i Skamby, „eftersom stiftet og funderet var.“[140]) Kongen ordnede paa samme Tid mange af Embederne i Fyen; men med dette Sognekald var Arbeidet endnu ikke afsluttet, og Hans Foß's Eftermand fik endog for en Tid et Landsby-Annex, men under Forhold, der forudsætte Capellaniets Historie, paa hvilket vi derfor først maae kaste et Blik.

Paa mange Steder er det Tilfældet, at Capellanierne have ved Reformationen mere antaget Character af personelle Tjenester hos Sognepræsten end af selvstændige (saakaldte residerende) Capellanier eller Aftensangspræstekald. Ved Albani Kirke var dette forsaavidt Tilfældet, som Capellanens Tjeneste var paalagt Hospitalspræsten for en ringe Løn, og Omstændigheder forhindrede dette Embedes selvstændige Organisation ligetil langt ind i det 17de Aarhundrede.

Den første Capellan har været Hospitalspræsten Niels Bruhn, der var En af Reformationens Forkjæmpere i Odense; han var kommet dertil med Sadolin 1532 og var formodentlig strax sat til at prædike for Graabrødrene og blev ved deres Bortgang Præst for det nye Hospital. En Tid var han tillige Lector Theologiæ og havde indtil 1541 Rynkeby Sognekald. Under 27de Mai 1541 frasagde han sig dette i et Brev, hvori han tilstaaer, at Kongen har forsørget ham med andet Kirkens Gods i Odense og paa Falster;[141]) det første er formodentlig det Vicariegods, der tillagdes Capellaniet til Albani Kirke, og dette Brev betegner da hans Overtagelse af denne Tjeneste, medens Rynkeby forblev ved Lecto-

---

140) Kgbr. af 10de Jan. 1555 dat. Nyborg, hos Bloch a. St.
141) Original i Bispe-Archivet.

ratet, som tilfaldt en Anden.[142]) Foruden disse tvende Embeder i Byen havde eller fik Bruhn tillige Paarup Sognekald, formodentlig 1544, da Hospitalspræstens Løn og Embedsforretninger bleve regulerede.[143]) Derimod beroer det paa en Misforstaaelse, naar der tillægges ham ogsaa Birkende og Marslev Sogne, thi disse bleve 1540 tillagte Hospitalet selv, at det skulde lade dem betjene ved Capellaner, som svarede Afgift til Hospitalet,[144]) og der er ingen Grund til at formode, at det lod dem betjene af Hospitalspræsten selv, som allerede havde Embeder nok. Capellaniets Gjerning kom let til at lide under de tvende andre Kalds Forening med det, især dersom der allerede holdtes særskilt Tjeneste i den særskilte Hospitalskirke ved Siden af Graabrødre Kirke. I Bruhns ældre Aar gik det ogsaa over hans Kræfter, og i Aaret 1552 maatte han overlade Landsbykaldets Forretninger midlertidig til en Vicar.[145]) Man imødesaae formodentlig hans Afgang, og Kongen var, rimeligviis under denne Forudsætning, betænkt paa at fundere Capellaniet saaledes, at det kunde blive et selvstændigt Embede paa samme Maade som det andet Capellanie i Byen ved St. Hans Kirke. Han tog Midlerne dertil fra St. Knuds Kloster, ligesom hist fra St. Hans. I et Kongebrev af 1555[146]) bestemte han, at Capellanen foruden de ham tidligere tillagte 23 Mk. og 4 Offerdage af Menig-

---

142) Det er nemlig urigtigt, naar Bruhn siges at være forblevet Lector til 1552, (Bloch a. Skr. S. 268) thi Christen Schytte ell. Schotte kaldes i det sidstnævnte Affigelsesbrev af 1541 Læsemester til St. Knud udi Odense.

143) Hofm. Fund. V, 152. Dette Pergamentsbrev existerer ikke.

144) Bloch a. St. S. 858. Ved. Sim. a. Sk. 2det Bd. 2det H. S. 13.

145) Et ulæseligt Document i Bispe-Arch. tildeels trykt i Blochs f. G. S. 269. Det forudsætter Klager og Vanskeligheder, som ikke ere nærmere bekjendte.

146) Dateret Nyborg 13de Jan. 1555. Copie i Bispe-Archivet.

heden og fri Bolig fremdeles skulde have det første ledige Sognekald under St. Knuds Kloster til Annex og enten Øl og Mad paa Klostret eller Præsterenten af dette Kald. Men det skete ikke, som Kongen vilde; thi da omsider det første Kald blev ledigt 1565, levede den gamle Niels Bruhn endnu, og det synes, at der ikke heller hos alle var den bedste Villie til at udføre den afdøde Konges Plan. Borgemesteren og Kirkeværgen for Albani Kirke trængte paa Prioren, at han skulde efterkomme det kongelige Brev, da de formodentlig ønskede en Capellan, der ikke skulde have mere at varetage, end han kunde overkomme. Prior Christen Poulsen holdt sig da til Ordene i Kongebrevet og tilbød den gamle Bruhn det ledige Aasum Kald, men da han ikke kunde bestride det og undslog sig for at modtage det, gjorde Sognepræsten Jørgen Rasmussen Ydsted (1559—71) det Tilbud, at han vilde tage Aasum til Annex og da paa egen Bekostning holde en Capellan, som skulde tjene baade denne Menighed og St. Albani. Forslaget blev modtaget af alle Vedkommende: maaskee det havde Vanskelighed at berøve Niels Bruhn de gamle Capellanindtægter, og Sognepræstens Tilbud lovede Kirken en ung Mands Kræfter uden dette. Prioren udstedte et Brev, som ikke utydelig røber det ironiske Blik paa den kongelige Foranstaltning, hvorved „den gamle og udlevede Mand" vilde have faaet et Embede endnu; det overdrager Sognepræsten, dog under Forbehold af Kongens Samtykke, for Livstid al Klostrets Ret af dette Kald,[147]) saaat Sognepræsten nu modtog Præstetienden og anden Indtægt af Kaldet uden Afgift til Klostret, da han ei kunde benytte Adgangen til Underhold i St. Knuds Kloster. Kun Kirkens Regnskab og Degneembedets Besættelse forblev hos Prioren.

---

[147]) Dateret 7de Oct. 1565 smstd. og hos Bloch a. St. S. 607—9.

Saaledes blev Capellaniet formelig til et personel Capellanie hos Sognepræsten for Albani Kirke og Aasum Landsogn, og dets Historie er saaledes indbefattet i Sognekaldets. Hvo der først blev Capellan hos Jørgen Rasmussen, vides ikke, og det er meget naturligt, at Rækken af unge Mænd, der kun tjente nogle faa Aar eller Maaneder og hastede andetsteds hen, hverken kan være fuldstændigt eller sikkert bekjendt, og denne Række strækker sig ligetil 1623.[148] Med denne Ordning af Forholdet vare imidlertid hverken Sognepræsten eller Capellanen altid tilfreds; Kongen forandrede Vilkaarene i visse Henseender. Da Niels Bruhn var død og Paarup Kald for bestandig knyttet til Hospitalskaldet[149]), kom formodentlig de oprindelige Capellanindtægter tilbage til Albani Sogn, tillige udvidedes Albani Sogn ved Landsbyen Hunnerup, som 1571 kom tilbage dertil,[150]) og heri fandt mulig Kongen en Anledning til det ellers paafaldende Skridt at tage Aasum Sogn fra Embedet. Mag. Jørgen Simonsen, som 1571 fra Lector blev Sognepræst, maatte ved Communitetsfundatsen 1572 afstaae Aasum Sogn til Lectoratet og fik til Erstatning kun den anden Halvpart af Skamby Kongetiende.[151]) Alligevel skulde han deraf fremdeles lønne Capellanen, men i 20 Aar betalte han ham Intet;[152]) formodentlig maatte Capellanen nøies med Vicarie-Indtægterne og Boligen. En af disse Capellaner

---

[148]) Navnene paa 17 findes hos Bloch a. Sk. S. 704 fgg., men at Listen ikke er fuldstændig, sees allerede af samme Bog S. 611, hvor Mag. Laurids Sommer siges at have været Capellan der fra 1603, og et Par af de første turde være Capellaner hos Niels Bruhn, medens han endnu havde Embedet.

[149]) Kgebrev af 1566. Smstd. S. 859.

[150]) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 155.

[151]) Hofm. V, 156.

[152]) Jac. Madf. Visitatsbog ved Crone S. 24. Den der nævnte Skolefundats af 1577 maa være den alm. af 1572, i hvilken denne Bestemmelse findes.

Jørgen Pedersen gjorde derfor et Forsøg paa at erhverve en større og fast Indtægt for sit Embede, idet han i Aaret 1589 henvendte sig til de regjerende Rigsraader med et Andragende, hvori han forklarede, at hans Embede var det ringeste i Byen, da han neppe havde 50 Rdl. til Kost, Klæder og Brændsel; han ansøgte derfor om, at Kaldet maatte blive forbedret og navnlig at Hundstrup Kongetiende, som gav 4 Pd. Rug, 6 Pd. Byg og 1 Pd. Havre, maatte blive tillagt det.[153] Rigsraaderne skulle have svaret, at dertil behøvedes at afvente Kongens Myndighedsalder, og samme Aar fik han et Landsbykald.[154] Men Nøden vedblev at trykke Capellanerne, og i Aaret 1591 maatte Bispen mægle et Forlig mellem Sognepræsten og den daværende Capellan, hvorefter hiin forbandt sig til at betale 25 Rdl. aarlig, foruden hvad der tidligere var tillagt Capellaniet.[155] Mag. Jørgen Simonsen forbedrede i øvrigt saavel Kaldet med den ovennævnte anden Halvpart af Skamby Kongetiende som Residentsen med en liden Udvidelse 1577. Thi da Rectorresidentsen, som var en Deel af Claræ Kloster, ved Christen Poulsens Død var blevet forladt af denne Embedsmand og henstod faldefærdig, blev det tilladt Læsemesteren og Sognepræsten at dele den og dens Grund imellem sig.[156] Han var en berømt Lærd, Lector, før han blev Præst, og var Provst i Odense Herred.[157] Han døde 1602. Efter hans Død opstod en Strid om Valget af hans Eftermand, der foranledigede, at Embedet stod ledigt et heelt Aar; formodentlig stred Magistraten og de mægtige Familier med hinanden; men 24 Sognemænd af Albani Sogn,

---

153) Ansøgn. i Orig. i Bispe-Arch. af 10de Febr. 1589.
154) Bloch a. Sk. S. 274.
155) Jac. Mads. Visitatsbog v. Crone S. 24.
156) Doc. i Bispe-Arch.
157) Hans Levnet hos Bloch S. 272 fgg.

alle Borgere i Byen, indgave da en Begjæring i eget og de andre Sognemænds Navn, at Vacancen maatte faae Ende, og at navnlig Capellanen maatte faae Embedet, hvorefter ogsaa denne, Mag. Laurids Sommer, blev kaldet.[158] Han var maaskee Formandens Svigersøn og vistnok En af dem, mellem hvilke Valget svævede. Han var i Embedet til sin Død 1613 og havde flere Capellaner.[159] Han efterlod en Enke, som, ifald hun var Jørgen Simonsens Datter, kunde have sin Lærdom i Arv efter sin Fader; man tillagde hende den Oversættelse af Luthers Bordtaler, som Andre tilskreve Manden.

Efter hans Død valgte Sognet en Mand, som havde været Rector og reist udenlands og nu var Sognepræst i Veile og Provst: Mag. Mads Jensen Middelfart.[160] Dette Valg foranledigede en egen Sag: Veile Borgere indgave Klage til Kongen over ham, fordi han havde forladt dem uden Sag; men Odense Borgere erklærede, at de havde deres frie Kaldsret, og Mag. Mads undskyldte sig med, at han ikke havde begjært at drage fra Veile. Alligevel gik Dommen ham imod, og han maatte vende tilbage til Veile, indtil han blev kaldet til Nicolai Kirke i Kjøbenhavn,[161] hvorfra han blev Biskop i Lund. Han var dengang gift med en Datter af en Borgemester i Odense, hvilket formodentlig har havt sin Deel i denne besynderlige Sag. I hans Sted

---

158) Bloch a. St. S. 611.

159) Foruden dem, som nævnes hos Bloch a. St. S. 715, havde han idetmindste endnu En, Hans Jacobsen, som senere blev Sognepræst i Nykjøbing, s. N. Hist. Tidsskr. V, S. 149—50.

160) Bloch a. St. S. 611 fgg. Jeg er her i det særegne Tilfælde at maatte udelukke en Mand af Blochs Liste, som det vil sees af det Følgende.

161) A. Pedersſ. Perlestikkers Beretning i N. Hist. Tidsſk. V, 146—47.

valgtes en for Lærdom anseet Mand, Mag. Hans Wandal, der kom fra en Udenlandsreise. Han forblev kun 4 Aar i Embedet, da han 1617 blev Biskop i Viborg. Han var gift med en Datter af En af Odense Raadmænd og blev Fader til den sjællandske Biskop Hans Wandal, ligesom han selv var Sønnesøn af den første evangeliske Biskop i Ribe.[162]). Hans Eftermands Valg beroede paa den formaaende Indflydelse af den berømte Holger Rosenkrantz; denne havde nemlig som Hofprædicant paa Rosenholm Mag. Lauridsen Zeuthen, der havde reist udenlands og været Rector i Aarhuus, og i Aaret 1617 blev han kaldet til St. Albani Kirke. Han blev tidlig svag og havde en Række af Personelcapellaner fra 1619 til 1627, af hvilke een synes at være blevet residerende Capellan, men andre 7 afløste hinanden stundom efter mindre end et Aars Tjeneste.[163]) I Zeuthens andet Embedsaar blev Menigheden forlagt til St. Knuds Kirke, hvormed og Capellaniets fastere Ordning var forbundet; men inden vi følge den over i den nye Kirke, ville vi kaste et Blik paa den gamle Kirke og dens endelige Skjæbne.

§ 3. Graabrødre Kirkes Historie.

Den store og prægtige Graabrødre Kirke havde uden Vanskelighed kunnet vedligeholdes, skjønt den aldeles Intet modtog af Klostret ved Adskillelsen fra dette; thi deels fik den Albani Kirkes tidligere Indkomster, hvortil 1571 kom Tienden af Hunnerup, deels var den i det 16de Aarh. særdeles søgt som Begravelsessted. Den afløste i denne Henseende St. Hans Kirke, og de fleste anseete Borgere, mange Adelsmænd, endog den første evangeliske Superintendent bleve begravede i den.

---

[162]) Bloch a. St. S. 623 fgg.
[163]) De opregnes hos Bloch a. St. S. 718, 720 og 722.

Det kostede efter et kongeligt Reglement af 1551 otte Joachimsdalere at begraves i en Kirke i Odense og fire paa en Kirkegaard,[164]) medens de, som behøvede fri Jord, henvistes til St. Jørgens Kirkegaard udenfor Byen og senere til Sortebrødre Kirkegaard, hvilken Kongen dertil skjænkede Borgerne 1551, mod at de skulde indhegne og hege den og opføre et Capel til Liigprædiken.[165]) Dengang kunde imidlertid Graabrødre Kirke kun tilbyde Begravelse indenfor dens Mure; thi dens Kirkegaard var allerede saa opfyldt med Liig, at Kongen i samme Brev forbød al Begravelse paa den i de første 10 Aar. Blandt de Liig, som paa denne Tid bleve nedsatte i den, var Kong Christian den Andens, ved hvis Bisættelse 1559 Kong Frederik den Anden selv var tilstede.[166]) Oluf Bagger havde sin Familiebegravelse her;[167]) men efterhaanden begyndte man at søge St. Knuds Kirke,[168]) især i det 17de Aarh. Imidlertid vidste Magistraten, som var dens Forsvar, at vedligeholde den uden andre Midler; men da Menigheden 1618 forlod den, gik den ugunstigere Vilkaar imøde. Den blev nu henlagt under Hospitalets Bestyrelse og afgav sin betydeligste Indtægt til den nye Sognekirke. Efter Kongens Befaling af 12 Marts 1618 beholdt den kun Jordskyld af nogle Huse i Byen, Kirkeløkken og tvende Agre udenfor Byen, af hvilken Indtægt Hospitalsforstanderen skulde

---

164) Ved. Sim. 3die Bd. S. 158. Brevet er af 20de Januar 1551.

165) Smstd. 2det Bd. 2det H. S. 75. Dette Kongebrev er af 10de Juni 1551 (ifølge velvillig Meddelelse af Hr. Registrator Kall Rasmussen med Hensyn til begge disse Kongebrevets Dato), saa at man seer, at Kongen først havde paatænkt at lægge den almindelige Begravelsesplads udenfor Byen, men allerede i samme Aar forlagde den ind i Byen, hvor den forblev; om Capellet nogensinde blev opført, vides ikke.

166) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 114.

167) Smstd. 3die Bd. S. 134.

168) Den anden evangeliske Biskop og den samme Oluf Baggers Børnebørn begroves allerede der. Smstd. S. 133, 138 fgg.

vedligeholde den, saasom den var fjerde Længde i Hospitals-gaarden. Choret, hvori Kong Hans's Begravelse var, skulde aflukkes, da ingen Tjeneste skulde skee for Alteret, men den øvrige Kirke skulde bruges til den Prædiketjeneste, der hidtil var holdt i St. Knuds Kirke, nemlig tre Ugedagsprædikener og Froprædiken om Søndagen, som hidtil var holdt i St. Knuds Kirke, dog uden Altergang tillige.[169]) Senere blev Froprædiken forlagt til St. Knuds Kirke og derimod Tolv-prædiken henflyttet til Graabrødre, for at Hospitalets Beboere, der fik Prædiken over Evangeliet i deres egen Kirke, kunde faae Leilighed til at høre Catechismi Forklaring istedet.[170]) Det blev saaledes mange forskjellige Personer, der kom til at prædike, thi Kongen stadfæstede 1632 en nøiagtig Fordeling af dette Arbeide, hvoraf man tillige seer, i hvilket riigt Maal dengang Ordet blev forkyndt i Odense: Tolvprædiken skulde holdes af Bisoppen de tre store Feste og hver Onsdag i Fasten; af Lector hver Søndag i Fasten samt Mariæbebudelses-dag og Skjærtorsdag; fremdeles af Sognepræster og Capel-laner og de 5 Hørere ved Skolen alle andre Søndage og endelig af to Professorer, Rector og Conrector paa alle andre Festdage Aaret igjennem.[171]) Graabrødre Kirke selv havde saaledes ingen Geistlige eller Menighed, men henstod som en fællebs Kirke for hele Byen til Prædiketjeneste og Begravelse alene. Kirkebetjente havde den ikke heller; men Ringning og anden Opvartning blev besørget enten af de andre Kirkers

169) Actst. udgivne af Fyens St. lit. Selsk. 1ste Saml. S. 63.

170) Kgbr. 9de Dec. 1631 (i Bispe-Arch.). I St. Knuds Kirke skulde holdes Catechisation fra Kl. 12, til det ringede til Aftensang.

171) Nemlig 2den og 3die Helligdag, Nytaarsdag, Hellig tre Konger, Kyndelmisse, Christi Himmelfartsdag, St. Hansdag, Alle Helgensdag. De samme Mænd skulde ogsaa prædike de tre store Festes Hellig-Aften i St. Knuds Kirke. Kgbr. 5te Nov. 1632 (i Bispe-Arch.).

Betjente efter Omgang,[172] eller af Hospitalskirkens Betjente;[173] thi med Hospitalet smeltede den mere og mere sammen.

Dens Forsvar eller Overbestyrelse var, som anført, overdraget Hospitalsforstanderen; men da denne atter valgtes af Borgerskabet, og Magistraten i det Hele selv forestod Hospitalets Administration i det 17de Aarhundredes sidste Halvdeel, stod den i Virkeligheden som før under Magistraten, kun at den nu ingen Kirkeværger havde. Det gik ikke meget regelmæssigt til med de offentlige Stiftelsers Bestyrelse i Odense, da Kingo kom og aabnede de lange og forviklede Stridigheder derom, i hvilke han vilde gjøre Souverainitetens yderste Fordringer gjeldende mod den nedarvede eller usurperede Communalselvstændighed, vistnok altid til Stiftelsernes sande Tarv, men uden al Skaansomhed mod det Bestaaende. Graabrødre Kirke var ogsaa indbefattet under de Ting, hvori han forefandt Misligheder og Misbrug. Han vilde gjøre den nye Grundsætning gjældende, at en Kjøbstadkirke skulde staae under Stiftsøvrighedens Direction, og indblandede i sin Kamp for Hospitalets Reform ogsaa en alvorlig Klage over Kirkens Administration. Han yttrede i en Erklæring til Regjeringen, at Kirkens Midler vare forkomne, navnlig at den ingen Indtægt havde af Kirkeløkken, som formeentlig en af Borgemesterne havde i Brug,[174] og virkelig er baade den og de to Agre forsvundne i Kirkens Regnskaber, som haves fra Begyndelsen af det 18de Aarh.; den førstnævnte Mark er indtil Navnet

---

172) Saaledes betalte St. Hans Kirke for Ringningen hver tredie Uge i Begyndelsen af det 18de Aarh.

173) Klokkeren ved St. Knuds Kirke havde vasa sacra i Bevaring i det 18de Aarh.; Degnen ved Hospitalet samlede Tavlepengene; Graveren, som ogsaa da nævnes, er formodentlig ogsaa Hospitalskirkens.

174) Heiberg: Kingos Levnet S. 151.

forsvundet,[175]) og af al tidligere Eiendom findes Kirken i det 18de Aarh. kun i Besiddelse af et Par Capitaler til Beløb 39 Rdl. Hvorledes Magistraten har handlet med den, om den har afhændet Eiendommene og forbrugt Capitalerne til Vedligeholdelse, er ikke bekjendt, og da der neppe kunde tilveiebringes Regnskab for de mange Aar, som i Kingos Tid stod tilbage, blev det neppe oplyst; men tilligemed Hospitalet kom Kirken under Stiftsøvrighedens Bestyrelse som Deel af denne Stiftelse, og dens særlige, høist ubetydelige, Regnskab blev da aflagt aarligt ved Siden af Hospitalets, af dettes Forstander. Paa den Tid, da denne Overgang skete, tilflød der Kirken en særegen Forøgelse af dens Eiendele ved et Lotterie: en Kalk, Disk og Tallerken af 58½ Lods Vægt siges at være tilkommen paa denne Maade;[176]) de bleve brugte i Hospitalet istedetfor dettes egne opslidte vasa, senere opbevaredes de hos St. Knuds Kirkes Klokker. Ligeledes fik den i Aaret 1729 en ligesaa dunkel Erhvervelse: et nyt Uhrværk og tvende Klokker kom da til den fra Hesselagergaard.[177]) Maaskee dette var en Gave i Anledning af en Begravelse; thi ved denne Kilde vedblev Kirken endnu at have nogen aarlig Indtægt. I Aaret 1684 var givet et nyt Taxtreglement for Jord i og udenfor Kirken og for Klokkerne, af hvilke Kirken fra 1729 havde fem; og der findes i de fleste Aar

[175]) Den findes kun afsat paa et meget gammelt Kort sydlig for Bispeløkken; senere indbefattet under Rødegaards Løkker, og hører endnu til Byens Marker syd for Klostret.

[176]) De nævnes i alle Inventarierne fra 18de Aarh. som „tilkomne fra Lotteriet for nogle Aar siden", men jeg veed intet Nærmere derom; skulde Kirken have vundet dem? eller skulde der allerede i det 17de Aarh. være spillet et Lotterie til Fordeel for Kirken i Almindelighed, hvoraf dette var den eneste Rest?

[177]) Ogsaa kun bekjendt af Inventarielisten, hvor de stadigen benævnes som „tilkomne fra Hesselagergaard 1729."

flere eller færre at være begravede baade i Kirkens Gange og paa Kirkegaarden; de allerfleste vare imidlertid Hospitalslemmer, idet den engang af Borgerne søgte Kirkegaard nu behandledes som Hospitalets. Den sidste betydeligere Gave var Hospitalpræsten J. Hees Legat 1736 paa 100 Rdl., af hvilket den fra Gravens Vedligeholdelse overskydende Rente skulde deles mellem de Fattige og Kirken; Gaven blev skjænket til Hospitalet, thi Kirken ansaaes nu som hørende til det ifølge den fælleds Bestyrelse.[178])

De havde ogsaa unægtelig fælleds Kasse; thi da Kirkens Fornødenheder paa ingen Maade kunde afholdes af dens Indkomster, stod Hospitalet stadigen i betydeligt Forskud (7—800 Rdl.), og da der nu i Aaret 1748 maatte tænkes paa en stor Reparation, blev det Hospitalet, der efter kongl. Resc. 7de Febr. 1749 skulde afholde Udgifterne derved. Saaledes faldt denne Kirke aldeles tilbage paa den Stiftelse, fra hvilken den 1538 var blevet adskilt, og da dens Midler havde en ganske anden Bestemmelse, maatte det falde den heelt besværligt at vedligeholde den store og lidet fornødne Kirke lige ved Siden af Hospitalets egen mindre.

I Tidens Løb havde den ogsaa kun været lidet brugt; foruden de fastsatte Prædikener og tilfældige Begravelser var der kun ved overordentlige Leiligheder fundet Brug for den: saaledes rimeligviis i Aaret 1700, da der skulde anvises en tydsk Feldpræst en Kirke, men i alt Fald 1716, da Biskoppen overlod den til en saadan;[179]) men den tydske Prædiken varede kort paa dette Sted, og fra Aaret 1739 indskrænkedes ogsaa den ordinaire Brug betydeligen, idet alle Tolvprædikener og

178) Hofm. Fund. V, 222 (Schack Udg. 5te Bd. S. 13 opfører det endnu, skjønt det nu er smeltet sammen med Hospitalets Formue alene).

179) See nedenfor, St. Hans Sogns Hist. § 4.

Ugeprædikener bortfaldt (Resc. 1ste Mai 1739), saa at den nu alene blev brugt til Fasteprædikener[180]) og naar en af de andre Kirker var under Reparation[181]), og stundom til Dimisprædikener i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. Jo mindre den brugtes, desto lettere kunde Tidens Tand berede den Undergang.

I Aaret 1798 vare der Nogle, som tiltænkte den en heel ny Bestemmelse: et philanthropisk Selskab i Kjøbenhavn til fortabte Medborgeres Redning agtede at forvandle den til et Forbedringshuus; Selskabet fik Tilladelse til at optage Tegning; men derved blev det. Men da den atter høilig trængte til Forbedring, idet den neppe afgav et sikkert Sted til Afholdelse af de aarlige Fasteprædikener, reiste Cancelliet i Aaret 1804 efter Beretning af et af dets Medlemmer, som havde bereist Provindserne, det Spørgsmaal, om den ikke ganske kunde nedlægges. Hospitalsdirectionen maatte naturligviis ønske Hospitalet befriet for Byrden af dens Vedligeholdelse, og efterat have overbeviist sig om, at de kongelige Liig kunde optages, indstillede Stiftsøvrigheden tilligemed Forslag om de til St. Knuds Kirke henførte kongelige Liig,[182]) at Graabrødre Kirke maatte nedbrydes ved Hospitalsdirectionens Foranstaltning, Materialierne og Grunden successiv gjøres i Penge og disse forrentes til endelig Deling mellem Hospitalet

180) Man seer af Regnskaberne, at den ogsaa kun blev feiet een Gang om Aaret.

181) Senest af Frue Menighed 1801, hvilket foranledigede en Conflict, da Magistraten, som tilegnede sig Forsvaret for den, paa samme Tid vilde henvise St. Knuds Menighed til den. Biskoppen indrømmede, at Magistraten havde Forsvaret (maaskee fordi Stiftsøvrigheden ei kunde være Direction for en Kirke, der hørte til en Stiftelse), men paastod sin Ret til at disponere over dens kirkelige Brug.

182) Beretning og visum repertum findes aftrykt hos Werlauff, Kong Hans Monument i St. Knuds Kirke. Kbh. 1827.

og Byens Skolevæsen. Kongen bifaldt Indstillingen 19de Juli 1805, og den engang saa skjønne Kirkes Dom var fældet.

Nedbrydningen gik langsomt for sig, tildeels hindret ved Krigen, under hvilken Bygningen blev benyttet til Magasin. Den berømte Altertavle blev kjøbt af Frue Kirke 1806; den prægtige Gravsteen over Kong Hans og Dronning Christine og deres Søn blev ført over til St. Knuds Kirke og opsat der 1817, og omsider forsvandt ethvert Spor af Graabrødre Kirke paa en Ringmuur nær, som er Levning af den nordre Side. Udbyttet af Nedbrydelse og Salg blev deelt mellem Hospitalet og Byen og er forsvundet i begges almindelige Formue.

§ 4. St. Knuds Sognekalds Historie fra 1618.

Efter Menighedens Forlæggelse til St. Knuds Kirke kom Borgerne ikke ofte til at udøve den Kaldsret, som var tilsagt dem til denne Domkirke; thi efterat de 1628 havde kaldet Professor ved Gymnasiet Mag. Jac. Sperling,[183] Søn af en Guldsmed i Byen og Fætter til den bekjendte Dr. O. Sperling, og gift med en Datter af en af Borgemesterne, samt efter hans Død 1658 hans Svigersøn og Capellan Mag. Laur. Weyle[184] (1658—72), kom Regjeringsforandringen, der medførte Ophøret af denne Rettighed. I St. Knuds Menighed ophørte den saameget tidligere, som den kongelige Anordning om, at tutores til Domkirkerne ikke længere maatte kalde Præster, naturligen kunde finde Anvendelse paa St. Knuds Kirke, skjønt den ikke egentlig sigtede til saadanne tutores.[185]

I disse tvende Præsters Embedsaar faldt de sørgelige

[183]) Bloch. a. Sk. S. 368—78.
[184]) Smstd. S. 629—30.
[185]) I Bispe-Arch. Reg.

Tider, som forstyrrede Landets Fred og Velstand. Mag. Sperling havde, før han blev Præst, stræbt at unddrage sig Trediveaarskrigens Fare ved Flugt; men som Sognepræst bar han rolig den følgende Tids store Tryk. Derimod kunde han mindre modstaae en indre Fjende, som paa den Tid huserede i Odense: Hovmod og Rangsyge. De fornemme Borgerfamilier i Byen, som tildeels tilegnede sig gammelt Adelskab, Oprettelsen af Gymnasiet, der bragte saamange lærde Mænd sammen med et allerede talrigt Præsteskab og en stor Skoles Personale, havde fremkaldt en Rivalisation og Æresyge, der maaskee havde faaet sit første Stød ved Frederik den Andens pragtfulde og overdaadige Foranstaltninger i Odense og ved den fyenske Adels glimrende Bryllupper paa Raadstuen.[186] I Overgangen til det 17de Aarh. havde en Præst paadraget sig Uvillie og Anklage ved at ville træde den spottende imøde;[187] men i det 4de Decennium var den trængt ind i Geistligheden selv. Sperling kom i Strid med Borgemesterne om Rangen og erhvervede 1635 en kongelig Anordning om Gang og Sæde mellem Geistlige, Lærere og Borgerskabet i Byen, og atter 1647 maatte Kongen paa Stiftsøvrighedens Betænkning udstede en nærmere bestemt Forskrift, som han ledsagede med en alvorlig Paamindelse til dem, der skulde være Andres Forbillede i Ydmyghed og i det Sted gave Forargelse. Det gjaldt her vel nærmest Magisteriets Ret, som Nogle, maaskee unge Mænd, havde drevet til Yderlighed; men Præsten Sper-

186) Et Exempel paa denne Aand afgiver især Oluf Baggers Historie, der ikke alene forherligede sig ved prægtige Bygninger, men ogsaa i levende Live opsatte et Minde om sig og sin hele Familie i Graabrødre Kirke, paa hvilket Familiens samtlige Medlemmer vare afbildede. Et andet afgiver den muleske Families Omhu for sit Adelskab, og en Frugt af denne Aand var den megen Partistrid, som i det 17de Aarh. deelte Familierne i Byen.

187) See nedenfor i St. Hans Sogns Hist. § 4.

ling kom endog ved Altergang i Strid med en Medbroder om Forsædet.[188]) Han var Provst i Herredet og oplevede netop den svenske Konges Indtog i Odense 1658; hans Enke døde det følgende Aar af et Saar, som en brutal svensk Underofficier, der var indqvarteret i Huset, bibragte hende.[189])

Mag. Laur. Veyle, som fulgte efter ham, fik i Aaret 1670 Stadfæstelse paa et aarligt Genant af 6 Td. Byg af Odense Amts Intrader,[190]) om hvis Oprindelse Intet vides, men som rimeligviis ved St. Knuds Klosters Secularisation var overført fra dette paa St. Hans Kloster.[191]) I Aaret 1660 holdt han allerede personel Capellan,[192]) men er formodentlig atter blevet istand til at undvære saadanne, thi 1670 blev han ligesom sin Formand Provst i Herredet, den sidste Provst, som dertil blev valgt af Herredspræsterne. Han døde 1672. Nu sendte Kongen sin Hofprædicant Dr. Rudolf Moth, Broder til Sophie Amalie Moth, at være Stiftsprovst og Sognepræst, indtil han ved Bisskop Bangs Død kunde blive Bisskop.[193]) Den samtidige Beretning lader ham dog ikke optræde som Stiftsprovst; den kalder ham Vicebisskop og Sognepræst, og da han modtog Bispevielse i Kjøbenhavn før sin Embedstiltrædelse, maa han ogsaa betragtes som Medbisskop.[194]) I denne Egenskab afskaffede han den sidste Levning af den latinske Høimesse i St. Knuds Kirke saavelsom det danske Benedictus, og vilde have Froprædiken aflagt. Men han døde allerede i sit 33te Aar 1675. Om der var en anden

---

188) S. Bloch a. Sk. S. 272—75. En Overeenskomst om Rangen af 11te Mai 1650 i Consistorium findes i Bispearch.

189) Bircherods Dagbog v. Molbech S. 26.

190) Kgbr. af 17de Nov. 1670.

191) De betales endnu til Embedet af Odense Amtsstue.

192) Bloch a. Sk. S. 724 nævnes tvende i det ene Aar.

193) Bloch a. Sk. S. 633—35.

194) Bircherods Dagbog v. Molbech S. 141.

Provst i Herredet, er ikke bekjendt, men det er rimeligt, da hans Eftermand ikke strax blev Provst.

I hans Eftermand Mag. Ludvig Stouds Tid (1675—1699)[195]) forefaldt atter en Rangstrid med Professorerne ved Gymnasiet, som foranledigede et Kongebrev af 14de Juni 1680, hvorved Fyens Stiftsprovsti blev oprettet. Kongen tilstod nemlig Sognepræsten til St. Knuds Kirke Plads foran professores philosophiæ og bestemte tillige, at naar Provstiet blev ledigt, skulde det stedse følge St. Knuds Sognekald, som det var Tilfældet med Frue Kirke i Kjøbenhavn.[196]) Kongen benævner vel endnu ikke Embedet med Navnet Stiftsprovsti, men det faste Provsti ved Stiftets Domkirke maatte naturlig antage dette Navn. 1699 blev Stoud Biskop i Christiania. Han skal have været en ualmindelig høi Mand, der kun i Christian den Førstes Maal i Roeskilde Domkirke skal have fundet sin Overmand. I Præsteresidentsen gjorde han sig særdeles fortjent ved Anlæget og Forskjønnelsen og Udvidelsen af de Haver, der laae til samme.[197]) Mag. Barthol. Deichmann, som blev kaldet efter Stoud, var netop tiltraadt til Embedet, da han blev kaldet til Superintendent i Oldenborg, og forblev kun i det, indtil han i samme Aar kunde ombytte det sidste Kald med Viborg Bispestol; han havde i eet Aar (1699—1700) saaledes havt 4 Embeder.[198]) I Odense vides intet Andet om hans Embedstid,

---

[195]) Navnet udtaltes rimeligviis Stub, thi saaledes findes det skrevet i et samtidigt Document.

[196]) Orig. i Bispe-Arch. Hos Bloch er baade Indhold og Datum noget anderledes. S. 637. Et andet Brev af 7de Sept. 1781 bestemte Rangen ved Landemodet.

[197]) Bloch a. St. S. 636—39. Han erhvervede et Stykke Jord Nord for Residentsen, som Bisloppen afstod til Domkirken 1679 ved et Mageleg, som skal omtales nedenfor i Capellaniets Historie. Han gav Kirken 20 Rdl. for det. (Hofm. Fund. V, 126.).

[198]) Smstd. 639. J. Møller, Mnemosyne 1ste Bd. S. 171 fgg.

end at han fæstede Kaldets Kongetiende af Skamby til Borgemester Jens Christensen, som eiede en Hovedgaard (maaskee Margaard) der i Nærheden, hvilket mulig var overeensstemmende med Forgjængeres Skik, men i Tiden havde tilfølge, at denne Tiende indsvandt betydeligt.

I hans Sted blev Mag. Jørgen Carstens, dengang Sognepræst paa Landet og Provst, udnævnt til Stiftsprovst og Sognepræst, samt 1701 til Consistorial-Assessor — en Mand, som var en berømt Taler og dygtig Styrer, men hvis kraftige Personlighed og haarde og stridbare Character indviklede ham i en uafbrudt Række af Stridigheder i alle hans Embedsforhold. Til disses andetsteds fortalte Historie[199]) kan føies, at Regjeringen i Anledning af den i Aaret 1716 omstridte Tolvprædiken fandt Anledning til at give ham en Irettesættelse.[200]) I hans Embedstid blev Skamby Kongetiende forvandlet til en fast Pengeindtægt. Tvende Godseiere gjorde Paastand paa at faae den i Fæste, og det sees, at Rentekamret 1700 reiste Spørgsmaal om Embedets Adkomst til samme; en kongelig Resolution blev givet 9de Oct. 1700, at Præsten maatte eller skulde fæste den for stedse (perpetuere den) til den af de tvende Competenter (den ovennævnte Borgemester Jens Christensen og Krigscommissair Otte Pedersen til Dallund), som vilde betale meest for den. Den kom da for 160 Rdl. i Sidstnævntes Eie og er forblevet ved Dallund, uagtet der baade 1766 og 1813 blev gjort Forsøg paa at rokke denne uheldige Transaction. Embedet har endnu stedse kun 160 Rbd. istedetfor Tienden og ikke engang nogen Indfæstning ved Skifte af Eier eller Fæster.

199) Bloch a. St. S. 652—71, og Heiberg Th. Kingo S. 211 fgg.
200) Bispe-Arch. (Gymn. 56).
201) Skr. 17de Juli 1700 i Bispe-Arch.

Lic. Matthias Bloch (1717—29), som istedetfor at tiltræde et Lectorat i Christiania lod sig kalde til Hjelper hos Carstens og blev indsat til Vice-Sognepræst og Stiftsprovst 1713, succederede 1717. Han var gift med Carstens's Datter og havde maaskee derved arvet Fjender, der indbroge ham under den almindelige Anklage, som 1717 blev reist imod alle Odense Geistlige: en kongelig Commission, som i den Anledning blev nedsat, faldt hen uden Resultat, og Stiftsprovst Bloch nød almindelig Agtelse og Yndest.[202]) Et Beviis paa Kongens Naade var det ogsaa, at hans Broder Hans Bloch fra Faaborg blev kaldet til hans Eftermand, for at Enken kunde desto bedre forsørges (1730—45).[203]) I hans langvarige Svaghed (1734—45) blev Stiftsprovstiet overdraget først Sognepræsten ved Frue Kirke, senere Hospitalspræsten, medens han selv holdt personel Capellan, Søren Bagge.

Ved hans Død blev Biskop Ramus's Søn, Jacob Ramus, Sognepræst. Han var allerede fra 1741 Fredagspræst ved Kirken og fra 1744 Capellan; da han nu i en Alder af 28 Aar skulde avancere til Sognekaldet, bevirkede Faderen, at Stiftsprovstiet blev adskilt derfra og Hospitalspræsten Jens Hee udnævnt til virkelig Stiftsprovst, og først efter dennes Død 1747 forenedes dette Embede atter med Sognekaldet.[204]) Ved hans Embedstiltrædelse forefandt han Præsteresidentsen i en saa brøstfældig Tilstand, at den ikke kunde beboes af en „skikkelig Mand", og da han ei havde Evne til at ombygge den, ansøgte han om Tilladelse til at skille Embedet ved den. Han tilbød selv at give Afkald paa Renten af den Sum, hvortil den blev udbragt, for at den i

202) Bloch a. Sk. S. 671 fgg.
203) Smstd. S. 684 fgg.
204) Smstd. S. 221 og 870.

hans Embedstid kunde voxe til Efterfølgeres Fordeel. Paa Stiftsøvrighedens Anbefaling bifaldt Christian 6[205]) denne Foranstaltning paa de forslagne Vilkaar og med Tilføiende, at Gaardens geistlige Privilegier skulde gaae over paa den Bolig, som Præsten maatte beboe istedet. Rescriptet bemyndiger Stiftsøvrigheden til at lade Salget skee „ved Magistraten i Odense som Kirkens Forsvar." Det skete da ogsaa, men med saa lidet Held, at uagtet Renterne lagdes til Capitalen i 16 Aar, nyde Efterfølgerne kun 38 Rdl. i Huusleie. Gaarden med dens vidtstrakte Grund blev senere Odense Manufactur- og Tugthuus, som forhen havde været i Frue Sogn i Provstegaarden. I Aaret 1762 blev Ramus sin Faders Adjunctus og Eftermand, og Jørgen Hee, som var Sognepræst til St. Hans Kirke, blev nu Sognepræst til St. Knud og Stiftsprovst, hvorfra han atter 1764 kaldtes til Kjøbenhavn og derfra til Aarhuus Stift.[206]) Hans Efterfølger, Jac. Chr. Pingel, engang Professor i Sorø, blev efter en næsten 2aarig Suspension og Proces dømt fra Embedet 1775 og døde 1782.[207]) Den nye tydske Retning lader sig tilsyne i hans Skrifter. Nu blev Kofod Anchers Søn, Dr. theol. Lor. Ancher, Stiftsprovst, idet han ombyttede dette Embede med et theologisk Professorat i Kjøbenhavn. Han havde reist udenlands, holdt stundom Confirmation paa Tydsk (1788 og 1797) og vedligeholdt Forbindelser med de tydske Lærde og sin Tids Videnskab.[208]) Efter hans Død 1798 fulgte Peter Clod, som døde 1804, derefter Fred. Jul. Bech, som først havde været Præst i Norge og 1805 afgik som Biskop til Christiania; derefter Hans Pet. Tostrup, som 1811 blev

205) Rescr. 29de April 1746.
206) Bloch a. Skr. S. 692 fgg.
207) Smstd. S. 694 fgg.
208) Nyerup og Kraft, Lit. Lex. S. 14.

forflyttet til Sarkjøbing.[209] I hans Tid faldt Oprettelsen af Amtsprovstierne, og uagtet det endnu ved Ref. 22de Oct. 1811 var bestemt, at Stiftsprovsten skulde vedblive at være Provst i Herredet, blev dette dog ved Canc. Skr. 28de Dec. s. A. overført til Amtsprovsten, hvorimod et eget Provsti blev oprettet for Odense Bye og forbundet med Stiftsprovstiet. Hans Eftermand var Dr. Steph. Tetens, som var den Første i dette Embede, der, ligesom alle Efterfølgere, blev hædret med Dannebrogsordenen, og i Aaret 1809 ombyttede det med Ribe og senere Als Bispestol. Jens Paludan Müller afgik 1830 til Aarhuus Bispestol, Dr. phil. et theol. Nicol. Faber blev 1834 Biskop i Stiftet, Søren Rosbierg Ortwed 1841 Domprovst i Roeskilde.[210] Som Følge af Amtsprovstiernes Ophævelse var Odense Herred atter i Aaret 1830 blevet forenet med Stiftsprovstiet; men i Aaret 1841 blev dette Herred atter adskilt fra Embedet, da den nye Sognepræst maatte overtage den specielle Bestyrelse af Odense Byes vidtløftige Fattigvæsen, der en Tid lang havde været besørget af Byens Velgjører og de Fattiges Ven, Kammerherre J. Benzon. Hans Peter Svitzer blev da Stiftsprovst og Provst for Odense By alene, og Herredet fik sin egen Districtsprovst.

§ 5. Det residerende Capellani.

Den uheldige Ordning, ved hvilken Capellaniet var forvandlet til en Tjeneste hos Sognepræsten, vedvarede uden tvivl til Menighedens Overgang til St. Knuds Kirke;[211] men Sognepræsten Mag. Zeuthen, som fra 1619 selv holdt

---

209) Om begges Personalia s. Nyerup og Kraft, Lit. Lex. S. 47 og 622.

210) Om alle disse s. Erslevs Forfatter-Lexicon.

211) Kort før kan det endnu paavises, at den unge og kraftige Sognepræst Vandal 1613—17 havde en Capellan, Hr. Ludvig, 1614 (N. Hist. Tidsskr. V, 1. S. 153) og en Anden, Hr. Lorentz Widow, som forlod Embedet inden Udgangen af Aaret 1615 (Bloch s. S. 1ste Bd. S. 715, jvf. S. 862). Hvem der var der fra 1615 til 1619, vides aldeles ikke.

personel Capellan, havde aabenbart en fast Medtjener ved sin Side. Af de tre Capellaner, som ordineredes til Kirken i det ene Aar 1619, var rimeligviis Een residerende Capellan, nemlig Christen Mule, der blev i Embedet i nogle Aar (til 1623)[212]) og havde Oluf Jonsøn til Efterfølger. Denne levede i Embedet til sin Død 1643 og efterfulgtes atter af sin personelle Capellan, der havde Udnævnelse til Kaldet efter ham og tillige ægtede hans Enke, nemlig Niels Jensen Løwe.[213]) Han tjente i dette Embede i 50 Aar, 1643—93, og holdt i ældre Aar ogsaa selv en personel Capellan, der succederede ham. Disse Kjendsgjerninger forudsætte en fuldstændig Udformelse af Capellaniet, hvorom ellers Intet er bekjendt, saa lidet som om, hvem der kaldte til dette Embede før 1660. Men det svarer godt til de forandrede Forhold, at N. J. Løwe af en Samtidig kaldes „vor Sognecapellan",[214]) istedetfor som før Sognepræstens Capellan. Ikke mindre ubekjendt er det, hvorledes de fornødne Midler til Capellaniet bleve tilveiebragte: Magistraten har rimeligviis som Kirkens Forsvar draget Omsorg derfor. Den maa have udredet Huusleie til Capellanen istedetfor den Bolig, som Christian den Tredie havde skjænket Menigheden i Claraklostret; thi den laae øde i det 17de Aarhundrede, og 1679 tilbyttede Biskop Kingo sig Grunden for at lægge den til Bispegaardens Have.[215])

---

212) Bloch a. Sk. S. 717, jvfr. S. 719. Det synes vel, at han endnu var i Embedet 1627, af det, som fortælles; men da Eftermanden ifølge sit Epitaphium havde været 21 Aar i Embedet 1643, maa han være afgaaet til et andet Capellanie 1623.

213) Smstd. S. 719 og 723.

214) Bircherods Dagbog v. Molbech, S. 151.

215) Mageskifte af 30te April 1679 i Bispe-Arch. Den Grund, han erhvervede, var 17 Alen bred og 45 Alen lang, og synes at have ligget nordlig for Bispegaarden ud til Claragaden. Det Stykke, han gav i Magelæg, var en Have, som laae ligeoverfor Bispegaarden nord for Sognepræstens Bolig og ubentvivl var den gamle Læsemesterresidents, som var blevet ødelagt i den svenske Krig og derfor 1661 var blevet

Niels Løwe havde i mange Aar en personel Capellan, som 1693 succederede ham i Embedet, Mads Pedersen Rostoch, bekjendt af sine Postiller; han forblev i Embedet til 1704, da han forflyttedes til Middelfart,[216] ligesom hans af Kongen udnævnte Eftermand Ivar Lagesen, der havde været Feldpræst og Skibspræst, blev efter 2 Aars Forløb kaldet til St. Hans Kirke.[217] Ved hans Embedstiltrædelse fik Capellaniet en ny Residents, da den høie Huusleie alt længe havde faldet Kirken til Byrde; Magistraten satte en Legatcapital i en Gaard paa Vestergade, som fra 1704 var Capellanens Embedsbolig.[218] Eftermanden Niels Christinus Sass blev i Embedet til sin Død 1744. I hans sildigere Aar holdt Sognepræsten personel Capellan, saa at der 1744 kunde omtales to Capellaner ved Kirken, og da maaskee Sass ogsaa blev svag i sin høie Alder, blev endog en femte Geistlig ansat ved Kirken, under Navn af Fredagspræst, nemlig Bisskoppens Søn Jacob Ramus, hvem Kong Christian den Sjette 1741 beskikkede dertil, formodentlig i Lighed med de ordinerede Catecheter, hvis Embede opkom paa denne Tid.[219] Det varede imidlertid kun kort her; thi 1744 blev Jacob Ramus adjungeret Sass som Capellan og Successor

skjænket til Bisskop Bang, for at han deels skulde benytte Levningerne til Bispegaardens Istandsættelse, deels skulde indplanke Pladsen (Kgbr. af 10de Sept. 1661 i Bispe-Arch.). Den var fra Præsteresidentsen mod Nord 46 Alen lang, og i den anden Strækning langs Stræbet til Møllen 82 Alen lang, samt i Breden ind mod Præsteresidentsen 62 Alen bred og mod Nord til Stræbet fra Bispegaarden til Klostret 28 Alen. Den overlodes igjen af Kirken til Sognepræsten (s. ovenf.).

216) Bloch a. St. S. 724 fgg. Naar han siges at være ordineret 1678, er det noget paafaldende, da han dengang endnu kun kan have været 23 Aar; men han var Lærer i indflydelsesrige Familier i Byen.

217) Om ham skal derfor forekomme Mere nedenfor i St. Hans Sogns Historie.

218) Hofm. Fund. V, 95.

219) Bloch a. St. S. 221.

og tiltraadte Embedet ved hans Død samme Aar; men han ombyttede det allerede 1745 med Sognekaldet, og den Capellan, som derved blev ledig paa dette Kald, Søren Bagge, blev da residerende Capellan 1745, hvorfra han afgik til et Landsby-Sognekald 1751. I hans Eftermand Christen Ørbeks Tid maa Embedet antages at være blevet betydelig forringet. Han saae sig 1762 nødt til at andrage paa Befrielse fra Embedsboligen, hvis Vedligeholdelse efter Resc. 24de Apr. 1741 nu paalaae Embedet. Det blev ham tilladt at sælge den 1753 paa de sædvanlige Vilkaar.[220]) Embedet var overhovedet saa ringe, at det vanskeligt kunde bestaae som særligt Kald. Ørbek opgav det 1766 og overlod det ved en kongelig confirmeret Accord til en Mand, som forbandt det med Professoratet i det hebraiske Sprog og Lectoratet i Theologien ved Gymnasiet, Dr. Nicol. Engelhart Nannestad, der er berømt som frugtbar Skribent og var meget anseet som Lærer og Præst.[221]) Ved hans Død fristede det atter for en Tid sin Existents som selvstændigt Embede. Tob. Chr. Wirth, der ogsaa er bekjendt som Skribent, tjente i dette Embede til 1799, da han blev Sognepræst til Frue Kirke.[222]) I hans Tid modtog det den Forbedring, at Resc. 19de Oct. 1798 tillagde det 100 Rdl. af Sognekaldet istedetfor de hidtil erlagte 16 Rdl. Hans Efterfølger Torkild Lund, som havde været Missionair i Vestindien og kort Tid residerende Capellan i Ringsted, blev forflyttet 1811;[223]) Joh. Chr. Ortmann fik en for-

220) Resc. 25de Mai 1753.

221) Bloch a. St. 324 og 734. Nyerup og Krafts Lit. Lex. S. 422.

222) Smstd. 671 og Erslevs Forf.-Lexicon.

223) Erslevs Forf. Lex. I hans Tid var iøvrigt Embedets Nedlæggelse under Forhandling, og det blev kun reddet, fordi Skolevæsenet kun vilde vinde 47 Rdl. derved, medens man vurderede Bibeholdelsen af Aftensang saa ringe, at det endog blev foreslaaet at indskrænke Capellanens Tjeneste til Høimesse hver 3die Søndag. (Indstill. 11te Aug. og 9de Oct. 1803.)

høiet Huusleie af Kirken,[224]) men ved hans Befordering 1816 tilbød sig en gunstig Leilighed til en ogsaa fra anden Side ønskelig Omordning, hvorved man vendte tilbage til den allerførst paatænkte Combination. Paa samme Tid var nemlig Sognekaldet ved Graabrødre Hospital og for Anneret Paarup ledigt, og dette Landsogn havde allerede længe havt billigt Krav paa at faae sin Sognepræst i sin Midte. Ved Resolution af 2den Octbr. 1816 bestemtes det da, at Paarup skulde adskilles fra Hospitalskaldet og dette fremtidigen forbindes med det residerende Capellanie. Dette Kalds Embedsbolig og en forhøiet Løn af Hospitalet tillagdes nu Capellaniet,[225]) saavelsom senere Prædikeembedet i Tugthuset.[226]) Saaledes reddedes dette Embede fra den Skjæbne, som havde truffet de tvende andre Capellanier i Odense, men kun ved en Combination, der gjør det ikke lidet vidtløftigt. Det blev 1816 overdraget Andreas Frederik Wiberg, der siden 1849 har sin Søn Jac. Fr. G. Wiberg til personel Capellan.

§ 6. Kirkebetjente.

Degnekaldet ved Albani Sogn blev ligesom de andre Degnekald i Byen ved Reformationen betragtet som et beneficium for Skolen, idet det blev bestemt, at en af Skolens Hørere skulde være Sognedegn til Kirken. Han skulde ifølge Erik Krummediges Fundats foruden Skolepass, Kost og Andet, som før var tillagt, oppebære 6 Hvide aarlig af hvert Huus og have Part af tvende Vicarier.[227]) Sin Kost havde

---

224) Resc. 19de Marts 1814.

225) Resc. 2den Oct. 1816, jf. Bloch Suhrs Kaldslex. S. 284.

226) Resc. 31te Dec. 1816.

227) Nemlig af Christen Pedersens Vicarie-Afgift paa 16 Mark og af Hr. Nigels Thomesens paa 8 Mark, som skulde deles af Skolemesteren mellem de tre Sognedegne i Byen (Hofm. Fund. VI, 260). Begge disse Vicarier laae til St. Knuds Kirke; det første svarede senere 24 Mk. til Skolen, det sidstes Gods havde Joh. Bjørnsens Arvinger taget til sig. (Christen Poulsens Optegnelse om Vicarierne i Odense, i Bispe-Arch.)

han formodentlig paa St. Knuds Kloster, indtil han 1572 med de andre Skolepersoner overførtes til Graabrødre Klosters Communitet. Dette Degnekald tilhørte øverste Lecties Hører[228]) og var altsaa anseet for det bedste Embede. I den catholske Tid havde Albani Kirke havt 12 Degne (eller Chorsangere) ligesom de andre Sognekirker i Byen; men medens disse beholdt dette Antal af faste Skoledisciple, fordi de vare forbundne med kirkelige Stiftelser, der kunde lønne eller underholde dem, forsvinde Albani Sogns Degne ved Reformationen. Der holdtes ikke heller daglig Chorsang i denne Sognekirke, som det skete i de andre indtil 1572, (da den blev henlagt til Domkirken), saa at Høreren ved denne Kirke kun havde Forretninger paa Søn- og Prædikedage og maatte dertil anvende sin egen Classe eller visse af Skolen anviste Disciple. Hvor Meget eller hvor Lidet af Degneembedet han overdrog til underordnede Betjente, vides ikke; men som Skolens øverste Hører har han formodentlig tidligt havt fast Medhjelp af Personer, hvis Tjenester i Tidens Løb kunde udvikle sig til faste Embeder som Klokker- og Gravertjeneste. Disse forekomme i det 17de Aarhundrede, hvorimod den paa samme Tid forekommende Cantor ikke dengang stod i Kirkens Tjeneste. Til at udføre den kunstmæssige Sang og Musik, som paa Festdage og ved Festligheder i alle Kirker og efter Bestilling i private Huse skulde præsteres, havde Skolen i det 17de Aarh. en Cantor, hvem det paalaae at øve Disciplene i Figuralsang og at opvarte dermed. Han havde sin Løn af Skolens Midler og af de tilfældige Indkomster ved Tjenesten,[229])

---

228) And. Ped. Perlestikkers Beretn. i N. Hist. Tidsskr. V, 157: „den øverste Hører sjunger udi Graabrødre Sogn."

229) Et Kaldsbrev af 1660 for Joh. Chr. Mondot (i Bispe-Arch.) angiver hans Løn at være Marslev Sogns (Degne) Rente og Andeel i Skolens Liigpenge og Discantpenge, samt Accidentser for Sangen.

og Biskop Kingo tilstod den Musiker, han beskikkede i dette Skole-Embede 1686, en fast Løn af Skolen og Anpart i de kirkelige Accidentser i samme Forhold som ved Frue Kirke i Kjøbenhavn,[230]) og saaledes forblev det stedse, at Cantoren havde sin Løn af Skolen, Communitetet og Gymnasiet, men ikke af Kirken.[231]) Kun Navnet Cantor gik i Arv til en af Kirkens Betjente i dette Aarhundrede, som vi skulle see nedenfor.

Ved Siden af Høreren, som vedblev at forestaae den almindelige Kirkesang, havde allerede før Danske Lovs Tid Klokkerembedet udviklet sig til den selvstændige Betydning at omfatte Alt, hvad Degnene paa Landet havde at gjøre, med Undtagelse af Kirkesangen.[232]) En saadan Embedsmand havde St. Knuds Kirke ogsaa, og hans Embede blev uforandret i det attende Aarhundrede, da mange Klokkerembeder bleve forenede med Underviisning i danske Skoler. Det kunde have været saameget rimeligere, at Klokkeren ved St. Knuds Kirke ogsaa var blevet Skoleholder, som der i Odense ved Fundatsen for de catechetiske Skoler af 7de Juni 1720 var udtrykkelig begjært, at Catechet- eller Lærerembedet ved disse maatte blive forenet med Klokkertjenesterne, hvilket ogsaa skete i de to andre

230) Kaldsbrev for Ms G. Bürger af 1ste Mai 1686 (i Bispe-Arch.). Han skulde informere i Skolen i Vocal- og Instrumentalmusik, samt forsyne de 3 Sognekirker med sædvanlig Musik paa Festdagene og Graabrødre Kirke til Tolvprædiken. Hans faste Løn var 120 Rdl. af Skolen.

231) Saaledes Joh. Sibbern den ældre (1718) og den yngre (1762) og Heimeran (Coll. af 14de Marts 1790).

232) De første Spor af Klokkerembedet, som forekomme i Forordn. af 27de Marts 1629 § 9 og Recess. 1643, 1—2, ere maaskee kun at forstaae saaledes, at Klokkeren nævnes som Alternativ for Degnen, da denne i Norge stedse kaldtes Klokker; men i Loven og Ritualet stilles en Klokker i Kjøbsteder, hvor Lærerne ved Latinskolerne vare Degne, som en særskilt Kirkebetjent, der havde at varetage endeel af en Degns Forretninger.

Sogne. Men ved St. Knuds Kirke var Catecheten en særlig Embedsmand, der ei vedkom Kirken,[233]) og Klokkeren vedblev at være alene Klokker, og hans Embede var saa godt, at ikke blot Catecheterne, men ogsaa En, som var baade Catechet og Klokker ved Frue Kirke, 1799 ansøgte og erholdt denne Klokkertjeneste.[234]) Den besattes af Biskoppen, men allerede fra 1721 paa kongelig Confirmation.[335]) Til Embedet hørte en Bolig, som laae paa Graabrødretorv, en stor Bindingsværksbygning, hvilken Byens Skolevæsen attraaede ei mindre end hele Klokkertjenestens Indtægter. I Aaret 1818, da Klokker Ferslev døde, blev gjort indtrængende Forestilling af Skolecommissionen om Klokkertjenestens Indordning i Byens Skolevæsen; men uagtet Skoledirectionen understøttede Forslaget, blev det frugtesløst, idet en kongelig Bestalling beskikkede en ny Klokker og paa Biskoppens Indstilling forbandt Tjenesten med et heelt andet Embede, nemlig at være Bibliothekar ved Stiftsbibliotheket. Uagtet der var al Føie til denne Combination af Tjeneste, foranledigede den stor Misfornøielse og tildeels Skolecommissionens Opløsning;[236]) men det blev saaledes, og Skolevæsenet fik 1819 kun Klokkerboligen,

---

233) De, som ere bekjendte, vare: Laurids Krag, som 1749 blev Klokker, J. P. Brandt, som døde 1766, Mort. Kisby, som ligeledes avancerede til Klokker 1770 efter Krag, C. Ballum, H. Faaborg, som 1787 blev kaldet til St. Hans Kirke, H. A. Barfoed, som blev Catechet og Klokker til Frue Kirke 1799, og Hjerm. Alle kaldtes studiosi og havde Embedsexamen.

234) De bekjendte Klokkere ere: Hans Storck til 1698, Christen Jensen (1698—1721), Schiøtte (1721—24), Ped. Hunderup (1724—28), P. Brandt, som døde 1749, L. Krag (1749—70), M. Kisby (1770—1799), C. N. Ferslev (1799—1818), O. D. Lütken (1818—1841) og Nic. Jensen. (Meddeelt af Cantor Mumme.)

235) Kaldsbr. i Bispe-Arch.

236) See: Oplysende Bidrag om hvad Skolecom. har virket for St. Knuds Klokker-Embedes lovbefalede Henlæggelse til Skolevæsenet; udgivet af S. Hempel. Odense 1818.

der ikke var nogen sand Fordeel for Klokkeren, til Skolelocale, medens Denne fik Udsigt til Bolig i Stiftsbibliothekets Bygning. Ved Lütkens Død 1841 attraaede Communen atter at reducere Embederne ved en Forbindelse af Klokkertjenesten med Chordegnens Tjeneste, men Bispen erhvervede Stadfæstelse af den bestaaende Adskillelse. Af Kirken har Klokkeren 20 Rbd.

Derimod kom en af Skolens Embedsmænd fra 1802 i Kirkens Tjeneste. Den ovennævnte Catechet blev nemlig da Chordegn til Domkirken.[237]) Ved den begyndende Reform af Latinskolerne var det en af Foranstaltningerne, at Kirketjenesten adskiltes fra de lærde Skoler. I Odense blev dette iværksat 1ste Nov. 1802 (Resc. 22de Mai), idet baade Kirkeopvartningen og alle dertil knyttede Indtægter overførtes fra Cathedralskolen til de catechetiske Skoler; Colleger og Hørere ophørte at være Sognedegne, Disciplene at synge. Bispen overdrog Skolens daværende Cantor Heimeran at udsøge og undervise det fornødne Antal Børn af samtlige Skoler, i Alt 18 Drenge, af hvilke de 8 skulde være St. Knuds Kirkes Chordrenge. Ved denne Kirke blev Catecheten nu Chordegn, hvorved han fik et Lønningstillæg, der ansloges til 65 Rdl., og skulde besørge den Deel af Degneembedet, der hidtil var forblevet hos Latinskolens Hører, navnlig Chorsang og Chorlæsning. Imidlertid overtog den daværende Catechet Hjerm ikke endnu Kirkesangen, enten han nu ikke dertil var dygtig eller man vilde lade en Anden beholde denne Gjerning; han afgav 10 Rdl. til Skolens Cantor derfor, og denne fik tillige anden Løn for at besørge Kirkesangen i St. Knuds Kirke og den daglige Bøn i Tugthuset, som senere tilfaldt Chordegnen,

---

237) Om Navnet og dette Embedes Oprindelse i det 18de Aarhundrede see nedenfor i St. Hans Sogns Historie § 6.

samt for at undervise 1 Time ugentlig i Kirkesang i alle Byens 3 Skoler. Imidlertid havde Heimeran sin betydeligste Løn som Pension af Skolecassen og kunde ikke betragtes som en egentlig Kirkebetjent, før han i Aaret 1808 selv blev udnævnt til Chordegn efter Hjerm. Saaledes fik Kirken ligesom andre Kirker en Chordegn til at forestaae Sangen; men Heimeran forenede intet Skoleembede dermed; Catechetens Skole-Embede gik ind under det almindelige Skolevæsen, saaat St. Knuds Kirke dengang havde tvende Kirkebetjente, Klokker og Chordegn, som ikke havde nogen Bestilling ved Skolevæsenet. Heimerans Eftermand S. R. Christensen blev vel 1820 ligeledes af Bisskoppen kaldet til Chordegn; men han forenede dermed et Skoleembede, og da dette ogsaa var Tilfældet med Eftermanden A. H. Jensen 1821, blev ved hans Afgang 1839 det hele Embede behandlet som et Skole-Embede, idet Skoledirectionen kaldte Chordegn og Skolelærer i Faaborg H. P. Rumme til at være „Chordegn og Cantor" ved St. Knuds Kirke samt Skolelærer i Odense. Medens ved denne Leilighed Forpligtelsen til at undervise i Sang bortfaldt, optræder pludselig Navnet Cantor ved Siden af Chordegn, idet baade den da afdøde Jensen og den nye Chordegn benævnes saaledes: formodentlig havde det holdt sig i Talebrugen fra den Tid, da Latinskolens forhenværende Cantor havde beholdt Kirkesangen og 1808 var blevet Chordegn; men det savner egentlig officiel Hjemmel og særlig Betydning ved Siden af Chordegn.

St. Knuds Kirke har saaledes baade en Chordegn og en Klokker,[238]) mellem hvilke det gamle Degne-Embedes Forretninger ere deelte; og kun Chordegnens Embede er kommet Skolevæsenet til Gode. Begge have Offer af Menigheden,

[238]) Ligesaa enkelte andre Byer, f. Ex. Aalborg, som i Hovedstaden Cantor og Klokker.

men Chordegnen har ingen Løn af Kirken. Han modtager Liigpengene til Skolen, der har Forpligtelse til at synge ved enhver Begravelse; Klokkeren oppebærer Versicularpengene, som gives af Communicanter og Andre og uddeles iblandt Chordrengene og de tvende Chordegne ved St. Hans og Frue Kirke.

Gravertjenesten, som i Begyndelsen kun var en privat Tjeneste under Klokkeren, udsondrede sig efterhaanden fra dennes, og i det 18de Aarh. forekommer en særskilt Graver.[239] Han har nu 53 Rdl. af Kirken, og den paa Assistents-Kirkegaarden ansatte Undergraver 42 Rdl.

Til Organistembedets Historie er kun saare lidet Stof forekommet mig. Medens Menigheden benyttede Graabrødre Kirke, har formodentlig denne havt sin Organist ved Borgerskabets Valg, og St. Knuds Kirke sin særegne paa Klostrets Bekostning. Efterat Sognet var forlagt til St. Knuds Kirke, sees Magistraten som dens Værge at have beskikket Organisten, hvis Løn 1647 var 100 Rdl. af Kirken samt Accidentser, og desuden var han berettiget til at drive Handel i sit Huus.[240] I dette Aar blev Ziegenhain saaledes beskikket; hans Eftermand var Joh. Pettersen, og da han 1677 blev forflyttet til Petri Kirke i Kjøbenhavn, blev J. H. Schmell beskikket med den Forandring, at Handelsretten ei længere omtales, men vel Fritagelse for borgerlige Tyngder, hvorimod hans Bestalling blev allernaadigst confirmeret.[241] Siden har Stiftsøvrigheden besat dette Embede. Lønnen er nu 250 Rdl., og for at spille Orgelet ved Maanedsaltergangen er der 1813 tillagt Organisten en Tavle.[242] Organisternes Navne fra 1753 ere af den endnu levende Organist besørget antegnede

---

239) Rafn til 1788, Joh. Schønberg til 1828, H. R. Schønberg.
240) Bestalling i Bispe-Arch.
241) Bestalling i Bispe-Arch.
242) Stiftsøvr. Ref. 22de Dec. 1813.

paa en Tavle ved Orgelet. En Bælgetræder lønnes siden 1817 med 25 Rdl. af Kirken.[243])

Efter disse Notitser om Embederne, slutte vi Sognets Historie med et Henblik paa Kirkens Skjæbne og Stilling i den Tid, den har været Sognekirke.

§ 7. St. Knuds Kirkes Historie fra 1618.

Fra den Tid, da denne Domkirke blev Sognekirke, har den vel i Henseende til Bygning og Prydelse gjennemgaaet en indholdsrig Historie, men da dens Hovedpuncter ere bekjendte af den omhyggelige Beskrivelse, som er blevet denne Kirke tildeel,[244]) kunne vi saameget mere forbigaae det her, som vi dog nærmest have Kirken som offentlig Stiftelse for Øie.

Kirken blev 1618 givet Magistraten og Borgerne i Værge eller Forsvar som en almindelig Kjøbstedkirke; Lehnsmændene havde dengang en vis Medbestyrelse eller et Tilsyn paa Kongens Vegne, som her blev udtrykkelig fremhævet, idet Kongen bestemte, at Lehnsmanden paa St. Knuds Kloster (ifølge Kirkens gamle Forhold til dette), og kun i hans Forfald den almindelige Lehnsmand over Byen og Amtet paa St. Hans Kloster, skulde deeltage med Kirkens Bestyrelse i dens Anliggender. Saaledes havde nu hver af Odenses tre Sognekirker sin særegne Lehnsmand: St. Knuds var Kongens Canzler, St. Hans's var Lehnsmanden paa Næsbyhoved Lehn og Frue Kirkes var Rigens Canzler; ingen af dem var Stiftslehnsmand eller i det mindste var det ikke i Egenskab af Stiftslehnsmand, at Nogen af dem udøvede dette Kirkeforsvar.

Da Kongens Befaling blev læst, var Canzleren ikke tilstede; altsaa forestod Lehnsmanden paa St. Hans Kloster den

243) St. Ovr. Sk. 9de Juli 1817.
244) Rumme Beskrivelse af St. Knuds Kirke. Odense 1844.

første Ordning af Bestyrelsen; paa Canzlerens gode Behag blev en Borgemester beskikket til Forstander og tvende Borgere til Kirkeværger,[245] og saaledes forblev det med denne Kirkes Bestyrelse, kun at Lehnsmanden paa St. Hans Kloster og senere Amtmanden eller Stiftamtmanden (i Egenskab af Amtmand) traadte for bestandig i Cantzlerens Sted, da St. Knuds Kloster ophørte at være et kongeligt Lehn. Det maa ansees som en Følge af dette oprindelige Forhold til Lehnsmanden paa St. Knuds Kloster, at Kongen fandt det fornødent under 11te Mai 1618 at tilsikkre Menigheden sin Kaldsret til den nye Kirke, ligesaa frit som den havde udøvet den til Graabrødre Kirke, da det ellers let maatte være skeet, at Lehnsmanden paa St. Knuds Kloster havde tilegnet sig den, som Tilfældet var med de to andre Sognekirker i Byen under deres kongelige Forsvar: her kunde Kongen ikke berøve Menigheden den Ret, den allerede havde; men han benyttede Leiligheden til at indskjærpe Borgerskabet den Pligt, som det maatte overtage tilligemed Kaldsretten, at vedligeholde Kirken, for at der ikke mere, naar den var afleveret i god Stand, skulde blive Spørgsmaal om Hjelp dertil af Klostret eller Lehnet.[246] Man kan ikke sige, at denne Pligt alene var betinget ved denne Ret, men begge vare de sideordnede Consequentser af Kirkens Overlevering til Sognekirke, og derfor ophørte ikke heller Forpligtelsen, da Regjeringsforandringen ophævede Retten.

I det første halvhundrede Aar er lidet bekjendt om St. Knuds Sognekirke; af dens Forhold til Klostret blev kun tilbage en Ret til Stolestader, som Regjeringen endnu 1684 indskjærpede;[247] Skolen og Gymnasiet havde en lignende pri-

---

[245]) Paategning paa Kgebrevet af 12te Marts 1618 i Actst. udg. af Fyens lit. Selsk. 1ste Saml. S. 64.

[246]) Kgbr. af 11te Mai 1618 smstd. S. 64.

[247]) Rsc. 29de Juni 1684 i Rsc. Saml.

viligeret Afkomst.[248] Ved en anseet Familles Godhed fik Kirken 1649 den store Altertavle, som endnu staaer;[249] Byen skjænkede den en Tiende i Jylland 1651;[250] men iøvrigt gik dens Bestyrelse stille for sig ved Magistrat og Kirkeværger, medens Lehnsmændene kun udøvede lidet Tilsyn eller Indflydelse paa den; og Kirken vedblev uagtet de med Souverainiteten indtraadte Forandringer at staae alene under Magistraten og den kongelige Amtmand.[251] Men Kingo satte dens nedarvede Stilling under Spørgsmaal: han fordrede, at Magistraten skulde aflægge Regnskab for Stiftsøvrigheden som Kjøbstedkirkernes Direction, og udvirkede endog kongelige Befalinger derom;[252] men han mødte en uovervindelig Modstand; Magistraten holdt sig til sine Privilegier og indgav endog Klager over Kingo og taalte kun nødtvungen, at han tiltog sig at handle som Kirkens Forsvar eller Overbestyrelse.[253] Det lykkedes ham ikke at fravriste Magistraten dens gamle Magt her som ved Hospitalet, og ligetil 1814 stod St. Knuds Kirke udenfor den almindelige Regel; men den blev da tilligemed 4 andre fynske Kjøbstedkirker (Rsc. 4de Marts) underlagt Stiftsøvrighedens Overbestyrelse som alle andre Kjøbstedkirker og fik sin Kirkeinspection af Sognepræst, Borgemester og en Borgerrepræsentant, samt en borgerlig Kirkeværge.

---

248) Hofm. Fund. VI. 286.

249) Mumme a. Sk. S. 105.

250) Hofm. Fund. V. 125 og VI. 273, solgt 1715 for 900 Rdl.

251) Man har Antegnelser til Kirkens Regnskaber fra Aarene 1676—79 af Amtmand Erik Banner, i hvilke hans Bemærkninger henstilles til Magistratens egen Overveielse og Afgjørelse.

252) Resc. 21de Febr. 1682 undtager alene de Kirker, som siden Regjeringsforandringen vare privilegerede, som neppe vare andre end Nyborg K. (Rsc. 15de Jan. 1664 og 30te Nov. 1665), og Rsc. 24de Juli 1688 (til Magistraten) paalægger den at rette sig efter Forordn. af 7de April 1685 og Loven.

253) Heiberg Kingos Levnet S. 150 fgg. 155 fgg.

Om St. Knuds Kirke havde Gavn eller Skade af sin exceptionelle Stilling, skal vanskelig kunne siges; dens gamle Eiendele ere ikke forkomne,[254]) den laae maaskee Borgeres Velgjørenhed nærmere,[255]) og den var ikke udelukket fra den almindelige Bistand af det Offentlige; men det er vel muligt, at Bestyrerne havde uforholdsmæssig Løn for deres Møie,[256]) og at der ikke blev gjort fuldkomment Regnskab for samtlige Pengemidler, som extraordinairt tilflød den, navnlig da Borgemester Martfeldt i det 18de Aarh. Midte sad inde med mange Aars Regnskab, ligesom det ogsaa vel derved skete, at den store Reparation i Aaret 1753 blev foretaget uden den Agtelse for de historiske Minder og de Dødes Ret, som man med Billighed kunde have fordret. Hvorledes den iøvrigt 1696, 1750—57, 1783 og 1791—92 blev istandsat og 1834 forskjønnet, deels ved egne Midler, deels ved en riig privat Godgjørenhed, deels 1750 ved en Collect, som indbragte 1900 Rdl., vil kunne sees i Kirkens ovennævnte Beskrivelse, hvor ogsaa dens architektoniske Værd og dens kunstneriske Behandling er bedømt af en kyndig Dommer. Skjønt den siden 1793 er fritaget for at vedligeholde Cathedralskolen, er den i Gjæld, som afdrages ved en aarlig Kirkeskat paa Menigheden.

254) Vistnok er Gaarden paa Ærøe ombyttet mod 4 Rdl. 48 ß. aarlig Landgilde, men Sligt kunde skee under enhver Bestyrelse, især da Hertugen havde Herligheden af Gaarden. (Hofm. V, 123). Paa lignende Maade eller ved Salg kunne de enkelte andre Gaarde, som Kirken stundom fik, være gaaede ind i dens almindelige Indkomster og Capitaler.

255) Den fik ei sjelden Gaver i ganske bestemte Øiemed, saasom til Lys ved Froprædiken 1715, til Spiret 1788, til Prædikestol og Daab 1797 o. s. v. (Hofm. VI, 270 og Mumme S. 30—31).

256) Saaledes havde Borgemesteren 20 Rdl. af et Legat og 1 Td. Smør af en Gaard. (Hofm. V, 96. 124).

Andet Afsnit.

St. Hans Sogns Historie.

§ 1. De kirkelige Embeders Ordning og de første Embedsmænd.

Da Reformationens Indførelse blev besluttet, sad Lehnsmanden over Næsbyhoved Lehn i St. Hans Kloster inde med en kirkelig Stiftelse af heel forskjellige Bestanddele: et Kloster med Gods, der ikke var forskjelligt fra et Krongods, undtagen for saavidt som Hovedgaarden skulde forsørge endeel Individer, der før havde tjent Kirken eller under Prioren udgjort Herskabet, med Bolig og Ophold; dernæst en Kirke, som baade var Sognekirke for et lidet Sogn af Borgere og tillige Klosterkirke for Munkene og Gaardens eller Slottets Kirke; fremdeles et Sygehuus, der deels havde egne Midler, deels modtog Underholdning fra Gaarden; fremdeles et andet Sygehuus af Hellig Geists Orden, som havde flere Bygninger ganske nær ved Klostret og Kirken, blandt hvilke en, der kaldtes Hellig Geists Hovedgaard. Derimod var formodentlig Skolen gaaet tilgrunde i Reformationstidens Forvirring, og da der kun maatte være een Skole i hver By, blev der ei mere Tale om den.[257]) De øvrige Bestanddele af Stiftelsen bleve foreløbig i deres vante Gang.

Lehnsmanden, som dengang var Anders Emicksen, modtog endnu 1537 paa Kirkens Vegne en betydelig Gave til Klostret, da Mogens Bille for sit Leiested i Kirken skjænkede Klostret 100 Mk., sin Kyrads og sin Hest med Saddel og Bidsel, og hver Præst i Klostret 5 Mk.[258]) Han blev begravet foran et af de Altere, som nu snart skulde borttages.

---

[257]) Kun Bygningen nævnes endnu 1542. Ved. Sim. 3die Bd. S. 154.
[258]) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 3.

En anden Adelsmand blev begravet i Kirken samme Aar; thi Kirken vedblev at tiene sin Bestemmelse; kun Sjælemesser kunde ikke længere bestilles, men ellers kunde Brødrene holde deres latinske Tjeneste for sig selv og hvem der vilde høre den; muligt er det ogsaa, at En eller Flere af dem havde lært at prædike den evangeliske Christendom, eller at Sabolin eller Knud Gyldenstjerne havde faaet dem til at antage En, som kunde prædike denne for Sognefolket.

Omsider kom de kongelige Befalinger, som opløste den samlede Stiftelse i forskjellige Dele. Uagtet Kongen allerede i Aaret 1538 og to Gange i Aaret 1539 og endnu i Foraaret 1540 havde været i Odense og idetmindste de to sidste Gange havt Bolig i St. Hans Kloster, kom dog først i Efteraaret 1540 de første Bestemmmelser angaaende dette Kloster. Under 14de Septbr. 1540 skjænkede nemlig Kongen til det i det foregaaende Aar oprettede almindelige Hospital (Graabrødrekloster) foruden hvad det forhen havde faaet, endnu „Sygehuset paa St. Hans Kirkegaard med dets Tilliggende, og Hellig-Geist Huset ved By-Thinget med alt dets Tilliggende i og udenfor Byen", samt St. Hans Kirkegaard.[259]) I denne Gave maa være indbefattet det Hellig-Geists Huus, som laae paa St. Hans Kirkegaard, thi Leien deraf svaredes 1542 til Hospitalet.[260]) Men paafaldende er det, at Kongen bortskjænkede Kirkegaarden, og man kunde fristes til at ansee denne Deel af Beretningen for en Feiltagelse, da den ei heller forefindes i de bekjendte Gavebreve til Hospitalet;[261]) man kunde tænke paa

[259]) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 12 (hvorved henvises til ms. reg. Nr. 406 fol., hvor imidlertid Brevet ikke nu forefindes). Referat hos Pont. Ann. Eccl. III, 267. Bloch f. G. 1ste Bd. S. 10.

[260]) Ved. Sim. 3die Bd. S. 152.

[261]) Pont. a. St. henfører denne Gave til 1541; maaskee har der været et andet Gavebrev af dette Aar, som gientog og udvidede de ældre,

en Gaard, der kaldtes saaledes,[262]) men der er virkelig Spor af, at en Deel af Kirkegaarden, nemlig den sydlige, kunde have været Gjenstand for Dispositionen; thi i det 17de Aarh. svaredes der Leie af de Haver, som da optoge den, og denne Leie omtales som Noget, der burde tilflyde Kirken og altsaa formodentlig indtil da havde tilflydt en anden Stiftelse og altsaa maaskee Hospitalet.[263]) Men en saadan Bortskjænkelse, om endog kun af en Deel af Kirkegaarden, stemmede dog lidet med den Plan at beholde Kirken til Sognekirke, med mindre Kongen allerede da havde til Hensigt at fjerne Begravelserne fra Byen.

Saaledes blev St. Hans Kloster skilt fra hvad der hørte til Fattigpleien; men det maatte dog naturligen paatage sig at yde Bidrag til Graabrødre Hospital, naar dette saaledes modtog dets Sygehuus's Beboere, og 1542 stadfæstede ogsaa Kongen Hospitalets Ret til Victualier i denne Anledning.[264]) Men Huset selv, hvori St. Hans Sygehuus havde været, forblev dog ved Klostret, ligesom ogsaa Hellig-Geisthusets Bygning senere kom tilbage dertil: begge bleve Præsteresidentser.

Det var nemlig ikke Kongens Hensigt at nedlægge St. Hans Kirke. Det vilde ikke heller have været sømmeligt, naar Staten modtog den som et Appertinents til et stort Jordegods, og denne Deel af Byen behøvede vistnok ogsaa sin særegne Sognekirke. Men nogen formelig Erklæring derom eller Donation i denne Henseende forefindes ikke, og de dertil for-

---

ligesom det af 14de Sept. 1540 gjentog Indholdet af det ældre af 1539. (Hofm. Fund. VI, 292).

262) Der forekommer et Skjøde paa Kirkegaarden med nogle andre Huse blandt St. Hans Klosters Documenter 1558; (Ved. Sim. 2, 2, 99) men ogsaa dette lader det ubestemt, om det angik en saaledes kaldet Gaard eller Kirkegaarden selv.

263) En Commissionsforretning af 1669, som nedenfor skal omtalts, i § 3.

264) Hofm. Fund. V, 167, senere forandret til en fast Pengeafgift.

nødne Dispositioner kom temmelig langsomt. Dog var det allerede 1541 forudsat, at der skulde være en Sognepræst og Sognedegn til St. Hans Kirke, da Commissionen fordeelte Byens kirkelige Indtægter, hvorover den kunde raade. Der bestemtes, at Sognepræsten skulde have 30 Mark af Hans Bangs 3 Vicariedømmer, som laae til St. Knuds Kirke,[265]) og 16 Mark af Knud Michelsen for St. Jacobs Alter i Frue Kirke[266]) foruden 3 Skilling halvaarlig af hvert hele Ildsted (Hedske) og hvad han kunde have i Tiende og Offer. Men det var dengang endnu uafgjort, om der skulde beskikkes nogen Capellan: „dersom der beskikkedes en god lærd Capellan til at hjelpe Sognepræsten", skulde han have St. Laurentii Alters Rente 24½ Mark og af St. Annæ Alter 3½ Mark;[267]) men „dersom Sognepræsten i Kongens og andre mærkelige Mænds Nærværelse blev ene betynget med al Sognetjenesten", skulde han ogsaa have hele denne Løn.[268]) Hvor snart Kongen af-

265) Den haandskrevne Optegnelse over Vicarierne af Christen Povlsen nævner kun tvende Hans Bangs Vicarier, som dengang (omtr. 1561) vare ledige, i denne Kirke. Hans Bang, der var i Bogense, var En af de Sidste, der fik Belehning med geistligt Gods af den catholske Biskop 1535. (Ved. Sim. 2, 1 S. 206 og 3, 46).

266) Samme Optegnelse nævner dette St. Ibs Alter med den Bemærkning, at Michel Persens Arvinger havde taget det til sig. Den nævnte Knud Michelsen er altsaa formodentlig hans Søn (eller fjernere Descendent), som allerede 1541 havde sat sig i Besiddelse af Godset.

267) Det førstnævnte Alter laae til Frue Kirke, og der bemærkes i den nævnte Fortegnelse, at det stod under Borgemester og Raad; et St. Annæ Alter var der ogsaa i Frue Kirke, men da det derom bemærkes i denne Fortegnelse, at det svarede 7 Mk. til Capellanen, (ved Frue Kirke), maa man snarere tænke paa et andet Alter af dette Navn, som fandtes i St. Hans Kirke, (Ved. Sim. 1ste D. 2det H. S. 174) eller paa det, som fandtes i St. Knuds Kirke (smstd. 2det Bd. 1ste H. S. 13).

268) Documentet af 1ste Febr. 1541 Hofm. Fund. VI, 259—61 (berigtiget efter et Raadstuevidne af 1580 i Bispe-Arch.).

gjorde dette Spørgsmaal, vide vi ikke; men St. Hans Sogn fik en Capellan, om hvis Løn og Embede skal handles nedenfor. Men Sognepræstens Løn erkjendtes strax for utilstrækkelig, som alle Kjøbstedpræsters i Stiftet, hvorfor Stiftslehnsmanden og Bisskoppen faa Maaneder efter udvirkede den kongelige Resolution af 13de Mai 1541, at ligesom alle Sognepræster i Kjøbstederne skulde have et Landsogn til Annex, saaledes skulde Sognepræsten til St. Hans strax midlertidig have Lunde Sogns Bispetiende, indtil et Sogn blev ledigt, som kunde annecteres til Kirken.[269] Han fik den imidlertid for stedse, idet man synes at have glemt Betingelsen. Ved Siden heraf har Sognepræsten udentvivl ogsaa oppebaaret Føde i Klostret, dersom han var en Munk, der blev i Tjenesten, og omsider fik han ogsaa en Embedsbolig. I Aaret 1543 eller 44 udstedte Kongen ved sin Nærværelse paa Stedet et Gavebrev paa en af Klostrets Gaarde og nogle Huse, hvor Embedet endnu stedse har Præstebolig. Gaven bestod af et muret Huus imod Kirkegaarden og Sygehuset og Capellet ud mod Gaden, et Gaardsrum, nogle Huse, som vare afplankede fra dem, der tilhørte Hospitalet, en Stald med Staldgaard, Frugthave og Kaalgaard — alt angivet i Alenmaal, der svarer til det nuværende Maal og viser, hvor lidet Rum disse mange Bygninger have indtaget.[270] Sognepræstens Adkomst til Forpleining i Klostret afløstes nu naturligen med Naturalpræstationer, som forskjellige Kongebreve angive; de lyde paa fri

[269]) Actst. udg. af Fyens Stifts lit. Selskab 1ste Saml. S. 1—2. Dat. Kjøbenhavn Fredagen efter Jubilate 1541.

[270]) Brevet, som er dateret Odense Mandagen efter Mortensdag, henføres af Vedel Simonsen (3die Bd. S. 151) til 1542 efter en Canc. Registrant; men Originalen, som bevares i Præstearchivet, indeholder aabenbart et andet Aarstal 1544 eller 1546. Senere end 1544 kan det dog ikke være udstedt, da Kongen egenhændig har paaskrevet Hardenbergs Navn, som døde i Lehnet 1544.

Græsgang for hans Qvæg i Ladegaardsmarken, fri Olden til hans hjemmefødte Sviin, fri Ildebrand og 12 Læs Hø.[271]) Hvormegen Tiende, der hørte til Embedet i den første Tid, vides ikke; men da der kun var yderst lidet Kjøbstedjord i Sognet, maatte Tienden af Slottet og Klosteret være den betydeligste, men dog lidet tilstrækkelig.

En langt større Udvidelse af dette Sognekalds Indkomster vilde være at nævne, dersom det forholdt sig saaledes, at Laurids Eliasen, som er den første bekjendte Sognepræst, tillige havde været Præst i Lunde Sogn.[272]) Dette synes imidlertid at beroe paa en Forvexling af Kongetienden og det hele Sognekald, eller er mulig saaledes at forstaae, at han først var Præst i Lunde samt Provst i Lunde Herred og senere blev Sognepræst til St. Hans Kirke, eller ialfald at han kun personlig forenede begge Embeder, idet han mulig ved Lehnsmandens Gunst beholdt det første, da han blev kaldet til det sidste.[273]) Han er iøvrigt bekjendt af den sørgelige Skjæbne, han beredte sig selv: han var En af Reformationens Ultras, en ung, ubesindig Mand, der forargedes over St. Knuds Klosters Munke og Bispens Forhold til dem; han æggede sin Collega ved Frue Kirke Christopher Michelsen til en lignende Opposition; de vægrede sig ved at deeltage i Or-

---

271) Frederik den Andens Brev af 1ste Aug. 1571, som stadfæster Faderens Gavebrev. I Præste- og Bispe-Archivet.

272) Bloch f. G. 1ste D. S. 817.

273) Der er megen Uvished og Forvirring i denne Notice: Ved. Sim. bemærker, at Foreningen skete først 1543 (2det Bd. 2det H. S. 76) og begge Forfattere sige, at Lehnsmanden Antonius Bryske tillod Lunde Mænd at vælge sig en anden Præst; men denne Lehnsmand søges forgjæves blandt Lehnsmændene i Næsbyhoved Lehn, hvorimod han var Rigets Canzler og forlehnet med Provstiet i Odense 1544 (Smstd. 2det Bd. 2det H. S. 35) og Herre til Langesøe; i sidstnævnte Egenskab kunde han mulig have havt med Lunde at gjøre.

dinationer med St. Knuds Præster og troede at finde mere hemmelig Papisme hos Biskop Jørgen Jensen Sadolin. Lauritz Eliasen førte endog sine Angreb fra Prædikestolen, opslog en haandskreven Placat paa sin Kirkedør (som en anden Luther) og satte sig paa mange Maader op imod Biskoppen. Han lod sig ikke sige hverken af denne eller af de forsamlede Provster, gav ikke efter for en Dom af Stiftslehnsmanden og blev derfor indstævnet for Universitetets Domstol. I Kjøbenhavn gjendøbte han offentlig ved St. Annæ Bro sin Søn Johannes og forskjærtsede saa ganske den Mildhed, hvormed baade Kongen og Professorerne ønskede at behandle ham som „en ung Mand", at han blev dømt fra Embedet 1552 og holdt i Fængsel eller maaskee anbragt paa Gulland, hvorhen Kongen lod ham føre fra Fængslet i Sorøe. Han appellerede forgjæves til en offentlig Disputation; Universitetet fraraadte endog at lade ham landsforvise; man vilde ingen Strid have, og man havde vistnok al Grund til at ansee ham for en Sværmer.

Netop af disse Grunde og fordi han endnu 1551 stedse kaldes en ung Mand, formoder jeg, at han ikke har været den første Sognepræst ved St. Hans Kirke. Men om enten en overgaaet Munk eller en Reformator, hvis Tjeneste behøvedes andetsted, har været der i de første Aar efter 1536, kan ikke siges.

Efter hans Bortfjernelse blev den hidtilværende Lector Jacob Henriksen 1553 Sognepræst; han var født i Odense 1522, og hans Barndomsdannelse faldt altsaa netop i de Aar, da det Nye gjorde sig gjældende; en Samtidig skriver: hvad kan overgaae Jacob i Maadehold (eller Besindighed) og i Ynde (ɔ: i Veltalenhed)? I hans Tid (1553—1577) fik Sognekaldet en væsentlig Forbedring af de kongelige Eiendomme, idet Kongen under 13de Jan. 1555 bestemte, at al den Tiende, der gaves af Næsbyhoved Ladegaard skulde til-

flyde ham;[274]) formodentlig havde den forhen været deelt mellem Kirken og Præsten; nu tilfaldt den tiende Kjærv Præsten, og er forblevet ved Embedet, selv efterat de fleste af disse Tiendeydere, som fæstede Slottets Ladegaardsmarker, vare henlagte til Lumby Sogn. Derimod fik Præsten kun en almindelig Kjøbsted-Tiende af St. Hans Klosters Ladegaard; idetmindste forstodes hans Ret saaledes 1632, da Lehnsmanden Henning Walckendorf bevidnede, at Præsten efter Sædvane skulde oppebære den 5te Kjærv af al Klostrets Avl.[275])

To Dage før havde Kongen end bedre betænkt Capellaniet. Vi vide ikke, naar dette Embede først var blevet besat; Peder Lauritsen fra Middelfart er den første Capellan, som nævnes 1555; han var ugift og turde mulig være En af Klostrets gamle Beboere. Han levede som En af dem og iblandt dem. Indtil 1555 havde han ikke anden Bolig end paa Klostret. Hans Levebrød var udentvivl ogsaa ringe; thi foruden den ovenomtalte Alterrente, som blev ham bestemt 1541, vides han ikke at have havt Andet, end hvad mulig Sognepræsten skulde betale ham for Bistand, og formodentlig Høitidsoffer af Menigheden. Hans Stilling lignede saaledes en personel Capellans, kun at han skulde have Noget af Stiftelsen eller Klostret. Men i Aaret 1555 blev hans Embede mere liigt et residerende Capellanie. Foruden at nyde Underholdning til Mad og Øl i Klostret skulde han nu have sin egen Embedsbolig, nemlig den Gaard, som Frue Else havde boet i, dog imod selv at vedligeholde den, og derhos hele

274) Docum. i Præstearchivet dat. Nyborg 8de Dagen efter Hell. 3 Kong. Uvist, om Kongen ikke herved mener ogsaa St. Hans Klosters Marker, thi senere ansaaes Næsbyhovedś Ladegaard for den samme som Klosterets; men det blev kun forstaaet om Slottets Marker.

275) Ligeledes dat. Glorup den 10de Febr. 1632 (Copie).

Høiby Sognekald, som nu skulde være Annex til St. Hans Kirke, saaat Capellanen skulde være Sognepræst dertil og nyde al Præsterente.[276] Deri indbefattedes ogsaa en Præstegaard, som nu blev Mensalgaard, og Høiby, som ligger en Miil syd for Odense, tabte saaledes den Frugt, som Reformationen kun kort havde skjænket det, at have en Præst i Sognet selv. Kaldet hørte i den catholske Tid til St. Hans Kloster og vendte nu tilbage til at søge sin Præst der. Mærkeligt er det iøvrigt, at Capellanen saaledes fik et saadant Annexsogn, som der oprindelig var tilsagt Sognepræsten istedetfor Lunde Kongetiende; derved skete det, at denne Capellan tidligere end paa andre Steder naaede en selvstændig Stilling; thi i Almindelighed var det saaledes, at Sognepræsten havde Annexet og lod det besørge af Capellanen mod et vist, ringe Vederlag.[277] Han kaldes siden oftest „Sognepræst til Høiby og Capellan til St. Hans Kirke."

Det Huus, som herved blev Capellanen overgivet, var det forrige Hellig-Geist-Huus paa Kirkegaarden. Det var vel 1540 blevet skjænket til Graabrødre Hospital og af dette 1542 fæstet til Frue Else, Ridder Thomas Nielsens Enke, som havde været Dronning Dorotheas Hofmesterinde. Da nu hun var død, kjøbte Kongen det atter af Hospitalet mod en Gaard ved Blangsted.[278] Der fulgte flere Huse med den saakaldte Hovedgaard; de indtoge det Meste af det Rum, som var imellem Sognepræstens Residents og Klostrets Ladegaard (nuværende Slotshave), og havde en ret anseelig Have.

276) Kongebrev af 11te Jan. 1555 dat. Nyborg, Original paa Pergament i Bispe-Arch.

277) F. E. i Asşens, hvor Capellanen skulde have Offeret og 24 Mk. for Tienesten i Kjærum Kirke. Melbye Forsøg til en fyensk Præstehistorie 1ste H. S. 72.

278) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 88 og 3die Bd. S. 152. Hofm. Fund. V, 168.

Med en saadan Bolig var det lidet overeensstemmende, at Capellanen skulde tage sin Føde paa Klostret. Skjønt Peder Lauridsen var ugift, følte han dog i sin Alderdom Besværligheden deraf, saameget mere som Kongens Bord dengang for nogle Aar var forlagt til Bispegaarden paa Torvet, og han maaskee ved Communitetets Oprettelse skulde have været henviist til dette. Han indgik i Aaret 1572 til Kongen med Ansøgning om en Forandring i sin Forsørgelse. Istedetfor Kosten paa „Kongens Gaard" tillagde da Frederik den Anden ham paa Livstid Høiby Sogns Kongetiende, „for at han des flittigere kunde studere og vare sit Kald, og ikke ved at søge Disk paa Klosteret deri skulde forhindres."[279]) Ved hans Død i det følgende Aar blev det hans Efterfølgere forundt at beholde denne Tiende som bestandigt Vederlag for den inddragne Bespiisning;[280]) og hermed er Capellaniets Tilblivelseshistorie sluttet; det var nu fuldstændig udløst af Forbindelsen med Klostret og var saa vel aflagt, at der ikke behøvedes at tilveiebringes Mere. Hvad der endnu i oeconomisk Henseende kunde ventes at skee, nemlig en fast Fordeling af Offer og Accidentser og maaskee af Præste- eller Huuspengene, var en indre Sag mellem Sognepræsten og Capellanen; og hvad Boligens Vedligeholdelse angaaer, skulle vi nedenfor erfare, hvorledes Capellaniet blev hjulpet i Forlegenheder.

Den nævnte Capellan Peder Lauridsen maa ifølge hans Gravskrivt i St. Hans Kirke have udmærket sig ved Troskab og Nidkjærhed i sit Kald og en christelig Vandel: han

---

279) Copie af Kgbrev dat. Coldinghuus den 1ste Dec. 1572, i Bispe-Archivet. Originalen er efter kgl. Befaling af 25de Jan. 1666 indsendt i Kongens Skatkammer.

280) Kgbrev dat. Nyborg 13de Novbr. 1573 i Copie i Bispe-Archivet. Paa samme Tid blev ogsaa Bespiisningen for Andres Vedkommende forandret til Kostpenge, saaat det er desto naturligere, at Kongen lod Embedet beholde, hvad der allerede var anviist til Vederlag.

lignes ved Apostelen Peder og siges at have indviet sig i Liv og Død til den sande Klippe Christus.[281] Han døde den 24de Mai 1573.

§ 2. De andre Kirketjeneſters Udſondring fra Kloſteret. (Det kongelige Slot).

Længere varede det, inden Forholdet blev ordnet mellem Klostret og de andre kirkelige Personers Embede og Underholdning, og Beretningen derom fører til at omtale det hele Klosters Stilling og Skjæbne i Kongens Besiddelse.

Ved Reformationen beholdt Klostret som en naturlig Arvelod ei blot endeel Klosterbrødre, men ogsaa mange andre kirkelige Personer at forsørge, og indtil Aarene 1560—70 holdtes der et stort Bord paa Klostret for saadanne. Af de gamle Munke levede endnu 1549 fire, som i et Kongebrev af dette Aar[282] kaldes „Præsterne i St. Hans Kloster“; de vare Hr. Knud Rose, Hr. Niels Torstenson, Hr. Knud Hansen og Hr. Johan; de fik ved dette Kongebrev Tilladelse til at beholde nogle ubetydelige Jordskyldspenge (3 à 6 Mk.) til deres Drenge, Skoe, Klæder og Underholdning; men de havde visnok Øl og Mad ved Klostrets almindelige Bord, thi i Lehnsbrevet af samme Aar paalagdes det Lehnsmanden at forsørge dem.[283] Knud Rose var Kirkeværge og Sacristan, og nævnes endnu 1558 som den, der havde Klostrets Archiv i Bevaring.[284] Foruden dem havde ogsaa endeel fattige Skoledisciple, 14 Almissedegne, eet Maaltid

281) Bloch a. St.
282) Ved. Sim. 3die Bd. S. 156.
283) Pont. Ann. Eccl. III, 305.
284) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 98. Baade han og formodentlig Johan (Friis Yttsen) nævnes ogsaa i Christen Povlsens Optegnelse om Vicarierne til Frederik den Anden 1561. (Bispe-Arch.).

daglig, maaskee som en Følge af den gamle Klosterskoles Overgang til Latinskolen. Andre havde fuld Forpleining for Tjeneste i Kirken. Klostret havde fra gammel Tid holdt de fornødne Chordegne eller Chordrenge, som almindeligen og endnu 1575 kaldtes „de 12 Degne". Man kan forfølge disse 12 Degne langt tilbage i Tiden; hver Sognekirke i Odense synes at have havt dette Chorpersonale: for Frue Kirkes Skole, haves en Fundats for saadanne fra Dronning Margrethes Tid,[285]) og i Dronning Christines Tid udgjorde samtlige Degne ved de tre Sognekirker udentvivl 36, da hun betænkte dem med 36 ß., ligesom en andengang Degnene ved St Hans Kirke netop med 12 ß. De gjorde Tjeneste i Kirken med at stænke Vievand, med Sang eller med at træde Orgelet.[286]) Efter Reformationen vedbleve de indtil 1572 at holde daglig Chorsang i Kirken, og Benævnelsen „de tolv Degne" blev staaende i St. Hans Klosters Talebrug til Frederik den Andens Tid, skjønt den ei længere var ganske correct; thi egentlig betragtedes to af disse Pladser som optagne af tvende faste Embedsmænd: Capellanen og Sognedegnen, der var En af Skolens Hørere, saaat der kun vare 10 Disciple af Latinskolen, der tjente Føden i denne Kirketjeneste.[287]) Saalænge der holdtes et stort Bord paa Kongens Gaard for de gamle Munke og de nye Geistlige, kunde disse Personers Forsørgelse ikke være til Ulempe. Den laae som en Byrde paa Lehnet og fulgte Lehnsmanden, da han for en Tid (mellem 1569—70) tog Bolig paa den anden Kongsgaard (Bispegaarden) paa Torvet; men i Aarene 1572—74 begyndte Lehnsmændene at

---

285) Ssth. 1ste Bd. 2det H. S. 80—81.

286) Smstd. 2det Bd. 1ste H. 88—89. 92. 107—8. 144. Stænkedegne nævnes smstd. S. 118. Chordegne kaldtes de som Sangere.

287) Et senere Kgbrev 1589 (Ved. Sim. 3die Bd. S. 36) udtrykker sig derfor noget rigtigere ved at sige „de 12 Skolenspersoner."

gjøre Forandringer deri, som udentvivl stode i Forbindelse med Stiftelsens fuldstændigere Overgang fra Kloster til Slot. Vi kaste derfor et Blik paa Kongsgaardens Historie.

Christian den Tredie boede meget hyppigen paa St. Hans Kloster, som han allerede 1542 kaldte „vor Gaard“[288]) og senere „Odensegaard“;[289]) men alligevel var i hans Tid Alt blevet i den gamle Stand, forsaavidt som ikke kirkelige Personer selv havde ønsket det anderledes. Derimod synes Frederik den Anden ikke at have fundet Behag i denne maaskee tarveligere Kongebolig, som han dog beboede 1559 og 1560, da han holdt Retterthing i St. Hans Kirke.[290]) Han tænkte først paa at ombytte den med en anden: thi han gav 1560 Lehnsmanden Befaling at opbygge eller ombygge den anden Kongsgaard, den gamle Bispegaard, til et kongeligt Slot. Jens Andersens Beldenaks store Bygning, øst for Albani Kirkegaard (eller nu Byens Torv) skulde udvides og forskjønnes. Den kongelige Tømmermand skulde hentes fra Kjøbenhavn for at hugge Taarnspiret, Enkedronningen vilde komme at besee Leiligheden og anordne det Nærmere.[291]) Arbeidet blev drevet med saadan Kraft, at Kongen maatte befale Prioren paa St. Knuds Kloster at lade sine Bønder deeltage i Ægterne.[292]) Terrainet blev udvidet ved Indkjøb af en

288) Actst. udg. af Fyens Stifts lit. Selsk. 1ste Saml. S. 62; ligesaa 1544, 46, 47, 49 ꝛc. (Ved. Sim. 3die Bd. S. 154, Actst. S. 4 og 55, Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 44. 74. 83. 86. 91); dog afvexler denne Benævnelse i Begyndelsen (1539, 40, 44) og endnu 1555 med den ældre: St. Hans Kloster. (Pal. Müller St. H. Cl. S. 26).

289) Ved. Sim. 3, 156. Klostret kaldtes allerede i de catholske Tider stundom „St. Johannis Gaard.“ (Smstd. 2det Bd. 2det H. S. 156 og 159).

290) Smstd. S. 115. 119. 22.

291) Smstd. 3die Bd. S. 168.

292) Smstd.

Gaard mod Vest ved Aaen; en ny Gaard og nye Stalde reiste sig ved Siden af den gamle Bygning, som endnu blev staaende. Men om dette nye Slot blev taget i Brug, vides ikke;[293]) kun Lehnsmanden vides at være flyttet derhen;[294]) men Hack Ulfstand (1572—74) foretrak at boe paa den nye Ladegaard, som var blevet opført udenfor Nørreport, og Kongen selv, som 1573 logerede paa Dalum Kloster,[295]) har i alt Fald ikke længe fundet sig tilfreds med dette Slot. I Aaret 1575 skrev han til Befalingsmanden paa Odensegaard Erik Rosenkrantz, at han ved sin Nærværelse i Odense havde befundet, at der var fast bedre Leilighed for ham at holde Huus paa St. Hans Kloster end paa Bispegaarden, og derfor befalede han ham nu at forbedre og indrette dette til Kongens Brug.[296]) Det var en stor Forandring, han derfor befalede at foretage med dette; det nye Slots Herlighed skulde føres over paa det gamle Kloster. Han tillod Lehnsmanden at nedbryde de nye Stalde ved Bispegaarden saavelsom den nye og gamle Bygning og benytte Steen og Tømmer deraf. Han bød ham at samle og tilbagetage alle de udleiede Klosterhaver, hvem der end havde dem i Leie, og afspærre det Stræde, som løb bag om Klostret fra al Passage.[297]) Om det sidste Punct tilskrev han ogsaa Magistraten sin Villie og paalagde den at holde alle Haandværksfolk samlede paa Stedet til Lehnsmandens Raadighed.[298])

Ved dette Arbeides Iværksættelse forsvandt da det nye Slot paa Torvet, og Navnet „Kongsgaard" blev kun tilbage

293) Smstd. 2det Bd. 2det H. S. 126.
294) Thingsvidne af 1589 i Bispe-Arch. som nedenfor skal omtales.
295) Ved. Sim. 3die D. S. 162.
296) Smstd. 171—72.
297) Brev af 28de Jul. 1575. Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 172—73.
298) Smstd. 171.

som Navn paa endeel af Grunden;[299]) men den gamle Bygning blev dog staaende og vedblev at kaldes Bispegaarden; den er gjennem privat Eie blevet det nuværende Frøkenkloster. St. Hans Klosters Udseende maa ved denne Leilighed være blevet betydeligen forandret: Gaarden blev bragt i umiddelbar Forbindelse med sine Haver mod Vest ved Aflæggelsen af det omtalte Stræde, der udentvivl gik omkring hele Klostret og forbandt sig ved de daværende Ladebygningers nordre Side med det lille Stræde, som nu hedder Nyenstett og som Klostret i Aaret 1443 havde vindiceret sig under Navn af Strædet, som løber øst for Klostret.[300]) Der havde forhen været en Port mod Vindegade og en Hedeport,[301]) begge formodentlig til det omkring Klostret løbende Stræde. Nu fik Klostret formodentlig først sin Indkjørsel fra Nørregade; den gik (ifølge Grundtegningen 1593) over den sydlige Deel af Kirkegaarden og gjennem en Port paa Klostrets østre Længe. Slottet selv bestod endnu kun af de tre gamle Fløie med tvende indvendige Taarne; mod Nord vedbleve Ladebygninger at ligge, skjønt en ny stor Ladegaard var opført udenfor Byen udenfor Nørreport, hvor den sees paa Grundtegningen af 1593.

Med denne Fornyelse af det for en Tid selv af Lehnsmanden forladte St. Hans Kloster staaer ogsaa en Forandring i den indre Huusorden i Forbindelse. Lehnsmændene havde,

---

299) Smstd. S. 182. Det kaldes paa Grundtegningen af 1593 igjen det forrige bisskoppelige Pallads.

300) Ved. Sim. 1, 2, 129. Naar Dr. Pal. Müller refererer dette Citat ved „øst for Kirken", maa det ansees for unøiagtigt, da denne Beskrivelse kun passer paa Nørregade, medens Nyenstett, som ligger Nordost for Klostret, kan med sin vestlige Ende have berørt Klostrets Ladebygninger (som laae mod Nord fra Klostret) paa deres østlige Side eller nordøstlige Hjørne.

301) Omtalt i Registret over Klostrets Documenter 1558.

som det synes, egenmægtigen, da Hack Ulfstand flyttede fra Bispegaarden, skilt sig af med de 14 saakaldte Almissedegne, der havde havt halv Kost paa Kongens Gaard, og da havde han ogsaa givet „de tolv Degne“ Kostpenge istedetfor Kosten. De kunde imidlertid nu maaskee atter vente Kosten paa det nye Slot; men Kongen kunde ikke ønske at føre et saadant Følgeskab med til den nye Kongsgaard. Kun Capellanen og Sognedegnen vare forsørgede paa anden Maade, idet den Første beholdt Høiby Kongetiende, og den Sidste var indbefattet iblandt de Hørere, som efter 1572 bespistes paa Communitetet i Graabrødrekloster. Men de 10 Chorsangere havde dog fremdeles Krav paa Underhold, og det var udtrykkelig forbeholdt ved Communitetsfundatsen, at de skulde beholde deres Ret for at synge paa Søn- og Festdage, uagtet den daglige Chorsang i St. Hans Kirke da blev nedlagt. Men Kong Frederik meente maaskee at have gjort nok for Skolen ved Communitetet og at kunne fordre denne Kirketjeneste for Intet, da han vilde skille Slottet af med disse Kostgjængere. „Vi have tilskrevet Bispen“, skriver han i Brevet til Erik Rosenkrands, „om de tolv Degne, som tilldeß have sunget i fornævnte St. Hans Kloster, at Prior i Graabrødre skal gjøre os samme Tjeneste.“ Af Brevet til Bisskoppen sees, at det var Meningen, at Hospitalsforstanderen skulde levere 12 Chordegne til Kirketjenesten i St. Hans Kirke.[302]) Det skete, og ved et Magtsprog var saaledes en betydelig Understøttelse unddraget ti Skolediscipler, ligesom 14 andre ved Lehnsmændenes Vilkaarlighed tidligere havde mistet halv Kost. Skolens Tab vedkommer os ikke her, men det var dog dens Forsvarere, der tilintetgjorde dette første Forsøg paa at vælte en Kirken vedkommende Byrde fra Klostret. Thi neppe var Kong Frederik

---

[302]) Orig. i Bispe-Arch. 27de Juli 1575.

død, før Bisp Jacob Madsen indgik med en Klage ledsaget af et Thingsvidne, (hvoraf Meget af disse historiske Data er hentet), og bevirkede en kongelig Ordre til at undersøge Sagen og fuldbyrde Klostrets Forpligtelser mod Skolen.[303] Andragendet indskrænkede sig imidlertid til de 10 Chordegne, da Sognedegnen og Capellanen vare blevne anderledes forsørgede; for deres Vedkommende opnaaedes igjen strax 24 ß. ugentlig for hver;[304] men Kongens Ordre omfattede alle Berettigede, og da Sligt ikke fandt villigt Øre hos Lehnsmændene, selv naar de som Axel Brahe havde Lehnet paa Regnskab, traf Sagen i Langdrag, og Kongen maatte gjentage sin Befaling 1591. Formodentlig fik Skolen da en betydeligere Erstatning; thi St. Hans Kloster befindes i det 17de Aarh. at have udredet 237 Rdl. 2 Mk. til Skolen, som er dobbelt saameget som det først bevilgede og som var saa meget, at Frederik den Tredie, da Lehnsgodset opløstes, 1664 udlagde 8 Sognes Kongetiende derfor.[305] I dette Gods er da Chorsangernes Løn indbefattet, (medens denne store Dotation ogsaa indeholdt Bidrag til andre Skolepersoner);[306] men ved at forbindes med Latinskolen er denne Chorsangerløn igjen gaaet tabt for Kirken ligesom tilsidst det hele gamle Degnekalds Indtægter.

Kirkens Sognedegn var ikke indbefattet i Restitutionen 1589, fordi han allerede da var blevet anderledes for-

[303]) Kgbrev til Axel Brahe af 16de Juni 1589 i Orig. i Bispe-Arch.
[304]) Jac. Madsens Visitatsbog ved Crone S. 31.
[305]) Kgbr. 15de Sept. 1664, stadfæstet 17de Nov. 1670 (i Bispe-Archivet). Tienderne gave dengang 27 Pd. 10 Skp. Rug, 27 Pd. 6 Skp. Byg og 4 Pd. 60 Skp. Havre, beregnede til 1½ Rdl. pr. Td. Rug og Byg og 4 Mk. pr. Td. Havre. Jfr. iøvrigt Extract, Hofm. Fund. V, 76.
[306]) Rector scholæ, 6te Lectie Hører, to andre Hørere, ti Skolespersoner og ti andre fattige Disciple.

sørget, nemlig 1572. Det ved Reformationen oprettede Degnekald var blevet betragtet alene som et Skoleembede ved Latinskolen; ved hver af Byens Sognekirker skulde Sognedegnen være en af Skolens Hørere, og disse Embeder vare blevne udstyrede ved den første Ordning af Kirkevæsenet 1541 med Degnepenge og Vicariegods. Ved Erik Krummediges Fundats af dette Aar var tillagt Sognedegnen ved St. Hans Kirke, som i det 16de Aarh. var anden Lectiehører,[307] foruden Skolepas (Gebyhr), Kost og anden Hjelp, som han alt havde, 6 Hviid af hvert Huus i Sognet, en Trediedeel af 16 Mk., som Christen Pedersen gav af et Vicarie, og 8 af Hr. Niels Thomesens, og desuden den Afgift, som Hr. Jacob i Skamby svarede af sit Vicarie, 18 Mk., fordi der ingen Bønder vare til Sognet som til de andre.[308] Sin Kost havde han havt paa Klostret blandt de 12 Degne indtil 1572, da han tilligemed Rector og de andre 3 Hørere fik Bord paa Communitetet.[309] Om han havde Bolig ved Kirken i den senere Klokkerresidents, som laae imellem Præsteboligerne, er uvist.

Foruden Degnene eller iblandt dem underholdt Klostret ligeledes Organisten, om hvem imidlertid Intet vides fra det 16de Aarhundrede.[310] Men da han senere havde et Deputat af 10 Td. Rug og 10 Td. Byg,[311] og en Bolig ved Siden af Klokkerboligen, er det rimeligt, at Klostret paa samme Tid har udlagt ham disse Beneficeringer, som det affandt sig med andre kirkelige Betjente.

---

307) Thingsv. 1589 i Bispe-Arch.
308) Hofm. Fund. VI, 260.
309) Thingsvidnet 1589 i B. A.
310) I Dronning Christines Tid var Skolemesteren Organist. Ved. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 144.
311) Ifølge de ovennævnte Kongebreve af 1664 og 1670 og et Resc. af 31te Jan. 1702.

Saaledes vare da de sidste Levninger af personlig Forsørgelse af de kirkelige Embedsmænd udsondret fra Klostret eller, som det nu kaldtes, „Kongens Gaard.“[312]) Af samtlige geistlige Arvedele var nu intet Andet i umiddelbar Forbindelse med denne end Kirken.

§ 3. St. Hans Kirkes Historie. 1536—1850.

I Kraft af gammel Sædvane havde, som anført, den kongelige Lehnsmand i Aaret 1537 modtaget en betydelig Gave til Klostret for en Begravelse i Kirken; thi Kirkens Indkomster og Eiendele havde ikke forhen været adskilte fra Klostrets, og de bleve det ikke heller nu, da de kongelige Lehnsmænd betragtede Kirken som en af de Bygninger, der hørte til Lehnet og hvis Fornødenheder opførtes paa Lehnsregnskabet. Een eneste Eiendom gjorde en Undtagelse som Følge af overleverede Forhold: der var i Aaret 1468 skjænket Klostret en Gaard i Trøstrup Korup og sat under Kirkepriorens særlige Forvaltning, idet han skulde uddele dens aarlige Landgilde til visse Skoledisciple eller Chordegne for en bestemt Gudstjeneste i Kirken;[313]) den forblev formodentlig en Tidlang efter Reformationen under denne Priors eller en anden geistlig Bestyrelse, og er derved undgaaet at inddrages i Klostrets almindelige Formue, uagtet Gavebrevet aldeles ikke er anderledes clausuleret end mange andre, der skjænke Klostret Eiendomme for Begravelse og Sjælemesser i Kirken.[314]) Men hvad der en-

[312]) Jac. Mads. Visitatsbog ved Crone S. 22.
[313]) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 112. Hofm. Fund. V, 191.
[314]) Den ansaaes senere for at have været henlagt til Viin og Brød, (Commiss. Forretn. 1669 i Bispe-Arch.) men da det siges, at den ikke da blev brugt dertil, er det vist kun en Forklaring af det uforventede Tilfælde, at en Kirke under Kongens Gaard besandtes i særlig Besiddelse af en Eiendom.

gang i Munkenes Tid var inddraget, faldt det ikke Regjeringen ind at udsondre, da den vistnok ikke tænkte paa Andet end at vedligeholde Kirken af Klostret som hidtil. Det var derfor i Klosterets Interesse, at Christian den Tredie lod de gamle Adkomstbreve registrere 1558,[315]) og uden tvivl ligesaa, at han 1554 lod optage et Register paa Kirkens Klenodier; de ere idetmindste forsvundne uden alt Spor for Kirken. Vi ville nævne dem, fordi de give en Forestilling om den Pragt, som Munkenes Kirketjeneste kunde udfolde: der fandtes 3 Sølvkalke med Disk, (hvoraf de to forgyldte); 20 Messehageler, meest af Fløiel, i mange forskjellige Farver, med Guldbræmmer og Kors; 13 gamle af Silke; 6 Klæder til Liigbaaren; 28 Messesærke, 22 Hovedliin, 3 Fløiels Chorkraver, (hvoraf een med Guldkroner paa), 18 andre af forskjelligt Tøi og Farve, 8 Subtiler meest af Damask, 6 Lysestager o. m.[316]) Altere og Reliqvieskrine og Billeder vare allerede borte. Det dengang Registrerede er gaaet samme Vei, paa den Kalk nær, der ei kunde undværes, og en Messesærk, som blev afgivet til Høiby Kirke. Men det gik bort gjennem Lehnsmændenes Regnskab eller Hænder.

Men paa den anden Side maa man ogsaa tilstaae, at Kongen ikke heller lagde an paa at tjene ved Kirken. Den eneste betydelige ældre Indtægt, som endnu kunde tilflyde den, maatte være Betaling for Begravelser; men denne Kilde randt nu meget sparsomt for St. Hans Kirke; den søgtes ikke længere som før af rige Adelsmænd; med Undtagelse af nogle faa Personer, der ved Forfædres Grave vare knyttede til Kirken, og et Par Lehnsmænd, som tilfældigen døde i deres Embedsaar, var det kun simple Borgere, der søgte Leiested i

315) Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 90—113.
316) Smstd. S. 85—86.

Kirken,[317]) og da der ei længere bødes Sjælemesser, vare Gaverne ikke store. Alligevel var Kongen ikke nøieregnende med at inddrive de nye Fordringer, Kirken kunde gjøre. Munkene havde rimeligviis aldrig fordret nogen Tiende af dem, der vilde holde sig til deres Kirke; Kongen gjorde ei heller denne Ret gjældende nu; Kirken fik ikke nogen Tiende af Sognets Agerdyrkere og har aldrig faaet den, skjønt Præsten, hvis Embede ved Reformationen blev udsondret fra Klostret, dog fik sin Ret i denne Henseende. Den betydeligste Indtægt af Tiende vilde desuden have været at søge hos Kongen selv, nemlig af Næsbyhoved Ladegaards og Klostrets Marker; det er rimeligt, at de første virkelig engang have betalt Kirketiende nemlig fra 1542 til 1555, thi deres Tiende befindes at have være svaret med det fulde Beløb, 10de Kjærv, da Kongen i Aaret 1555 skjænkede Præstekaldet al Tiende af disse Jorder, som Præsten oppebærer endnu;[318]) men i alt Fald ophørte saaledes denne Kirkeindtægt 1555. Af Klostrets egne Marker blev aldrig svaret Kirketiende, men kun Præstens Halvpart: det havde ogsaa været en tom Formalitet, saalænge Klostret holdt Kirken; men det har havt sine skadelige Følger, som føles endnu. Det var saaledes fuldkommen sandt, hvad Lehnsmanden Henning Walkendorph erklærede 1632,[319]) „at Lehnsmanden havde intet Bud paa at opkræve nogen Tiende i Sognet, hverken til Kongen eller til Kirken."

---

[317]) Samtlige bekjendte Begravelser i det 16de Aarh., som findes hos Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 25—27, 31, 118, 121, 161, 165, 194, 202. 3die Bd. S. 32, 33, 40, 42, gives hele flere Aar uden saadanne Begravelser (1544—59; 1560—72; 1573—79) og ende med en Guldsmed og Bartskjærs Hustru.

[318]) De bleve tildeels solgte 1581 (Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 210).

[319]) Brev af 10de Febr. 1632 s. nedenfor. Not. 324.

Imidlertid havde Kirken dog to Kirkeværger, som 1554 vare en af de gamle Munke og maaskee en Borger;[320] men det sees ikke, at de kunde have ret meget at gjøre uden at staae Lehnsmanden bi ved Tilsynet med Kirken, og meget vilde man vel ikke heller have indrømmet en pensioneret Munk. Et Slags Kirkeregnskab over Landgilden fra Gaarden i Korup og over Begravelsesindtægter kunne de da ogsaa gjerne have ført; af Stolestader havde Kirkerne dengang endnu ingen Indtægter.

Men St. Hans Kirke kunde ingenlunde beklage sig over denne sin Stilling i det 16de Aarhundrede, navnlig da Lehnet var et Regnskabslehn. Maaskee den ogsaa nød Deel i den Forskjønnelse, som Frederik den Anden lod Klostret vederfares. I Aaret 1593 findes den afbildet med Spiir paa Kirketaget henimod den østlige Ende; skulde det være Spiret fra den 1575 nedbrudte Kongsgaard, som var flyttet derhen?[321] Men naar Lehnet ikke blev givet paa Regnskab, men til Løn, kunde Embedsmandens Interesse komme i en farlig Strid med Kirkens Krav. En saadan Forandring synes for en Tid at være indtraadt i Slutningen af det 16de Aarh., og den Lehnsmand, som dengang forholdt Sognepræsten hans lovformelige stipulerede Genant af Gaarden, fordi han meente at have Brev paa hele Lehnets Indkomst, har vist ikke gjerne hørt tale om Kirkens Brøst eller agtet paa Talen derom, uagtet Lehnsmanden stedse vedblev at være Kirkens Patron og som Saadan anordnede Forandringer med Kirkens Indre.[322] Gaver vides

320) De vare Hr. Knud Rose og Niels Mule (Ved. Sim. 2det Bd. 2det H. S. 85). Den Første kaldes Præst 1549 (s. ovenfor S. 99); om Niels Mule skulde være Niels Torstensøn, der ogsaa nævnes sammested, eller en Borger, kan ei siges.

321) Hos Ved. Sim. 3die Bd. S. 50 og Grundtegningen.

322) Jac. Madsens Visitatsbog ved Crone S. 25.

ikke at være tilflydte den fra nogen Side; kun en Kalk blev skjænket af Pernille Lykke 1601.[323])

Naar hertil kommer, at Kirken ikke engang var ene, men skulde som Kjøbstedkirke vedligeholde Præsteresidentsen, Organistboligen og (som det antoges) Capellanens Gaard, kunde den snart blive til en Byrde, der blev mere og mere til Besvær, jo længere man kom bort fra den Tid, da man ikke ganske kunde glemme, hvad Klostret havde været og hvad Kirken havde været for det. I den første Deel af det 17de Aarhundrede forvoldte Kirkens Vedligeholdelse, saavidt vides, de første Vanskeligheder. Vi vide ikke, hvorledes Spørgsmaalet blev reist, men Lehnsmanden Henning Walkendorph havde 1632 Anledning til at erklære, at Kirken ingen Tiende havde, men „at Kongen holdt den selv vedlige".[324]) Uagtet Lehnet dengang var et Regnskabslehn, kunde det falde vanskeligt for den ved Krigen svækkede Statskasse at bære saa betydelig en Afgang som Kirkens Istandsættelse kunde medføre. Endnu mindre kunde Kongen tænke paa en Opgjørelse af Kirkens og Klostrets Mellemværende, hvorved Kirken rligt doteret kunde være udtraadt af Foreningen med Klostret; Lehnet kunde Intet afgive af det, der nu var blevet dets, Kirken stod som den, der eiede Intet. Da greb Kongen til det, som endnu var Kirkeformue i de andre Sognekirker i Stiftet, og med deres Hjelp vilde han udstyre St. Hans Kirke saaledes, at den skulde kunne holde sig selv uden at besvære Lehnet mere. Under 6te Oct. 1635 udstedte han sit Brev, „at eftersom St. Hans Kirke aldeles ingen Indkomst havde, hvoraf den selv

---

[323]) Hofm. Fund. V, 190.

[324]) Brev 10de Febr. 1632 til Sognepræsten i Præste-Arch. Han fik Lehnet 1628 paa Regnskab og besad det til 1655 (ifølge Meddelelse af Hr. Registrator Kall Rasmussen).

samt Sognepræstens og Capellanens Residentser kunde vedligeholdes, maatte den dertil bekomme og lade oppebære Indkomsten for et Aar af Byg af alle Kongens og Kronens Kirker i Fyen, Taasing og Langeland, undtagen Nyborg Lehn;" den skulde derved erhverve en Capital, af hvis Rente den siden skulde bestride sine Fornødenheder.[325])

Med dette Kongebrev skulde det gamle Baand og Fællesskab mellem Klostret og Kirken være løst: Kongen kalder den „sin og Kronens Kirke", ikke vor Slotskirke, og stiller den dermed paa lige Linie med alle andre Kirker i Landet, som stode under Lehnsmændenes Administration og skulde vedligeholdes af egne Midler eller indbyrdes Hjelp. Det er klart, at han antog sig den ikke som Lehnsherre til Klostret, men som Konge, og han vilde afgjøre Kronens Pligt paa eengang. Den skulde nu staae som en selvstændig Kjøbstedkirke, med en Eiendom, som med Undtagelse af den gamle Gaard i Trøstrup var blevet substitueret for dens nedarvede Krav paa Odensegaard. Men tvende Ting bleve ved denne Leilighed forsømte: det Ene var, at Kirken ikke fik sin lovlige Ret til Tiende af Klostrets Ladegaardsjorder, som tilkom den, naar Klostret ei længere skulde vedligeholde den; det Andet var, at Kirkens Administration ikke blev unddraget Lehnsmanden paa Klostret og overgivet en Kjøbstedkirkes rette Forstandere. Begge Dele forsømtes formedelst den nedarvede Forbindelse med Klostret: ved den første Forsømmelse vandt Klostret halv Tiendefrihed, til Løn fordi det havde administreret og tilegnet sig den rige Kirkes Arv; ved den sidste blev Frugten af Christian den Fjerdes gode Villie tilintetgjort.

Det er vanskeligt at danne sig en klar Forestilling om, hvormeget denne kongelige Gave beløb sig til; meget faa

325) Brevet findes i Copie i Bispe- og Præste-Archivet.

Landsbykirker vare imidlertid dengang under Patronat, og i Sjælland havde Kirkerne afholdt Omkostningerne ved betydelige Bygningsforetagender i Kjøbenhavn: Universitetsbygningen, Trinitatis Kirke o. fl. Men Opkrævningen var unegtelig forbundet med Vanskelighed og maaskee med en bekostelig Kornhandel. Vi vide ikke, hvor stort et Fond Kirken derved opnaaede. De meest paatrængende Mangler bleve udentvivl afhjulpne: paa Præsteresidentsens Gavl ud imod Nørregade staaer Aarstallet 1636 til et Vidnesbyrd om en betydelig Reparation eller Ombygning af denne Gaard. Det Orgel, som 1741 blev afløst af et nyt, sagdes at hidrøre fra Christian den Fjerdes Tid. Døbebækkenet, som bærer Aarstallet 1637, tilligemed Lehnsmandens Henning Walkendorphs og to Adelsdamers Navne, kan ogsaa være anskaffet for disse Penge, medens det da ogsaa kan være en fri Gave ligesom den store forgyldte Sølvkande, der 1639 blev skjænket af Præsten og hans Kone.[326]) Kirkeregnskaberne kunde give Oplysning om alt dette, dersom de vare til og dersom de nogensinde have været til; de ere forsvundne, fordi de atter vare gaaede ind under Lehnsregnskabet. Den doterede Kirke havde Lehnsmanden ikke taget i Betænkning at tage tilbage paa Lehnet; men Følgen udeblev ikke.

Der var ikke forløbet 20 Aar, inden der atter savnedes Midler til det Allernødvendigste. Capellanen Carsten Lauridsen maatte sætte 130 Rdl. af egne Penge paa sin Gaard og behøvede mere. Lehnsmanden vilde og Kirken kunde Intet give; han henvendte sig da til Kongen. Som om ingen Udsondring af Lehn og Kirke havde fundet Sted, bevilgede Kongen paa Lehnsmandens Indstilling, at han maatte udrede det

326) Denne er omstøbt og forøget med Tillæg paa Kirkens Bekostning. See forøvr. Hofm. Fundatſ. V, 190 og Kirkens Inventarieforteguelser i Regnskaberne.

Fornødne og føre det til Afgang i Lehnsregnskabet 1655.[327]) Capellanen fik en Ladebygning reist, og Forlegenheden var afhjulpet for Øieblikket. Men havde Lehnet ikke 1635 kunnet opfylde det gamle Klosters Forpligtelser, kunde det end mindre efter den svenske Krig, og efterat Gaarden ved Souverainitetens Indførelse var blevet et Domainegods. Lehnet døde ligesom bort for Kirken, der heldede sig dertil. Stiftsbefalingsmanden beholdt Bolig paa Odensegaard og drev dens Jorder; men han oppebar ei længere meget af Amtets Intrader, som tildeels bleve henlagte til umiddelbar Nydelse og Oppebørsel af Embedsmænd og Stiftelser[328]), og han kunde ikke betragtes som Patron for en Kirke, der kun laae ved hans Embedsbolig. Som Embedsmand havde han endnu ikke Directionen for Kjøbstedkirkerne, og denne var ei heller under Kjøbstadens Magistrat som andre Kjøbstedkirker.

Som de mange andre Kirker, der ved Lehnsforfatningens Afskaffelse mistede deres nærmeste Overbestyrelse, maatte St. Hans Kirke vel nærmest antages at være blevet underlagt den nye kongelige Kirkebestyrelse af Stiftsskrivere og Generalkirkecommissairen; men det var dog altid tvivlsomt, om en Kjøbstedkirke, for hvilken Magistraten efter Loven skulde være Forsvar, kunde tages under Forvaltning af dem. I al Fald var Bestyrelsen svag i disse Overgangsaar, indtil Forordn. 23de Aug. 1672 overgav Stiftsøvrigheden alle Kirkers Forsvar og Rsc. 21de Febr. 1681 og senere Love gjorde Stiftamtmanden og Bispen til Kjøbstedkirkernes Directeurer.[329]) St. Hans

[327]) Kgbrev 28de Juli, i Copie i Bispe-Arch. Lehnsmanden var da Sivert Urne 1655—58, og succederedes af Mogens Høeg, som døde 1661. (Meddeelt af Registrator Kall Rasmussen).

[328]) Kong Frederik den 3dies Brev af 15de Sept. 1664 (s. ovenfor S. 105) fordeelte en Mængde Kongetiender til Bispen, Skolen og Præsterne.

[329]) Jfr. Theol. Tidsskr. 6te Bd. 2det H. S. 90—91.

Kirkes Regnskaber bleve ikke hørte; den trængte til Reparation og eiede Intet. Formodentlig var det dens tvende Værger, der i Aaret 1668 henvendte sig til Kongen i denne Anledning, og man vidste nu ingen anden Udvei end at rive ned, hvad der ikke kunde staae. Frederik 3 tillod ved Rsc. 17de Oct. 1668 at nedtage det ruinerede Sacristie for at anvende det til Kirkens Forbedring.[330] Dette skete imidlertid ikke; Stiftsskriveren Rasmus Andersen[331] lod tage Syn og foretog de nødvendigste Reparationer; men Kirkens hele Forfatning var saa sørgelig og forvirret, at Regjeringen fandt det fornødent 1669 at nedsætte en Commission, som blandt Andet fik det mærkelige Hverv at forhøre dens Regnskaber for nogle og tyve Aar (altsaa omtrent fra 1645); desuden skulde de overlevere den ved Syn til Rasmus Andersen, som, vel har undslaaet sig for at overtage den i dens daværende Tilstand og uden Eiendom.

Erik Sehested og Rud. Abrah. v. Putbusch fik denne kongelige Ordre; men de stødte paa store Vanskeligheder og Uordener. Efter de da bestaaende Love skulde der ved enhver Kirke findes en Fortegnelse over Kirkens Eiendomme, Stolestader og visse Indkomst (Kirkestolen); denne forlangte de, men fik til Svar, at der var ingen Kirkestol og ingen anden Indkomst, end Regnskabet viste. De forlangte da at see de sidst reviderede (forhørte) Regnskaber, for deraf at opdage, hvilke Indtægter der kunde være udfaldne, thi de kunde ikke forestille sig en Kirke uden Indkomster; men de fik til Svar, at der var gjort Rigtighed i sin Tid paa Skatkamret. Endelig forefandt de det ovennævnte Dotationsbrev af 1635, men hverken Capital eller Befaling om, at Pengene skulde anvendes

330) Omtalt i Chst. 5te Resc. 10de Sept. 1672.
331) At han var Stiftsskriver, sees af Resc. 5te Juni 1665 i Rescriptsaml.

anderledes, end det bød. Den eneste Beholdning, de forefandt, var en Forskrivning af Knud Urne, der mulig havde laant Pengene af Lehnsmanden Sivert Urne (1655—58) paa 329 Rdl. 3 Mk. med forfalden Rente af 158 Rdl. 3 Mk. 8 ß., og desuden en Gave af 100 Rdl. af Skarpretteren, som indestod hos Sognepræsten, samt nogle uindbrevne Fordringer for Begravelser, og endelig et ubetydeligt Efterkrav hos nogle tidligere Kirkeværger. I deres Indberetning af 23de Aug. 1669[332]) anbefalede de derfor, at der maatte blive anstillet Undersøgelse paa Skatkamret om Kirkens Capital fra 1635, og henviste deels til nogle Smaa-Indtægter, som kunde opnaaes ved Stolestader og Jordleie,[333]) deels især til Kirkens Afkomst til Tiende af de Sognebeboere, der havde Jord og Qvæg. Uden Tvivl vare de manglende Oplysninger vanskelige at tilveiebringe i Skatkamrets gamle Lehnsregnskaber og kunde ogsaa let føre til frugtesløse Reclamationer og ubehagelige Opdagelser. Kong Christian den Femte lod derfor Sagen falde og rescriberede under 6te Sept. 1671, at „eftersom Adskilligt var passeret St. Hans Kirke angaaende, hvorom hverken vis Underretning eller Erstatning for er at bekomme, formedelst at ingen god Anordning om Kirkens Indkomst og Administration har været gjort," skulde det blive ved hvad der var passeret, men Stiftsøvrigheden skulde opsætte en fuldkommen Anordning om, hvorledes der med Kirken herefter skulde forholdes Griffenfeldt har parapheret dette Rescript, som haves i Original i Bispearchivet.

Med andre Ord siger dette Rescript det Samme som Kongebrevet af 1635, at Kirken skulde ansees udgaaet af en-

332) I Bispearchivet i Copie.

333) Navnlig af Haverne paa Kirkegaarden, som menes at burde give Kirken Noget, og at burde kun nydes med kongelig Tilladelse. De vare senere Organistens og Klokkerens.

hver Forbindelse med Krongodset eller Slottet, hvortil den havde hørt, og skulde stilles under Kjøbstedkirkers almindelige Vilkaar; der er kun to Forskjelligheder: den ene var, at ingen Lehnsmand mere kunde vedblive at være dens Patron, Stiftsøvrigheden og Stiftsskriveren skulde nu varetage dens Interesser; denne lod det kgl. Brev thinglæse og skulde inddrive Kirkens Fordringer;[334]) den anden Forskjellighed var, at Kirken ikke denne Gang fik nogen Anviisning paa Subsistentsmidler af Regjeringen: den gik saa fattig ud af det oprindelige Samfund med Kongsgaarden, at den kun eiede den ene Gaard i Korup, som et Tilfælde havde beskyttet mod at smelte sammen med alt det Øvrige, og den ringe Beholdning eller Fordring, som Commissionen havde forefundet. Dog Stiftsøvrigheden kunde mulig foreslaae den til en ny Dotation af det Offentlige.

Henrik Lindenow og Biskop Niels Bang forelagde under 10de Jan. 1672 deres Forslag. Det gik ud paa Tilveiebringelsen af Smaaindtægter af Gravsteder og Stolestader, (dog de kongelige undtagne), paa Sacristiets Nedbrydelse o. s. v. ligesom Commissionens af 1669, og det gjentog ogsaa Andragendet, at Kirken maatte faae sin lovlige Tiende, dog ikke af Ladegaardsmarken, „som af Hs. Majestæts Amtmand brugtes", (men som næsten var alt Sognets Markjord) og da dette Alt dog vilde være utilstrækkeligt, anholdt de ogsaa om en Dotering med Overskudet af alle Lunde Herreds Kirker. Kongens Resolution af 6te Septbr. 1672 stadfæstede alle de første Puncter, men iagttager en fuldkommen Taushed om Tienden og Lunde Herreds Kirker.[335]) Man undsaae sig mulig ved at paalægge Sognemændene den aldrig krævede Tiende, og Lunde Herreds Kirker vare bestemte til Salg.

---

[334]) Paategning paa Kongebrevet, af 14de Juli 1673 og 1ste Juni 1674 i Bispe-Archivet.

[335]) Documenter i Bispe-Archivet.

St. Hans Kirke forblev saaledes i sin Armod og under Stiftsøvrighedens Forsvar.[336]) At dette led under de uheldige Sammenstød mellem Biskop Kingo og Stiftamtmand Winterfeldt, er en Selvfølge: Kirkegaarden var Skuepladsen for et af de meest iøinefaldende. Biskop Kingo lod ved Penge, han selv forskjød, Kirkegaardsmuren tilgaden reparere 1693, men Stiftamtmanden lod den rive ned, og Kongen maatte paalægge ham af egne Midler at reise den igjen og hans Boe at godtgjøre Biskoppen hans Forskud.[337]) Selv den virksomme Kingo kunde ikke bringe denne fattige Kirke op. Dens Regnskaber ere fra hans Tid i den bedste Orden.[338]) Den fik under Stiftsøvrigheden sin Kirkeinspection, Sognepræsten og Byfogden, og under disse sin Kirkeværge. En Kirkeskriver omtales ogsaa, og det synes, at Byfogden senere overtog hans Function. Men de ordinaire Midler vare allerede i Kingos Tid utilstrækkelige, betydelige Gaver tilfløde den ikke[339]), og den trængte atter høilig til Reparation; men da vidste han omsider at forskaffe den en ny, om ei riig, Indtægtskilde.

Stiftsøvrigheden forestillede 1694 dens Trang for Kongen og har mulig fremdraget dens billige Krav paa Krongodset; thi Christian den Femte befalede 1695, at Biskoppen og Stiftamtmanden skulde conferere med hinanden om, hvorledes de behøvende Penge bedst kunde tilveiebringes „uden nogen Afgang i de kongelige Intrader.“[340]) Det er vel deraf blevet Frugten, at St. Hans Kirke fik Hjelp paa den nye

---

336) Tienden blev endnu engang forgjæves reclameret af Kirkeværgerne i Regnskabet for 1708.

337) Heiberg Th. Kingo S. 39–40 efter Documenter i Bispe-Archivet.

338) Hans Memorial om dets bedre Indretning findes kun i Archivets Registrant Nr. 16.

339) Den lille Sølvæske af 1695 er det eneste Spor af Gave mellem 1639 og 1710. Hofm. Fund. V, 191 og Kirkens Inventarieliste.

340) Rsc. 26de Jan. i Bispe-Arch.

Maade, som da var kommet i Brug ved Opførelsen af Frelsers Kirke i Kjøbenhavn og var anvendt ved Garnisonskirken, Christianssands- og flere Kirker, nemlig ved Retsbøder. Den fik nemlig endnu inden Christian den Femtes Død Benaadning med de Bøder, hvori Rogen dømtes ved Hjemthing og Landsthing i Fyen og Langeland.[341]) Dog var eller blev denne Benaadning saa knap tilmaalt, at den kun skulde vare, indtil Kirken havde opnaaet 500 Rdl., hvorefter Bøderne skulde anvendes til at betale det nye Landsthingshuus, som da blev opført i Odense.[342]) Dette Maal var ikke naaet endnu 1705;[343]) men kort efter er dog nok denne Indtægt for Kirken standset; Landsthinget oppebar da en Tid Bøderne, til at afdrage den ved Thinghusets anticiperede Opførelse 1704 stiftede Gjæld; og de vilde nok for stedse have været tabt for Kirken, dersom Landsthinget havde fundet sig ligesaa taalmodig i at bære sin Gjeld som Kirken i sin Armod. Men da det gik altfor langsomt med Landsthingets Gjæld paa denne Maade, blev den afgjort med Eet ved en Skatteligning 1723 og derved tillige bestemt, at St. Hans Kirke baade skulde have Bøderne igjen og tillige den Capital, der blev tilovers af denne Skatteligning.[344]) En lignende Indtægt tillagdes den 1721, nemlig de Mulcter, der faldt for Forsømmelighed i Indlevering af Fattigregnskaber[345]) og undertiden ved extraordinaire Leiligheder.

Men inden dette skete, havde Kirken møisommelig kjæmpet sig igjennem. Den fik kun den allernødvendigste Reparation,

341) Den originale Benaadning kiendes ikke, men den omtales i Rsc. 10de Juni og 11te Nov. 1704; kun sees det ikke, om Benaadningen først var givet uindskrænket og senere blev begrændset eller omvendt.

342) Rsc. 11te Nov. 1704.

343) Rsc. 17de Marts 1705, som synes at antyde, at Kirkens Bestyrelse gjorde Vanskeligheder ved at give Oplysning om Indtægten.

344) Rsc. 22de Oct. 1723, effectueret 1727.

345) Rsc. 19de April 1721.

hvortil i Aaret 1706 endog en „Skirremuur" blev nedtaget og en Kam sat i dens Sted.[346]) Klokkeren maatte 1706 give Afkald paa en i mange Aar tilbageholdt Løn.[347]) Capellanen begjærte 1717 Hjelp til sin Bolig, og Kirken trængte til betydelig Reparation.[348]) Men den havde kun ganske tilfældige Indtægter med særlig Bestemmelse, og tabte al Udsigt til Tiende af Ladegaarden, da dens Marker 1719 bleve udlagte til Ryttergods, uden at Kirken blev sikkret nogen Refusion eller Ret for det Tilfælde, at Jorderne engang igjen fik anden Bestemmelse. (Disse Jorder, Aalykkegaards, Marienlunds og flere Marker ere derfor aldeles uden Kirketiende, medens Præsten dog har en ubetydelig Refusion). Men endeel private Velgjørere betænkte Kirken paa denne Tid med extraordinaire Gaver. En Borger skjænkede den 1710 et Huus af 150 Rdl. Værdi, en Stiftamtmand 1717 et Legat af 200 Rdl. Kroner, en Borgemester et Legat paa 500 Rdl. og nogle Borgere mindre Legater, Alt dog som Vederlag for Gravsted og dets Vedligeholdelse.[349]) Til eget Brug maatte Kirken vente paa Tilfældets Gunst. Ved dette fik den i Aaret 1716 en ny Altertavle, som erhvervedes ved, at en Beholdning fra en Collect i Anledning af en Sygdom, som havde grasseret, blev skjænket dertil.[350])

En bedre Fremtid funde Kirken synes at gaae imøde, da Kong Frederik den Fjerde 1720 foretog den store Ombygning og Udvidelse af Odense Slot og fra den Tid saa ofte opholdt sig der. Ved denne Leilighed synes Slottets

346) Regnskabet i Bispe-Arch.
347) Docum. i Bispe-Arch.
348) Rsc. 31te Mai 1720 om Overslag.
349) Hofm. Fund. V, 192—95.
350) Den kostede henved 300 Rdl. Docum. i Bispe-Archivet. Man seer, at al Tanke om Hjelp af Slottet nu laae saa fjernt, at Kirkeværgen endog skulde leie Vogne til Transporten.

nordre Fløi først at være opført, hvorved Levningerne af Ladebygningerne borttoges og nye Staldbygninger opførtes syd for Slottet, medens den gamle Ladegaards Plads blev Slotshave. Slottets hele Skikkelse blev saaledes ligesom vendt om, og en Indkjørsel over den nordre Kirkegaard blev mulig anlagt for Herskabet, medens Slotsportene ellers nu vendtes mod Syd. Den nye Slotsbygning blev sat i Forbindelse med Kirken, hvorved Passagen vest om Kirken blev afskaaret. Men en Slotskirke blev dog St. Hans Kirke hverken af Navn eller Gavn. Den havde endog noget Tab deraf, forsaavidt som flere Stole udlagdes til Hoffet og Laqvaierne, hvorved Stolestadepengene formindskedes; men paa den anden Side skjænkede Kongen ogsaa Kirken en ny Alterbeklædning 1719, som forefindes endnu, hvortil Stiftamtmand Lentze føiede to Sølv-Lysestager, og mulig tog Kongen sig nu ogsaa med større Interesse af Kirken, dog kun som en trængende Kirke i Almindelighed, ikke af egne eller Slottets Midler. Det var nemlig kort efter denne Tid, at han traf de ovennævnte Bestemmelser af 1721 og 1723.

Kirken fik derved 1727 en lille Capital, hvoraf 1000 Rdl. udsattes,[351]) og tilsyneladende en fast aarlig Indtægt, som kunde voxe med Synder og Forbrydelser. Men den vigtigste af disse Indtægter var kun tilsyneladende: da Mulcterne skulde inddrives af Kirken selv, var Oppebørselen altid forbundet med megen Vanskelighed;[352]) Stiftsøvrigheden maatte beskikke den Ene efter den Anden til at være Kirkekasserer, og det Uhyggelige i denne Slags Indtægt fremtræder ved den hyppige Antegnelse i Regnskabet „uvis formedelst Armod, uerholdelig" o. desl. Inddrivelsen var ei mindre bekostelig: en

351) Kongens Ordre om den i 4 Aar opsamlede Skats Anvendelse 12te Mai 1727 i Cop. i Bispe-Arch. Hofm. Fundatf. V, 197.

352) Allerede Rsc. 10de Juni 1704 havde stræbt at raade Bod derpaa.

Afregning 1730 viser, at en Tredjedeel var medgaaet til Incassationen, dog udgjorde Indtægten endnu 100 Rdl.; men en anden Afregning for 5 Aar (1738—43) ender med, at Incassators Salair oversteg Indtægten, uagtet han havde beregnet Kirken 58 Rdl. tilgode, som han ikke vilde gjøre mere for at inddrive; rigtignok fandt Revisionen, at Kirken dog havde Noget tilgode hos ham, men det var kun 1 Rdl. 3 Mk. 12 ß. for de 5 Aar.[353]) Disse Indtægter havde ogsaa saa lidet ophjulpet Kirken, der iøvrigt ogsaa vedblev at modtage private Gaver,[354]) at den 1728—29 ikke kunde afværge, at Capellanens Residents tildeels faldt sammen og blev solgt,[355]) og Kirken maatte 1732 overlade til Organisten at istandsætte sin egen Bolig mod Regres til Eftermanden.[356]) Uagtet Christian den Sjettes Rsc. 24de April 1741 befriede denne og andre Kirker i Fyen for den besværlige Pligt at vedligeholde Præsteresidentserne, havde den dog ikke tilstrækkelige Midler til en uomgjængelig stor Reparation. En saadan blev foretaget i Aaret 1749—50, hvorved blandt Andet den Forandring skete, at Tagene paa de tvende Sidebygninger, som før vare adskilte og havde Blyrender imellem sig, bleve byggede sammen under eet, saaat Kirken fik eet heelt Tag.[357]) Til denne Reparation forbrugte Kirken alle sine Capitaler og Legatmidler og kom desuden i en betydelig Gjæld. Der maatte atter tyes til extraordinaire Udveie, og man indslog nu en Vei, der var ikke mindre besynderlig end de tidligere: man

---

353) Regnsk. i Bispe-Arch.

354) Borgemester Thor Hansens Legat 1731 paa 200 Rdl. og en Lysekrone, Stiftamtmand Sehestedts vasa sacra 1740. Hofm. Fund. V, 190—91 og ovenfor S. 121.

355) S. den fg. Hist. af Capellaniet § 5.

356) Rsc. 14de Nov. 1732.

357) Rsc. 6te Dec. 1748. Den nævnte Forandring omtales i Achens Ytringer i en Commiss. 1793, i Bispe-Arch.

vilde hverken bruge offentlige Midler, forbrudte Penge eller privat Velvillie, men lokke Folk til at tjene Kirken imod deres Villie. I Aaret 1739 havde Regjeringen med Held samlet Penge til at udvide Kai Lykkes Gaard paa Christianshavns Torv til Tugt- og Forbedringshuus ved et Lotterie;[358] nu gav Frederik den Femte (Resc. 10de Juni 1749) St. Hans Kirke en lignende Tilladelse til at oprette et Lotterie af 10,000 Lodder, 2045 Gevinster i tre Trækninger. Udbyttet deraf var, efter Byfoged og Kirkeskriver Jacob Borrings Regnskab af 20de Jan. 1753, kun 1038 Rdl. 4 Mk. 8 ß. (hvoraf endda endeel udestod hos Collecteurerne); thi Kirken maatte selv spille paa de mange uafsatte Lodder og spilte ikke heldigt.

Imidlertid hævede Kirken sig dog af sin Gjæld og restituerede (som det synes) sine Legater inden 1760;[359] det lykkedes mulig bedre at inddrive Kirkens Bøder, der imidlertid aldrig tilfløde Kirken rigeligen, i Gjennemsnit 10—12 Rdl. aarlig og omsider i det 19de Aarhundrede bortfaldt. Den ballancerede stadig mellem et lidet Plus og Minus med en aarlig Indtægt af c. 400 Rdl., hvoraf forholdsmæssigt meget var Stolestadepenge, f. Ex. i 1794 ikke mindre end 83 Rdl., saa at man maa troe en Borgers Ord i en Kirkecommission 1793, der sagde, „at St. Hans Sogn vare vel saa flittige Kirkegjængere som de andre Sogne." En smuk Gave af 3 Alterduge og 2 Messeskjorter fra en unævnt Velgjører 1792 og det betydelige Legat af 500 Rdl. af Viinhandler Th. Sørensen 1799, tyde ogsaa derpaa.[360] Men til større Udgifter

---

358) Paludan Saml. til en Beskriv. over Christianshavn S. 48.

359) Capital og Legater findes opførte i Hofm. Fundatser uden Bemærkning om at være forbrugte; Bøderne omtales som fast Indtægt. V, 190—77.

360) Kirkens Inventarieliste i Regnskaberne og Schack 5te D. S. 22. Man seer af Regnskabet for 1793, at der da blev begaaet et mærkeligt

havde den liden Evne; til en ny Klokke 1792 maatte den laane 300 Rdl. og var længe i Gjæld til den rigere Frue Kirke og Hospitalet. Til en residerende Capellans Enke kunde den 1791 kun give 8 Rdl. Pension.

Ved Slutningen af det 18de Aarhundrede var St. Hans Kirke Gjenstand for en vidtløftig Raadslagning i en af Regjeringen 1793 nedsat Commission af alle Byens Sognepræster, Kirkeværger, Magistraten og tre Borgere samt Stiftsøvrigheden. Det gjaldt nærmest Foranstaltninger mod Fugtigheden, som syntes at true denne Kirke,[361]) men dernæst ogsaa Begravelsers Afskaffelse paa Byens Kirkegaarde, en Assistentskirkegaard og et Liighuus til Forebyggelse af Skindødes Begravelse. Man vil ikke vente sig Meget af en saa talrig Commission, som derhos begyndte med at votere skriftligt. Den kom neppe over det første Spørgsmaal, inden den indslumrede,[362]) men dette gav dog Stiftsøvrigheden Anledning til at foretage Noget ved St. Hans Kirke. Kirkens Omgivelser vare kun tildeels som nu. Alle Grave forefandtes som nu paa den nordlige Side af Kirken, og Præsten yttrer i sit Votum, at der ikke var en eneste Grav paa Kirkens søndre Side. Jorden var derfor efterhaanden blevet betydelig forhøiet over Kirkens Fundamenter paa den nordlige Side, og man gav dette Skyld for Kirkens Fugtighed. Pladsen paa den sydlige Side var optaget af tvende Haver: den yderste

Tyveri, idet 3 Alen Guldgaloner af Sidestykkerne paa Alterbeklædningen bleve stjaalne. En Gave af Organist Rebach af 1787 paa 50 Rdl. var kun at ansee som et Kjøb af Gravstedet.

361) Jfr. Folkesagnet om dens Undergang hos Thiele 2,83.

362) Kun Stiftsprovsten sees at have udbredt sig over hele Commissoriets Indhold, men sees tillige at have været stemt imod Kirkegaardenes Planering, Begravelsers Ophør paa St. Knuds Kirkegaard og alle større Forandringer med dem i det Hele. (Protocol og Vota i Bispe-Arch.)

mod Øst og som gik omkring Kirkens østre Ende, var Organistens (Musikanterens) og var tildeels beplantet med mange Træer; en brøstfældig Muur adskilte den fra Gaden; dog fik Organisten 12 Rdl. aarlig for at afstaae den 1794, da Kirkebestyrelsen ønskede Pladsen udlagt; længere inde var Klokkerens Have, af hvilken han svarede 2 Rdl. aarlig; ogsaa om den var der en Muur, hvis Vedligeholdelse paahvilede Klokkeren, som derfor i Aaret 1787 ansøgte om Befrielse for eller Lettelse i denne Byrde. Hans Eftermand Rosengaard frasagde sig den hele Have 1792 (Res. 11te Febr.) At der mellem disse Haver var en Adgang til Kirkens søndre Hovedindgang, er rimeligt. De fleste Stemmer i den nævnte Commission vare enige i, at man skulde forsøge at drage Vandgrøfter paa begge Sider af Kirken ned til den Canal, der gik mellem Slottet og Kirkegaarden; Nogle stemte tillige for at afkjøre endeel af det høie Jordsmon; men man kom strax efter i Strid om Pietetens Fordringer med Hensyn til Behandlingen af de Kister, man enten maatte flytte eller sænke.[363]) Uanseet denne Indsigelse lod Stiftsøvrigheden ved Kirkeværgen Grøfterne drage og en stor Deel Jord bortføre og en Deel Træer omhugge.[364]) Kirkeinspectionen fortørnedes og vilde gjøre Kirkeværgen ansvarlig for Udgifterne, men Stiftsøvrigheden erklærede i Regnskabets Decision, at han havde handlet efter dens Befaling. Men saadan Tvist standsede de yderligere Foran-

[363]) Præsten Gottschalck gjorde Allarm i denne Henseende og bragte de fleste andre Medlemmer til at frafalde deres Vota, hvorfor Stiftsøvrigheden erklærede dem løste fra alt Ansvar for deres Votas Skyld og paatog sig det alene. Det sees kun, at een Mand indgav Klage over Ligenes Flytning, en Qvarteermester, hvis Klage Generalmaj. Kherre Ranzou indsendte 1794.

[364]) Der indkom 11 Rdl. for Træerne, men Jordarbeidet kostede 122 Rdl.

staltninger, hvorved dog mulig Kirkebygningen kunde have vundet.

Ved samme Leilighed lod Stiftsøvrigheden ved offentlig Auction sælge den sydlige Deel af Ring-Muren til Gaden, eftersom baade Klokkeren og Organisten havde opgivet deres Have.[365] Det var en Begyndelse til en ny Ordning af Kirkens Omgivelse, ligesom der ogsaa vare de i Commissionen, der tænkte paa at planere den nordlige Deel af Kirkegaarden. Men det blev derved; den sydlige Deel laae da aaben og øde i de første Decennier af dette Aarhundrede; Kjøbmænd havde der Oplag af Tømmer, Bønder holdt der med Vogne o. desl.,[366] og først ved den sidste store Reparation i Aarene 1823—24 kom denne Deel af Kirkegaarden i dens nærværende Stand (hvorom nedenfor).

Saa langt det nu end ligger borte fra vor Tanke, at denne af Byfoged og Sognepræst og Kirkeværge bestyrede fattige Kirke, skulde være at kalde Kongens Kirke, som den i det 16de Aarh. havde været, saa begynder dog dens Historie i det 19de Aarhundrede med ny uventet Paastand derpaa. Da Cancelliet havde faaet Synsforretningerne i Aaret 1813 og deri fundet Mangler udsatte ved St. Hans og Frue og flere Kirker, ilede det med at tilskrive det kgl. Rentekammer om snarest muligt at see disse Mangler afhjulpne ved disse Kirker, som i Synsforretningen vare benævnede som „Hs. Maj. Kongen tilhørende." Rentekamret sendte strax Documenter til Beviis paa, at Kongen ikke eiede St. Hans Kirke eller de andre, og Cancelliet sendte disse Beviser til Stiftsøvrigheden til Betænkning. Det var ingenlunde hos nogen af disse Autoriteter et Forsøg at paaliste Regjeringen en Byrde: det Hele var en

365) Muren betaltes med 83 Rdl.

366) Referat af Past. Westengaard.

Misforstaaelse: Stiftsøvrigheden oplyste, at det kun var en Talemaade at kalde alle Kjøbstedkirker Kongens som Statens offentlige Eiendom og under Kongens særlige Beskyttelse. Cancelliet skrev da tilbage under 10de Dec. 1814, at eftersom de ikke vare Kongens, skulde Stiftsøvrigheden sørge for Manglernes Afhjelpelse, og man har deri en, vistnok overflødig Erklæring om, at St. Hans Kirke i det 19de Aarhundrede ikke er en Slotskirke, der kunde kaldes Kongens.

I dette Aarhundrede har iøvrigt St. Hans Kirkes Historie gjentaget sig, for saavidt som Trang og overordentlig Hjelp danne de vexlende Hovedpuncter i samme. Men nu blev Hjelpen ydet under værdigere Form, og det lykkedes Kirken at see sin Eiendom ei lidet forøget. Da den i Aarene 1823—24 maatte underkastes en betydelig Reparation, erhvervede man kongelig Tilladelse af 3die Mai 1822 til at lade en Collect ombære over hele Riget, og saaledes skulde den fattige Kirke ogsaa forsøge denne Vei, og har dermed gjennemgaaet alle Muligheder med Undtagelse af Ligning paa Menigheden. Collecten indbragte 4400 Rdl. og for denne Sum i Forening med Kirkens egne Capitaler og Legater blev Arbeidet fuldført og væsentlige Forbedringer foretagne endnu i de sidste Aar. Restitutionen af Legaterne blev sikkret og er nu tilveiebragt ved Kirkens aarlige Indtægt i Renter og Korn, thi gamle Gaver have baaret rige Frugter i dens Besiddelse.

Dens Historie indeholder et Par lærerige Vink om, hvad der kan komme ud af at holde paa faste Eiendomme. Den havde reddet den gamle Bondegaard, som Ridder Eggert Fritle 1468 skjænkede for en Psalme, som tvende Chordrenge med tændte Lys i Hænderne skulde synge for vor Frue Alter fra Pintse til Advent. Gaarden svarede dengang 3 Ørter Korn (ɔ: 5 Td.) Heldigviis havde Ridderen ingen Arvinger, der reclamerede hans Gave, da denne Tjeneste faldt bort med

vor Frue Alter selv, og heldigviis blev den bestandig udenfor Klostrets Masse; senere svarede Gaarden i 2 à 300 Aar 8 Rdl. aarlig i Landgilde; men 1816 blev den afhændet til Selveiendom for 3000 Rbd. og svarer desuden aarlig 4 Td. Sæd af hver af de 3 Sædearter, altsaa giver den gamle Gaard nu omtrent 160 Rdl. aarlig Indtægt. Ogsaa det Huus, som Niels Hansen Faber skjænkede Kirken 1710 istedetfor 150 Rdl., og som gav aarlig 7 til 12 Rdl. i Leie, er solgt for 1665 Rbd. Men den nyere Tids Kirker gaae den modsatte Vei af den, som den gamles gik: den satte Penge i Jordegods; naar vi gjøre Godset i Penge, formere vi just ikke Kirkens Rigdomme for den kommende Tid; men vi forlade os paa, at den almindelige Erkjendelse af Kirkens Vigtighed og Værd heller aldrig vil lade den uden Bistand i Tidernes Løb. St. Hans Kirke behøver fremdeles denne Tillid, og den har ikke faa Vidnesbyrd om den almindelige Velvillie ogsaa i den nyeste Tid. Vi slutte med et Par Exempler derpaa.

Medens den store Reparation af Kirkens Indre udførtes 1823—24 ved Hjelp af Kirkens Midler og offentlige Gaver, foretog en privat Mand paa egen Bekostning en væsentlig Forskjønnelse af dens Omgivelse. Chordegn, Klokker J. J. Rosengaard lod nemlig den aabne Kirkegaard paa Kirkens søndre Side lukke mod Gaden med den nye Muur, som nu staaer der og freder Pladsen foran Hoved-Indgangen; han bekostede ligeledes en støbt Jernport og anbragte et Kors og en Stjerne samt to svære Steencapiteler paa Portens Piller.[367])

[367]) Hvorfra disse Emblemer og Capiteler ere tagne, vides nu ikke; de bære et antik Udseende og tilhøre deels Johanniterriddernes Symbolik, deels Gyldenstjernernes Vaaben, saa at de rimeligviis enten have havt en Plads i Kirken eller i den Muur, som engang før 1794 stod paa det samme Sted.

Til Vederlag begjærte han kun Gravsted paa Kirkegaarden, hvor ellers al Begravelse dengang var ophørt.

Til Orgelet strakte endnu Forbedringsarbeiderne sig ikke; men paa allerunderdanigst Ansøgning af Kirkeinspectionen skjænkede Kong Christian den Ottende 1841 Kirken et heelt nyt Orgel. Senere lod han ogsaa anbringe en ny Dør paa Kirken og bestemte tillige ved denne Leilighed, at det Gravcapel, som ligger nærmest Slottet, skal tilhøre dette, og fra den Tid er det blevet istandsat og fredet, saa at det er en Prydelse mere for Kirken. Kun een Kiste, Prindsen af Hessens, befinder sig i det.

§ 4. Sognekaldets Historie 1660—1850.

Fra Kirkens Historie vende vi atter tilbage til den Gjerning, som fuldbyrdedes i den. Den daglige Tjeneste, som Chordegnene i de første Decennier havde holdt med Sang og Læsning, ophørte ved Frederik den Andens Fundats for Communitetet 1572; Prædiketjenesten var deelt imellem Sognepræsten og Capellanen. Hvorledes denne i det 18de Aarhundrede fik en særegen Udvidelse, skulle vi see i Sognekaldets Historie. Indtil den Tid har dette liden Historie, medens vel de Mænd, som beklædte det, have gjort sig mærkelige ved høist ulige Forhold.

Den, som fulgte efter Jacob Hendriksen 1577, var Hans Stage, der omtales som en Mand, der levede og døde lidet christeligt. Det turde dog være Tilfældet, at man i det Første gjorde ham nogen Uret, idet man tillagde ham, hvad der gjaldt hans Eftermand,[368]) og Kongen omtaler ham i en Skrivelse af 1584 som „en fiin, lærd og retsindig Mand";

[368]) Den smagløse og letfærdige Optrædelse paa Prædikestolen, som tillægges ham, maa formedelst Aarstallet tilhøre hans Eftermand, i hvis Embedstid det, som skete 1601, maa falde. Bloch a. Sk. S. 819.

men det samme Brev angaaer dog en mærkelig Embedsforseelse, at han første Paaskedag havde forsømt at consecrere Alterens Sacramente og altsaa uddeelt uviet Brød og Viin. Imidlertid tilgav Kongen ham for den Gang,[369] og samme Aar forbedrede han endog hans Embede ved at tillægge det de Penge, som kaldtes Vicariepenge og gaves af nogle Gaarde i St. Hans Sogn.[370] Men vist er det derimod, at han endte sit Liv i sin egen Brønd 1590.[371] Hans Eftermand Hans Nielsen havde været Rector ved Skolen og var berømt for sin Lærdom, hvilken han dog ikke vidste at bruge med Skjønsomhed.[372] I Aaret 1600 havde han en liden Sognetvist, fordi han havde betjent Frue Helene Hardenberg, som hørte til Albani Sogn, og ligeledes Hans Nordby, som hørte til Frue Sogn. Biskoppen mæglede Forlig.[373] I hans Tid var ogsaa dette Embede udsat for de Forurettelser, som saa mange Kirker og Præster leed ved de kongelige Lehnsmænds Overgreb og Uvillie mod Standen. Lehnsmanden Knud Rud, som da havde St. Hans Kloster i Lehn, forholdt ham den ham tillagte Genant af Klostret, støttende sig til sit Lehnsbrev, der tillagde ham al Indtægt af Gaarden. Hans Nielsen indsendte de kongelige Benaadningsbreve med sin Klage, og den unge Konge tilskikkede Lehnsmanden et skarpt Konge-

---

369) Ved. Sim. 3die Bd. S. 20—21. Kgbr. dat. Skanderborg 16de Mai.

370) Kgbr. dat. Frederiksborg 28de Sept. 1584, Orig. i Præstearch. Beløbet angives ikke, og det kan derfor ikke afgjøres, hvilke disse Penge ere og hvorvidt de høre til Embedet endnu, da de ikke, som en ny Gave, lettelig kan være de samme, som Embedet allerede fik 1541 og hvorom det maatte føre Proces 1628. Snarere ere de de 9 Rd. 2 Mk., som omtales 1702 og inddroges 1830 (s. nedenf. S. 134 Note 383).

371) Jac. Mads. Visitatsbog v. Crone S. 22.

372) Ovenfor Not. 368.

373) Bloch a. St. S. 343 og J. Mads. Vis. B. S. 26.

brev, hvori han tilholdt ham at opfylde sin Pligt;[374]) dog havde baade han og følgende Konger endnu stundom behov at gjentage denne Befaling for at sikkre Præsterne deres Ret,[375]) og i Virkeligheden synes Præstens Indtægt alligevel at være blevet noget beskaaret, da der siden blev Spørgsmaal om dens Convertering til Korn.

I den følgende Sognepræst Mag. Henrik Michelsen (Müntzer), en Slesviger af Fødsel og Conrector i Haderslev, fik Embedet neppe nogen heldig Tjener (1617—1635).[376]) Han var anseet for en lærd Mand og har skrevet Bøger baade paa Dansk, Tydsk og Latin; han blev beskikket til Actor i den lohmanske Sag for Consistoriet; men han var en ilde lidt og urolig Mand, der havde Strid og Processer med Alle; med Præsten i Lunde, med Mogens Kaas, med Lectoren, med Prof. Christen Hansen, med Mag. Lund og sin Eftermand; han satte sig op imod Landsdommeren, saa at denne klagede over ham; han agtede at angribe den anseete Familie Mules Adelskab, og paadrog sig en Klage fra denne over at skulle have sigtet dem paa Prædikestolen. En af hans Processer angik den Kaldet tillagte Indtægt 30 Mark af de tre Vicarier, som i 1541 kaldtes Hans Bangs Vicarier (ovenf. S. 92), hvilken Professor Chr. Hansen udbetalte ham med det samme nominelle Beløb med 30 Mark, skjønt Forholdet mellem Daler og Mark var saa betydelig forandret. Hans Paastand fandt Medhold, i det Stiftsøvrigheden 1628 tilkjendte ham Ret til 15 Rdl.,[377]) en Sum, der endnu stedse udbetales Sognepræsten af Cathedralskolen, og derhos en Sum,

[374]) Dateret Frederiksborg d. 11te Juli 1597 i Copie i Bispe-Arch. og i Præste-Archivet.
[375]) See Kongebr. af 25de Febr. 1636 nedenfor og fl.
[376]) Bloch a. St. S. 820 fgg.
[377]) Stiftsøv. Dom af 13de Dec. 1628 i Copie i Præstearchivet.

der 1541 var hans største Indtægt. Mindre heldig var han i et andet Forsøg paa at forbedre sit Embede: da Lumby Sognekald blev ledigt 1620, indgik han med en Forestilling til Kongen, at Lunde Kongetiende kun midlertidig var tillagt hans Embede, indtil et Sognekald blev ledigt, som kunde annecteres dertil, og nu kunde Regjeringen faae denne Kongetiende tilbage ved at tillægge ham Lumby Sogn. Kongen standsede ogsaa virkelig Besættelsen af Lumby, men resolverede efter indhentet Betænkning, at det skulde besættes efter Ordinantsen.[378]) Selv blev han engang anklaget for en Embedsforseelse, men vandt en fuldkommen Seir over Bagvaskerne. En anerkjendt administrativ Dygtighed maa han imidlertid have besiddet; thi 1630 blev han sat over Hospitalet, som blev frataget en Borgemester Hans Nielsen. Efter nogle Aars Forløb foranledigede han formodentlig, at denne Borgemester blev tiltalt for sin Bestyrelse; men han selv var lige saa uheldig, eftersom han ved Proces 1636 blev tilfundet at betale en betydelig Sum paa Hospitalets Regnskab, efterat han Aaret forud havde forladt Odense og var blevet Præst og Provst i Haderslev.

Hans Eftermand Mag. Wichmann Hasebart havde været Rector paa Herlufsholm og senere Grev Valdemars Hovmester, og blev allerede 1639 kaldet til Kjøbenhavn og snart efter Biskop i Viborg. I hans Tid ansattes Sognepræstens Anpart af Renten for St. Jacobs Alter til en fast Pengeafgift 8 Rdl., som udrededes af de tvende Professorer ved Gymnasiet, der deelte dette Vicarie.[379]) Ligeledes blev ham paa hans Ansøgning tilsikkret hans Deputat af Brændsel, som Lehnsmanden unddrog ham paa Grund af Klosterskovenes slette Tilstand; Kongen befalede at udvise ham det i andre

---

[378]) To Kgbr. af 26de Dec. 1620 og 3die Jan. 1621 i Orig. i Bispe-Arch.
[379]) En Registrant i Bispe-Archivet.

Skove under Odensegaard og at lade hver Selveier i Lehnet kjøre to Læs og hver Fæstebonde eet Læs for ham.[390])

De to følgende Sognepræster Mag. Peder Nielsen Falster (1639—61) og Mag. Hermann Beck bleve begge Provster i Odense Provstie; den første var blevet Student kun 10 Aar, før han fik dette Kald, og kun 2 Aar iforveien ordineret til personel Capellan; den Anden havde reist udenlands, var Rector i Slangerup, da Kong Frederik den Tredie 1661 kaldte ham til St. Hans Sognekald, i hvilket han ægtede sin Formands Enke, den første Enke, der, saavidt vides, havde været paa dette Kald; hun blev endog andengang Enke paa samme 1681.

Mag. Hermann Beck er tillige den første Præst, om hvem det udtrykkeligen siges, at han blev kaldet af Kongen. Hvorledes de tidligere Præster vare kaldede, sees vel ikke af deres Historie; men af Magistraten og Menigheden kan de neppe være kaldede, thi Kongen kunde ikke i Kraft af Souverainiteten allerede i Dec. 1660 eller Jan. 1661 have tilegnet sig Borgerskabets Ret, og desuden stod St. Hans Kirke i et saadant Forhold til Kongens Gaard, at det er høist rimeligt, at Lehnsmanden paa denne har udøvet Patronatsretten, uanseet, at Embedet var et Kjøbstedsognekald. I saa Fald forklares det let, at Kongens Hofmester for Grev Valdemar kunde finde Ansættelse der 1635 og Kongen 1661 overtage Kaldelsen umiddelbar. Med Sognekaldet fulgte end utvivlsommere Capellaniet, til hvilket Høiby Bønder neppe fik nogen Stemme. At Lehnsmanden uimodsagt havde kaldet hidtil, bliver ogsaa rimeligt ved den fuldkomne Taushed, der finder Sted med Hensyn til Menighedens og Magistratens Deeltagelse i Valgene.

[390]) Kgbr. t. Henning Walkendorph 25de Febr. 1636 dat. vort Slot i Colding, i Præste-Archivet.

Ved Souverainitetens Indførelse findes ingen anden Forandring at være foregaaet med Embedet, end at Præstens Rettighed af Klostret blev forandret paa samme Tid, som Latinskolen og Bispestolen o. fl. fik deres Deputater udlagte i Kongetiender. Sognepræsten fik imidlertid ingen saadan Erstatning; men Kongens Brev af 16de Sept. 1664[381]) tillagde ham kun 10 Td. Byg og 14 Læs Hø, hvorved da det Øvrige, han havde havt, maa være bortfaldet. Senere findes, at han oppebar 14 Tdr. Byg,[382]) hvis Værdi efter hvert Aars Capitelstaxt endnu udbetales ham af Odense Amtstue. Tienden af Klostret beholdt han endnu en Tid, ligesom der ogsaa i Slutningen af det 17de Aarhundrede udbetaltes ham 9 Rdl. 2 Mk. af Klostret, hvis Oprindelse ikke vides,[383]) og som først i Aaret 1830 ere inddragne.[384]) Den gamle Skattefrihed, som Geistligheden nød, blev gjort dem stridig af Communen, men stadfæstet ved Kongebrev af 1667.[385])

Herman Beck døde 1681 og havde sin Medtjener Mag. Peder Carstensen til Efterfølger. Denne Mand kom saaledes til at tjene i trende Stillinger ved St. Hans Kirke: thi han havde først været personel Capellan hos sin Fader, og siden residerende Capellan og Sognepræst til Høiby. Hans Forfremmelse til Sognekaldet skal have havt den Følge, at han tog en Deel Capellaniet tilhørende Documenter med sig til Sognekaldet, om hvilke der siden forgjæves blev spurgt.[386]) Han havde det første Tilfælde af Enkepension; Enken efter de

[381]) See ovenf. S. 105 Not. 305.

[382]) Kg. Brev 16de Nov. 1670.

[383]) Et Kgbr. af 31te Jan. 1702 stadfæstede hans Ret til 9 Rdl. 2 Mk. og 14 Td. Byg; Pengene ere maaskee de Vicariepenge, som Frederik den Anden 1584 havde tillagt Præsten (ovenf. S. 130 Not. 370).

[384]) Nemlig ved den sidst afdøde Præsts Kaldsbrev.

[385]) Dat. 2den Jan. 1667, i Præstearchivet.

[386]) Et Vidneudsagn i en Strid 1730 i Bispe-Arch.

tvende Formænd beklagede sig, at hun efter 1½ Aars Forløb Intet nød enten af Kaldet eller Andet; men da nu Lovens Bud var klart, har hun formodentlig faaet Pension efter det. Hans egen Enke blev i Kaldet, thi Eftermanden Mag. Mads Hviid (1688—1706) ægtede hende. I hans Tid var Embedet meget ringe og hans Forfatning slet, hvorfor Kongen maatte tillade, at han, skjønt Kjøbstedpræst, maatte svare Kopskatten lige med Landsbypræster.[387]) Han døde pludselig 1706. I hans Tid vare de Forhold forberedte, som tilbøde en Leilighed til at forbedre Kaldet og udvide Præstens Embedskreds. Men da disse i Begyndelsen ikke stode i nogen Forbindelse med St. Hans Kirke, maae vi oplyse dem ved en Digression.

I Aaret 1700 kom pludselig et Rescript til Biskoppen, at Kongen havde bevilget en Ansøgning af Obersten for det fyenske Nationalregiment tilfods Hr. v. Erffa, at han maatte bruge den i Krigens Tid ansatte tydske Feldtpræst Joh. Betke til at betjene sig og sin Familie samt Regimentets tydske Officerer og Gemene med Prædiken og ellers; Officiererne vilde selv lønne ham af deres egen Gage, og dersom han blev befordret, skulde det staae Obersten frit for at antage en anden tydsk Præst. Kongen havde derfor bevilget, at han maatte faae en af Kirkerne i Odense til at lade holde tydsk Gudstjeneste for Garnisonen, dog at Præsterne og Kirkebetjentene i Odense ikke derved skulde lide nogen Afgang i deres Rettigheder.[388]) Dette Rescript blev læst for Sognepræsterne den 26de Oct., og formodentlig blev Graabrødre Kirke, som stod lidet brugt, anviist Oberstens Præst.

Den nye tydske Præst fungerede ikke længe, inden de Conflicter viste sig, som Bestemmelsen om de danske Præsters

[387]) Bevill. af 7de Marts 1691 i Præstearchivet.
[388]) Rsc. 16de Oct. 1700, Original i Bispe-Arch.

og Kirkebetjentes Rettigheder lod forvente. Paa Klage derover af den følgende Oberst Schönfeldt emanerede allerede under 19de Juli 1701 et nyt Rescript, at denne Feldtpræst skulde „nyde den samme Rettighed i hans Embedes Forretninger som andre Regiments- og Garnisonspræster." Om han derved blev Præst for hele Regimentet, er ikke klart; men for de tydske borgerlige Familier i Byen blev han det i alt Fald ikke, og der vare mulig ikke Faa, der ønskede tydsk Gudstjeneste. Videre Spor af den tydske Feldpræsts Virksomhed forekommer ikke; maaskee han blev forsat eller Embedet gik ind.

Men kort efter fik Fyens Stift en ny Biskop i Christian Rudolph Müller, som selv havde været Feldtpræst, var tydsk dannet, og senest havde tjent som tydsk Hofpræst, da han i Aaret 1703 succederede Kingo, uden at være det danske Sprog mægtig. I hans tredie Embedsaar fik St. Hans Kirke en ny Sognepræst i Iver Lagesen, der var født i det Slesvigske, havde studeret i Kiel og Wittenberg, inden han drog til Kjøbenhavn; han havde været Skibspræst og Feldtpræst og senest Capellan ved St. Knuds Kirke. I ham havde derfor Byen selv en Geistlig, som kunde holde tydsk Gudstjeneste, og nu blev en saadan tilveiebragt som en kirkelig Foranstaltning ved Stiftsøvrighedens egen Omsorg. Stiftamtmand Joachim Pritzbuer von Wossenstirn og Biskop C. R. Müller indgik 1707 med et Andragende til Kongen „paa deres Vegne, som vare af den tydske Nation og opholdt sig her i Odense og endnu ikke vare det danske Sprog fuldkommen mægtige," ifølge hvilket Kongen under 23de Dec. 1707 rescriberede, at det maatte bevilges dem og deres Familier med en ugentlig Prædiken og ellers i deres Salighedds Sager udi det tydske Sprog at betjenes af Sognepræsten til St. Hans Kirke Hr. Ivar Lagesen og det i samme Kirke, dog paa Vilkaar, at Prædiken ikke maatte holdes paa Tider, da der var

dansk Tjeneste i Byen, og at Præsterne og Kirkebetjentene Intet derved afgik i Offer eller Andet, samt at den hele Tjeneste holdtes efter den danske Kirkes Ritual.[389]) Den nye Gudstjeneste tog sin Begyndelse allerede Onsdag den 15de Febr. 1708, og Biskop Müller prædikede selv første Gang.[390])

Det er paafaldende, men betegnende, at Garnisonen ikke nævnes med eet Ord ved denne Foranstaltning. Dersom den tydske Feldtpræst endnu var i Odense, maa hans tydske Menighed have staaet særskilt ved Siden af denne tydske Tjeneste; men det er rimeligt, at han allerede var borte, da de Tydske ellers kunde have holdt sig til ham. Det var en paa Byen selv alene beregnet Foranstaltning, og da siden en tydsk Feldtpræst atter i Aaret 1716 kom til Odense med 6 Compagnier af Oberst Friis's Regiment og begjærte Adgang til en Kirke, anviste Biskop Muus ham i Henhold til den kgl. Resolution af 1700 Graabrødre Kirke, hvilket Regjeringen bifaldt,[391]) saaat Odense da en Tid havde tvende tydske Prædikener. Thi ikke blot Iver Lagesen vedblev at holde sin til sin Død 1718, men ogsaa hans Eftermand[392]) Hans Wöldike, som ogsaa var en Slesviger og havde været Feldtpræst (1715—19), holdt den hver Onsdag i St. Hans Kirke. Hvorlænge den tydske Feldtpræst prædikede, er ikke bekjendt; men tilsidst samledes de tvende tydske Tjenester i een, som blev knyttet til St. Hans Kirke, idet denne 1722 blev Garnisonskirke.

Hans Wöldike stod i saamegen Gunst hos Kongen, at han i Begyndelsen havde tænkt paa at frasige sig det ringe St. Hans Sognekald, men han underkastede sig Forsynets

[389]) Trykt i Resc. Saml.
[390]) Bircherods Dagbog v. Molbech S. 527.
[391]) Indberetn. af 11te Marts og Rescr. 2den Mai 1716 i Bispe-Arch.
[392]) Nærmest efter J. Lagesen var A. Flygge udnævnt, men døde før Tiltrædelse.

Styrelse og virkede i dette Kald med megen Velsignelse til sin Død 1754. Ved denne Gunst kunde han desto lettere opnaae det, han ønskede, hos Kongen, der desuden ved det nye Slots Opførelse 1720 var kommet St. Hans Kirke nærmere. I Aaret 1722 bevilgede og anordnede Kongen paa hans Ansøgning og for at Kirken kunde nyde nogen Hjelp til sine Indkomsters Forbedring, at St. Hans Kirke skulde herefter tillige som en Garnisonskirke for den i Odense indqvarterede Milice agtes og bruges, og Sognepræsten Hr. Wöldike at betjene samme Milice med Prædiken, Communion, Copulation, Børnedaab og anden Gudstjeneste, ei alene i det danske Sprog, men endog paa den sædvanlige Tid i det tydske Sprog, saalænge de staae i virkelig Tjeneste ved bemeldte Regiment.[393]) Denne Anordning synes at være emaneret uden Biskops eller Stiftsøvrigheds Medvirkning, og har den besønderlige Egenhed at tilføre Kirken en ny Egenskab, som forbliver den anden Geistlige ved Kirken uvedkommende; den giver Sognepræsten en Annexmenighed for sig alene, ligesom Capellanen havde Høiby Sognekald til Annex. Følgen kunde blive heel besønderlig, naar Ministerialia forefaldt, hvori Garnisonen og Menigheden toge lige Deel eller Præsten overdrog Capellanen sine partes. Om Løn tales der ikke; i senere Tid er Offeret af Garnisonen kun 56 Rdl. og Officiererne give Bidrag til Kirken; Offer og Accidentser maatte tilhøre Sognepræsten alene og deles nu med ⅙ med Klokkeren. Det geraader baade Sognepræsterne og Capellanerne til Ære, at der aldrig er opstaaet Conflicter af dette Forhold.

Saaledes var da den frie tydske Prædiken i Odense nu indordnet i de virkelige Fornødenheder, og uagtet det tydske Hofs hyppige Ophold paa Slottet og de mange tydske Fami-

---

393) Resc. 19de Juni 1722.

lier i Byen, som vistnok søgte til denne, glemte man efterhaanden aldeles, at den havde anden Bestemmelse end at være Prædiken for den tydske Deel af Byens Garnison. Thi da der i Aaret 1739 blev truffet den almindelige Foranstaltning til de overflødige Ugeprædikeners Aflæggelse, blev den tydske Ugeprædiken i St. Hans Kirke alene bibeholdt for Garnisonens Skyld, som „den tydske Onsdagsprædiken for Garnisonen og de derliggende Ryttere.“[394]) Hvor rigtig end denne Betragtning af tydsk Gudstjeneste i en dansk By var, saa foranledige dog Rescriptets Ord til en critisk Bemærkning; thi det har ligesom glemt, at St. Hans Kirke var Garnisonskirke ikke blot om Onsdagen, men ligesaavel om Søndagen nemlig for den dansktalende Deel af Garnisonen, og det synes virkeligt af den næste Forandring med denne Tjeneste, som om den særskilte Gudstjeneste om Onsdagen blev anseet for hele Garnisonens Gudstjeneste: maaskee have de tydske Officierer commanderet hele Mandskabet i Kirke om Onsdagen, uanseet at de dansktalende havde deres Gudstjeneste sammen med Menigheden om Søndagen.

I Wöldikes Tid indfaldt nogle Smaatvistigheder med Skolen og Capellanen, hvorom nedenfor skal berettes; i hans Tid blev ogsaa Præstegaardens Vedligeholdelse paalagt Kaldet Rsc. 24de April 1741 og Kirkens store Reparation ved Lotteriespillet fuldført (S. ovenfor S. 123). Han var en meget anseet og elsket Mand i sin Kreds.[395]) Endeel Optegnelser til Embedets Historie af ham ere endnu opbevarede i dets Archiv. Han døde 1754; hans Enke levede til 1781 og nød en liden Pension af Kirken.

Efter ham fulgte en Nordmand Bo Brodersen Ha-

---

[394]) Resc. 1ste Mai 1839 § 7 B i Rsc. Saml.
[395]) Bloch a. St. S. 833 fgg.

gen, der, ligesom han, havde gjort en Udenlandsreise og var fra Lærer ved Cadetacademiet blevet Capellan ved Frue Kirke i Odense; han døde allerede 1759.[396]) Hans Eftermand Jørgen Hee var Søn af Stiftsprovsten i Odense, og efter 4 Aars Forløb blev han selv Stiftsprovst og Sognepræst til St. Knuds Kirke, senere forflyttet til Holmens Kirke i Kjøbenhavn og derfra Biskop i Aarhuus.[397]) Hans Eftermand Anders Borch var ligeledes født i Odense, men havde i henved 5 Aar tjent som Feldtpræst (for norske Regimenter) i Holsten, og blev forflyttet til Nakskov 1777.[398]) I hans Tid forefaldt en liden Grændsestrid om de saakaldte Blæsenborg Huse udenfor St. Jørgens Port, som Præsten ved Frue Sogn tilegnede sig, ligesom ogsaa Beboerne helst ønskede at høre til Frue Sogn, i hvilket Husene ligge. Men da det blev oplyst, at de ere byggede paa Marker, der forhen tilhørte Ryttergodset, tilkjendtes de St. Hans Sogn.[399]) Et andet Stridsspørgsmaal opstod med St. Knuds Sogn om Garnisonsembedets Grændser i Anledning af en Vielse; Cancelliet afgjorde det imod Borch, fordi den Dragon, som Stiftsprovsten havde viet, ikke var indqvarteret i Odense.[400])

Men det Mærkeligste, der tildrog sig i Borchs Tid, angaaer Gudstjenesten for Garnisonen. Den Aand, som var kommet til Roret i Struensees Tid, fandt, at Rytterne kunde have mere Nytte af at arbeide om Onsdagen end at høre den tydske Prædiken, og under 6te Oct. 1769 blev det derfor tilladt at henlægge den til Søndagen. Men nu blev den be-

[396]) Bloch a. St. S. 804 fgg.
[397]) Smstd. S. 692 fgg.
[398]) Smstd. S. 839—40.
[399]) Erklæring af 23de Octbr. 1776. Striden fornyedes fra Frue Kirkes Side 1800, men med samme Udfald.
[400]) Canc. Sk. 16de Jan. 1768 i Bispe-Arch.

tragtet som den hele paa Garnisonen beregnede Gudstjeneste, thi istedetfor den blev anordnet en særskilt afvexlende tydsk og dansk Gudstjeneste om Søndagen. Kl. 8 skulde St. Hans Menighed holde Høimesse, Kl. 11½ skulde Sognepræsten atter prædike for Garnisonen, hveranden Gang Tydsk og hveranden Gang Dansk. Altergang skulde holdes to Onsdage om Aaret for de Tydske, de Danske skulde gaae til Alters med Menigheden Fredag og Søndag. Istedetfor Onsdagsprædiken skulde holdes Catechisation, skiftevis af Sognepræsten og Capellanen, hvorved da denne fik et lidet Tillæg i Embedsforretninger formedelst den ham uvedkommende Forbindelse mellem Kirken og Garnisonen.

Men Sognepræsten fik det besønderlige Hverv at prædike paa Dansk to Gange hveranden Søndag i samme Kirke først for Borgermenigheden og siden for endeel af Garnisonsmenigheden. Hvorlænge dette Bud er blevet bogstavelig fulgt, vides ikke. Men denne Udsondring af de to Menigheder lod Begrebet om Garnisonspræst faae saa megen Vægt, at det ikke er uventet, at Regjeringen, da Borch blev forflyttet 1777, allerede havde udnævnt hans Eftermand, inden Bisfoppen havde indberettet Vacancen — altsaa uden Ansøgninger, ved en Cabinetsordre. Denne var Capellanen ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn Henr. Mich. Aachen, som tiltraadte Embedet i April 1778.[401]) Bisfoppen havde ikke undladt at gjøre opmærksom paa, at den, der ansattes, maatte være det tydske Sprog mægtig; men Embedet var besat, og da Aachen var Capellan ved den danske Garnison i Kjøbenhavn, er det muligt, at dette Hensyn ikke var blevet iagttaget, men det er ogsaa muligt, at Aachen aldrig kom til at prædike Tydsk i

---

[401]) Udnævn. af 28de Jan., Indberetn. af 3die Febr. og Collats af 9de April 1778.

Odense, i alt Fald ophørte i hans Tid denne Embedsgjerning, ligesom han ogsaa er den Sidste, der i sit Kaldsbrev benævnes Garnisonspræst. Formodentlig er den tydske Bestanddeel af Garnisonen i Tidens Løb ved forandret Recrutering indsvundet saameget, at ingen tydsk Gudstieneste var fornøden, og de danske Soldater kunde ligefrem deeltage i Menighedens almindelige Gudstjeneste. De enkelte Udlændinge og fremmede Religionsbekjendere søgte ikke udelukkende til St Hans Kirke: Stiftsprovst Ancher confirmerede Enkelte paa Tydsk, og Reformerte communicerede i Frue Kirke.[402]) Da Aachen døde 1798, indberettede Bisskoppen alene, at Sognekaldet ved St. Hans Kirke var ledigt. Hans Chr. Bunkeflod[403]) blev kaldet til hans Eftermand i samme Egenskab alene, og ved hans tidlige Død 1805 indberettede Bisskoppen Vacancen med den Bemærkning, „at Kaldet vides ikke at være besværet med nogen usædvanlig Byrde." Ogsaa C. B. Praem kaldtes 1805 alene til Sognepræst for St. Hans Menighed og ligeledes alle hans Eftermænd.

Alligevel er Garnisonen vedblevet at høre til St. Hans Kirke og er indbefattet i St. Hans Menighed, og Regjeringen har i Anledning af en Strid om en i St. Hans Kirke begravet Oberst, paa hvis Begravelse Frue Kirkes Betjente gjorde Paastand, erkjendt, at St. Hans Kirke efter Canc. Skr. 16de Jan. 1768 er de indqvarterede Militaires Sognekirke, men ogsaa kun disses, hvorfor Reclamationen paa den nævnte Begravelse dengang fik Medhold.[404]) Men til at holde tydsk Prædiken eller særlig Gudstjeneste for Garnisonen paahviler ikke længere Sognepræsten nogen Forpligtelse. Det var da ogsaa saameget vanskeligere at paalægge ham saadant, som

[402]) Journal i Bispe-Arch.
[403]) Nyerup og Krafts Literaturlex. S. 108.
[404]) Canc. Skr. 8de Sept. 1804.

han siden 1805 er eneste Præst, da det residerende Capellanie blev nedlagt.

Engang da der i det 19de Aarhundrede blev Trang til en tydsk Gudstjeneste for Mandskab af tvende Regimenter, som laae i Fyen og paa de nærmeste Øer, vendte ingen Tanke sig til St. Hans Kirke; men en kongelig Resol. af 11te Sept. 1808 beskikkede paa Feldtprovstens Indstilling Cand. og Skolelærer i Odense Joh. Fred. Arends til Feldtpræst for dem;[405] og da der i 1852—53 var indqvarteret et Regiment af holstensk Mandskab i Odense, var Regjeringen betænkt paa midlertidig at beskikke Sognepræsten en tydsk Medhjelper for den tydsktalende Deel af Garnisonen, hvilket kun blev uudført, fordi Regimentet blev forlagt.

I Praems Tid forbedredes Embedet midlertidig paa en uventet Maade ved at faae et Landsogn til Annex. Da nemlig Paarup efter Res. 2den Oct. 1816 skulde udsondres fra Hospitalet som et selvstændigt Kald, men der manglede Leilighed til at forskaffe en Præstegaard, blev dette Embede overdraget Praem med samtlige Indtægter undtagen Kongetienden[406]; og denne Forbindelse varede lidet ind i hans Eftermands Tid. Efter hans Død 1818 blev Augustinus Hermann Steenbuch Sognepræst til St. Hans Kirke, og midlertidig til Paarup Sogn, men, efterat dette allerede i 1819 var blevet adskilt derfra, forflyttedes han 1821 til Frue Kirke, ved hvilken han døde 1845.[407]

Efter ham fulgte Erik From, som 1830 blev forflyttet, og Laurids Christian Ditlev Westengaard,[408] som

---

405) S. Nyerup og Krafts Literaturlex. S. 11.

406) Resol. 3die Dec. 1816.

407) S. Erslevs Forf. Lex. 3die D. S. 222 og Barfod Danm. Geistl. 1ste D. S. 179—80.

408) S. Erslevs Forf. Lex. 3die Bd. S. 495 og Præsten Westengaards Minde, Odense 1853, og Ugeskr. f. d. ev. Kirke 1854 Nr. 3—4.

en kort Tid havde H. M. T. Hertz til personel Capellan og døde 1853. Hans Eftermand blev 1854 Theodor Steenbuch, forhen ordineret Catechet i Byen, Søn af den nysnævnte Sognepræst S. ved samme Kirke.

§ 5. Det residerende Capellanies Historie.

Efter den første Capellan Peder Laurentsen, som døde 1573, kjendes vel Navnene paa en stor Mængde, men kun lidet Mere end Navnene, og disse ikke engang med megen Sikkerhed. Hans nærmeste Eftermand var Hr. Jacob, som allerede inden 1589 havde faaet Peder Nielsen til Efterfølger; thi i dette Aar optog denne et Thingsvidne og erhvervede en Raadstuedom for at afværge et Tab, hvormed Kirkeværgerne ved Frue Kirke truede hans Embede, idet de ikke vilde fuldstændig udrede den Deel af St. Laurentii Alters Rente, som indestod i Frue Præsteresidents og var tillagt Capellanen ved Fordelingen 1541.[409]) Han nævnes ogsaa i Bisp Jacob Madsens Visitatsbog.[410]) Men om det er ham eller en anden Hr. Peder, der forekommer 1608 og blev afsat (afskediget),[411]) kan ikke siges, ligesaalidet som om det er Nogen af dem eller en Tredie, der nævnes 1614.[412]) Ogsaa en Hr. Søren nævnes fra samme Tid, men fra 1618 er Rækken mere bekjendt: Mogen Hansen 1618—19, Christen Oluffen 1619—27, Peder Nielsen Skonning 1627—28, Jens Hansen Vesterborg 1628—38, Søren Nielsen Steenløse 1638—39.[413]) De bleve alle paa Een

[409]) Raadstuedom af 22de Dec. 1589 i Bispearchivet. Den beløber nu 1 Rdl. 2 Mk.
[410]) S. 22.
[411]) A. Pedersf. Perlestikkers Antegnelser i N. Hist. Tidsskr. V, 1 S. 150.
[412]) Smstd. S. 153.
[413]) Bloch a. St. S. 844 fgg.

nær beforbrede andetsteds hen, ofte efter et Aars Tjeneste, hvilket hverken giver noget fordeelagtigt Begreb om dette dog med et Sogns dobbelte Tiende aflagte Embede eller nogen glædelig Forestilling om Landsognets Pleie i denne Forbindelse. Medens Flere af dem droge til Valg i andre Kjøbsteder, blev den Sidste af Bisskoppen sendt til Slesvig for at prædike paa Valg efter Begjæring af Hertug Johan Christian af Sønderborg, og da det Samme var Tilfældet med en personel Capellan hos Sognepræsten efter Anmodning af Hertug Philip af Glüksborg, seer man deraf, at Hertugerne dengang jevnlig overlod de danske Bisskopper at udsøge sig Candidater. Fra de hertugelige Lande modtog atter St. Hans Kirke sin nye Capellan Carsten Lauridsen, en fra Als ved Strid med Hertug Frederik fordrevet Præst.[414] Fra hans Tid blive de residerende Capellaner fastere knyttede til Stedet.

Det var denne Capellan, der formedelst den herskende Mening om Capellanresidentsens Forhold til Kirken fik en betydelig Reparation udført paa Lehnets Regning,[415] navnlig blev da hans Kornhuus opført, paa hvilket hans Navn blev anbragt. I sine sidste Aar havde han personelle Capellaner, af hvilke den Sidste, hans Søn Peder Carstensen, 1670 blev hans Eftermand, indtil han 1681 blev Sognepræst. Efter ham fulgte Mich. Marcussen Reimer, der havde været Skibspræst.[416] Ogsaa han havde personel Capellan, først Bendix Didrichsen 1702, hvem han nægtede Løn, uagtet han bestyrede det hele Embede baade i Høiby og i Byen; et kongeligt Rsc. 5te Mai 1703 maatte bemyndige Bisskoppen til at ansætte den til 50 Rdl. for Arbeide og 20 Rdl.

414) Bloch a. St. S. 847 fgg.
415) Odens. S. 113—14.
416) Bloch a. St. S. 850.

til Underholdning.[417] Senere fik han sin Søn til Capellan og ved sin Død 1705 til Efterfølger.

Joh. Benedict Reimer var en ung Mand, som synes at have tragtet høit; han tog 1708 Magistergraden og ansøgte tre Gange om Ribe Bispestol.[418] I Aaret 1722 blev han kaldet til Tystrup Sognekald. Fra denne Mands Embedstid er det meest Boligen, der giver Capellaniet Historie. Reimer maatte allerede erfare, at Naboskabet med Slottet ikke altid var til Fordeel. Hans Embedsbolig laae paa Kirkegaardens nordre Side, allernærmest ved Slottet, hvis Ladebygninger stødte til dens Have, thi disse laae i den nuværende Slotshave. Mellem Capellanens og Sognepræstens Residentser laae Organistens og Klokkerens Boliger. Capellanens Have strakte sig mod Nord, bag om flere Naboers Haver, der tildeels kun vare adskilte fra den ved Grændsemærker og Flettegjerder, og fra den var der en lang Gang ud til Marken. Foran Huset var en liden Blomsterhave ligesom foran Præsteresidentsen. Det var denne, der i Aaret 1709 eller 10 fik Stiftsbefalingsmandens Magt at føle. Pludselig en Morgen blev den opbrudt og dens Gjerde spoleret af Kirkevægens Folk paa Befaling af Stiftamtmand Pritsbuer von Wossenstirn. Vi vide hverken Grunden eller Hensigten; rimeligviis var det en uhjemlet Benyttelse af Kirkegaardens Grund, mulig skulde dengang gjøres den Indkjørsel over Kirkegaarden, som nu fører til Slotshaven. Capellanen taug, og Begivenheden er kun tilfældig bleven omtalt i en anden Sag.[419] Reimer havde ogsaa i sin sidste Tid en langvarig Strid med sine Naboer til den anden Side: Sognepræsten Ivar Lagesen klagede over, at han havde spærret for Afløbet fra Organistens

417) Trykt i Rsc. Saml.
418) Bloch a. St. S. 851.
419) I et Vidne-Udsagn af Joh. Reimer selv i en Sag i Aaret 1730.

og Klokkerens Boliger, fra hvilke Vandet skulde have Afløb igjennem hans Gaard og Have til den store Grøft, som gik mellem disse og Klostret; som Følge deraf stvede Vandet ind i Sognepræstens Have og frembragte Morads og Uføre i det bagved liggende Stræde (Nyenstedt). Reimer vedgik, at han havde gjort det i Pestens Tid, og uagtet alle Vidner og selv en Bythingsdom vare ham imod, førte han Sagen ligetil Høiesteret, som da omsider 12te Marts 1718 kjendte til Sognepræstens Fordeel og dømte Reimer i 40 Rdl. Omkostninger.[420]) 1722 blev han forflyttet.

Reimers Eftermand var Elias Chr. Grüner, der 1720 var blevet Catechet i St. Hans Sogn og anbefalede sig ved at forstaae og prædike Tydsk for Stiftamtmanden Geheimeraad Lenthe. Han maatte erfare, at Kongens Naboskab var ligesaa lidet til Fordeel, som Stiftamtmandens havde været; ved det nye Slots Opførelse mistede Gaarden sit Hegn mod Vest, og han beklagede sig 1729 over at have ligget 7 Aar i en aaben Gaard. Slotsforvalteren havde ladet kaste en Grøft, hvorved han meente at være berøvet et Stykke Kaaljord, for hvilket han begjærte Refusion. Paa samme Tid var Gaarden geraadet i yderlig Forfald: 1729 styrtede et Stykke af Udhusene sammen, og for at redde det Øvrige, som stod for Fald, foreslog Kirkens Forsvar endnu at nedbryde et Stykke og gjøre Materialierne i Penge. I sin Nød indgik Capellanen med et Andragende til Kongen 1729, at det maatte paalægges Kirkens Forsvar at opreise det Faldne og sætte det Øvrige i beboelig Stand. Man vidste ikke eller vilde ikke vide, at Gaardens Vedligeholdelse paahvilede Capellanen selv efter Christian den Tredies Gavebrev. Stiftsøvrigheden foreslog at afhænde Gaarden og give Capellanen Renten af Kjøbesummen

420) Copie af Dommen i Bispe-Archivet.

til Huusleie, og Kongen bifaldt Forslaget, idet saa ogsaa dermed Spørgsmaalet om Grøften kunde bortfalde.[421]) Imidlertid henstod Salget, der sagdes efter Overeenskomst med Beneficiarius selv, et Aarstid; maaskee han forudsaae den ringe Huusleie, han kunde vente sig. Men da der heller intet Andet skete, indgik han atter 1730 med en indtrængende Begjæring til Kongen om, at Kirkens Forsvar skulde istandsætte Boligen eller forskaffe ham en anden.[422]) Skjønt det nu blev oplyst, at Vedligeholdelsen paahvilede ham selv, blev det dog ved den givne Resolution, som omsider da efter to Aars Forløb blev efterkommet. Disse Aar bleve endnu forbittrede den allerede utilfredse Mand ved en vidtløftig Proces med en Nabo paa Nørregade (Kroholder Langhoff) om de usikkre Grændser mellem deres Haver; der blev ført flere Gange Vidner fra begge Sider, Grüner hentede skriftlige Vidnesbyrd fra sin Formand, som nu var Præst ved Haderslev — hvilket hans Sagfører kalder „langt borte i Holsten" — og fra hans Broder.[423]) Omsider blev Gaarden solgt „med al den Ret, hvormed Kirken havde eiet (tilhørt) den," (som var ingen) og med Grund og Have; det var at forudsee, at dette Salg ei vilde baade den ulykkelige Capellan: der blev budet 151 Rdl. for den, og kun Kirkeværgen drev den op til 216 Rdl. 3 Mk. Den blev kjøbt af Rectoren Professor Aaby, som var Grüners Svoger, og denne blev nu boende i den.

Hvorledes den blev istandsat, vides ikke; men meget blev ikke sat paa den. Capellanen kunde ikke boe for de 10 Rdl.

---

421) Ref. 18de Juli 1729.

422) Ans. af 24de Juli 1730, skrevet med et stærkt Anstrøg af Utilfredshed.

423) Vidneudsagnene forefindes af 28de Aug. 1730 og 12te Marts 1731. Sagens Udfald er ubekjendt: Capellanen synes vel at have Retten paa sin Side, men viste sig utilbørlig stiv i ikke at ville indgaae paa et tilbudt Forlig.

som Renten beløb: Kirken maatte give ham 50 Rdl., og man fortrød snart den slete Handel. Efter 15 Aars Forløb tilbød Aaby at sælge Gaarden igjen, og Stiftsøvrigheden erhvervede da kongelig Tilladelse til, at Kirken maatte kjøbe den for 480 Rdl. og overlade den til Capellanen mod, at han selv skulde holde den vedlige. Dette skete 1745.[424]) Saaledes boede nu endelig Capellanen i en Residents, som virkelig tilhørte Kirken, men de gamle Vanskeligheder ved dens Vedligeholdelse gjentoge sig engang endnu. Grüner døde 1750, efterat have antaget sin Søn til personel Capellan, og han fik ham ogsaa til Successor.

Christian Grüner var dengang netop 25 Aar gammel og tjente i Embedet i 40 Aar. Hans Eftermand H. C. Bunkeflod fandt Boligen atter i en saadan Stand, at den blev trykkende for Embedet, og paa hans Ansøgning blev det tilladt at sælge den i Aaret 1796; men Salget foregik dog først, efterat han 1799 havde ombyttet Capellaniet med Sognekaldet. Eftermanden J. C. Ramsing fik den solgt 1800 for 980 Rdl., af hvilke Renten tilflød ham.

Ramsing var den sidste Capellan ved St. Hans Kirke. Dette Embede hørte til dem, der ifølge Rsc. 30te Sept. 1803 skulde nedlægges til Fordeel for Skolevæsenet, skjønt ingen ordineret Catechet ved denne Kirke traadte istedet. Den almindelige Afskaffelse af de residerende Capellanier i Kjøbstederne og paa Landet gik ud fra den Anskuelse, at Skolen var vigtigere end Kirken, at Aftensang var overflødig i Kjøbstederne, og at Menigheden behøvede at befries fra Erlæggelse af Offer og Accidentser til flere Geistlige. Fra Kirken udgik den ikke. I Fyen spurgte Cancelliet Bispoppen 1802, hvilke resi-

424) Ref. 28de Mai 1745, med Henviisning til det almindelige Resc. af 24de April 1741 om Embedsboligers Vedligeholdelse.

derende Capellanier i Stiftet han meente, at der burde vedblive og af hvilke Grunde, og hvilke der kunde ophæves til Fordeel for Skolevæsenet. Biskop Bloch erklærede, at af alle oprindelige Capellanier i hele det nuværende Fyens Stift kunde kun eet nedlægges (nemlig Capell. til Vigerslev og Beslinge) og at de øvrige vare fornødne formedelst Annexer eller Menighedernes Talrighed, og i en indtrængende Betænkning foreholdt han Cancelliet, hvor utilbørligt det var at indskrænke Antallet af de i Guds Kirke ansatte Lærere, og hvor sørgeligt, at en god Institution som Skolevæsenet ikke kunde fremmes uden paa en andens Ruin; han henviste til Kirkepatroners, Communers og alle Borgeres Evne og gode Villie til at hjælpe Skolevæsenet uden denne Udvei o. m. desl.[425]) Men Beslutningen var taget, og da den allerede var udført i Sjælland (Rsc. 29de Juli 1803), indskrænkede Biskoppen sig til at holde paa Capellaniet ved St. Knuds Kirke; de tvende andre i Odense faldt som Offere for Principet og Tidens Fordringer. Ved Capellaniet ved St. Hans Kirke mødte imidlertid en særegen Vanskelighed, som syntes navnlig at gjøre Fordelen for Odense By meget ringe. Biskoppen maatte tage tilbørligt Hensyn til Høiby Sognekald, som var forbundet med dette Embede, og udgjorde dets væsentlige Indtægt; han foreslog, at Høiby skulde være et særskilt Pastorat, hvis Præst maatte beholde begge Sognets Tiender og Annexgaarden, eller ifald det skulde annecteres til et andet Sogn, at da kun Kongetienden skulde komme Skolevæsenet og navnlig Høiby Skolevæsen tilgode. Paa denne Maade vilde Odense Byes Skoler ved Capellaniets Nedlæggelse ikkun erhverve Renten af den Capital, for hvilken Residentsen var solgt, 36 Rdl. 72 ß., og Jordskyldspenge (ↄ: de gamle Alterrente) 9 Rdl. 44 ß., og dog

425) Indstill. af 31te Marts 1803.

var det disse Skoler, der langt mere trængte til Hjælpemidler end Høiby. Alligevel blev Embedet nedlagt ved Rsc. 30te Sept. 1805, hvilket dog ogsaa forsaavidt forhøiede Udbyttet, som det bestemte, at baade Høiby Kongetiende og Annexpræstegaarden der i Byen skulde tilflyde Skolevæsenet, idet Høiby fremtidig skulde være Annex til Nørrekyndelse; men det bestemte ikke, hvilken Commune der skulde oppebære disse Fordele. Ved Ramsings Beforbring 1805 traadte Bestemmelsen i Kraft; Capellaniet ophørte fra denne Tid. Men om dets Efterladenskab opstod nu en Tvist; thi den kongelige Bestemmelse maatte naturligst forstaaes saaledes, at Høiby Skolevæsen skulde vinde saagodtsom hele Fordelen. Commissionen for Odense Skoler var ikke tilfreds med de 46 Rdl. 20 ß., som alene skulde tilflyde Byen, og erhvervede en kongelig Resolution, at Embedets Rettighed af Høiby skulde deles, saaledes at Byens Skolekasse erholdt $\frac{2}{3}$ og Høiby Skolekasse $\frac{1}{3}$ af Sognets Kongetiende og Annexpræstegaardens Afgift.[426] De Motiver, som anføres derfor, ere ganske antagelige, idet det blev bemærket, at disse Beneficier vare tillagte Embedet ogsaa for Tjenesten ved St. Hans Kirke; men Resultatet er dog en heelt besønderlig Consequents af en Lov, der aabenbart kun var beregnet paa at give en kirkelig Communes egne Midler en ny gavnlig Anvendelse for samme: her fik en Kjøbstedcommune Part i en Landcommunes Midler, fordi en Konge engang dermed havde hjulpet Kjøbstaden til at underholde en Præst, som den nu ikke længere skulde have. Og Landcommunen gik glip af den Fordeel at faae sin egen Sognepræst, hvortil den nu havde havt Midler — og det, for at skaffe en stor Communes Skolekasse en aarlig Indtægt, som blev ubetydelig i Forhold til dens voxende Udgivter, saameget mere

426) Rsc. 29de Nov. 1805.

som den ikke engang beholdt sit hele Udbytte; thi da Landdistrictet Skibhusene 1811 fik sin egen Skole, tillagdes den deels 60 Rdl. aarlig for de siden Capellaniets Nedlæggelse forløbne Aar deels 150 Rdl. aarlig af Odense Skolekasse.[427] For Tiden udredes dog kun 100 Rdl. aarligen til dette Skoledistrict.

§ 6. Kirkens Betjente i senere Tid.

Sognedegnens Embede var ved Reformationen betragtet som et Skolebeneficium, tillagt en Hører, som i det 16de Aarhundrede var Anden Lecties Hører,[428] men i det 17de Aarhundrede 3die Lecties,[429] og til dette Embede hørte endnu i det 18de Aarh. Indtægterne af St. Hans Sogn.[430] Degnepenge, som i det 17de Aarh. kun beløb sig til 7 Mk.,[431] Copulations- og Begravelsespenge, Høitidsoffer og de faste Indkomster af Rente og Korn, vare Hørerens Indtægter af Embedet. Hans Forretninger undergik i Tidens Løb Forandringer. Thi medens det rimeligviis var Meningen fra Begyndelsen af, at han og hans Classe eller de Chorbørn, som underholdtes af Klostret,[432] skulde forrette al Opvartning i Kirken, lod dette sig dog ikke vel forene med Skolens Tarv eller Lærerens Anseelse. Til de ringeste Gjerninger, saasom at træde Bælgen, kaste Grave, ringe Klokken, passe Uhret o. desl. maatte der rimeligviis meget tidligt være antaget Arbeidere, hvis Gjerning her som andensteds efterhaanden udsondrede sig til selvstændige Kirketjenester, navnlig Klokker- og

427) Skolepl. af 22de Mai 1811.
428) Vidne-Udsagn af 1589 (i Bispe-Arch.)
429) Anders Pedersen Perlestikkers Beretning i N. Hist. Tidsskr. V, 1, 152 og 157.
430) Hofm. Fund. V, 75.
431) N. Hist. Tidsskr. a. St. S. 153.
432) Om dem see ovenf. S. 103—5.

Gravertjenesten. Ved St. Hans Kirke forekommer vel først efter Midten af det 17de Aarhundrede historiske Spor af en saadan Kirketjener, men da Klokkeren senere befindes i Besiddelse af en Bolig ved Siden af Organistens, imellem Præsteboligerne, er det rimeligt, at Klosteret allerede har forsynet Kirken med en saadan Betjent og rimelig udredet nogen Løn til ham som en Udgift paa Kirkens Regnskab. Men Navnet Klokker bar han endnu ikke, da han omtales første Gang; 1669 kaldes han den „Tjener", som bl. A. besørgede Ringningen; han havde en fast Løn samt Andeel i Betalingen for Ringningen til Liig og kunde desuden vente Drikkepenge derfor.[433]) Derimod fik den følgende Tjener, som fra 1678 oppvartede i Kirken, Navnet Klokker, og i hans Tid synes ogsaa Embedet ved en Contract med Høreren og en Stiftsøvrighedsresolution af 1697 at være blevet formeligen organiseret.[434]) Han skulde efter denne Resolution nyde en Løn af 20 Rdl. af Kirken, hvilken denne imidlertid en Tid lang kun kunde udrede med 9 Rdl.; desuden havde han Legatpenge for Graves Vedligeholdelse og Betaling for Reengjøring af Kirkens Inventarium.

Skolen eller Høreren fik da foruden Offeret og de faste Degneindtægter sin Betaling for de kirkelige Forretninger efter Taxter, som bleve satte med kgl. Confirmation 1688 og varierede efter Tjenesten og Vedkommendes Stand;[435]) det blev Klokkeren, der skulde efter en Contract 1697 ved Forretningers Bestilling paasee, at Skolen var fyldestgjort, og en Forsømmelighed i denne Henseende fremkaldte endnu i Aaret 1721 en Klage fra 3die Lectiehører over Klokker og Sognepræst.[436])

433) Commissionens Forretn. 1669. Den foreslog forresten, at Ringningsgebyhret skulde heelt tilfalde Kirken.

434) Klokker Peder Pedersens Ansøgning om den resterende Løn af 1717 og Kirkeregnskaberne fra 1704 ere her Kilderne.

435) Dateret 31te Jan. 1688, læst i Consist. og thinglæst, i Bispe-Arch.

436) Smstd. hvor Contracten nævnes af 21de Sept. 1697.

Endnu langt ind i det 18de Aarh. synes imidlertid Klokkeren ved St. Hans Kirke at have været en meget underordnet Betjent; „Peder Klokker“ kaldes han i Regnskaberne og havde den Forretning at ringe baade i St. Hans Kirke og hver tredie Uge i Graabrødre Kirke. Men fra Aaret 1730 maa hans Embede have hævet sig betydeligen. Den nye Klokker, som da blev ansat, kaldes i Regnskabet pludselig „Seigneur“ Nicolai Kannevolff og hans Eftermand „Monſ.“ Niels Owesen Wamberg, ligesom Boligen kaldes Klokkerresidensen.

Det nye Stadium, hvori Klokkertjenesten sees at være indtraadt, hidrører udentvivl fra dens Forbindelse med Catechet-Embedet ved Menigheden. I Aaret 1720 vare de tre catechetiske Skoler blevne oprettede ved Mules Fundats af 7de Juni 1720, i hvilken det udtrykkelig udtales, at Catecheterne skulde være berettiget til at forene deres Embede med Klokkertjenesterne. Den første Catechet i St. Hans Sogn var C. C. Grüner, der 1722 blev residerende Capellan;[437]) formodentlig var Kannevolff Catechet, da den gamle Klokker døde, og fik da hans Embede og Bolig. Niels Owesen Wamberg var Catechet og Klokker fra 1732 til 1783; hans Efterfølger var studios. (ell. cand.) theol. Rasmus Faaborg, som 1787 blev kaldet til Sognepræst for Ollerup og Kirkeby Menigheder, og derefter studios. Heinr. Faaborg, som 1788 blev Sognepræst paa Avernakøe, og efter ham blev tredie Lecties Collega Studios. Joh. Jørg. Rosengaard, kaldet til Catechet og Klokker. Biskoppen kaldte alene til det første Embede, Stiftsøvrigheden til det andet, dog paa kongelig Confirmation. Catechet-Embedet eller Skoleholder-Embedet medførte Forpligtelser, der kun tilstedede studerede Personers

---

[437]) Bloch a. St. S. 884.

Antagelse, thi han skulde ei alene undervise i Skolen, men ogsaa catechisere i Kirken. Den samlede Løn var imidlertid i Aaret 1783 endnu kun anslaaet til 130 Rdl.[438])

Men Rosengaard fører derhos Navnet Chordegn, og dette Navn betegner atter en Forandring i Embedet og blev tilbage, medens Navnet Catechet ophørte, da de catechetiske Skoler bleve indordnede i Byens almindelige Skolevæsen. Navnet Chordegn, som i gamle Dage brugtes eenstydigt med Chordreng[439]) og i sildigere Tider ogsaa brugtes saaledes om alle Skolediscipler, der sang i Kirkerne,[440]) havde fra 1739 af faaet en ny Anvendelse, hvorved dette Navn var overgaaet fra en lavere til en høiere Betydning. Ved de mange Latinskolers Nedlæggelse i dette Aar, var nemlig Sangtjenesten i Kirken overført paa Borgerskolen, og dens Lærer eller Klokkeren, der oftest tillige var Skoleholder, blev da kaldet Chordegn, fordi han nu forestod Tjenesten i Choret eller med Sangchoret, som forhen Latinskolens Hører.[441]) I Odense, hvor man beholdt Latinskolen, blev Kirkesangen i den gamle Form indtil Reformen i Aaret 1802; men da blev Kirke-Opvartningen tilligemed de dertil knyttede Indtægter overdraget til de catechetiske Skoler (Pr. M. 22de Mai 1802), og

---

[438]) Collatserne af 31te Mai 1783 og 13de Sept. 1788.

[439]) S. ovenf. S. 100.

[440]) Rsc. 23de April 1756.

[441]) Denne havde forhen paa nogle Steder været adskilt fra de almindelige Degne ved det udmærkede Navn Kirkeprior, (Bircherods Dagbog ved Molbech S. 199) eller i alt Fald ved Navnet Sognedegn, som i gamle Dage var meget mere end Chordegn. Men en rum Tid efter 1739 sees Talebrugen at være saaledes glemt, at man laante Navnet fra de danske Chordegne til at betegne Skolens Hørere som dem, der endnu udførte, hvad de nye Chordegne havde faaet at forrette, saaledes kalder Canc. Prom. 12te Mai 1802 § 13 og 6te Oct. 1802 Odense Latinskoles Colleger Chordegne!

ved St. Hans Kirke blev da Catecheten Rosengaard Chordegn.

Hans Eftermand Christen Iver Schmidt blev 1825 kaldet af Bisfoppen til Klokker og Chordegn med Forpligtelse at give Underviisning i den Skole, som maatte blive ham anviist. Klokkeren har nu 22 Rdl. af Kirken; men sin øvrige Løn af Borgerskolen. Klokkerresidentsen, som laae ved Siden af Organistens Bolig, blev efter Ansøgning af Rosengaard solgt i Aaret 1801 tilligemed denne. Renten af den derved indkomne Capital tilflyder med ⅓ Klokkeren.

Klokker-Embedet har atter afgivet en Deel af de ringere Forretninger til Graveren. Denne forrettede eller besørgede i forrige Aarhundrede Bælgetrædningen for 2 Rdl. af Kirken, samt Kirkens Reenholdelse og Ringningen. Men Klokkerens Opryknîng til Chordegn maatte ogsaa naturligen tilføre Graveren en stor Deel af Opvartningen i Kirken og Tilsynet med Gjerning af forskjellig Art for Kirken. Bælgetrædningen overdroges til Organisten, og Kirken fritog Graveren ligeledes for at passe Uhret; thi den holder nu sin Uhrmager (16 Rdl.). For Ringningen har Graveren stundom oppebaaret noget af Kirken. Men han blev iøvrigt betragtet som Klokkerens Tjener og bestikkedes hidtil stedse af Klokkeren.[442]

Organisttjenestens Historie er ubekjendt fra det 16de Aarhundrede, da formodentlig Løn og Embedsbolig tillagdes den, indtil i det 18de Aarhundrede. Maaskee sigtes der til Organisten og Klokkeren, da Commissionen 1669 foreslog, at der skulde gives nogen Leie af Haverne paa Kirkegaardens søndre Deel. Foran sit Huus havde Organisten ogsaa en liden Have, der blev inddraget i den sørgelige Catastrophe,

[442]) I det 18de Aarh. forekomme Poul Eylertsen (Povl Graver) 1730, Jørgen Larsen 1783 og Søren Hjort 1793; hans Eftermand P. L. Dahl døde 1853.

da Stiftamtmand Pritzbuer 1709 ødelagde disse smaae Haver paa Kirkegaardens nordre Side. Boligens Vedligeholdelse af Kirken fandt altid Vanskelighed: Aage Simonsen Falch forefandt den 1728 i saa slet Tilstand, at han ikke kunde beboe den, inden han af egne Midler, da Kirken Intet havde at give, havde sat den istand og erhvervede derfor kgl. Tilladelse til at tage Erstatning af sine Eftermænd.[443] Denne Organist var tillige Stadsmusicant i Odense og for hele Assens, Rugaards og Hindsgavls Amter og fik, da han blev svag, 1731 kgl. Tilladelse til at overdrage det hele Embede til sin Medhjelper Edvard Jensen.[444] Ogsaa en af hans Eftermænd Joh. Jac. Rebach forenede disse Tjenester. Han kjøbte sig 1787 en Gravplads foran sin Bolig og døde 1788. Efter ham fulgte P. Schütz. I hans Tid besørgede Organisten selv Bælgenes Trædning og havde dertil 2 Rdl. af Kirken; men i Aaret 1798 ansøgte han om og fik denne Løn forhøiet til det Dobbelte, paa Grund af Orgelets Benyttelse ved Aftensang, som mulig da først begyndte i denne Kirke. Selv begjærte han ogsaa 12 Rdl. Løn af Kirken, men det blev afslaaet,[445] og han oppebærer Intet af Kirken. Embedsboligen deelte Skjæbne med Capellanens: den blev efter Ansøgning solgt tilligemed Klokkerens 1801 for 1050 Rdl.,[446] og derefter indtil 1819 tilligemed samme anvendt til Borgerskole, medens Organisten nyder ⅔ af Renten af den nu meget indsvundne Capital.[447]

---

443) Rsc. 14de Nov. 1732 i Bispe-Arch.
444) Rsc. 18de Mai 1731 i Bispe-Arch. Kongen reserverede sig sin ubeskaarne Udnævnelsesret for Fremtiden.
445) Resol. 19de Febr. 1799.
446) Canc. Ref. 26de Mai 1800.
447) Senere Organister P. Johnsen 1800, J. H. F. Falch 1839.

Af Organistens Embede har endelig Bælgetræderens Tjeneste udsondret sig: han har nu 16 Rdl. af Kirken.

Chorbørnene til Gudstjenesten, som ere 4, have ifølge Ordningen af 1802 Andeel i Liigpenge og Versicularkassen.

Tredie Afsnit.

Frue Sogn.

§ 1. Provstiets Opløsning.

Ved Reformationens Indførelse var Frue Sogn det, som undergik mindst Forandring og derfor ogsaa har mindst Historie. Vel stod ogsaa denne Kirke i Forbindelse med en stor kirkelig Herrestiftelse, Provstiet, som gik over i Kongens Besiddelse; men dens Bestanddele vare holdte mere ude fra hinanden, saaat det, der hørte til Sogn og Sognekirke, med Lethed lod sig udsondre fra det Øvrige. Provstiet var fra gammel Tid af under Kongens Patronat, og efterat Bisskop Jens Andersen Beldenak 1504 havde for en Tid bragt det ind under sig som et Slags Domcapitel, havde Kongen atter 1512 ved Pavens Hjelp sat dets Restitution igjennem og faaet det overdraget til sin Secretair Mest. Anders Glob, der til sin Død 1545 eller 1546 var Kongernes Rentemester og endnu forenede et kjøbenhavnsk Canonicat dermed. Provstiet bestod af Jurisdiction over 7 Herreder, Gamborg Birk, Gamtofte Provsti, flere Kirker, hvoriblandt Fraugde og en paa Taasing, samt Bøndergods og Skove og en Hovedgaard i Odense.[448] Desuden stode de tvende Kirker i Odense, Frue

---

[448]) De spredte Beviser for disse Puncter findes hos Ved. Sim. 2. D. 2. H. S. 81, 134, 138, 145.

og Albani Kirke, saaledes under Provstens Varetægt, at han deels skulde opholde Gudstjenesten af hvad dertil var bestemt, deels kunde betragte deres Eiendele og Rettigheder som Dele af sit Lehn.[449]) Ligeledes stod Skolen under hans Forsvar, og den sidste catholske Provst har foreviget sit Navn og Vaaben i en Steen paa den endnu tilværende Skolebygning paa Frue Kirkegaard, som blev restaureret af ham 1528.[450]) Provstiets Hovedgaard, i hvilken Kongerne pleiede at tage Bolig, naar de besøgte Odense, laae øst for Kirken; men den store Steenbygning var i Bund og Grund blevet ødelagt af Jens Andersen 1504, som brugte Stenene og Tømmeret til sin nye Bispegaard paa Torvet, og efter Provstiets Gjenoprettelse blev neppe nogen ny Residents opført; dog var der en Provstegaard, hvor i Anders Globs Tid kongelige Skatter indbetaltes[451]) og hvor Provstens Foged eller Forvalter boede. Om der i denne Provstegaard ogsaa nogensinde var Bolig for Præsterne (Marianerne), hvis Foresatte Provsten var, er uvist, og det turde snarere være rimeligt, at Præsterne boede enten alle i Præstegaarden, der ved Reformationen blev forbeholdt Frue Sogn og endnu er Sognepræstens Embedsbolig,[452]) eller for en Deel i de Residentser, som vare forbundne med nogle af Vicarierne eller Altrene i Kirken.[453])

Dersom en saadan geistlig Stiftelse var blevet sin Bestemmelse tro, og Provsten altsaa havde været en Geistlig, der

---

[449]) Saaledes kunde 1532 Hunnerup ikke forlægges fra Albani Kirke til Dalum, førend den daværende Provst afgik. V. Sim. 2. D. 2. H. S. 188.

[450]) D. Atlas VI, 596.

[451]) Ved. S. a. St. S. 173.

[452]) Den omtales allerede 1478. Ved. Sim. 2den D. 1ste H. S. 2 og Actst. udg. af F. St. lit. Saml. 1ste Saml. S. 67.

[453]) En saadan Residents omtales for St. Anne Alter og for St. Laurentii Alter i Erik Krummediges Fundats, Hofm. Fund. VI, 259. St. Laurentii Gaard nævnes ogsaa sammesteds.

levede for sit Embede og sine Kirker, saa kunde naturligen al Stiftelsens Eiendom have flydt sammen til den ene Bestemmelse at opretholde Kirken og dens Tjeneste og Tjenere tilligemed Skolen; men allerede længe før Reformationen var Provstiet blevet behandlet som et verdsligt Gods eller Beneficium, paa hvilket der kun hvilede visse kirkelige Forpligtelser, og netop da Reformationen kom, var det i en Mands Hænder, hvis egentlige Embede ikke stod i nogen Forbindelse med Religion og Kirke: Kongens Rentemester skulde og kunde beholde sit Lehn, og der behøvedes dertil ingen Secularisation, men kun en Udsondring af de Bestanddele af samme, som vedkom det Kirkelige, eller endog blot en Ordning af disse efter de evangeliske Grundsætninger. Med Undtagelse af den geistlige Jurisdiction, som bortfaldt af sig selv, kunde den kongelige Lehnsmand beholde det Øvrige og endog blive Patron for de kirkelige Stiftelser som før. Saaledes skete det: Anders Glob forblev i sin Forlehning og beholdt fremdeles Navn af Provst, og der var ikke Leilighed til at gjøre nogen ny Anvendelse af Noget af dette store geistlige Lehn, f. Ex. til at dotere Kirken, forsørge de overflødige Præster, skaffe Boliger for Albani Sogns Præster o. desl. Man indskrænkede sig til at tage de særlig kirkelige Midler i Brug, som forefandtes, altsaa Kirken, Præstegaarden og de Alterrenter eller faste Eiendomme, som tilhørte Kirken. Udsondringen af disse var saameget lettere, som Kirken allerede tidligere var bestyret under en vis Selvstændigheds Form, idet den havde sine borgerlige Kirkeværger som Sognekirke,[454]) og desuden de

[454]) 1493 findes deres Navne tilligemed Provstens paa en Klokke, 1528 paa Skolen (Ved. Sim. 2den D. 1ste H. S. 40 og 174). Derfor kunde ogsaa Kirken være i Gjæld til Provstiet, saaat en Provst af sit Eget kunde betale hvad der skyldtes paa en Altertavle. (Smstd. S. 17 og D. Mag. 1, 293—94).

fleste Alterrenter med deres tilhørende Gods stod under forskjellige Personers Forsvar, saasom Kongens og Magistratens.[455]) Men idet man saaledes nøiedes med hvad man forefandt, tænkte man ikke paa, at rimeligviis en ikke liden Deel af Provstiet egentlig tilhørte Kirken, da dette havde modtaget Jordegodser og Huse for at bekoste Sjælemesser eller Kirkesang, som kunde holdes for langt mindre, end saadanne Godser vare værd i Virkeligheden. Saaledes havde engang 1397 Dronning Margrethe og Kong Erik skjænket hele Gamborg Birk til Provstiet for at underholde 12 Skoledrenge, som hver Dag skulde synge i Kirken;[456]) Provstiet beholdt nu Godset og vedblev kun at udrede den betingede Underholdning. I andre Tilfælde, hvor det Betingede ei længere maatte præsteres eller allerede var gaaet i Glemme, kan Provstiet have beholdt Gaven uden nogen Byrde. Men Reformationens Førere vare nøisomme i deres Fordringer til de kirkelige Eiendommes Ihændehavere, naar kun Evangeliets Prædiken kunde sikkres Menighederne, og det er rimeligt, at Kong Frederik den Førstes Rentemester i denne Henseende var kommet Tidens Krav imøde og allerede forud havde forberedt en evangelisk Ordens Indførelse i Kirke og Skole.

Man kjender ligesaalidet den successive Overgang fra det Gamle til det Nye i Frue Kirke som i de andre; men da Frue Kirke alene var en Sognekirke, er det rimeligt, at der tidligen har været evangelisk Prædiken i Kirken: Gyldenstjerne og Sadolin have der havt en Sognemenigheds Tarv og Ønske at beraabe sig paa, naar de have sat Kirken en reformatorisk Prædiker; Messepræsterne have maattet føle sig forladte i en Sognekirke tidligere end i en Klosterkirke, og naar de vilde

---

[455]) Christen Poulsens haandskrevne Beretning om Vicarierne i Bispe-Arch.
[456]) Ved. Sim. 1ste Bd. 2det H. S. 80—81.

drage bort eller lade sig pensionere, lagde man dem neppe nogen Hindring i Veien. En af dem Johan Friis oplod St. Anne Alter ɔ: resignerede, og forbeholdt kun sin Søster Residentsen.[457]) Andre kunne have holdt længere fast paa deres Embedsindtægter, indtil de fandt det raadeligst at indgaae en eller anden Accord, som Provsten og, efter 1537, den nye Stiftsøvrighed kunde stadfæste. Paa saadan Maade havde Frue Kirke, allerede 1537 eller før, sin første evangeliske Præst Anders Roed og mulig Flere, skjønt Embederne først bleve ordnede ved Erik Krummediges Fundats 1541.

Ved denne var det forudsat, at Frue Sogn skulde gaae væsentlig uforandret over i den nye Tingenes Orden. Det arvede som Selvfølge Sortebrødreklosters Grund i det mindste for en Deel[458]), og tillige maatte St. Jørgens Hospital, som laae udenfor Byen mod Øst, nu optages i Sognet, da der ikke kunde tænkes paa at holde en særegen Præst for denne lille Stiftelse, og den desuden havde samme Lehnsmand som Provstiet. Det var vistnok Meningen at incorporere dette Hospital i Sognet, da der bestemtes, at Capellanen skulde have St. Jørgens Rente 18 Pund Korn (ɔ: 54 Td. Byg);[459]) men det er dog uvist, om det skete før 1555.[460]) Eiby, Killerup, Biskorup og det hele Landdistrict forblev ved Kirken.

---

[457]) Erik Krum. Fundats, Hofm. Fund. VI, 259, og om samme Vicarie bemærker Christen Poulsen i den haandskrevne Fortegnelse, at Joh. Friis Yttsen maa vide Besked.

[458]) I Præstens Indberetning af 1690 siges, at en Løkke, som tilhørte Sortebrødre gav halv Tiende til Frue- og halv til St. Hans-Sogn.

[459]) Erik Krummediges Fundats a. St. S. 259.

[460]) St. Jørgen var 1525 forlehnet til Anders Glob, paa Vilkaar at opretholde Gudstjenesten der, (Ved. Sim. 2den D. 1ste H. S. 164) og det er vel altsaa Præstens Løn af Lehnsmanden, som udgjorde dette Beløb. (Iøvrigt finder endeel Uklarhed Sted med Hensyn til dette kongelige Lehn, naar hermed sammenholdes de smstd. S. 136, 166 og og 202 anførte Forlehninger, og ikke mindre uklar er den Forbindelse, hvori det senere forefindes med Skolen.)

Ogsaa Sognets Kirke kunde gaae over i den nye Ordning uden Forandring; den havde nogle Jorder og Gadejorde, hvoraf den oppebar Landgilde og Jordskyld, og fine mange Vicarier eller Altre, som nu skulde tjene Kirkens og Skolens Embedsmænd, forsaavidt som de kunde beskyttes mod Reclamanter eller reddes som en Afgivt af det Altergods, som Arvinger tilegnede sig.

Skolen skulde efter Kirke-Ordinantsen egentlig nedlægges eller forenes med St. Albani Skole ved St. Knuds Kirke; men det skete ikke strax, uvist hvorfor; maaskee fordi den havde et godt nyt Locale, eller fordi Lehnsmanden ønskede at beholde den. 1539 blev tvertimod en ny evangelisk Rector indsat der.[461])

For øvrigt vedblev Provstiet at bestaae som kongelig Forlehning og skulde efter Anders Globs Død, som indtraf 1545 eller 1546, have tilfaldet Kong Frederik den Førstes Secretair Jørgen Gyldenstierne, der 1533 havde tilkjøbt sig Exspectancen af Mest. Johan Walkendorph, som fik den 1531; men Gyldenstjerne afstod den 1546 til Kongen, og denne forlehnede da Rigens Cantzler Antonius Bryske med Odense Provsti og bestemte, at dette Lehn fremtidigen skulde være Rigscanzlerens Embedslehn, som det og forblev, saalænge dette Embede var til.[462]) En saa høi Embedsmands Belehning med dette Kirkegods kunde ikke Andet end medføre adskillige Følger for den Kirke, hvormed det var saa nær forbundet, og har vistnok tilligemed Navnet Provst, som han vedblev at føre,[463]) bidraget til, at et Slags Patronatsforhold

[461]) Aage Lauridsen; ifølge Pont. D. Atl. VI, 603.

[462]) Ved. Sim. 2det D. 1ste H. S. 185 og 2det H. S. 29. 35—36 og 3die D. S. 154, jfr. Danske Mag. IV, 163 og 168.

[463]) En af Cantzlerne kalder sig endog Domprovst i et Doc. af 1568 i Bispe-Arch.

udviklede sig for denne Sognekirke, som lidet stemmede med dens retlige Stilling som Kjøbstedkirke, men havde en nærliggende Parallel i St. Hans Kirkes Forhold til Lehnsmanden.

I denne Lehnstid reistes udentvivl atter en Hovedbygning i Provstegaarden ned imod Aaen, hvor den sees, tilligemed nogle Haveanlæg øst for Byens Bæk, paa Grundtegningen af 1593. Men i Almindelighed kunde kun en Forvalter være paa Stedet. Ved Souverainiteten opløstes Lehnet; Gaarden eiedes 1690 af Admiralitetsraad Lassen, men blev i det 18de Aarhundrede (1746) benyttet til Tugt- og Manufacturhuus, senere (1770) til Rytterbaraqver og bruges nu af Byen som Caserne.

§ 2. Sognekaldets Historie til 1739.

Det var en givet Forudsætning og mulig allerede administrativt udført, at Frue Sogn skulde have tvende Geistlige, da Commissionen 1541 traadte sammen for at fordele de kirkelige Midler mellem Præster og Skoler. Erik Krumediges Fundats anviste Sognepræsten foruden Tiende, Offer og Huuspenge (6 Skilling af hvert Ildsted) tvende Alterrenter, nemlig 8 Mark af Niegels Skriver for St. Andreæ Alter og 8 Mark af Hr. Hans Clemmentsen, „uden (udenat?) han formilder Noget i den Oppebørsel, som han fra hannem faaer udi sin Landssogn."[464]) Den sidste Clausel er dunkel og maa formodentlig forklares saaledes, at Sognepræsten allerede havde et Landsogn, i hvilket Hans Clemmentsen var hans Vicar,

[464]) Erik Krum. Fundats, Hofmann Fund. VI, 260. Begge de nævnte Altere forekomme ogsaa i Christen Povlsens Fortegnelse af 1561: Niels Skriver havde endnu da sit Andreæ Alter, „som altid havde ligget til Provstiet" og altsaa var brugt til Skriverløn: de 8 Mark er den Løn, [som Skriveren pleiede at give sin Vicar. Om Hans Clemmentsens Alter (hvis Navn ikke heller der angives) siges der, at det var lagt til Capellanen.

der svarede Pens deraf. Et Landsogn synes nemlig strax at være blevet annecteret til Frue Kald formodentlig af Provsten, og denne Foranstaltning blev billiget ved Kongens Brev af 1541, som derfor ikke behøvede midlertidig at tillægge denne Sognepræst Kongetiender som de to andre i Byen.[465]) Men hvilket Kald der saaledes var tillagt denne Sognepræst, er ikke angivet; man tør forudsætte, at det var Seden, som siden findes annecteret dertil indtil 1739; men det er et Spørgsmaal, om ikke endog tvende Kirker Seden og Agedrup engang vare tillagte denne Sognepræst; thi 1571 blev Sognepræsten haandthævet i sin Ret til begge disse, da en Lehnsmand (formodentlig i Nyborg) havde ladet begge Menigheder i Forening vælge sig en Præst.[466]) Det synes antageligst, at Hans Clementsen engang har været Præst for disse Kirker paa Frue Sognepræsts Vegne; men da der skulde holdes en særlig Capellan til dem, har mulig en senere Sognepræst fundet det fordeelagtigere at give Slip paa den ene Kirke, Agedrup, som blev annecteret til Kjølstrup, og at lade den anden bestride af sin egen Medtjener i Odense; thi saaledes var Forholdet allerede i det 16de Aarhundredes sidste Deel. I ethvert Tilfælde er Frue Sognekald det eneste i Odense, som blev behandlet efter den kongelige Forskrivt, at Sognepræsten skulde have et Landsogn til Annex.

Dersom endog kun Seden var tillagt Sognepræsten, var det en betydelig Forøgelse af hans Indkomst, da baade en Korn- og Qvægtiende og en Annexgaard i Seden med Landgilde, Ægt og Arbeide og al Herligheden[467]) derved var ham tillagt. I Embedsforretninger var det ikke meget Tillæg, da

465) Ovenfor S. 37 Not. 83.

466) Pont. Ann. III, 433.

467) En Dom i det 16de Aarh. og et Thingsvidne 1611 hjemlede Sognepræsten den fuldstændige Ret. Bloch f. G. S. 750—51 og 801.

Sognepræsten lod Capellanen besørge Tjenesten og selv kun prædikede der Anden Helligdag de tre store Feste, formodentlig for at tage Offeret.[468])

Endelig havde Sognekaldet den store Præstegaard, som endnu hører dertil, og indtil 1741 vedligeholdtes af Kirken, samt Brug af Kirkejorder. Det er ikke bekjendt, naar disse Jorder tillagdes Sognepræsten; men da Canzleren overhoved var den, som bortfæstede disse Jorder, er det rimeligt, at en eller anden Canzler har tillagt ham dem i ældre Dage.[469]) 1690 drev Præsten paa denne Maade en Avling, som i Matriklen var blevet skyldsat for 8 Td. Hartkorn, og hvoraf han svarede Kirken 7½ Td. Byg[470]) — et Fæste, som er blevet Udgangspunctet for en Erhvervelse af c. 30 Td. Land afgiftsfri Embedsjord.[471])

De første Præsters Historie er saare lidet bekjendt,[472]) dog vides saameget om den første Anders Roed, at han var en ivrig Befordrer af Reformationen, og at han levede i Embedet til 1552, hvorved det bliver vist, at den sværmeriske Præst Christopher Michelsen, som gjorde fælles Sag med Laurids Eliesen, ikke kan have været Sognepræst ved denne Kirke. Rimeligviis var hans Eftermand en Oluf, hvis Efternavn hidtil ikke engang har været bekjendt, saalidet som hans Dødsaar; men af et Document i Bispe-Archivet sees imidlertid, at han har hebbet Oluf Sørensen og var

---

468) Bloch 1ste D. S. 801.

469) Det synes, at Canc. Eiler Grubbe 1573 foretog sig at ordne Kirkejordernes Bortfæstning; (Ved. Sim. 2det D. 2det H. S. 162) maaskee stod Præstens Beneficering i Forbindelse med Afstaaelsen af Agendrup Kirke.

470) Indberetn. af 1690 i Bispe-Arch. Desuden svarede han 12 ß. af en Haveplads, som 1690 laae øde.

471) S. nedenf. § 4.

472) See Bloch f. G. 1ste D. S. 737 fgg.

i Embedet 1568.[473] Iøvrigt vil det ogsaa have været i hans Tid, at Embedet har erholdt et ikke ubetydeligt Tillæg, dersom det forholder sig saaledes, at St. Jørgens Kirke med Sogn, som hidtil have havt sin egen Præst eller været forenet med et Lære-Embede, 1555 blev incorporeret i Frue Sogn.[474]

Mag. Berthel Lang skal være kommet til Embedet 1542 og levede til 1597. Efter ham fulgte Niels Glad, hvis Forseelse ved Alterens Sacrament gav Rigscantzleren Anledning til at saggive ham for den geistlige Domstol; hans Foged („Fogeden over hans Provstie") optraadte som Actor — i den Grad betragtede man dengang Provstiets Besidder som Kirkepatron. Arild Hvitfeld vilde personlig gjerne have skaanet sin Præst, men han kunde ikke undgaae en Mulct, som Provsten mulig selv maatte inddrive.[475] Ogsaa Niels Glad selv var beredt til at erkjende Canzlerens Patronat, thi da hans Capellan døde, tilskrev han ham et Brev, hvori han overdrog ham den hele Ret til at vælge en Eftermand for at forebygge Strid og Uenighed blandt Borgerne. Canzleren modtog denne Opfordring gunstigen, og idet han tilegnede sig en Andeel i Besættelsen som Patron, gik han ind paa Forslaget for at tjene Kirken og afværge Strid, og sendte den Person, som Glad havde begjært, for at fremstilles til Menighedens Antagelse.[476] Det er imidlertid ikke vist, at han fik Embedet; Glad døde kort efter. Ogsaa ved Sognekaldets Vacance vilde Canzleren nu agere Patron: han skrev til Biskoppen om at oplede en duelig Mand til Embedet, som

---

[473]) Provst Axel Urnes Brev om Chorsangen (Skolen Nr. 66).

[474]) Bloch f. G. 1ste D. S. 272.

[475]) D. Mag. V, 84 fgg. og Jac. Madf. Visitatsbog v. Crone S. 27—28.

[476]) Brev af 23de Juni 1602 i Actst. udg. af Fyens Stifts lit. Selsk. 1ste Saml. S. 6—7.

tillige vilde tage Enken.[477] Men ei heller dette lykkedes: Bispen understøttede Valget af den affatte gullandske Superintendent Mag. Povl Andersen Medelby, som var i Embedet til 1632. Han havde Laurids Nielsen til personel Capellan fra 1627[478], og da han forventede andet Kald, sees, at Canzleren havde Andeel i personelle Capellaners Antagelse, thi Bispen talede derom med Medelby „paa Canzlerens Vegne.“[479] Ved hans Eftermands Valg iagttoges alle Former: Canzleren præsenterede, formeentlig bestemt ved en Svigerinde til Candidaten; der holdtes da Raadslag om Valg, og det faldt ud til at vælge den Præsenterede, hvorefter Canzleren begjærte Bispens Confirmation ɔ: Collats. Man seer heraf, at Magistratens Ret til at kalde eller præsentere til en Kjøbstedkirke var gaaet over til Patronen. Mag. Ludvig Michelsen blev valgt paa denne Maade. Præstegaarden blev ombygt ved hans Tiltrædelse.[480] Han oplevede den lohmanske Strid og tog saa levende Deel i Rangstriden i Byen, at Consistorium maatte mægle mellem ham og en anden Magister. Han døde 1643. Mag. Niels Pedersen Brunov eller Bruun var den Sidste, som blev beskikket af Canzleren. Han blev 1661 Provst i Odense Herred. I hans

477) Bloch f. G. S. 752.

478) Han opføres urigtigen blandt de residerende Capellaner Bloch a. St. S. 794.

479) Medelbys Gravsteen laae indtil 1850 lige foran Alteret.

480) Paa det i 1846 nedbrudte Vaaningshuus stod en Indskrift paa en Bjælke over Døren: Anno Domini MDCXXXIII permittente generoso et illustri viro Dno Christiano Thomæ Senatore et Cancellario Regni, patrono hujus ecclesiæ, curatoribus viro nobili Claudio Mulænio et Erasmo Christiani, hæ ædes in honorem Dei et domicilium pastorum sumtibus ecclesiæ ædificatæ. Psal. CXII Beatus vir, qui timet Dominum; opes et divitiæ sunt in ejus ædibus et (in) præceptis ejus manet in seculum seculorum. S. Generosa ultra. (Meddeelt af den nuværende Sognepræst).

Tid forandredes en Tiende af nogle Jorder under St. Knuds Kloster til en Refusion af 4 Td. Byg, som skulde betales af Odensegaard.[481]) Den souveraine Konge fulgte en tidlang Patronernes Exempel at give Exspectancer, og Mag. Niels Pedersen erhvervede sig en saadan Gunst for sin forventede Svigersøn, idet han fik Conrector Mag. Peder Winsløw 1685 udnævnt til sin Capellan og Successor. Det var imidlertid nær ved, at han havde maattet fortryde dette, da den udnævnte Successor deels syntes at glemme Betingelsen, deels gjorde Forsøg paa at bevæge ham til Resignation. I sin Misfornøielse herover vendte han sig umiddelbar til Kongen, berettede, hvorledes han havde Grund til at ansee Forbindelsen for sikkret, men at han nu tvertimod syntes at indlade sig med en Anden og nølede med at opfylde sit Løfte; han udbad sig Kongens Tilladelse til at paatale det for Retten og ønskede, at Kongen vilde beordre Lehnsmanden og Bispen til at paakjende Sagen. Kongen bød disse Mænd under 11te Jan. 1667 at undersøge Sagen og indgive Relation i Cancelliet.[482]) Men videre kom Sagen neppe; thi Peder Winsløv ægtede hende d. 20de Oct. 1667. Han succederede i Embedet 1670. Han fik Titel af Consistorialraad, var en agtet Skribent og Fader til de berømte Læger af dette Navn. Fra hans Tid haves en fuldstændig Indberetning om Embedet af Aaret 1690; man seer deraf, at der hørte 23 hele Gaarde og 12 halve og 4½ Løkker til Sognekaldet[483]) og endeel af St. Knuds Klosters Jord. Korntienden var 37½ Td. Rug og 43 Td. Byg, for-

[481]) Kgbr. 17de Nov. 1676, som stadfæster det tidligere af 1664.

[482]) Præstens Brev af 18de Oct. 1666 og Kongens Rescript findes i Bispe-Arch.

[483]) Der nævnes blandt Bøndergaardene Rødegaard, to Møllegaarde og to St. Jørgensgaarde, hvoraf den ene længe havde ligget øde, ligeledes en Halvgaard ved St. Jørgen. Jf. Pont. D. Atl. VI, 607.

uden en Refusion af 4 Td. for St. Knuds Kloster Jord, men som i lang Tid ikke var erlagt. Høitidsofferet ved Julen, som skulde være det bedste, beløb sig til 77 Rdl. 1 Mk. 15 ß. Qvægtienden, hvoraf Præsten kun havde $\frac{1}{3}$, var ringe, Paaskerenten end mindre og tildeels vanskelig at erholde. Præstegaarden havde ingen Avling selv, men Præsten drev Kirkens Jord, og svarede 7½ Td. Byg til Kirken. Annexgaarden i Seden, som var en Halvgaard, havde ligget øde efter Krigen, men svarede nu i Tiende og Landgilde 1 Pd. Rug, 2 Pd. Byg, 2 Lam, 2 Gjæs, 2 Høns og et Læs Hø. Af Annexet opføres ingen anden Indtægt, men Provstigaarden svarede 1 Pd. Rug, 1 Pd. Byg, 1 Pd. Havre. Om Brændsel siges, at Kongen pleiede at udvise til Præsten som til de andre i Odense af de kongelige Skove. Der var ingen Skole i Sognet, men Klokkeren boede i den gamle Skolegaard, Pogeskolen, paa Kirkegaarden. Iøvrigt er Beretningen gjennemtrængt af Beklagelse over Tiderne og især over Tiendens Aftagelse, ved at Gaarde ligge øde og Marker ikke dyrkes. Skjønt Winsløv kun var i en Alder af 57 Aar, følte han sig svag, og maatte begjære saavel en personel Capellan som Fritagelse fra sine Ugeprædikener, hvilke han efter Tour skulde holde i Graabrødre Kirke og tillige i sin egen, hvorved han kunde have to—fire Ugeprædikener.[484]) Tillige var han tungsindig og ønskede sig bort, uagtet han var meget yndet og agtet af sin Menighed. At Sognepræsten til St. Knuds Kirke var blevet ham foretrukket ved Provstevalget for Odense Herred, kan have havt sin Deel deri, og maaskee Biskoppen ligesom Lægerne troede ham bedst tjent med Forflyttelse. Hans Ven Biskop Bagger bevirkede, at han 1692 fik Tilladelse til at bytte

484) Andrag. af 9de April 1692 i Bispe-Arch. Jf. ovenf. S. 62.

Embede med Sognepræsten i Præstøe Mag. Fred. Chr. von Haven.

Denne Mand tjente i Embedet i henved 47 Aar og har efterladt sig et hæderligt Minde i flere Henseender. Han opførte af Nyt og udvidede Sognets lille Fattigbolig, byggede det nye Huus paa Kirkegaarden, hvor senest Catecheten boede, og gav det til en Skole for Sognet;[485] han antog sig ogsaa Hospitalskirken og har forøget Præstegaarden med en stor Ladebygning. Han blev en Tid Vice-Stiftsprovst og var Provst i Odense Herred.[486] I hans Tid maa Embedet have forbedret sig, eftersom man ved hans Død kunde tænke paa at forsørge baade Sognepræst og Capellan med det alene. En kort Tid havde han en Søn til personel Capellan, som ved hans Død 1739 blev residerende Capellan, da Kirkens residerende Capellan Ped. Oluffen Krysing blev beforbret til Sognekaldet. Men i Vacancen skete en stor Forandring med Sognekaldet, som forudsætter Capellaniets Historie, til hvilket vi derfor her gaae over.

§ 3. Capellaniets Historie.

At Frue Sogn skulde have tvende Geistlige, var forudsat i Erik Krummediges Fundats. Capellanen skulde ifølge denne have St. Jørgens Rente 18 Pund Korn (54 Td. Byg), St. Anna Vicarie Rente 7 Mark samt Residentsen, som dog Johan Friis (midlertidig) havde reserveret sin Søster, fremdeles 2 Mark af Bagerlauget og 2 Mark af Skrædderne,[487])

485) Hofm. Fund. V, 219—20.

486) Hans Gravsteen laae indtil 1850 bag Alteret i det nordlige Hjørne af Choret.

487) St. Annæ Alter nævnes i Christen Poulsens Fortegnelse som tillagt Capellanen; de andre (Gildesaltere) skiule sig formodentlig under andre Navne. Derimod siger Christen Poulsen, at Hans

og endelig hvad han kunde faae af de Kirker, han tjente i til Hjelp for Sognepræsten. I Sammenligning med de andre Capellanier i Odense, som aflagdes med 22 Mark og 28 Mark,[488]) var denne Capellans Stilling at ansee for gunstig, ligesom der ogsaa gaves ham strax Anviisning paa en Embedsbolig. Det synes saaledes her at have været lagt an paa, at han skulde være en virkelig selvstændig Aftensangspræst, der foruden denne Tjeneste skulde være Sognepræsten til Hjelp mod særskilt Vederlag. Men det blev ikke saaledes: ingen Capellan synes at have havt ugunstigere Vilkaar end denne; hvorledes det gik til, vides ikke. Men da Sognepræsten fik Anneret, blev Capellanen hans Medhjelper baade i dette og i Byen paa en Maade, som mere lader see en personel Capellan i ham. Det seer ud, som om han ikke heller har faaet hvad der var ham tiltænkt af Kirkerente, thi i Aaret 1600 klagede Capellanen over, at den Rente, som var tillagt ham i Erik Krummediges Fundats, ikke fulgte ham.[489]) Det er tænkeligt, at Provstiets Besidder kan have gjort Forandringer, der vare fordeelagtigere for Sognepræsten end for Capellanerne, og bidraget til, at disse kom til at staae mere i Præstens Tjeneste end i Kirkens. Erik Krummediges Fundats havde selv aabnet Veien for dette Forhold ved at forudsætte, at Capellanen skulde „tjene Præsten i hans Kirker", altsaa baade paa Landet og i Byen, saaat Præsten kunde betragte sig som Besidder af det hele kirkelige Embede og bruge Capellanen, som han selv vilde. I Kjøbstaden kunde det mulig ansees som Capellanens eget

---

Clementsens Alter var tillagt Capellanen 1561, uagtet det (som ovenf. S. 164 anført) af Erik Krummedige var tillagt Sognepræsten. Maaskee var der i Mellemtiden skeet en Ombytning. Skrædderlaugets Alter skal være stiftet 1470 (Ved. Sim. 1ste Bd. 2det H. S. 173).

[488]) Ovenf. S. 52 og 92.

[489]) Bloch a. St. S. 751.

Embedes Hverv, at prædike til Aftensang; men i alt Andet, saasom Froprædiken, Tolvprædikener og Ugeprædikener maa han antages at have gaaet i Sognepræstens Sted. Paa Landet maatte denne nødvendig benytte hans Hjelp til Landsognet, i hvilket hans Tjeneste antog Præg af et fuldstændigt Vicariat, da i Reglen Sognepræsten ikke kom der uden de tre Gange, naar han paa Festernes anden Helligdag tog Helligdagsofferet.[490]) Men Vilkaarene for og den nærmere Bestemmelse af denne Tjeneste kunde være Gjenstand for særlig Accord ved hvert Skifte af Capellan, og Leiligheden blev uden tvivl saaledes benyttet, at Embedet i det første 100 Aar efter Reformationen sank dybere og dybere i Anseelse og Løn. Man kjender ikke engang Capellanernes Række i nogen Fuldstændighed; En nævnes 1561, en Anden 1571;[491]) og det er altsaa vel muligt, at den Christopher Michelsen, som gjorde fælles Sag med Lauritz Eliesen og blev domfældt 1552 som Sværmer, kan have været Capellan her. Den Første, som kjendes med Visshed, er Mads Jensen, Cimber eller Jyde, som skal være kaldet 1577 og døde eller blev forflyttet 1602.[492]) Hans hyppige Anstød mod Lov og Orden ere fortalte andetsteds;[493]) men hans Strid med Sognepræsten Niels Glad og hans Klage til Canzleren kaste noget Lys over Embedets daværende Vilkaar. De tidligere Præster skulde have ladet Capellanen kjøre til Seden Kirke af Annexbonden i Seden, hvis

[490]) Bloch a. Skr. S. 801. Det kunde derfor siges, at Capellanen „havde sit eget Sogn at varetage," og tillige, at Sognepræsten var „dets rette Sogneherre" — saal. i Actstykker hos Bloch a. St. S. 747 og 797.

[491]) Oluf Lauritzen Graae, Stephan Lauritzen og Christen Andersen nævnes som afgaaede 1561, 1571 og 1590 (Bloch a. Skr. 785—86); men den Sidstes Afgang kommer i Strid med Angivelsen, at Eftermanden blev kaldet 1577 (Smstd.).

[492]) Bloch a. Skr. S. 786 og Jac. Madsens Visitatsbog ved Crone S. 22.

[493]) Bloch a. St. og Jac. Mads. Visitatsbog S. 29.

Gaards Herlighed med Ægt og Arbeide tilhørte Sognepræsten og var vindiceret ved et Thingsvidne i Berthel Langs Tid. I den senere Tid var denne Tjeneste nægtet Capellanen, og han maatte gaae til Landsognet. Han gjorde nu 1600 Paastand paa denne lille Andeel af Herligheden over Annexgaarden; Cantzleren talte for ham til Sognepræsten og skrev til Bisfoppen om at forhjelpe ham, mulig mod et Vederlag, til denne Ret, hvilken han iøvrigt ikke erkjendte for en Retsfordring og ikke tiltænkte de følgende Capellaner. Ved denne Leilighed udbryder Cantzleren i en Betragtning: „Præster tale nu meget om Barmhjertighed, men ingen findes hos dem. Denne fattige Mands Vilkaar ere ringe, har kun 30 Mark ..... Korn, gjør hver Søndag tre Tjenester og maa gaae tilfods." Uheldigviis mangler Angivelsen af Kornindtægten, men at den ikke var de 54 Td. Byg af St. Jørgens Rente, sees af det følgende Indhold af Canzlerens Brev, hvori han anbefaler Capellanen til at faae det ham i Erik Krummediges Fundats Tillagte af St. Annæ og St. Jørgens Alter. Man veed ikke, om Capellanen opnaaede Noget; han afgik kort før Niels Glad 1602; men Beforbringen af Annexbonden blev ikke tilstaaet de følgende Capellaner.

Ved Mads Jensens Afgang erfares ogsaa saameget om Embedets Besættelse, at Menigheden udøvede en vis Indflydelse derpaa; thi Niels Glad ønskede ved Canzlerens Bistand at udelukke den, idet han bad ham som Kirkens Patron at beskikke den, han anbefalede.[494]) Om denne, Jacob Pedersen, fik Kaldet, vides ikke; men i saa Fald var han der kun kort; thi den Næste Oluf Andersen var der allerede 1603 og afgik 1605. Denne Capellan geraadede atter i Strid med Sognepræsten om Embedets Pligter og Rettigheder: han

[494]) Ovenfor S. 167.

havde undladt at prædike til Helligaften til Alle Helgens Dag, fordi han meente, at det tilkom Sognepræsten saavel som Aftensang, da han „skulde takke til Aftensang, forbi han tog Offer til Høimesse.“ Biskoppen mæglede Forlig nærmest efter Capellanens Paastand, saaledes at Aftensangen skulde overtages af Sognepræsten paa Offerdage, men Helligaftener og Froprædiken stedse besørges af Capellanen. Tillige udvirkede han, at Sognepræsten lovede sin Bistand til at formaae samtlige Seden Mænd til at kjøre Capellanen, og da skulde Annexbonden tage sin Tour iblandt dem.[495] Om det paa denne Maade lykkedes Capellanen at faae Vogn til sin Kirke, er ikke bekjendt; et nyt Thingsvidne af 1611 om Sognepræstens Ret til al Ægt og Herlighed af Annexgaarden hentyder til ny Strid, og den Maade, hvorpaa Capellanen omsider 1636 fik denne Beforbring, lader ikke formode, at Seden Mænd lode sig overtale til at præstere den. Den næste Capellan Claus Rasmussen Juel kan kun have været der et Par Aar;[496] thi 1608 var Søren Oluffen og 1614 var Anders Hinrikſen Weil Capellan;[497] den Sidste blev senere Præst i Taagerup. Anders Jørgensen Mand kan saaledes kun have været der kort, da han 1616 blev kaldet til Kjerteminde.[498] Oluf Pedersen Holstebro var der i tre Aar. I hans Efterfølgers Kaldsbrev 1620, som haves, er det factiske Forhold udtrykkelig legaliseret: Sognepræst og Kirkeværger udstede Kaldsbrevet med Canzlerens (Jacob Ul-

495) Bloch a. Skr. S. 757 og 790 og nøiagtigere i Jac. Mads. Visitatsbog ved Crone S. 29.

496) Bloch a. Skr. S. 791 tillægger ham og Eftermanden tilsammen 11 Aar, men der ere tvende forbigaaede imellem dem. Claus Juel nævnes 1605 i Jac. Mads. Visitatsbog S. 30.

497) Anders Perlestikkers Beretning i N. Hist. Tidsskr. V, S. 150 og 153.

498) Bloch a. Sk. S. 791 tillægger ham en langt længere Embedstid.

feldts) Bevilling, og der siges deri, at han skal være Sognepræsten og Sognefolkene lydig. Denne Capellan Mouritz Christensen var imidlertid længe i Kaldet; han giftede sig 1631, men attraaede da ogsaa et andet Kald, som han mulig fik 1633. Laurids Andersen var den sidste Capellan før Embedets Gjenopreisning; han havde lovet den samme Lydighed og tog sin Føde to Dage om Ugen ved Sognepræstens Bord; med Undtagelse af Embedsboligen, var saaledes lidet eller intet Tegn tilbage paa Embedets Selvstændighed, og dersom ikke Kirken havde havt at vedligeholde Boligen, vilde den rimeligviis ogsaa have været borte. Den laae i Frue Kirkestræde og forblev ved Embedet ligetil dets Nedlæggelse.

Om Sognepræsten Mag. Ludvig Michelsens ædle Characteer eller andre Forhold, mulig den ved hans Død indtraadte Vacance 1643, have været Grunden til Forandringen, vide vi ikke; men den Ordning, der forefindes senere, maa antages at være truffet ved denne Tid, da den i Aaret 1637 ansatte Capellan Hans Andersen Eblemand forblev i Embedet i 47 Aar og nød megen Anseelse. Muligt var det vel og, at den kunde hænge sammen med Provstiets Opløsning 1661, men det er ikke rimeligt, at han skulde have kunnet udholde de gamle Forhold i 23 Aar. I hans Tid (der siges, fra 1636 til 1656) havde Capellanen Beforbring af Annexbonden, men siden (maaskee da Annexgaarden blev liggende øde efter Krigen) af samtlige Seden Mænd, og da de 1677 atter gjorde Vanskeligheder, udstedte Stiftamtmanden Erik Banner et truende Brev af 17de Dec. 1677, hvori han bød dem opfylde denne Pligt uden Indvendinger. Men den vigtigste Forandring bestod i, at Capellanen fik sin faste Løn som Præst af det Embede, hvori han meest tjente Præsten, nemlig hele Seden Sogns Korn- og Qvægtiende (med

Undtagelse af Annexgaardens) og alle Accidentser;[499]) paa dette Punct forblev Embedet til 1739.

Hans Eblemand er iøvrigt berømt for sin Fromhed og Nidkjærhed, og som han stod i Helligheds Ry hos sin Samtid, saaledes har han derved erhvervet sig en fortjent Plads i Kirkens Annaler.[500]) Han gjorde daglig sin Bøn for Alteret, paa Prædikestolen og paa sit Gravsted i Frue Kirke (hvor hans Hustru hvilede fra 1659) og hver Søndag Morgen, før han reiste til Seden, i St. Knuds Kirke.[501]) Smag og Dannelse holdt just ikke Skridt med Nidkjærheden, og „Gamle Hans" maatte erfare, at han ikke var saa yndet Taler, som hans personel Capellan og Eftermand Jørgen Clausen Sebbelov. Denne var Hører ved Skolen, ogsaa efterat han 1674 var blevet Eblemands Medhjelper. Som residerende Capellan 1684 fik han Boligen forbedret, men indlod sig i en mislig Strid med Sognepræsten om Annexgaarden, paa hvilken han meente, som Præst for Seden, at kunne gjøre Fordring; han vidste ikke, at den kloge Mag. Windsløv var i Besiddelse af utvivlsomme Adkomster, ligesom han erkjendtes for den rette Sogneherre til Seden, der selv forrettede Tjenesten tre Gange om Aaret. Han blev forflyttet 1690 til Strynø. Eftermanden Jens Pedersen Zeuthen afgav en Indberetning om Embedet, som ikke mere er til, men hvori han bemærkede, at han ikke tog Offer af dem, som bleve offentlig afløste, hvilket ellers skulde være Skik. Han døde 1692, og Eftermanden Jens Pedersen Skaarup, som havde ligget 10 Aar i Kjøbenhavn og skrevet nogle smaae

499) Saaledes angives i Beretn. 1690 og gjentages i Rsc. 3die Apr. 1739.

500) Pont. Ann. Eccl. IV, 321. Bloch a. St. S. 796 fgg.

501) Hans Gravsteen laae indtil 1850 midt i det søndre Sideskib.

Skrifter, ægtede hans Enke og levede til 1730, som Præst kaldet „den fromme Hr. Jens“.[502])

Peder Olufsen Krysing tjente i 9 Aar som Capellan og i 5 som Sognepræst. Ved hans Overgang til sidstnævnte Embede, blev en stor Forandring iværksat med begge. Han fandt sig besværet ved Tjenesten i Seden, og forestillede ved Vacancen General-Kirke-Inspectionen, at hans dobbelte Embede, der kunde medføre henimod 300 Prædikener om Aaret, baade var for omfattende og for slet lønnet, og at Seden Kald kunde bedre forbindes med Aasum, medens han meente, at Kjøbstedindkomsterne kunde være tilstrækkelige til begge, saa at hver af de tvende Compastorer kunde faae 400 Rdl. Det var i Tidens Aand at see de uheldige Annecteringer af Landsbykald ophævede, og da Aasum besørgedes af en Vicar for Lector Theologiæ, kunde tvende Ulemper afhjelpes og begge Sogne vinde en fast Præst. Regjeringen gik ind paa Krysings Forslag, men bibeholdt dog en Forskjel mellem de tvende Geistlige ved Frue Kirke, saaat den Ene blev Sognepræst, den Anden Capellan. Den kaldte Krysing til Sognepræst, den personelle Capellan Salomon von Haven til residerende Capellan, og Lectorens Vicarius i Aasum til Sognepræst for Seden. Annexgaarden tilfaldt dermed Denne, men de Indkomster, der iøvrigt havde hørt til Sognekaldet, skulde deles, saaat Capellanen fik ⅓ af Korn- og Qvægtiende og af alle Accidentser, medens hvert af Embederne beholdt, hvad det tidligere havde i Byen, Offer o. s. v.[503]) Dermed var Capellaniet bragt til sin sidste Epoche og stod uforandret til dets Nedlæggelse.

Salomon v. Haven istandsatte og udvidede Capel-

---

[502]) Bloch a. Sk. S. 804.

[503]) Rsc. 3die April 1739 og foregaaende Skriv. fra General-Kirke-Insp. af 24de Febr. 1739.

lanresidentsen 1741 paa egen Bekostning, og gjorde sig ogsaa fortjent af Kirkens Reparation. I hans Tid blev Embedets Byrder betydeligen formindskede ved Afskaffelsen af de mange Ugedagsprædikener,[504]) og det kunde derfor ikke falde ham besværligt, at al Altertjenesten 1741 blev ham paalagt formedelst Sognepræstens Svagelighed.[505]) Men Froprædiken vedblev dog i Frue Kirke saavelsom i St. Knuds til 1784 (Rsc. 11te Juni). v. Haven blev 1750 faldet til Sognepræst og forfattede det store kobberstukne Lykønskningsdigt til Kongens Fødselsdag 1757.

Efter v. Havens Forfremmelse fulgte Bo Brodersen Hagen, der 1754 blev Sognepræst til St. Hans Kirke.[506]) Christopher Gottschalch blev 1770 Præst til Hospitalet og Paarup, Christian Seidelin 1776 Sognepræst ved Kirken,[507]) Henrik Jespersen Clementin 1783 befordret til Lolland,[508]) Lars Christian Dan, forhen Catechet ved Holmens Kirke, 1797 til Sjælland.[509]) Den sidste Capellan var Andreas Borch, forhen Præst i Ribe Stift og 1809 forflyttet til Tommerup og Brylle, hvor han døde 1811.

Dette Capellanie var nemlig et af dem, som Rsc. 30te Sept. 1803 bestemte til Nedlæggelse til Fordeel for Skolevæsenet; en ordineret Catechet skulde træde istedet for at tjene Skolen og Kirken paa eengang. Han skulde beholde Capellanens Offer, saaat det Motiv, at befrie Menighederne for altfor megen Offerpligt, ikke her kunde finde Anvendelse. Man meente snarere, at Embedet var overflødigt, da Froprædiken

[504]) Rsc. 1ste Mai 1739.
[505]) Bloch a. St. S. 777.
[506]) S. ovenf. S. 139—40.
[507]) See nedenfor S. 181.
[508]) Nyerup og Kraft Lit. Lexicon S. 124.
[509]) Smstd. S. 132.

var afskaffet 1784, undtagen 4 Gange aarlig, og der siden 1739 kun holdtes een Ugeprædiken, ligesom de fem Ugeprædikener i Fasten 1802 (Rsc. 22de Febr.) vare indskrænkede til to; det syntes alene at være Aftensangstjenesten, der derved tabtes, og man anslog ikke en Prædikenen høit i den Tid. Men man oversaae aldeles, baade at to Gange Gudstjeneste er meget vigtig i en stor Menighed, hvor ei alle kunne komme til een Tid, og at den aandelige Paavirkning ikke lader sig maale efter Timer, men høiligen befordres ved flere Personligheders Samvirken, og man oversaae, at et stort Landsogn, som laae til Frue Kirke, tabte Leiligheden til at besøge Kirken paa den Tid, som ofte var beqvemmest for Landboerne, ligesom at det ogsaa i sig selv er et Misforhold at byde en Menighed, som nu bestaaer af omtrent 4000 Mennesker, een eneste Gang Gudstjeneste hver Søndag.

Skolevæsenets Fordeel blev ikke stor: Capellanresidentsen blev solgt for c. 2500 Rdl., og den tredie Deel af Tienden, som tilhørte Capellaniet og ansloges til 250 Rdl., tilligemed en Jordskyldsafgift af 8 Rdl. 20 ß. tilflød Skolevæsenet, dog først efter den daværende Sognepræsts Afgang, der beholdt saavel den som Renten af Boligen for sit forøgede Arbeide. Da der nu skulde lønnes en Catechet med omtrent Tiendens Beløb, var det kun hans Timer, Skolen vandt, og den tabte endog en Deel af det Bundne, da Landdistrictet Eiby 1826 havde faaet sit særskilte Skolevæsen og reclamerede sin Anpart af Capellaniet. Cancelliet resolverede, at Killerup og Eiby Skolecommune skulde have en Trediedeel af den inddragne Tiende.[510])

Saaledes ender Capellaniets Historie med, at tvende Skolecommuner gjennem det har erhvervet en væsentlig Bestanddeel af Sognekaldets og Kirkens oprindelige Eiendom.

510) K. Sk. 26de Juni 1827.

Den nye Catechet fik ingen Bolig anviist, men har i senere Tid beboet den Bygning, som Sognepræsten v. Haven den Ældre havde skjænket Sognet til Skole. Catecheterne have været Danq. Faaborg fra 1813, Hans Rannestad fra 1825, Jens A. Brasen fra 1829, G. C. R. Borch fra 1832, Fr. C. Petersen fra 1843, Th. Steenbuch fra 1848 til 1854.

§ 4. Sognekaldets Historie fra 1739.

Efter P. O. Kryssing, en nidkjær Mand, som kun kort forblev i det beklippede Embede, da han døde 1744,[511] fulgte Mag. Laurids Jensen Brønblund, som var blevet Student i sit 12te Aar og havde med saadan Iver dyrket Astronomien, at han har forfattet Almanakkerne for 1726 til 1729. Han var 1744 kaldet til Capellan til Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, men forfremmedes allerede 1745 til dette Embede, hvori han tidlig døde 1750.[512] Nu fulgte den yngre v. Haven, som hidtil havde været Capellan, og efter ham 1776 ligeledes Kirkens Capellan Christian Seidelin, der kort før hans Død var blevet ham formelig adjungeret med Succession. Han var en videnskabelig dannet Mand og deeltog i Tidens kirkelige Polemik; han forbedrede Præstegaarden betydeligt 1778—80; han døde 1799.[513] Tobias Wirth havde været residerende Capellan til St. Knuds Kirke,[514] var en kyndig Mand i practiske Forretninger. Om Præstegaarden havde han en Strid med sin Formands Bo, og skjønt der ikke var meget at istandsætte, erhvervede han 400 Rdl. under

511) Bloch a. Skr. S. 772.
512) Lit. Lex. S. 101 og Bloch a. Skr. S. 773.
513) De samme Skrivter S. 551 og 778.
514) See ovenf. S. 77 Not. 222.

Form af Indløsningssum af sin Eftermand.[515] Han førte en Strid med St Knuds Sogn om et Huus Syd for Byen og fornyede Striden med St. Hans Sogn om Blæsenborg Huse.[516] I hans Tid faldt Byens Fattig- og Skolevæsens Ordning og Frue Kirkes næstsidste Reparation, i hvilke Sager han tog virksom Deel. Ved hans Embedstiltrædelse blev Brugen af Kirkens Jorder vel paa hans Embedstid indrømmet ham, men dog kun mod en forhøiet Afgivt af 15 Td. Byg, hvorved Forholdet blev staaende til hans Eftermands Død, skjønt der ved hans Afgang blev gjort Skridt til at tilegne Kirken en friere og fordeelagtigere Brug af dem. Medens Embedet leed nogen Afgang derved, vandt det derimod ved det residerende Capellanies Nedlæggelse, som foregik 1809. Hermed hængte det mulig sammen, at Gudstjenesten ved Rsc. 18de Jan. 1813 blev indskrænket paany: de ugentlige Fredagsprædikener i samtlige Byens Kirker bortfaldt, og i det Sted skulde holdes een hver Maaned for Altergangens Skyld;[517] Fasteprædikenerne indskrænkedes til een hver Onsdag i St. Knuds Kirke af alle Præster efter Omgang. Naar vi hertil føie een Høimesse i hver Sognekirke og Aftensang alene i een, og ved Festerne i to, samt tre Gange aarlig Froprædiken i tvende Kirker, have vi et Prædikereglement, der danner den yderste Contrast til det, som Christian den Fierdes Dage frembød.[518]

Efter Wirth fulgte 1821 Augustin Herm. Steenbuch, som beklædte Embedet til 1845.[519] I Vacanceen efter

---

515) Ref. 19de Febr. 1802.

516) Ovenfor S. 140.

517) At denne senere er aflagt, er consequent, da Altergang i sig ikke opfordrer til Prædiken, naar man ellers anseer Ugeprædikener for overflødige.

518) See ovenfor S. 62.

519) Barfoed Danm. Geistl. S. 179—80. Erslevs Forf. Lex. 3die Bd. S. 222.

hans Død skete den sidste Forandring med Embedet, idet Spørgsmaalet om Sognekaldets Forhold til Kirken med Hensyn til den Jord, som Præsten hidtil havde drevet mod en Afgift, blev afgjort ved Kgl. Resol. 24de Juli 1845, saaledes at Præsteembedet beholdt omtrent 30 Td. Land afgiftsfrit og et Huus, som var opført paa en af Markerne.[520])

§ 5. Kirkebetjentene.

Sognedegnens Embede ved Frue Sogn blev 1541 tillagt en af Skolens Hørere. Efter Erik Krummediges Fundats skulde han nyde samme Løn som de andre tvende Sognedegne;[521]) men da Landsognet, her var saa betydeligt, har han rimeligviis havt en anseelig Indtægt af Qvægtiende og Degnekorn; thi skjønt St. Hans Sognedegn fik 18 Mark mere, fordi han ingen Bønder havde,[522]) var Frue Sogns Degnekald dog bedre, efterdi det laae allerede i Begyndelsen af 17de Aarh. til den næstøverste eller fjerde Lecties Hører.[523]) Om han havde Bolig i Kirkens Latinskole, vides ikke; saalænge den stod i sin gamle Form, er det rimeligt, men efterat den var blevet forenet med Albani eller St. Knuds Skole, boede Klokkeren i det gamle Skolehuus. Sognedegnen havde indtil 1572 daglig Chorsang Morgen og Aften i Frue Kirke; men ved Communitetsfundatsen blev den afskaffet.[524]) Mulig hidrører det herfra, at denne Sognedegn havde 12 Mk. eller

---

520) S. nedenf. i Kirkens Hist. S. 200.
521) Ovenf. S. 78.
522) Ovenf. S. 106.
523) Anders P. Perlest. Beretn. i N. Hist. Tidsskr. 5te Bd. S. 157: „Høreren udi fjerde Lectie siunger til vor Frue." Ligeledes 1690 „fjerde Lecsehører og Chordegn her til Kirken" (i Kirkeregnsk.) og 1742 s. Hofm. Fund. V, 56.
524) Ovenf. S. 43. 100 og 104.

3 Daler af Kirken, som gik over til 2 Rdl.[525]) Embedets øvrige Historie bestaaer som de andre Sognedegnekalds meest kun i den successive Opkomst af andre Kirkebetjeninger, til hvilke Degnens Forretninger gik over, indtil denne som de andre Degne gav Plads for den danske Skoles Chordegn, og Latinskolen kun beholdt enkelte Bestanddele af det gamle kirkelige Degneembede.

Ved Siden af Chordegnen stod i ældre Tider et anseeligt Chorpersonale: Frue Kirke havde som de andre Sognekirker sine tolv Degne, en Stiftelse af Dronning Margarethe og Kong Erik.[526]) Nærmest bestemte til at gjøre en daglig Tjeneste Morgen og Aften for Stifternes og deres Forældres Sjæle, medens Kirken selv formodentlig havde andre Chorsangere af sin Skole,[527]) gik disse Degne i Arv til den evangeliske Gudstjeneste og bleve dens eneste Chor. Provstiet maatte nemlig vedblive at udrede Lønnen, som tillige var et vigtigt Skolebeneficium. Saalænge der endnu var en Skole ved Frue Kirke, kunde Bestemmelsen om den daglige Tjeneste let opfyldes, idet en Lærer og 11 Discipler holdt Tjeneste med Læsning af den hellige Skrivt og Sang, som Kirke-Ordinantsen foreskrev. Men efter nogen Tid, mulig da Skolen var blevet forenet med St. Knuds, finder man, at denne Tjeneste blev forsømt; dette var Tilfældet en Tidlang før 1568; men da fornyede Rigscantzler Axel Urne ved en Forhand-

525) De kaldes „Hørerens Løn" og „Chordegnpenge", og forefindes allerede i det første Regnskab 1664. Hos Hofm. (Fund. V, 74) kaldes det Nyt-Aars-Gave. Nu ere de formodentlig indbefattede i Klokkerens Løn.

526) Ved. Sim. 1ste D. 2det H. S. 81 efter Hvitfeldt S. 1086; s. ovenf. S. 161.

527) Dette er ikke blot rimeligt, fordi Skolen var ældre og havde andre Stipendier, men forudsættes ogsaa, naar det engang vides at være skeet, at denne Kirketjeneste standsede i nogle Aar 1501 (smstd. 2den D. 1ste H. S. 71).

ling med Bisfoppen og Skolen alvorligen den til Beneficiet knyttede Betingelse.[528]) Imidlertid varede den fornyede daglige Sang kun i tre Aar, thi 1572 (ved Communitetsfundatsen) blev al Skolens daglige Tjeneste henlagt til St. Knuds Kirke. Men da blev det tillige indskjærpet baade, at det samme Antal Disciple skulde synge om Søn- og Helligdage i Frue Kirke, og at de skulde have den samme Løn derfor af Provstiet som hidtil.[529]). Skolens Forpligtelse vedblev til Foranbringen 1803; men om Lønnen ogsaa vedblev, og hvorledes den mulig ved Provstiets Opløsning er blevet Skolen vederlagt, vides ikke; men eftersom Biskop Jac. Madsen ikke omtalte Provsten, da han klagede over Lehnsmanden i St. Hans Kloster, der tilbageholdt en lignende Understøttelse til Skolen,[530]) er det rimeligt, at Provstiet ikke har unddraget sig en Ydelse, der formodentlig ved en Ansættelse i Penge var blevet meget ringe i Tidens Løb. Dersom den blev paaagtet ved Provstiets Opløsning, kan den være indbefattet i det, som blev udredet af St. Hans Kloster til Skolen;[531]) men den burde da egentlig saa atter i 1803 have været overført til Borgerskolen og Chordegnen.

En Klokker forekommer vel ved denne Kirke allerede i det først bekjendte Kirkeregnskab 1664; men han kaldes endnu indtil 1677 kun Ringer; men „Matthias Ringer" blev da til „Matthias Ludvigsen, Klokker," og hans Bolig

528) Docum. af 24de Dec. 1568 i Bispe-Arch. Tjenesten betragtes af Canzleren fra de tvende Sider, at den var til Guds Ære og til Disciplenes Øvelse og Forbedring; og han driver stærkt paa, at den fremtidig skulde holdes „uden al Forsømmelse, Utugt og anden Letfærdighed" (ɔ: Mangel paa Orden og Paapasſenhed). At han skulde have tilbageholdt Beneficiet, antydes ikke, men kun at Locat og Disciple havde forsømt Tjenesten og hans Formand ikke paaseet det.

529) Hofm. Fund. V, 65.

530) Ovenf. S. 105.

531) Ovenf. S. 105.

kaldtes allerede tidligere Klokkerresidentsen. Klokkerens Løn af Kirken var 98 Mk. eller 24½ Daler, som blev 16 Rdl. 2 Mk., og desuden Betaling for at reenholde Inventarium.[532]) Iøvrigt havde han Indtægt af at grave Gravene (efter Taxter af 1672 og 1683), saaat Kirken endnu intet Graverembede havde.

Blandt Klokkerne har Johan Parman, som levede til 1751, stiftet sig et Minde i sin Kirke, idet han skjænkede to Lysekroner til at ophænges i Choret og et af Sideskibene (Mandscapellet) og til Lys til samme bestemte efter sin og Hustrues Død (1756) et Legat (50 Rdl.)[533]). I hans Embedstid oprettedes de muleske Skoler, hvoraf en fik sin Plads paa Frue Kirkegaard, formodentlig i den Skolebygning, som Præsten v. Haven paa samme Tid opførte paa et Hjørne af Kirkegaarden og skjænkede Sognet; men Joh. Parman blev ikke Catechet, hvorimod hans Eftermand Fred. Kyhl, der i Regnskabet benævnes „Seigneur Kühl", og de følgende Klokkere[534]) forenede Catechetembedet med Kirketjenesten, indtil de ved Skolevæsenets nye Ordning gik ind under det almindelige Skolevæsen. Kort før (1802) var Klokkeren tillige blevet Chordegn, og fik Høitidsoffer, Qvægtiende og Andeel i Versicularpengene samt 1 Tavle, hvilket Alt beregnedes til 47 Rdl. Af Kirken har han endnu 26 Rdl.

Som Catechet havde Klokkeren et Huus til Skole og et

---

[532]) I de Regnskaber, hvoraf dette er taget, sees tilfældigvíis, at Hans Hebbe var „Ringer" til St. Knuds Kirke 1680 og Jørgen Skrøder Klokker ved samme fra 1683, med hvilke tvende Navne saaledes Rækken af St. Knuds Kirkes Klokkere (ovenfor S. 81 Not. 234) kan forøges; de fik 2 Rdl. af Frue Kirke for at ringe de Dage denne Kirkes Præst gjorde Tjeneste efter sin Tour i Domkirken eller maaskee i Graabrødre Kirke, jf. ovenfor S. 63 Not. 172.

[533]) Hofm. Fund. VI, 298—99.

[534]) C. N. Ferslev 1775 forflyttet til St. Knuds Kirke 1799, H. A. Barfoed 1799 til 1835, F. L. Faber 1836, H. A. T. Schønberg 1848.

andet til Bolig. Det sidste var oprindelig den gamle Latinskole paa Kirkegaardens søndre Side, som med Føie kaldes „den største Antiqvitet i Odense“,[535]) thi det er den Bygning, som spores fra det 14de Aarh. og modtog sin sidste Ombygning 1528. I Tidens Løb havde Klokkeren ombyttet disse twende Huse: den gamle Klokkerresidents var blevet Skolelocale og fik den Marmorplade paasat, hvorpaa den betegnes som en af de muleste Skoler; Klokkeren havde Bolig i det nyere Skolehuus paa Hjørnet af Kirkestrædet, indtil det 1835 overlodes den ordinerede Catechet. Klokkeren har Bolig som Skolelærer.

En Graver nævnes vel ved denne Kirke i Slutningen af det 17de og i det 18de Aarh., men han var kun Klokkerens Karl og havde ikke anden Løn af Kirken end 2 Rdl. senere 4 Rdl. for at træde Bælgen og lidet Vederlag for andet Arbeide, Reengjøring, Sneekastning, Kirkeuhret o. desl.[536]) Da der i Aaret 1802 af Regjeringen blev forlangt Oplysning om alle Gravertjenesters Løn, svarede derfor Klokkeren ved Frue Kirke ligesom ved St. Hans Kirke, at der ingen Gravertjeneste forefandtes; paa gjentaget Fordring maatte Klokkeren forklare, at han pleiede at give ham 10 Rdl. for at ringe, og at han for andre Smaatjenester havde 12 Rdl. af Kirken og omtrent 66 Rdl. uvisse Indtægter. Da Graverembedet fra denne Tid blev en særlig Kirketjeneste, fik han 20 Rdl. af Kirken for Ringningen. Paa Assistentskirkegaarden bidrager Kirken til Under-Graverens Løn med 42 Rdl.

Organisten eller Orgemesteren havde fra gammel Tid 3½ Pd. Rug og Byg, som gik over til 8 Td. 6 Skp. Rug og 10 Td. 4 Skp. Byg, og som formodentlig var ham til-

---

535) Pont. Danske Atlas VI, 593.

536) Jens Graver 1675, Søren Graver 1740, Henrik Ahrensen 1754, Niels Larsen 1770, C. Krone 1791, D. W. Nielsen 1813, B. Andersen 1849; (tildeels meddeelt af den nuværende Klokker).

lagt af Provstiet, ligesom Organisten ved St. Hans Kirke havde sin Løn af Klostret. Men denne Lønning forblev paa Kirken, som ogsaa udredede 3 Rdl. 2 Mk. som Huusleie til ham. Om han engang har havt en Bolig, vides ikke.[537] I Aaret 1758 paatog Nic. Bruun sig efter Menighedens Ønske at spille Orgelet ogsaa til Aftensang, og paa samme Tid blev hans Kornindtægt (omtrent efter daværende Kornpriser) og Huusleie ansat til 50 Rdl. Senere forhøiedes hans Løn (1774) til 60 Rdl. og er omsider steget til 100 Rdl., som udredes af Kirken. En Bælgetræder har nu 15 Rdl. og Kirkens Uhrmager 40 Rdl.

§ 6. Frue Kirkes Historie.

Frue Kirke havde i Aaret 1467 modtaget en Hovedreparation[538] og havde rimeligviis allerede da væsentligen erholdt det Udseende i Henseende til det Udvortes, som den senere har bevaret. Kun har den i ældre Tider havt et Spiir paa Kirketagets Kors, thi saaledes er den afbildet paa Grundtegningen af 1593; naar det er nedtaget, vides ikke. En af Kirkens Tilbygninger er mulig tilkommen efter 1467, men dog før Reformationen, da Provst Urne synes at have opført det Capel ved Kirken, hvori han tog sit Hvilested, rimeligviis den Tilbygning, som nu kaldes Sacristiet.[539] De twende andre

---

537) Af de mange Organister, der have været ved denne Kirke, ere mig forekomne Jac. Pahl (1690), Lauritz Jacobsen (1701), Enoch Enochsen (1720), (Zimmer?) Kock og J. Fibiger (1729), Nic. Bruun (1743), S. Fange (1772), S. F. Schönberg (1804), N. Fischer (1805), F. Foersom (1836), L. P. T. Tellefsen (1854). Ved Schönbergs Beskikkelse 1804 findes, at det kongelige Capel overlod Stiftsøvrigheden at besætte Embedet, forbi Stabsmusicanten som ukyndig i Orgelspil ikke vilde overtage det og ingen af Capellets Medlemmer attraaede det.

538) Ved. Sim. 1ste D. 2det H. S. 167—67.

539) Den betegnes nemlig: „Sønden i vor Frue Kirke for vor Frue Alter,“

Tilbygninger, som nu danne Kors-Kirkens Sidefløie og som ogsaa indvendig noksom adskille sig fra den oprindelige Bygning, vare i den catholske Tid Capeller og tjente formodentlig baade til Begravelse og til Altertjeneste; de kaldes endnu, efterat de forlængst ere indrettede til Menighedens Brug, „Karlecapellet og Fruentimmercapellet;“ maaskee har eet af dem engang i de allerældste Tider været bestemt til Præsternes Bolig.[540]) Kirken har ogsaa havt et Vaabenhuus, frembragt ved Forlængning af Taget paa den nordlige Sidefløis vestlige Side, hvorfra var Indgang saavel til dette som til Kirkens Skib. Menigheden havde desuden Indgang gjennem Taarnet og i den søndre Sidefløi, ligesom nu. Kirkegaarden har øiensynligen strakt sig videre i sydlig Retning end nu: den gamle Skole laae paa dens Grund, og dens Ringmuur gaaer som Grundvold ind under den ene Side af det første Huus i Kirkestrædet syd for Kirkegaarden.[541])

Det er overhovedet kun stumme Vidner, af hvilke Frue Kirkes ældste Historie maa øses. Blandt dem er eet, hvis Indhold er saare dunkelt: en Steen har der været i Kirken, paa hvilken alene læstes: MCCCLIII in octava assumtionis beatæ Mariæ, — maaskee et Minde om en Restauration.[542])

(Dansk Mag. I, 294), og et vor Frue Alter befandt sig i Sacristiet. S. Not. 544.

540) Resen i Atl. Dan. omtaler, at „vor Frue Kloster blev forflyttet og Bygningen forvandlet til et Capel, som forenedes med Kirken.“ Men da der ikke kan have været noget særligt Kloster ved denne Sognekirke, maatte det mulig være at forstaae om Præsteskabets Fællesbolig ved Kirken, der ogsaa kaldtes claustrum. (Jfr. Ved. Sim. 1ste D. 2det H. S. 202—3).

541) Om denne Catechetbolig s. ovenf. S. 187. I dette Aar indskrænkes Kirkegaarden lidet paa den vestlige og nordlige Side til Fordeel for Gaderne, og den nævnte Bygning, som tilhører Skolevæsenet, agtes borttaget.

542) Ved. Sim. 1ste D. 2det H. S. 48.

Andre Vidner ere Altere og Vicarier, af hvilke denne Kirke ikke havde faa, uagtet den ingenlunde blev søgt som Begravelsessted i den catholske Tid. Da Christen Poulsen i Aaret 1561 skulde samle, hvad han kunde erindre eller opspørge om Altergodset i Odense, kunde han give Kongen Beretning om 11 Vicarier og formodentlig ligesaa mange Altere (foruden Høialteret) i denne Kirke.[543]) De have da opfyldt dens Capeller og Ydermure. Det mærkeligste var det, som skal have været i det nuværende Sacristie, stiftet 1470 af Skrædderlauget, som tilligemed dets Altertavle, et smukt udskaaret Arbeide, befandt sig der til vore Tider (nu indsendt til Museet), ligesom et colossalt Skab til dets vasa sacra befinder sig der endnu.[544]) Dersom det er det samme, som Provst Urnes Alter, saa havde de Urner taget dets Gods; kun en Rente af Skrædderlauget skulde tilflyde Capellanen. Paa lige Maade gik det med alle de øvrige: de bleve enten reclamerede[545]) eller anvendte til Lønninger; Kirken beholdt Intet af disse Stiftelser, i alt Fald intet Andet end Ornamenter og Klæder, af hvilke sidste den endnu i Aaret 1664 havde 4 couleurte Messehageler og 1 Munkekappe.[546])

Men hvad der tilhørte Kirken selv, blev her ret vel bevaret. Det stod allerede før Reformationen i et heldigere Forhold til Provstiet end Klosterkirkernes Eiendele til Klostre; thi som ovenfor bemærket havde Kirken allerede tidligere tvende

543) Af Altere nævnes af ham St. Ibs, Hellig-Kors, St. Gjertruds, Karinæ, Andreæ, Martini, Laurentii og St. Annæ Alter. Ved de øvrige Vicarier nævnes Alteret ikke; et benævnes Provst Urnes Alter. I Pont. Atlas (VI, 592) tilføies St. Jørgens og Bartholemæi.

544) Alteret var indviet Gud, If. Maria og St. Knud — og da man maa troe, at det var for dette, at Provst Urne lod sig begrave, kunde det ogsaa være det, som derefter fik Navn af hans.

545) Ogsaa Kongen tog sin Part: han var Patron for St. Gjertruds Alter (Ved. Sim. 2den D. 2det H. S. 119 og Chst. Poulf. Beretn.).

546) Invent. i Regnskabet.

borgerlige Kirkeværger, der deeltoge med Provsten i dens Forvaltning.[547]) De Midler, som da stode under deres Bestyrelse, maatte følge Kirken, da Provstiet i protestantisk Betydning gik over til at være Kirkens Patronat; men de vare vel ikke meget tilstrækkelige, naar Provstiet unddrog sig de Forpligtelser, som det dog vel stundom forhen havde overtaget mod sin Kirke. Den betydeligste Indtægt havde Kirken af Tiende af Sognet, og den blev mulig ved Reformationen forøget, da Bispetienden skulde deles mellem Kirke og Præst. Dernæst havde den Agre og Jordskyld af Huse i Byen; men andet Gods fik den ikke, om end mulig Et og Andet kunde have været tillagt Provstiet for Kirkens Skyld, og man finder ikke Spor af noget Krav paa Provstiet for nogen ældre Dotation, undtagen alene den Pligt at holde de 12 Chorsangere, som dog mere var Skolens end Kirkens Krav.[548])

Men med disse sine Rettigheder og Eiendele blev Kirken ikke ved Reformationen behandlet efter Lovens Forskrift, som Kjøbstedkirke at overgives Borgerskab og Magistrat. Den forblev i det nedarvede Forhold til den kongelige Lehnsmand for Provstiet, og jo anseeligere dennes Stilling var (da det fra 1546 skulde være Rigens Canzler) desto lettere kan det forklares, at man lod ham mere og mere handle med Kirken som Patron; maaskee har ogsaa Rigscanzlernes Liberalitet imod deres Kirke kunnet tjene til at dække det Unaturlige i Forholdet. 1596 siger endog Bispen ligefrem, at Canzleren havde jus patronatus til Frue Sogn.[549]) Kirkeværgerne vedbleve vel, men det er rimeligt, at de beskikkedes af Canzleren, og at han reviderede og deciderede Kirkens Regnskaber, hvorved de

547) S. ovenf. S. 160.
548) Ovenfor S. 184—185.
549) Jac. Mads. Visitatsbog v. Crone S. 26.

da mere bleve hans Betjente end Medbestyrere.[550] Det var derfor ogsaa ham, der med deres Samtykke bortfæstede Kirkens Eiendomme, og navnlig synes Eiler Grubbe at have foretaget saadanne Bortfæstninger til Mænd og deres Arvinger — som det hedte „forat Kirkens Jorder kunde desbedre holdes ved god Hævd", men ikke til Forøgelse af Kirkens Indtægter, thi Fæsteforholdet blev glemt og Afgiften uforandret.[551] Præsten fik mulig ogsaa da sine Jorder af Kirken for 2½ Pund Byg,[552] og flere andre Fæstere de Jordlodder, hvoraf der under Navn af Landgilde endnu den Dag idag svares en yderst ubetydelig Kornafgift (7 Td. 7 Skp. Byg) som en perpetueret Canon.[553]

Derimod blev Kirkeordinantsens Forskrivt bogstaveligen fulgt i en anden Henseende ved denne Kirke, nemlig i dens Forhold til Skolen. Naar en Stiftelse som Provstiet havde en Skole, hvis Bygning Provsten 1308 havde bygget,[554] hvis Rector og Disciple underholdtes af Provstiets almindelige Indtægter eller særegne til samme overdragne Eiendomme,[555] maatte den naturligst betragtes som hvilende paa Stiftel-

[550]) Dette bestyrkes derved, at da Rigscanzlerens Patronat faldt hen 1660, blev det Stiftsamtmand og Bisskop, der strax (mod Sædvanen i Kjøbsteder) udøvede disse Rettigheder. (En Erklæring af Magistraten 1688 siger dette, samt at Magistraten Intet havde med dens Regnskaber at gjøre).

[551]) Saaledes 1573 (Ved. Sim. 2den D. 2det H. S. 164) en stor Byggegrund i Byen for 2½ Mark aarlig Afgift. Og den Dag idag oppebærer Kirken af 12 Huse og Gaarde i Byen kun en Jordskyld af 6 Rdl. 3 Mk. 14 ß.

[552]) S. ovenf. S. 166.

[553]) Et Forsøg paa at fornye Fæstet og forhøie Afgiften 1704 blev uden Frugt.

[554]) Ved. Sim. 1ste D. 2det H. S. 11.

[555]) Rectorens Løn, 24de Td. Korn, maa antages at hidrøre fra Provstiet (smstd. og S. 100 og 160); Gamborg Provsti var givet til 12 Disciple (ovenf. S. 161); Bisskoppen forsørgede 32 (Ved. Sim. a. St.)

sen og ikke særlig paa Kirken (saaledes som ogsaa St. Knuds eller Albani Skole opretholdtes af St. Knuds Kloster).[556] Alligevel anvendtes Kirke-Ordinantsens Bud, at Kirkerne i Kjøbstederne skulde vedligeholde Skoler og Embedsboliger for Lærerne, paa Frue Kirke. Om det skete, saalænge den gamle Skole blev staaende selvstændig eller dog benyttedes til Skole,[557] vide vi ikke, saalidet som det er bekjendt, naar denne Skole blev sammensmeltet med den, som skulde være Byens eneste;[558] og selv efterat denne Forening var skeet, synes det, at St. Knuds Kloster afholdt de Omkostninger, som mulig netop i den Anledning bleve fornødne til Udvidelsen af St. Knuds Skoles Bygning.[559] Men da St. Knuds Kloster var blevet seculariseret, blev det forlangt, at Provstiet skulde tage Deel i Omkostningerne ved den følgende Udvidelse af Skolen, og Provsten Arrild Hvitfeldt lod da udbetale 150 Rdl. af Frue Kirkes Midler, medens Lehnsherren paa St. Knud udredede den større Part, ikke af St. Knuds Kirke, men af sit Eget ɔ: af Lehnets Indtægter.[560] Deslige Krav maatte saameget mere gjentage sig, som Cathedralskolen ved St. Knuds Kirkes Adskillelse fra Lehnet efterhaanden alene faldt St. Knuds Kirke til

556) Kirke og Kloster havde fælleds Kasse, og Skolen hvilede altsaa ogsaa paa Klostret s. ovens. S. 41.

557) 1539 fik den en Rector (ovenf. S. 163) og formodentlig en anden senere, Christen Christensen (Bloch f. G. S. 337), som derefter fik Provstiets Kirke Fraugde.

558) Maaskee 1552 jf. ovenfor S. 34.

559) 1554 fik Prioren Befaling at forlænge Skolen; (D. Mag. 2, 74) og den Steen med hans Navn og Aarstallet 1561, som dog nok oprindelig har havt Plads i Skolen, (Henrikſ. Bidrag t. Odense Skoles Historie S. 13 Not.) kan være et Tegn paa Befalingens Efterlevelse; men hvad han gjorde, maatte skee paa Klostrets Regning.

560) Skolen blev dengang „bygget og forlænget 12 Alen" paa denne Maade, (Jac. Madſ. Visitatsb. S. 26) og dermed betegnes en Ombygning, der snart kaldes en ny Bygning, snart en Forlængning. Jf. Henriksen a. Skr. S. 15.

Form af Indløsningssum af sin Eftermand.[515] Han førte en Strid med St Knuds Sogn om et Huus Syd for Byen og fornyede Striden med St. Hans Sogn om Blæsenborg Huse.[516] I hans Tid faldt Byens Fattig- og Skolevæsens Ordning og Frue Kirkes næstsidste Reparation, i hvilke Sager han tog virksom Deel. Ved hans Embedstiltrædelse blev Brugen af Kirkens Jorder vel paa hans Embedstid indrømmet ham, men dog kun mod en forhøiet Afgivt af 15 Td. Byg, hvorved Forholdet blev staaende til hans Eftermands Død, skjønt der ved hans Afgang blev gjort Skridt til at tilegne Kirken en friere og fordeelagtigere Brug af dem. Medens Embedet leed nogen Afgang derved, vandt det derimod ved det residerende Capellanies Nedlæggelse, som foregik 1809. Hermed hængte det mulig sammen, at Gudstjenesten ved Rsc. 18de Jan. 1813 blev indskrænket paany: de ugentlige Fredagsprædikener i samtlige Byens Kirker bortfaldt, og i det Sted skulde holdes een hver Maaned for Altergangens Skyld;[517] Fasteprædikenerne indskrænkedes til een hver Onsdag i St. Knuds Kirke af alle Præster efter Omgang. Naar vi hertil føie een Høimesse i hver Sognekirke og Aftensang alene i een, og ved Festerne i to, samt tre Gange aarlig Froprædiken i tvende Kirker, have vi et Prædikereglement, der danner den yderste Contrast til det, som Christian den Fjerdes Dage frembød.[518]

Efter Wirth fulgte 1821 Augustin Herm. Steenbuch, som beklædte Embedet til 1845.[519] I Vacancen efter

---

515) Ref. 19de Febr. 1802.

516) Ovenfor S. 140.

517) At denne senere er aflagt, er conseqvent, da Altergang i sig ikke opfordrer til Prædiken, naar man ellers anseer Ugeprædikener for overflødige.

518) See ovenfor S. 62.

519) Barfoed Danm. Geistl. S. 179—80. Erslevs Forf. Lex. 3die Bd. S. 222.

hans Død skete den sidste Forandring med Embedet, idet Spørgsmaalet om Sognekaldets Forhold til Kirken med Hensyn til den Jord, som Præsten hidtil havde drevet mod en Afgift, blev afgjort ved Kgl. Resol. 24de Juli 1845, saaledes at Præsteembedet beholdt omtrent 30 Td. Land afgiftsfrit og et Huus, som var opført paa en af Markerne.[520])

§ 5. Kirkebetjentene.

Sognedegnens Embede ved Frue Sogn blev 1541 tillagt en af Skolens Hørere. Efter Erik Krummediges Fundats skulde han nyde samme Løn som de andre tvende Sognedegne;[521]) men da Landsognet, her var saa betydeligt, har han rimeligviis havt en anseelig Indtægt af Qvægtiende og Degnekorn; thi skjønt St. Hans Sognedegn fik 18 Mark mere, fordi han ingen Bønder havde,[522]) var Frue Sogns Degnekald dog bedre, efterdi det laae allerede i Begyndelsen af 17de Aarh. til den næstøverste eller fjerde Lecties Hører.[523]) Om han havde Bolig i Kirkens Latinskole, vides ikke; saalænge den stod i sin gamle Form, er det rimeligt, men efterat den var blevet forenet med Albani eller St. Knuds Skole, boede Klokkeren i det gamle Skolehuus. Sognedegnen havde indtil 1572 daglig Chorsang Morgen og Aften i Frue Kirke; men ved Communitetsfundatsen blev den afskaffet.[524]) Mulig hidrører det herfra, at denne Sognedegn havde 12 Mk. eller

[520]) S. nedenf. i Kirkens Hist. S. 200.
[521]) Ovenf. S. 78.
[522]) Ovenf. S. 106.
[523]) Anders P. Perlest. Beretn. i N. Hist. Tidsskr. 5te Bd. S. 157: „Høreren udi fjerde Lectie siunger til vor Frue." Ligeledes 1690 „fjerde Lecsehører og Chordegn her til Kirken" (i Kirkeregnsk.) og 1742 s. Hofm. Fund. V, 56.
[524]) Ovenf. S. 43. 100 og 104.

Kirke, vare dens oeconomiske Vilkaar lidet gunstige: dens Korntiende var bortfæstet for 15 Pd. 4 Skp. Rug (ɔ: 37½ Td.) og 14 Pd. 8 Skp. Byg (ɔ: 43 Tønder), og dens andre Indtægter vare meget ubetydelige, saaat den hele aarlige Indtægt var mellem 200 og 300 Daler (ɔ: 800—1200 Mk.). Paa den anden Side havde den endeel faste Udgivter, som maa ansees arvede fra Provstens Bestyrelse, saasom Organistens betydelige Løn, 164 Mk.,[572]) Klokkerens 98 Mk., 4de Lecties Hører fik 12 Mk., Bælgetræderen 12 Mk., en Trompeter (Basunblæser) 32 Mk., Uhrmageren 20 Mk., og Eiby, Korup og Killerup Mænd 16 Mk., hvilket i Forening med endeel smaae Afgifter til Geistlige og Andre allerede udgjorde næsten Halvparten af Indtægten, og nu kom Stiftsskriverens og Kirkecommissairens Løn til, 12 Mk. og 15 Mk., og flere af Regjeringen paabudne Afgifter, hvoriblandt Princesseſtyr 1664 til Beløb 120 Mk. Alligevel skulde Kirken vedligeholde ikke alene sig selv, men begge de Geistliges og Klokkerens Residentser. Kirken trængte allerede stærkt til Reparation 1671, og man maatte see sig om efter nye Indtægter. Under 10de Jan. 1672 forordnede derfor Stiftsøvrigheden, at de, som havde Stolestader, skulde komme Kirken til Hjelp ved aarlig Afgift: de øverste Stole paa begge Sider tilhørte Kongen og Dronningen, de øvrige skulde betales efter deres Beliggenhed; tillige blev sat Taxt for Gravsteder og Klokker, som fornyedes 1682.[573]) Udentvivl indbragte Stolestaderne i Tidens Løb ikke meget, og Begravelser tilførte ikke heller denne Kirke betydelige Indtægter, thi Summerne, som testamenteredes til Vedligeholdelse, gave lidet

572) Ovenf. S. 187, her angivet til Penge efter det første Regnskab fra 1664.

573) Begge Actst. i den ældste Regnskabsprotocol.

Overstud eller vare ikke store.[574] Nogle smaae Udgivter fjernedes, saasom den besønderlige Afgift til Tiendeyderne.[575] Men den bedste Vei til at forbedre Kirkens Vilkaar vilde have været at vinde et høiere Udbytte af Tienden; men da den af Kirkecommissairen 1666 og atter 1674 var blevet bortfæstet paa de gamle Vilkaar, hvilket maaskee dengang var antageligt nok,[576] erhvervede Landcommissair Otto Pedersen sig 1692 kongelig Benaadningsbrev paa, at denne Kirketiende, paa hvilken han havde tilkjøbt sig det daværende Fæste, maatte forblive under hans Sædegaard Hollufgaard;[577] som Følge heraf maatte Stiftsøvrigheden 1721, da den blev fæsteledig, fæste denne Tiende til Gaardens daværende Eier Justitsraad Iver Andersen, der tilbød sig at betale 100 Rdl. i Indfæstning, og med Undtagelse af en Forhøielse af Indfæstningen til 160 Rdl. har fra den Tid hverken Afgift eller Indfæstning kunnet lade sig forandre, hvor uforbeelagtig end Handelen er for Kirken.

Kirkens trange Vilkaar bleve især følelige, da den 1740 behøvede en omfattende Reparation, der først var anslaaet til c. 3000 Rdl., men dog nedbragtes til 2300 Rdl. I total Mangel paa Hjelpemidler henvendte man sig til Kongen. De Geistlige og Kirkeværgen forestillede, at ingen Kjøbstedkirke

---

[574]) Dog vilde General Devitz's Begravelse under Sacristiet 1680 have været at undtage, da den ledsagedes 1691 med en heel Bondegaard, dersom ikke netop kun en bestemt Landgilde af 12 Rdl. var blevet tillagt Kirken. Gaarden blev solgt 1715 for 240 Rdl., der stode hos Præsten og senere laantes til St. Hans Kirke. Hofm. Fund. V, 218 og VI, 295—98. Jf. Schack 5te Bd. S. 12.

[575]) Det blev omsider i Aaret 1718 befundet, at denne Udgift var uhjemlet som en Levning fra den Tid, da Bønderne bragte Tienden i natura og havde faaet de 4 Rdl. til Øl.

[576]) Afgiften er Matrikkens Skyldsætning. Indfæstningen var 1666 kun 30 Dal., men 1674 dog 88 Dal.

[577]) Kongebr. 30te Jan. 1692.

skulde findes i slettere Stand, og anholdt om enten at faae Kirkens Tiende frigjort igjen eller at faae Hjelp ved en Collect. Kongen bevilgede da under 22de Jan. 1740 Kirken 1 Rdl. af hver Kirke i Fyen, en Bekkencollect ved alle Kirker og en Collectbog ligeledes i Fyen alene; hvorhos han bød, at Stiftsøvrigheden skulde ligne det Øvrige paa Odense By og sætte Menighed fremtidig for Kirkeskat. Det hele Udbytte af den bevilgede Contribution og Indsamling blev 324 Rdl., og det var umuligt at ligne det Manglende paa Byen. I denne Forlegenhed kom den virksomme Capellan Sal. v. Haven sin Kirke tilhjælp; han tilbød at skaffe 300 Rdl. som Gave af Menigheden og udkastede en Plan til at udføre Arbeidet med egne Kræfter; denne blev vel ikke ganske fulgt af Stiftsøvrigheden, men i Tillid til hans Løfte indstillede den, at 200 Rdl. maatte lignes paa de to andre Sogne og det Manglende laanes. Kongen bifaldt det og fritog Kirken for at vedligeholde Embedsboligerne, saalænge som den havde Gjæld.[578] Paa denne Maade og mod en Gjæld af 1300 Rdl. til Hospitalet og Communitetet erholdt Kirken en fuldstændig Reparation, ved hvilken Tagene bleve fornyede, Gulvene omlagte, alle Stole gjorte af Ny rc, og under den nidkjære v. Havens Medvirkning, der selv kort efter blev Sognepræst, blev Kirken snart istand til at begynde at afdrage sin Gjæld.

Kirkeskatten blev saaledes dengang undgaaet; de fornødne Midler erhvervedes ved en rigeligere Indtægt af de nye Stolestader, som vidner om en hæderlig Nidkjærhed baade fra Menighedens og fra Præsternes Side; ethvert Stolestade ligetil Klapperne i Sidegang og Hovedgang vare udleiede eller fæstede ved Midten af det 18de Aarh., og de indbragte omtrent 200 Rdl. aarlig, saaat Kirkens Indkomst steeg til 5 à 600 Rdl.

578) Rsc. 10de Jan. 1741.

Tillige var den ved Rsc. 24de April 1741 for stedse befriet for Præsternes Embedsboliger.

I Løbet af det 18de Aarh. sidste Deel forøgedes Kirkens Midler med endeel Capitallegater,[579]) og efterhaanden afbetaltes dens Gjæld; i det nittende Aarhundrede benyttede den 1806 den gunstige Leilighed til at erhverve den herlige Altertavle fra Graabrødrekirke, hvis Opsættelse og Transport kostede over dobbelt saameget som Indkjøbet;[580]) den gamle Tavle blev solgt 1812 for 80 Rdl.[581]) Men ved Pengevæsenets Forandring geraadede Kirken atter i en betydelig Tilbagegang. Forgjæves stræbte Kirkens Forsvar i Aaret 1822 at bøde paa denne ved Gjenerhvervelse af de Kirken tilhørende Jorder, som vare fæstede til Sognekaldet, og ved hvis Afhændelse den fornødne Sum til en Hovedreparation formeentes at kunne indvindes.[582]) De bleve endnu for den daværende Sognepræsts Embedstid ved Kaldet mod den tidligere Afgivt af 15 Td. Byg.[583])

Kirken maatte derfor omsider gribe til det allerede forlængst paaviste Middel at søge det Fornødne hos Menigheden. Dette var allerede skeet 1822 for St. Knuds Kirkes Vedkommende ved en Hjelpeskat, og da en betydelig Reparation i Aaret 1825 var fornøden, erhvervedes en kongelig Res. af 7de

---

579) Schack Fund. 5te Bd. S. 12.

580) Transport og Opstilling kostede 462 Rdl. 2 Mk.; Muren i Choret maatte gjennembrydes, for at bringe den ind.

581) Den blev kjøbt af Baron Stampe til Stampenborg, og er altsaa formodentlig anbragt i en sjællandsk Kirke. Det er rimeligviis den samme Altertavle, som Kirken havde anskaffet i Provst Urnes Tid, (s. ovens. S. 160 Not. 451).

582) Stiftsøvrigheden antog dengang, at de tilhørte Kirken; de bleve udbudte til Salg, men da der kun blev budt 3381 Rbd. for samtlige 49 Td. Land, fandt man det utilraadeligt at sælge dem, og Kirken fik ikke engang høiere Afgift.

583) Res. 11te Dec. 1822 s. ovenfor S. 182.

Jan. 1826 for Paaligning af en lignende Hjelpeskat i Frue Sogn, der beløb sig til c. 478 Rbd. Ved denne blev Trangen afhjulpet, saaat Kirken baade 1835 kunde ophæve Stolestadepenge og fra 1840 af endog undlade at opkræve den halve Hjelpeskat. Uden fremmed Hjelp kunde den endog see en meget omfattende Reparation imøde i Aaret 1839. Den vandt nemlig i Aaret 1846 omsider en forøget Indtægt af sine Jorder, idet Spørgsmaalet om Kirkens eller Sognekaldets Eiendomsret til disse endelig ved Vacance i Præstekaldet blev afgjort, saaledes at de deeltes mellem begge, hvorved Kirken erholdt fri Raadighed over omtrent 19 Td. Land (Koruplykken) samt Renten af 400 Rdl. af Kaldet, istedetfor den tidligere aarlige Afgift af dette[584]) — et Resultat, som man temmelig vilkaarlig udbragte for at see ligeligt paa begge Stiftelsers Tarv, da Meningerne vare saa ulige og vaklende i Henseende til det egentlige Retsspørgsmaal, om Kirken havde Dispositionsret over Jorderne, eller de vare (som de andre til Private fordum fæstede Jorder)[585]) blevne Fæsterens Eiendom mod den nedarvede Afgift. Ved Bortfæstning af denne Jord (paa 9 Aar) erhvervede Kirken en aarlig Indtægt af 300 Rdl. istedetfor de 15 Td. Byg, som de sidste Præster havde svaret.

Ved de saaledes forøgede og bevarede Indtægter er Kirken nogenledes betrygget med Hensyn til det allernødvendigste; men det gjør dog et sørgeligt Indtryk at see en vel funderet Kirke saaledes indskrænket til det Tarveligste og henviist til Menighedens Hjelp, hvor den havde rige Midler i sit Eget, dersom det ikke var den berøvet: den halve Tiende af over 305 Td. Hartkorn, som tilhører den, er ved Perpetuationen til en Herregaard indsvundet til tredie Delen af dens Værdie.

---

584) Kgl. Res. af 24de Juli 1845.
585) See ovenfor S. 192 og Not. 553.

Dette Misforhold vil dobbelt føles, dersom engang Landdistrictet skulde kunne faae sin egen Kirke, som det vel kunde behøve; da vilde ikke engang den hele Tiendeafgift være tilstrækkelig til at vedligeholde denne, medens Sogneboerne udrede mere, end dertil behøvedes.

I de sidste Aar har Frue Kirke modtaget en overordentlig Forbedring; efterat den i Krigsaarene var blevet benyttet til Varedepot, er dens Indre i Aarene 1851—52 blevet fuldstændigen ombannet, overeensstemmende med nyere Tids Smag og Fordringer, saaat den afgiver en særdeles hyggelig og lys Helligdom, hvori den prægtige Altertavle har en værdig Plads. Dens Ydre og især dens Omgivelser har ligeledes modtaget Forbedring, saaat den tillige vil danne en skjøn Prydelse for Byen. Men desværre har Arbeidet ikke kunnet strække sig til den mærkelige Altertavle, hvis tilbørlige og kunstforstandige Restauration vilde medtage en meget betydelig Sum. Et Kunstværk, som dette, er vel ikke heller af de Ting, som en ubemidlet Kirke kan være istand til at vedligeholde saaledes som det fra et høiere Standpunct maatte fordres, ligesaalidet som nogen Kirke (i det mindste ikke nogen almindelig Sognekirke) har kunnet lade et saadant forfærdige. Men naar Fortids Fromhed har skjænket saadanne Gaver til at pryde et Guds Huus, turde det vel ei heller være umuligt, at følgende Tiders gode Villie vilde række hjælpsom Haand til dets Vedligeholdelse, hvor det findes og omhyggeligen bevares og fredes.[586])

---

[586]) En liden Beskrivelse af den haves af Müllertz (Odense 1813), men en fuldstændigere og høist interessant kan ventes offentliggjort i Kirkehistoriske Samlinger af Pastor Dr. Wiborg.

Tillæg og Berigtigelser.

S. 24 Not. 47. Christian den Anden opholdt sig 1521 i Dronningegaarden (B. Sim. 2det Bd. 1ste H. S. 148), men dersom den efter Dronningens Død blev besat med Nonnerne allerede 1522 (1ste Sept.), maa den Gaard, som han beboede i Jan. 1523 og kalder „sin Gaard i Odense", være en anden Kongsgaard. (Smstd. S. 156).

S. 34 L. 7. Om St. Jørgens Gaards senere Historie s. Pont. Danske Atl. VI, 607.

S 46 L. 14. Kongebrevet af 1589 omtales ogsaa af Jac. Madsen (Visitatsb. S. 31), og de til St. Knuds Kirke derved henlagte Tiender siges at beløbe sig til 18 Pd. Korn. Ligeledes sees det (af samme Skrift), at denne virksomme Bisp satte private Velgjøreres Bistand i Requisition; han fik en Prædikestol til Kirken (1590) af Eiler Brochenhuus til Rakkebøl, og Penge til nye Vinduer (1591) af Fyens Adel.

S. 50 L. 6. En af Klostrets Eiere, Kjøbmand Eilschov, lod paa Ladens Plads opføre de 3 Huse, som han skjænkede til Fribolig for Trængende. (D. Atl. VI, 607).

S. 52 L. 28. Funds læs: — Fund.

S. 52 L. 29. dette. — udslettes (.)

S. 58 L. 22 og Not. 157. Til det, som hidtil har været bekjendt om Mag. Jørgen Simensøn, kan tilføies, at han havde mange Børn og megen Sorg i sin Familie, thi han mistede 8 Børn i Løbet af 14 Aar før 1587. Dette omtales i Fortalerne til de af ham i dette Aar udgivne Smaaskrifter. Det ene af disse er ogsaa urigtigen benævnet i vore Literaturlexica (Worm 2, 382 og Nyerup S. 556); det har Titel: „twende Tractater, den første et Trøsteskrift for frugtsommelige Qvinder og Barselqvinder, den anden en Underviisning for Foster-Modere efter Kgl. Maj. Ordinantze." Dette lille Skrift er 88 S. i lille 8vo; den første Tractat er tilegnet Odense Byes frugtsommelige Danneqvinder og Barselqvinder og er et ærligt og fromt Ord af en christelig Sjælesørger; den anden er henvendt deels til Øvrigheden, som bør drage Omsorg for Jordemødres Ansættelse, deels til disse selv, i Samklang med de i Kirke-Ordinantsen givne Antydninger. Fostermoder siges at bruges i somme Lande (Provindser) eensbetydende med Jordemoder (som ogsaa i Vid. Selsk. Ordbog bemærkes); men det sidste Navn udleder han af Jordefærd eller Begravelse, forbi Jordemoderens Forsømmelighed saa let kan blive Aarsag dertil.

S. 63 Not. 172. Ligeledes betalte Frue Kirke for Ringning hver tredie Uge, s. S. 186 Note 532.

S. 64 Not. 177. Dette hidrører fra, at Hospitalet havde kjøbt Hesselagergaard 1725 som Prioritetshaver og solgte den igjen 1726 med Und-

tagelse af Uhret og en Kakkelovn, som Kjøberen, Commerceraad Baggesen, ikke vilde afkjøbe det. (Bispe-Arch. Gudme H. Nr. 26.) Herved berigtiges ogsaa Rækken af denne Gaards Eiere i Danske Atlas III, 558.

S. 81 Note 234. Foran disse Klokkere kjendes endnu Hans Hebbe Ringer 1680 og Jørgen Schrøder Klokker ved St. Knuds Kirke 1683 (s. S. 186 Note 532). Hvoraf sees, at Navnet ogsaa først da opstod ved Domkirken.

S. 88 L. 24. Denne Kirkeskat paa St. Knuds Menighed, som blev paalagt 1822, er ophævet fra 1850.

S. 109 Note 318 tilføies: s. ovenf. S. 96 Not. 274.

S. 119 L. 23. St. Hans Kirke fik saaledes engang 200 Rdl., som Kong Christ. 5. paalagde en Adelsmand at betale for en overordentlig Dispensation til Ægteskab i forbudet Led, og ligeledes andre villaarligen dicterede Bøder, saasom 180 Rdl., som to Præster maatte bøde for en Vielse 1695. (Bispe-Arch. Odense H. Nr. 10).

S. 129 L. 12. 1660 læs: — 1560.

S. 144 L. 22. Mogen læs: — Mogens.

Jørgen Seefeldt og hans Bibliothek.

Ved

E. C. Werlauff.

I første Halvdeel af det syttende Aarhundrede fandtes i Midten af Sielland en Bogsamling, som i Størrelse og indre Værd neppe stod tilbage for Kongens eller Universitetets, men baade i Ind- og Udlandet nød en større Anseelse end nogen af Hine. Enhver som er nogenlunde bekiendt med vort ældre Bogvæsen vil vide, at Talen her er om det Seefeldtske Bibliothek paa Ringstedkloster, hvis Tab ogsaa henhører blandt de sørgelige Følger af en ulykkelig Krig. At kiende det, saavidt muligt, i dets blomstrende Tilstand, at oplyse de nærmere Omstændigheder ved dets Undergang, er i og for sig ikke uden Interesse. Men, naar en videnskabelig dannet Adelsmand, der opofrede saa megen Tid og Formue paa Tilveiebringelse af Skatte, af hvilke han ikke forbeholdt sig selv udelukkende Nydelse, tillige udmærkede sig som virksom Embedsmand, som retfærdig Dommer, som patriotisk Statsborger, og i flere Retninger maaskee var forud for sin Tid, da fortiener han fra fleer end een Side vor Opmærksomhed. Hertil kunne paa dette Sted kun leveres Bidrag; skiøndt der til en fuldstændig Biographie og Characteristik af denne mærkelige Mand neppe ville mangle Hielpemidler.

Jørgen Seefeldts Forældre vare Christoffer Lauridsen til Refsnæs og Else, Datter af Niels Mauridsen (Venderup) til Tustrup. Af 10 Børn overlevede 3 Sønner (Wiffert,

Jørgen og Enevold) og to Døttre (Anna og Maren) Faderen, der døde d. 2den Marts 1612. Jørgen var født paa Refsnæs d. 7de Marts 1594[1]). Om hans Ungdom og senere Uddannelse vides intet andet, end at han med sine Brødre gik i Viborg-Skole og siden af Faderen blev sendt udenlands, „boglige Kunster, høviske Sæder og andet Godt at lære“[2]).

Den første Gang Jørg. Seefeldt[3]) forekommer i nogen offentlig Forretning er i hans 30te Aar, da han, selv Anden, efter kongelig Befaling (14de Januar 1624) reiste over til Malmøe for der at arrestere en Borger som stod i Forbindelse med Catholikerne[4]). I A. 1627 var han med Kongen i Fyen, og gjorde senere Tieneste ved Hæren i Tydskland[5]). Samme Aar, d. 28de October, fik han Bestalling som Kongelig (Krigs-) Commissarius paa Samsøe, med maanedlig Løn saalænge han var i Tjenesten, af 150 Rd. Spec. samt Foder og Maal til 6 Heste; under s. D. fik Indbyggerne Brev om at være ham „vor Mand, Tiener og Kommissarius“ lydige, da han havde Ordre og Fuldmagt til at anordne alt Øens Forsvar vedkommende[6]). Formodentlig var det i denne Anledning, at

---

1) Hans Gravskrift i Blenstrup Kirke; Klevenf. Saml. i Geh. Archivet.

2) N. Lauridsen Arctanders Liigpr. over Cpher L. Seefeld, Kbhvn 1614. 4. Over Jørgen Seefeldt selv haves ingen trykt Liigprædiken og intet Universitetsprogram; rimeligviis, forbi han ingen Livsarvinger efterlod sig og hans Boe ei formaaede at bekoste saadanne Hæders-beviser.

3) Saaledes skrev han altid selv sit Navn og saaledes forekommer det næsten i alle Kongebreve; jfr. Danske Adels Lexicon. I Liigprædikenen over hans Fader og paa andre Steder, hvor Slægten omtales, skrives Navnet derimod Seefeld eller Sefeld.

4) Christian IV. Breve, ved C. Molbech 1. S. 148.

5) Ved. Simonsens Bidrag til J. Brahes Levnetsbeskrivelse S. 44. 47.

6) Siell. Register i Geh. Archivet; ligesom de følgende Noticer fra samme Kilde velvilligen meddelt af Hr. Registrator Kall Rasmussen. Om disse Landcommissarier, som havde Overopsyn over Forsvarsvæsenet s. Nyt hist. Tidsskrift V. S. 361.

han d. 30te s. M. erholdt Brev paa et Kannikedømme ved Roeskilde-Domkirke, naar Besidderen Holger Gagge ved Døden afgik († 1630); dog med Betingelse, at han skulde residere ved Domkirken og giøre lige Tynge og Tieneste med andre Kanniker efter Ordinantsen. Hans Virksomhed som Commissarius paa Samsøe ophørte nogle Maaneder efter Fredsslutningen eller d. 2den August 1629; d. 2den Marts 1630 fik han Qvittanz for sin Tieneste og tillige for en Sum Penge, som han havde modtaget til en Reise i kongeligt Ærinde fra Wolfenbüttel til Dirsau i Preussen, hvor den svenske Konge dengang opholdt sig [7].

I Aaret 1630, d. 31te Marts fik han, „vor Mand, Tiener og Landsdommer her udi vort Land Siellund" Forlehningsbrev paa Ringstedkloster, saaledes at han, for Landsdommerbestillingen, som og for Umage og Besværing med Klosteret at forestaae, aarlig erholdt til Klosterets og sine egne Folk 1800 Courantdaler og $\frac{1}{10}$ af den uvisse Rente og Indkomst, Stedsmaal, Sagefald m. m. [8]. 1640 kom han i Rigsraadet. I denne Egenskab blev han 1641 med R. R. Jørgen Vind og Kongens tydske Cantsler Ditlev Reventlow sendt til et Møde i Stade, i Anledning af Underhandlinger med Generalstaterne om Øresundstolden og Hollændernes Handelsprivilegier her i Rigerne [9]. 1642 udnævntes han, med Flere, til Kongelig Commissair for at kjende i en Sag mellem Kon-

7) Maaskee menes herved hans Sendelse 1626 til Elbingen, for at formaae Gustav Adolph til et Forbund og til et Indfald i de keiserlige Lande; Slanges Christ. IV. Historie I. S. 585; Schlegels Overs. II. S. 305.

8) Under 30te s. M. udgik Følgebrev til Bønderne, som ligge til Ringstedkloster, at de skulde til Philippi Jacobi Dag (1ste Mai) svare Jørgen Seefeld, „vor Mand og Tiener": (Siell. Register); da han blev Landsdommer kaldtes han tillige Kongelig Secretair.

9) Slange II. S. 1073—83.

gen og den Gottorpske Hertug[10]. Endelig var han den Fierde af de Kongelige Commissarier ved Fredsunderhandlingen i Brømsebroe 1645; de tre Andre vare, hans Avindsmand i en følgende Tid Hr. Corfits Ulfeld, den Kongelige Cantsler Hr. Christen Thomsen og Hr. Christopher Urne til Aasmark[11]. Han nævnes i Friderich d. 3dies Haandfæstning som den Ellevte blandt 17 Rigsraader[12]. Med 14 andre Rigsraader mødte han paa den vigtige Herredag i Ribe 1655, hvor Beslutninger bleve tagne om Rigets Forsvarsvæsen under Sverrigs truende Holdning[13]. Efter Regieringsforandringen fik han Sæde i Rigs-Hofcantslerens Collegium[14]; ligesom ogsaa Rigscantsleerembedet synes at have været ham tilbudt efter Christoph. Urnes Resignation 1660[15].

Om J. Seefeldts Andeel i disse og andre diplomatiske og politiske Forhandlinger har været meer eller mindre betydende, kan, for Øieblikket, ikke nærmere oplyses. I andre Henseender vides han derimod at have havt ikke ringe Fortienester. Blandt de af Christian IV. oprettede Gymnasier skal det i Roeskilde nærmest være fremkaldt ved Forslag af Seefeldt og Biskop J. Brochmand[16]. I Forbindelse med dette

10) Slange II. S. 1138 jfr. Hegewisch, Schl. u. Holst. Gesch. unter Chr. IV. S. 292—93.

11) Slange II. S. 1319.

12) Aktstykker udg. af Fyens literære Selskab 2. Saml. S. 81.

13) Aktstykker 2. Saml. S. 145.

14) Becker Samlinger til Fred. III. Historie I. S. 432 (7de—13de Nov. 1660); d. 2den Sept. 1661 oplæste han Raadets Dom over Kay Lykke; s. A. sad han i Høiesteret i Sagen imellem N. Trolle og Løvenklau; Holbergs Danm. Hist. III. S. 538; men i Hofmans Danske Adelsmænd I. S. 181—82 nævnes han dog ikke blandt Dommerne.

15) Beckers Samlinger I. S. 208. 431.

16) Den første Fundats for Gymnasiet var af 25de October 1636, den anden af 17de Mai 1639; det vegeterede i noget over et halvt Aarhundrede eller til 1688; Slange II. S. 980; Nyerups Skolehistorie S. 111; Behrmans Beskrivelse af Roeskilde S. 279; Blochs Bidrag til Roeskilde-Domskoles Hist. 1. H. S. 23.

stod den saakaldte Regents, bestemt til Bolig for nogle Skole-disciple og Gymnasiaster tilligemed Conrectoren og indviet i A. 1642; ligeledes stiftet efter de to nævnte Mænds Forslag, af hvilke Seefeldt, som Capitlets (sidste) Provst, med Kongelig Tilladelse overlod Decanens Residens til et Lokale for Stiftelsen og selv skienkede dertil Bygningsmaterialier og tre Læster Korn.[17] Skiøndt om begge disse Instituter nu kun Erindringen er tilbage, afgive de dog, for sin Tid, et hædrende Vidnesbyrd om Seefeldts virksomme Interesse for den studerende Ungdoms Tarv.

At Seefeldt har næret humane, fordomsfrie og patriotiske Anskuelser, baade om sin egen Stands og om de andre Stænders Rettigheder og Pligter, som neppe paa den Tid vare almindelige, fremgaaer af hans Yttringer over nogle statsoeconomiske og statsretlige Forhold, formodentligen fremkaldte deels ved hans Stilling som første Medlem af den under 26de Januar 1661 anordnede Lovcommission[18] deels ved Discussioner om de, efter Regieringsforandringen 1660 nødvendige Forandringer i Rigets indre Forhold[19]. Disse Yttringer indeholdes i hans Erklæring over følgende ti Spørgsmaal:

---

[17]) Slange II. S. 1100; Behrmann, S. 279; Blochs Bidrag I. S. 24—25. Ogsaa denne Stiftelse blev efter et Aarhundredes Forløb ophævet og Bygningen solgt i A. 1753.

[18]) C. Kroghs Juridisk Archiv Nr. 1. S. 68. 71. jfr. Hofmans danske Adelsmænd II. S. 293.

[19]) De findes i den nye kgl. Msktsamling, Nr. 2116, Qv. under Titel: „Spørgsmaal fremsat for Jørgen Seefeld med hans Svar"; i en nye og maadelig Afskrift. Af flere her forekommende Steder er det klart, at de maae henføres til den angivne Tid. Da Haandskriftet har tilhørt Suhm, er det maaskee netop til det han sigter, naar han (Saml. Skrifter IV. S. 163) kalder J. Seefeld „en politisk Kietter, der forfægtede de falske Grundsætninger, at Bønderne burde være frie, at man skulde lette deres Byrder, og at de ogsaa vare Mennesker."

1. „Om Rigens Ret og Dele skal holdes herefter?" Hertil svares: at denne Lov ei bør afskaffes, men forandres til „Kongens Ret og Dele"[20]).

2. „Om Gaardsretten?" Kongens Gaardsret antager han ikke at ville blive afskaffet. Men, efter Adelens daværende Tilstand, da „Lehnene dem fra Haande gaae," vil det være dem ligegyldigt, enten de beholde deres Gaardsret eller ikke[21]).

3. „Om Hals og Haand?"

„At nyde Hals og Haand og alle 40 Marks og andre „Sager herefter som hidindtil over deres egne Tienere, troer „jeg ikke at H. K. M. skulde ville dem betage, uden Adelen „det havde forbrudt med nogen Felonie eller anden Mishand„ling, som grove kunde være og saadan en stor Straf kunde „meritere; mens tvertimod ere blevne H. K. M. hulde, ly„dige og troe udi alt med deres store Skade og hartad total „Ruin"[22]).

4. „Om Adelen og Geistlige maae kiøbe med Fremmede og hvorvidt?" „Dette synes nu ved Stapelstædernes Stiftelse at skulle lide nogen Forandring"[23]).

---

[20]) Her sigtes til en Lov af Christian IV. af 10de Dec. 1621; jfr. Schlegels Gesch. Christian IV. I. S. 459. II. S. 186; Rosenvinges danske Retshistorie I. S. 69.

[21]) Friderich II. Gaardsret af 1562 var gieldende saavel for Kongens som for Adelens Gaarde.

[22]) Om Adelens Hals og Haandsret s. Ar. Berntsens Danm. og Norges frugtbare Herlighed, 2den Bog S. 8. 130; Schlegels Statsret I. S. 85—86; Rosenvinges Afh. i Jurid. Tidsskrift XVII. S. 31. Ved Friderich III. Haandfæstning § 6 og § 16 var denne Rettighed bekræftet og ligeledes ved Adelens Privilegier efter Souverainiteten af 24de Juni 1661. Om 40 Marks Sager s. Ostersen S. 208; Rosenvinge II. S. 67.

[23]) Ifølge Frid. III. Hdf. § 12 havde D. R. R. og Adel Ret til at handle med fremmede Kiøbmænd. Ved Privilegierne af 24de Juni 1661 fik Adelen Ret til at handle og vandle, dog ei Kiøbstæderne til

5. „Hvilke Kiøbstæder som immediate haver deres Dom at forsvare under K. M. Høiesteret?“ De som begiere det maa det ei afslaaes.

6. „Om Rostienesten?“

„Rostienesten som i fordum Tider var et synderligt Værn „for Riget, er efter Reformationen saaledes bleven svækket: „1) Ved alle geistlige Gods og Frieheb og Exemption fra Ros„tienesten at holde, som i fordum Tider fra (før?) Reformatio„nen de ei vare befriede fra; 2) Ved mange smaa Lehne deres „Sammenlæg og Reducering til nogle faae, hvor der ingen „Proportion er bleven imellem den Rostieneste som holdes af „adelig Gods og den som holdes af Lehnene; 3) ved det at „Adelen lagde mange Bønder øde for at fiye sig store Avls„gaarde til mange Staldøxen, derved og Rostienesten ikke „ringe er svækket; 4) ved den Forandring paa adelige Børns „Opfødelse, som var og endnu er, før ved Hoftieneste hos „Konger, Fyrster og andre Herrer, hvor de lærte og ventes „(vantes) a. til Stalden, b. til Krigen, c. at menagere hvad „de havde og være om deres Ophold; men nu ved Opdragel„ser i Skolerne eller hiemme, og siden ved Reiser uden Riget „med stor Bekostning af et Vertshuus ind i et andet, hvor „de læres og vænnes: a. til Løsagtighed og unyttelig Spen„dering; b. Ørkesløshed og gode Dage; c. kommer derudover „i stor Gield, og paa det Sidste, dermed haver(?) nu en Tid„lang havt Røgtere, Ladefogder og Melkedeier, Kiøer og Stald„øxen i Steden for Heste, Hofmænd og Staldbrenge, vores „Militie eller Rostieneste til stor Afbræk, ja nu saa stor at

---

Hinder, især ei de i forgangne Krig Kiøbenhavn og Christianshavn givne Stabelstadsprivilegier til Forfang; hvilket skulde ogsaa forstaaes om de Stapelstæder, som Kongen herefter forordnede. Under 8de November 1661 fik Nyeborg Stapelstadsprivilegier, og under 18de s. M. og A. blev Korsør den anden Stapelstad i Siælland.

„den ei mere kan underholdes, thi naar Bønder have intet, „saa have hverken Kongen, Adelen, Geistligheden eller Borgerne noget. Her vil det philosophiske Maxime ei gielde „unius corruptio est generatio alterius; men tvertimod, naar „Nærestanden er ødelagt, saa er baade Lære- og Værgestanden „ogsaa ruineret“ [24]).

7. „Om Adelspersoner som sig gifte med andre Standspersoner, (Personer af anden Stand) være sig med deres Venners Raad eller ei, item Borgerstand, som gifter sig med Adelen?“

„At Adelen gifter sig med Uadel og Uadel med Adel er „bedre og christeligere end 1) komme i Løsagtighed; 2) eller „lade hele Familier uddøe med strænge Mandater, som ingen „Billighed eller Grund haver i Guds, Naturens eller Folke„lovene“ [25]).

8. „Om Geistlighed eller andre Standspersoner maae kiøbe eller pante adelige Gods, som ved Retten i Gield vorder udlagt til andre Standspersoner som ei Adel er, om de skulle nyde det med lige Frieheder som Debitoren det tilforn nydt og havt haver?“

„At Geistlige eller andre Standspersoner maae kiøbe eller „pante adelige Jordegods, kommer ei Adelen til Skade, men „til Gavn; fordi at jo flere Kiøbmænd der ere, jo mere gielde

---

[24]) Om Adelens Rostieneste s. Østersøn S. 665; Ar. Berntsen 2. B. S. 9; Schlegels Gesch. Christ. IV. I. S. 441—49; Jahns Danm. Krigsvæsen i Middelalderen S. 105—6; Schlegels Statsret I. S. 137. Den nævnes endnu i Frid. III. Haandfæstning § 15. Med Seefeldts Yttringer om Rostienesten kan sammenholdes den jydske Borgerstands Besværinger (1645—46) i Suhms Nye Saml. I. S. 200.

[25]) Om Ægteskaber mellem Adelige og Uadelige s. Østersøn S. 28—29; Rosenvinge I. S. 151.

„Varene. Derogeres dem noget af den sædvanlige Friehed, „som ei af Adel ere, da kommer det og den Sælgende paa „Godset til Skade. Her foruden haver allerede Kiøben„havns og Christianshavns Borgere og Indvaanere de „Frieheder erlanget, at de saa maae kiøbe saadan Gods, og „beholde foruden nogen Limitation paa Friehederne, og kunde „sig(?) vel og ei skade, at derpaa skulde gives nogen Foran„dring, naar Godset muteres hos Bonden"[26]).

9. „Hvem Jagtfriehed skal være tilladt, og om deres Straf, som dermed bryder?"

„Hvem Jagtfriehed skal være tilladt og hvad deres Straf „skal være, som derimod bryder, er urimeligt og unødvendigt „at bespørge sig, eftersom derom er udførligt nok i Recessen „sluttet, hvorledes dermed skal holdes, hvilket og intet kan være „imod de Forandringer nu er i Regieringen, og „derefter ogsaa forholdes, og derforuden ogsaa tillades Enhver „den samme Ret paa sin egen Grund, som herefter kommer „til(?) noget adeligt Gods; og havde været at ønske, at en„hver Bonde havde været tilladt at skyde smaa Vildt og Fugle „og (ei!) været dem saa hardt forbuden, som det havde været „nu i mange Aar, da havde det og været Gavn for Riget. „Naar Overslag giøres hvad Skov-Ridere og Dyre-Vægtere „koste Kongen aarligen, og saa lignes derimod den Profit H. „K. M. af Vildbanen haver aarligen, da frygter jeg den ei „er stor; desforuden trædes, ædes og ligis (lægges?) Fattig

26) At Ufrie eller Uadelige ei maatte tilkiøbe sig frit eller adeligt Jordegods, var gientaget i Friderich III. Haandfæstning § 40. Besværinger i denne Anledning vare fremsatte af den jydske Borgerstand i Slutningen af Christian IV. Regiering (Suhms Nye Saml. I. S. 204. 218), af Kiøbstædernes Deputerede 17de September og 24de October 1660 (S. 222; II. 2. S. 125); jfr. Østersøn S. 824; Ar. Berntsen II. S. 9: Rosenvinge I. S. 97. Ved Adelens Privilegier af 24de Juni 1661 fik Uadelige Ret til at erhverve sig adeligt Gods.

„Folk deres Korn og Eng ned, som de yde Tiende og Land-
„gilde af, skulle underholde sig, Kone og Børn og Tyende
„med, og ellers skulle skatte og skylde af“ [27]).

10. „Om Øxen at skulle kiøbe og sælge, samt andet mere, som enhver Stand directe eller per Conseqvens kan vedkomme som Recessen fast i hver Capitel omhandler?“

„Om Øxen at stalde og sælge, samt andet mere, rc. synes
„bedst at være, at man lod Enhver stalde Øxen som de vilde
„og kunde, og dem samle og sælge, som de bedst kunde holdes
„Stald paa andre Græsøxen (sic!) [28]) og eftersom hvert Land
„og Sted er beqvem til, og intet deri at hindre i nogen Maade,
„men lade Enhver nære sig redelig, med hvad Gud og Egnen
„vil forunde hannem; alle Monopolia vides at være skadelige.
„Recessen forbyder Bonden at tvinges til at sælge sine Vare.
„Vi sværge paa Loven og Recessen at holde; dog tvinges
„Bønderne til mod — — og svoren Eed, at byde sin Huus-
„bond først sine Øxen til, eller ogsaa at straffes; hvad Vel-
„signelse (er?) hos det, har vi nu seet, og derover var det
„før Krigen kommet saavidt, at man neppelig fandt en Bonde
„pløie med Øxen, men med Hopper eller Heste, fordi Bonden
„vilde ei have Uvenskab af sin Huusbond for Øxen. At en-
„hver Stand nyder og beholder det som Recessen dem tillader
„er billigt, og er det intet imod den Regiering nu er, og
„derimod afskaffes alt det, som ubilligt er, var værd at ar-
„beide paa; men at det ikke skeer, er nu ret Guds Straf over

[27]) Om Adelens Jagtret før Souverainiteten s. Ar. Berntsen II. S. 150; K. Ankers juridiske Skrifter II. S. 319—22. Ogsaa herover klagede den jydske Borgerstand i Slutningen af Christ. IV. Regiering (Suhms Nye Saml. I. S. 204). Ved Adelens Privilegier af 24de Juni 1661 beholdt Adelen sin Jagtfrihed.

[28]) Om Græsøxen s. Ostersøn S. 339.

„os, fordi Vi ei agte hvad Uret Vi giøre Vores Medchristne „og fattige Undersaatter“ [29]).

Af dette Aktstykke synes at fremgaae, at Seefeldt ei hørte blandt dem af det gamle Aristokratie, som vare ubetinget misfornøiede med den nye Tingenes Orden.

Samtidige berømme hans Retfærdighed paa Dommersædet, der aldrig lod ham, enten af Venner eller ved Gaver forledes til en ubillig eller uretfærdig Dom. Han var sævn i Sæder, men tillige oprømt og forstod at muntre sine Omgivelser med passende Spøg. Som noget særegent ved hans Character og Levemaade anføres, at han skyede Fruentimmeromgang, og derfor, skiøndt han førte et stort Huus, kun havde Mandsfolk til sin Opvartning [30]). Naturligviis havde han da heller aldrig været gift [31]).

---

29) Om Adelens Ret til at staldsfodre Stude og drive Handel dermed, som var bekræftet ved Frid. III. Haandf. § 11. s. Østersen S. 606. Ogsaa herom yttrede sig saavel den sjydske Borgerstand som senere Kiøbstædernes Deputerede (ans. St. S. 201. 216. 220).

30) Laudatur eius justitia in judicando, nunquam aut amicis aut donis a recta et aequa ad iniquam et injustam ferendam abripi se sinens sententiam. Quibusdam eius quoque arrisere joci, quéis admodum tempestive et argute uti solebat. Illud quoque in eo erat singulare, quod omnes mulieres aversabatur, usque eo ut, splendide licet viveret et laute, nullos tamen nisi viros habuerit sibi ministrantes; Resens utrykte Atlas danicus (Ringsted); jfr. Pontoppidan Marmora danica II. p. 203; Hofmans danske Adelsmænd II. S. 293. Wresvers til S. hvori hans Retfærdighed som Dommer berømmes findes i W. Westhovii Epigrammatum Lib. I. (1637) p. 17; Lib. V. (1640) p. 3; Nic. Stubei Anagrammata, Lugd. Bat. 1656. 8vo; Trykningen af denne Samling blev ikke fuldført; om Forfatteren, en Søn af den bekiendte Niels Stub, s. 1638, Præsident i Christiania, † 1723, s. Giessings Jubellærere III. S. 316—25; han forekommer ikke i Nyerups Forfatterlexicon.

31) Det er mærkeligt, at Christopher Seefeld, af hvis 10 Børn, tre Sønner og to Døttre overlevede ham, ikke efterlod sig nogen Afkom i andet Led. De to ældste Sønner Wiffert og Jørgen vare ugifte; Enevold var gift, men havde ingen Børn; Døttrene Anna og Maren døde ugifte; den Sidste var sindssvag; jfr. Danske Atlas V. S. 97.

For at indsee ved hvilke Midler det blev Seefeldt muelígt at tilveiebringe en saa stor og kostbar Bogsamling og hvorledes han tillige kunde komme til at døe forgieldet, ja næsten i Armod, er det nødvendigt at kaste et Blik paa hans oeconomiske Stilling og Forhold, især som Godseier.

Seefeldternes Moder maa være død omtrent 1641; men sin Arvepart af hendes Eiendom Tustrup (Fræer-Sogn, Hellumherred, Viborg Stift) solgte Jørgen S. i samme Aar til sin ældre Broder, Wiffert[32]). Næs, en gammel og anseelig Hovedgaard (Blenstrup Sogn, Hellumherred) kiøbte han i A. 1650 af Arvingerne efter R. R. Jørgen Urne og Frue Margrete Marsvin (†† 1642 og 1650) og synes betydelig at have forøget denne Eiendom, der efter hans Død maatte overlades til Creditorerne[33]). Efter den yngste Broder Enevold S. († 1643) og dennes Hustrue Anne Urne († 1651) var Wiffertsholm (Solberg Sogn, Hellum Herred), som de i A. 1633 havde kiøbt af Svogeren og Broderen Axel Urne, tilfaldet Brødrene Wiffert og Jørgen Seefeldt; men denne blev snart udløst af sin ældre Broder[34]). Det Forhold, hvori Jørgen S.

[32]) Danske Atlas V. S. 95. 3die Dec. 1641 (Ringstedkloster) skiødede Jørgen S. til sin Broder Wiffert S. til Resnæs al den Arvepart som kunde tilfalde ham paa Skifte efter hans Sal. Moder Frue Else Nielsdatter til Thuestrup, nemlig en fuld Broderlod eller den fjerde Part af al hendes efterladte Formue, Jordegods og Løsøre i Himmersyssel i Hellumherred, Thuestrup Hovedgaard og Mølle, Schindborg (Skindberg) Bye, al Kombrupbye med jus patronatus til Kombrupkirke og flere Gaarde i andre Byer. Paa den Tid levede nemlig endnu den yngste Broder Enevold († 1643) og to Søstre, der tilsammen arvede en Broderlod.

[33]) Richardt og L. Becker Danske Herregaarde, 6te Bd. 4de Hefte; Næs er det nuværende Lindenborg.

[34]) Danske Atlas V. S. 97. D. 17de April 1652 fik Jørgen S. Kongelig Confirmation paa to af K. Friderich II. til Axel Wiffert som Eier af Wiffertsholm udstædte Birkebreve, da denne Eiendom nu var tilfalden ham og hans Broder Wiffert (Siell. Register).

stod til sin Fædrenegaard Refs eller Refsnæs (Kombrup Sogn, Hellum Herred) kiendes derimod ikke saa nøie. Efter Faderens Død tilfaldt den Wiffert S. som eiede den endnu 1650; naar Jørgen S. senere nævnes som Eier, er han maaskee bleven det da han efter 17de April 1652 af Broderen blev udløst fra Wiffertsholm[35].

Af sit Landsdommer-Embede, af Ringsted-Klosters Lehn og af sine Præbender maa Jørgen S. have havt betydelige Indtægter; som Ugift kunde han altsaa tænkes at have været i gode Formuesomstændigheder. Men, hans Huusholdning og hans Bibliothek kostede ham meget; hans jydske Gods maa have lidt meget i den svenske Krig og ved de trykkende Skatter; som de øvrige Possessionater og Rigmænd maatte han desuden gientagne Gange yde Bidrag til Statens Fornødenheder[36]. Derfor blev det ham nødvendigt at afhænde det ham tilfaldne Arvegods, ligesom han heller ikke kunde undgaae, Tid efter anden, at paadrage sig en ei ubetydelig Gield. Saaledes skyldte han til Ole Worms Boe ved det 1655 afholdte Skifte, i alt 1242 Rdl.[37]; for en ei nærmere navngiven Sum maa han engang været kommen i Gield til Cor-

---

[35]) H. Skaanings Kattenes Rettergang med Hundene, er, (30te Januar 1650) dediceret til Wiffert Seefeldt til Refs, som, ifølge en samtidig Optegnelse der ogsaa skal have holdt Huus. I Durells Relation (1652—53) nævnes Jørgen S. derimod til Refs (Suhms Samlinger II. 3. S. 59) og ligeledes i Mandtallet over Adelen i Danmark og Norge 1655 (Sammest. 2. S. 163); men i hans Gravskrift forekommer blot Næs.

[36]) Ifølge Kgl. Proposition af 20de Juni 1653 forpligtede han sig til at levere paa Aalborghuus inden Faste 1654, 200 Td. Rug og 200 Td. Byg; Danske Magazin, 3die Række II. S. 119. I A. 1655 synes han at have forstrakt Kronen 5000 Rdl. „paa Gods"; IV. S. 277. Om Næsgaards sørgelige Tilstand efter Seefeldts Død s. T. Becker anf. Sted.

[37]) Egentlig 1200 Rdl. (efter Haandskrift af 9de April 1652) med 42 Rdl. i 7 Maaneders Rente; Suhms Nye Samlinger II. S. 92.

fits Ulfeld[38]); endnu i Aaret før sin Død udstædte han under 11te Juni 1661, til Christopher Walkendorph til Ellingegaard (i Skaane) en Forskrivning paa 2374 Rdl. 38 ß. i Spec. at forrente med 6 pCt. mod Pant i endeel Jordegods i Vendsyssel, som han af Kongen havde til brugeligt Pant; og samme Dag en Forskrivning til Frue Margrete Grubbe Sal. Lave Becks til Førsløv (i Sielland) paa 2714 Rdl. i Spec. ligeledes med 6 pCt. Rente, og mod Pant i Hovedgaarden Næs.

Oeconomisk Tryk og vel endnu mere Sorg over Tabet af hans med saa megen Opofrelse samlede Bogskat, forbittrede Seefeldts sidste Dage, om ikke forkortede hans Liv[39]). Han døde d. 28de Februar 1662[40]). Hvordan Seefeldts Stilling

---

[38]) Kbhvn, d. 29de Mai 1658, Kgl. Brev til Lave Beck og Otte Povisch „at de til Jørgen Seefeld igien erlægger hvis Rentepenge de af ham efter Kgl. Ordre oppebaaret haver for den Capital han Hr. Corfits Ulfeld haver skyldig været, efter derpaa udgivne Bevises Lydelse." 23de Juli s. A. til Jørgen Seefeld: „Viber at Vi naadigst tilfreds ere, at J de 408 Rdl. som J til Rente af de Penge J Hr. Corfits Ulfeld haver været skyldig, til Commissarierne her i vort Land Sielland haver leveret, maa Eder udi Eders Lehnsregnskaber paa vores Renteri godtgiøres." (Siell. Tegnelser). Disse 408 Rdl. maa have været baade Rente og Afdrag, dersom de blot vedkom de 1700 Rdl. hvorfor S. i Aarene 1645—46 havde udstædt Obligationer til Ulfeldt; Histor. Tidsskrift III. S. 463.

[39]) Omtrent et Par Maaneder før hans Død anholdt han og hans Collega Landsdommer (fra 4de August 1661) Christen Steensen, under 14de November 1661, om kongelig Bevilling til efterhaanden i Kiøbenhavn at maatte foretage de (flere end 150 Sager) som allerede vare indstævnte til Landstinget eller herefter kunde blive det; da de bleve „her i Byen til adskillige E. K. M. naadigste Commissioner brugte, saa og Jeg Jørgen Seefeldt desforuden er ved stor Svaghed forhindret, saa man ikke efter saadan Leilighed kan have endnu nogen visse Forhaabning, naar man kan komme til at holde Siellandsfars Landsthing i Ringsted." Dette blev ogsaa, under 19de s. M. bevilget (Geheime-Archivet).

[40]) Han blev begravet i Blenstrup-Kirke; Danske Atlas V. S. 42. Da Recessen bestemte at Adelspersoners Liig skulde begraves, i det

haver været i hans fire sidste Leveaar, og hvorledes han i denne Tid har maattet subsistere ved velvillig Understøttelse af hans Vert i Kiøbenhavn, Caspar Rolufffen, kan erfares af dennes, under 17de November 1662 indgivne Ansøgning om at hans Fordring i den Afdødes Boe maatte godtgiøres ham fremfor al anden Gield. Han skriver her: „at J. Seefeld, C. K. Mai. forrige Raad, udi forgangen Beleiringstid og siden derefter, endeel for sin og sine Folks, samt hans Hestes Underholdning, saa og for Huusleie, samt andet til Forstrækning, da han ikke andre Middeler havde eller hos nogen Anden noget paa Credit kunde bekomme, hos mig paa hans flittig Begiering haver bekommet, hvis han høiligen fornøden havde, hvormed han i sin Nød og Trang, en Tid efter anden, paa det femte Aar og udi saa en meget besværlig Krigstid er bleven assisteret, indtil hans dødelig Afgang, der jeg og efter hans Død hannem troligen haver bistanden og hans Liig hæderligen haver ladet hensætte."

Da Broderen Wiffert og Søsteren Maren gik fra Arv og Gield, bleve, under 17de April s. A. Oluf Rosenkrands, Christian Daa, Peder Hansen Corsør og Niels Pedersen, udnævnte til Commissarier i hans Boe [41].

ringeste 3 Uger efter Dødsfaldet, ansøgte J. Seefeldts Vært Casp. Rolufsen, under 19de Marts, om „Respit" til næstkommende Onsdag (d. 22de) paa hvilken Dag Liiget skulde hensættes i Nicolai Kirke „foruden nogen Ceremonier", indtil Broderen Wiffert S. „kan giøre ret Begravelse."

[41]) Da disse Commissarier, „formedelst foregivende Forfald" ei kunde tilendebringe Forretningen, udnævntes i deres Sted, under 30te Marts 1663, Niels Parsberg, Jens Rothsteen, Bartholomæus Pedersen Raadmand i Kiøbenhavn og Christen Andersen (Siell. Register). Allerede under 6te October 1662, havde C. Rolufsen ansøgt om at der til Boets Registrering maatte forordnes 4 andre Commissarier i Stedet for de Udnævnte, der vare bortreiste eller forhindrede; han vilde da „forunde Bøgerne Plads i Commisboden," indtil det alt kunde blive

Til dësse udgik, under 27de April 1663 følgende Kongebrev[42]:

„Eftersom Os Elsk. Caspar Rollufs Indvaaner her „i vor Residensstad Kiøbenhavn efter afg. Jørgen See„feld for Kostpenge, Huusleie og bemte J. Seefelds Ligs „Hensættelses Bekostning haver at fordre, som han formener „sig fremfor andre Creditorer af Penge eller andre Redište „og Gods eller Jordegods som i Boen findes, med paaløbende „Rente bør at skee Udlæg fore, da eftersom Vi billigt eragter, „at han for saadan anvendte Bekostning tilbørligen vorder „contenteret, er Vores naadigste Villie og Befaling at I han„nem dertil beforderlig værer, at han sin Betaling for for„skrevne Poster tilbørligen og som i lige Tilfælde hidindtil bru„geligt befindes, uden Skade bekommer"[43].

Caspar Rollufs og J. Seefeldts øvrige Creditorer, deelte hans samtlige Eiendomme imellem sig; Ræs Hovedgaard med Tilbehør kom i den følgende Tid ved Kiøb til Claus Daa, som kaldte den Daasholm; senere blev den det nuværende Baronie Lindenborg.

Wiffert Seefeldt levede endnu i Juni 1662 men var død inden 29de October s. A.; han havde heller ikke været gift[44]. At hans oeconomiske Stilling ikke var stort bedre

---

solgt ved Auction. Seefeldt havde nemlig boet i et andet C. Roluffen tilhørende Huus, „der var bortleiet."

[42]) Breve til den danske Adelshistorie, i det store kongel. Bibliothek; Fasc. 55. En tidligere Concept var dateret d. 28de November 1662.

[43]) Om Caspar Rollufs eller Rohluffs, ogsaa Rolluff og Rolluffsen (Rodulphi; maaskee Rudolphi?) der 1661 fik kongeligt Privilegium paa Commis-Handel i Kiøbenhavn og saaledes blev her den første Auctionsholder eller Auctionsdirecteur s. Efterretninger om det store kongel. Bibliothek, 2. Udg. S. 31. 411. jfr. Beckers Saml. til Frid. III. Hist. I. S. 237.

[44]) Birte (Birgitte) Urne, der paa Seefeldernes Stamtavle i Hofmans danske Adelsmænd II. urigtigen nævnes som hans Hustrue, var gift

end hans yngre Broders, erfares af hans Sødskendebarns (Fasters Datters) Mette Munks Sal. Niels Harboes Ansøgning til Kongen (Wissertsholm d. 29de October 1662) om at Commissarier maatte blive beskikkede i Wissert Seefeldts Boe, da hun selv var hans eneste og næste Arving, „undtagen en „vankundig, fattig, skrøbelig Søster ved Navn Maren Seefeldt, „han haver sig efterladt, som aldrig haver Kundskab i Sand„hed eller Fornuft til noget Godt at forrette eller sig selv at „regiere"; da der var megen Gield efter Wissert, baade af hans egen og ifølge hans „Forløfter" for Jørgen, saa det kunde befrygtes, at hans Efterladenskab ei vilde slaae til; hun anholdt derfor om, at Commissarierne maatte indkalde Creditorerne og tilfredsstille dem med Løsøre og Jordegods,. og dersom mod Formodning Nogen af dem ei vilde tage det efter Taxation, hun selv og hendes Søn Peter Harbo til Slemstrup maatte tage Gods og Løsøre til sig, og sælge det til Gieldens Afbetaling og intet videre saalænge Maren Seefeldt levede, samt aarligen giøre Regnskab for Commissarierne og hendes næste Venner[45]).

Saaledes var Christopher Seefeldts hele Afkom uddød omtrent efter et Par Menneskealderes Forløb, og Jordegodset gaaet over i fremmede Hænder. I denne Henseende deelte Slægten Skiebne med de Bogskatte som, skiøndt for længe siden undergaaede, endnu bevare dens Navn.

---

med Claus Seefeld til Visborg (Hindsted Herred i Viborg Stift); Danske Atlas V. S. 28. 101.

[45]) Wissertsholm, 10de Januar 1663 ansøgte Peder og Christen Harbo, som Maren Seefeldts nærmeste Værger, om at Erik Lonow til Bistrumgaard (Sønderlyng Herred, Aarhuus Stift) og Peder Seefeldt til Hafnøe (og Dalsgaard, af den Visborgske Linie) maatte udnævnes til Commissarier (Geh. Archivet). Christen Harbo eiede Holriis- (Hvolriis, Hulriis) Hovedgaard i Biergegrav-Sogn, Rinds Herred, Viborg Stift (Danske Atlas IV. S. 651. 681); Slemstrup har maaskee lagt i samme Herred, men kiendes nu ikke.

Om Beskaffenheden af det Seefeldtske Bibliothek haves enkelte Ytringer af Samtidige, som havde kiendt det i dets blomstrende Tilstand; men, naar Seefeldt egentlig har begyndt at lægge Grund til en Bogsamling efter en mere omfattende Maalestok, hvorledes den efterhaanden voxede, paa hvilke Fag han fortrinligen lagde Vind; om han nogensinde har giort enkelte store Bogacqvisitioner; derom, som om mere Samlingens Historie og indre Detail vedkommende savnes nærmere Oplysning. Mueligt haver Bekiendtskab med fremmede Bibliotheker paa hans Udenlandsreise allerførst fremkaldt Tanken derom; men efterat denne var bleven levende hos ham, sparede han hverken Omkostning, Tid eller Indflydelse for at naae sit Maal. Da den danske Boghandel paa den Tid var i en maadelig Forfatning, leverede fremmede Boghandlere ham Udlandets literære Frembringelser[46]; Bogauctioner opkom her i Landet først imod Slutningen af hans Samlertid; derimod kiøbte han Bøger og Haandskrifter underhaanden, naar Leilighed gaves, stundom endog ei ganske med Vedkommendes gode Villie, skiøndt til en høi Priis[47]; ei at tale om, at hans Stilling skaffede ham mangen værdifuld Gave[48]. Inden

[46]) Hofmans danske Adelsmænd II. S. 294. Den hollandske Geograph og Kartstikker Joh. Janssonius dedicerede ham (efter 1640) sit Kart over Sielland; hvoraf ogsaa haves Eftertryk af Peder Schenck med samme Dedication.

[47]) O. Worms Epistolæ I. p. 186. 250. 261. Statuta ecclesiæ Ottoniensis som Langebek fik i Sverrig, som havde tilhørt det Seefeldtske Bibliothek, og siden havde været i det Upsalske Universitetsbibliothek (Suhms Levnet af Nyerup, S. 256), var formodentligen med Stephanius's Haandskrifter kommen derhen. Af de spanske Bøger, P. Resen førte hiem med sig, maatte han overlade Seefeldt adskillige; s. hans Levnet foran Resenii Bibliotheca. At ogsaa Meursius maatte overlade ham Bøger, kan sluttes af et Brev til denne fra den forøeske Prof. Joh. Rave (1639).

[48]) Blandt de fortrinligste saadanne vare ogsaa islandske Haandskrifter fra den lærde Bryn. Svendsen, som paa sin Reise til Danmark 1639, da

dets Undergang havde Bibliotheket naaet en Størrelse af over 26,000 Bind foruden Bøger i Materie, til hvis Indbinding han havde anskaffet sig Pap og Pergament for 1200 Rdl. Her fandtes ifølge hans Bibliothekars Jach. Lunds Beretning[49]) „mange rare Manuscripta, som vare meget gamle, og „hørte til historiam danicam, norvagicam, islandicam, sve„cicam og andre paa Pergament skrevne. Sammesteds fand„tes ogsaa et herlig Herbarium vivum 32 Voll. som den Sal. „Herre gav 300 Rdl. for. Item 204 Biblia var. edit. hvor„iblandt Biblia regia til Antverp. Trykt fandtes 2 exem„plaria parisiensia plusquam regia[50]). Der var ingen Fa„cultet, som jo var saa complet, at en lærd Mand jo kunde „blive fornøiet dermed. Dette Bibliothek haver Salmasius, „Heinsius, Vossius og Naudæus med flere fornemme lærde „Mænd beseet, og høiligen derover forundret sig, hvor den „Sal. Mand havde faaet den cognitionem at sanke saadan „et Bibliothek, hvoriblandt vare saadanne Rariteter, som ikke „fandtes ellers udi nogen af de fornemste enten in Vaticana, „Oxoniensi eller hvor det være kunde. —— Den Sal. Herre

---

han var bleven kaldet til Bisskop i Skalholt, besøgte Seefeldt (F. Johannæi Hist. eccl. Isl. III p. 607). Med et Brev af 12te Juli 1656 sendte Bisskoppen ham en norsk Krønike fra Oluf den hellige af, Oluf den helliges Saga, et Haandskrift indeholdende Gudmund den Godes, Jon Ogmundsens og Thorlak den helliges Sagar, og Niálssaga, alle paa Pergament; med Løfte om at flere Lignende skulde følge.

49) Suhms Samlinger II. 2. S. 185—86; Pappet og Pergamentet blev af de Svenske brugt til Karbetscher under Kiøbenhavns Beleiring. I en anden Afskrift af denne Beretning (Klevensk. Saml. i Geh. Archivet) tilføies, at det var hans Hensigt at lade de Bøger som vare samlede i eet Bind, særskildt indbinde „enhver til sin Facultet".

50) Her menes Polyglott-Bibelen, ed. B. A. Montanus, Antverp. (Plantinus) 1569—72. 8 Voll. Fol. og Samme ed. G. M. Le Jay, Paris. (A. Vitré) 1628—45. 9 Voll. Fol.

„vilde ingen Catalogum lade gjøre, af Aarsag, at Ingen skulde „vide hvad han havde, indtil at det var saa fuldkommen, som „han det vilde have, og skulde den blive conficeret in modum „bibliothecæ Gesnerianæ“ [51]).

Havde Seefeldt sine Grunde, hvorfor han ikke vilde have sit Bibliothek catalogiseret, da maa han derimod ved sine Embedsstillinger, der ei tillode ham at ofre saamegen Tid derpaa, som han vel kunde have ønsket, være bleven foranlediget til at betroe Detaillen af dets Bestyrelse til særegne Bibliothekarer. Den første af saadanne der kiendes var en Mark-Brandenborger, der betegnede sit Navn med W. M. som fra Rostok, hvor han havde studeret, i A. 1638 kom med Prof. med. Krück til Sorøe, siden var Bibliothekar i 4 Aar hos den lærde Holger Rosenkrands og efter hans Død 1642 kom i Seefeldts Tieneste. Uden Tvivl er han forbleven i denne lige til Bibliothekets Undergang, skiøndt det ei udtrykkeligen berettes i følgende udaterede Klageskrift, der ved sit characteristiske Indhold her fortiener en Plads:

---

[51]) Den første Udgave af dette berømte Arbeide udkom under følgende Titel: **Bibliotheca universalis s. Catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis, latina, græca & hebraica extantium & non extantium, veterum & recentiorum, in hunc usque diem, doctorum & indoctorum, publicatorum & in bibliothecis latentium. Opus novum & non bibliothecis tantum publicis privatisve instituendis necessarium, sed studiosis omnibus cujuscumque artis aut scientiæ ad studia melius formanda utilissimum: authore Conrado Gesnero Tigurino Doctore medico. Tiguri 1545. Fol.** Efter den oprindelige Plan skulde Værket have indeholdt tre Hoveddele: et alphabetisk Forfatterlexicon; en almindelig systematisk Literatur-Oversigt, der tillige skulde henvise til enkelte Afhandlinger og et alphabetisk Realrepertorium. Om de senere Udgaver og Udtog af, samt Tillæg til dette Værk, der er at ansee som en endnu ei tilstrækkeligen benyttet bibliographisk Kilde s. Eberts bibliograph. Lexicon I. Col. 672—73.

„Høigunstige fromme Læsere!

Jeg vilde, at ieg icke vidste at skrive, sagde fordum en hedenske Keyser til Rom, der han skulde underskrive en Døds-dom, som var fældet over en Misdæder. Jeg høi-bedrøved Mand i denne min uformodentlig Verdens Modgang havde gierne ønsket (det enhver medlidende Christen ved sig selv kand dømme) at ieg aldrig skulle faaet at vide at skrive disse be-grædelses ord med Ach og Vœ, som mig min sørgelig Tilstand udi min høie Alderdom har aftvunget; da ickun et haandsbræt er imellem mig og Døden, under hvilken Guds Retfærdighed har alle Mennesker besluttet; og ieg nu med Hierteſorg maae bære mine graae haar til Graven, om hvilken det heder, at ingen kand prises lyksalig førend han kommer udi sin Grav: det stadfæster ieg med mit eget exempel og bekræfter, at vores livs Kostelighed endes med en Tragoedie, som en hedenske Skribenter i gamle dage ønskede ey at skulle hendes sin Herre Konge. For et halvhundrede Aar tilforn (saalænge haver ieg levet udi Danmark) kunde ieg ikke tænkt, mindre drømt, at mig slig tilfælde skulde vederfares, som mig nu trykker; for-nemmelig ieg nu er bleven gammel og Herrens Haand har rørt mig, dog ieg min Guds Kaars, som en Salighheds Kalk oppebær med taalmodighed, Herrens Navn være loved! Men mine Venner, som kiendte og elskede mig forlangen tid, da det gik mig vel, ere nu langt fra mig, endeel ved Døden, som nu veed intet af mig at sige, endeel som endnu lever, men kiender mig ikke, dog nogle faae imod mig endnu sin Kiærlig-hed lader tee, over hvilke mit ønske skal være med Nehemia: Herren tænke paa dennem igien til det beste! Og endog min tiid er ikke længe, vil ieg forhaabe den gunst af en christen Læser, at han godvilligen hører mig, som Gud har ført un-derlig, den tiid ieg har tilbragt iblandt de Danske, som er en Tydsk Mand født i Marck-Brandenburg, dog leved min meste

tiid udi et fremmed land, som er bleven mig et fæderneland, siden den dag ieg fra Rostock (da ieg nogle Aars Academicus havde været) først hidkom udi Landet med Hr. Doct. Kruck til Sorøe, hvor ieg en tiid lang kom i Kundskab med mange store fornemme Mænd her udi Riget baade Verdslige og Geistlige; Men fornemmelig da ieg blev begært af den Sl. Høy- og vidtberømte Edele Herre Holger Rosenkrantz, som for sin overmaade Klogskab blev kaldet Holger den lærde til Rosenholm i Jydland, hvor ieg udi 4 aar tiente for en Bibliothecarius. Da han ved Døden afgik, blev ieg igien iligemaade begært og antagen for en Bibliothecarius af den Sl. Navnkundige Herre Jørgen Seefeldt Landsdommer paa Ringsted Closter, hvor jeg hans berømmelig Bibliothec, som bestoed af 26,000 Bøger og derover, forestoed udi mange aar baade Nat og Dag med stor aarvaagenhed, hvilken var den første og største aarsag til mine Dynes feil og bræk, som mig nu høiligen plager, at ieg ikke med glæde kand saaleedes beskue Himmelens Lius, at ieg jo om Middagen maae ofte støde min food og hvingle, naar icke er ved haanden den som mig kand paa Vey og Stie lede. Hvortil sig har tilslaget og deraf er foraarsaget den Vanlycke, at ieg ikke ved min profession mit daglig brød til mig, min Hustrue og Børn kand forhverve; Men maae daglig jo meer og meer geraade udi den armod, som min alderdoms Elendighed forøger og fortærer min Aand. Saa ieg, som tilforn og har fristed manges Avind, nødes til at søge alles Barmhiertighed. Hvilken hvo som mig beviser, den vil Himlens Gud og Herre igien beviise Barmhiertighed, fordi han har forstaaet sig paa den Elendiges Suk udi Nødens tiid. Det skal være min hiertens bøn til Gud for alle barmhiertige. Herren være med Eder! det ønsker ieg

W. M.

Samtidig med denne maa den lærde Philolog og latinske Poet Zacharias Lund, (fra 1646—54 Rector ved Herlufsholms Skole), have været Bestyrer af det Seefeldtske Bibliothek, saa længe dette existerede; senere blev han Geheime-Secretair og Dechiffrør hos Friderich III.[52]) En Islænder Paul Hallsen synes at have været Amanuensis, maaskee nærmest med Hensyn til de islandske Haandskrifter i Bibliotheket[53]).

Hvad der maa forøge vor Agtelse for den ivrige Bogsamler er den Liberalitet, hvormed han forundte inden- og udenlandske Lærde Adgang til sine Skatte. Professorerne fra det nærliggende Sorøe nød naturligviis især godt deraf; saaledes navnligen Meursius, Laurenberg, Stephanius, H. Ernst, Joh. Raue o. Fl.[54]). Udlændinge besøgte det

[52]) Cimbria literata I. p. 369; Melchiors Herlufsholm, S. 168. Hos Seefeldt skal han have udarbeidet sine Anmærkninger til Hesiodus; O. Borrichii Diss. de poetis Danorum p. 231. Han synes at have afhændet til sin Principal adskillige Haandskrifter bl. a. af Ovid og Claudian; Th. Bartholini Epp. medic. Cent. II. p. 602. Mere om ham forekommer i Efterr. om det st. kgl. Bibl. 2den Udg. s. Registeret. Formodentlig var han den Lundius, som efter et Rygte 1662 skulde have været kgl. Resident i Sverrig; Beckers Samlinger til Frid. III. Historie S. 273.

[53]) Om P. Hallsen, der 1647 havde deponeret fra Holums Skole s. Resenii Præf. ad G. Andreæ lex. isl. p. 10. Fra ham hidrøre, uden Tvivl, et Par islandske Afskrifter i det kgl. Bibliothek i Stokholm; A. Arwidssons Förteckning S. 58. 71; ligeledes i Antiqv. Archivet; Scr. rer. dan. II. p. 423. 503.

[54]) O. Wormii Epp. I. p. 186. 282. M. Gudii & doctorum virorum ad eum epistolæ p. 282. Baade S. og hans Bibliothek omtales med Berømmelse i H. Ernsts Dedication foran Catal. librorum refertissimæ bibl. mediceæ, qvæ asservatur Florentiæ in Coenobio D. Laurentii, Amstelod. 1641. 8. Joh. Raue, forhen Professor i Rostok, 1639, efter Stephanius, Prof. Eloqventiæ i Sorøe, (Luxdorphiana ved Nyerup S. 110), opholdt sig 1638—39 hos Seefeldt for at benytte hans Bibliothek til et paatænkt Værk; Historia pagana de Christo & Christianis. Den 12te Nov. 1638 skrev han til Meursius: "Solitudinem hujus loci eruditissimam cuilibet urbis celebritati ex animo anteposui & — — in bibliotheca Gen.

paa Gjennemreiser som een af Landets første Mærkværdigheder; En og Anden benyttede ogsaa de enkelte Haandskrifter.

Det turde være en hidtil ubekiendt Omstændighed, at Seefeldt engang har været betænkt paa at afhænde sin Bogsamling til Kongen. I en Skrivelse (Kbhvn d. 4de August 1653) til den Kgl. Secretair Erik Krag til Bramminge erindrede han denne om Adskilligt, hvorpaa han forventede Svar, og tilføier bl. a. „og var det Alvor at K. Mai. vilde naadigst handle mig mine Bøger af, da bad jeg allerunderdanigst at jeg det maatte faae at vide.“ Allerede tidligere synes noget Saadant at have været bragt paa Bane[55]); og det var maaskee med Hensyn hertil, at Rigernes gamle, fortiente Statistiker, Ar. Berntsen (1656) efter at have omtalt det Seefeldtske Bibliothek, som eet, der „udi disse Riger og dets underliggende Provincier ikke har lige,“ tilføier det Ønske, „at samme Bibliothek, Fædrenelandet til Ære, aldrig maatte splittes ad“[56]). Dette Ønske skulde desværre ikke gaae i Opfyldelse. Ligesom Regieringen i det foregaaende Aar ei havde giort noget Skridt for at beholde Stephanius's Bibliothek især

---

Dn. Seefeldii exul commoror. I A. 1646 blev J. Seefeldt en af tre Commissarier som skulde undersøge Raues Forhold ved Akademiet og mod Hofmesteren, hvorefter han blev afsat; Luxdorphiana S. 111—13; Taubers, Sorøe-Acad. Forfatning, Bilag Nr. 45. Endnu efter sin Affættelse dedicerede han (Soræ, Eid. (Id.) Sept. 1646) sin Catalogus Aldinarum (Parentis maxime) editionum ex Pandectarum Bibliothecæ Conr. Gesneri libro undecimo; quos Tiguri excudebat Christophorus Froschoverus Anno 1548 s. l. & a. 8. til det Seefeldtske Bibliothek, som han ønsker maa erholde de Aldinere det mangler; han kalder sig her designatus Prof. Gedanensis.

55) Stolh. d. 4de Mai 1650 skrev J. Vossius til N. Heinsius: Zeveldii bibliotheca satis est bona, sed non tantum liberali, sed etiam prodigo eget emptore: Burmanni Syll. Epp. III. p. 587.

56) Danm. og Norges frugtbare Herlighed S. 28—29. Dette paatænkte Salg til Kongen antydes ogsaa i Seefeldts og O. Krags nedenfor meddeelte Ansøgning.

hans for den nordiske Historie saa vigtige Manuscriptsamling her i Landet, men ladet det Hele for en Sum af 2000 Rdl. gaae til Sverrig, uagtet Underhandlinger om Kiøbet næsten et Aar havde staaet paa, og det i det ringeste var kommet paa Tale at erhverve Manuscripterne for Universitetet[57]), saaledes afslog den ogsaa nu Seefeldts Tilbud. Hans rige Bogskat kom derfor ikke til, i en følgende Tid, med Gersdorfs, L. Ulfelds og Scavenius's at danne Stammen for Frederik den Tredies Kongelige Stiftelse; dets Skiebne blev ikke at fortæres af Luer eller adsplittes ved Auction; røvet fra sin Eier af en landsforræderisk og hævngierrig Haand blev det i et fremmed Land viet til Undergang[58]).

---

57) Efterretninger om det store kongelige Bibliothek. 2den Udg. S. 19—20. Hele Samlingen kiøbtes egentlig af den svenske Rigscantsler M. G. de la Gardie, som skienkede Haandskrifterne deels til Upsala-Universitet, deels til Antiqvitets-Collegium, hvorfra de senere kom til det kongelige Bibliothek i Stokholm. Man bør altsaa ex postfacto være tilfreds med at Haandskrifterne fik denne Bestemmelse, thi vare de blevne kiøbte for vort Universitet, vilde de være brændte 1728. Den lærde og grundige Kiender af Sverrigs ældre og nyere Literatur Hr. Bibliothek-Amanuensis G. Klemming har i en særskildt Monographie, „Om Stephanii Boksamling" (Stokholm 1850. 9 Blade, 8vo) meddelt de, Kiøbet vedkommende Breve, fra 26de April 1651 til 8de Mai 1652. Man seer heraf, at Stephanius's upatriotiske Enke folgte tillige Kisten med Manuscripterne, skiøndt den var forseglet med Hofmesteren paa Sorøe, Falk Giøes Segl; ogsaa strev hun til den svenske Gesandt Durell som sluttede Kiøbet, at før Nogen „her paa Stedet" (i Sorøe) skulde faae et Blad deraf, skulde hun brænde det.

58) De nærmere Omstændigheder ved det Seefeldtske Bibliotheks Bortførelse og paafølgende Skiebne have hidtil ene været kiendte af Jach. Lunds ei ganske paalidelige Beretning i Suhms Saml. til danske Hist. II. 2. H. S. 185—87; O. Brockenhuses Erklæring i Nyt Forraad af äldre och nyare Handlingar rörande nordiske Historien 4 St. S. 198 fg.; Memoires de Terlon I. S. 175—76; jfr. Hofmans danske Adelsmænd II. S. 293—94, og B. Simonsens Nationalhistoriens Kilders Skiebne S. 36. Den rette Sammenhæng dermed oplyses yderligere af de her meddelte Aktstykker.

Corfits Ulfeldt som fulgte med den svenske Hær paa Toget ind i Danmark 1657, erholdt allerede i Lolland Carl Gustavs Tilladelse til at sætte sig i Besiddelse af Bibliotheket paa Ringstedkloster. Om han paa denne Maade har villet giøre sig betalt for et Tilgodehavende hos Seefeldt (ovenfor S. 217); om han af en eller anden Grund har næret personligt Nag til ham[59]), eller om han fornemmeligen har attraaet at skaffe sin egen kostbare Bogsamling af omtrent 7000 Bind en saa stor og værdiefuld Tilvært[60]), maa lades uafgiort. Nok — Bibliotheket blev af Seierherren skienket til Ulfeldt; og saa snart den svenske Hær d. 12te Februar 1658 havde betraadt Siellands Grund, affendtes en polsk Oberstlieutenant Stanislaus (Stentzell) som, efter Anmodning af Ulfeldts Svoger Oluf Brockenhuus, Lehnsmand paa Svenstrup, skulde være Salvegarde for Denne og tillige havde Ordre at bevogte Bibliotheket paa Ringstedkloster, hvorhen han i sit Sted sendte een af sine Folk. Ved en Omflytning af Tropperne kom en anden Officer, som bortjog Bevogteren, idet han paastod at have kongelig Ordre at salvegardere Bibliotheket. Havde Seefeldt selv været tilstæde, vilde det maaskee have lykkedes for ham, om ei at bevare sin Eiendom, saa dog at afværge den vilkaarlige og tumultuariske Behandling, hvorfor den nu blev udsat. Men han og Hr. Friderich Reedtz havde, under 8de Februar, faaet Kongelig Befaling at begive sig til Kiøbenhavn, saasnart de erfarede Fiendens Ankomst (Siell. Tegnelser). Der var altsaa intet til Hinder for, at Ulfeldt i Henhold til

59) Terlon skriver S. 175 at Seefeldt var Ulfeldts l'ennemy capital.

60) Det kan bemærkes at C. Ulfeldts ældre Broder Laurids U. ligeledes eiede en udsøgt Bogsamling, hvorover haves trykt Catalog (1662) og som Friderich III. tilkiøbte sig; Efterr. om det store kgl. Bibl. 2den Udg. S. 21—22. Ifølge en Optegnelse af Klevenfeldt skal en anden af Slægten Knud Christophersen († 1657) ogsaa have været „Literatus" og eiet et Bibliothek.

den svenske Konges i Kiøge og Roeskilde i danske Adelsmænds Overværelse gientagne Tilladelse, endnu medens Fredsunderhandlinger stode paa, ved sin Søn Christian lod den største Deel af Bogsamlingen tilligemed mere af Seefeldts Eiendom transportere fra Ringstedkloster til Ulfeldts Gaard Bavelse. Efter Fredspræliminærernes Slutning d. 18de Februar 1658 blev det af K. Friderich III. under 23de Februar paalagt de danske Underhandlere J. Gersdorf og Chr. Skeel at erindre om, „at Os Elsk. Jørgen Seefeldts Bibliothek paa „Ringsted maatte nu, efterat Freden er publiceret, uforrykt „forblive og at hvis som derfra ført er maatte igien tilstæde „komme", (Geh. Archivet; Svenska Acta 1657—69; Kopiebog). I denne Anledning var det formodentlig ogsaa at Ulfeldt tilbød Seefeldt at tilbagekiøbe sit eget Bibliothek for 6000 Rdl. hvilket Tilbud denne forkastede, uagtet det var meget mere værd[61]); enten af en tilgivelig Stolthed, eller fordi han ei var i Stand til at udrede saa stor en Sum. Et Forslag som Henrich Bielke og Ove Juel i Roeskilde fremkom med, at Carl Gustav „af Liberalitet" skulde skienke det Seefeldtske Bibliothek til Sorøe-Akademie[62]) blev ikke taget til Følge; ligesom det ogsaa maa ansees for uvist, om og hvorvidt Kongen har fundet sig foranlediget til at standse den næsten fuldførte Bortflytning[63]). Men bleve alle disse Interces-

[61]) Gersdorf var formodentligen den personne trés-considerable, der i denne Anledning henvendte sig til Terlon, som tilføier at Bibliotheket var vurderet til 50,000 Rdl.; Memoires I. S. 175—76; en Priis, som S. selv nævner i hans og O. Krags nedenfor meddelte Ansøgning.

[62]) C. Ulfeldts Skrivelse til H. Bielke, 13de Marts 1662 (nedenfor).

[63]) Suhms Saml. S. 186; maaskee den Omstændighed, at den første Salvegarde blev forbrevet af en senere (Nyt Forraad S. 199) kan have foranlediget dette Sagn; imidlertid paastaaes dog ogsaa i Seefeldts og O. Krags Ansøgning, at det „af den svenske Konge blev for-

stioner uden Virkning før den Roeskildske Fred, da maatte det endnu mere blive Tilfældet efter denne, og Kongens Befaling til Ove Juel under 8de April, „hos Hs. Kierl. Kongen i „Sverrig at erindre om Os Elsk. Jørgen Seefeldts „Bibliothek, at H. K. vil Os til Villie giøre hannem den „Naade og mage det saa hos Greve Ulfeldt, at han samme „sin Bibliothek igien maa tilkomme" (Sammest.), kan derfor kun ansees for en blot Formalitet. Ved Roeskildefreden d. 26de Februar havde nemlig Ulfeldt erholdt alle sine Eiendomme i begge Riger tilbage, tilligemed Erstatning for Indtægterne i den Tid de havde været ude af hans Besiddelse[64]); ligesom det ogsaa stod ham frit for at opholde sig med sin Familie i Danmark, hvor han vilde. Da han imidlertid ikke fandt for Godt at benytte sig af denne Ret, men strax efter Freden begav sig til Malmøe, hvorhen ogsaa det Seefeldtske Bibliothek tilligemed Ulfeldts eget blev flyttet, maatte den forrige Eier ansee dette for uigienkaldeligen tabt. At den svenske Hofraad, Svensk Commissair ved Underhandlingerne i Vordingborg, P. J. Coyet, ogsaa har erholdt en Deel af det Seefeldtske Bibliothek, synes afgiort, skiøndt uvist, hvor meget og med hvilken Adkomst, enten ifølge Carl Gustavs Tilladelse eller efter Overeenskomst med Ulfeldt[65]).

---

bødet ham, videre derfra at lade bortføres"; jfr. Nyt Forraad S. 196.

[64]) Under 1ste August 1658 udstædte Friderich III. en Obligation til C. Ulfeldt paa 63,438 Rdl. at forrente med 6 pCt. til St. Hansdag 1659.

[65]) Nyt Forraad S. 195. 200. 207—10; Celsii Hist. bibl. reg. Stockholm. p. 145. Ifølge Zach. Lund skal Seefeldt i Tidsrummet mellem Roeskildefreden og den igien udbrudte Krig have „sanket henved 5000 Bind", som Kongen skienkede Coyet (Suhms Samlinger S. 187). Dette Coyets Bibliothek arvedes formodentligen af Sønnen W. J. Coyet af hvis Bibliothek paa Liungbyegaard i Skaane en stor Deel 1710 blev ført til Kiøbenhavn; Efterretninger om det store kongel. Bibl. 2den Udg. S. 107—8.

Derimod kunde Seefeldt vel, under forandrede Forhold, giøre sig Haab om at erholde en pecuniær Godtgiørelse, ei blot for sin med saa megen Møie og Bekostning samlede Bogskat, men ogsaa for andre af Ulfeldt ham berøvede Eiendele. Omtrent halvandet Aar efter Roeskildefreden tog baade Danmarks og Ulfeldts Skiebne en Vending, der foranledigede Seefeldt til at giøre Forsøg i den omtalte Retning. Da de aabnede Fredsunderhandlinger ei havde ført til noget afgiørende Resultat, rustede Danmarks Allierede i Forening med danske Tropper sig i October 1659 til et Angreb paa den svenske Hær, som i paafølgende Maaned blev slagen ved Nyeborg. Til samme Tid var allerede en Forandring i Ulfeldts Stilling indtraadt, hvorved han havde ophørt at være nogen for sit Fædreland farlig eller betydende Person. Kunde hans Stjerne siges at have culmineret ved den roeskildske Fred, da begyndte den snart efter at dale, og hans Indflydelse hos den Regiering, for hvis Interesse han havde opofret saa meget, tabte sig meer og meer. Deels fandt han ikke sine Tjenester belønnet ved en Stilling, hvorom man havde givet ham Haab; deels kunde han ikke finde sig tilfreds med adskillige af de Forandringer, der i Skaane bleve Følger af den nye Styrelse; muligen har han selv endog misbilliget Fredsbrudet; nok, der opstod efterhaanden et spændt Forhold imellem ham og den svenske Regiering, der fattede Mistillid til hans tvetydige og ustadige Characteer. Allerede i Slutningen af A. 1658 havde en Sammensværgelse for den gamle Regiering dannet sig i Skaane; Ulfeldt beskyldtes for Deeltagelse i denne og fik derfor i Mai 1659 Huusarrest i Malmøe. Under disse Omstændigheder kunde det forudsees, at den svenske Regiering ei vilde tage sig synderlig af hans Anliggender i Danmark, og dette bestemte igien saavel Seefeldt som Rigsraad Otto Krag, der fra den første Krig havde Fordringer paa Ulfeldt

omtrent af samme Beskaffenhed som Seefeldts, til i October 1659 at indsende et Andragende til den danske Konge, af følgende Indhold:

„Allernaadigste Konning og Herre.

Vi formene allerunderdanigsten at det giøres ei fornøden, vidtløftigen at deducere den Despect, Skade og Uret, som Hr. Corvitz Ulfeld haver giordt og tilføiet Eders K. M. Kronen, samtlige Danmarks og Norges tro Indbyggere og lydige Undersaatter, og al den hele Nation, i det han haver begivet sig i den svenske Konges Tieneste, og udi varende offentlig Krig og Feide Tid, mellom Danmark og Sverrig, sig ladet bruge mod sit Fæderneland, med Raad og Daad. Alt hvilket E. M. langt bedre er bevist, end vi det opsætte og skrive kunne, saavelsom ogsaa vitterligt hvad Straf og Dom derpaa følge bør og kan med Rette, naar der paatales, eftersom alt hvad i Tostrup og Roeskild sluttet og aftalt var, er siden rumperet og igien fiendtligen brudt.

Mens den store Hovmod, Overlast og Skade han Os begge E. K. Mai. allerunderdanigste troe og villige Tienere tilføiet haver, for vores Particulier, paa Penge, Bøger og andre vore Mobilier, som han Enhver af Os lod fratage og aftvinge, ja og endeel deraf, efter det roeskildske Fredsfordrag var sluttet, og Freden publiceret, som beløber sig mange og store Summer Penges Værd ꝛc. Til den Skades Reparering, eftersom det Bibliotheque han udi Ringsted Kloster lod spolere, og den største Part af Bøgerne ved sin egen Søn lod afhente og bortføre, med andre Varer som hans Ladefoged og Bønderne derfra medtoge til Bavelse, indtil det af den Svenske Konge blev forbødet ham, videre derfra at lade bortføres ꝛc. Var ei samlet og indkiøbt med

50,000 Rdl. og de Bøger han i Fyen fra Egeskov med andre Mobilier lod bortføre, samt de forbte Penge han tvang mig Otthe Krag til at forskrive sig, for mit Gods og Løsøre, som dog siden blev mig ogsaa frataget, kunde ei betales med 10,000 Rdl. Som Hr. Corvitz Ulfeld allene haver været en Begynder og Anfanger til og ingen Anden; og er hannem umueligt saadant Os at kan(!) igien forskaffe, som vi forfare nu saaledes at være distraheret og forrykt, at det ikke kan igien samles; desforuden mange og adskillige Rariteter af Bøger og Manuscriptis, som ei ere at bekomme, og derfor vel havde meriteret at kommet og blevet tilsammens, mod billig Værd, udi K. Mai. og Rigets Værge og Giemme, og ikke saaledes blevet forkommet og adskildt i mange andre deres Værge, som det nu, desværre, er. Thi er til Ed. Kgl. Mai: vores allerunderdanigste Tilflugt og Begiering, at E. M. vilde naadigst lade giøre og holdes ret Skilsmis mellem dem E. M. Kronen og deres Fæderneland hulde og troe ere og dem utro og Fienderne tilgedan ere med Raad og Daad, og al Formue anvende til deres Fædernelands Ruin, mod Loven, Recessen, Haandfæstningen og mod deres Eed og Pligt: og hielpe os herudi saavidt som Ret kan være, at maatte faae tilbørlig Reparation og fuldkommelig Betaling for Vores Skade, af forne Hr. Corvitz Ulfeldts eget Arvegods, Soltø, samt der tilliggende Bønder og Eiendom, og derudi ved gode Mænd lovlig Indviisning faae, det at nyde og beholde, qvit og fri, med Avl og Landgild, vist og uvist, med al Nytte og Fordeel, intet undtaget, Os selv og vore Arvinger allene til Bedste, indtil saalænge han eller hans Arvinger med Gode og i Venlighed sig med Os affinder og for Vores Skade Os tilfredsstiller, eller og Vi ved endelig Dom for E. M. og Danmarkes Riges Raad blive adskildte.

Dermed beforbrede (!) Høistbe[te] E. K. M. al Tro og Lydighed hos alle andre villige og hørsomme Undersaatte mod E. K. M. og Fædernelandet, og afskrække tillige dermed ogsaa berømmeligen fra deres Ondskab de Mutvillige at øve med slig Fiendlighed og Opsættelse, mod E. Mai. mod Fædernelandet, mod andre tro og lydige Indbyggere. Vi steds og altid forblive

Eders Kongl. Mai[ts].

underdanigste Tienere

Jørgen Seefeldt. Otthe Krag. [66])

Christopphersen, m. pp.

Paa dette Andragende fulgte (Kiøbenhavn, d. 26de October 1659) en kongelig Resolution af følgende Indhold:

Friderich III. ꝛc. G. A. V. „At eftersom Os Elskelig Jørgen Seefeldt og Otte Kragh for Os underdanigst haver ladet andrage og sig beklage over den store Hovmod, Overlast og Skade som Hr. Corfitz Ulfeld dennem, enhver udi Particulier tilføiet haver paa Penge, Bøger og andre Mobilier, som han enhver af dennem haver ladet fra-

[66]) Rigsraad og Oversecretair O. Krag hørte ogsaa blandt de danske lærde Adelsmænd og Bogsamlere i det 17de Aarhundrede. Han var født 1611 i Jylland; fra 1630 til 1637 reiste han udenlands, disputerede flere Gange i Strasborg over Emner af den offentlige og private Retslære, og opholdt sig en Tidlang i Oxford for Bibliothekets Skyld. Han blev brugt i flere Gesandtskaber, blandt andre, faa Maaneder før ovenstaaende Andragende blev indsendt, til Churfyrsten af Brandenborg. Han døde d. 4de Febr. 1666; M. Henrichsens Liigprædiken, 1668; Worms og Nyerups Forfatterlexica. Han correspondered med den lærde skalholtske Bisskop Brynj. Svendsen, som sendte ham sine Arbeider og andre Meddelelser til den nordiske Historie; O. Wormii Epistolæ I. p. 286—87. II, p. 1036. 1038. 1049. 1053; F. Johannæi Hist. eccl. Isl. III. p. 607. 637; Espolin, Isl. Árbækur VI. S. 124—25. Han var Ulfeldts Debitor for 1000 Rdl.; Historisk Tidsskrift III. S. 464.

tage og aftvinge, ja og endeel deraf efter det Roeskilde Fredsforbrag var sluttet, og Freden publiceret, som skal beløbe sig mange og store Summers Værd, underdanigst derfor begierendes, at Vi dennem begge til deres Skades tilbørlig Reparation og fuldkommen Betaling af bemeldte Hr. Corfitz Ulfeldts eget Gods Saltøe, saavidt Ret kan være, vilde behielpelig være. Da have Vi, efter saadan deres underdanigste Ansøgning og Begiering og Ansøgning naadigst bevilget og tilladt, saasom Vi og hermed bevilger og tillader, at bemeldte J. Seefeldt og O. Krag ved gode Mænds Indviisning maae lade tage bemeldte Hr. C. Ulfeldts Gods og Løsøre hvor det her i Riget findes, udi Arrest, indtil saalænge at Sagen efter Landsloven og brugelig Proces behørigen tildømt vorder udført"[76]).

Skiøndt nu de for Ulfeldt saa fordeelagtige Betingelser ved Roeskildefreden maatte antages at være hævede ved den fornyede Krig, synes det dog uforklarligt hvorledes der kunde skee Execution i Ulfeldts faste Eiendomme, medens Fienden endnu stod i Landet, eller nogen Sag anlægges, naar den ene Part var indsluttet i en beleiret Bye og den anden var Fange i et fiendtligt Land. Men, Omstændighederne forandrede sig snart, efter alt Udseende, til Fordeel for Ulfeldts Modstandere. Carl Gustav, engang hans høie Velynder, døde den 13de Februar 1660; den 27de Mai sluttedes Freden i Kiøbenhavn; før Dommen faldt i den malmøeske Sag, flygtede Ulfeldt i Juli Maaned s. A. til Kiøbenhavn hvorfra han strax efter som Fange sendtes til Bornholm; endelig indtraf henved Aarets Slutning den kiøbenhavnske Rigsdag med alle sine indgribende Følger. Hvilken Vending nu Sagen har taget i det

[67]) I denne Anledning udgik kongelig Ordre af 28de October 1659 til Vincents Bille og Ove Juel.

hele Tidsrum af omtrent 7 Fierdingaar; om O. Krag, for sit Vedkommende har frafaldet sin Paastand; om Executionen i Saltøe og overhoved i Ulfeldts faste Eiendomme er opgivet, fordi det kunde forudsees, at disse vilde tilfalde Kronen; om alt dette savnes tilstrækkelig Oplysning. At derimod Seefeldt, for sin Deel, senere har erholdt kongelig Bevilling paa Arrest i Ulfeldts Løsøre, og ifølge høiere Tilladelse endog indladt sig i skriftlig Underhandling med ham for, om muligt, at opnaae et mindeligt Forlig, kan sluttes af følgende Ansøgning, dat. Kiøbenhavn d. 18de Juli 1661:

„Eders Kong. Mai. haver jeg paa det allerunderdanigste storligen at betakke, for E. M. Kongelige Gunst og Høinaade som mig i mange Maade er beviist, og synderligen i det E. M. naadigst haver bevilget mig at maae faae Arrest paa Hr. Corfits Ulfelds Løsøre hvor det findes, saa og naadigst bevilget mig derom hannem at maae tilskrive, og nu anden Gang igien iligemaade allernaadigst tillader mig hannem endnu at tilskrive, om mine Bøger, for at fornemme om jeg ved Venlighed og foruden Proces og Trætte kunde komme til Ende med hannem, førend man griber til for[te] bevilgede Arrester, Proces og Execution mod hannem. Og eftersom samme Arrest er nu temmelig gammel og for adskillige Aarsagers Skyld, saavelsom for for[te] mine twende Skrivelsers Skyld, og fordi i Ringsted i lang Tid ingen Landsting er holdet, beder jeg allerunderdanigsten at Eders Kongel. Mai. naadigst vilde bevilge mig en Opreisning paa samme E. M. bevilgede Arrest, saa og E. M. Befaling til Commissarierne som nu paa Skifte efter Frue Kirsten ere forordnede[68]), at

[68]) 1ste Juni 1661 havde Otto Krag, Ove Juel m. Fl. faaet Kgl. Befaling at være tilstæde ved Skiftet efter Frue Kirstine Munk († 19de April 1658) d. 10de Juli i Kiøbenhavn (Siell. Tegnelser).

mig dem io haffuer giffuen fuldkommen. Saa war mig dog Ederß Exell. Vindißbyrd och til Bekreffting och til Rettenß Styrkelse. Forhaabendiß Ederß Exell. mig herudi wilfarer och mig sit Vindißbyrd derom meddeler. Jeg findis altid igien Eders Exc. villige Tienere. L'eternel vous conserve & maintiene en santé & bonheur. De vostre Excellence

très affec^ne Seruiteur

Corfitz Greffue aff Wlffeldt.

Jeg haffuer om denne Sag och skreffuen Offue Jyll til; beder Ederß Exc. wille paa mine vegne solicitere hanß Svar och mig dett vbesvert tilsende."

Paa samme Tid havde Ulfeldt, foruden af Ove Juel, tillige af sin Svoger Oluf Brockenhuus begiert en lignende Erklæring, som Denne ogsaa udstædte d. 14de Marts og hvis Indhold i det Foregaaende er benyttet[70].

Hvor vanskelig og usikker Communicationen her i Riget dengang maa have været, kan sluttes deraf, at man ei blot i Fyen, men som det af Udtrykkene i O. Brockenhuus's Erklæring synes, endog i Sielland, endnu 14 Dage efter Seefeldts Død har været uvidende derom. Men ved dette Dødsfald og ved den Tilstand hvori det Seefeldtske Bo befandt sig, maa Sagen fra denne Side være bleven hævet; ligesom ogsaa derved den sidste Grund bortfaldt for Ulfeldt til et længere Ophold i Fædrelandet.

Baade det Seefeldtske og Ulfeldts eget Bibliothek bleve efter Sidstnævntes Flugt i Juli 1660 henstaaende i Malmøe, sandsynligen uden synderlig Varetægt; først henved Slutningen af A. 1661 vare begge Samlinger blevne flyttede til Stokholm[71]. I April Maaned 1662 forlod Ulfeldt med

[70]) Nyt Forraad rørande nordiska Historien S. 198—200.

[71]) Ifølge den hollandske Gesandtskabsberetning af 25de Januar 1662 var

kongelig Tilladelse sit Fædreland for aldrig at vende tilbage[72]. I Aarets Løb opholdt han sig paa forskiellige Steder i Nederlandene og Frankrig og begyndte her at ruge over de troløse og forræderske Planer, som han i det følgende Aar forgieves stræbte at bringe til Udførelse. Det er et ikke umærkeligt Bidrag til Ulfeldts Characteristik, at han, efterat man her tildeels var kommen paa Spor efter hans Intriguer, og disse i Sverrig selv ei kunde være ganske ubekiendte, vovede hos den svenske Regiering at anholde om at begge Bogsamlinger maatte blive ham restituerede; ligesom han ogsaa under 18de Mai 1663, omtrent to Maaneder før den danske Høiesteretsdom faldt[73], fra Brygge anmodede Hofraad P. J. Coyet om at understøtte sit Andragende, hvortil denne paa en Maade ogsaa kunde ansees forpligtet, da han tidligere havde faaet en Andeel af det Seefeldtske Bibliothek og nu ved denne Leilighed fik Løfte om mere. Hans eget Bibliothek af 7000 Bind, hvorpaa han havde samlet i 30 Aar, og som indeholdt mange kostbare og sieldne Værker, foruden Haandskrifter og Documenter hans Processer vedkommende, var ham — skriver han her — af større Vigtighed

det Seefeldtske til Ulfeldt skienkede Bibliothek, som fra Ringstedkloster var bragt til Malmøe, efter at han var falden i Unaade, ført til Stokholm og der „uppsat til Slottets Prydnad och Bokälskares Bruck;" Fryxell's Handlingar rör. Sver. Hist. IV. S. 290; jfr. Burmanns Sylloge Epistol. III. p. 474. V. p. 40.

72) D. 14de April, ifølge Paus, Ulfeldts Levnet II. S. 216. I et Brev til Henrich Bielke fra Ellensborg d. 20de Marts 1662 skrev U. at han agtede at reise i Slutningen af April. D. 4de October s. A. var han i Brügge, hvorfra han skrev til Ludvig XIV.; ligesom i November fra samme Bye til Gr. Chr. Rantzau. I J. K. Høsts Politik og Historie I. S. 54 er meddelt en af Ulfeldt i en Bog nedskreven Sentents, dat. Ellensborg d. 24de Juni 1663, men dette maa altsaa være en Trykfeil.

73) Endnu d. 15de Juni næstfølg. skal han fra Brügge have tilsendt Friderich III. et Project angaaende det stemplede Papir; Historisk Tidsskrift III. S. 447.

end det Seefeldtske. I 5 Maaneder havde han i denne Anledning holdt en Befuldmægtiget ved Hoffet i Stokholm, uden endnu at have kunnet erholde nogen endelig Afgiørelse. Han erindrer om de Tienester, han havde ydet den svenske Krone, for hvilken han nærede dyb Agtelse, og tilføier med diplomatisk Fiinhed, at han fuldeligen erkiendte, at den Ulykke og Unaade, der var mødt ham i Sverrig, ikke var at tilskrive Regieringen men hans personlige Avindsmænd. Naturligviis vilde Ulfeldts Bestræbelser i dette Øiemed have været frugtesløse, om end ikke den danske Høiesteretsdom var falden den 24de Juli næstfølgende. Ogsaa giorde Døden Ende paa hans Krav, som i sin Tid paa Seefeldts; han døde i Februar 1664.

Ligesom begge Bibliotheker saaledes havde beskæftiget de fordums Eiere i deres sidste Levetid, blev Begges Skiebne efter Indlemmelsen i det kongelige Bibliothek i Stokholm, ogsaa den samme. Ved Slottets Brand i April 1697 blev tillige den største Deel af Bibliotheket, eller meer end 17,000 trykte Bøger og meer end 1100 Haandskrifter et Rov for Luerne; omtrent 6000 Bøger og 300 Haandskrifter bleve reddede[74]. Hvor mange af de Seefeldtske Bøger der have været iblandt disse, vides ikke; af Haandskrifterne maae derimod Enkelte have undgaaet Ødelæggelsen. Heriblandt vare adskillige vigtige Arbeider af Joh. Meursius, som Seefeldt havde tilkiøbt sig, og af hvilke Nogle senere vare komne i P. J. Coyets Eie; Flere af disse bleve i 17de og 18de Aarhundrede udgivne og benyttede[75]. Endeel af den lærde Holger Rosen-

---

[74]) Celsii Hist. bibl. Stockholm. p. 168—70. Det churfyrstelige Bibliothek i Mainz, som Gustav Adolph 1631 havde skienket til Ax. Oxenstierne og denne havde bestemt for Gymnasiet i Vesteraas, gik ligeledes til Grunde; Skibet, som skulde føre det til Sverrig, forgik nemlig Østersøen.

[75]) Celsius l. c. p. 137. 141. 144. 163. Disse Meursii Inedita i det Stokholmske Bibliothek omtales af Nic. Heinsius 1662 og 1669 i

fransfes utrykte Theologica forefindes der ligeledes[76]. Af nordiske Haandskrifter maae en Codex af den Visbyeske Søret[77] samt nogle islandske Haandskrifter med Seefeldts Amanuensis P. Hallsens Haand[78] have samme Oprindelse. Af den forøeske Professor J. Burfers Herbarium vivum i 32 Bind, som Seefeldt havde kiøbt for 300 Rdl., forkom nogle

Burmanni Syll. Epp. III. p. 474. 537. 770. V. p. 40. 1668 vilde en hollandsk Boghandler udgive dem; p. 112. Sam. Puffendorf udgav Meursii Miscellanea laconica (Amsterd. 1661. 4.) der med flere utrykte Meursiana vare ham meddelte af P. J. Coyet. Fra Bibliotheket i Stokholm erholdt Grævius Meursius's Creta, Cyprus, Rhodus som han udgav 1675, 4. og de regno laconico, som udkom i Utrecht 1684, 4. S. Puffendorf skienkede endeel i Sverrig erholdte Originalbreve af M. til Universitetsbibliotheket i Leipzig (jfr. Allg. litt. Anzeiger 1799. Nr. 147), hvoraf Excerpter ere meddelte i Nova librorum rariorum collectio, Tab. III. Halle 1710. 8. p. 548—96; nogle af dem ere udgivne i et Leipzigsk Universitetsprogram 1841: Clarorum virorum ad Jo. Meursium epistolæ ex Cod. bibl. Lips. nunc primum editæ. Zach. Lunds nitide Afskrift af lærde Mænds Breve til Meursius: Doctorum virorum epistolæ olim ad Joh. Meursium scriptæ, ex infelicissimo Bibl. Seefeldianæ naufragio conservatæ, haves i det store kongelige Bibliothek (Gl. Saml. Nr. 3072. 4.); uden Tvivl, den Samme der i sin Tid havde været i M. Moths Bibliothek (Molleri Hypomnemata p. 290), men senere kom til Gram. I den gl. kgl. Mskrtsamling haves en Catalog over Meursii Bibliothek med tilføiede Priser i hollandsk og tydsk Mynt (Nr. 2120. 4to). Et Sagn beretter, at Meursii Bibliothek, efter hans Død 1639, længe skal have været tilfals i Sorøe og endelig være kiøbt af Oluf Rudbek for 400 Rdl. og ført til Sverrig; Fort. til Olivarii Comm. de vita & scriptis P. Eliæ 1741.

76) Hos Seefeldt fandtes 9 Bind; Suhms Saml. II. 2. S. 187, hvoraf 4 endnu haves i det Stokh. Bibliothek; Celsius p. 142.

77) Schlyter, Wisby Stadslag, Fort. S. XCI; den har nemlig det Seefeldtske Vaaben.

78) Scr. rer. dan. II. p. 423. 503; Arwidsson, Förteckning öfwer isl. Handskrifter i Kgl. Bibl. Stokh. 1848 S. 58. 71. 10de April 1662 skrev Nic. Heinsius fra Stokholm, at han i det kongel. Bibliothek havde seet mange islandske Pergaments-Haandskrifter quæ ex Dania inter prædam luculentam huc advecta dicebantur, direptis scriniis Geo. Sefeldii; Sylloge Epp. III. p. 587.

Bind allerede ved den første Bortflytning; det Overblevne skienkedes af P. J. Coyet til Upsala-Bibliothek, hvor atter endeel brændte 1702[79]. Den tumultuariske Maade uagtet, hvorpaa Ranet var foretaget, synes dog enkelte Haandskrifter her at være blevne tilbage. Det vigtigste iblandt disse var, uden Tvivl, et af Seefeldt selv samlet og bearbeidet genealogisk-heraldisk Værk over den danske Adel, som hans sidste Bibliothekar Zach. Lund „i den svenske Feide conserverede, hvoraf endnu en Part findes i Hs. Kgl. Mai. bibliotheca, og Vaabenbogen hos Hr. Ober-Secretario Erich „Krage, som er et ganske Alphabet, over et Riis Papir." P. Syv omtaler denne Seefeldts „Vaabenbog i adskillige Parter, illumineret og afridset af en Contrafeyer, som han til „den Ende havde holdt i nogle Aar, efter adskillige Vaabener „og Mærker, som fandtes i Kirker, paa Stener over Herreporte eller andensteds. Derhos var tegnet, hvad godt Enhver af den Familie havde gjordt mod Riget, Kirken, Klostere, Skoler og Hospitaler, med Fundatser hos. Et Værk „af stor Curiositet og Judicio, som endog kunde give stor „Oplysning i den geistlige Historie, thi han havde baade Midler og Forstand at sanke Saadant med, hvilke begge fattes „de Fleste"[80]. Friderich den Andens Historie ved Seefeldt

[79]) **Bartholini** medicina danorum domestica p. 38; **Suhms** Saml. anf. St. S. 186; **Celsius** p. 141; **Videnskab. Selsk.** **Skrifter** X. S. 396—97. I **Acta litteraria** *Sveciæ* 1724, p. 495 fg. og 530 fg. er meddelt en Udsigt over de 25 existerende Bind af Samlingen: P. **Martin** Catalogus plantarum novarum **Joach. Burseri** quarum exempla reperiuntur in horto ejusdem sicco Upsaliæ in bibliotheca publica servato.

[80]) **Klevenfeldts** Saml. i Geh. Archivet; her tilføies at Seefeldts Original endnu 1751 forvaredes „under stor Hemmelighed" hos Geheimeraadinde Krag paa Steensballegaard. **Seefeldts** Theatrum nobilitatis danicæ anføres i **Resens** Descr. Samsoæ p. 18. 58. Et Stykke af dette Arbeide i Afskrift af J. W. (ɔ: Jochum Wielandt?)

berettes at være kommen til Friderich den Tredies Bibliothek[81]); men kiendes ikke nærmere. Den eneste sikkre Levning af det Seefeldtske Bibliothek bliver altsaa en dansk Bønnebog paa Pergament med illuminerede Tegninger, fra det 15de Aarhundrede, som opbevares i Universitetsbibliotheket[82]).

1717) haves blandt de Thottske Mskpter Nr. 1890. 4to. Om forskiellige Slægtebøger, der havde været i Seefeldts Eie s. Vedel Simonsens Nat. Hist. Kilders Skiebne S. 37.

[81]) „Historiam Frederici II. som J. Seefeldt selv havde skreven, og var (med Stam- eller Vaabenbogen) alt det han beholdt af hans Bibliothek bekom Frider. III. og er udi Hs. Mai. Bibliothek"; Suhms Samlinger II. 2. S. 137. Man kan ikke antage, at en Historie om Friderich II. fra det 17de Aarh. uden nærmere Angivelse af Forfatter eller Alder, men med F. S. uden paa Bindet, som formodentligen betyder Fridericus Secundus (Gle Kgl. Samling Nr. 2571. 4.) skulde være Seefeldts Arbeide. Mueligen har han kun afskrevet en Saadan, da han selv neppe har havt Tid til et saa vidtløftigt Arbeide; af ham nævnes heller ingen blandt de utrykte Bearbeidelser af denne Konges Historie i Fort. til Resens Friderich II.; jfr. Schlegels Gesch. Christ. IV. III. S. 277; Nye Samlinger til den danske Historie III. S. 79.

[82]) Additamenta Nr. 421. 8. 118 Blade; besørget skrevet af Marine Jespersdatter. Foran er skrevet med en gammel Haand: Reliquiæ ex bibliothecis Nobilissimi Dñi Georgii Sefellt. Den forekommer i Bibliotheca Rostgardiana, Mskt. Nr. 352.

Breve fra Gram til Slange,

meddeelte af

C. E. Secher.

Efter kongelig Befaling paatog Gram sig at gjennemgaae Slanges Manuskript til Christian den Fjerdes Historie; han skulde være ansvarlig for, at Skriftet intet indeholdt, der stred imod Sandheden eller kunde være krænkende for denne Konges Ære. Herved maatte han let komme i et ubehageligt Forhold til Forfatteren; og at dette har været Tilfældet vise de følgende Breve, der tilligemed en Deel af Grams Rettelser og Brudstykker af Slanges Manuskript findes i Geheimearchivet. De spydige Bemærkninger, hvormed Gram ledsagede sine Rettelser, bidroge ikke til at formilde den gamle Mand; saaledes siger han i et af de Breve, hvis Indhold iøvrigt er for ubetydeligt til her at meddeles: „Dette hafver jeg mottet forandre og referere gandske anderledes af Original-scripta & documentis, som jeg med Flid har extraheret. Thi der er alt for meget taget feil i hver passage og narration paa disse 5 à 6 Sider.“ Undertiden overlader han Forfatteren at forbedre Stilen i Rettelserne, med de Ord: „Sed stilum peritiori calamo expoliendum relinqvo.“ Hvilket udstrakt Begreb Gram havde om Kongens Ære viser følgende Yttring: „(Aar 1621). At Hamborgerne blefve satte til Kongens Taffel, er vist, og derudi hafver Hr. Conferentz Raad Ret. Men visse Aarsager tillade mig ikke at lade denne Sandhed saa udtrykkeligen mældes i denne Historie. Naar vi derfor sige aleniste, at Kongen lod

dem herligen tractere, da violeres ikke Sandhed, men den ene circumstantia, at de sad ved samme Bord med Kongen, skjules, qvod admodum licitum historico, graves causas habendi dissimulandi. Naar Hamborgerne selv skrifve det, skal de af mig blifve uimodsagte, et hoc sufficit. Det giøres ei heller fornødent at vurdere de Bagatelle-Foræringer, de Companer gafve.“ Overensstemmende hermed hedder det, Side 458: „Efter at denne Handel var saa vel og lykkeligen afgiort, lod Kongen dennem herligen tractere; hvorimod de hafve igien ladet see deres Taknemmelighed i adskillige kostbare Foræringer, som de ved Amptmanden over Steinburg Balthasar von Ahlefeld underdanigst lode overlevére.“ Efter Forfatterens Død 1737 fik Gram fri Raadighed over Stoffet, og de to sidste Parter maa i Virkeligheden betragtes som hans eget Arbeide; men før 1613 ere hans Tillæg ubetydelige.

1.

Høyædle og Velbaarne,

Høystærede Herr Conferentz Raad.

Jeg kand og bør ikke længere at forholde Deres Velbaarnhed, hvad som i gaar er passeret. Hans kongelige Majestet havde den Naade at passere en halv Times Tid i sit kongelige Bibliotheque, alene & nemine comitatus. Jeg blef saa lykkelig, at faae min allerunderdanigste Tale insensiblement henbragt paa høylovlige Kong Chr. IVti Historie, som gik saa meget mere lykkeligt, at Hans Majestet tog det Naadigst op, og spurdte, om jeg havde læst den tilgavns igiennem, og om derudi endnu var noget at corrigere eller at supplere? Jeg svarede allerunderdanigst, at jeg var ey alene længe siden, og det midt i Sommer, færdig med Giennemlæsningen, men havde end ogsaa excerperet en god Deel Documenter

i det Geheime-Archiv, henhørende til høystbem: Konges Historie, hvilke Excerpta jeg havde communiceret Hr. Conferentz Raad Slange, som havde været vel tilfreds dermed, og vilde deraf indføre eller corrigere saa meget, som mand endeligen kunde synes fornødent at være, og at vi over den Post vare gandske eenige. Samme mine Excerpta (sagde jeg) gik til Anno 1627, og inden mand ved Trykningen kom nær til samme Aar, kunde jeg lætteligen have igiennemseet alt hvad som motte findes udi de øvrige. Hvorfore mit allerunderdanigste Forslag blef, at lade Værket strax, jo før jo heller, komme i Trykken. Hans Majestet replicerede Allernaadigst, at Trykningen efter Hr. Conferentz Raads Regning vilde blive overmaade kostbar, paa et par Tusinde Rigsdaler og mere. Derpaa mit allerunderdanigste Svar blef, at Hr. Conferentz Raad hafde formeret sin Regning paa 1000 Exemplarier, og dernæst paa visse Sorter stort Papir: I begge Deele kunde giøres et stort Afslag, nemlig, at kuns lade trykke nogle faae hundrede, som var nok for den første Gang, og kuns et maadeligt Tal paa stort Papir; saaledes meente jeg, at det hele Forlag ei skulde overgaae 1000 Rds. Bekostning, ja endda gaae noget derunder. Hvorpaa Hans Maj: ei alene Allernaadigst dette approberede, men end og befalede mig at sige Hr. Conf: Raad, det hans kongl: Maj: vilde for det første (ità erant verba) sende Dem 1000 Rd. til Trykningen, og imedens Papir og anden Anstalt blef præpareret, skulde jeg endnu eengang læse Værket tilgavns igiennem, paa det deri ei skulde findes noget som andre kunde siden støde sig paa. Saa kunde det da i Guds Navn udkomme i Tryk. Jeg allerunderdanigst takkede for denne Allernaadigste Befalning: Og hvis det ei havde været over Middag, da jeg og havde hiemme et par Breve at besvare med Posten, havde jeg ei forsømt at indfinde mig hos Deres Velbaarnhed med dette nuncio. I gaar Eftermiddag motte jeg uforbigængeligen hen til hans Exell: Hr. Geheime Raad Rosenkrantz, og kom ey derfra førend noget ud paa Aftenen; ved slig Leylighed berettede jeg og denne Samtale til hans Exell:, som takkede mig meget derfor. Og at jeg end ikke i Dag kand have den Ære at see Deres Velbaarnhed, forvolder den ubehagelige Tamper-Ret, som jeg nu i Dag maae udholde udi og maaskee

ligeledes i Morgen, saa at det vel neppe bliver førend paa Fredag Eftermiddag jeg kand nyde den Ære, efterdi jeg om Formiddagen skal holde Distributionem Stipendii in Collegio Mediceo. Jeg længes ellers meget at høre noget got og ynskeligt om Deres Velbyds Helbred, og forsikrer, det jeg, med ald Guds Velsignelses hiertelige Tilynskning, forbliver stædse, Høyædle og Velbaarne,

Høystærede Hr. Conferentz Raad, Deres

ydmygste og redebonste

Tiener

H. Gram.

Kiøbenhavn, d. 16. Dec. 1733.

A Monsieur

Monsieur de Slange

Conseiller de Conference, d'Etat, de Justice & de la Chancellerie de Sa Majesté.

2.

Høyædle og Velbaarne,

Høystærede Hr. Conferentz Raad.

Jeg beder ydmygst om Forladelse, at jeg ikke før haver tilbagelefveret det andet Bind af Deres smukke historiske Værk. Mine mangfoldige mellemkommende Forretninger ere Deres Velbaarnhed tildeels bekiendte, endskiønt ikke alle. Thi stundum maae jeg lade mig bruge til det, hvoraf jeg noget har lærdt, stundum til andet, hvoraf jeg aldrig i mine Dage har tænkt paa det ringeste at lære.

At jeg dog deriblant haver efterkommet min Pligt, med dette andet volumen at igiennemlæse, derom haaber jeg, at hosfølgende Arker skal bære Vidne. Jeg indstiller det alt til min Hr. Conferentz Raads gode jugement og Eftertanke, og forhaaber at de Passager, som jeg herudi haver ex Archivis Regiis formeret nye materialia til, skal findes af den Betydning, at en Historie kand vinde mere Ære ved, at befatte dem i sig, end hvis de skulde savnes deraf. Og maa vel skee, at hvis mig var blefven undt lidt mere Tid, item Adgang til flere Archiver, end det som mig er anfortroed, jeg da vel skulde kundet finde mere.

Jeg skulde og tænke, at det blef Hr. Conferentz Raad en saare liden Umage paa et par Dages Tid, at føre det som heraf er noget vidtløftig ind paa sine Stæder, med at tilfæste Seddeler, som er skeet i den første tomo. Jeg meener og, at naar De hafde efterseet de faae loca animadversa, som ere optegnede paa det første Ark af disse herhos følgende, da kunde saavit frasktæres af Bindet, og lefveres i Trykkeriet til at sætte efter, imedens at Deres Velbaarnhed med commodité fik det øfrige i sin behørig Orden og Skik.

Jeg forblifver, med største Ærbødighed,
Høyædle og Velbaarne Hr. Conferentz Raad,
Deres ydmygste Tiener,
H. Gram.

Khafn. d. 6. Oct. 1734.

3.

Høyædle og Velbaarne,
Høystærede Herr Conferentz Raad!

At denne 3die Tomus hafver taget saa lang Tiid, inden endnu neppe en tredie Deel deraf er blefven klar fra min Haand, er mig vel ikke mindre fortrydeligt, end det er Deres Velbaarnhed. Men jeg har ikke fundet gaaet anderledes til Verks. Defectus og Udelukkelser af saa mange vigtige Ting, som er Synd og Haanhed at fortie i en Historie istius ponderis, item urigtige narrationes og Feil af adskillige Slags, hafver indfundet sig i dette Bind i saadan Overflødighed, saa at det haver mott' skee, hvad skeet er. Gud skal være mit Vidne, at, saalidet som jeg giør det af defectu aliorum negotiorum, (hvoraf jeg har langt mere, end jeg kand overkomme,) saalidet giør jeg det ogsaa af nimia curiositate eller af prurigine censendi. Men det er min høystærede Herr Conferentz Raads Ære det gielder om, og Deres gode Nafn i Verden, som vilde lide alt for meget, hvis Verket ei blef nu castigeret. Og tillige gielder det om min Ære og Velfærdt, eftersom Hans Majestet har med Alvorlighed lagt mig det paa, at see til, at det blef nogenledes frie for Feil. Det gaar ei heller an, at, fordi mand nu om Dage almindeligen verserer i stor ignorantia af vore Hi-

storier, mand derfor skal blifve det alletider i vores Land. Hvorfore mand endeligen bør mage det saaledes, at et saadant Verk som dette ei bliver formeget mepriseret af Posteriteten, ja endogsaa i de Ting, hvor ei alene de, som hos os self kunde giøre det og have Lellighed at komme til fontes et documenta, men endogsaa fremmede kunde ex publicis scriptis refutere os, om ikke nu straxen i Herr Conferentz Raads levende Lifve, da dog siden efter.

Det vilde blifve mig altfor vidtløftigt, at forklare mine raisons til hver Forandring, castigation, Udsletten eller hvert supplementum, som Deres Velbaarnhed bliver her og der var i dette herhosfølgende Stykke.

Om nogle vil jeg alene røre, hvilke jeg ei hafver kundet lade staae saaledes, men har mott' enten tage dem slet ud eller corrigere dem, som f. Ex.

.... Det er gandske vist, og mig og flere bekiendt, at der endnu lever Officerer og Studentere i Norge, af det Tilnafn Green. Ergo non tuto asseritur, familiam interiisse. Men om saa var, saa maae det heller udelukkes, som det og er res exigui vel nullius momenti in magni Regis historia. (Side 368, hvor Cantsler Anders Greens Død omtales, findes intet om Familien).

Dette som her fortælles om disse Giftermaalsforslag til Kongen, hafver jeg (dog med nogen Forandring i den nimis positiva narratione,) ladet staae; ihvorvel det hele er apocryphum qvid, og mand kunde vel holde det betænkeligt, at føre ind i en alvorlig Historie noget, som mand ei vidste anden Skiel og Rede til end ex traditionibus avorum, plerumque, imo tantum non semper, incertissimis. (Jfr. Side 371 fg.).

Dette om Christiani IVti Bref til Rigens Raad om sit Giftermaal med Christine Munck, er ei alene apocryphum, men meriterer og neppe nogen fidem. I det Rigens Raads attestato, som de gafve hendes Børn efter Kongens Død in interregno (hvilket Bref findes endnu in originali hos Hr. Hannibal Sehesteds Arvinger,) der staar slet ikke mældet, at Brefvet var til Rigens Raad, men alene, at de (Senatores Regni, qvi testimonium istud signarunt,) hafve seet et Bref fra Kongen, dateret

Lundegaard d. . . . anno . . . som bevifte Egteskabet, og ikke et Ord om, til hvem Brefvet var skrefvet. Det var ei heller, hverken til disse senatores, og ei heller til deres Formænd. Og saasom de ei har villet nævne, ad qvem, vel qvam, vel qvos datæ fuerint istæ litteræ, saa maae vi heller ikke gaae videre, uden vi hafde Brevet, og kunde bevise Sagen. Derimod hafve de self samme senatores, som gafve dette attestatum an. 1648, siden 3 Aar derefter alle og enhver, med egne Hænder (som findes i Archivet) expresse forsikkret og vidnet, at de hafde hverken seet eller hørt sige af noget Beviis paa Frue Kirstens Vielse, førend lang Tid efter at den var passeret. (I Marginen findes herved følgende Bemærkning: Det ikke vel kand holdis for apocryphum, som mange efterfølgende Aars og ald Verdens experientia har viist Sandheden, og derfor meriterer det nok fidem. Derforuden har jeg self haft Copie af Originalen, som var udskreven efter en Copie, som den berømmelige W. W. (Willum Worm?) self hafde. Mine cahiers blefue i den ulykkelige Ildebrand brændte. Dette kand ogsaa være det Bref, som senatores have beraabt sig paa udi deris Attest som de udgave om Fru Kirstens Børns Legitimation efter C. IVti Død). (Dette Brev omtales ikke paa det tilsvarende Sted, Side 372.)

At jeg til dette og de øfrige correctiones & supplementa hafver haft Føye, vil jeg da haabe, at Deres Velbaarnhed skal tilstaae. Og ligeledes faar jeg at gaae frem i det resterende: Jeg er kuns bange, at det allerede trykte ei skal være med lige Flid af mig overveiet, som disse Aar fra 1613 til 1619.

Hvad Stilen angaar, da finder det sig vel endelig, at derpaa ikke synderlig blifver at sige. Motte mig ellers tillades, at sige min ringe Mening om det adjectivo brafve, at mig synes det ei vel kand være et epithetum til en geistlig Mand, eller en Mand ex toga: Men at vi Danske misbruger kuns Ordet saaledes; notat enim, mea sententia, fortem, magnanimum.

Jeg forblifver o. s. v.

Kh. den 5. Maii 1735.

4.

Høyædle og Velbaarne, Høystærede Hr. Conf: Raad

Disse tvende Aar 1625 og 1626 hafve været mig de haardeste af alle og seeniste til at bringe nogenledes i den Stand, som de bør være, for at ikke løbe tvertimod, hvad mand hafver i Hoved-Documenterne, udaf hvilke Documenter en stor Deel ere trykte (dem jeg hafver confereret med de her in archivis bevarede Originaler og meest over alt befundet rigtige,) item at det eene ei skulde in essentialibus være det andet imod. Vel hafver jeg i Krigens Aarsager og Begyndelse at referere været noget vitløftig. Men hertil hafver jeg haft flere end een Aarsag: 1) At der kand være nogen proportion i Verket; thi skal mand være vitløftig (som her ofte tilforne er skeet) in minutiis, in rebus exigui momenti, in privatis etiam, rebusque domesticis sine magna jactura perpetuo sepeliendis, saa bør mand det med langt større Skiel i denne Krigs Begyndelse, som er det største og vigtigste i denne store Herres Historie. 2) Seer jeg ikke, at Herrens Chr. IVti honos & gloria kand paa anden Maade salveres. Thi, at sige ligefrem, at det var alene for hans Søsterdatters og Svogers Skyld og for deres restitution i Pfalz hand paatog denne Krig at føre, saa giør mand ham til alt for stor Machiavellist, og justificerer Ferdinandum IIdum og Tilly, der lagde ham immer dette til Last, qvibus tamen ubivis & in omnibus suis scriptis, quæ maximo numero habentur, perpetuo contradixit Rex noster, og vilde aldrig tilstaae andet, end at det var en Defensionskrig for Neder-Saxen. Thi hafver jeg funbet fornøden, end ogsaa at giøre dette raisonnement, som jeg indstiller herved til Deres Velbaarnheds Paadømme, nemlig det som begynder pag. 22 i disse herhosfølgende adversariis, og endes pag. 27. — Og kand jeg vidne for Gud, at som jeg i hvert et Ord jeg enten her eller i nogen Ting og Stæd i denne Historie skrifver, gaar aldrig et Straasbred uden for Sandhed og klare Hoved-Documenter, saa er dette og i mine Tanker det allerrigtigste som jeg kand bestaae i denne Materie.

Jeg har og ey kundet finde nogen raison udi eller tillade, at de negociationes i Cabinetet og Tilberedelser, som Hr. Conferentz Raad siger pag. 393, at her og i den Hag skeede for

Krigen, kand indføres for sig self og forud, førend Krigs-Operationerne mældes, nemlig à pag. 387 ad 392. Negotiationes kand vel undertiden separeres i en Historie fra Krigssagerne, & ita feci ipse nonnunqvam in meis hisce adversariis. Men i denne Krig faar det at observeres cum grano salis. Thi her negotieredes immer og altid, og i Begyndelsen meget galt og irregulierement. En af de største Feil, som den Salig Herre begik, var at hand gik ind i dette Verk med saa liden og præmatureret Forberedelse, og uden ringeste Alliance, uden den hand hafde giort med Engelland, ved en blot mundtlig Aftale med Anstruther, og et par Missiver af Kong Jacob og Kong Carl. Og endskiønt Dudley Carleton hafde Fuldmagten i sine Hænder til at skrifve Tractaten og slutte i den Hag, saa lod Chr. IVtus det dog forblifve, propter rationes in meis adversariis hic expositas. Ergo giør det ingen gode, at mand tænker at forvilde Læseren, og kalde det en Tilberedelse i Cabinetet til Krigen, som skeede i December Maaned, 6 Maaneder efter at Kongen stod i Tydskland, og hand og Tilly hafde begyndt at haanddrages. Det er vist nok, at Assembleen til denne Handling var in Januario berammet, at skulde været holdt Hagæ-Comitium in Aprili vel in Majo. Men der blef siden intet af. Hvorfore Gesandterne, nemlig Jacob Ulfeld og Chr. Thomæus blefve først sendte efter Michelsdag, Ulfeld først in Octobri, men Christen Thomsen in Novembri, — ut latius exposui.

Tillys Nafn skrifves aldrig ret med h, qvam litteram ubiqve ideo expunxi. Theatrum Europæum, Kheuenhiller, Aitsema ꝛc. vil jeg ikke beraabe mig paa, endskiønt de allesammen skrifver ham retteligen Tilly. Men jeg har en Mængde af hans egenhændige Brefve at citere, hvor hand selv aldrig anderledes skrifver sit Nafn end saaledes.

Obentraut skal og skrifves uden r. Nogle kalde ham vel Obertraut, andre Oberntraut — men ikke ret. Self skrifver hand det Obentraut, ac ita in epitaphio ejus adhuc legitur, adducto in Rethmejeri Chronic. Brunsvic. ut taceam alios.

pag. 431 & alibi har jeg corrigeret Ortographien i Lutter. Thi det kaldes aldrig Luther med th hos de rigtige Skribentere.

pag. 429. Den Foldorm, som fandtes i Maven paa Her-

tug Christian var langt fra ikke 40 Alen. Dr. Adam Luchten, som var hans medicus, beretter at hand ved vomition brød samme Orm op, nemlig afbrudte Stykker deraf, som kunde giøre tilsammen 9 Alen langt, og siden, da de skaare ham op, fandt de endnu et Stykke, som var 5 Alen. Hans Ord ere noget utydelige derudi, at hand ikke mælder ved det første, om den hele Orm skulde beregnes til de 9 Alen, eller kun det Stykke deraf, som ved vomitum opkom. Jeg har til Overflod udvaldt det største Tal, og giort af 9 og 5 — 14 Alen.

Pag. 453. Af Oberste Holck har jeg taget Fornafnet bort, thi jeg veed ei rettere, end det var Henrich Holck, som siden 1629 gik i Kæyserens Tieneste og blef Græve inden hand døde. Vist er det, at hand blef Oberst inden Krigen endtes. Men om hand var det allerede i den Tiid strax efter Weymars Død, har jeg ei haft Tid til at eftersee.

Jeg er stedse, med ald Respect,

Deres underdanige Tiener

H. Gram.

Kh. d. 17. Oct. 1735.

5.

(1735).

Hvad Vanskelighed og Umage jeg har haft, med at corrigere dette Aar 1627, skulde neppe nogen troe. Thi, endskiønt det er en Krigshistorie, og det derfor skulde tænkes at der var ingen Been udi, saa hafver den dog fast allevegne løbet feil og hallucineret, og Visheden om Tingene hafver jeg smaaligen mott' søge tilsammen. Naar Hr. Conf: Raad hafver læst hvad jeg hafver skrefvet om det Slesiske Tog, og dets Udfald, og hvorledes det hafde sig baade med Wallensteins Didkomst, samt med Administratore Magdeburgensi, (som vel var destineret derhen, men aldrig kom der,) og De da confererer mit med Deres, finder De en stor Forskiæl. Og saasom denne Expeditio Silesiaca giorde dog nogen temmelig figure i den høysalig Chr. IVti Krig, og samme er heel lidet bekiendt apud vulgus nostratium, saa var det uforsvarligt, om mand skulde tractere den particulam historiæ negligenter

aut perfunctorie, og fylde den endda desforuden fuld med erroribus. Hvad jeg in fine pag. 464 & initio seqventis paginæ hafver først villet rette, hvor der tales om Christiano Wilhelmo &c. er skeet i den første Læsning, da jeg endnu ei hafde consuleret monumenta, edita & inedita. Men da jeg kom i disse, og fandt amplissimam copiam til at giøre en rigtig narration af, saae jeg og intet mere at være falskt, end at samme Chr. Wilhelm nogensinde førte een Mand enten i eller af Slesien. Et sic in plurimis aliis locis.

Pag. 465. Hvorledes med Fredsforhandling i Aar 1627 tilgik, vil De finde rigtigere i mine Excerptis, pagg. 14, 15, 16, som er tagen af documentis archiv. autographis utriusqve partis.

Pag. 466. At der intet blef in isto pacificationis negotio mældet de restitutione Palatini, non solum repugnat honori & existimationi optimi & magnanimi Regis Chr. IVti sed & ipsi veritati. Ikke kand mand heller saaledes argumentere, fordi mand ei udi et og andet Kongens Bref, i Theatro Europæo, finder strax explicite næfnt Palatinum. Men, naar der findes (som virkeligen skeer), at paastaaes af Kongen i hvert et Bref saadan Fred, som kommer overeens med Legibus imperii fundamentalibus, med Religions- og Profan-Freden, og med Capitulatione Cæsarea, saa forstaaes ogsaa derunder per necessariam seqvelam restitutio Palatini. Og saaledes forstod Keyseren og alle hans Ministri det ogsaa, og derfore tergiverserede de &c. Sed & præterea expressam Palatini mentionem fecit Rex in litteris, qvæ non typis sunt publicatæ: atqve etiam in aliis, qvæ impressæ reperiuntur, og hvilke jeg har allegeret i hosfølgende mine Excerptis pag. 24. Thi der begierte Kongen salvum conductum ogsaa for Palatini Gesandter, og vilde ei tractere, uden at hand og blef med indtagen. (Jfr. Slange, Side 595).

Pag. 501. At beskylde Borgemester og Raad i Hansestæderne, Lybek, Hamborg og Bremen, for Enfoldighed, er noget for meget. Skam fare i dem saa sandt, som de ikke vare det. De vare da, som mange ibidem endnu, viri eruditissimi, prudentissimi, astutissimi. Og Kongen takkede Gud, om hand undertiden kunde værve een af dem i sin Tieneste, som Dr. Johann

Zobel, Borgemester af Bremen, som hand kiøbte til at være sin Envoyé i 2 Aar i Frankerige, frementibus Bremensibus. Og ikke heller vare de Lurendreyere saa enfoldige, at de jo ligesaa hastigen penetrerede Friedlandi consilia, som nogen anden.

De Svenske negocia i Aar skal jeg meget bedre og rigtigere skaffe ex autographis: Nam certè non frigidè adeo tunc Rex tractavit Suecum.

Hvad ellers den Historie af den miraculeuse Spaadom angaar, som bør først falde ind i Aaret 1629, da skal jeg en anden Gang hafve den Ære at aabenbare mine Tanker derom.

Det øfrige Stykke af dette Aar skal blifve inden Nytaar tilsendt, af Deres ydmyge Tiener

H. Gram.

6.

(1735).

Høyædle og Velbaarne,
Høystærede H. Conferentz Raad.

Jeg hafver for nogle Dage siden bekommet fra Deres Velbaarnhed, tillige med Deres Skrifvelse tvende Cahiers af det Aar 1629, som jeg hermed tilbagesender, efter at jeg dennem hafver igiennemgaaet, og rettet her og der, hvor der var taget feil. Thi, endskiønt Hr. Conferentz Raad mælder, sig derudi at have følget presso pede mine animadversiones, saa haver jeg dog fundet, at der paa nogle Stæder mærkeligen derfra er viget, og paa andre Stæder nogle smaae interpolationes af Ord og Meninger tilsatte, som ikke i alting ere veritati consonæ, hvorfore jeg har fundet mig forpligtet til at rette dem, og ej at lade dem saaledes komme i Trykken. Noget har jeg ogsaa taget mig den Frihed at udslette, aleniste fordi det var superfluum, sæpissime antea dictum et repetitum, eller alt for superlative sagt, da Meningen desforuden nokſom var reen og for Læseren giort tydelig. Thi efterdi Hr. Conferentz Raad, efter Deres egen ofte til mig giorte Erklæring, er brevitatis amans, (som enhver Historicus bør være sparsom, ikke i Ting, men i Ord og Stiil,) saa skulde jeg holde for, at Verket allermindst bør forlængeres ved mange synonyma, mange

epitheta, eller ved tædiosas repetitiones earundem & rerum & phrasium."

Min H. Conferentz Raad mælder dernæst, at De udi mine sidste animadversionibus til bemte Aar 1629 hafver fundet noget, som De gierne vilde hafve suppprimeret, og dog her udi disse 2 Cahiers indført. Jeg hafde ønsket, at De saadant, i det mindste ved et lidet Tegn i Bredden hafde villet vise, og tilkiændegive mig, hvad for passages det var. Og hvis De endnu behager at giøre det, skal jeg hiertens gierne finde mig deri, naar jeg kand see, at ved saadanne omissiones veritas & gloria Regis, cujus historia scribitur, ingen Fornærmelse lider, hvilke tvende Ting mig fornemligen er om at giøre. Thi det skal altid staae til min H. Conferentz Raad, at udelukke saameget, som Dem behager af fremmede Ting (hvori De self er undertiden noget formeget vitløftig i det Foregaaende) og at contrahere eller fatte saa kort i Still, som De vil (endskiønt Deres Still, pace tua dixerim, er snarere for vitløftig end for kort,) naar ikkun de rette facta & res blifver der, og Sandheden for allting ingen Afbræk lider. Jeg appellerer til, hvad jeg mange, ja mangfoldige Gange har sagt Dem og i mine Skrifvelser til Dem igientaget, at nemlig den Umage, som jeg paatager mig, at skrifve vitløftige animadversiones, skeer ikke, fordi at De enten skal giøre Deres Historie længere dermed, meget mindre indføre alt hvad jeg skrifver i Historien Ord fra Ord, men alene pour vous mettre au fait des choses, og for at oplyse min H. Conferentz Raad om Tingenes rette og sandfærdige Sammenhæng, hvorsomhelst De, Gud veed af hvad for falske og urigtige memoires forført og forledet, hafver faret vild fra Sandheden.

Vil derfor min H. Conferentz Raad, efter at hafve giennemlæst dette Aar 1629 paa nye, saaledes som det her tilbagesendes, skikke mig det endnu engang med Betegnelse af de Ting, som De vil hafve supprimeret, og jeg kand da finde, at Sandheden og Kongens Ære intet derved lider, skal det meget gierne skee.

At dernæst det Cahier af Anno 1628, som De længe tilforne hafver skikket mig, ikke nu medfølger, skeer af den Aarsag, at jeg hafver ventet paa, at De skulde skikke mig Continuationem dertil. Thi Aaret findes ikke derudi sluttet eller til Ende bragt.

Den sidste i bemeldte Cahier, som jeg har, er pag. 48. Jeg kand formedelst Connexionen med det paafølgende, som mig ei er tilhændekommen, ikke nu fremskikke det, helst eftersom just paa den sidste Side forefalder noget at corrigere, hvilket ei kand foretages, førend jeg seer Connexionen af det følgende. Der er ellers i bem:te Aar 1628 adskilligt urigtigt nu paa nye af mig omskrefvet og rettet, ikke til at giøre Verket længere og vitløftigere, men blot alene til at expurgere det som er af Dem skrefvet fra Urigtigheder og falske narratis. Det er og om den Sag alene, som min H. Conferentz Raads og min different hidindtil hafver været, nemlig at Deres Velbaarnhed har villet blifve ved, hvad De eengang hafde skrefvet, som er deels falske narrata, deels urigtige conjecturæ og derpaa bygte urigtige raisonnements over facta, gandske stridende ei alene med det, som findes in fontibus, at forstaae Hoved-Documenterne in Archivis Regiis og andenstæds, men endogsaa med det, som findes og læses i almindelige trykte Bøger, hvilke jeg ei heller tager for fulde, uden naar de komme overeens med fontibus; men maae saameget mere declarere mig imod min H. Conferentz Raads Historie, hvorsomhelst den enten viger fra fontibus eller fra begge Slags.

Deres Velbaarnhed behager ellers at mælde i Deres Skrivelse, at min sidste Conference af 21de Martii var rude. Dette giør mig ondt, at den saaledes skal tituleres, Gud veed, at jeg det ikke hafde formodet, og mindre af Dennem det forskyldet. Jeg hafde ynsket, at der hafde været et par andre gode Venner hos, til at høre hvert et Ord der blef talt og sagt, saa kunde der blefvet paadømmet, om den var rude eller ikke. Jeg vil derfor bede, at min H. Conferentz Raad vil spare mig fra den Uleilighed at tale alene tilsammen, men at det maatte skee udi fleres Nærværelse, paa det der kand dømmes og høres, om jeg har Uræt. Jeg vil ikke igientage, hvad den Tid blef sagt, men det Ark, som jeg bragte Dem den Gang fra Trykkeriet kand bære Vidne om, at jeg hafde raison til at erindre Dem, at Sandheden paa mange Stæder deri var violeret og falsa indført. Skal nu sligt kaldes rude, saa faar jeg dog at declarere (endskiønt det giør mig ondt og foraarsager mig megen Møie og et strængt Arbeide), at saadan rudesse vil vare Deres hele Skrift igiennem indtil Enden, hvor-

somhelst jeg finder Urigtigheder. Thi baade er det imod min Natur at lade Usandheder i Historien passere, og det er imod min Konges Villie og allernaadigste Befaling, følgelig imod min allerunderdanigste Pligt. Hvorfore jeg har givet Ordre i Trykkeriet, at jeg maa have den sidste Correctur til Eftersyn af hvert Ark, paa det jeg kan være sikker, efterat jeg den 21. Martii af det fra Trykkeriet afhentede Ark erfarede, hvorlidet nyttig min Godtroenhed hafde været hidindtil. Hr. Conferentz Raad repeterer herimod det gamle: Errare humanum, quod a se alienum minime putat. Naar De da siger dette serio, hvorfor vil De da tage saa ilde op, at mand giør sig Umage for at corrigere Deres errores. Tiden og Materiens Vitløftighed forbyder mig at gaae en detail af de mangfoldige Ting, jeg propter eorum falsitatem aut summam incertitudinem haver udslettet i Deres Skrift og giort den rigtigere Oplysning derom; men jeg alene mælder om een eneste passage, nemlig den om unge Hertug Adolph, som begierede at forlenes Anno 1628 med Kongens Andeel i ducatibus. Dette siger Hr. Conf. Raad at han obtinerede Kæyserens Bref og Tilstaaelse af Exspectantz paa, at hans Broder Hertug Fridrich hafde saadant med ham overlagt. Jeg har viist Dem baade af Kæyserens Breve, som i den Materie alle ere trykte, saa og af herværende originale Archiv Documenter at det er falst, at Kæyseren ingen Exspectantz gaf ham, og at den unge Herre ikke naaede af Kæyseren hvad han søgte, og ligeledes har jeg, udaf Hertug Fridrichs egne Original-Breve til bem:te sin Broder (hvilke nu ere her komne iblant det Gottorpiske Archivs Sager) viist, at Hertug Fridrich var langt fra at approbere sligt, men langt mere raadede Broderen derfra. Hvorfor vil da min H. Conf. Raad ikke troe mig? Hvorfor har De nu igien ført den passage ligesaa urigtigen ind paa nye i Aaret 1628? og ligeledes raisonneret derover i det herhos følgende 1629, pag. 15 circa finem? Skal jeg nu derfor kaldes rude og slem i min Omgængelse at komme til Rette med, fordi jeg ej vil lade saadant og andet mere deslige passere.

Jeg er i øfrigt og forbliver v. s. v.

7.

Jeg stræber alt hvad jeg kand, for at faae noget færdigt, om jeg kunde blisve saa lykkelig, ved denne Uges Udgang at tilskikke Deres Velbaarnhed det; motte jeg nyde Fred for andre uformodentlige Ting, saa mener jeg dog, at det kunde skee. Thi hidindtil har det ei været mig mueligt, for mange andre Forhindringer, det at afstædkomme.

At finde et latinsk Ord til Forskiæl paa Lif-Regiment og et Guarde-Regiment, er ingen læt Sag; med mindre mand vilde kalde det første Legionem eller Cohortem Regiam, og det andet prætoriam eller palatinam. Mand fik en heel Hob at giøre, (og det meste til Unytte,) hvis mand skulde skaffe got Latin til alle de terminos og distinctiones, som disse vore Tider finde paa i Krigssager og andet mere, som Romani intet afvidste. En Historicus, som nu om Dage vil skrifve vore Tiders Historie paa Latin, er derfore forbunden til, saafremt hand i dette Slags Ting vil nettement forstaaes, at sætte altid en Forklaring i Bredden, hvor saadant forekommer, ligesom mand har giort in nova editione Thuani Londinensi, hvor alle Nafne, som Thuanus har latiniseret, (og over hvis Uforstaaelighed alle Læsere hafve tilforne klaget,) ere in margine udtydede paa fransk, og ligeledes hafver de giort ved de Romanske data, ex. gr: IV non. Sextilis, VI id. Octobr., hvilke de hafve ladet staae i Texten, men hafve sat fornufteligen in margine de nu brugelige data, d. 4. Julii, d. 10. October. Ved hvilken Leilighed jeg erindrer mig, at hafve ofte haft i Sinde at spørge min Herr Conf: Raad (men under Deres Correction,) om De ikke fandt det bedre, i Deres Chr. IVti Historie, at sætte Maanedernes rette nu brugelige og allerede saavel i Danmark, som overalt i hele Christenheden vedtagne Nafne, nemlig Januarius, Februarius etc., og ikke G l u g m a a n e d og B l i d e m a a n e d, som ingen uden heel faae Mennisker nu kiender det ringeste til. Hvis jeg ikke hafde agtet denne Ting af peu de consequence, i Henseende til det solide og essentiel i Deres Bog, saa hafde jeg længe siden udbedet mig den Frihed, at corrigere det overalt i Bogen. Thi sandelig den er hverken til Nytte eller til Ære. De lumpne Nafne, Glugmaaned, Blidemaaned, Thormaaned, Faaremaaned, Slagtemaaned &c., hafve i 400 Aar aldrig været brugelige

i noget ærligt Skrift, ikke engang i noget Document, som jeg kand bevise per inductionem af alle baade publicis og privatis monumentis, som findes i Danmark, og hvoraf mange Tusinder findes i vores Archiver og er gaaen giennem mine Hænder og Øine; thi alle og hver eet baade af seculis XIV. XV. XVI. saavelsom de yngre ere alle med datis af Festerne, eller med de endnu brugelige af Maanederne, Januar og Febr., hvad mere er, alle trykte Bøger paa Dansk fra Typographiæ Daniæ incunabulis af, vide slet intet af disse lumpne Nafne, Glugmaaned ꝛc. men tvertimod, saavel M. Christen Pedersøn, M. Povel Reff, M. Hans Taussan og flere, skrifve Januar, Februar ꝛc. som ogsaa Vocabularium in usum Dacorum, der er trykt Aar 1510, bruger ingen anden Forklaring, ved Januarius, Februarius &c. end denne: En Maaned, som saa kaldes: Unde concludo, ignota fuisse, vel certè nimis antiqva & obsoleta visa fuisse isti auctori nomina illa Glugmaaned ꝛc. Og hafve de saaledes, efter min faste Mening, ingen autoritet, uden i Bonde-Practica og Olai Wormii Fastis Danicis: Saasom de i sig selv ere kuns af Bønder-Sprog og deriverer sig fra vort gamle Hedenskab, men hos politiorem gentis nostræ partem vare alt gangne af Brug for 400 Aar siden, med mange andre reliqviis gentilismi, som er smukt nok at Antiqvarii og lærde Folk vide dem, men confunderer kun Folk i et nyt Skrift brugte, at jeg ei skal tale om deres Uangenemhed, qvemadmodum in omnibus lingvis, ne Romanâ qvidem (judice Cicerone) exceptâ, omnia antiqva & obsoleta pro sordidis æstimantur. Hr. D. Ole Worm self, naar hand skref Dansk, brugte dem aldrig, som kand sees af hans Dedication i den Norske Krønike og andensteds. M. Anders Wedel, som har strefvet den allerreeneste Dansk, lige saalidet. Men vores Danske Almanakmagere, Casten Bagge og flere, og de Calendere, som staae trykte foran i gamle Psalmebøger, have alene conserveret os dennem.

Men fra denne lange Snak at komme igien til Regimenterne, da hafver jeg altid holdet betænkeligt at kalde et Regiment Legionem, da mand veed at en Legio hos de Romere var større end 5 à 6 Regimenter hos os, og hafde baade Cavallerie og Infanterie. Jeg skulde snarere vertere et Regiment Cohortem millenariam vel Cohortem pedestrem. Men som mand nu om

Dage ei regner det saa nøie og er blefven nogenledes vant til at høre Legionem for et Regiment, fand det og vel passere. Jeg er o. s. v.

Kh. d. 7. Dec. 1735.

8.

. . . . Den gandske urigtige og med tusinde fictionibus & falsissimis conjecturis opfyldte narration om Fredsforhandlinger i Lybek har jeg motted omstøbe à capite ad calcem. Jeg kunde fylde et heelt Ark med at opregne alle de errores & falsa narrata, som deri findes; in summa, jeg har intet kundet beholde deraf, uden de Extracter af de Kæyserliges og Danskes Indlægge, som findes allevegne i trykte Bøger, men har dog motted rette meget galt i denne Danske Version deraf. Ligeledes i Kongens Campagnes Historie og i Morgans i dette Aar.

Jeg holdt det til Slutning langt bedre, dignius atqve convenientius, at det hele Freds-Instrument, saadan som det af Kæyseren self ratificeret, blef indført; thi ei at tale om andre raisons, da faaes det her saaledes confirmeret til œvig Tid ab ipso Cæsare, at Slesvig hører til Danmark og ei til imperium Romanum — hvilket staar langt herligere, naar det sees emaneret og dateret fra Wien, og ei alene fra Lybek af nogle Subdelegerede. Derimod raader jeg til, at den Danske Version heller slet casseres end trykkes. Thi hvortil skal den nytte? Den har ingen kongelig eller kæyserlig autoritatem. Var Hoved-Instrumentet paa Latin, motte det gierne være derhos verteret paa Dansk. Men hvo ere nu de i Danmark, som ei forstaar det Tydske? Hver Skræder og Skomager forstaar Tydsk, og vittige Bønder og Præster ligeledes. Denne Historie skal jo ei læses af Kieldermænd. Den motte derfor langt heller lukkes plat ude, for at spare saa meget Papir desmere til noget vigtigere i denne Historie, og ikke øde det til dette og andet Fyldekalk.

Jeg er i stædse o. s. v. (Traktaten er ikke oversat.)

Kh. d. 4. Mart. 1736.

9.

(1736).

Hermed har jeg den Ære, at sende tilbage igien det mig tilsendte An. 1629, og tillige at besvare Deres høyædle Velbaarnheds høystærede Skrifvelse af 27. Julii.

Angaaende Piecen, som herhos følger, da haver jeg brugt den Frihed, noget lidet her og der at udslette og forandre, hvortil jeg hafver haft følgende raisons:

Pag. 1. Den brave Gen: Lieut: Morgan med sine Underhavende. Dette tiener kun til at forlænge Stilen og multiplicere Linierne, og bør saameget des mere forkortes og udelades Morgans Nafn, som han overflødigen & ad nauseam usqve er nævnt og celebreret i de forrige Aaringers Historie. Kongen var tilmed hoc tempore ei saare vel tilfreds med ham, og at hans Maj: beholdt ham, skeede af Nød, fordi hand ingen anden General hafde eller kunde faae. Certè toties inculcare laudes Morgani, est qvodammodo injuriam facere Regi, qvi ipsum, bello confecto & pace restitutâ, pæne inhonoratum & nullis præmiis affectum dimisit. Hvilket sidste, endskiønt jeg det med den Salig Herres, saavel som med Morgans egne Skrifter, saa og med de Engelskes, kand bevise, har jeg dog ikke villet talt noget derom, for den Sal. Konges Skyld. Men jeg erindrer det nu alene privatim til Hr. Conferentz Raad, for at vise Dem, at med Morgans mentione adeò honorifica & omnibus ferè paginis repetita kand og bør bruges nogen moderation. Og af samme Aarsag har jeg pag. 5 udelukt den passage, at Morgan blef med Wreskienk og Pas vel fornøiet. Cujus sanè contrarium est verum. Bedre er derfor at tie stille, og hverken tale om hans Fornøielse eller Misfornøielse; den sidste blef sandelig alt for aabenbare. Men nu, da Tingen er glemt, og faae eller ingen vide mere deraf, satius est dissimulare. Tilmed er det ikke de essentia historiæ, at indføre, en Krigsmand eller General at være efter giorte Tieneste vel aflagt; thi det tænker mand at forstaae sig af sig self.

. . . . Dernæst til allerskyldigst Giensvar paa Deres høystærede Skrifvelse, saa hafver jeg forhen ofte declareret, (og min Tanke er

endnu ikke anden,) at der kand gierne udelades og forties passages i denne Historie, neqve enim unqvam conqvestus sum de omissionibus rerum non admodum necessariarum, men alene i mine animadversionibus mældet dem, i Fald Hr. Conferentz Raad vilde Sig deraf betiene. Derfor kand og meget vel lukkes ude, baade om den Holsteenske duplique, og om Kongens conference med Hertugen og om Frue Kirstens Varselseng og om Mynt-Reglementet, item om Roland Cråbbe. Min Henseende og Hovedbekymring er alene, at der intet falsk eller confictum skal slippe ind. Peccata omissionis in historia veniam facile merentur, commissionis verò non item.

Jeg er o. s. v.

10.

I Aftes silbig kom Budbet fra Trykkeriet til mig med den sidste Correctur af hosfølgende Ark til min Giennemlæsning og Paaskrift, efter Sædvane. Men da jeg derudi befandt, at Hr. Conferentz Raad hafver paa den tredie Side, eller pag. 767 anført og ladet staae det samme, som udi forrige Exemplar var af Dennem skrefvet, nemlig at Hertug Christian af Synderborg kom Self til Kiøbenhafn, med sine Brødre, og udi egen Person annammede Lehnet; saa motte jeg herved studse, og bie med min approbation og Paaskrift, indtil jeg bekom nogen Visshed om denne Post. . . . . Ligeledes er jeg ydmygst bedende, at jeg motte faae mine Deres Velbaarnhed sidst communicerede Papirer og annotata tilbage, paa det jeg kunde conferere, hvor jeg noget motte hafve anmærket i Deres Historie af den Beskaffenhed, at det løb imod veritatem factorum. Thi sligt er mig ikke mueligt at hafve nu altsammen i Hukommelse, eller at eftersøge og efterslaae i Bøger, Protocoller og Documenter, hver Gang Arkene fra Bogtrykkeriet mig tilsendes; det vilde og gifve for stor Ophold. Det er mig, (som jeg mange Gange tilforne har haft den Ære at sige) slet ikke om at giøre, hvormeget Deres Historie contraheres og blifver kortere, (endskiønt jeg ei kand negte, jo at approbere Thuani

dictum, som sagde: **Historia qvò longior, eò melior,**) men alene, at der intet urigtigt & veritati minus consentaneum maae slippe derind. Beder derfor ydmygst om Forladelse for denne velmeente Erindring, og forblifver, næst min ydmyge respect o. s. v.

Khafvn d. 24. Maii 1737.

Bidrag til Personal- og Hofhistorien under Kong Christian V. af utrykte Kilder.

Meddeelte af

J. P. F. Kønigsfeldt.

I.

Klagepunkterne imod Licentiat Otto Mauritius og hans Dom.

Enhver, der er bekjendt med Griffenfelds Historie, vil ogsaa have gjort Bekjendtskab med den Mand, der som Inqvirent eller Actor i hans Sag ved sine falske Beskyldninger bidrog væsentligt til dens Udfald. Denne — en tydsk Advocat og Licentiat ved Navn Otto Mauritius — blev imidlertid den Første, der rammedes af den Magt, som Griffenfeld, svigtet af den svage Konge, hvis Støtte han havde været, paakaldte mod sine Fjender, den ubøielige Nemesis; allerede i det næste Aar, efterat Mauritius havde hjulpet til at styrte Storcantsleren, blev han selv fængslet, anklaget for flere grove Forbrydelser og dømt som Meeneder, Falskner og Majestætsforbryder til at miste Ære, Liv og Gods, men ligesom sit Offer benaadet med Fængsel paa Livstid, og ført til Bornholm, hvor han endte sine Dage i et usselt Fangehul[1]). I en Copibog i Frederiksborg-Amtsarchiv over Breve m. M. fra Aarene 1631—1689 findes en Afskrift af de mod bemeldte Mauritius fremførte Klagepunkter og den over ham af Over-Hofretten fældede Dom, som her meddeles.

[1]) Jfr. O. Wolff: Griffenfelds Levnet, S. 381.

Kort Extract ofuer Mauritii forseelser og beskyldings Poster.

J dend 1. Post hafuer bemte Mauritius begaab crimen perjurii i det hand icke har efterlefuet hanß underdanigste Eed og Edelig revers indført i Copien No. 4. Pag. 6. Lit. F. og hoß sig beholt endeel brefue ham i den Griffenfeldische Sag var betroed, som sees af registraturen ofuer hanß fundene brefue No. 5. Pag. 1. Lit. A. Pag. 2. Lit. B. Pag. 5. Lit. C. Pag. 6. Lit. D. og dermed villet bort Reiße som sees af hanß Reiße Paßer i Copien indført Pag. 19. Lit. K. Pag. 21. Lit. L. og i ofentlige Viinhuße og particulier Samquem udbragt det af dend Griffenfeldische Sag, som hanß Eed ham til holte at forsvige[2]; — J den 2. Post har hand begaaed crimen falsi, i det hand med sin Egen haand har til schrefuet sig En falsch ordre i hanß durchleuchtighedß fyrsten af holsten Pløen etc. etc. hanß Nafn for at lade Mynte falsch Mynt. Efterschrefuet hanß dhl. haand og hanß Segel i Leer eftertryckt og under samme ordre sat og søgt at vinde 20000 Rdlr. som beuiisß med ordren indført i Copien Pag. 21. Lit. M. og med hanß bekiendelße i hanß sidste forhørs 1. 2. og 3 Post sampt Krügers attest N° 8. Noch ladet opsette 2de andre falsche ordres til Commendanten i Castellet og Vice Commendanten her i Staden for at hafue fri acces til de Kielmänner[3]), derunder fyrstens haand Efterschrefuet og samme falsche Segel foretryckt, som sees i Copien Pag. 23. Lit. N. O. og i hanß sidste forhør i den 2. og 3 Post, foruden 2de blanquetter N° 6 med samme falsche Seigel, Noch 2de

---

[2]) D. e. fortie (verschweigen).

[3]) Den bekjendte holsteen-gottorpske Cantsler Johan Adolf Kielmann af Kielmannseck, hvis Historie har en saa mærkelig Lighed med Griffenfelds, og hvis Venskab med Griffenfeld bidrog saa meget til dennes Fald, lignede ogsaa deri Storcantsleren, at han samtidigt med ham og ligesaa vilkaarligt var bleven fængslet i Castellet tilligemed sine tre Sønner. „Han forekom imidlertid sine Dommere og satte sig i Frihed", idet han berøvede sig Livet ved Gift 8 Juli 1676. Jfr. Hofmans Efterretninger om danske Adelsmænd III. S. 115 f., Bircherods Dagbøger, udg. af Molbech, S. 176.

andre N° 7. huorpaa hand Hr. Canceller Ahlefelds Signete har eftertrycht, saa og søgt at tilbringe sig 1000 Rdlr. af Amptmand Kielmand at hand maatte faae sin frue til sig i sin arrest som sees i Copien Pag. 5 Lit. E. og derfor gaaed ind til dem i deris arrest og conferreret med dem; — J den 3de Post har hand begaaed crimen læsæ Majestatis J det hand v-forskammeligen har skrefuet og talt imod hans Kongl. May^ts høye respect actioner og Justice, og vnderstaaed sig at reformere hanß May^ts Estat, Gouvernement og Consilia som sees i Copien Pag. 17. 18. 19. Lit. J. Pag. 27. Lit. R. S. Saa og med Løgnachtige ord og schrifter injurieret endeel hanß Kongl. May^ts høye Ministros, Betroede Mend og Tienner som sees i Copien Pag. 1. Lit. A. Pag. 2. Lit. B. Pag. 3. Lit. D. Pag. 6. et 7. Lit. F. Pag. 9. Lit. G. Pag. 17. 18. 19. Lit. J. og søgt at sette Uenighed imellem Kongen og førsten som sees i Copien Pag. 2 et 3. Lit. F., formenner derfor at hand bør at straffis paa hanß fingre paa hanß høyre haand og Ære, Endelig paa hanß halß og hanß Middel og formue i hans Ko. Ma. Fisco at være hiem falden; —

Udi denne Criminal Sag mod Lic. Ottonem Mauritium som af general Fiscalen for begangne criminal perjurii falsi oc læsæ Majestatis er worden anKlaget, Er af os vnderschrefne dertil af hanß Ko. Ma. allernaadigste forordnede dommere efter de for oß i Rette lagde Documenter, Parternes Suar og Gien-suar og En deell den anKlageteß Egne Bekiendelser, Saaledis for Retten vorden affagt: Efterdi det befindiß at Lic. Otto Mauritius Imod sin den 14 April 1676 udgifne revers dolose og Suigagteligen handled hafuer, atschillige grofue criminal falsi giort og begangen i det hand sig self En Mynt ordre og fuldmacht dichtet og schrefuet, huor vdi hand hanß fürstl. durchl. til holstein-Plöen haand efterschrefuet og Seigel eftertrycht og till dend Ende met den Swendske Myntmester derom confereret derforuden mehre høybemelte hanß fürstl. durchl. haand og Segel under twende andre ordre schrefuen og undertrycht og dem sig til frj Ind og vdgang til de Kielmenner mißbrugt derforuden i deris og andres paahør v-forschammet Imod hanß Kongl. Maj^ts actioner og Regering tallet, dießligste Hanß Kongl. Maj^ts høye Ministrer ærrørigen angreben sig og saa hans Kongl. Maj.^t høye respect til

forKleining forbeholdet, till hans Kayserl. Ma. eller Cammer till Speier at appellere huilchet alt vitløftligere af de for os producerede actis oc probatis er at see og Merche, Da vide vi ej Rettere derom at sige, end at Otto Mauritius for saadanne sine grofue mangfoldige criminel forseelßer bør som En falscher paa Wrre Lif og Godz at strafis og hanß bewegelige og v-bewegelige middel huor de og findiß Kunde være den Kongl. fisco hiemfalden. Gifuet under voris hænder og Zignetter paa Kiøbenhafns Slott dend 7 April A° 1677.

Helmuth Otto von Vintterfeld. (L. S.) Sten Hondorf. (L. S.)

Joachim Christopher Bülow. (L. S.) Jenß Rosencrantz. (L. S.)

Heinrich Matthesius. (L. S.) Lauridz Munch. (L. S.) Friedr. Wulf. (L. S.)

F. Meckelenburg. (L. S.) Lorentz Turen. (L. S.)

II.

Bidrag til Kundskab om Kong Christian V.s Hofholdning.

Under Titel af „Christ. 5tes Hoff-Holdings Bog, Indretted Den 10 Janv. Anno 1682", opbevares i Frederiksborg-Amtsarchiv en lille Protocol paa 44 Folioblade af følgende Indhold:

1. Kongelig Befaling af 17 Dec. 1681 til Overkammerjunkeren (Adam Levin Knudt) og Rentemesteren (Peder Brandt), istedetfor de nylig afdøde Geheimeraader Vincentz Joachim Hahn og Henr. v. Støcken, herefter i Forening med Over-Hofmarschallen (Frands Eberhard v. Speckhan) at forestaae Hofholdningen.

2. Reglement over Hofholdningen paa Kjøbenhavns Slot af 11 Jan. 1682.

3. „Contract oc Anstalt paa Hofspisningen oc Ladegaardens Forpactning fra 12 Febr. 1682", sluttet for et Aar imellem Hofholdnings-Commissionen (F. E. v. Speckhan, A. L. Knudt og P. Brandt) og Kjøkken-Inspectoren, „Monsr Eward Krusse", 8 Febr. 1682.

4. „Smør Rulle" af s. Dat., hvorefter Kjøkken-Inspectoren ugentlig skal levere 171½ „Kopper" Smør.

5. „Tallig Liusrulle" af 4 Marts 1682, hvorefter Kjøkken-Inspectoren ugentlig skal levere fra 1 Nov. til 1 Marts 718 „Herre liuß" (4 paa 1 ℔), 893 „Svenne liuß" (6 paa 1 ℔), fra 4 Marts til 1 Apr. og fra 1 Sept. til 1 Nov. 613 Herrelys og 766 Svendelys og fra 1 Apr. til 1 Sept. 415 Herrelys og 540 Svendelys.

6. „Tallig Lius Rulle [til] Hans Kongl. May^ts Stalder og deßen Betienter" af s. Dat.

7. „Udi Conferentz Er Slutted, Huorudj Kiøgemesters og Kiøcken inspectoris Function her efter Een dregteligen schall bestaa", uden Dat.

8. „Kielder Ordinance Paa Kiobenhafns Slott" af 1 Jan. 1683 for Kjeldermesteren „Seign^r Wigant Michelbecher".

9. „Contract Med Zander Graa Brøger, Anlangende Øllet Till Hof Spißningen", af 12 Febr. 1682.

10. „Ordinarie Brød Rulla oc Contract Med Hof Baggeren Mester Daniel Helmß, Huor efter hand sig Schall holde og Rette fra Dend 16 Febr. A° 1682."

11. „Contract, Slutted med Lorendt Pedersen Bager fra Helßingøer, Anlangende Huedemehls Leueranß til Hof Spißningen", af 12 Febr. 1682.

12. „Contract: Slutted med Kongl. Hof Apotecker Gregorius Fleischer, Angaaende Leverancen af Confect og Gewürtz", af 12 Febr. 1682.

13. „Ordinarie Wogs Lius Rulle oc Contract Med Sølf Poppen (Sebastian Hilliger), Huor efter hand Sig Schall Rette fra dend 16 Febr. A° 1682."

14. „Lieberie Kleder Aarlig lefueris af Mester Herman Brigberg, til efterschrefne Hofbetiente": 31 Pager (Kongens 18, Dronningens 5, Kronprindsens 5, Prinds Christians 3), 7 Fyr-

bødere, 28 Laquaier (Kongens 14, Dronningens 7, Kronprindsens 4, Pr. Christians 2, Prindsessen af Dillenburgs 1), Staldbetjente o. s. v.; Contracten afsluttet 13 Marts 1682.

15. Ordre, hvorved der tillægges Hofmesterinde Fru Sibsel Grubbe 16 Rdl. ugentligt Tilskud til de kongelige Børns Underholdning, af 12 Marts 1682.

16. Fortegnelse over Ildsteder paa Kjøbenhavns Slot, samt Brændeforbruget.

17. „Summarische Extract".

Heraf har jeg meent, at Hofholdnings-Reglementet, med den forudgaaende kongelige Befaling, og den summariske Oversigt over Udgifterne muligt turde have Krav paa at offentliggjøres, baade som et lille Bidrag til den danske Hofholdnings Historie i Slutningen af det 17de Aarhundrede, og som Supplement til, hvad der tidligere er meddeelt i dette Tidsskrift vedkommende Kong Christian V.[1])

(I Margen) Kongl. allernaad. Befaling til Hr. Ober Cammer Juncker og Her Rentmester.

Christian Dend Fembte aff Guds Naade, Konge til Danmarck og Norge, de Wenders og Gothers, Hertug udi Slesuig, Holstein, Stormarn oc Dytmerschen, Grefue udi Oldenborg og Delmenhorst,

Wor Naade tilforn, Eftersom Hr. Vicentz Joachim Hahn til Hiortspring[2]), og Hendrich Von Støcken til Bederslev

[1]) Kong Christian V.s egenhændige Dagbøger, med en Indledning og et Tillæg af utrykte Bidrag til denne Konges Historie, af C. Molbech (Nyt. hist. Tidsskr. I. S. 469—530, II. S. 175—258, 555—644).

[2]) Elephantridder, Geheimeraad og Overjægermester Vincentz Joachim Hahn til Seekamp og Hjortespring, f. i Meklenborg 22 Dec. 1632, † 25 Jan. 1680 i Kjøbenhavn, begr. i „Hahns Begravelsescapel" i Roskilde-Domkirke (Marm. Dan. II. p. 286, Behrmanns Beskriv. af Roskilde-Domkirke S. 127 f., Bircherods Dagbøger, udg. af Molbech, S. 202). Hans Datter, gift med Storcantsleren Grev

strup[3]), Begge Voris forig Geheime Raad, som ui allernaadigst hafde Anbefallet at Hafue Inspection med Voris Hofspißning og huiß Leuerancer til Voris Hofstatt blef Giort, Ved Døden ere afgangne, Da er Voris allernaadigste Willie og befalling, at i strax udj deris Sted træder og tillige med Voris Ober Hofmarschal, det nøyeste mueligt er accorderer med Voris Kiøcken inspecter[4]) om Spißningen, saauelsom og med Andre som nogen Leuerance til Voris Hofstatt giør, Anordnendis ellers Alting udj Voris Kiøcken, Kielder og Bagers, Sampt i de Andre Voris Hof Embter til beste Menage, Som eder Gott Siunes os mest til tiennißte at Kunde schee, og huiß I udj saa maader Sluttendiß og forordnendiß Vorder, Wille Wi Allernaadigst Verre med tilfreds, ej paa tuillendis at i Jo efter eders allerunderdanigste schyldighed, Voris Gafn og beste derwed flitteligen Og forswarligen i Agt tager, derefter i eder indtil paa Videre Allernaadigste Anordning allerunderdanigst hafuer at rette, Befahlendis Eder Gud, Schrefuet paa Vort Slott Kiøbenhafn d. 17 Decembr. A° 1681.

Under Wort Zignet
Christian
(L. S.)

C. Scheller.

Conrad Reventlau, var Moder til Frederik IV.s anden Dronning Anna Sophie.

[3]) Geheimeraad, Over-Rentemester og General-Krigscommissair Henrik v. Støcken, Ridd. af Danebrog, f. 8 Mai 1631 (Marm. Dan. I. p. 108), † 11 Juli 1681 i Kolding (Christ. Vten Tage-Register S. 154, Bircherods Dagb. S. 209), begr. i Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn (Marm. Dan. l. c.; efter den her meddeelte Gravskrift døde han 20 Juni).

[4]) Kjøkken-Inspecteuren (senere Justitsraad) Edvard Kruse (s. ovenfor S. 271) overtog 1 Jan. 1692 efter kongel. Bestalling Consumtionstoldens General-Forvaltning i alle danske Kjøbsteder (Bircherods Dagb. S. 245; jfr. forøvrigt om denne Mand Nyt hist. Tidsskr. I. S. 508).

Reglement.

(I Margen) Den 11 Januarij 1682 holdes første Conferentz.

Ofuer Hof Spißningen her paa Kiøbenhafns Slott. Anlangende Taflerne Nembl.

1. Hans Kongl. May^ts Tefel Anrettes til Middag,

første Gang	3 store fadde	=	6 Retter,
	6 smaa Dito	=	6 Retter,
Anden Gang	3 storre fade	=	6 Retter,
	6 smaa dito	=	6 Retter,
	Middag	=	24 Retter,

Till Aften

Anrettes En Gang =	2 store fade	=	4 Retter
	6 smaa dito	=	6 Retter
	Aften . .		10 Retter
	Er dagligens		34 Retter.

Till Huer Mahltid Ved Hans Kongl. May^ts Tafel Er Anordnet af trende Slags Rinschwin, Nembl: Hans Ko. Ma. Hendiß Droningl. May^ts Mund Win, og ordinarie Rinschwiin

Maaltidet . . . 10 poter Rinschwin,
Og . . . 16 poter Herøl[5]),

Item

Til huer Maaltid ordinarie Brød . . . . 10 Rasphede brød,
10 Herre brød,

Hans Kongl. May^ts Tafel indrettes paa 7 Persohner,
Nemblig

Hans Kongl. May^ts
Hendiß Droningl. May^ts
Hans Prinßl. Høyhed Printz Georg[6])
Hendis Durchl. Princessin von Dillenburg[7]),
3 Geheimbster Raad, heller Andre som hans Kongl. May^ts allernaadigst lader Kalde til tafel,

= 7 Persohner.

---

5) D. e. Herre-Øl, ligesom „Herrebrød" strax efter og „Herrelys" (S. 271.)

6) Kongens Broder, som i Juli 1683 reiste til England og holdt Bryllup med Prindsessen af York (senere Dronning) Anna.

7) Prindsesse Sophie Augusta af Nassau-Dillenburg (f. 28 Apr.

2. Hans Kongl. Høyheds[8]) Tafels Anstalt paa 14 Persohner Neml.

Er 14 Pladser	3 Hans Kongl. Høyhed,
	2 Hans Høyhed Printz Christian[9])
	1 Hr. Geheime Raad Wifue,[10])
	1 Marschal Lützow,
	1 Cammer Juncker Lützow
	1 Cammer Juncker Bønnenburg,
	2 Informatores
	2 fremmede
	1 forschærer

Er wircklig 8 Persohner og 2 fremmede, Dertil Anrettes

Till Middaug,
første gang,

1 stor fad . . .	2 Retter,	= 18 Retter,
2 dito	3 Retter,	
6 Smaa dito . .	6 Retter,	
2 Assieter . .	1 Retter,	
Anden Gang,		
1 stor fad . . .	2 Retter,	
4 Middel . . .	4 Retter,	

Denb 3die Gang
Confect . . . 1.

1666), som 20 Oct. 1695 i den kongelige Families Nærværelse havde Bryllup med Fyrst Wilhelm af Anhalt-Hatzgerode paa Frederiksborg (Christ. V. Tage-Reg. S. 322).

8) Kronprinds Frederik (siden Kong Frederik IV.), dengang noget over 10 Aar gammel.

9) Kongens anden Søn, dengang i sit 7de Aar (f. 26 Marts 1675, † 27 Juni 1695 i Ulm paa en Reise til Italien).

10) Den bekjendte Michael Wibe (en Søn af den skaanske Biskop Dr. Mads Jensen Middelfart), hvem 1679 Bestyrelsen af Kronprindsens Opdragelse og Underviisning var bleven anbetroet, og som s. A. var bleven adlet, † 1690. Jfr. om ham Geneal. og biogr. Arch. S. 91—93 og Kongens egen Optegnelse om hans Død (Nyt hist. Tidsskr. I. S. 515).

Till Aften

Blifuer ichun en Gang anretted, Nemblig,

2 Storre fade . . . 4 Rett. } 10 R.
6 smaa dito . . 6 Rett. }

Og en stor Opset med Confect.

Noch for Pagerne till hielp om Aftenen — 3 Retter

= 28 Retter dagligen Hans Kongl. Høyheds Tafel.

Herforuden Gifues huer Maaltid ordinare

Rinschwin . . . 6 potter,
Herøl . . . . 12 poter
Franßbrød . . . 11.
Herrebrød . . . 11.

Dend Mad som Kommer fra Hans Kongl. Høyheds tafel Niuder Hans Kongl. Høyheds og Hans Printzl. Høyhed Prints Christians

8 pager, 2 fyrbødere, 6 laquaijer 1 Hr. Geheime Raad Wibes 1 Marschal Lytzows	Disße 18 Persohner bekommer beris ordinaire Øl og brød, og ej Widere. Derforuden Gifues Øl og brød paa 5 drenger,

Herforuden bekommer bj Øfrige Cavallier tienner Kostpenge,

2 Hr. Geheime Raad Wibes tiennere 2 Hr. Marschal Lytzous tiennere, 4 — 2de Cammer Junchers tiennere 2 Informatoris tiennere 10 tiennere.	à: 1 Rixdaller Uggentlig Kostpenge.

3. Di Kongl. Pprins fr. Hofmesterinde tafel af Kiøchenet . . . . 19 Retter } 24 R.
Kiøchenschrifueriet 5 Retter }

4. Hendiß Droningl. May^ts fr. Hofmesterinde og Samtlig Jomfruers tafel til Middag . . 10 Retter } 20 R.
till Aften . . . 10 Retter }

5. Cavalliers Tafel Efter dend Anstalt som nu er Giort . . . til Middag . . . . 12 Reter } 24 R.
til Aften . . . . 12 Retter }

6. Hans Kongl. May^ts Pager { om Søndagen 18 Reter } 54 R.
{ om Søgne Aftener 6 Reter } Ugentl.

7. Hans Kongl. Høyheds Pager hver Aften forbedring 3 Retter

8. Hendiß dro. May^ts Samptlig Piger Midag 12 Retter } 24 R.
Aften 12 Retter }

9. Frue Eleonora udj Taarnet[11]) Middag 4 halfue Reter } 4 R.
Aften 4 dito }

Froe Kost.

Hans Kongl. May^ts	1 Ret
Hans Kongl. Høyhed	1 —
Hans Høyhed Printz Christian . . .	1 —
Hans Høyhed Printz Georg	„ —

Cavallier Som Spiſſer her paa Kiøbenhafns Slott med tienere — Tienner

Ober Cammer Juncker		med 3
Hof Marschal Raben		med 2
Ober Hofmeiſter Geismar		med 2
Obriſter Munck ingen tienere		—
Obriſtl. Krabbe og Cammer Juncker		med 2
Kongl. May^ts Cammer Juncker	Marschal	med 2
	Powisch	med 2
	Büllow	med 2
	Bielcke	med 2
Hendis Dro. May^ts Cammer Juncker	Kragh[12])	—
	Doneph	med 2
	Rosen Krantz	med 2
Jagt Juncker d^e la Roche		med 1
2de Officerer af Guarden ſom har Wagt,		

= 15 Persohner.

---

11) Det er Christian IV.s mærkværdige Datter, Corf. Ulfelds Enke, Eleonore Christine, der i 22 Aar (8 Aug. 1663—20 Mai 1685) holdtes uretfærdigt indeſpærret ſom Fange i „det blaae Taarn" paa Kjøbenhavns Slot, og ſom her nævnes ſidſt af Slottets Beſætning, bag efter „Hendes drouninglige Majeſtæts Piger".

12) Dette Navn er ſenere overſtreget, og Tjenernes Tal med det Samme tilſatte, ſom Blækket viſer.

Summarische Extract.

Ofuer Hofholdningen hvad dend Aarlig Ungefehr efter forschrefne Contracter wil Koste.

Kiøckenets Ordinarie Spißning efter dend Anstalt som nu er giort bedrager[13]) Aarligen foruden Wilt, fisch og Garten Gewegst, Penger . . . 29671 Rdlr. 1 ℔ 4 ß. Consumptionen af Wilted Aarligen Ungefehrlig . . . . 120 Rdlr. Fischmesteren Aarligen Penger 1500 Rdlr. For Extra af Kiøckenschrifveriet for Hendiß Droningl. May[14] og fruentemmerit (sic) Aarlig Ungefehrligen Penge 2000 Rdlr.	33891 Rdlr. 1 ℔ 4 ß[14])
Frue Hofmesterinde Grubbe Uggentlig for die Kongel. Børn til Extra 16 Rdlr. — er Aarligen Penge . . 832 Rdlr. 10 tiennere hos Hans Kongl. Høyhed og Hans Høyhed Printz Christians Cavallier deriß Kostpenge Aarligen Penge . . . . 520 Rdlr. Wiin-Kielderen Beregnes Aarligens for Wiin, Øl, og dißWidere Penger . . .	14354 — 4 - 4 -
Baggeriet Baade for Roug, Huedemeel, Consumption og des Widere ordinarie Bedrager Aarligens Penge	2860 — „ - „ -
Suckerbaggeriet Ungefehrligen for Confect Zucker og Specerie. Beregnes Aarlig. Penger	4210 — „ - „ -
Ordinarie Wogßliuß efter Rullen bedrager Aarlig. Penge	2214 — „ - 15 -

---

[13]) Denne besynderlige Brug af „bedrage" i Betydning af at beløbe sig til (betragen) forekommer ogsaa i Kongens Optegnelser, jfr. Nyt hist. Tidsskr. I. S. 490.

[14]) Unøiagtigt opsummeret istedetfor 33291 Rdlr. o. s. v.

Ordinarie Tafflgliuß efter Rullen bedradrager Aarlig Penger	1842 Rdlr. „ ℔ „ ß
Brendeweb til Hof Estaten Aarligen beregnes penge	5000 — „ - „ -
Ordinarie Lieberie til Pager og Laquaijer tvende Gange om Aaret, Trompetere og Staldbetiente engang om Aaret bebrager Aarlig. Penge 12451 Rdlr. 4 ℔ 9 ß —	12451 — 4 - 9 -[15]
24 Reiße Kioler til Pager og laquaijer som Reißer — à 10 Rdlr. Bebrager sig . . . 240 Rdlr. Aarlig naar de Giøres,	
Naar Lieberj pr. Ceremonie Giøres da Kommer at Koste till Pager fyrbødere og laquaijer 5543 Rdlr. 3 ℔ 6 ß.	

[15]) Naar man opsummerer de enkelte Udgiftsposter, hvorved der vil fremkomme en Sum af 78,175 Rdlr. 5 ℔, vil det sees, at Udgifterne til Hofholdningen under vor lille Ludvig XIV.s Regjering, saaledes som de angives i dette authentiske Document fra 1682, ihvorvel meer end store nok, dog ikke naae de Størrelser, der angives af Riegels i hans „Forsøg til Femte Christians Hist." S. 372, hvorefter Hofholdningen 1674 skal have kostet 85109 Rdlr. og 1687 være steget til 213229 Rdlr., 1688 207071 Rdlr. o. s. fr.

Bemærkninger om Sprogforholdene i Angel samt nogle Sprogprøver.

Af

Lic. theol. E. H. Hagerup.

Til de sørgelige Erfaringer, som Indsenderen har maattet dele med mange Andre, der have havt Lejlighed til at lære slesvigske Sprogforhold umiddelbart at kjende, hører ogsaa den, at Publikum, d. e. fjernere boende Landsmænd og navnlig Kjøbenhavnere, i Almindelighed savne paalidelig Kundskab om disse og med mere eller mindre Vantro modtage Beretninger om, at der findes et levende dansk Folkesprog i Angel. Ligesom Mange med mistroiske Øjne have betragtet den Regjeringsforanstaltning, der iværksatte det danske Sprogs Indførelse i Skole og Kirke i forskjellige Egne af Slesvig, saaledes ansaae man gjerne den, der fremstillede de Sprogforhold, som vare Grundvold for hin Forholdsregel, for „fanatisk, ejderdansk, hengiven til eensidig Sprognationalisme" o. s. v., og hans Paastande bleve saaledes i Grunden betragtede som halv bevidste, halv ubevidste Løgne. Det var derfor ikke alene den reent sproglige Interesse, men ogsaa Ønsket om for sin Deel at aabne Øjnene paa dem, der ville see, som bevægede Inds. til for et Aar siden at udgive sin Bog „Om det danske Sprog i Angel"; thi naar der af en Mundart lader sig, i endda forholdsviis kort Tid samle flere Hundrede danske Ordbogsartikler og fremstille en Bøjningslære o. s. v., som har et

aldeles dansk Stæmpel, saa lader det sig ikke længer ret godt nægte, at Mundarten er til, og at den er dansk.

Naar altsaa Hr. Etatsraad Molbech i sin Anmeldelse af dette Skrift (Nyt Histor. Tidskr. 5te Bind S. 612 ff.) erklærer det for nu at være skriftlig og lingvistisk beviist, at der i den nordvestlige Deel af Angel[1]) „endnu findes et levende **dansk** Almuesprog", saa har denne Udtalelse naturligviis maattet glæde Bogens Forfatter. Men deels fremhæver Anmeldelsen stærkt Ordet „nordvestlig" i ovenanførte Sætning, deels er der andre Punkter i Sprogforholdene, som Hr. Etatsraad Molbech ikke har fundet tilstrækkelig tydelig fremstillede i „Indledningen" til Skriftet. Vi tillade os derfor her et Par Bemærkninger, førend vi nærmere omtale vore „Sprogprøver".

Indsenderen kan i det Hele taget ikke have noget imod, at man betragter den ovennævnte Bog som en Beskrivelse af Sproget og Sprogforholdene i Pastoratet Store- og Lillesolt; han har væsentlig villet stille det som en herefter uimodsigelig Kjendsgjerning, at i den og den bestemte Egn af Angel lever en dansk Mundart, samt skildre Mundarten saaledes, at enhver Sagkyndig kan danne sig en Mening om dens Beskaffenhed. I hvilket Omfang Folket betjener sig af dette danske Maal, er formeentlig nogenledes bestemt sagt i „Indledningen"; til større Tydelighed hidsætte vi kun et Par Linier herom. I Lillesolt Sogn fortælle Folk paa omtrent 40 Aar, hvorledes de i deres Skoletid bleve twungne til at tale Plattysk i og ved Skolen, og hvormegen Glæde det vakte, naar en endnu levende gammel Mand ban-

[1]) Den ogsaa af Etatsraad Molbech fulgte Skrivemaade Angeln maa ansees for ligesaa udansk som f. Ex. Kappeln, Tøndern, Tønningen, Gardingen, Geltingen o. fl. Jfr. Jensen Kirchl. Statist. S. 1439 Anm. Angelboen siger (paa Dansk) altid Angel (ell. rettere sagt Aangel; s. Om det danske Spr. i A. S. 83).

kede paa Døren som Skoleforstander og derpaa ved sin Indtrædelse erklærede med en Eed, at saalænge han var der, kunde Børnene frit tale Dansk. Dengang var Dansk altsaa Familiernes Sprog i Lillesolt Sogn; den Lærer, som fik Plattysken ført ind i Husene (han var en Holstener), døde først 1853. Nu er saa at sige al Tiltale til Børnene plattysk; men da de voxne Folk endnu stedse indbyrdes tale Dansk, og Børnene altsaa ligesom indsuge dette Sprog med den dem omgivende danske Luft[2]), ligger det, om end ofte paa en Maade skjult, i dem, og saasnart de fornødne ydre Betingelser komme til, træde de slumrende Spirer strax frem, ligesom Grøden om Foraaret. Man har derfor ret træffende sagt, at naar Drengen er konfirmeret, tager han Tobakspiben frem af den ene Lomme og det danske Maal af den anden; han kommer sammen med de voxne Karlfolk og antager deres Sprog. Med den kvindelige Befolkning gaaer det naturligviis paa samme Maade; men det er vel muligt, at naar Børnene (Pigerne især) ikke komme ud at tjene, skeer Overgangen til Dansken ikke saa afgjort, og det kan ogsaa være, at nogle af dem, som i de seneste Tider have været sammen i Skolen, siden vedblive at omgaaes paa Plattysk. Hvad her er sagt om Lillesolt Sogn, gjælder ogsaa omtrent om Storesolt eller, rettere sagt maaskee, gjaldt her aldeles for nogle Aar siden; thi her er Tvangen kommen lidt tidligere, og de Folk ere lidt ældre, der som Børn have talt Dansk med deres Forældre. Henved 1830

2) Iblandt Materialerne til nedenstaaende Børneriim findes en „Ride Ranke", saaledes som denne Sang er fremsagt i Oversø af et Barn paa 5—6 Aar, der aldrig har hørt anden Tiltale af sin Moder end plattysk. — Indს. kunde nævne en ung Kone i et nordøstligt Sogn, der synger næsten alle de nedenstaaende danske Buggeviser for sin lille Dreng; og hun er endda „tyskſindet" og taler ugjerne Dansk, uagtet hun kan det med fuldkommen Færdighed.

døde den Lærer, om hvem det hedder, at han talede Dansk i Skolen, naar han blev vred, idet Naturen gik ham over Opdragelsen (han var født her i Sognet). Fortyskningen har altsaa begyndt lidt tidligere og er kommen lidt videre i Hovedsognet end i Annexet; og ligedan kunde visse fine Gradsforskjelle maaskee opstilles imellem de forskjellige Bylag i hvert Sogn, hidrørende fra tilfældig Beliggenhed, fra Indvandring o. desl. Hvad det sidste angaaer, findes her i Pastoratet i det mindste 21 Familier, i hvilke Plattysken hersker, men er indvandret; i de 15 ere begge Forældre fremmede, i de 6 den ene af dem; hvor mange de unge Familier ere, i hvilke baade Mand og Kone ere indfødte og dog tale Plattysk med hinanden, kunne vi ikke opgive for Hovedsognets Vedkommende; i Annexet er der kun een eneste. Af saadanne Personer kan naturligviis enhver tale Dansk og taler det leilighedsviis; de indvandrede lære det ogsaa efterhaanden. Her fortjener det maaskee at anføres, at i Slutningen af Frederik den femtes Regjering, altsaa for en 90 Aar siden, indkaldtes ogsaa til disse Sogne nogle „Kolonister" fra Tydskland, 10 til Store- og 3 til Lillesolt Sogn; adskillige af disse Familiers Efterkommere findes endnu, men i Sprog ere de ganske smeltede sammen med den øvrige Befolkning. Forøvrigt have disse Kolonister sagtens bidraget noget til at fremme Plattysken, hvis Ælde og Oprindelse i Angel vi ellers her ikke skulle afhandle nærmere.

Den omtalte Anmeldelse i dette Tidsskrift gjør (S. 614) opmærksom paa, at det vel er sandsynligt, men af Forf. ingensteds udtrykkelig sagt eller lingvistisk beviist, at „Sprogforhold af samme Art finde Sted i andre Sogne eller andre Egne af Angel", og heri har Anm. fuldkommen Ret. Qui nimium probat, nil probat: derfor indskrænkede Indſ. sine Paastande til det, som han, om det forlangtes, kunde bevise

med argumenta ad homines, og forudsatte kun, at de behandlede Sprogforhold strakte sig videre omkring. Derimod fejler Etatsraad Molbech, det kunne vi forsikkre med Bestemthed, naar han troer, „at netop i disse Sogne er det meste af dansk Sprogstof tilbage i Angel,“ noget som han erklærer for „almindelig bekjendt i Hertugdømmerne“ (sammest.). Paa Geerz's Sprogkaart svømmer rigtignok dette Pastorat som en i sin Art eneste Ø med „Deutsch und Dänisch zur Hälfte“ midt i et Hav af „Mehr Deutsch als Dänisch“; men deels er det paafaldende, at hvor dette Hav er smallest, mod Vest, ligge paa den anden Side af samme Sognene Hanved og Vannerup, der høre til Afdelingen „Dänisch“, og det er jo dog i og for sig usandsynligt, at det mellemliggende Oversø Sogn skulde staae i Modsætning til begge sine Naboer; deels maae vi anføre efter umiddelbart Kjendskab, at i dette Sogn paa Heden tales lige saa meget eller mere Dansk end i Solt Sogne; og vi henvise til en Erklæring fra 1846 af den daværende Præst i Oversø, „som gik ud paa, at af (Sognets) 230 Familier kun 17 talede Tydsk, som tildeels vare indvandrede fra tydske Egne; de øvrige talede Dansk“ (Slesv. Stændertid. 1853—54, S. 654). Dette Kaart synes saaledes ikke at være nogen paalidelig Hjemmel med Hensyn til disse Egne[3]). Fremdeles yttrede Prof. Schmid fra Kiel i Stænderforsamlingen, at „netop i Store- og Lillesolt Sogne det Danske taltes meest, hvilket alle Kyndige kunde bevidne“ (Stændertid. S. 640); men hvor „kyndig“ Stænderpræsidenten er med Hensyn til

---

[3]) Selv hvis Oversø slaaes sammen med Solt, faaer Tingen intet sandsynligt Udseende; en smal „halv danst“ Kile strækker sig saa næsten lige til det „tydske“ Distrikt. Biernatzki's Sprogkaart, „der deutschen Nationalversammlung gewidmet“, stemmer med sin Hovedkilde Geerz; kun at det Strøg, som Hanved og Vannerup regnes til, betegnes ved „Dänisch im Uebergewicht über Deutsch“.

Sprogforhold, kan tilstrækkelig skjønnes deraf, at han i sit med saa megen Høitidelighed fremsatte „Vidnesbyrd“ (sammest. S. 636—38) regner baade Oversø, Solt og Huusby til de Sogne, i hvilke „Folkesproget og navnlig udelukkende Børnenes Sprog er Plattydsk“, hvorimod „de Voxne indtil 40 Aars Alderen for største Delen forstaae Dansk“ og „kunne udtrykke sig i dette Sprog“, men „ikke mere indbyrdes tale det“ (!). For Solts Vedkommende mener Indf. at være ligesaa vel underrettet som Prof. Schmid; om Oversø var Sognepræsten 1846, som vi have seet, af en ganske anden Mening; Huusby skulle vi nedenfor omtale.

Vi ere ikke i Stand til at forfølge Oprindelsen til dette Sagn, havde vi nær kaldet det, om Solt Pastorat, men maae indskrænke os til ovenstaaende Bemærkninger om to af de Vidnesbyrd, der kunne have bragt ogsaa Etatsr. Molbech til at antage, at der i Solt var mere dansk Sprogstof end i alle omliggende Sogne. Men for at den af Indsenderen udgivne Bog ikke herefter skal blive tagen som Beviis for en saadan Sætning[4]), ville vi tillade os at paastaae — vi sige hellere for lidet end for meget — at i Sognene Adelby, Hyrup og Rylskov er fuldt saa meget dansk Sprogstof tilstede som i Solt; vi have gode Grunde til at troe, at Forholdet er det samme i Huusby, Munkbrarup, Grumtoft, Steenbjerg og Kværn Sogne, men have ikke særligt Kjendskab til disse fjernere Egne. I Sørup Sogn, i Satrup Sogn, i Havetoft Sogn findes langt mere dansk Sprogstof, end det almindelig antages; Indf. har personlig hørt utallige Folk fra alle disse Sogne tale Dansk ligesaa flydende som nogen Mand fra Solt. Vi skulle ikke

[4]) Vi vide ikke, om denne Bog, der just var udkommen i de samme Dage, og hvis Beviiskraft for disse to Sogne ikke kunde tilintetgjøres, skulde have foranlediget den omtalte Yttring af Prof. Schmid.

her indlade os paa at opregne eller klassificere alle de angelske Sogne efter Sproget, saa meget mindre som det ved de fjerneste kun vilde blive Formodninger uden Erfaring. Men vi bede indstændig Enhver, at han ikke vil troe for libet; i det mindste er Indf. hidtil bleven overrasket den ene Gang efter den anden ved at opdage dansk Sprog benyttet i Egne, hvorom han før havde Tvivl, eller i større Udstrækning, end han havde troet.[5]) At f. Ex. i Sørup Sogn saagodtsom hver Person i moden Alder — vi ville atter her hellere sige for

[5]) Vi komme her til at tænke paa Etatsr. Molbechs Yttring (S. 627): „endnu har dog Ingen hørt tale om „„Graasteens-Æbler““; Indf. har her i Egnen utallige Gange hørt baade „Graasteen“ og „Graasteener-Æbler“ og aldrig Andet. Indf. kan ikke være enig med Anm. i, at det skulde være ligegyldigt, „enten Folk skrive Aabenraa eller Apenrade, Gravensteen eller Graasteen“ (sammest.). Naar alle dansktalende Slesvigere bestandig bruge de danske Former for disse og mangfoldige andre Navne, hvorfor skulle vi saa i Skrift og dannet Tale beholde de tyske ell. fortyskede? Naar Folket selv siger Storesolt, Kylskov, Steenbjerg o. s. v., hvorfor skulle vi saa i dansk Tale og Skrift sige Groß-Solt, Küllschau, Steinberg? At mange saadanne Navne maaskee aldrig i Verden ere skrevne paa Dansk, imedens det tyske Sprog her var udelukkende Kirke-, Skole- og Forretningssprog, kan dog ikke betage dem deres Ret til (endelig engang) at skrives paa det Sprog, som de tilhøre. Indf. ønsker det ikke forbudt at bruge de vedtagne tysklydne Navne paa Tysk, men kun, at begge Former skulle ansees som berettigede (ganske ligesom Mailand og Milano, Elsaß og Alsace, Genf og Genève, Neuenburg og Neufchâtel, etc.). Ligesom det vilde være unaturligt for Danske at skrive Copenhagen og Aalburg, Copenhague og Elseneur, saaledes bør det visnok ogsaa ansees som unaturligt for dem at skrive f. Ex. Apenrade. Noget anderledes er det med Navne som Egernfjord, Danske Skov o. desl.; og dog kunne disse vel stilles ved Siden af Østerrig, Kjæmpebjergene, Hamborg o. s. v. — For fjernere Staaende kan den hele Sag synes uvigtig; men den, der lever midt i Forholdene, fornemmer tydelig, at Tilsidesættelse af de danske Navneformer vilde bidrage til at vedligeholde den Ringeagt for Dansken og navnlig for den slesvigske Dansk, som det daglig smerter os at være Vidner til.

lidet end for meget — kan tale Angeldansk, er vist; men vi kunde nævne En, som uagtet anvendt Opmærksomhed først efter et Par Aars Ophold paa Stedet selv kom under Vejr dermed — fordi Befolkningen nu ikke længer lige overfor Fremmede vil tale sit eget stakkels gamle Modersmaal. Og det er ikke mindre vist, at der i Grødersby (lige Vest for Kappel) eller i Brodersby Sogn (ved Misunde) findes flere end Een, som kan tale Dansk, eller at man med Bønderne i Ravnkjær (ligeledes Syd for Regjeringens Sproggrændse) kunde faae en dansk Passiar i Kroen, da de for 2 Aar siden kom fra Præstevalget i Kirken. Af saadanne Erfaringer kunde vi opregne mange.

Men for ikke at blive staaende ved egne Paastande ville vi nævne et Exempel, for hvilket tilfældigviis kan føres uvildigt Vidne, nemlig Huusby Sogn. I Aaret 1846 indberettede Sognepræsten, der var en stille, alvorlig og samvittighedsfuld Mand, men forøvrigt siden fulgte Oprørsstrømmen: „Das Kirchspiel Husbye hat . . c. 1250 Einwohner. Für die bei weitem überwiegende Mehrzahl ist das Dänische als tägliche Sprache anzusehen. In etwa 22 Familien oder (jede Familie zu 5 Personen gerechnet) von 110 Personen wird das Deutsche d. h. die Plattdeutsche Sprache gebraucht, obgleich die meisten erwachsenen Glieder dieser Familien doch auch das hiesige Dänisch sprechen können. Zu dem auf 110 Personen anzuschlagenen Deutschredenden Theile der Volkszahl kommen nun auch sämmtliche unconfirmirte Kinder der Dänischredenden Eingepfarrten hinzu, weil die Dänischredenden Eltern mit ihren Kindern, sowohl ehe dieselben zu Schule kommen, als während deren Schulzeit, durchgängig Plattdeutsch sprechen. Die Zahl der dahin gehörigen Kinder mag sich auf 350 belaufen, welche Zahl mit den obigen 110 Personen dazu eine Summa von 460 deutschredenden Personen giebt, also reichlich

ein Drittheil der Volkszahl ausmacht . . . Von diesen Kindern gehen bei weitem die meisten nach ihrer Confirmation allmählig zum Gebrauch des Dänischen über". (Anhang til Stænderttid. 2den Afdel. S. 461).[6])

Vi spørge nu, om denne Beskrivelse ikke kan næsten ordret overføres paa Forholdene i Store- og Lillesolt Sogne, saaledes som disse ovenfor ere skildrede, og om ikke en Bog som den af Indf. udgivne „Om det danske Sprog i Angel" ligesaa godt kunde have hentet sit Stof fra Huusby Sogn eller, kunne vi gjerne tilføje, fra Hyrup, fra Munkbrarup og fra flere andre Sogne? Thi efter den af Historien tilstrækkelig prøvede Sejghed hos Dansken i Angel og i hele Slesvig er det jo dog utroligt, at Forholdene skulde have forandret sig betydelig i de 8 Aar, som ere forløbne, efter at den anførte Beskrivelse blev forfattet i Huusby. De ovenfor gjorte Bemærkninger om de to Sogne i Solt Pastorat vise, at der i Sprogforholdene findes Afskygninger uden Ende; men hvor er den væsentlige Forskjel?

Omendskjøndt Indf. i Grunden kun har beskrevet den danske Mundart, som tales i et bestemt lille Strøg af Landet, vil man nu maaskee dog indrømme, at han ikke med Urette har kaldet sin Bog „Om det danske Sprog i Angel," eller i det mindste, at dansk Sprog findes ligesaa fuldt andensteds i Angel som i Solt. Hvad angaaer Forskjelligheder i Sproget selv, da gjentage vi, at saadanne rigtignok findes (jf. S. XVI f.), og vi have hist og her angivet nogle; men vi maae ligeledes

[6]) De Aktstykker, hvorpaa Minoriteten i Sprogsagen støttede sit Votum (S. 437—471) ligesom ogsaa selve Forhandlingerne af Sagen fortjene i høj Grad at efterses af Enhver, der ønsker at kjende baade de tidligere og de nuværende Sprogforhold og derefter at kunne bedømme, om Regjeringens Foranstaltninger (aftrykte i Anh. t. Stændertid. 1ste Afd. S. 136—151) ere retfærdige eller ikke.

gjentage, at de efter vor Erfaring ikke ere betydelige. Naar man betænker, hvor vanskeligt det i og for sig er at anstille dette Slags Jagttagelser med nogen Nytte, og hvormeget Vanskeligheden stiger, naar den, der har Bopæl og Embede i een Egn, skal blive i Stand til at angive fine Sprogafvigelser i en anden, vil man ikke undre sig over, at Forf. hidtil ikke har formaaet dette. For at det skulde kunne lykkes, maatte der haves Medarbejdere; men disse ere ikke lette at erholde. Det er derfor tvivlsomt, om Indf. nogensinde vil kunne anstille en tilfredsstillende Sammenligning imellem de forskjellige Egnes Sprog.[7]) Forøvrigt er det en Selvfølge, at Sprogstoffet i Solt Pastorat ingenlunde er udtømt i hvad der hidtil er trykt; Indf. er allerede i Besiddelse af en ikke ringe Mængde Tillæg, ligesom ogsaa af nogle Rettelser.[8])

Et af de Savn, Etatsraad Molbech nævner, see vi os nu i Stand til nogenledes at afhjælpe, idet vi nedenfor meddele nogle sammenhængende Sprogprøver. De ere alle hørte af Folkets egen Mund, og vi antage, at de alle ere oprundne i Folket selv, ikke lærte af Bøger; man vil derfor ogsaa træffe flere Riim, som kun ere til i Mundarten, saasom

---

7) Indf. tillader sig herved at opfordre Enhver, som har Lejlighed, til f. Ex. at benytte det Skrift om Dialekten, der nu haves, som et Slags Skema, i hvilket, naar det blev gjennemskudt med rene Blade, allehaande Bemærkninger let kunde anbringes. Og ikke alene i Angel eller i Slesvig, men i en langt videre Kreds, turde saadant være saare ønskeligt.

8) At der i Molbechs Dialekt-Lex. savdtes en Deel sønderjydske Ord, som der ikke blev taget Hensyn til i Indsenderens Skrift, hører til de Mangler, som ikke vare ubevidste. Men man vil muligviis være enig med Indf. i, at det var vigtigt, at Bogen udkom snart, samt indrømme, at det, der leveredes, ikke var ganske libet i Forhold til de Aar, som bleve anvendte, og de Omstændigheder, under hvilke Forf. arbejdede.

Krig og Tid, Møde og gjøre,[9]) Brød og døer el. døe, Fred og Vej,[10]) Smed og Sæd, Dag og af, viser og Paradiis, Pinde og Qvinder, Brand og Haand, Guld og Vold, Kirke og Silke, to og endnu, nej og Smed, slaae og fra, Skov og Trug. „Historierne“ ere optegnede efter Hukommelsen; at lade sig dem diktere, duer i Almindelighed ikke. Inds. har altsaa selv afrundet Fremstillingen mere eller mindre; men vi haabe, at intet Fremmed derved er kommet ind, og have heller ikke forsømt at tage en Indfødt med paa Raad. Kun Eventyret om Store-Lars og Lille-Lars er ordret saaledes, som en Mand heri Sognet selv har tegnet det op, efter hvad han har hørt i sin Barndom (altsaa ganske uafhængig af H. C. Andersen). De leverede Ordsprog, Mundheld og Riim ere naturligviis ogsaa uforandrede.

I første Afdeling er Nr. 1 fra Lillesolt Sogn, Nr. 2 fra Oversø, 3, 4, 8 og 9 fra Storesolt, 5, 6, og 7 fra Huusby; Ordsprogene ere næsten alle fra Storesolt Sogn; af Bønnerne er kun den sidste fra Lillesolt (den findes ogsaa i Storesolt), de øvrige ere meddeelte fra Huusby og deels komne fra dette Sogn, deels (navnlig den smukke Bøn Nr. 5) fra Grumtoft. Hvorfra Børnerimene (eller, om man vil, Buggesangene) ere hentede, findes angivet ved enhver af dem. Man

---

[9]) I det første af disse Ord (ligesom i mange andre) veed man mangen Gang ikke, om der høres et dunkelt r eller ikke; i det andet (ligesom i Ordet døer o. fl.) er det oprindelige r ofte ligesaa utydeligt; begge have langt y og derefter en Lyd af e. Inds. er overhovedet bleven opmærksom paa, at r ikke alene mangler i for, der, er, var, har (hær) o. desl., men vist ogsaa bl. a. i mange Fleertalsformer, f. Ex. Klokker, Knapper, Tunger, (Engle er maaskee ligeledes for Engler) og i Nutidsformer som steger, hænger, tænker o. s. v. Hvis denne sidste Bemærkning er rigtig, blive alle tre Hovedformer i mange Udsagnsord eens (1ste Bøjningsm. 1ste Kl.) ligesom paa Norsk. Derimod fremkommer et r hyppig ved Sammenstød af Selvlyde; Reglerne herfor have vi ikke fundet.

[10]) I Forbindelsen ej har e altid Lyden æ.

vil i det Hele finde Bidrag fra otte forskjellige Sogne (deraf to Bidrag fra to Sogne udenfor Angel). Indf. har først i det sidste Fjerdingaar søgt at komme i Besiddelse af slige Sprogprøver; der er derfor ingen Tvivl om, at en langt betydeligere Samling vilde kunne tilvejebringes, og det ikke alene her i Pastoratet, men vidt og bredt i Landet.

Hvad Indf., der har erholdt Materialierne fra forskjellige Egne, atter her maa beklage, er især dette, at han ikke har seet sig i Stand til at gjengive hvert Stykke nøjagtig med sin Egns særlige Ejendommeligheder. Optegnelser fra fremmed Haand[11]) ere yderst sjelden tilforladelige nok til, at man kan støtte sig til dem; endog ved hvad man selv hører og skriver op, maa et gjentaget Eftersyn foretages ved Indfødtes Hjælp, og Indf. har ikke kunnet raadføre sig med Andre end Folk her fra Solt.

Med den i disse Sprogprøver valgte Betegnelsesmaade eller Retskrivning er Indf. endnu ingenlunde tilfreds. Saalænge der ikke anvendes nogle nye Typer, og saalænge Mundarterne ikke blive Gjenstand for jævnlig og grundig Behandling, vil det ene Forsøg i denne Sag vist afløse det andet, uden at Remhed og Konsekvents alligevel bliver mulig. Men ved et mere almindeligt Kjendskab til Dialekterne vil man paa den anden Side kunne indskrænke Mængden af det, som Indf. i det Mindste har troet at burde betegne; en saadan Indskrænkning er saameget desto ønskeligere, som enhver Sprogprøve derved vilde tabe meget af det, som for Øjet gjør den

[11]) Saadanne har Indf. kun havt fra Husby; forsaavidt disse indeholdt Særegenheder, have vi for det Meste slettet dem ud, af Frygt for at de vare fremmede for Mundarten. Ordet nær (naar) i I, 6, for hvilket vi altid have hørt det tyske wenn, er maaskee ægte; i det Mindste siges der i Egnen (altid) hvornær (ligesom i Sjælland), medens det i Solt sædvanlig hedder hvinner (Isl. hvenær). Derimod frygte vi for, at Ordet at som Sætningsord (i III, 2) ikke er angelsk.

saa fremmed og afvigende fra Fællessproget[12]. Vi have hos dette Tidsskrifts Læsere ikke turdet forudsætte særdeles Kjendskab til den angelske Dansk og derfor maaskee været temmelig vidtløftige baade i Brugen af Tegn og i Tilføjelsen af Ordforklaringer.

Den Kyndige vil, som vi haabe, ikke alene finde Fremskridt i Skrivemaade, men ogsaa i Kundskab. Der vilde af de følgende Blade deels kunne samles nogle før ukjendte Gloser, deels uddrages adskillige Bemærkninger til Sproglærens forskjellige Afsnit. Men ligesom vi ikke her skulle indlade os paa en Fremstilling af Sligt, saaledes have vi heller ikke fundet det passende at anbringe Synderligt af den Art i Anmærkningerne under Texten.

Hvad Indholdet af Sprogprøverne angaaer, vente vi ingen Bebrejdelse, fordi det ikke er særdeles ejendommeligt. Man vil finde det sædvanlige danske Lune, den sædvanlige Sands for det Komiske; man vil finde den samme Overtro som andensteds; fremdeles en Mængde Ordsprog og Riim, som formodentlig ere fælles for hele vort Fædreneland. Men netop dette Fællesskab er det jo, der saa længe har været overseet, og der afgiver Beviset for, at Angelboen er af een Aand og eet Kjød og Blod med hele vort Folk. Det er Fællesskabet og Slægtskabet, i Sprog som i alt det Andet, der lader en Dansk blive strax hjemme her i Angel, og det er ligeledes det, der har tilskyndet Indſ. til at yde sin Skjerv til, at ogsaa Andre kunne lære at kjende og rigtig vurdere Angelboen som en Broder.

---

12) Man prøve at betegne det dannede Omgangssprog paa Papiret, saa nøjagtig som det plejer at gjøres ved Mundarterne; det vil faae et fra Skriftsproget langt mere afvigende Udseende, end man skulde troe, og dets mange Overeensstemmelser med Dialekterne ville vise sig.

I. Historier.

1. I Alby-Savn[1] dè va èn Mand ò hjét Yvver[2]; ò han plovver[3] å sin Mårk, som di ho[3] Agger om Agger. Lav[4] han no sku te ò plov èmo[5] sin Nåfer — de ska enddån ha væ èn Enkkun — så tòt[6] ham, de va olt gröbn Jord, ò de ku vel it gŷr[7], han kund gjern' plovv' novve Fór[8] te sin Agger, ò de gŷr[9] han sin[10] ò. De va jo godt; han benøt[11] dem ò så læng' som han lövve. Som han no va de ò begravve, så vårt e[12] der èt Styer[13] etter, så vu[14] dè sån[15] fej[16] Spitåhkel om Nat i æ Vunskul[17] èbland æ Vûn ò æ Plovty (fò di ho æ Plovv standènd der èbag æ Vûn); ò æ Folk hŷr[18] e jo manne Nætter, men ven di kam op ò so[19], så va der òlr it[20]. Så so[21] di e te æ Mand, te sin Sön (han hjét ò Yvver); ò han svår dem ò so, han ho nok hyer no[22] Tumleri, ò han vild dog nok undersøhg e, ven de kam ègjen.

Nå — etter èt Styk Tij så hŷr han e jo ò; ò' lav han kam ur a æ Sæng ò lut æ Dör op, så sto æ Får der fò ham ò tål ham i[23]. Så sir han te æ Sön, han skuld plov så ò så manne Fór tebåg der ò der; de ho han tòvven[24] frå sin Nåfer; ò dè sku han gi ham æ Hånd å, ejsen ku han it rò[25]. No ho æ Sön nok hyer, èn[26] mòst it gi 'em[27] æ Hånd, den gik mè væk; ham ga ham sin heller it æ Hånd, men den jinn Slîp a sin Skjût[28], ò de Bét[29] a sin Skjût gik ò væk.

No va e jo godt ò rólle, ò dè vu ingen Spitåhkel av bet[30]; men æ Sön fosömt hva æ Får ho so te ham. Han hæ jo savt'[31] væ lisså landgire[32] som den gaml fò[33] ham;

1 Adelby Sogn (Tonen ligger på Navnet). 2 og hed Iver. 3 plöjede. 3 havde. 4 ved det Lag ɔ: da. 5 imod ɔ: op til. 6 tykkedes. 7 göre. 8 nogle Furer. 9 gjorde. 10 så, derpaa (egentl. siden). 11 benyttede. 12 det. 13 Stød. 14 blev (Datid af vorde). 15 saadan en. 16 (fæl), stærk. 17 Vognskjul, Vognskur. 18 hørte. 19 så. 20 aldrig intet (noget). 21 sagde (er altid løbetonet). 22 noget. 23 talede ham til. 24 taget. 25 have Ro. 26 man. 27 dem ɔ: de døde. 28 Skjorte. 29 Bitte. 30 mere. 31 sagte(ns). 32 landgjerrig. 33 for, för.

for èn sku hatta[84] it tænk', te[85] han ho fògjèt, hva sin Får ho sój ham; lav æ Spøgen hyr op, fèk han vel rajjer[86] i æ Hój[87] å behóld æ Lånd. Men ligmö'l[88] — tesidst vu han dog omsinnes[89]; fò som dè va èn long Tij henn', så begyndt den såm Regier[40] ègjen. No vu han rigtenok i Omsågnen[41], te han hò it gyer, hva han ho jat[42]; men han tvîl jo nok om, te de va sin Får ègjen, ò han tust sin it vovv' å stå op; men så vur æ Spitåhkel jo så gal[43] ò olti væhr[44], ò han mòst jo op omsier. No vidst han it å undskyld' sè mè ånt, som e va no så hat[45] fråhsen; så drå som[46] e va optø, vild han plov e tebåg. Men den-der Snak ku den døh it ha[47]; fò som go-Sön kam mè de, fik han jin ve æ Hój, te æ Hój blöv sènd[48] ve den jinn Sî, så læng som han lövve. Nen han fèk haste æ Lånd tebågplovve — som e da va optø; ò så va dè sin òlr ingen Spitåhkel bet.

Men æ skövv[49] Hój de ho han; ò lav æ va èn Dreng ò tèn[50] i Tåhstrup[51], va der èn gammel Kûn, hjét Kan-Smejs[52]; hón ho kèhn[53] ham godt, ò hón hæ tit fòtóel de-der Styk[54]. Æ Hój va it skövt grój[55], so hón; men ligvel sar e ham oltins te æ vinstr Sî. Etter hinne Snak lèr[56] e jo, te æ Spøgelser è kejhåne[57]; men de è èn Diel, hva æ da it ska bestim så növv'[58].

2. I' gaml' Davv' va der èn Møllerkun i Frörr'p[1], dè gik ègjen; ò de kam fò[2] hón ho gyer så mö'l Uretfæhrehejt[3] å æ Møll'; fò ven æ Møller matte[4] æ Ròv[5] ovven a æ Sæk, matte hón frå nejjen; ò der fòrt hón hinnes Kyer mè. De ga jo èt net Foren[6] ò fuld' Spand', lav hon lövve; ò hón hæ

84 hartad. 85 at. 86 (radere) Eng. rather, snarere. 87 Hoved. 88 lige meget. 89 blev omsindet, fik andre Tanker. 40 Regjeren, Stöj. 41 Omtænkning, Eftertanke. 42 jattet, lovet. 43 nok så gal. 44 altid værre. 45 hart, hårdt. 46 så snart som. 47 have, finde sig i. 48 (el. sérrend) siddende. 49 skæve. 50 tjente. 51 Thorstrup. 52 Karen Smeds. 53 kjendt. 54 Stykke, Historie. 55 groet. 56 (el. lèrr't) lader. 57 kejthåndet. 58 nöje.

1 Frørup, By i Oversø Sogn, med Vandmølle. 2 for, fordi. 3 Uretfærdighed. 4 mattede, toldede. 5 Rug. 6 en net Fodren, et godt Foder.

jo sånke vakkèt[7] Pèhng dèvé. Men lav[8] hón va de, kund hón it ró — etter Snak da — men émelli[9] mòst hón gå ègjen i æ Bås ò se hinnes Kyer etter.

No va dè jissin èn Svön[10] å æ Møll' ò hjét Jørren Tun. Ò som han kam èn Avten ò vild fóhr hans Hèhst, så sto den jinn a 'em tvèt[11] i æ Bèhnd[12], ò han kund slèht it få èn omvèhn[13]. Så vu han jo gal i æ Hój, ò så so han sih te èn: „Wo stejst do Dywel 'to"[14], so han. Men å den-dèr Hest sa javnt[15] æ Møllerkun; ò övver han tål æ Trold i, fèk hón Mæjt mè ham; hón kvæbl ham der jo skrække ò klemt' ham èmel æ Hest ò æ Bæsning[16]; ò hón tomlt'[17] så læng' mè ham, te hón fèk ham usmidt å æ Mörring[18]. Men som han ho der vun[19] usmidt, skreg han så hyet, te di ku hÿr ham i æ Dörrnsk[20]. Di kam jo sin mè æ Lys ò hjalp ham ind i æ Huus; men de ku han it fòdræjj'[21] — æ Lys; ò dè døh han gelik[22] etter.

Men etter de fèk æ Møllerkun så mö'l Mæjt, te hón kam sågår ind i æ Sehus[23] ve æ hylys Dav; stunnom sto hón ve ær Ildstej ò ryr om i ær Åhsk mè ær Ildskovl ò æ Klemm'; ò stunnom gik hón om i æ Pissel[24] ò i æ Brøj-kammer[25] ò trintenom i æ Huus ò lut òll æ Kisster ò Skåf op. Di ku jo int' væh mè Frèj fò hinn', ò omsier mòst di ha æ Præst hibint[26] å[27] måhn hin hen[28]. Han fèk hin ò henmåhn, ò hón mòst nier i èn Vældkjèld[29] å den-hin[30] Si æ Ströhm. Men òl hin Mæjt kund æ Præst dog it tæjj' hinn'; fò hón fèk Fòlov å kom æ Møll' èt Koktrin[31] næhr'r hvèt Oer; men hón skuld gå ujenóm æ Møllerlyk. Etter den Tij sirr'r[32] dè èn svót[33] Fòvl hvè Nÿesnat[34] ò skrigger i æ

---

7 temmelig (mange). 8 ved det Lag, da. 9 imellem. 10 Svend, Karl. 11 tvært, på tværs. 12 Bås. 13 vendt om. 14 Til Dyr (og Börn) tales altid Plattysk. 15 jævnt, lige, just. 16 Spilbom. 17 tumlede. 18 Modding. 19 (vurn) vorden. 20 Dagligstue. 21 fordrage, tåle. 22 strax. 23 (Siddehus) Stuehus. 24 Storstue. 25 Brudekammer. 26 hentet hid. 27 at. 28 bort. 29 Vældkilde ɔ: bundløs Sump, Hængesæk (kaldes også Vaakeholm el. Öjkning). 30 hin. 31 Hanefjed. 32 sidder. 33 sort. 34 Nyårsnat.

Skrup[35] ve æ Ströhm, vil[36] æ Møllerkun kömmer hin Koktrin næhr'r æ Møll'.

Som æ no hæ fòtoel, de såm ka hvè-Mand i Frörr'p fòtæhl; men æ hær òlr it hyer, te der è novver ò hæ sjèl se hinn', ò der è jo manner ò truer it derå. Men æ miest[37] Mand è dog re[38] fò æ Møllerkun; fò di vil ò si, te ven hón kömmer te æ Møll', så ska den sûet Fòvl tess'[39], men den røh Kok ska sin ŷef[40] å æ Møll', ò æ Møll' ska stå still' ò vu opbræhn.

3. Te Folk kan gå ègjen, de truer æ it, ò òl den övre[1] gaml' Snak om Spøgelser de è heller it Sand'n. Lav æ va èn Dreng, gŷr di mè ò viis, te Nis Pûg[2] sar i æ Skosstøn ò green, ven æ Grye vu svejje[3]; men de òlt kon tumpe Snak te å gyr æ Byen[4] re[5] mè. Men mè go-Fòhrvassel — de è novver ant[6]; te de kan vas-fò[7], de ler æ mè it avstri[8]. De-hjèt[9] Huus de hæ èn gammel Kûn heroven se læng' för e vu bøgt. Æ kan ò godt tænk', lav æ va èn Kumpen å èn Snes-Oer hel' så, ò æ tên i Ovvsjö-Savn[10] — der è èt Pa Stejj'[11], di kåller[12] Slamtavt, dè hør te Munkvolstrup, ò der bòj min Forælier, lav æ vu te; ò etter æ ho opbejje[13], kam æ te Tênen der i æ By, å èt Stej som dè ho möl[14] passier[15], ò dèffò va der ò Fòhrvassel.

I di Oringer[16] va e jissin[17] om Nat — æ lo ve æ Svön — så vu han vagen ò hŷr, dè va novver i æ Vej mè æ Kruf-feri[18] — æ kan it hovs'[19], om e va i æ Hèhststold heller i æ Kóbbòs[20]. Så tål han a mè ò so te mè, æ skuld stå op ò see hva e va. Som æ no kömmer ur a æ Bakklöv[21] ò kam kryfend under æ Ty — dè hang javnt[22] no Ty te Tören[23] i æ Pissel, ò æ Dör sto offen te æ Dörrnsk, så so æ èt

35 Krat. 36 medens. 37 meste. 38 ræd. 39 tysse ɔ: tie. 40 öbe, gale.
1 øvrige. 2 Nissen. 3 sveden. 4 Börn. 5 ræd. 6 noget andet. 7 vares-for. 8 afstride. 9 Det-her. 10 Overse Sogn. 11 Steder. 12 kalder. 13 havde bedet op, var konfirmeret. 14 meget. 15 passeret. 16 Åringer. 17 en Sinde, en Gang. 18 Kreaturer. 19 huske. 20 Kobås, Kostald. 21 Bagkleve, Bagkammer. 22 jævnt, just. 23 til at törre.

Lys under æ Bjæll'k, dè skên långs över æ Gólle ò hen èmo mè. De va i æ Dörrnsk te æ Mand va indbåren, som han va drunknt, ò æ Pig' ho skóle[24] sè der ò va de geliks etter. Æ Lys va dè minsant, æ so e jo grant; men hva de vijer[25] ho å bety, de vér[26] æ it. De fægte mè går it an, lav æ sto lig for e ò betint mè, om æ skuld gå vijer; men så töt mè, de ku vel vu væhr, ven æ kam tebåg. Men lav æ vèhn æ Rög[27] te, så vur æ Hjåt føst i Klappen[28], ò de va lissom ven dè va jin èbag. Æ vèhn sin om ò so te æ Svön, te der kund æ it kom igjemmel; ò han sto sin op ò gik ur a æ Vinner[29] ò fèk e stelt[30] mè æ Kre.

De kan vas-fò, ven e ò kons è èt Kruf, de ska dye; men de er æ miest Tij[31], ven èn Diel griffer èt Minnisk fejt[32] an. Min Dætter, dè døb, de vidst æ tóv Oer forav[33], for æ ho hyer ær Utalen. De va tille om Morne, æ va òhp, ò de bas[34] mè fò sin, te oll' Dörr' va offen långs op te den-hin Èhnd a æ Huus; æ kund hÿr, te dè vu èn de utål, men hva dè vu sój, de kund æ it hÿr. Æ Dien[35], som vi ho te den Tij, han vu syg novve Månner[36] deretter; men æ so te ham, han dê it de Gång; ò han lövve[37] ò, ò kam gånsk' rigte ò tål hin u. Te de kan vas-fò, de vil æ sætt e Vér[38] å; den Tro ler æ mè it tæjj'.

4. Æ ve no it så akkeråt, hvénner[1] e va; men de kömmer mè fò, te de va vel èn tre-Ugger fò Volbordav; fò Rasmus va te Stajş mè èt Pa Tynner Tarre[2] ò èn Balle Smör — vò Kyer ho tælitve[3] oll' båre, fò' di bar hovsom Tij de Oer — ò æ Svön va nok te Mårkens å skær Sæt[4] av. Æ va rient òljinn i æ Huus; Mari-Dóete ho nòvver å gÿr i ær Avnhus[5] ò An-Kistin' va èt Lòf omm' ve hin Søster — hón va javnt kommen te Liggend[6] mè èn ung Dætter.

---

24 skoldet. 25 videre. 26 veed. 27 Ryg. 28 vordede i Klapren, kom til at banke. 29 Vindue. 30 stillet, ordnet. 31 den meste Tid, for det meste. 32 stærkt. 33 forud. 34 bares. 35 Degn. 36 Måneder. 37 levede. 38 Væd(demål).

1 hvornår. 2 Tadder, Boghvede. 3 tæt ved, næsten. 4 levende Hegn. 5 Ovnhus. 6 til Liggende, i Barselseng.

Nok é de, æ va it fômójens[7], dè sku kom såent Folk te-agend; æ sto javnt ò plôkke novve Toffel, vi sku ha te vò Unn'n, fô de va henèmo Mirre[8]; ò æ ho da min gaml' Höll[9] å æ Hôj, kan æ tænk', å inne Kluj om æ Hals. Men lav æ stær der i æ Kõhken for æ Vinner ò såndser mè æ Kantöfler, kõmmer dè så it èn Skæhsvun hel da såent fejt flint Stajsfurværk ret ind å æ Gôsrum[10] ò helder styvt for[11] æ Dör! — mè èn ro Kusker, ò i go-Kalesk sar en Kael mè èn Guldsnor om æ Kaskjet, ò Sis-ve[12] èn gammelarte Kael bet. Gujbèhr[13], tint[14] æ, no kõmmer di minsant ò ve hint Rasmus av te æ Sòldåteri ègjen — æ ho stan'n så mö'l u fô ham i ol den urôlle Tij, ò han va jo fest hjimkommen èn fjutten-Davv' forav. Som æ sir, æ Knyv foldt mè ur a æ Håhnd å æ Skyvv'[15] ò ôll' min Lejmor'r[16] vur i Rêsten[17]; men ligvæl, u môst æ jo å hýr, hva di vild'.

Som æ no kõmmer ur å æ Framgólle ò hen i æ Dör, sir han mè go-Snor: Guten Dag, sir han. — Tak, sir æ. — Hör, Mutter, sir han sin, is dat nik se, de då will en Mann hemn? — Nej, sir æ — fô æ ka no ittens kom astej mè de-der Tysk'; nej, sir æ, æ ve går inne Mand ha. — Jå bedenk se se man, sir han ègjen, wårum dat nik? — No green[18] den ån gaml Kael (de va jo ham æ mèn[19] te di vild' æ sku tæjj'); ò æ Kusker smil sin ò ò so: Åh, sir han, en ole Fru kann ok ob en Dorheit fallen. — Nej, sir æ, æ ve patu[20] it gyvtes! Fô Pæer hæ no væ de i trerre[21] Oer te Missommer, ò æ è fô gammel, ò Rasmus ska ha æ Stej; fô hvovel han æ kon min Brôjrsön, hær æ dog holden ham som min Sön frå Lilling op, ò de gjör æ ènôn; dè vè[22] kottu[23] it av — lissedant[24] so æ te ham. — Is denn nik hier in dat Dörp en annere Wittfru, de då will Deloog måkt hemn? — Som han so de, kund æ jo vè[25], te de va

7 formodendes. 8 Middag. 9 Hylle, Hue. 10 Gårdsrum, Gård. 11 holder stivt for, tæt foran. 12 Sides ved, ved Siden. 13 Gud bedre. 14 tænkte. 15 Skive, Bord. 16 Ledemoder, Lemmer. 17 kom til at ryste. 18 grinte. 19 mente. 20 partout. 21 tredive. 22 ver, bliver. 23 kortud, kort og godt. 24 lige sådan. 25 vide.

go-Fòvve[26] fra Sljasvig ò go-Aktårrius[27], dè sku gy Rigtehejt ve èn Enkkun. — Ja de ka nok væ mölle[28], so æ; de æ kasske Magret Jérresen[29], men æ vér it derav; de kan æ it si. Så spûr di sin om æ Vej te Magret Jérresens, ò dèmè rejst di av.

Som æ no stær ò sier etter 'em, kömmer vò Nåfer Mattis Gundesen gångend. Hvo vist to dem hen, sir Matiis? Lav æ no ho fòtoel[30] ham e, sir han enddån: Mè tykkes ejsen, de è fòkier, te æ Sandmand it gir bæer Beskien te ær Övrekejt; men æ mén it, de è Magreet; de è nok ræjjer Kan-Mari-Hjòt, dè her i æ Hój ò ve ha sè èn Mand mè e fèst. — Ja ven dè tykkes te de è Kan-Mari, så kat[31] do jo, ven do da vét[32], la jin a din Dreng' heller Pigger (fò han hæ Byen nok a båj'[33] Slavv') løf etter 'em; ejsen ægger[34] di jo rient te Spitåhkel. De gŷr han sin ò; men lav æ Baen kam derop, ho di òt[35] avspæhn[36] ò va kommen ind i æ Dörrnsk; men fòkier var e ènòn[37]. Omsier fèk di da æ Sand'n ò vè ò kam hvo di skuld; men æ ho òlr[38] tint, te ær Övrekejt ku gyr så tumpe Kråm.

Etter den Tij hæ jo Rasmus fòn[39] sè båj èn Kûn ò èn ung Sön, ò æ è kommen å ær Avtæjt; men æ mén sin it, te æ ska ha bèt mè ær Övrekejt å gŷr.

5. Lav æ va èn Dreng, så fòtoel min Oldfar, te dè ho jissin væt en Bûnd i Sjörr'p-Savn, han hjét Henning Vyvholm — ja di kåldt ham it Henning Vyvholm, men Hean'k Vyvholm kåldt di ham; ò hans Stamnavn va javnt it Vyvholm, men æ Stej, som han va kommen frå, hjét Vyvholm[1]; den-der Henning de va sån fej jin te å regier ò skimp'[2] ò dræj Folk op[3]. No va dè jissin èt Err'l[4] heller èn Kost[5] — æ ska javnt-it bestim, hva e va fò èt Olls; men nok è de, dè va da ò ét Pa Husbyer bejje, de va Jens Mattisen ò den

26 (Herreds)foged. 27 Aktuarius, (Amtsskriver). 28 muligt. 29 Eriksen. 30 fortalt. 31 kant, kan. 32 vilt, vil. 33 både, begge. 34 ager. 35 alt, allerede. 36 afspændt, spændt fra. 37 endnu. 38 aldrig. 39 faet.

1 Vibeholm. 2 schimpfen. 3 drage op, gjöre Nar ad. 4 Erveøl, Begravelsesgilde. 5 Bryllup.

gaml' Jakob Krómmand; ò som di kam ind i æ Dörrnsk, så treen Henn'k Vyvholm tebåg ò gyr èn grov Meråhkel[6] ò so te di anner: Sier i èt di arm' Husbyer! Hvo ska vi få Plads te dem! — so han; ò dèmè vild han jo it ånt som bat[7] gyr Skandål; men dè va it ånt å gýr som å tess'; di va jo fremme, ò dè va it å stel op[8]. De blöv jo sin fò hva e va.

Men ve èn fjutten-Davv' deretter kam Henn'k Vyvholm a[9] Jens Mattisens. Æ vild nok snak èt Ord mè dè, so han te ham; men ska vi it gå ind i æ Pissel? Lav di no kam ind i æ Pissel, så so Henning: Do kat vel it låhn mè novve Pèhng? — Nè å æ Stej[10] kan æ it, svår sin Jèhns, fò æ hær javnt inne; men æ ve sì dè novve: gå hen te Jakob Krómmand (— fò Jèhns han vidst nok, hva han vild få fò en Rejs'[11], ven han kam der). De gýr han sin ò. Men lav di båj' va kommen ind i Jakob Krómmands Pissel, ò Henning ho spuer Jakob, om han ku lån ham Pèhng, så so han te ham: Kat do hovs' lav vi va te Ølls ve dè? Hva var e, do snakke om di arm' Husbyer? I elenne, bedrövv'le Sjörr'p-Savns-Folk! Vèdsto[12] hva — æ hær lèht[13] di Pèhng, hva do vèt ha; di ligger der i æ Dråhkist[14]; men do bedrövv'le Kael! do skat fò Rýering[15] òlr få jin re Sesling[16] a 'em.

6. „Di Sjörr'p-Savns Hónnelekkere"[1] de è så't gammelt Ord, te dè vu tit sój i min Óldmors Tij; ò hón fòtoel, te de skuld kom hi frå de, te di ve sì dè hæ jissin passier mè Gal-Mårker[2] i Tåhstrup. Han ho èn Bisvarm ståend å æ Vej, å æ Stajsvej; fò di Sjörr'p-Savns-Folk, nær di óg[3] te Stajs, så óg di æ miest Tij igjemmel Brettenborre[4] ó sin vijer den Tuur igjemmel Tåhstrup, ve æ Katgaf[5] ò u ve Syn-

6 et grovt Mirakel, mange Fagter og Ophævelser. 7 bart, bare. 8 stille op, udrette. 9 ad, til. 10 på Stedet, for Øjeblikket. 11 Rejse, slem Besked. 12 Vedst du. 13 let, sagtens. 14 (ell. Kantor) Skatol. 15 for Røring, en Ed. 16 Sechsling, Halvskilling.

1 Honningslikkere. 2 Gale Markvard. 3 agede, kørte. 4 Hus i Hyrup Sogn. 5 Katgab, Kattebul, i Adelby Sogn.

derupgård, der u. Di bemærkt jo sin, te han ho èn Bisvarm ståend der å æ Vej, ò ura Nysgirehejt sto di av sin ò stak æ Svéfskavt[6] ind i æ Kòrre ò så lække di sin a æ Svéfskavt. Men Gal-Mårker fòsto e bæer mè dem; han tòv dender Kòrre væk ò sæt èn anden å de såm Stej hen. Lav di så kam ègjen ò vild lekk', så fèk di èn anden Smagg; fò han ho sk. i æ Kòrre, mè Fòlov å st. Ò etter den Tij hæ di kåldt dem di Sjörr'p-Savns Hónnelekkere; der kömmer de hi frå.

7. I æ Fortij hær e væt uffeskamme flovt i Brarr'p-Savn[1], besonders i Ringbjirre enddån[2]; fò ven di kam hen i æ Junni ò i æ Julli, så ho di òt utæhr[3]; di ho hverken Brøkvón hel Grynkvón. Ven di Långballer sin kam igjemmel æ By, ven di vild te Stajs, så keeg di så ynkle över æ Långdör; ò ven di Långballemind sin hjelst[4] Gomårn, så svår di ò Gomårn; „åh, ble lidt", so di sin; „hær i it èt Byskop[5] Ròv hel èt Byskop Tarre å låhn vos te i den ån Måhn"? De fèk di jo sin ò tit. Men ven di så kam hen i æ September, te den Tij lav di ho indhyeste, så sto di sin ò règt' a æ lång' Pif över æ Långdör. Ven di Långballer sin kam ò óg te Stajs ò hjelst Gomårn, så hjelst di „Morn-

---

6 Svøbeskaft. — Man siger, at Folk fra Sørup Sogn, af Stolthed over dettes Störrelse og Rigdom, sjælden besvare det Spörgsmål „Hvor er du fra" ved at nævne deres Bys Navn, men sædvanlig nævne Sognet; og vil man nu drille den, der har svaret „Frå Sjörr'p-Savn", så spörger man igjen: Kanske est do frå Gammelbymòs? — Om den, der i Sørup Kirke har fået Plads i den nederste Ende, haves det Ord: Han er kommen ad (til) Gammelbymose, ligesom det i Husby hedder: Han er kommen ad Vadsbykro.

1 Sidestykker til det foregående Mundheld ere: „Di Grumtavt-Savns Lys; di Brarr'p-Savns Pråsser". I Munkbrarup Sogn skal det nemlig i den Tid, da Bønderne hørte under Lyksborg, have været så usselt for dem, at Hertugen måtte tvinge dem til de ledige Gårde. — Det skal derfor også have været et almindeligt Ord, når man vilde forskrække en: Du skal få Part i Brarup Sogn. 2 Ringsbjerg er nu en rig By. 3 udtæret, opspist. 4 hilste. 5 Mål på 6 Skjepper.

godt", so di; så va di vigte Mind; de kam jo i så'n vigte Tôn, ska han vê.

8. I förre[1] Davv' va e it så som no å få èt Ur hel èn Klòhk, som di da kåldt e. Lav æ tên fò Dreng, va vi jissin te Mejjen[2] å Hostrup-Mårk, ò så ho vi èn gammel Kael mè, dè va frå æ Vèhsten, han hjét Skovmand; ò dender gaml Kael de va èn grov Træhring[3]. Som vi no gik ò mejje, så kam der èt Las Folk fòbiagend å æ Hervej[4], ò di tål[5] sin frå æ Vej ò spûr, hva æ Klòhk va. Så dròv han sin Tynderkruk[6] a æ Fèk[7] ò så å en, ò så so han te dem, te æ Klok va elle. Di vunnet[8] sè, ò vi ku hýr, te den jinn so te den ån: Se · di hæ dog Uhr' her! Men æ Skovmand ho òlr ha Ur ò fèk olr Ur sin Davv', ò vi anner lê[9] jo sin a ham.

9. I Gammèlbyskov dè va jissin èn Kûn, dè va så fejt gire å hin Smör. Ven e va dyt, så so hon: Tæjje kons lidt, Byen! de è dyt. O ven e va volfejl, so hon ègjen: Tæjje kons lidt, Byen! dè ska mö'l te èn Sum.

10. Stûr-Las[1] ò Lill-Las di va samle henn' å plovv'. Stûr-Las ho tre Stû, ò Lill-Las ho jin. Stû-Las han holdt æ Plov, ò Lill-Las han drõv[2]. Som Lill-Las no drõv te, så so han: Huj'! Oll' minn'! — Hva è de do sir, so Stûr-Las; den jinn' Stu è jo dog kon din. — Ja æ vil it si e bet. — Som Lill-Las no drõv te, så so han ègjen: Huj'! Oll' minn'. — Dè vu Stûr-Las vre ò rèhn[3] hen ò slo Lill-Lasses Stu ihjel. Lill-Las tòv æ Huj a en ò gik te Stajs mè ò sòl[4], ò der fèk han èn Skjep Pèhng fò. Som han sin kam hjim, så gik han om te Stûr-Las ò vild låhn hans

---

1 forrige, fordums. 2 til Mejning, ude at meje. 3 Spøgefugl. 4 Landevej. 5 talede, kaldte. 6 Tønderbøsse, Fyrtønde. 7 Fikke, Lomme. 8 undrede. 9 lo.

1 Store-Lars, eft. Molb. Dial. Lex. det jydske Navn for en Storpraler. 2 drev, kørte. 3 vendte. 4 sålgte.

Skjepp. — Hva vét do mè den, so Stûr-Las. — Den vil æ mæh[5] min Pèhng mè. — Hvo hæ do kommen ve òll' di Pèhng, so Stûr-Las. — Dem hær æ fòn[6] for æ Huj a min Stu. — Så gik Stûr-Las hen ò slo òll' hans Stû ibjel. Som han sin kam i æ Staj ò vild sæhl æ Hujje, så stien di ham ur a æ Staj. Dè vu Stûr-Las så vre, te han vild slå Lill-Las ihjel, ò de fèk Lill-Las å vè. Stûr-Las vidst nok, te Lill-Las lo å ær Avn om Nat; men Lill-Las han so te hans Muer: Ènat kan i ligg' å ær Avn, Muer, fò den è jo varm, över vi hæ bóggen[7] èdav. Så kam Stûr-Las om Nat ò slo Lill-Lasses Muer ihjel. Om Morne gik Lill-Las om te Stûr-Las. — Hva, so Stûr-Las, kömmer do no her! — Ja, do hæ jo slan min Muer ihjel ènat. — Tøs kon, so Stûr-Las, æ vil gi dè èn Skjep Pèhng. — Som han sin va væhk, så tint[8] Stûr-Las: No è Lill-Las så rig; de è vel bedst å drunkn' ham. Så fèk Stûr-Las Lill-Las i èn Sæk ò bar av mè ham nier te æ Hav. Som han der kam nier mè ham, så vu han i Tænken å, te han ho fògjet èn Ståg te å sky ham vijer u mè. Èlav Stûr-Las sin gik hjim etter èn Ståg te å sky ham vijer u mè, så lo Lill-Las i æ Sæk ò skreg: Æ skal i æ Himmeri — æ vil it; æ skal i æ Himmeri — æ vil it! Der kam èn gammel Mand mè èn Flok Stû; ak, so den gaml' Mand, æ vild gjèhrn a Himmeri. — Ja, so Lill-Las, da kom kon ò kryf i æ Sæk. Så krøf den gaml' Mand i æ Sæk, ò Lill-Las javver[9] av mè æ Stû. Så kam Stûr-Las mè èn Ståg ò tòv æ Sæk ò smér[10] ur i æ Hav ò sin ske ham vijer u mè æ Ståg. Som Stûr-Las sin va godt hjimkommen, så kam Lill-Las mè èn stuer Flok Stû. — Hvo hæ do fòn dem, so Stûr-Las. — Di gik ve Havsens Bònd, so Lill-Las. — Da vil æ ò hen ò ha nòvve, so Stû-Las. Så krøf Stûr-Las i èn Sæk, ò Lill-Las sme ham ur i æ Hav; men han è it kommen bet.

---

5 mæde, måle. 6 fået. 7 baget. 8 tænkte. 9 jagede. 10 smed.

II. Ordsprog og Mundheld.

1. Ungdom ò Viisdom føls it olti a.
2. En ver gammel, för èn ver klóg.
3. Ven èn oll' Diel[1] vidst', ho èn it Beho å mist'.
4. Jin dè oll' Diel vee, den gær ingen Diel glêp.
5. Gôj Råj è tit dýr.
6. Et godt Råj è bèer som èt Slav ve æ Hôj.
7. Æ Træ ska býs, lav de é ungt.
8. Di gaml' Bók hæ tit styvv' Hvon[2].
9. De è it godt å lær gaml' Hund' å gjæff'.
10. Den dè hør æ Ko te, ska tæj en sjèl ve æ Hål'.
11. Den Kól[3] èn spøtter i, skal èn tit sjèl ær av[4].
12. Den dè gravver Kuller te andr', felder tit sjèl deri.
13. Manne Hund' er æ Hårs Dø.
14. Manne Mund' gir tåmt Fa.
15. Manne Hund' gir tit tyndt Slap[5].
16. Den dè vil i oll' Bötter slêk[6], fær tit Splên i æ Tung'.
17. Den de brinder sè jissin, fær å vår sè te èt ånt Gång.
18. Ven en smir'r Stien èbland æ Hund': den e dræffer, den piffer.
19. Der è ingen Hund ò löffer syv Oer gal, te èn it ver mödt[7] heller stödt.
20. Di gær æ miest Tij över, hvor æ Góer[8] è lavvest.
21. En ska smejj' æ Jæen èlav de è varmt.
22. Je horer Pin, je snarer Èhnd.
23. De è fò sild' å smi æ Kjèhld etter[9], ven æ Baen è drunknt.
24. Den dè smör godt, den ægger[10] godt.
25. Ven æ Kat er ù, så spil æ Muus å æ Bænk'.
26. Ven æ Kat è sat, så er æ Mjell'k biesk.
27. Godt Gåen è bèer som ring' Agen.
28. Maver Knòhg[11] è bèer som tåmt Fa.
29. Krâg' finder Mâg'.

1 Dele. 2 Horn. 3 Kål. 4 æde af, spise op. 5 Mad til at slappe (labe med Tungen). 6 slikke. 7 d. e. gjennet. 8 Gård, Gærde. 9 smide (kaste) Brönden til. 10 ager. 11 Kogle, Ben.

30. Mè Lemp' kan èn få èt Égg i èn Humlsæk.
31. Der blæs ingen Bjirre sammel a it[12].
32. De è èn ring' Stavr', der it kan stå jit Oer.
33. Gôj Davv' ska gój Bien te å bær'.
34. Jin Svål' gjör ingen Sómmer.
35. En ska tû mè di Hund', èn è ve[13].
36. En ska stik æ Finger i æ Juer ò lovt[14] hva Bònd[15] en è kommen å.
37. Et godt Uer finder èt godt Stej.
38. Ven æ Kryff' è tåm, så slæs æ Hèhst.
39. Ny Limmer fejjer godt.
40. Der è lånt de syv Sönner, ven der è it begyndt å den føhst.
41. En kan it væ mier fòmójend[16] a èn Stu som et Bölk.
42. Mòrren-Mand den vinder.
43. De still' Vand hæ tit den dyfest Grund.
44. Små Gryr'r hæ o Yr'r.
45. Hovmór è tit èmór èt Fåld[17].
46. Enhver Smej hæ sin Sæj[18].
47. Æ Kukkuk öffer[19] sit ejjent Navn.
48. Lissom dè ver öjt[20] i æ Skov, vè der ò svår.
49. Nære Hön' fær Knèp hel Kvon[21].
50. En hvi Hest skal godt strees[22].
51. De èr ingen Sag å ri över ær Ield[23] mè ån-Mands As.
52. Ven æ Hój æ hielt, så er æ Skurre fògjet.
53. Små Byen ò tumpe Folk skal en tit ha æ Sand'n å vè av.
54. Den dè sir'r[24] godt, ler'r sit Höggen[25].
55. Tæht-ve skyr'r ingen Hår', vidt frå er ingen Får'.
56. Der è gôj Råj fò lång' Pölls'.

---

12 af Intet. 13 ved, hos (iblandt). 14 lugte. 15 (Jord)bund. 16 være formodende, vente. 17 Hovmod, imod, Fald. 18 Smed, Sæd. 19 råber. 20 råbt. 21 nærig, Knips, Korn. 22 Bruges om Kvindfolk, som elske Stads eller ville leve over deres Stand. I Husby Sogn sagde en Mand ligedan: „Ja, Nis kan è no så fejt fòkeggen (forkigget, forgabet) i Katriin; men han ska vår sè! fò èt hvidt Øg skal ha mö'l Streels." 23 ride over Ilden. 24 sidder. 25 (und)lader at flytte sig.

57. Står Ord ò fedt Flæsk blyver it sirrend i æ Hals.
58. En kan it see æ Folk næhr'r som te æ Tinder.
59. De è it godt å lån Såji, ven hvè-Mand vil ri.
60. De è it godt, ven æ Sviin fest fær æ Våhn[26] i æ Kól.
61. De è it olt Guld, hva dè skin som Guld.
62. Di klóg' Höns gjör ò i æ Nalld.
63. De kömmer it an å èn Pells i æ Slavtertij.
64. Hvaffen[27] Finger èn bir'r i gjör vee.
65. Et Límòl er inne Vímòl[28].
66. Löjsot[29] è den værr'st Sygning.
67. En kan lær èn Hund te å æh Sorrekrat[30].
68. De è it godt å få manne Hój under jin Hat.
69. Der è èt stuet Fòskjel å Kung Salomo ò Jerren Hatmagger.
70. Sjèl ha hær olr ingen Lig[31]).
71. En kóld Maj gir èn varm Låj'.
72. Fön[32] i æ Mós' gir Gryn i æ Pós'[33].
73. Æ Havr' rykker æ Las.
74. Æ Ko ska molkes igjemmel æ Hals[34].
75. De è godt Inddræjjen te èn bödt Ield[35].
76. De è Skovl som Skavt[36].
77. De glijer væk[37] som Gujs-Uer i en Stodent.
78. De skils-a lissom æ Diens[38] Præ'eken.
79. De è èt kòt Værmt[39] å p. i æ Bovvs'.
80. De è undt, ven èn ska båj' bejj[40] ò betål.
81. De è bedst, enhver fejjer fò sin Dör.
82. De è bedst, enhver gær te Møll' mè sin Pós'[41].

---

26 Vane. 27 Hvad for en. 28 Lejemål, Viemål; Tyendet er kun lejet, ikke viet. 29 Dovenskab. 30 at æde vilde Æbler, („altså kan du sagtens lære at" . .). 31 At have selv har ingen Lige (sagde Konen, hun gav den lånte Kjedel tilbage og hængte sin ny Spand over Ilden, så den brændte op). 32 Planten Eriophorum, Skovuld. 33 Når den Plante blomstrer stærkt, ventes en god Boghvedehøst. 34 d. e. Koen skal fodres godt for at kunne malke godt. 35 Det er godt at drage ind, hvor der allerede er bødet (fyret) til Ilden, d. e. at gifte sig med en velhavende Enke el. Enkemand. 36 d. e. to Alen af ét Stykke. 37 (Maden) glider ned. 38 Degnens. 39 en kort Varme. 40 bede (tigge). 41 d. e. at enhver passer sit.

83. De è it olti sój, te di Små ska kryf di Stûr' i ær As.
84. De gær bedst, ven di begge rykker ve jit Rief[42].
85. Dè skal èn stærk Tro te å båg Brye oven å ær Avn[43].
86. Den jinn' è etter den ån som æ Bi etter æ Blomm'[44].
87. Vi vil æh mè æ Mand ò la ham behóld æ Fa.
88. Han mèl[45] it u'en Vand[46].
89. Han tèl it mier å[47] de, som ven èn slær Vand å èn grå Gås.
90. Han hær æ Svéf' i æ rett'-Håhnd[48].
91. Han lèr fem vær javn'[49].
92. Han è it den Vej èn vinter ham.
93. Han è lissom æ Bejfolk[50]; di spör den Vej, di nok vee.
94. Han hær æ Hårskind olti for æ Mås[51].
95. Han slær olti å æ stûr' Klòhk[52].
96. Han gær èmèl elle ò fem[53].
97. Gu-hjællp'![54]
98. Æ Klæ'r syn æ Mand[55], æ Kjø syn æ Hest[56].
99. Vi vil gjern' ha manne Potter a lidt Lier.
100. Den dè gær i Seng mè æ Höns ò stær op mè æ Sviin, den ka nok få usavve.
101. Hva æ hæ vunden å æ Fiol, hær æ taft å æ Bås.
102. Do est it fò gammel te ènón å vu skurre[57].
103. De è kons en Övvertòg[58], so æ Röv[59], di dròv ham æ Huj över ær Yr'r.
104. No hær ègjen Jin sin Skee opsæt[60].

---

42 trække i ét Reb (eller: skrabe til én Potte), om Ægtefolk. 43 at bage Brød oven på Ovnen, d. e. at tro Lögne. 44 om Folk som bagtale eller forfølge hverandre. 45 (mæl) maler. 46 d. e. han gör intet uden egen Fordel. 47 tæller på, bryder sig om. 48 har Svøben i den rette Hånd, d. e. han er Herre over Tingenes Gang. 49 lader fem være lige. 50 Bedefolk, Tiggere. 51 d. e. Han er ræd som en Hare. 52 d. e. han praler. 53 d. e. han er hverken klog eller tosset. 54 almindelig Hilsen til den, der arbejder; stundom: Hjælp-Guj! Ogsaa: Godav ò Gu-hjæll'p! 55 Ved denne Sætning alene tilföjes også: Fò do kat klæ èn Stavr' u. 56 I Sælland: Klæder skaber Folk, Kød skaber Heste. 57 blive skurret. 58 Overgang. 59 Ræv. 60 Talemåde, når Kirkeklokken lader sig høre i Anledning af et Dødsfald; för plejede hver Person i Huset at törre

105. Den dè skal gyr olt Folk te Må[61], skal ha èt Næff[62] som en Skå.

III. Bönner og Börnerim.

1. Guj fri vos frå olt undt,
Frå Pest ò Kri,
Frå Pestelens ò dyr Tij,
Frå undt Mór à Mý'[1],
Frå undt Værk ò gýr:
Kòs i Kristi Jesu Navn.

1 Mod og Mede.

2. Tille om Morne kömmer æ,
Kjære Får, ò bejjer dè,
A do vild gi mè din Frej,
Så æ sin ròlle kan gå min Vej.
Bevar mè, a æ it undt må gýr',
A mè heller it und må mý'.
Gi mè èdav mit davle Brye,
Æ Himmel, ven æ jitgång dyer.

3. Kjære Får, æ bejjer dè,
Vær èdav ègjen mè mè,
Som do hitte hær væt;
Bevar mè, at æ it fàldèr,
Ò la mè, ven do jitgång kålder,
Gå salle i din Himmel ind.

4. I Jesu Navn gær vi te Bords,
Æer ò drikker å hans Ord,
Guj te Ær' ò vos te Gavn,
Så fær vi Ma i Jesu Navn.

5. Kjære Guj, æ takker dè
Fò den-hjer gó Dav;

sin Ske i Borddugen og derpå sætte den op i en Læderstrop i Vinduet. Nu haves gjerne oliemalede Duge, og Skeerne gjemmes samlede. 61 Made, Måde. 62 Næb.

Men hóst do it bjulpen mè,
Hvo var æ blövven av?
Do gast mè Klæer te mit Lyv,
Gast mè davle·Brye;
Do gast mè Glæer tusenviis,
Bevårst mè frå å dye.
Hóld no i den-hjer sóet Nat
Din Hånd ò över mè,
Så æ sin mòn-arl[1] å ny
Kan, Får, tåk dè.
Men skuld de vær' den sidst Nat,
Æ lövver her å Jord,
Så tæj mè i din Himmel op,
Hvo din' Engle boer.

1 I Morgen årle.

6. No ligger æ å mit hŷ Lejj'
Ò söver i Kristi Jesu Frej;
Væk vos, do dŷr Herr Krist,
A vi kan vågn' ègjen te Lóst.

7. Om Avtne ven æ i min Seng gær,
Gujs Kòs æ fò mè slær,
Som Vò-Hèhr sjèl gŷr
Mè hans to Hind'r,
Mè hans ti Fing'r.
Olt undt vist' han frå sè,
Så gjör æ ò frå mè;
I Navn Guj-Får,
I Navn Guj-Sön,
I Navn Guj-Hélle-Ahnd.

8. Om Avtne ven æ i Seng gær,
Så manne Gujs Engle fò mè stær:
To ve mit Hój,
To ve min För'r,
To ve min hŷr Si,
To ve min vinstr Si,

To te å dæk mè,
To te å væk mè,
To, dè mè æ Vej vis
Uri den himmelsk Paradis.

9. Rî, rî Ranke,
Stûr' Hest i Blanke,
Frå æ Møll' te æ Kjøll'.
Dè va inne andr ind',
Som lill' Pæer å Pind'
Ò to skijen Kvind'.
Den jinn' den sar ó kòhgt èn Grye,
Den ån den sar ò stak i èn Grye.
Æ tòv en Stêk
Ò vild i hinne Potter slêk.
Hon tòv èn Tejlbrånd[1]
Ò slóv me övver min sôre[2] Hånd;
Æ stak Ield i òll' hin Lajer.
De smøg, ò de bræhn,
Ò æ rèhn
U te Bygeskov[3].
Dè va Bord' ò Bænk',
Dè va Viin å skjenk';
Dà va Pigger å spind' æ Guld,
Dè va Dreng' å hyt[4] æ Buld[5].
Rov, Rov, Rov,
Der è èn Skov,
Tòl små Dreng' for èn Plov;
Smækker å, smækker å,
La di små Dreng' gå!

Både Udtale og Betydning af de to første Linier er uklar.

1 Hvad dette Ords første Del betyder, vides ikke; Tegl udtales Tiil eller Tiel. 2 sårede (andre synge: sølle; andre: hŷr ɔ: höjre). 3 Bøgeskov (andre: Kungens Skov). 4 hytte el. hjytte el. kytte ɔ: slå. 5 Bold.

Af de mangfoldige Skikkelser, i hvilke denne Vise findes, næsten i ethvert Hus her i Egnen, er ovenstående (fra Adelby Sogn) en af de udførligste, Inds. har fået. Efter 5te Lin. synges også (f. Ex. i Husby Sogn):

Han sar ò kòhgt èn Grye,
Den va hverken suur anter sye,
Den va hverken hoer anter blye[1];
Han tòv en Stêk
Ò vild' så gjern slêk;
Så tòv Maren sin æ Brånd
Ò slóv ham övver æ Hånd.
Han rèhn,
Ò de brèhn,
Op ò nier i Kungens Skov;
Han kam it hjem fõr hylys Avten.

1 hård eller blød.

I en Opgivelse fra Lillesolt Sogn hedder Slutningen:

Ind så læng' æ kam te Kungens Skov
Dè sto fi stû Smækker[1] for èn Plov.
Hjytter å, hjytter å,
La di fi stû Smækker gå!

1 skal betyde Heste.

I Storesolt Sogn har man atter en anden Udgang:

Dè va femten Yssen for en Plov;
Smækker å, smækker å,
La di femten Yssen gå,
La dem vakkert dræjj'!

10. Ri, ri Ròs[1],
Kömmer te min Kòst!
— Hvénner skal en vær'? —
Sidst i æ Hyest,
Ven æ Flovver[2] flyer miest.
— Hvénner ska vi komm? —
Ven i hør æ Tromm
Slær bomm, bimm, bomm,
Så kan i komm!

1 Hest; ofte ombyttes dette Ord med: rask. 2 Fluer. — Dette Rim er lige så udbredt som det foregående. I Lillesolt Sogn er opgivet i Steden for 6te Linie: En Pot Luus O èn Pot Lopper O èn Pot lojjen (ɔ: lodne) Tarm'; Kömmer, lav di è varm'!

11. Ri, ri te Kirk'!
En Kittel ura Silk[1]!
Æ Mantel den è kofferblå,
En affelgrå[2] Hest å ri å!
Så rier vi hen,
Så kömmer vi ègjen,
Så rijer vi hen te Kirk'!

1 Ved den angelske Udtale af r og l (lk) rime disse to Linier ret godt. 2 abildgrå. — I Husby Sogn har man dette Vers (der er fra Lillesolt) noget anderledes:

Ri, ri te Kirk'!
En Silk'-Kluj[1] a Silk'!
En Kofferhest, èn Kofferplov,
En ro Hest, ò ri a Bov!
Føst rier Vèhstmand,
Så rier Bèhstmand[2],
Så rier Skomagger-Polt[3],
Så kömmer lill' Pæer bagetter.

1 Måske ikke hørt eller skrevet rigtig. 2 Bedstemand. 3 Pjalt.

12. Ag', åg'
Fram ò tebåg',
Op ò nier a Synderborrebro[1]
Å kjøf' lill Klavs èt Pa nÿ Sko!
Den gaml' Mand vild ò ha to;
Men han ska tövv' te Póskdav,
Te æ Byg vè sój[2],
Te æ Havr vè gröhn,
Te æ Gjéslinger kömmer ur å grès[3].

1 Sønderborg hedder bl. a. en Del af Oxager By i Husby Sogn. 2 bliver sået. 3 kommer ud at græsse. — Ovenstående fra Husby Sogn haves ligedan i Lillesolt Sogn (5te Linie: O lill' Søster). — I Munkbrarup Sogn findes følgende Afvexling:

Ag' ò ro
Te Synderborrebro
Å kjøf' lill Kristen Hós' ò Sko!
Den gaml' Mand vild ò ha to;

Han ska bi æ lidt èno,
Te æ Ròv è sój,
Te æ Byg è mån[1],
Te æ Tarr stær i sin Bloster;
Så ska han ha èt Pa gaml' fòlappe Træsko,
Dem ska han slir op mè Ro.
Ag' ò ro te Synderborrebro!

1 Dette æ el. è kan ikke høre til bi; ovenfor i I, 7 står derimod Flertallet, og Betegnelsen af dette findes stadig i Dialcktens Imperativer. 2 moden.

13. Ri, ri Rappe!
Mòrn kömmer Bappe
Mè to Flegolt'[1]
Ò lægger dem i Solt
Ò gjemmer dem te Julavtensnåder.

1 Fede-Galte. — Således i Lillesolt Sogn; ved Munkbrarup dermod:

Ri ò ri ò Rapper!
Morn kömmer Bapper,
Mè Sel-Sko ò Knapper,
Tre fle Golter;
Dem slavter vi ò solter,
Dem hænger vi op ò røger,
Dem tæjjer vi nier ò steger,
Dem ska vi ha te Julavtensnåder.

14. Pink, pank!
Sko min Hest!
Hven kan bedst?
De kan æ Præst!
Nej, nej,
De kan æ Smej,
Han kan sko min Hest
Bedst.

Med små Forandringer siges således i Storesolt, Lillesolt, Adelby, Munkbrarup Sogne o. s. v.

15. Stûr' Boel hon dåndser
Mè Silk' Fissels Klej.

Deretter kömmer Nis Gigler
Mè femten Pigger i Rej[1].
Piglil, vil i dånds,
Så tæj vò Nislil mè!
Nislil fåldt i æ Skóltrov[2],
Hôld fast èbag ve ham!

1 Rad. 2 Trug til at skolde (Svin) i. — Således opgivet fra Husby Sogn; anden Linie formodentlig urigtig.

16. Sav Ba'n, sav!
Din Får è henn' å plovv',
Din Mór è henn' å gi æ Griis;
Söver do int', fær do a æ Riis.

Også dette Vers er meget udbredt. — Jf. Molb. Dial. Lex. S. 411.

17. Dommeldot,
Slik-i-Pot,
Lång'-Mand
Stakke-Jehan[1]
Lill'-Pæer ve ær Ėhnd.

1 Stakket Johan. — Således hørt i Storesolt og i Lillesólt Sogne.

18. Storke, Storke Långbien!
Hvo hæ do lat[1] din Klæfferstien[2]?
Uri Köffenhavn.
Der è Bord' ò Bænk',
Der è Viin å skjenk',
Der è Dreng' å hyt æ Buld,
Der è Pigger å spind' æ Guld.

1 (efter)ladt. 2 d. e. dit Næb; Storken klæfrer ɔ: klaprer. — Fra Storesolt.

---

19. De rèn[1] ò de brus, de sier så gråt i Sky,
Guj nåj' di arm' Hirer[2], der è så lånt[3] frå By.

1 regner. 2 Hyrder. 3 langt. — Fra Storesolt.

20. Guj gi, de va Avten ò mórn Mikkelsdav[1]!
Så ho æ min Lön fôteen, ò så kund æ rejs av.

Kjære Vên[2], i må tro,
Vi hær èn prægte Hèhr,
Men æ Frû è desvæhr;
Æ Frû vil mè hvè-Dav slå
Mè Prygl, å æ Végg hænger.
No vil æ rejs væk hèfrå,
Fò Fand'n skuld væh hè længer.

1 Mikkelsdag (og Påske) var för lovlig Faredag („Stævnedag"). 2 Venner. — Fra Storesolt og Siversted Sogne; også i Nordslesvig.

21. I Vasbykro
Der slavte di èn So;
I Husbyriis
Der slavte di èt Griis;
I Husbyskov
Der sålte[1] di 'em i èt Trov[2];
Di Lussyer[3] Kvind'
Skar æ Pølls-Pind';
Di Dollerupper Slop[4]
Di å et op.

1 saltede. 2 Trug. 3 fra Byen Lussy, Lushöj (Lyshöj?). 4 Slubberter (?). Da både So og Gris kunde saltes i et Trog og derpå „ædes op", er det vel et Smædevers (jf. Anm. til I, 6). — Et sællandsk Exempel på Rim om Byer er følgende: Bårse er en stor Stad, Faxinge ligger i en Hule; I Dyrløv har de lidet Mad, I Hastrup aldrig en Smule. Om dette Vers andensteds er trykt, er Inds. ubekjendt.

Et Par Småvers fra Dybbel Sogn eller fra Als, der ved et Tilfælde nylig ere vandrede her til Egnen, ville vi ikke forsömme at hensætte her; måske kunde de give Anledning til, at flere kom for Dagen.

1. Vej, Vej,
Syng Avtensæj,
Slå æ Barn i Seng mè Birkeriis,
Gi gammelt Folk æ Nåder.

2. Ri a Rom!
Vi så vor Oldmor kom,

Vi tint', hón var i Himmelrig,
Så rej[1] hón å vor Kalgerdig[2];
Hón rej om, ò hón rej om,
Ò hón rej rundtenom.

1 red. 2 Kålgård-Dige.

3. Ag' ò ro a Vælder(?)
Tretten Skoven fælder(?)
Hær I it se min ti små Får?
Di flr' va hvi' ò di sejs va grå;
Oll' så ho di Klokker å
Så nær som lill' Pærsokketå[1];
Han kan hverken stöjj'[2] hel stå,
Tæj en Stol ò sæt ham å.

1 Peder-sokket-Tå. 2 (i Solt: stövv) stelle.

Efterskrift: I en Visitatsberetning af 1836 fra Sognepræsten i Egebæk omtales „sehr mäßiger Kirchenbesuch", og iblandt Grundene hertil nævnes ogsaa „Mangel an Bekanntschaft mit der Sprache (es wird nämlich in den mehrsten Dörfern Dänisch in den Häusern gesprochen) und also an Empfänglichkeit für den Vortrag, besonders bei dem weniger mit Plattdeutsch Sprechenden in Berührung kommenden weiblichen Personal." Denne Notits kom os for sildig til Hænde til at kunne faae Plads ovenfor S. 284 (Egebæk Sogn hører nemlig paa de to tyske Sprogkaart til „Mehr Deutsch als Dänisch"); men vi ville saa meget mindre undlade at meddele den, som den er et Beviis paa, at der i denne Sag altid er Noget at lære, og at jo Mere man lærer, des klarere bliver det, at Mellem-Slesvig er dansk lige ned til de gamle Grændser.

Holbergiana.

Ved
E. C. Werlauff.

I en Række af Aar har Forf. været opmærksom paa alt, hvad der kunde udvide vor Kundskab om den danske Litteraturs Fader, om dennes Skrifter og Personlighed, om hans Samtid og Forhold til Samtidige m. m. Endeel af Samlingerne om denne Gienstand ere i sin Tid, deels benyttede af Rahbek, deels meddelte en i det følgende omtalt afdød Litterator; adskilligt har faaet Plads i Forf. tidligere Arbeider, navnligen i „Historiske Antegnelser til Holbergs Lystspil" I (1838). Paa en ny Udgave af dette Værk, der skulde levere en historisk Commentar over samtlige Holbergs Lystspil, og hvortil det ei har manglet paa Opmuntringer fra Venner og Velyndere, vil hverken hans Alder eller hans Embedspligter tillade ham at lægge Haand. Derimod tør han vel haabe, efterhaanden at kunne meddele enkelte Bidrag dertil og bearbeide et eller andet Partie af den Holbergske Litteratur og den Holbergske Tidsalder, der igien kan afgive Træk til en Skildring af de litterære og borgerlige Tilstande og overhoved af Livet og de sociale Forhold i den første Halvdeel af forrige Aarhundrede. Dette er da Anledningen til nærværende, og, om Gud vil, flere paafølgende Holbergiana.

I.

L. Holberg og A. Højer.

(Tillæg til Holbergiana, ved A. E. Boye. III. S. 157—91.)

Det kan ikke nægtes, at Striden imellem disse to høitfortiente Mænd, som fra først af var fremkaldt af Sidstnævnte, med størst Bitterhed og Uforsonlighed og med mindst Afhold fra personlige Udfald førtes fra Holbergs Side, og at Højer

Vi tint', hón var i Himmelrig,
Så rej[1] hón å vor Kalgerdig[2];
Hón rej om, ò hón rej om,
Ò hón rej rundtenom.

1 red. 2 Kålgård-Dige.

3. Ag' ò ro a Vælder(?)
Tretten Skoven fælder(?)
Hær I it se min ti små Får?
Di fir' va hvi' ò di sejs va grå;
Oll' så ho di Klokker å
Så nær som lill' Pærsokketå[1];
Han kan hverken stöjj'[2] hel stå,
Tæj en Stol ò sæt ham å.

1 Peder-sokket-Tå. 2 (i Solt: stövv) stette.

Efterskrift: I en Visitatsberetning af 1836 fra Sognepræsten i Egebæk omtales „sehr mäßiger Kirchenbesuch", og iblandt Grundene hertil nævnes ogsaa „Mangel an Bekanntschaft mit der Sprache (es wird nämlich in den mehrsten Dörfern Dänisch in den Häusern gesprochen) und also an Empfänglichkeit für den Vortrag, besonders bei dem weniger mit Plattdeutsch Sprechenden in Berührung kommenden weiblichen Personal." Denne Notits kom os for silbig til Hænde til at kunne faae Plads ovenfor S. 284 (Egebæk Sogn hører nemlig paa de to tyske Sprogkaart til „Mehr Deutsch als Dänisch"); men vi ville saa meget mindre undlade at meddele den, som den er et Beviis paa, at der i denne Sag altid er Noget at lære, og at jo Mere man lærer, des klarere bliver det, at Mellem-Slesvig er dansk lige ned til de gamle Grændser.

Holbergiana.

Ved

C. E. Werlauff.

I en Række af Aar har Forf. været opmærksom paa alt, hvad der kunde udvide vor Kundskab om den danske Litteraturs Fader, om dennes Skrifter og Personlighed, om hans Samtid og Forhold til Samtidige m. m. Endeel af Samlingerne om denne Gjenstand ere i sin Tid, deels benyttede af Rahbek, deels meddelte en i det følgende omtalt afdød Litterator; adskilligt har faaet Plads i Forf. tidligere Arbeider, navnligen i „Historiske Antegnelser til Holbergs Lystspil" I (1838). Paa en ny Udgave af dette Værk, der skulde levere en historisk Commentar over samtlige Holbergs Lystspil, og hvortil det ei har manglet paa Opmuntringer fra Venner og Velyndere, vil hverken hans Alder eller hans Embedspligter tillade ham at lægge Haand. Derimod tør han vel haabe, efterhaanden at kunne meddele enkelte Bidrag dertil og bearbeide et eller andet Partie af den Holbergske Litteratur og den Holbergske Tidsalder, der igien kan afgive Træk til en Skildring af de litterære og borgerlige Tilstande og overhoved af Livet og de sociale Forhold i den første Halvdeel af forrige Aarhundrede. Dette er da Anledningen til nærværende, og, om Gud vil, flere paafølgende Holbergiana.

I.

L. Holberg og A. Højer.

(Tillæg til Holbergiana, ved A. E. Boye. III. S. 157—91.)

Det kan ikke nægtes, at Striden imellem disse to høitfortiente Mænd, som fra først af var fremkaldt af Sidstnævnte, med størst Bitterhed og Uforsonlighed og med mindst Afhold fra personlige Udfald førtes fra Holbergs Side, og at Højer

med et mærkeligt Maadehold værgede sig mod dennes Angreb; muelígen fordi han var sig bevidst at være den mindst populære[1]). Saavel hans Stemning paa den Tid, da han maatte forsvare sin Afhandling om Beslægtedes Ægteskaber for Theologernes Domstol, som hans tiltagende Utilbøielighed for den medicinske Practik lærer man at kjende af et Brev fra ham (Kiøbenhavn d. 15de September 1720) til en unævnt Geistlig (tillige Magister), hvori blandt andet forekommer følgende:

„Jeg er ganske malade over Mad. Edingers Død[2]), som formedelst en gammel skjult vomica in intestinis tenuibus og dertil slagne Gangræna døde i Nat. Saasom hun er den tredie Patient, der er død for mig, og jeg i Aften sildig saae hendes Elendighed tilligemed Eichel[3]), som har betient Huset længe før mig, kan jeg ikke faae de bedrøvelige Ideer af mit Sind, og er tit fortrædelig, at jeg haver udvalgt mig en Levnetsmaade, som giør mig til en Elendigheds Vidne, og

1) Mærkeligt, at W. Høiberg, ved udførligen at omhandle denne Strid i Fortalen til Holbergiana (Fol. i 8 til L. 3) tilføier, at Udgg. „just ere befalede at undskylde Holbergs haarde Skrivemaade; — — — — Vi tilstaae ellers gierne, at Holbergs Forsvar falder Os i den Tilfælde noget svar og besværlig". Ogsaa ansees det her for uafgiort, hvorvidt Holberg i Controversen om Ægteskab mellem Beslægtede, virkelig har været uenig med Højer, eller blot efter Andres Opfordring har maattet forsvare den modsatte Anskuelse.

2) Grosserer Wilhelm Edingers Hustru Else Margrete, Datter af den af Kiøbenhavns Bebyggelse og Forskiønnelse i sin Tid fortiente Wigand Michelbecker († 1692) efter hvem Wigands eller Nye Vestergade har Navn; Giessings Jubellærere III. 1. Stamtavlen til S. 412.

3) Johan Eichel, født i Hadersleb, tog Doctorgraden i Jena 1689; paa hans Disputats de junctura nervorum kaldes han Haderslebia-Holsatus. Omtrent fra 1698 practiserende Læge i Kiøbenhavn, blev han her 1710 Stadsphysicus og Viceborgermester, siden virkelig Borgermester, Kongelig Livlæge og Etatsraad; han døde 1736, 70 Aar gammel; Jonges Kbhvns Beskr. S. 118. Under Pesten blev han Præses i Sundhedscommissionen; Mansa, Pesten i Helsingør og Kjøbenhavn S. 68. Han savnes i Nyerups Forf.-Lexicon.

Bedrøveligheds Træl. Peder Paarses Continuation skal jeg have den Ære at sende, naar den kommer frem[4]. Imidlertid kommer der en anden Piece ud, kaldet Uskyldig Tidsfordriv, som bestaaer i Gravskrifter og Epigrammatibus, og hvorudi den gode Paars i Sviten vil blive ilde medhandlet[5]. Min Affaire er næsten til Ende. Jeg er i samme Sind som jeg har altid vaaren og agter at holde hvad jeg har offereret, og skal vel vogte mig for skarpe Talemaader. Imidlertid er Sagen selv noget rebutant paa begge Sider, et mihi difficillimum est ita me defendere, ut ne videar adversarios aliis deridendos propinare"[6].

For øvrigt kunde ikke ventes, at denne theologiske Polemik skulde vække en synderlig udbredt Deeltagelse for Nogen af Parterne; kun en enkelt Samtidig vides at have optraadt, skiøndt ikke offentlig, til Forsvar for Høier, som heller ikke undlod, i en ligeledes utrykt Erklæring, at bevidne den anonyme Velynder sin Erkiendtlighed. Ligesom Holberg mange Aar efter hiin Feide, og efterat han og Høier vare blevne Colleger,

4) Brevet maa altsaa være skrevet før den første fuldstændige Udgave af P. Paars i 4 Bøger udkom 1720; eller ogsaa H. paa Grund af dens afbrudte Slutning har formodet, at der vilde komme mere.

5) Denne saakaldte „Uskyldig Tidsfordriv" har Forf. hidtil ikke kunnet opdage. I Nøglen til Peder Paars (Østs Archiv f. Psychologie, Historie m. m. XI. S. 217), hvis Forklaringer undertiden ere temmelig løse og haartrukne, menes, at Holberg, naar han i 2den Bog lader P. P. yttre det Haab, at han ved en „Nye Beskrivning" over hvad han erfarede om Forholdene paa Anholt kunde giøre sig „angenem til Hove", skulde have sigtet til A. Høier, „som ved slige Reise-Annotata sig først skal have insinueret".

6) Her menes Høiers Apologie for hans Diagramma, som er dateret 30te September d. A. s. Holbergiana ved Boye III. S. 162. I en Meddelelse af ham selv om hans Levnetsomstændigheder og Skrifter indtil 1726 (Leben Friederich IV. Vorr. S. XI.) omtaler han dette Skrift udførligen, men uden at berøre de ubehagelige Følger, det havde havt for ham.

af dennes 1736 udgivne Idea Jurisconsulti danici tog Anledning til at fornye sine gamle Udfald paa Højers saakaldte Polyhistorie (Holbergiana III. S. 167), saaledes kunde han heller ikke, ved at omtale sin egen Danmarks Historie, der første Gang udkom u. A. 1732—35, afholde sig fra at tillægge et historisk Arbeide af Højer en hadefuld Tendents[7]. I sine Epistler (IV. Nr. 328) skriver han nemlig: „Adskillige holde for, at min Danmarks Historie er skreven „med Upartiskhed. Jeg drister mig ikke til at sige det samme: „dette allene siger jeg dog frit, at den er mere upartisk end „nogen af vore andre nordiske Historier. Man haver ikkun at „examinere enhver af vore Krøniker især, og at ligne dem med „min Historie, for at overbevises derom. De som have skrevet „før Souverainitetet (!), agere heller Apologister for Adelen „end Historie-Skrivere; og de, som have skrevet siden, synes „heller at have villet forfatte Lov-Sange over Kongerne, end „oprigtige Historier: saa at een, der vil foretage sig saadant „Arbeide, kand udi samme Materie skrive pro & contra, „grundende sin Historie paa de foregaaendes Vidnesbyrd. Det „var derfore, at en Auctor udi vor Tid, da han mærkede sig „at høre ilde formedelst det hæslige Portrait, han udi et Skrift „havde gjort over Christian 2., foretog sig at forfatte en „Lovsang over samme Konge"[8]. Man kan ikke tænke sig noget

7) Som et Træk i Holbergs Character nævner hans Biograph Scheibe, at han, uden egentlig at være hævngierrig, dog sielden tilgav virkelige eller formeentlige Fornærmelser og yttrede sin Foragt paa en Maade, der undertiden var mere følelig end en virkelig Hævn. Overs. af P. Paars, Nachr. S. 99.

8) Holbergs Yttring om de forskiellige politiske Anskuelser, der giorde sig gieldende hos vore Historieskrivere før og efter 1660, finder især Anvendelse paa Behandlingen af Christian den 2dens Historie. I Bedømmelsen af denne Konges Character og i Fremstillingen af hans Regieringshistorie kan man skielne mellem 3 Perioder. Den første

Skrift, hvortil Holberg her kan have sigtet, skiøndt det uegentlig kaldes en Lovsang, end en utrykt Apologie for

---

indbefatter Tidsrummet indtil 1660, i hvilket hans Minde naturligviis var forhadt af Adelen og dens Partie, hvis Stemning især udtales af Svaning og A. Hvitfeld. Enkelte som vovede at ytre noget til Forsvar eller Undskyldning for ham, faldt i Unaade eller bleve endog straffede; f. Ex. Christopher Dybvad 1620. Er. Lætus, som 1574 eller 1575 mistede sit Professorat, efter Foregivende, forbi han paa en Udenlandsreise var bleven for længe borte over sin Permissionstid, fik maaskee snarere denne Skiebne, forbi han i sit Skrift: Res danicæ (1574) havde fremstilt Christian II. i et mildere Lys (P. 188, 193, 195, 254); og tillige i Fort. til Respublica Noribergensium (1574) havde rost Gustav Vasa; samt endelig dediceret sine Colloqvia moralia (1573) til Christian den 2dens Dattersøn Hertug Carl af Lothringen, hvis Nedstammelse paa mødrene Side fra de danske Konger han omtaler paa en Tid, da det Lothringske Huses Familie-Prætentioner af det danske Hof betragtedes paa samme Maade, som i en følgende Tid Stuarternes af det hannoverske Huus. Efterat det monarkiske Princip 1660 havde seiret over Adelsvælden, var der i Tidsrummet 1660—1789 ringere Betænkelighed ved at fremhæve hvad der kunde anføres til Undskyldning for denne Konge, og ved at rose hans Bestræbelser for Borger- og Bondestanden, for en bedre Lovgivning m. m. Gram var den Første, der underkastede denne Konges Historie en kritisk Behandling og som tillige giendrev adskillige mod ham reiste Beskyldninger; ogsaa Holberg og Pontoppidan henledte Opmærksomheden paa hans bedre Sider. I dette Tidsrum fremkom tillige de første egentlige Apologier for Christian II., nemlig: „Der unschuldige Tyran, vorgestellet in der Person K. Christian II."; (Auserlesene Anmerkungen über allerhand wichtige Materien u. Schriften Frkf. u. Lpz. 1705); og den ovenfor omtalte utrykte af A. Høyer. Træffende er Suhms Dom om Christ. II. i Fort. til 2det B. 1ste H. af Samlinger til d. danske Historie, og i hans Udtog af Danm. Historie 1776. I det tredie Tidsrum, fra den franske Revolutions Begyndelse, blev det Tonen at skildre ham som det 16de Aarhundredes Joseph II. og som en Martyr for den tredie Stand; Riegels benyttede derfor hans Historie til et Vehikel for Dadel af sin egen Tid; ogsaa Behrmann som, efter Gram, har den Fortieneste, af diplomatiske Kilder at have udbredt et nyt Lys over flere Partier af Chr. II. Historie viiste en altfor stor Partiskhed for denne sin Helt. Afvigende, men vistnok i flere Henseender rigtigere var Frihedsvennens, Greve Wald. Schmettaus Anskuelse i hans „Kleine Schriften I. 1795".

„sindig, men derhos meget farlig og entrepenant Mand“ [11]). Derfor kan vel følgende Characteristik af en unævnt Person, som forekommer i et Fragment af et utrykt Digt, tænkes at svare til den Forestilling, Mange dengang giorde sig om Høyer:

„Thi vil jeg lidet om de onde Følger tale,
der flyder strømmeviis af Misfornøielse —
Saasnart et Menneske til denne Grille falder,
Er hand ei heller vel tilfreds med Himlens Gud:
Naar hand Naturen for en ond Stifmoder kalder,
Da mod dens Mester hand sin Galde øser ud,
Sin Siæles Kræfter hand i daglig Sorg fortærer,
At den snart færdig er at flytte Blifve-stæd,
Og Legemet, som paa den samme Byrde bærer,
Opædes af den Sorg, som Siælen quæles med.
Og lad nu være (det jeg mig dog ei indbilder)
at hand ei svækkes ved et saadant Hiertestød,
Saa seer mand dog, at hand sin Tiid unyttig spilder,
og hvortil tiener vel det raadne Døde-Kiød?

med dennem som have sammenskrevet dem, efter Fortieneste anseete, saasnart Ed. May. haver ladet sig allerunderdanigst foredrage, hvor høit de præjudicere baade Gud og Ed. May. samt den hele danske Nation“. Rostgaard havde tilligemed den kongelige Bibliothekar og Livlæge Wolfen, efter kongelig Befaling, maattet afgive Betænkning over Høyers „Dännemarckische Geschichte“; uagtet denne Betænkning nu ikke giorde Høyer væsentlig Skade, maa han dog fra andre Kanter have erfaret Rostgaards Sindelag imod sig og derfor i en følgende Tid heller ikke skaanet ham; Efterretninger om det store kgl. Bibl. 2den Udg. S. 117.

11) J Herslebs Indberetning (omtrent 1747; J. Møllers theolog. Bibliothek V. S. 150) siges, at Høyer havde udkastet Planen til General-Kirke-Inspections-Collegiet og nærede Had til Bisperne, forbi disse havde været ham imod i Anledning af hans Diagramma og af hans Danmarks Historie; jfr. Suhms Levnet af Nyerup S. 396.

Hand blifver lad, sit Kald og Embede forsømmer,
Hand væmmes ved den Stand, der er ham saa ukiær,
I sit Collegio hand sidder, som en Drømmer,
og der en Statua mercurialis er.
Den Misfornøiede sit Kald sig vil frasige,
og med en Andens Stand hand gierne byttede,
Naar han i Andres Ting sin Haand kun kand indsnige,
det er hans søde Trøst mod Misfornøjelse.
Mand siger gierne, at Rhinocerotis Tryne
til næseviise Børn sig passer allerbest:
Men hos en Mand er det en Polypragmosyne,
at ej Skomageren vil blifve ved sin Læst.
Een Stand er ikke nok, maaskee og alt for ringe,
Hans misfornøiet Sind dog veed at skiule sig;
Thi hand den Viisdom, som fornøden, veed at tvinge
sin Herre paa, ret som hand var umistelig.
Hand, som Cameleon, paatager alle Farver,
Mand ham kan bruge til hvad Tieneste man vil.
Behøver Landet og (for Rimets Skyld) en Garver,
En bedre Skinder kand der da ej være til.
Hand er Historicus og Medicus tillige,
Den store Richelieu i ham oplifves skal,
Ved ham Egeria skal ind i Templet kige,
for Nøds Skyld torde hand vel være General.
Sligt Himmel, Helvede og Jord tilsammen rører,
at intet skeer, det hand jo har sin Haand deri,
Og hvo veed ikke af, hvad ondt det med sig fører
at intet maae ham, som Factotum, gaae forbi?
Enhver fornuftig Stat har derfor tienligst fundet
at nægte saadan een hos sig et Fodested;
Og den Forsigtighed er ikke ilde grundet,
Forfarenhed veed, at hand kommer ondt afsted.

Den Misfornøjede dog misfornøjet blifver,
Jo flere Embeder, jo mere Bryderi,
Naar hand sit eget kun en slet Opvartning gifver,
forderves Andres, som hand sig indsniger i.
Her stiftes Splid og Had blandt dem, som skulde stræbe
Med fælles Kræfter til en fælles Rolighed.
Her er Misundelse, det Sværd, som nok kand dræbe,
og skille Lemmerne i Staden Leed fra Leed.
Her den Uskyldige med List skal undertrykkes,
Ja stødes fra sit Brød og vel fortiente Stand,
Paa det at alle Ting skal efter Ønske lykkes
for en misnøjet Giæk og egennyttig Mand. — — — —
Mand kunde mere om saa onde Følger skrifve,
Helst om til alle Slags jeg med min Tanke gik,
Men min Misnøjede jeg vil den Affkeed gifve,
at hand et raadent Lem er i en Republique" etc.

Er der end ingen Anledning til at antage Holberg selv for Forfatter af dette ei uheldige Digt, hvis Begyndelse og Slutning desværre mangle, saa er det dog umiskienbeligt, at Forfatteren har havt en bestemt Personlighed for Øie, og ved fleer end et Træk kommer man let til at tænke paa Høier; ligesom neppe H. Gram, der har afskrevet Fragmentet, vilde have giort sig den Uleilighed, dersom han ikke havde anseet det for et Bidrag til Tidshistorien.

Til de Efterretninger, der i Boyes Holbergiana III. S. 175—86 ere meddelte om den i den Holberg-Høierske Feide optrædende Poul Rytter, kan endnu føies, at han var født d. 19de November 1663, tog theologisk Attestats i Februar 1684 og holdt Dimisprædiken i August s. A., begge med Characteren Haud contemnendum. Ophævelsen af hans Relegation ved kongelig Resolution af 30te September 1699

var foranlediget ved en Ansøgning, som indeholder adskillige Particulariteter af P. Rytters tidligere Liv og Vandel og derfor her vel kan fortiene en Plads:

„Hos Eders Kongel. Majts Naade-Throne, til at finde Naade, Frelse og Frihed udi allerdybeste Underdanighed bønfalder jeg fattige in perpetuum relegerede Person, som vemodeligen min Elendighed og Uskyldighed for Eders Høipriiselige Kongel. Maj. maae andrage. Anno 1695 efterat (hverken) min Moder eller Nogen af elleve Børn kunde nyde Stedet efter min Faders fordum Sognepræst til Horsens Død, maatte jeg hos Fremmede opsøge Brød og fik Condition hos en Capellan, at jeg skulde opvarte udi hans Sygdom Kirketienesten udi Thisted, hvor en usædvanlig Svaghed stærk grasserede hos nogle Qvinder, over hvilke Biskoppen af Aalborg forordnede en Bøn, som skulde saasom over Besætte udi deres Paroxysmis oplæses af Præsterne, Studentere og andre Nærværende, hvorover jeg ofte til de Syge blev indholdet (indkaldet?) og omsider formedelst mit sandfærdige Vidnesbyrds Aflæggelse, efter lovlig Kald og Varsel af mine mægtige Medstridere (Modstridere?) regnet som en Interessent udi Sagen. Men da denne Bøn var revoceret, haver Superintendenten Bircherod til sine Underhavende udskikket en Taksigelsesbøn, af hvilken en Copie er mig paa Prædikestolen leveret, som skulde oplæses. Imidlertid er samme Bøn, med dens Underskrift, nemlig: „Dette er en rigtig Copie efter Originalen“, den rette Hovedaarsag til min Relegation, fordi jeg udi Eenfoldighed oplæste dette Underskrift tilligemed Bønnen, ei tænkende, at dette Paaskrift af Provsten eller de Vedkommende udiskreven skulde bringe mig udi Nogens Vrede, langt mindre foraarsage min Ruin, saasom jeg ofte haver hørt det oplæses paa sine tilbørlige Steder efter Ordene, hvilket dog skeedte; thi strax derefter

blev jeg forbuden Prædikestolen, og siden uden nogen Rettergang eller Beskyldning forviist Aalborg-Stift. Er saa ved skriftlig Befaling fra Horsens kaldet til Aalborg, hvor jeg var udi 6 Uger og uden nogen Rettergang eller mine Beskyldningers Videnskab ved tvende Borgere igien forviist Aalborg. Endelig er jeg Fraværende af Msr. Rosenvinge da Vice-Fiscal udi Sagen dømt fra mine geistlige Privilegier, hvilken Relegation til Høiesteret blev confirmeret. — Kongernes Konge bevæge min Allernaadigste Konge til Medynk over mig fattige Person, paa det jeg ved min Frihebs Erlangelse maatte nyde Sted iblandt Studenterne og bruge mine Studeringer, paa hvilke jeg haver anvendt mine Midler og Levnetstid 36 Aar. Gud krone Hs. Kongel. Maj. med et langvarig Herredømme udi fryderig Fred, udødelig Ære og evig Glæde, sukkes og alvorligen til Gud skal bedes af min Allernaadigste Arvekonges og Herres allerunderdanigste Knægt og tro Forbeder Poul Pedersen Reuther. Hafn. 12. Sept. 1699."

Uden Tvivl har P. Rytter stolet paa at den nye Konge (Christian V. var død d. 25de August) skulde være tilbøielig til Mildhed; mueligen har ogsaa Geheimeraad Otto Krabbe, der som Tilforordnet i den Thistedske Besættelsessag ikke havde været synderlig stræng imod ham, denne Gang interesseret sig for ham; nok, under 30te September næstfølg. faldt en kongelig Resolution saa lydende:

„Vi have af sær kongelig Naade allernaadigst efterladt Supplicanten sin Forseelse, hvorfor han blev relegeret og derhos allernaadigst bevilget ham at nyde Sted iblandt Studenterne og til Prædike-Embedet eller andre geistlige Bestillinger antages og befordres, hvor det lovligen skee kan"[12].

12) Af Consistoriums Copiebog. Den kongelige Resolution blev „aller-

Slutteligen kan med Hensyn til den som Pseudo-Defendens ved Holbergs foregivne Disputats figurerende Christen Andersen bemærkes, at den Borgermester Jochum Lassen, som i Aaret 1688 havde indstævnet ham for Consistorium, paa Grund af verbale Injurier og Insolentser, ikke var Borgermester i Kjøbenhavn, men i Viborg[13]).

II.

Niels Klim.

(Tillæg til Forf. historiske og bibliographiske Noticer i Dorphs Oversættelse S. 249—319.)

At dette Holbergs meest berømte, meest udbredte og af ham selv, som det synes, meest afholdte Vittighedsværk[14]) især maatte forarge strænge Zeloter af den geistlige Stand var let begribeligt og erkiendtes af Forfatteren selv. Man tør vel derfor antage, at En af de meest betydende og indflydelsesrige blandt disse, E. Pontoppidan, 11 Aar senere navnligen sigtede til N. Klim, naar han i en Leilighedstale, efter at have tillagt Holbergs Forfattervirksomhed den tilbørlige Roes, til Slutning føiede den Formaning, at Ingen vilde uforberedt læse

---

underdanigst læst paa Consistorio, den 7de October 1699". Udtog af Ansøgningen er meddelt i (Mag. P. W. Beckers) Recension af Boyes Holbergiana i Dansk Litt. Tidende 1836. S. 207—8.

13) Dansk Litteraturtidende anf. St. jfr. Ursins Viborgs Beskrivelse S. 70.

14) I Oversættelsen 1841, Not. a. skal læses Epp. I. Nr. 79 i St. f. 69. IV., Nr. 389 i St. f. 390; Nr. 401 tilføies. Af Grams Brev til Chr. Ranzau (21de Mai 1741) erfares, at Niels Klim udkom i Vinteren 1740—41, formodentligen i Begyndelsen af 1741, (O. Wolffs Journal 1810, II. S. 109). Forlæggeren Jacob Preuss udgav Bogen, som bekiendt, samtidigen i tydsk og fransk Oversættelse, og vilde ogsaa have ladet den udkomme paa dansk, dersom han ikke i samme Aar havde falleret. Uden Tvivl var han den samme Jacob Preuss, der i September 1726 var bleven immatriculeret som Student.

hans Skrifter, eller, som sædvanligen var Tilfældet, ene til Moerskab, uden at bekymre sig om den theologiske Grundighed, men med det Sind som Apostelen alvorligen anbefaler de Christne: „Prøver Alt og beholder det gode"; Første Br. til Thessalon. V. 21[15].

Som et Udtryk af den Stemning, der hos Holbergs Modstandere i Almindelighed udtalte sig, kan man ansee Recensionen i Göttingische Zeitungen (12te Juni 1741), hvoraf det Væsentligste er meddeelt i Overs. S. 255, med Undtagelse af Slutningen: „Der Verfasser schikt sich überaus wol, tausend und eine Nacht der Unterwelt zu schreiben". Naar Holberg selv formodede, at denne haarde og eensidige Bedømmelse var kommen her hiemme fra, da synes flere Omstændigheder at bestyrke denne Formodning. Uden Tvivl har Recen-

15) Talen de Bergensibus in republica literaria claris holdtes d. 16de Juni 1752 ved Indvielsen af Seminariam Fridericianum i Bergen. Da den er utrykt, fortiener følgende af den Mand mærkelige Yttringer om Holberg her at meddeles fuldstændigt: Hoc viro per orbem celebratissimo, gloriantur imo superbiunt Musæ Bergenses, nec enim ultima nobis laus est a teneris aluisse puerum, suoqve sinu juvenem fovisse, qvem virum mirata est, qvemqve senem veneratur non Boreas tantum sed universa propemodum Europa. Varia varii argumenti, variiqve, ut verum fatear, valoris scripta Holbergiana enumerare longum foret, diemqve deposceret. Sed si vel maxime tempus daretur, supersederem tamen hoc labore minime necessario. Nostrum enim nemini, qvid dicam? ne lippis qvidem vel tonsoribus incognita sunt numerosa Holbergii volumina, qvæ omnium fere manibus qvotidie teruntur & laude sua frustrari non debent. Unum tamen est, qvod optare svadet diuqve svasit divinæ veritatis amor, nimirum ut ad earundem lectionem nemo accederet incautus, vel, qvod fieri assolet, solius oblectamenti cupiditate abreptus, soliditatis theologicæ securus, sed ea omnino mente, qvam Christianis graviter commendat Apostolus, monito nunqvam satis observando; πάντα δοκιμάζετε καλὸν κατέχετε. Hermed kan sammenlignes Anken i en Recension i N. Acta Erud. over de frie og beistiske Grundsætninger, N. Kl. skulde indeholde; Overs. S. 255.

senten ikke været nogen Anden end Holbergs Collega, Chr. Ludv. Scheidt, der 29 Aar gammel var d. 14de Juli 1738 bleven ansat som Professor Juris ved Universitetet og d. 25de September 1739, næste Maaned efter A. Højers Død, udnævnt til Professor i Natur- og Folkeretten; kort tilforn var ham tillige betroet Underviisningen af den femtenaarige Kronprinds (siden Friderich V.[16]) Da han, efter hans Biographs Beretning[17]), skal have leveret flere Artikler herfra til de Göttingske lærde Tidender, er det sandsynligt, ogsaa efter den hele Tone i Recensionen, at den er kommen fra ham. Havde end Holberg Anelse herom, maatte han dog tilbageholde enhver Ytring af alt for stærk Uvillie, saalænge Chr. VI. levede. Men efter Dennes Død begyndte Scheidts Stierne at dale. Ved Hoffet og af Kongen selv skal han ei have været synderlig yndet; hvortil hans noget stive Væsen og ufordeelagtige Ydre rimeligen kan have bidraget[18]). Imidlertid forblev han dog endnu i to Aar i sin herværende Embedsstilling og udnævntes endog efter Grams Død (19de Februar 1748) til Kongelig Historiograph; men da han ved Geheime-Archivarpostens Besættelse maatte staae tilbage for den, vistnok ogsaa dertil bedre qvalificerede

16) Om hans indsendte Plan for Kronprindsens Underviisning s. Christ. VI. Brev (25 Juni 1739) til Schulin; J. Møllers Mnemosyne, III. Anhang S. CCII—III.

17) Büsching, Beytr. zu der Lebensgesch. denkwürdiger Personen, III. S. 272. Uden Tvivl er Recensionen (Aarg. 1745, Nr. 92) over Reicharts Oversættelse af Holbergs moralske Tanker (1744) ogsaa af Scheidt. Her characteriseres dette Skrift som et: „darinn er seinen „satyrischen und von den ordentlichen Meinungen der Menschen, sowohl „in Rühmen als in Tadeln öfters entfernten Geist, seiner Gewohnheit „nach erwiesen und öfters eine Freiheit gebraucht hat, die selbst in „unsern Zeiten nicht gemein ist".

18) Han var lille og forvoxen; Büsching anf. St. „Hans Omgang var høflig og munter, men lidt for ceremonieus, og hans Udseende aldeles ikke kjøn"; Suhms saml. Skrifter X. S. 29.

af dennes 1736 udgivne Idea Jurisconsulti danici tog Anledning til at fornye sine gamle Udfald paa Højers saakaldte Polyhistorie (Holbergiana III. S. 167), saaledes kunde han heller ikke, ved at omtale sin egen Danmarks Historie, der første Gang udkom u. A. 1732—35, afholde sig fra at tillægge et historisk Arbeide af Højer en hadefuld Tendents[7]. I sine Epistler (IV. Nr. 328) skriver han nemlig: „Adskillige holde for, at min Danmarks Historie er skreven „med Upartiskhed. Jeg drister mig ikke til at sige det samme: „dette allene siger jeg dog frit, at den er mere upartisk end „nogen af vore andre nordiske Historier. Man haver ikkun at „examinere enhver af vore Krøniker især, og at ligne dem med „min Historie, for at overbevises derom. De som have skrevet „før Souverainitetet (!), agere heller Apologister for Adelen „end Historie-Skrivere; og de, som have skrevet siden, synes „heller at have villet forfatte Lov-Sange over Kongerne, end „oprigtige Historier: saa at een, der vil foretage sig saadant „Arbeide, kand udi samme Materie skrive pro & contra, „grundende sin Historie paa de foregaaendes Vidnesbyrd. Det „var derfore, at en Auctor udi vor Tid, da han mærkede sig „at høre ilde formedelst det hæslige Portrait, han udi et Skrift „havde gjort over Christian 2., foretog sig at forfatte en „Lovsang over samme Konge"[8]. Man kan ikke tænke sig noget

7) Som et Træk i Holbergs Character nævner hans Biograph Scheibe, at han, uden egentlig at være hævngierrig, dog sielden tilgav virkelige eller formeentlige Fornærmelser og yttrede sin Foragt paa en Maade, der undertiden var mere følelig end en virkelig Hævn. Overs. af P. Paars, Nachr. S. 99.

8) Holbergs Yttring om de forskiellige politiske Anskuelser, der giorde sig gieldende hos vore Historieskrivere før og efter 1660, finder især Anvendelse paa Behandlingen af Christian den 2dens Historie. I Bedømmelsen af denne Konges Character og i Fremstillingen af hans Regieringshistorie kan man skielne mellem 3 Perioder. Den første

Skrift, hvortil Holberg her kan have sigtet, skiøndt det uegentlig kaldes en Lovsang, end en utrykt Apologie for

---

indbefatter Tidsrummet indtil 1660, i hvilket hans Minde naturligviis var forhadt af Adelen og dens Partie, hvis Stemning især udtales af Svaning og A. Hvitfeld. Enkelte som vovede at yttre noget til Forsvar eller Undskyldning for ham, faldt i Unaade eller bleve endog straffede; f. Ex. Christopher Dybvad 1620. Er. Lætus, som 1574 eller 1575 mistede sit Professorat, efter Foregivende, fordi han paa en Udenlandsreise var bleven for længe borte over sin Permissionstid, fik maaskee snarere denne Skiebne, fordi han i sit Skrift: Res danicæ (1574) havde fremstilt Christian II. i et mildere Lys (P. 188, 193, 195, 254); og tillige i Fort. til Respublica Noribergensium (1574) havde rost Gustav Vasa; samt endelig dediceret sine Colloqvia moralia (1573) til Christian den 2dens Dattersøn Hertug Carl af Lothringen, hvis Nedstammelse paa mødrene Side fra de danske Konger han omtaler paa en Tid, da det Lothringske Huses Familie-Prætentioner af det danske Hof betragtedes paa samme Maade, som i en følgende Tid Stuarternes af det hannoverske Huus. Efterat det monarkiske Princip 1660 havde seiret over Adelsvælden, var der i Tidsrummet 1660—1789 ringere Betænkelighed ved at fremhæve hvad der kunde anføres til Undskyldning for denne Konge, og ved at rose hans Bestræbelser for Borger- og Bondestanden, for en bedre Lovgivning m. m. Gram var den Første, der underkastede denne Konges Historie en kritisk Behandling og som tillige giendrev adskillige mod ham reiste Beskyldninger; ogsaa Holberg og Pontoppidan henledte Opmærksomheden paa hans bedre Sider. I dette Tidsrum fremkom tillige de første egentlige Apologier for Christian II., nemlig: „Der unschuldige Tyran, vorgestellet in der Person K. Christian II.“; (Auserlesene Anmerkungen über allerhand wichtige Materien u. Schriften Frkf. u. Lpz. 1705); og den ovenfor omtalte utrykte af A. Højer. Træffende er Suhms Dom om Christ. II. i Fort. til 2det B. 1ste H. af Samlinger til d. danske Historie, og i hans Udtog af Danm. Historie 1776. I det tredie Tidsrum, fra den franske Revolutions Begyndelse, blev det Tonen at skildre ham som det 16de Aarhundredes Joseph II. og som en Martyr for den tredie Stand; Riegels benyttede derfor hans Historie til et Vehikel for Dadel af sin egen Tid; ogsaa Behrmann som, efter Gram, har den Fortieneste, af diplomatiske Kilder at have udbredt et nyt Lys over flere Partier af Chr. II. Historie viiste en altfor stor Partiskhed for denne sin Helt. Afvigende, men vistnok i flere Henseender rigtigere var Frihedsvennens, Greve Wald. Schmettaus Anskuelse i hans „Kleine Schriften I. 1795“.

Christian II. af A. Højer, hvoraf Afskrifter haves under følgende Titel: „Aufrichtige historische Prüfung ob Christian „II. der ihm durchgehendes beygemessenen Tyrannie und Grau„samkeit würcklich schuldig, oder diese Verbrechen ihm von „seinen Feinden angedichtet gewesen; ohne Berührung der „Staatsstreitigkeiten seiner Zeit, blos zur Rettung eines so „großen Monarchen"; 1719. Forfatterens Hensigt med dette Arbeide — skriver han — var blot at vise, at de denne Konge tillagte „Blamer" vare falske og ugrundede; „keinesweges aber die zu seiner Zeit vorgegangene Staatsveränderungen dieser nordischen Königreiche verwegenerweyse zu beurtheilen, als wozu eine privat Person, wie der Verfasser ist, weder Beruf noch Nachrichten und Einsicht genug aufweisen kann". Nye Oplysninger kunne her ikke ventes, da kun bekjendte Kilder ere benyttede; men et kritisk Blik og Interesse for Gjenstanden kan man ikke frakjende det. Det Skrift, hvori Forfatteren skulde have gjort „et hæsligt Portrait" af denne Konge, maa da have været hans i det foregaaende Aar (1718) udkomne Dänemarckische Geschichte, hvor han vel i Dedicationen til Friderik IV. taler om den „an sich großen Christiano", men tillige i Bogen selv har berørt og udhævet hvad der med Føie kan lægges ham til Last; (S. 140, 143, 148, 167, 170). At den Mand, om hvem Holberg i Anledning af sin Synopsis skrev til Gram (20de Januar 1733), at han, „uden at læse „noget deraf, vilde sige, efter sin Sædvane, det duer ikke", ogsaa har været Højer, lader sig ikke omtvivle[9]); heller ikke er det usandsynligt, at den N. N., som Holberg paa et andet Sted lader besvære sig over „det Had, som han længe haver „baaret mod ham", ikke har været nogen Anden. Han skriver nemlig i denne Anledning: at „saasnart han renoncerer paa

9) Athene 1813, S. 135.

„sin Forfængelighed, sin Pralen, sit Hykleri m. m., jeg da „gierne beqvemmer mig, ikke allene til Omgiængelse, men end„ogsaa til Venskab, saa at han skal tydeligen see, at jeg aldrig „haver hadet hans Person: men at jeg allene haver havt „Afskye for visse af hans Qvaliteter". (Epistler III. Nr. 285).

Det kan vel antages, at Høier, med alle sine unægtelige Fortjenester, fra Characterens Side havde Feil, der berøvede ham udeelt Agtelse hos hans Samtid. Dog kan man ogsaa tænke sig, at den Lykke, hvortil hans Kundskaber, Duelighed og Virksomhed i flere Retninger banede ham Vei, under to saa forskjellige Regieringssystemer som Friderik d. 4des og Christian d. 6tes, maa have skaffet ham Misundere. Han skildredes derfor som anmassende og reformsyg, skiøndt han desuagtet ikke savnede mægtige Velyndere[10]); som „en klog og skarp-

10) Chr. Falster skrev i et Brev til N. P. Sibbern, December 1720: Famosum illum Andream Höjer in ædibus Reitzerianis vidi & audivi; (hos den juridiske Professor Chr. Reitzer, hvis ypperlige Bibliothek, tildeels ved Høiers Medvirkning i A. 1721 blev kiøbt af Kongen). Est homo audax & novarum rerum cupidissimus, cetera non indoctus. Patronis utitur magnis & gravissimis, qvorum nuper auctoritati & potentiæ cedere demum coacta est Episcopi Wormii qvæstio in tractatum de nuptiis propinqvorum". Frid. Rostgaard, som vilde have Holbergs Peder Paars brændt af Bøddelen, var ikke mildere stemt mod Høier. Hans Klage til Kongen over det nævnte Mesterbigt (12te December 1719) begynder egentlig med et indirecte Angreb paa de to Høierske Skrifter, for hvilke Forfatteren beugang var under Forfølgelse: „Den i hele Verden bekiendte Nidkierhed, som E. kgl. May. altid lader see for den almægtigste Guds Ære at forfremme, for hans hellige Ord i sin Reenhed at bevare, for at straffe Udyd og for at beskierme dennem, som uforskyldt vanæres, giver mig den visse Forsikring, at de uforsvarlige og usømmelige Bøger og Skrifter (som En og Anden iblandt Ed. May. indfødte Undersaatter for kort Tid siden i det latinske og tydske Sprog haver skrevet og tvert imod Loven og de kongelige allernaadigste Forordninger, ei allene uden Censur og Approbation have ladet trykke, men endog her i Riget og i Ed. May. kongelige Residence indføre, og offentlig falholde) ved allernaadigste Anordning vorder forbudne, og de,

„sindig, men derhos meget farlig og entrepenant Mand“ [11]). Derfor kan vel følgende Characteristik af en unævnt Person, som forekommer i et Fragment af et utrykt Digt, tænkes at svare til den Forestilling, Mange dengang giorde sig om Højer:

„Thi vil jeg lidet om de onde Følger tale,
der flyder strømmeviis af Misfornøielse —
Saasnart et Menneske til denne Grille falder,
Er hand ei heller vel tilfreds med Himlens Gud:
Naar hand Naturen for en ond Stifmoder kalder,
Da mod dens Mester hand sin Galde øser ud,
Sin Siæles Kræfter hand i daglig Sorg fortærer,
At den snart færdig er at flytte Blifve-stæd,
Og Legemet, som paa den samme Byrde bærer,
Opædes af den Sorg, som Siælen quæles med.
Og lad nu være (det jeg mig dog ei indbilder)
at hand ei svækkes ved et saadant Hiertestød,
Saa seer mand dog, at hand sin Tiid unyttig spilder,
og hvortil tiener vel det raadne Døde-Kiød?

med dennem som have sammenskrevet dem, efter Fortieneste anseete, saasnart Ed. Maj. haver ladet sig allerunderdanigst foredrage, hvor høit de præjudicere baade Gud og Ed. Maj. samt den hele danske Nation“. Rostgaard havde tilligemed den kongelige Bibliothekar og Livlæge Wolfen, efter kongelig Befaling, maattet afgive Betænkning over Højers „Dännemarckische Geschichte“; uagtet denne Betænkning nu ikke giorde Højer væsentlig Skade, maa han dog fra andre Kanter have erfaret Rostgaards Sindelag imod sig og derfor i en følgende Tid heller ikke skaanet ham; Efterretninger om det store kgl. Bibl. 2den Udg. S. 117.

11) J. Herslebs Indberetning (omtrent 1747; J. Møllers theolog. Bibliothek V. S. 150) siges, at Højer havde udkastet Planen til General-Kirke-Inspections-Collegiet og nærede Had til Bisperne, forbi disse havde været ham imod i Anledning af hans Diagramma og af hans Danmarks Historie; jfr. Suhms Levnet af Nyerup S. 396.

Hand blifver lad, sit Kald og Embede forsømmer,
  Hand væmmes ved den Stand, der er ham saa ukjær,
I sit Collegio hand sidder, som en Drømmer,
  og der en Statua mercurialis er.
Den Misfornøiede sit Kald sig vil frasige,
  og med en Andens Stand hand gierne byttede,
Naar han i Andres Ting sin Haand kun kand indsnige,
  det er hans søde Trøst mod Misfornøjelse.
Mand siger gierne, at Rhinocerotis Tryne
  til næseviise Børn sig passer allerbest:
Men hos en Mand er det en Polypragmosyne,
  at ej Skomageren vil blifve ved sin Læst.
Een Stand er ikke nok, maaskee og alt for ringe,
  Hans misfornøiet Sind dog veed at skiule sig;
Thi hand den Viisdom, som fornøden, veed at tvinge
  sin Herre paa, ret som hand var umistelig.
Hand, som Cameleon, paatager alle Farver,
  Mand ham kan bruge til hvad Tieneste man vil.
Behøver Landet og (for Rimets Skyld) en Garver,
  En bedre Skinder kand der da ej være til.
Hand er Historicus og Medicus tillige,
  Den store Richelieu i ham oplifves skal,
Ved ham Egeria skal ind i Templet kige,
  for Nøds Skyld torde hand vel være General.
Sligt Himmel, Helvede og Jord tilsammen rører,
  at intet skeer, det hand jo har sin Haand deri,
Og hvo veed ikke af, hvad ondt det med sig fører
  at intet maae ham, som Factotum, gaae forbi?
Enhver fornuftig Stat har derfor tienligst fundet
  at nægte saadan een hos sig et Fodested;
Og den Forsigtighed er ikke ilde grundet,
  Forfarenhed veed, at hand kommer ondt afsted.

som om Oversættelsens enkelte Afvigelser fra Originalen er i Forerindringen det Fornødne bemærket. Nærværende Forf. Tillæg ere: Historiske Noticer (S. 249—84); Kilderne til de i Originalen af N. Klim (Udg. 1745) forekommende latinske Vers (S. 284—89, jfr. S. 251.) og Bibliographiske Noticer (S. 290—319)[25]).

At vor Kiendskab til N. Klims Oversættelser i fremmede Sprog nu kan modtage en ei ubetydelig Forøgelse og Berigtigelse skyldes den for tidligt afdøde Litterator og Sprogkiender Translateur C. J. A. Philipsen, Amanuensis ved det store Kongelige Bibliothek. Dyb Interesse for den danske Litteraturs Fader vakte det Ønske hos ham, engang at kunne levere et fuldstændigt Bibliotheca Holbergiana. Da alle vore litterair-historiske og bibliographiske Hielpemidler, hvad Holberg angaaer, ere mangelfulde og utilfredsstillende, erkiendte han det som nødvendigt, først at tilveiebringe et, saavidt muligt, fuldstændigt Apparat af alle Holbergske Skrifters Udgaver og Oversættelser. Ved en sielden Udholdenhed og Opofrelse lykkedes det ham, saavel hiemme som fra Udlandet, at forskaffe sig meget, om ikke alt, hvad der heraf manglede i vore offentlige og private Bibliotheker. Omtrent et Aar før sin Død erholdt han kongeligt Tilsagn om Understøttelse af det Offentlige til Udgivelse af hans paatænkte Arbeide, og lod i denne Anledning trykke som Prøve: „Den Holbergske Litteraturs Historie og Bibliographie. Prøvehefte, trykt som Manuscript"; Kiøbenhavn. Trykt i Thieles Bogtrykkeri. 1847. 8. 70 SS.

25) Anmelderen i Petersens Tidsskrift for Litt. og Kunst VII. S. 353—65 giorde adskillige Erindringer mod Oversættelsen og tilføiede det Ønske, at man maatte faae en ny kritisk Udgave af den latinske Original med Eftersiik af de oprindelige Kobbere, hvortil Holberg selv nueligen kan have givet Ideen. Til et Par Vers paavises de hidtil ubekiendte Kilder.

Da dette ved et rigt Indhold og et skiønt typographisk Ydre udmærkede Leilighedsskrift kun existerer i 50 Exemplarer, og ei er blevet bekjendt uden for en indskrænket Kreds, fortiener det her en udførligere Omtale. Hensigten med det Værk, hvoraf dette Brudstykke fremlagdes, var at „levere en, saavidt mue„ligt, fuldstændig historisk og critisk Udsigt over alle endnu „existerende Udgaver og Oversættelser af Holbergs Skrifter, „tilligemed en Fremstilling af den Indflydelse de havde ved „deres Fremtræden, deels ved at fortrænge tidligere Værker af „lignende Natur, deels ved at angive nye Retninger i denne „vor Litteraturs første Epoche. Det vil saaledes ikke ind„skrænke sig til at være en blot bibliographisk Fortegnelse over „den Holbergske Litteratur, men, hvis Fremstillingen maatte „lykkes, ogsaa kunne giøre sig Haab om at interessere enhver „dannet Læser og Ven af den danske Litteratur." Heftet aabnes med forudskikkede almindelige Bemærkninger om Holbergs litterære Virksomhed; som Prøve af selve Værket er valgt et af Holbergs historiske og et af hans dramatiske Arbeider. Udsigten over Udgaverne af Holbergs „Introduction til de europæiske Rigers Historier med dertil hørende Anhang", lader ikke blot i bibliographisk Henseende intet tilbage at ønske, men indeholder tillige mange høist interessante Oplysninger om Kilderne til dette Værk, om Holbergs Studier, hans Samtidige m. m. Efter en træffende Characteristik af „Jeppe paa Bjerget" med Bemærkninger om Stykkets ældre Forbilleder, følger en bibliographisk Fortegnelse over særskilte Udgaver af dette Stykke paa Dansk (fra 1763 i Alt 5), og dernæst en lignende Fortegnelse over særskilte svenske Oversættelser (fra 1736 til 1846 i Alt 27). Skriftet slutter med en udførlig Notice om en russisk Oversættelse (1765), hvorved Forfatteren er bleven foranlediget til at meddele Efterretninger om her ukiendte Oversættelser i dette Sprog af flere Holbergske Skrifter,

og med Noticer om Stykkets Optagelse i tydske, hollandske og franske Oversættelser af Holbergs Lystspil i Samling[26]).

Allerede denne Prøve kan vise hvilket Tab den Holbergske Litteratur leed ved Philipsens Død d. 11te October 1848; i denne Retning vil han vistnok ikke kunne erstattes af noget Samfund og seent eller aldrig af nogen enkelt Litterator. Desmere bør det paaskjønnes, at hans patriotiskfindede Slægt, af hans rige Holbergske Materiale skienkede til det store Kongelige Bibliothek Alt hvad her savnedes. Det er tildels den herved erholdte Tilvæxt der har sat nærværende Forf. i Stand til, for N. Klims Vedkommende, her at meddele Tillæg til de tidligere bibliographiske Noticer.

Fra samme Aar (1748) i hvilket den tredie Udgave af den tydske Oversættelse udkom i Altona[27]), haves ogsaa følgende Kjøbenhavnske Udgave:

„Nicolai Klims Unterirdische Reise worinnen eine gantz neue Erdbeschreibung wie auch Eine umständliche Nachricht von der fünften Monarchie, die uns bishero gantz und gar unbekannt gewesen, enthalten ist, Aus dem Bücher Vorrathe Herrn B. Abelins anfänglig Lateinisch herausgegeben, jetzt aber ins Teutsche übersetzt. Nebst einer neuen Verantwortungs-Schrift. Dritte vermehrte Auflage. Copenhagen, 1748. Verlegts Christian Gottlob Mengel"[28]). Efter det egentlige Titelblad følger et andet, i Skrift (tildeels rød), Ketskrivning og

26) En øvet Haand og venligsindet Collega har meddeelt biographiske Efterretninger om Forfatteren i Selmers nekrologiske Samlinger 1848—49 S. 371—74.

27) I Anmeldelsen i Hamburg. Berichte 1748 No. 50 kaldes N. Klim „der so lehr- als sinnreiche politische Roman".

28) Naar Scheibe i Fort. til sin tydske P. Paars S. CLIII nævner en tydsk Oversættelse af N. Klims Anden Udgave fra 1746, da er det en Trykfeil for 1748.

enkelte Udtryk noget afvigende: „Nicolai Klims Unterirdische Reise — — — — jetzo aber ins Deutsche übersetzt. Neue und vermehrte Auflage. Copenhagen und Leipzig, verlegts Christian Gottlob Mengel. 1748".

Denne Oversættelse slutter sig kun for en Deel til Originalens anden Udgave. Den apologetiske Fortale, her blot kaldet „Vorrede", er forudskikket, med Undtagelse af dens sidste Punktum (Orig. Aucta est noua — — — nequierunt); men de fire Tillæg mangle. Fortalen indtager 4 Blade; paa den sidste Side som Custos Niels med latinske Bogstaver, uagtet Nicolai paa næste Side er med gothiske. Texten gaaer fra S. 5 til S. 382. Her findes (i Bibl. Exemplar) fire Kobbere: N. Klim, den underjordiske Verden, Potuaneren og Martinianeren; de to sidste med Underskrift, alle uden Kobberstikkerens Navn.

At et nyt Oplag af denne Udgave skulde være udkommen i Frankfurt 1750[29]) er, uden Tvivl, en Trykfeil eller Forvexling med følgende Frankfurter-Oplag af 1753:

„Nicolai Klims unterirdische Reise, worinnen eine ganz neue Erdbeschreibung, wie auch eine umständliche Nachricht von der fünften Monarchie, die uns bishero ganz und gar unbekannt gewesen, enthalten ist. Aus dem Bücher-Vorrathe Herrn B. Abelins, anfänglich Lateinisch heraus gegeben, jetzo aber ins Deutsche übersetzt. Franckfurt am Mayn, Verlegts Daniel Christian Hechtel. 1753." 8.

At den apologetiske Fortale mangler i Bibliothekets Exemplar er maaskee blot tilfældigt; Oversættelsen er næsten Ord

29) Det antages i Schmersahls neue Nachrichten von jüngst verstorbenen Gelehrten II. S. 424; men da der henvises til „Westphälische Bemühungen zur Aufnahme des guten Geschmacks und der Sitten" I. (Lemgo 1753), er det rimeligt, at her er meent Oplaget fra 1753.

til andet den samme som i den Kiøbenhavnske Udgave af 1748; begge svare omtrent Side til Side; ogsaa her mangle Tillæggene.

Til samme Oplag trykteS i samme Aar et forskielligt Titelblad:

„Nicolai Klims unterirdische Reise — — — — ins Deutsche übersetzt. Neue und vermehrte Auflage. Mit allergn. Königl. Churfürstl. Sächs. Privilegio. Copenhagen und Leipzig, verlegts Friedrich Christian Pelt. 1753“.

Den apologetiske Fortale haves her i en anden og i det Hele bedre Oversættelse end i Udgaven 1748; det i denne manglende sidste Punktum er tilføiet; derimod savnes ogsaa her de fire Tillæg. De otte Kobbere ere de Samme, som i de latinske Oplag af 1754 og 1766, nemlig: N. Klim, den underjordiske Verden, Potuaneren, Martinianeren, Fugletransporten til Firmamentet, Raadsforsamlingen i Martinia, Giestebudet i Mezendora og det musikalske Lands Indbyggere; alle stukne af Brühl i Leipzig.

Som et nyt Oplag af denne Udgave udkom:

„Nicolai Klims — — — — Neue und vermehrte Auflage. Mit Churfürstl. Sächs. gnäd. Privilegio. Copenhagen und Leipzig, verlegts Friedrich Christian Pelt, 1765“. 8. 376 SS. foruden den apologetiske Fortale paa 4 Blade; Tillæggene mangle; Kobberne ere de fra Udg. 1753.[30]) Til Exemplarer af dette Oplag trykteS senere et nyt Titelblad med Aarstallet 1780.

Af C. G. Wolfs tydske Oversættelse 1828, i hvilken, ligesom i Mylius's, de i tidligere Oversættelser manglende Tillæg ere optagne, haves „Zweite Auflage“. Leipzig, Brock-

30) Det er formodentligen denne Udgave, som C. G. Wolf i Fortalen til sin tydske Overs. (Lpz. 1828. S. XXIV.) henhører til 1761.

haus 1847; XXXII og 288 SS.; tillige som 64de Bind af „Ausgewählte Bibliothek der Classiker des Auslandes", Leipzig 1848.[81])

Ved de franske Oversættelser maa bemærkes, at Udgaven 1753 har optaget Tillæggene fra 1745; til denne trykkes senere et nyt Titelblad: Edition III. augmentée avec Privilége. Coph. & Lips. 1766. Kobberne, med fransk Underskrift, ere af Brühl, efter Originalens Udgave af 1751.

Af den hollandske Oversættelse haves endnu et tredie Oplag:

„De onderaardsche Reis van Klaas Klim, behelzende eene nieuwe Beschryving van den Aardkloot, benevens de Historie der Vyfde, tot nog onbekende, Monarchy. Uit het Latyn van den Heere Baron Lodewyk van Holberg, Hoogleeraar in de Historiën en Philosophie, Lid van de Koninglyke Maatschappye der Weetenschappen, enz. te Koppenhagen. Derde, verbeterde, en met geheel nieuwe Plaaten versierde, Druk. Te Amsterdam, by de Wed. van Esveldt en Holtrop. 1778." 8. 507 SS.

Oversættelsen er kun i Retskrivning og enkelte Udtryk forskiellig fra de to foregaaende Udgaver; ogsaa her savnes den apologetiske Fortale og Tillæggene. Kobberne (N. Klim, den underjordiske Verden, Potuaneren og Martinianeren) med hollandsk Underskrift ere eftersstukne af en Fokke. Denne er den første Udgave af N. Klim i noget Sprog, der udtrykkeligen angiver Forfatterens Navn paa Titelbladet. Paa sidste Side nævnes nogle hollandske, hos Forlæggeren trykte Oversættelser af

81) For Fuldstændigheds Skyld kan endnu nævnes: „Karl Lappe, Klims und Gullivers wunderbare Reisen; in einem Auszuge für Jung und Alt. Stralsund 1832". 8.

Holbergs Breve (5 Dele), Lystspil (6 Dele), Heltehistorier (2 Dele) og endelig eet under følgende Titel: Levensbeschryving, en Sleutel tot de beroemde Onderaardsche Reize van Klaas Klim. In eenige Brieven: behelzende, naast zyne gedaane Reisen door Engeland, Holland, Frankryk, Italien en Duitschland, veele weetenswaardige Dingen, geestige Invallen, en gepaste Aanmerkingen, omtrend Zaaken van studie. Door Hemzelven, in het Latyn, beschreeven. In eenen vryën styl vertaald, en met des Vertaalers Aanmerkingen end het Afbeeldsel van den beroemden Schryver verrykt. 8; uden Tvivlen forkortet Titel af den hollandske Oversættelse af Holbergs Autobiographie (Amsterdam 1765. 8.), paa hvis Titel han ogsaa nævnes som „Schryver der alomberoemde onderaardsche Reize van Klaas Klim". Har Oversættelsen af N. Klim i dette Sprog været den, som var meest efter Forfatterens Smag, saa var der heller ingen, ved hvilken man, endnu længe efter hans Død, drog mere Omsorg for at vedligeholde Erindringen om hans Navn og Livsstilling.

Den nyeste bekiendte engelske Oversættelse er følgende:

Journey to the World under Ground; being the subterraneous Travels by Niels Klim. From the Latin of Lewis Holberg. London, published by Thomas North, 64. Paternoster-Row. 1828. 8. XV. 420 SS.

Her findes baade den apologetiske Fortale og Tillæggene. I en kort Fortale yttrer Oversætteren: this work, while it amuses, does not fail to instruct; as it comprises with much light and pleasant matter, a complete system of Ethics. Som Titelkobber er tilføiet et Eftertryk af N. Klims Nedfald, efter Clemens.

Af den svenske Oversættelse udkom: Andra Uplagen. Wästerås, Tryckt hos Joh. Laur. Horrn på deß Bekostnad, 1767. 8. 296 SS. I begge Oplag findes Til-

læggene. Den svenske Oversætters Navn er Christ. Gustav Roman[33]).

Den fuldstændige Titel af Oversættelsen i det ungarske eller magyariske Sprog lyder saaledes:

Klimius Miklósnak Föld Alattvaló utja Mellyben A'Földnek ujj Tudománya, és Azötödik Birodalomnak Historiája adattatik Elöil. B. Abelinus Könyves Házában Találtatott, 'Es Déákbol Magyar Nyelvre Fordittatott Györfi Josef Veszprémi Prókátor Altal. Po' Sonban, Nyomtattatott, 'S Találtatik Patzko Ferentz Ágostonnál. 1783. 8. 433 §§.

Oversætteren kiendes ikke nærmere. Den apologetiske Fortale findes her; om ligeledes Tillæggene kan ikke bestemmes. Versene ere giengivne i Riim; de 8 Kobbere ere efterstukne med ungarsk Underskrift; eet af R. Weinmann i Pesth, eet af Fr. Müller i Wien; de Øvrige uden Navn.

Paa N. Klims Indlemmelse i den russiske Litteratur er man her først bleven opmærksom ved en Notice af A. C.

[32]) Den svenske Oversættelse 1746 anmeldes og Bogen roses i Svenska Lärda Tidningar d. A. No. 49. I Midten af forrige Aarhundrede vare Holbergs Skrifter, navnligen N. Klim og Jeppe paa Bierget en Yndlingslæsning i det sydlige Sverrig; Rahbeks Erindringer III. S. 336. Man tør vel derfor antage at det ikke var nogen enkelt Stemme i Naboriget, der udtalte sig om N. Klim, som Digterinden H. C. Nordenflycht i „Qvindeligt Tankespil af en Hyrdinde i Norden" Kbhvn. 1746, S. 43:

Ja Reysen i den nye Luft,
som er en jevn og nøye Blanding
af artig Fynd og stærk Fornuft,
af lovlig List og lystig Sanding,
er et Beviis paa slig Forstand,
som Vildelser har overvundet
og i sig selv en Visheb fundet,
at den ey meer forvildes kand.

[33]) En hidhørende Anekdote forekommer i Rahbeks Fortale til P. Paars, (1799) S. XV.

Boye i hans ovenfor omtalte Bidrag i P. N. Jørgensens Poesie og Prosa (S. 94.)[84] Følgende er dens fuldstændige Titel i dansk Oversættelse:

„Underjordisk Reise, indeholdende en Historie om forskiellige med forunderlige og uhørte Egenskaber (begavede) Væsener saavelsom om deres Levemaade og Huusholdning, hvilken efter forunderlige og mangfoldige Æventyr i 12 Aar, tilsidst i Kjøbenhavn paa Latin udgav Niels Klim, bergensisk Student, underjordisk Helt og senere Klokker ved Kors-Kirken i Bergen; i det russiske Sprog oversat af Hans Keiserlige Majestæts Kabinetsoversætter, nuværende Kollegie-Assessor Stephan Savitzkü.“ St. Petersborg 1762. 8. 443 SS.

Denne Oversættelse (foruden den engelske 1742, den eneste ældre, der aldeles mangler Kobbere) har undergaaet adskillige vilkaarlige Forandringer. Om disse og om Oversættelsen i det Hele, har i sin Tid afd. Philipsen meddelt følgende Forklaring:

Titelen er dannet af Oversætteren selv efter Udtryk, der forekomme i selve Værket. „Underjordisk Helt“ er rimeligviis taget fra Underskriften Imperator subterraneus, og Imperator oversat ved Helt, fordi der neden under staaer „Hans Keiserlige Majestæt“, hvilket paa Russisk hedder „Hans imperatoriske Majestæt“, thi uagtet Oversætteren helt igiennem undgaaer at gjengive Keiser og Keiserlig ved Czar og Czarisk, som er den egentlige russiske Titel, bruger han dog meget ofte Imperator og Imperatorisk, undertiden Helt og stundum Konge og Kongelig. Forøvrigt forekommer her kun den egent-

84) Dog synes en Tradition om Oversættelser af Holbergske Skrifter paa Russisk allerede tidligere at have existeret her; der siges nemlig i Fort. til Holbergiana (1755) Fol. c. 5. at „H. overalt i Sverrig og indtil Rusland er i den allerstørste Høiagtelse“.

lige Reise, men hverken den apologetiske Fortale eller Abelins Tillæg. Desuden er her udeladt det 6te Capitel, om Folkets Religion i Potu, hvorved Originalens 7de Cap. er blevet det 6te og saa videre i Oversættelsen, der altsaa kun har 15 Capitler. Af enkelte Steder ere udeladte, Cap. 9 (Dorphs Udgave S. 90—92): „Næst herved ligger det Land Nardak — — — dømmer mildere om de Vildfarende“; Cap. 11 (S. 171—72): „Jeg har allerede bemærket — — — Siel eller Mave“; Cap. 13 (S. 201): „De fleste Europæere — — — bryde deres Løfter“; (S. 202): „I de sydlige Lande — — — og Jorden“; (S. 204): „Jeg har en Mistanke — — — sig tilgode“; „Religionsbekienderne. — — — Guders Skabere; „Dyrene i Europa — — — som paa Landet“; (S. 205): „De kaldes Rettroende — — — Guds Retfærdighed og Godhed“; (S. 208—9): „De overjordiske Folk — — — Haandarbeide for“; Cap. 15 (S. 227): „Jeg kunde derfor — — — Martinia og Kanaliska“: I Stedet herfor findes blot Følgende: „Derpaa føiedes til min Titel endnu denne Embedstitel: Kongelig Behersker over Martinianerne og Herre af Martinia“. Da de fleste af disse Steder vedrøre Religionen, ere de sandsynligen udeladte af Hensyn til Censuren, uagtet Bogen ikke er forsynet med det sædvanlige Imprimatur; hvilket maaskee har havt sin Grund i Oversætterens Embeds-Stilling. Af Versene ere de større og især Citaterne gjengivne paa Vers; mange derimod ligefrem indskudte i Texten som Prosa. Selve Oversættelsen er temmelig nøiagtig; med Undtagelse af noget mindre betydelige Skiødesløshedsfeil og en stor Mængde Trykfeil, hvoraf omtremt 150 ere bemærkede paa 5 Sider bag i Bogen. Ved et eneste Sted er en Anmærkning tilføiet; (Dorphs Udg. S. 137): „Den anden var en Fanatiker“; er oversat ved „en dum Fanatiker“, og i en Note bemærkes: „En Fanatiker (russ. Inspirat)

er et Menneske, der troer paa visse indbildte Indskydelser af Gud."

N. Klim er saaledes fra den latinske Original forplantet i 7, om ikke i flere europæiske Sprog, foruden i det danske. Man kjender af den i Alt 34 forskjellige Oversættelser, Udgaver, Oplag og Bearbeidelser; blandt hvilke 7 danske og 13 tydske; flere ældre kunne maaskee endnu opdages og nyere i Fremtiden komme til.

Af Skrifter, hvortil Motivet, i een eller anden Henseende, skyldes N. Klim, kan, med Hensyn til den 1798 udkomne „Liden underjordisk Urtebog" (uden Tvivl, af H. G. Sveistrup, der selv var Dilettant i Botaniken) tilføies, at den er anmeldt med Berømmelse i Lærde Efterretninger 1798, No. 36 og i Iris og Hebe 1798. III. S. 329—34. For Fuldstændigheds Skyld tilføies: Peter Klims overjordiske Reise, udgivet og med historisk-philosophisk-politiske Anmærkninger forsynet af hans Ven og Frænde Andreas Klim"; i Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn, 1816. No. 86, 89, 91, 96, 1817, No. 14, 34; om dette Stykke er af Bladets daværende Redacteur Sal. Soldin kan af hans Artikel i Erslews Forfatterlexicon ikke erfares.

III.

Historiske Antegnelser til Lystspillet Henrich og Pernille.

Foruden de 15 Lystspil, som baade bleve spilte paa den ældste danske Skueplads og tillige trykte i den første Udgave af Comedierne (I—III. 1723—24), angav Holberg at have fuldført fire, nemlig: Den Stundesløse, Johannes (Erasmus) Montanus, Don Ranudo og Hexerie

eller blind Allarm, af hvilke, paa den Stundesløse nær, intet blev opført paa den ældste Skueplads, ligesom heller intet af dem blev trykt før i fierde Bind af Udgaven 1731. Derimod nævnes i det første Brev af hans Autobiographie (31te Dec. 1727) fem Stykker, som dengang med Bifald vare forestillede paa Scenen, uden at være trykte, nemlig: Didrich Menschenschreck, Henrich og Pernille, Den pantsatte Bondedreng, Den Stundesløse og Pernilles korte Frøkenstand; alle de her nævnte bleve optagne i Udgaven 1731; med Undtagelse af Don Ranudo, der først adskillige Aar senere kom for Lyset.

Rahbek ansaae det for uafgiort, naar sidstnævnte fem Lystspil første Gang ere blevne givne paa den ældste Skueplads[35], men antog, at nærværende Stykke muelige kunde være forfattet under Holbergs andet Ophold i Paris 1725 eller efter hans Hiemkomst[36]. At dette imidlertid ikke har været Tilfældet, kan godtgiøres af en original Comedieplacat, i Følge hvilken: „De ved Hans Kongl. Majests. særdeeles „Naade Privilegerede Danske Acteurs aabne i Dag Fredagen „denb 22. December. Deres Theatrum ved at forestille paa „det danske Sprog, dend fornøielige Comoedie, kaldet: Hen„drich og Pernille. Hvis Representation saavel af Store „som Smaae paa nye er forlanget. Efter dette Stykke skal „forestilles en af de fornøyeligste iblandt de smaae Stykker „som best kand svare til det første, og meere behagelige (!) dem

35) Bidrag til den danske Skuepladses Historie i dens første Aarhundrede S. 104. Dog vil af det Følgende erfares, at Den pantsatte Bondedreng første Gang er givet den 26de Juni 1726; ligesom det ogsaa vides, at Pernilles korte Frøkenstand første Gang er givet den 3die Februar 1727 og den Stundesløse i Slutningen af 1726, maaskee i November. Overskous Danske Skueplads I. S. 254.

36) Om Holberg som Lystspildigter III. S. 75.

„der finde det første Stykke for kort, og tage dermed Acteu-„rerne deres Affkeed indtil Helligdagene ere forbi“[37]). Paa Placaterne tilføiedes sielden Aaret, men i det Tidsrum, man her kan tænke paa, indfalder den 22de December paa en Fredag, kun i A. 1724; Stykket maa altsaa, efter Yttringen i Placaten, være givet i det ringeste eengang tidligere i Løbet af samme Aar, skiøndt det desuagtet ikke, uvist af hvilken Grund, har faaet Plads i Lystspillenes første Udgave.

Henrich og Pernille er det første i Rækken af de Holbergske Lystspil, der ikke skildrer hidtil uforsøgte dramatiske Characterer eller revser nogensomhelst almindelig eller National-Daarlighed, men som derimod kan henføres til Intriguestykkernes Klasse. Om Ideen til det er laant, enten fra en Novelle af Cervantes, eller fra en Episode i et engelsk Lystspil af Beaumont og Fletcher, eller fra Le Grands franske Bearbeidelse af sidstnævnte Stykke[38]); endelig, om en Catastrophe i Gryphii Horribilicribrifax mueligen kan indeholde Grundspiren dertil[39]), maa lades uafgiort. Paa dette Stykke satte Holberg selv megen Priis, fordi Tids og Steds Eenhed deri saa nøie skulde være iagttaget; i hvilken Henseende han endog erklærede dets Plan for en saadan, „hvorefter ordentlige Comedier bør indrettes“[40]). Ogsaa synes det at have

37) Denne Placat stemmer for øvrigt overeens med den af mig, i sin Tid, opdagede ældste danske Placat, som Rahbek kaldte „den danske Comedie-Døbeseddel“ (Bidrag til d. danske Skuepl. Hist. S. 6.), med Undtagelse af Anmodningen til Standspersoner om at lade deres Liberibetiente „udeblive“.

38) Holbergs udv. Skrifter VI. S. 427—39; Rahbek om Holberg III. S. 73—75; at Ideen til Scenen imellem Arv og Pernille er laant af Les Chinois i Gherardi's Theatre italien bemærkes S. 69.

39) Hesperus VIII. S. 320.

40) Holbergs Fortale til Fursmanns franske Overs. af Lystspillene I. (hvori ogsaa H. og P.) S. 10; Epistler I. Ep. 66. At Afskilligt

været Publicums Yndlingsstykke i Skuepladsens ældste Tidsrum. Det gaves temmelig hyppigt, stundum endog efter Opfordring, og bebudedes altid med lovprisende Tillæg, skiøndt dette rigtignok sielden undlodes ved nogetsomhelst Stykke. Saaledes anmeldte Comedieplacaten til Onsdagen den 26de Juni (1726) „et ganske nyt og meget fornøyeligt Stykke, hvilket mand formedelst en Acteurs uformodentlig Svaghed, sidste Gang efter „Løfte ikke kunde forestille, nemlig Banquerouteren eller „den Pandtsatte Bonde-Dreng. Som bestaaer af 3 „fuldkomne Acter, og er aldrig seet i noget Sprog; derefter „spilles den særdeles lystige Commoedie, kaldet Henrich og „Pernille. Som og bestaaer af 3 fuldkomne Acter, og ikke „har været spilt i langsommelig Tid[41]). Imellem Acterne skal „dend nye berømte Dantzemester opvarte Tilskuerne med en „comique Jalousie Dantz af 3 Personer, og til Slutning fornøye dem med en italiensk Nat, som bestaaer af Harlequins „og Scharemouche, og skal Dantzemesteren selv deri dantze „Harlequin, hvilket altsammen skal blive meget fornøyeligt"[42]). Mandagen den 11te November s. A. „aabnede Acteurerne igien „deres Theatrum ved at forestille twende af deres allerbeste

imidlertid kan erindres mod denne Roes, har Rahbek bemærket i Holb. udv. Skr. III. S. 315; om H. III. S. 51; ligesom allerede Dramatiske Journal (2. Aarg. No. 3) synes at have været af samme Mening, skiøndt Stykket forøvrigt der meget roses. I denne Anledning kan tilføies, at det haves i en fransk Bearbeidelse af Dumaniant: Henri et Perrine, Com. en un acte et en prose, imitée du Danois du Baron de Holberg. Paris, An. IX (1801) 8. Særskilt er det ogsaa udkommet i en russisk Oversættelse (af Tydsk) i Petersborg 1760. 8; Oversætteren Andreas Nartof var en videnskabelig dannet Militair, som har oversat flere af Holbergs Skrifter. Ifølge Nyerups Lexicon skal der ogsaa haves en hollandsk Oversættelse fra 1771.

41) Denne Yttring bestyrker det nys Anførte om Tiden, da Stykket første Gang er blevet opført.

42) Overskou Danske Skueplads I. S. 230—31.

„Stykker, efter en høy Herres Befaluing, nemlig Banque-„routeren eller dend pantsatte Bonde-Dreng og Hen-„rich og Pernille. Imellem Acterne bliver dantzet og „siunget. Dette bliver uden ald Tvivl den sidste Gang „de danske Acteurer lader sig see for gyldige Aarsagers „Skyld"[43]). Begge disse Stykker gaves atter samlede til en af Skuepladsens sidste Forestillinger, Onsdagen d. 29de Januar 1727, da der anmeldtes „efter endeels Begiering det fornøyelige Stykke, kaldet Banquerouteren eller den pantsatte Bonde-Dreng. Tillige med den særdeles fornøyelige Comoedie kaldet Henrich og Pernille". Ogsaa paa den nye Skueplads holdt dette Stykke sig stadigt[44]).

I. Act. 1. Scene.[45])

Henrich. — — — „Det gaaer mig ligesom Kullebrænderen, der iførte sig en Doctorkiole for at lade sig hilse af „Folk, og blev virkelig Doctor ved samme Narrerie."

Her sigtes formodentligen til Molieres „Doctoren mod sin Villie" (le Médecin malgrè lui), som dog ikke vides at være givet her paa den ældste Skueplads, men derimod faa Maaneder efter den nye Skuepladses Aabning[46]). Til dette Stykke sigtes ogsaa i Hexerie eller blind Allarm (III. 5.).

— — — „I Gaar havde jeg nær begaaet en forbandet „Forseelse: Da jeg gav de fremmede Folk, som jeg har an-

---

43) Overskou S. 231—35.

44) Her er det fra 3die October 1749 til 8de Febr. 1838 opført 54 Gange; Overskous Fortegnelse over alle dramatiske Arbeider m. m. S. 38. Endnu i den sidste Vinter (1854—55) har maaskee intet Holbergsk Lystspil været givet oftere.

45) Texten i F. L. Liebenbergs Udgave VI. er ved dette og følgende Stykke lagt til Grund.

46) Overskous Fortegnelse S. 17.

„taget for min Herre, Ordre at spænde for Vognen, kom jeg „ikke ihu, jeg var Herre, men vilde staae bag paa Vognen".

Samme Træk forekommer i Don Ranudo III. 7. og som en Anecdote i en Anmærkning til P. Paars IV. 2. S. (Udg. 1832. S. 240).

I. 3.

Magdelone. „Jeg tog de to Stykker Brocade med, „gik derhen og spurdte om Herren vilde have noget, som var „af en galant Patron og dog for meget got Kiøb."

Ordet Patron, der ogsaa forekommer om Brocade i Den pantsatte Bondedreng II. 3., betyder et Slags Mønster eller Model, hvorefter Noget dannes; (Vid. Selsk. Ordbog).

I. 4.

Arv. — — — „Men han har og et Par Rifler, som „siger 6."

Talemaaden hidrører fra Terningspillet, hvor Sex er høieste Øine.

I. 6.

Henrich i Portechaise. „Hal...t! bliv staaende her, „I Carnallier! — — — Ach Mon-scher, forlad mig, det „er Porteurenes Skyld, at jeg ikke holdt et Stykke længer „fra. Man har hundrede Fortreeder med disse Leye-Folk; „thi de ere dumme som Bester."

Portechaiser eller Bærestole vare et almindeligt Befordringsmiddel i Kiøbenhavn, i et heelt Aarhundrede eller indtil over Midten af det forrige; det var nemlig efter Statsforandringen 1660, da en vis Luxus begyndte at udbrede sig, ogsaa blandt Borgerstanden, at de her kom i Brug. En Italiener, M. A. Tonti, fik (16de November 1664) kongeligt Monopol, for ham „og hans Arvinger med Consorter eller „deres Fuldmægtige paa, til Undersaatternes Beqvemmelighed

„allene her i Residentsstaden at indføre, anrette og paa ti „Aar lade giøre, sælge og leye eller og tilstæde at giøre lade „de Stole, som blive bragne af twende Personer"; den høieste Leie af en saadan Stol for en heel Dag bestemtes til 2 Slettedaler; dog forbeholdt Kongen sig heri at giøre Forandring, naar det fandtes fornødent [47]). Imidlertid er det uvist, hvorlænge dette Privilegium har vedvaret. Portechaiserne i Holbergs Tid hidrørte nærmest fra et, under 6te Marts 1706 (i samme Udtryk som 42 Aar tidligere) Kammerjunker og Kiøgemester J. Fr. v. d. Osten og hans Arvinger med Consorter eller deres Fuldmægtige, forundt Privilegium, paa allene i Kiøbenhavn at indføre, anrette eller lade giøre de Chaiser, som af to Personer blive bragne; Leien for en heel Dag blev endnu uforandret, nemlig 2 Slettedaler. Ved samme Leilighed fik denne v. d. Ostens Fuldmægtig Tilladelse at anlægge et Adressecontoir [48]); men Portechaiserne

47) Holbergs Danm. Historie III. S. 604—5. I denne Anledning tilføier han: „Hvorledes disse Stole have været dannede, og om de have „været af samme Skikkelse, som de nu brugelige Portechaiser, skal „jeg ikke kunne sige; vist nok er det, at Monf. Tonti lod sig temme„ligen vel betale derfor." (Hvorfor man heller ikke 42 Aar senere fandt sig foranlediget til at forhøie Prisen; mærkeligt, at der ingen Taxt bestemtes for en enkelt Tour, som først kiendes fra 1726.) „Nogle „syntes, at denne Tilladelse var alt for almindelig, men man fandt „ikke for Godt herudi at giøre nogen Forskiel mellem fornemme og „ufornemme Folk; thi naar Tiderne udfordre at see igiennem Fingre „med en liden Vanitet hos en Stads Indbyggere, er det sikkerst, at „Tilladelsen skeer i Almindelighed, efterdi at forbyde visse Folk sær„deles Commoditet, foraarsager kun Jalousie, og opvækker desstørre Lyst „hos dem, mod hvilke Forbudet skeer — — —. Hvis disse Bære„Stoele havde allene været tilladt fornemme Personer, havde Alle „villet regne sig til den fornemme Classe."

48) Indrettet d. 18de Marts 1706 i Store Færgestræde, en af de Gader, som før Ildebranden 1795 indtoge den nuværende Høibroplads; J. Bircherods Dagbog, udg. af Molbech S. 485. De i Texten meddeelte Noticer om dette dobbelte Privilegium skyldes især P. v. Westens

ansaaes dog for Hovedsagen[49]. Bevillingen paa Portechaiser at holde blev confirmeret d. 10de Juli 1731, skiøndt Brevet derpaa først udstedtes d. 5te Februar 1740 og udstraktes til dem af v. d. Ostens Sønner, som ikke havde Part i de ved Hofetatens Auctioner foresaldende Revenuer. Af disse v. d. Ostener blev Privilegiet d. 24de Marts 1744 bortforpagtet til Garnisons-Auditeur B. E. Meyer for 130 Rdl. aarlig, hvorved dog Adressecontoiret ikke blev omtalt. Efter Friderich d. 5tes Regeringstiltrædelse erholdt v. d. Ostenerne, under 2den Dec. 1746, Bekræftelse paa Privilegiet, baade hvad Portechaiseholb og Adressecontoir angik; hiint nævntes her atter som Hovedsagen[50]; endnu i den 16 Aar senere udfærdigede Confirmation (d. 12te Marts 1762) paa Privilegiets Overdragelse til Andersen og Holck, der havde

---

Adressecontoirers Natur, Oprindelse og Rettigheder (Odense 1780) S. 7, 15, 17, 21, 42 og fl.; ogsaa i Nyeste Skilderie af Kbhvn, 1816 No. 75 og i Fædrelandet 1837 No. 182 findes gode Oplysninger herom.

49) At det dog maa have varet i nogen Tid, inden denne Entreprise kom i fuldkommen Drift, kan sluttes af følgende Anmeldelse i Extraordinaire Relationer (4to) Sept. 1726: „Den 29de er den for „nogle Aar siden her i Byen begyndte magelige Voiture, med de be„kandte Bære-Chaiser, bleven sat fuldkommen i Værk, da en sikker „Entrepreneur deraf med tilstrækkelig Antal lader Byen forsyne for en „meget billig Betaling, saa at man kan erholde saadan en Bære„Chaise, fra om Morgenen Kl. 8 til om Aftenen Kl. 9 for 4 Mk.; „beholdes den længere ud paa Aftenen, koster det 1 Rdl.; for en Time „betales 1 Mk.; for at lade sig bære et eller andensteds i Byen, enten „det er langt eller stakket betales 12 ß.; men ud til Toldboden, Cita„dellet og Christianshavn naar Broen er i Stand 1 Mk.; og ere „samme Chaiser alletider parat paa Kongens nye Torv, Ulfeldsplads, „Vandkunsten og ved St. Nicolai Kirke i Kongen af Sverrig, at „bekomme."

50) De synes overhoved stedse at have nydt megen Begunstigelse; saaledes blev der ved Fb. 22. Sept. 1710 ei lagt Skat paa dem som paa Karreter; ved Plac. 20. Sept. 1751, blev det ogsaa under Straf forbudt Hyrekudskene at hindre Portechaiserne eller kiøre dem for nær.

tilforhandlet sig det, omtales Porteschaise-Monopolet, der dog ikke skulde vare længere end Nogen af v. d. Ostenerne var i Live.

Efter Christian d. 6tes Død synes de, Tid efter anden, at være gaaede af Brug, maaskee fortrængte af de tiltagende Karecter[51]); naar de aldeles ere afskaffede vides ikke[52]).

Foruden i nærværende Stykke forekomme de ogsaa i Den Vægelsindede (II. 5.); Jacob v. Thybo (III. 5.); Hexerie eller blind Allarm (I. 7.) og Den honette Ambition (II. 4.). Paa sidste Sted, ligesom i 1ste Satire (Udg. 1746. S. 157—58) kalder Holberg dem Esker; maaskee spotviis, da han selv, „medens alle i Staden, indtil Haand- „værksfolk age og lade sig bære", fandt „Bærestole sin Hel-

51) Ifølge v. Westen S. 21 skulle de næsten være gaaet reent af Brug, fra den Tid, da Jernkieden, der skulde hindre Vogne fra at nærme sig Christiansborg Slot alt for meget, var borttaget; jfr. Badens Frid. V. Aarbog S. 2. Paa en Prospect af Christiansborg ud til Slotspladsen i Thurahs Vitruvius 1ste D. (1746) Tab. 23, sees denne Jernkiede, der har en Aabning i Midten for de kongelige Vogne. Dog fører Pontoppidan endnu 1759 i sin Oeconomiske Ballance S. 216 Anke over den store Mængde af Kareter, Portechaiser m. m. i Kiøbenhavn, ligesom tidligere i 3die D. af Menoza (1743) S. 551. Men at baade den mandlige og qvindelige Pynt og Paaklædning ogsaa kan have giort disse Bærestole mindre beqvemme end Kareter, er bemærket af Molbech, Hist. Tidsskrift VI. S. 522.

52) Endnu den 18de Januar 1762 bekiendtgiordes, at Adressecontoirets privilegerede Portechaiser kunde erholdes tilleie paa Østergade og i Læderstræde; Taxten var 8 ß. her i Byen og 1 Mk. til Nye Kiøbenhavn og Amalienborg. Paa de kiøbenhavnske Prospecter i 2den D. af Pontoppidans Danske Atlas II. (1764) forekomme blandt hyppige Kareter kun to Gange Portechaiser, ved Schimmelmanns Palais og ved Friderichs Hospital. Deres stundom ringere Brug skal endog have foranlediget, at Adressecontoiret, der var knyttet til hint Monopol, saa ofte standsede, engang i 10 Aar fra 1749 til 1759; i sidstnævnte Aar blev det oprettet for fierde og sidste Gang.

„bred utienlige og viderlige for sin Humeur". (Epistler III. Ep. 188.)

II. 1.

Leander. — — — „Her spilles jo samme Historie med „mig som med Amphitrion."

Dette Stykke af Moliere, der hørte til Skuepladsens ældste Repertoire, nævnes paa lignende Maade i Kildereisen III. 4. jfr. Historiske Antegnelser I. S. 228.

II. 2.

Arv. — — — „Jeg er bange, at han sidder der udi „en Lanter til Ørene."

Dette Spil nævnes ogsaa i Gert Westphaler (ældste Udg. I. 2)[53]); i P. Paars, 1 B. 4 S.[54]); i 4de Satire (Udg. 1746, S. 197, 200); af den samtidige Falster (Det daarlige Giftermaal V. 14.), ligesom i flere ældre Digte[55]).

Lanter var et gammelt danskt Spil, hvis Brug endnu paa Gulland, af 5 Spillende, turde skrive sig fra den danske Tid[56]); uden Tvivl er det i Sammenhæng hermed, at Ordet i en tydsk Dialekt betyder Vinding, Fordeel[57]). Nu kiendes det her neppe mere, uden maaskee i en fiern Provindsafkrog, og det forekommer heller ikke i nogen af vore ældre Spillebøger.

53) „Forkiering eller Lanter"; disse vare to forskiellige Spil; det første (tydsk „Verkehren", fransk Verquier) spiltes med Brikker paa et Bræt og beskrives i Holbergs Comedier, Molbechs Udg. I. S. 349.

54) Da tre Personer overalt nævnes som det mindste Antal i dette Spil, maa det altsaa have været en hos Holberg ei usædvanlig Glemsomhed, naar han her lader Fogden paa Anholt ene spille Lanter med sin Datter.

55) F. Ex. af en Samtidig med P. Syv; Nyerup og Rahbek, danske Digtek. Hist. III. S. 106.

56) Historisk Tidsskrift IV. S. 251.

57) Molbechs Dialect-Lexicon S. 314, hvor tillige henvises til et gammelt Kortspil, Lant kaldet, i Nordengland.

Det maa derfor ikke forstaaes bogstaveligen, naar Vid. Selsk. Ordbog beskriver Lanter, (Lantring, Lanterspil) som „et „Slags Kortspil der kan spilles af tre til sex Personer, saa„ledes, at der gives fem Kort til Hver“; og under Ordet Bødel nævner som en Betydning af dette Ord, den Spiller i Lanterspil, for hvilken Bødeltegnet staaer skrevet paa Bordet; Bødelspil, Lanterspil, hvori man bødler; Bødeltegn, et Mærke, som i Lanter sættes med Kride paa Spillebordet, til et Tegn, at Ingen af Spillerne maa passe, førend Omgangen er ude; men om Anledningen til alle disse Benævnelser bemærkes intet. Moths utrykte Ordbog indeholder følgende udførligere Forklaring af dette Spils Regler og Beskaffenhed: „Lantring er et Spil i Kort, som kan leges af 3, 4, 5 eller 6 Personer. Der gives fem Kort til Enhver, og siden vælges det følgende Kort op; der sættes fem Kort op af den som giver, og den der leger faaer een for hvert Spil han faaer; faaer han ingen Spil, bliver han Beet, og maa sætte saameget som der staaer. Ellers leges det og saaledes, at naar Velten er opslagen (som falder den til, der haver givet Kortet), maa den som sidder for Haanden, kaste af sine Kort saa mange han vil, og tage andre af Stammen indtil fem, saa den, som er næst ham, ligesaa, saa den Følgende, indtil der er ingen flere Kort at tage. Hvem der har fem af en Farve har Lanter og vinder; er der to Lanter, saa vinder den som sidder for Haanden; men den Lanter som er af Velten eller Trumf er bedst.“ „At bødle“, hedder det her, „er et Ord i Kortleg, som bemærker at sætte en Beet runden om, og være forpligtet til at tage, og begynder sligt fra den der giver Kortet, til det er gaaet runden om, og kommer til ham igjen. Bruges i Lanterleg.“ Om Betydningen af et enkelt Kort i dette Spil bemærker Holberg: „Pamphilius er et Kort af stor Importance udi Lanter;

„men dens Gyldighed grunder sig allene paa en Convention „imellem Spillere; thi, saasnart de blive eenige om at sætte „Priis paa et andet Kort, stikker Pamphilius hverken Es „eller Frue mere"; (Epistler II. Ep. 117.) Ogsaa i et Ordsprog forekommer dette Spil: „I Giftermaalssager gaaer „det undertiden som i Lanterspil, hvor Knægten stikker „Damen bedre end Esset"[58]).

III. 11.

Magdelone. — — — „Notarius, som skrev Egte„skabs-Contracten, er endnu her i Huuset."

Da saadanne ved Notarier opsatte Egteskabscontracter, der ogsaa forekomme i Pernilles korte Frøkenstand, Den Stundesløse og Don Ranudo, egentlig ere fremmede for vor Retspraxis, maae de formodentligen være laante fra de franske Lystspil.

IV.

Historiske Antegnelser
til Lystspillet Diderich Menschen-Skræk.

I sin latinske Autobiographie nævner Holberg dette Stykke (Machinationes Henrici ɔ: Henrich's Intriguer, efter den gamle Oversættelse) blandt dem af hans Lystspil, der vare opførte med Bifald, men endnu ikke trykte. Naar det første Gang er givet, vides ikke bestemt, men man kan ledes til en Slutning derom ved en Placat, i hvilken: „De ved H. Kgl. „Maj. særdeeles Naade priviligerede danske Acteurs aabne „igien Mandagen den 6. May deres Theatrum ved at fore„stille et nyt og meget fornøyeligt Stykke, kaldet Le Grondeur

58) Iris og Hebe 1796. IV. S. 219.

„eller Knurreren. Som er oversat af det Franske, og al„drig tilforn er seet eller spilled i vort danske Sprog[59]), og „er mand vist forsikkret, at samme hos Tilskuerne skal finde „Aprobation. Desforuden bliver endnu et andet præsenteret „nemlich Diderich Menschenschreck eller Hr. von Don„nerburg." Den 6te Mai indfaldt paa en Mandag i A. 1726; og da Stykket her ikke udtrykkeligen nævnes som et nyt Stykke, maa det formodes en eller flere Gange tidligere at være forestillet, og er maaskee allerførst kommet paa Scenen enten i Begyndelsen af 1726 eller allerede i Slutningen af 1725. Titelnavnets Tillæg „Hr. von Donnerburg", der ikke findes i nogen af de trykte Udgaver, er maaskee blot en „Madding paa Krogen", som man fandt fornødent undertiden at anbringe paa Placaterne[60]).

Holberg nævnte Plauti Pseudolus som Kilden til dette Stykke (Epistler III. No. 195); Dramatiske Journal

59) Dette Stykke af Palaprat er den Gang neppe blevet trykt paa Dansk. Af Suhms litterære Dagbog erfares, at han efter Holbergs Begiering oversatte dette Stykke fra d. 20de til 26de November 1748, at det blev spillet d. 23de og 24de Juli 1749 og flere Gange i dette og følgende Aar; ogsaa skrev han en Fortale til Stykket. Det er altsaa neppe rigtigt, naar Schwarz (Lommebog f. Skuespilyndere 1786 S. 282) tillægger Lobbe en utrykt Oversættelse (den knurvorne Doctor), som ifølge Overskous Fortegnelse S. 49 første Gang blev spillet d. 28de (23de) Juli 1749; Suhms saml. Skr. XVI. S. 235. 237—39. Paa et andet Sted omtaler Suhm denne sin Oversættelse med Tilføiende, at Stykket „ei er superfiin, men besidder en temmelig vis comica". Ogsaa Molieres les precieuses ridicules (de pene Jomfruer) oversatte Suhm efter Holbergs Begiering fra 24de til 30te Nov. 1749; det blev spillet næste Aar, ifølge Overskous Fortegnelse S. 66, efter Suhms Oversættelse.

60) Undertiden maaskee ogsaa for nærmere at betegne Indholdet; f. Ex. Banqueroutteren eller d. pantſ. Bondedreng, ovenfor S. 351. For øvrigt har H. i Stykket selv glemt dets Titel, naar han i 7de Sc. lader Fruen kalde sin Mand „Hans Frans von Menschenskræk".

(1771 No. 13, 1772 No. 7) fandt, at en Deel af Intriguen ogsaa havde noget tilfælleds med samme Digters Curculio og tillagde Stykket overhoved megen Roes[61]). Han selv kaldte det „et af sine behageligste Stykker" (Epistler, III. ans. Sted) og nævner det Træk, at „en Officer, omfavnende en „masqueret Person, som han mener at være en Slavinde, om-„favner sin egen Frue, som han haver fortalt", som et „stort „Denouement" (Epist. IV. No. 374). Masqueraden og dette Stykke vare de to Holbergske Lystspil, som Greve O. M. Ranzau, d. 16de August 1747 lod opføre for Friderich V. i den, Geh. Conf. Raad Claus Reventlau tilhørende Holte-gaards Hauge; hvilket skaffede den nye Trup kongelig Beskyttelse[62]). Imidlertid synes Stykket dog ikke at have været blandt de Holbergske, som i Skuepladsens første 20 Aar gjorde meest Lykke[63]).

---

61) Holb. udv. Skr. III. S. 364; VI. S. 440—71; Rahbek om Holberg III. S. 79.

62) Ved denne Leilighed haves trykt: „Prologus til den Comoedie som paa Holte hos Hs. Exc. Hr. Geh. Conf. Raad Claus von Reventlau af de danske Acteurer blev forestillet i Hs. Kongl. Majestets høye Nærværelse forfattet af en vis fornemme Herre". Kiøbenhavn u. A. 8. 3 Bl. Personerne ere Ceres, Mars, Venus, Pallas, Jupiter, Apollo; „Scena er i Haven under aaben Himmel". Den „fornemme Herre" var den ædle Videnskabsmand og Mæcen, Greve Otto Manderup Rantzau, fra 1750 til sin Død 1768 en af Islands virksomste og meest afholdte Stiftsamtmænd, skiøndt han aldrig havde sat sin Fod paa Landet. Hverken denne Prolog eller hans Opmuntringsskrivelse til N. K. Bredal foran dennes 1756 udkomne Syngespil Gram og Signe, „til Fædernesprogets Ære opført blandt Kiøbenhavnske Studentere i Mr. (C. P.) Rothes Logement"; (Dass's Breve i Suhms saml. Skr. XIV. S. 261) nævnes hos Worm eller Nyerup. Holberg synes at have stiklet paa Rantzau i sine Epistler IV. No. 439 S. 487.

63) Rahbek om H. III. S. 80; Overskous Fortegnelse S. 16. Paa Svensk er det særskilt udkommet under Titel: Hasenskräck eller

7.

Henrich. — — — „Om jeg havde som Biørnen 12 „Mænds Forstand, saa kommer jeg ingen Vei med saadan „Karl."

I Peder Paars 2. Bog 1. Sang hedder det om Søvngiængere: „De ti Mænds Styrke har, som Biørnen tolv Mænds Vid"; og i Anm. anføres som Hiemmel et blandt de norske Bønder almindeligt Sagn. Det maa være en forsætlig Pudserlighed, naar H. paa begge Steder tillægger Biørnen 12 Mænds Vid; da den efter Sagnet skulde have 1 Mands Vid og 12 Mænds Styrke[64].

8.

Jeronimus. — — — „Saa at I kand leve med „Reputation i Venedig."

Den Omstændighed, at Stykkets Handling foregaaer i Venedig, kan være en Reminiscenz fra Holbergs egne Familie-traditioner, da hans Fader, „een af de Tiders store Avantu-„riers, havde i sin Ungdom været i venetiansk og malte-„sisk Tieneste, og siden gaaet af Curiositet hele Italien igien-nem"[65]. Imidlertid har H. ifølge det af ham selv i Just Justesens Betænkning opstillede Princip, ladet baade Personnavnene og Charactererne være danske; begge Dele ere ikke mere italienske end de ere spanske i Don Ranudo.

Storskrytaren. Comedie i en Act. Norrkøping 1756. 8. Det første Navn er maaskee laant fra Henrich og Pernille, hvor Arv kalder sig saaledes (I. 4.). I ældre Tid er Stykket hyppigen spillet paa det Stokholmske Theater, men efter en senere og bedre Oversættelse.

64) L. Lloyd, Jagt-Nöjen i Swerige och Norrige (1827—28) S. 31. Dog tillægge Lapperne den 10 Mænds Styrke og 12 Mænds Forstand; Fleischers Naturhistorie IX. 1. S. 766.

65) Holbergs Danm.-Hist. III. 416; jfr. Epistler II. No. 128.

V.

David Skolemester.

I de „Historiske Antegnelser" I. S. 98—99 yttredes den Gisning at denne Mand, hvis Navn er foreviget i flere Holbergske Lystspil, nemlig: Politiske Kandestøber (uagtet Handlingen foregaaer i Hamborg), den Vægelsindede, Barselstuen og Uden Hoved og Hale, og har vedligeholdt sig i Benævnelsen for en Gaard eller maaskee endog en Gade i Kiøbenhavn[66]), næsten indtil vore Dage, maatte have levet omtrent i Begyndelsen af det 17de Aarh., altsaa hundrede Aar før Holbergs Tid. Senere er Forf. imidlertid bleven opmærksom paa en Mand, der levede i Midten af Aarhundredet, altsaa dog langt nok tilbage i Tiden til at Holberg, uden Betænkelighed, kunde benytte hans Navn som Figur i sine dramatiske Digtninger; saa meget mere, som denne Mand, hvis hans Navn ikke var blevet knyttet til en bekiendt Lokalitet, sandsynligen for længe siden vilde have været aldeles glemt. Det maa nemlig have været „den berømte Regnemester David Reich", som holdt en tydsk Skole, hvor den senere end mere berømte Hans Nansens Søn „blev underviist i det tydske „Sprog, saa og Skriven og Regnen" indtil A. 1652[67]). I samtidige Kilder kaldes han „David Reich Skolemester", og Beliggenheden af hans Eiendom paa Store Kjøbmagergade lader sig ikke miskiende[68]). Endnu i de første Decennier af

---

66) Endnu 1771 nævnes specielt „Dav. Skolemesters Gaard" paa Store Kiøbmagergade; Jonges Kbhvns Beskrivelse S. 334.

67) H. Nansen den Yngres Familie-Optegnelser i Genealogisk og biographisk Archiv No. 1—8. S. 168.

68) I Kiøbenhavns Grundtaxt, Juni 1661 (s. Herslebs og Munchs Fortegnelse over Dokumenter i Raadstue-Archivet S. 141): „David Reich Skolemester, noch Myntergaarden med tilhørende

dette Aarhundrede nævntes David Skolemesters Gaard ofte i daglig Tale, da man i mange Aar var vant til her at søge Vogne tilleie[69]).

VI.

Et dramatisk Leilighedsdigt fra 1723.

Ved de danske Skuespils Begyndelse 1722 var det nærmest det nationale Parti — for saavidt der paa den Tid kunde være Tale om Partier — der med Interesse og glade Forventninger saae deres Fremvært imøde. I Scenen, fra hvilken dansk Sprog for første Gang hørtes, ahnede man et nyt Vehikel for Modersmaalets Udvikling. Man beklagede, at hidtil dette

„ædle Sprog var som i Dvale lagt,
„og for at sige sandt, plat kommen i Foragt."

Hauge"; i Grundtaxt 1658, April: „David Rich (!) Skolemesters Huus med bosliggende store Gaard og 7 Vaaning og en Vaaning til Pilestræde. 1250 Rd." Den 3die Tome af H. Mikkelsens Comedier anmeldtes til Salg, „paa det sædvanlige Sted paa Kjøbmagergade udi Sukkerbagerboen, næst op til David Skolemesters Gaard"; Extraord. Relationer 1725. No. 22.

69) Hvorledes denne Gaard var beskaffen i A. 1811 og at den paa den Tid endnu ansaaes for en Gade (der engang skal have været kaldt lille St. Annegade; Antegn. I. S. 99), erfares af en Anke i Ugeblabet Politievennen, 51de Hefte No. 653: „Ikke Alle i Kiøbenhavn vide, at „man har en lile Gade der, som kaldes David Skolemesters „Gaard, men de ikke Faae i denne Gade boende og den ikke ubetydelige Mængde Mennesker, som der maae rygte Ærender, vide det „og kunne maaskee, hvis ei snart Ændring skeer, faae en følelig, ei saa „let forglemmende Erindring om, at der kan i en Hovedstad gives en „Gade, og en Gade hvori for ikke længe siden er givet Natteraab, i „en saa forknyttet Tilstand som denne. Gaden er nemlig beliggende „ved Store Kiøbmagergade og ind ad den Port, hvor Hyrekudsken „Brunn har sine Vogne staaende." Det var fornemmelig Mangel af Rendestensbrætter, af Belysning m. m., som gjorde denne saakaldte Gade (cul de sac) farlig at passere om Aftenen.

(Holbergs Nytaarsprolog 1723, i Overskous danske Skueplads I. S. 197); men man glædede sig ved at det nu „kom paa Fod“ og at

„vort danske Modersmaal i Aar en Moder bliver,
„og med Comediekonst sit første Foster giver;“

(S. 199); endelig mistvivlede man heller ikke om at kunne sige i det danske Maal,

„hvad andre haver sagt,
„naar Kunst og Øvelse til Sproget bliver lagt,“

(Rostgaards Aabningsprolog, Overskou S. 181); og udtalte det Haab, at

„naar det ædle Sprog som Kongens Riger tale,
„og Digtekunsten som har længe lagt i Dvale,
„ved Flid og Øvelse maa komme for en Dag,
„saa skal vor Skueplads vel blive til Behag.“

(Rostgaards Prolog, 15. Jan. 1723; Overskou S. 204)[70]. Ikke blot Holberg nævnte det derfor som en

70) Til denne Hof-Forestilling og til de Forhaabninger, som dertil knyttedes, sigtede følgende Strophen i Prologen til Forestillingen efter de kongelige Personers Hiemkomst fra Aachen i Juli næste Aar:

„At vi skal tie med den første Konge-Naade,
Os vederfaret er i overfløbig Maade,
Da vore Tunger ey udføre kan den Priis,
Som derpaa noksom er almindelig Beviis;
Dend Sproget ey forstoed, stoed færdig at tilhøre
Saa mangen Fremmed kom og laante villig Øre,
Selv Majesteten lod saa stor en Naade see,
At høre Stilen af det danske A. B. C.
Hver Bogstav derfor staaer tidobbelt Tak at yde,
Det ikke andet har sin Konge at frembyde,
Dog haabe vi, at det med Tiden bringer Frugt,
Saafremt Theatrum ey forinden bliver lukt.“

(jfr. Rahbek, Skuepl. Hist. S. 95.) Formodentlig har denne Forestilling været bivaanet af Flere blandt Hofpersonalet, og af fremmede Diplomater, som ikke forstode Dansk.

Fordeel ved Skuespillene, at ved dem „det danske Sprog kunde poleres" (Levnet S. 154), men selv den franskfødte Montaigu anføres som en gavnlig Virkning af den danske Comedie, at den „dannede Sproget" (Overskou S. 221). Det er i denne Henseende ikke uden Betydning, at paa Placaterne, ved ethvert fremmed Stykke næsten altid tilføiedes, at det „ikke tilforn i vort danske Sprog var præsenteret", eller at „det aldrig tilforn er seet eller spilled i vort danske Sprog".

Desuagtet var det en Selvfølge, at danske Originalstykker, saa længe kun en eneste Forfatter var i Stand til at levere saadanne efter Publicums Smag og til den unge Skuepladses Tarv, ei udelukkende kunde danne dens Repertoire. Man maatte derfor tage sin Tilflugt til fremmede Skuespil, navnligen franske, og under den ældste Skuepladses hele Tilværelse rivaliserede derfor Holberg og Moliere; tildeels vel ogsaa, fordi Skuepladsens Bestyrer med større Lethed kunde bringe sit Folks Dramer paa Scenen. Fra Skuepladsens Aabning indtil dens endelige Lukning i A. 1728 vides i det ringeste 29 af Fransk oversatte Stykker, meest af Molieres, og ikkun 20 danske Originaler (19 af Holberg og een af Paulli) at være bragte paa Scenen; men hvor ofte ethvert af dem er blevet givet, kan ikke bestemmes. Holberg selv siger blot, at hans „Comoedier ere bleven „spilled vexelviis med de allerstørste Comoedier oversatte af „Franskén"; at hans „Originaler have holdt Stand med de „franske, ikke fordi de vare nye, men fordi de ere blevne „holdet lige saa gode, hvorvel derudi er intet for Øinene" — — — „saa at den Behag, som Folk har fundet i disse „nye Stykker reiser sig allene af Comoedierne i sig selv, saa„som Autor intet har givet for Øinene, men allene for „Ørene, og ikke fordærvet Comoedierne ved selsomme Præ„sentationer, for at behage Galleriet, eller sat dem for meget

„paa Skruer, for at behage Logerne." (Just Justesens Betænkning.) Ikke længe før Skuespillenes Ophør skrev han: „At mine Stykker have fundet saa mange Yndere, ere „opførte med saa megen Fordeel for Skuespillerne og saa tit „gientagne, kan de hverken takke Nyheden eller de Spillendes „Kunst for. Der fattedes ikke paa dem, der strax saae skievt „til dette Held og snart ved hemmelige Miner, snart ved „aabenbare Angreb gik løs derpaa, men altsammen forgiæves; „thi mine Stykker staae urokkede indtil denne Dag, og ere i „Yndest baade hos Høye og Lave"[71]). Overhoved fandt Holberg det ønskeligt, „at i alle Comoedier Scena var udi det „Land, hvor de forestilles", og tvivlede ikke paa, „at dersom „de, der oversætte Molieres Comoedier, vilde med Scena for„andre Navnene, og giøre ikke allene Ordene men hele Co„moedien dansk, det jo havde langt bedre Virkning. Og naar „hele Comoedien skal være dansk, saa maae ikke allene Scena

71) Levnet, S. 153. Uden Tvivl har Holberg her sigtet til den anonymt udkomne „Kort Underviisning hvorledes Comoedier med Nytte „og Skiønsomhed kand sees" ꝛc. (optrykt i Dansk Minerva, Mai 1818), som roser de „danske Acteurs" og deres „Directeur", for at de „ikke allene aabnede Skuepladsen med Molieres „Genier", men end „ogsaa, saa ofte de kand faae et got Stykke af Frandsken oversat, „hellere spiller det end noget andet", og tilføier, at ingen kan nedsætte denne Digter, „uden derved at røbe sig selv, at man ikke har Forstand „paa Comoedier". Det er høist rimeligt, at Forfatteren var ingen anden end Holbergs uheldige Medbeiler J. R. Paulli, og at Skriftet, som udkom „til een Bereedelse for de danske Skue-Spil, som ny igien „oprettis", nærmest har været foranlediget ved Skuepladsens Gienaabning efter en temporair Standsning, enten 1726 eller 1728 (Rahbek, Danske Skueplads'es Historie S. 119—22); hvilket ogsaa bestyrkes derved, at Phønixbergs Officin i Aarene 1726—28 netop var paa Ulfelds-plads (Hist. Antegn. til Holb. Lystspil I. S. 311). Om, iøvrigt, Forfatteren har havt Ret med Hensyn til det Fortrin Skuespillerne skulle have givet de franske Stykker, eller Holberg, som paastaaer det Modsatte, lader sig nu ikke med Vished afgiøre, da en fuldstændig Fortegnelse over de, paa den Tid opførte Skuespil savnes.

„og Navnene men og Charactererne være danske, og er derfor „adskillige fremmede Comoedier aldeles ikke beqvemme for vor „Skueplads." (J. Just. Betænkn.) Holbergs Paastand gik saaledes ud paa, ikke blot at de fremmede Skuespil burde localiseres, men at de overhoved burde udelukkes fra den danske Skueplads; en Paastand hvori man, foruden det Upraktiske i den, ikke kan miskiende en Partiskhed og Eensidighed, som vel ikke var fremmed for Holbergs Character. Maa han derfor end selv have fundet det naturligt, at der til Skuepladsens Debut valgtes et Stykke af et vidtberømt Firma — han ansaae selv „Gnieren" for Molieres bedste Stykke (J. Just. jfr. Epistlerne III. Ep. 195 — saa har det dog neppe været ham til Behag, at der til den første Forestilling ved Hoffet d. 15de Januar 1723, valgtes „den adelige Borger", som han selv kaldte „et af Molieres slette Stykker", og „det tvungne Giftermaal", skiøndt Vedkommende vel maae have havt gode Grunde for deres Valg[72]); ligesom ogsaa flere Aar senere for Valget af et fransk Stykke til den sidste Forestilling (24de Februar 1727) før Skuespillenes Ophør, da man dog maaskee nærede et lønligt Haab om, snart at kunne begynde dem igjen.

Men, hvad enten nu Bestyrelsen foretrak originale eller oversatte Stykker, saa var det uimodsigeligt, at Skuepladsens Vedligeholdelse beroede paa Publicums Yndest, og at dette, her, som ved andre Leiligheder, modtog Indtryk ovenfra. Det var altsaa et Held for den unge Skueplads, at der ved Hoffet og blandt Hoffets Nærmeste fandtes Enkelte, som synes for den at have næret en meer end almindelig Interesse, hvilken de paa flere Maader lagde for Dagen. Disse vare især, saavel

72) Jfr. Overskous grundede Bemærkninger herom: Danske Skueplads S. 205—6; 246—50.

den paa hiin Tid meget formaaende Oversecretair Rostgaard, høiligen fortient af det danske Sprogstudium, Forfatter af Skuepladsens Aabningsprolog d. 23de September 1722, og af Prologen ved den første Hof-Forestilling d. 15de Januar 1723, gift med en naturlig Datter af Dronning Anna Sophias Fader, Storkantsler Reventlau, som Storkantsler U. A. Holstein, gift med Dronningens Søster, der Begge viste sig som Skuepladsens Talsmænd[73]). Giennem disse vandtes igien den indflydelsesrige Dronnings Yndest, der maatte være den af saa meget større Vigtighed, som der fra Kronprindsen med Gemalinde og fra Kongens Sødskende, i denne Henseende, intet var at haabe. Man kan vel altsaa antage, at hine høitstaaende Personers Gunst, ikke mindre end Nyhedens Interesse maa have bidraget til Skuepladsens „gyldne Tid" i det første Aar, da „vi frygted for at see vort Gallerie nedfalde" (Danske Com. Liigbegængelse Sc. 5.) Men heri laae tillige en Opfordring for Personalet til, ved forefaldende Anledning at udtale dets Erkiendtlighed mod den høie Velynderinde. Det kan vel ikke omtvivles, at det paa Kongens Fødselsdag d. 11te October aldrig haver undladt at giøre skyldig Opvartning, deels ved Lykønskningsvers, deels endog ved Festforestillinger, enten i Grønnegade eller paa Slottet[74]), naar disse

73) Overskou S. 220.

74) Saaledes gaves i Anledning af Hiemkomsten fra Badet i Aachen en Forestilling, der aabnedes med følgende Prolog der haves trykt: „Prologus til en Comoedie med trohiærtigst Gratulation over Deres Ma„jestæters vor Allernaadigst Konges og Dronnings sampt Princessens „Hiemkomst fra Aachen in Julii 1724. Allerunderdanigst forestillet af „de danske Acteurs. Kiøbenhavn, trykt Aar 1724." 4. 4 Bl. Skulde ikke det Stykke, som ved denne Leilighed blev spillet, have været Kildereisen, der i Begyndelsen af denne Maaned første Gang kom paa Scenen? Histor. Antegnelser I. S. 218; Overskou S. 253. Faa Maaneder før Kongens Hiemkomst havde Skuespillene været i Fare for at lide Afbræk ved en ankommen Liniedandsertrop; Overskou S. 221.

Dage ikke indtraf i Aar da dets Præstationer vare standsede, saasom 1725 til 27[75]); men ligesaa lidet kan det have forsømt noget Saadant paa Dronningens Fødselsdag d. 16de April. Tiden har levnet os to Yttringer af Skuepladsens Hylding paa denne Dag; den første i Aaret efter Skuepladsens Aabning, eller 1723, den anden i det sidste Aar af dens Tilværelse 1728[76]). Ved ingen af disse Festforestillinger er tilføiet, hvilket Stykke der blev givet; men første Gang fremkom en af Skuespillerne J. R. Ulsøe med et allerunderdanigst Lykønskningsvers, og en Anden, H. Wegner, lod trykke følgende rimede „Samtale", der, uagtet sit slette Sprog og sin Mangel af al poetisk Duft, fortiener at opbevares, som en hidtil ukiendt Levning af vor ældste dramatiske Litteratur, og som et Bilag til Foranførte om de originale og oversatte Stykkers indbyrdes Forhold i Skuepladsens første Dage.

„En liden Samtale imellem von Henric[77]) og Scapin.[78]) Allerunderdanigst offerered den Stormægtigste og Allernaadigste Dronning **Anna Sophia** paa hendes høye Fødsels-Fæst den 16de Aprilis 1723 af H. Wegner, Acteur ved den danske Bande. Kiøbenhavn, Trykt udi Kongl. Majests. priv. Bogtrykkerie." (Et Folio-Ark.)

---

75) Ogsaa lode saavel de franske som de tydske Operister sig høre paa denne Dag; Overskou S. 144—47; Histor. Antegnelser I. S. 226.

76) Forfattet af Skuespilleren J. R. Ulsøe og optrykt hos Overskou S. 237—46; jfr. Rahbek, Danske Skuepl. Hist. S. 107 fg.; mærkeligt, at der heller ikke ved denne Leilighed er angivet, hvilket Stykke der blev spillet.

77) „v. Henric. Borgemesters Tiener i Comoedien om den politiske Kandestøber."

78) „Scapin en bekandt Skielms Mester hos Moliere." Scapins Skalkestykker hørte til Skuepladsens ældste Repertoire; Overskou S. 255.

„See Danner-Dronning med et Naade-straaled-Øye
Paa en af Comicis, som sig for Thronen bøye
Og gratulere vil, und ham et Naade-Smill,
Hvis Ønske Hierte-meent gaar frem i Comisk Still.

von Henric og Scapin.

v. H. Hør Cammerat! hvor hen? hvor skal din Reise gielde?
Sc. Hvad Cammerat? du Knegt! v. H. Du maa mig intet skielde.
Ney hør Scapin! vil du med Vers til Hove gaae?
Sc. Hvad rager det vel dig, jeg gaar der op, hvi saa?
Kand skee du vilde med? v. H. Hvor lige du det gietter,
Var ey den Garder-Vagt, de Bysser, Bajonetter
Og Tydske Ord: Zurück; Ach! maatte jeg for dem
Til Hendes Majestet et Ønske bære frem!
Sc. Ja du er vel undskylt! du lumpen Taabe-Nacke,
Og Kande-støber Dreng, vil du om saadant snakke?
Jeg er en breven Skalk, som Tic Tac vel forstaar,
Hvor sterk end Vagten er, jeg mig indsnegen faar.
Snart gaar jeg som Laquay, der skal med Herren tale,
Snart som en anden, kand med laante Klæder prale,
Og faar en stoer Perucq, snart taler Tysk og Fransk.
v. H. Ja det er min Fortræd jeg kand kun tale Dansk.
Sc. Den, som skal komme frem, maa slige Konster lære,
Det maa en Karl, som jeg, et brevet Hoved være,
Ey du, som er kuns en Hiemsødning, Tosse, Drog,
Der andet ey har lært, end som sin Moders Sprog.
v. H. Ja du har udenlands vist lært de rare Trækker,
At narre ærlig Folk, og putte dem i Sækker,
Sc. Ja deri kand du ret mit Mester-Stykke see,
v. H. Jeg lærer før paa Dansk at støbe Fad og Skee.

Ja Tydsk og Fransk det er, som Torden-Slag i Øre,
Det ey betyder got, naar jeg faar det at høre;
Din arme Herres Ryg paa Dansk det følte nok,
Da du paa Tydsk og Fransk, ham pryglte 'i din Stok.

Og taler Mester Tydsk, jeg strax paa Timen løber:
Min Lære-Herre, den Politisk Kande-støber
Den Tydske Stok-Fisk for sin Galskab takke maa,
Hand brender hver en Bog paa Tydsk, som hand kand faa.

Sc. Din Mester er som du, i ere begge Narre,
I Jylland kunde mand jer for toe Øren parre,
Gak Hiem og støb dit Tin; Far vel jeg maa af Sted!

v. H. Bie lidet, hør Scapin! Ach Kiære tag mig med!

Sc. Taél ey et Ord om sligt, det kand jeg dig ey love,
Hvor vil det sømme dig at varte op til Hove?
For Folkes Øyen tør du ney' i Kirken staa,
Tør du til Hove da i Herre-Ræse gaa?
Hvor vil de see dig an med Latter-fulde Miner!
Hver pege Fingre ad dig arme Reutten-Diener,
Dig for din Artighed vil hver Laquay belee,
At du til Fruerne kom Sirup i Caffee.
Zum guter Letzt vel og af dennem faa at høre:
Hvad pokker havde du paa den Gallei at giøre?
Naar du da maatte strax med Skam tilbage gaa,
Maa skee og vel et Stød af Bøsse-piben faa.

v. H. Jo tag mig med Scapin, hvordan du det end laver,
Det har ei Fare, naar jeg dig til Formand haver,
Du er en gammel Dreng, der Marchen ret forstaar,
Jeg holder mig til dig, hvor det end siden gaar.

Sc. Kand du ey eene gaa? v. H. O! ney, ieg er saa bange!
Sc. Hvad lover du da mig? v. H. Alt hvad du vil forlange,
Som Rentten-Diener jeg nok paa en anden Dag
Skal hielpe dig igien udi en liden Sag.
Sc. J nu! saa kom da med, saa vil vi sammenføye
Vort Hierte-Ønske, og os ned i Støvet bøye
For Hendes Majestet: Gid vi kuns blive kand
Saa lykkelig! at det i Naade tages and.

Velsigne Himmel! og med Naade-Glands forgylde
Vor Naadig Dronning! Du Selv Hendes Ønske fylde,
Lad Glæde tage til med ald Lyksalighed,
Og Hendes Leve-Soel ey tilig dale ned.
Det ønsker vi med hver i Tvilling-Rigets Lande
Med underdanigst Bøn, at og vor Danske Bande
Hos Hendes Majestet i Naade tegnes maa,
Saa at vor Moders Sprog kand derved Fremvext faa."

VII.

Michael Røg.

Denne i en vis Kunstretning hos os bekiendte Landsmand af Holberg havde været hans Skolekammerat i Bergens Skole, hvorfra han blev dimitteret af Rectoren S. Lintrup. (Holbergs Levnet S. 78). At Holberg dog her ikke maa have kiendt eller ikke have erindret sig de nærmere Omstændigheder ved denne Dimission, det var nemlig 3 Aar før han selv kom til Universitetet, kan erfares af Følgende som derom forekommer i Consistoriums Acter:

1699. d. 16de December. „Efter Episcopi Bergensis (Niels Randulfs) skriftlige Adresse til Universitetet angaaende en Studiosum, ved Navn Michael Hegelund, som forgangen Aar blev antagen til Universitetet, efter sin egen Faders givne Testimonium, da han dog nyelig tilforn havde sagt sig fra Bergens Skole, under den Prætext, at han ikke vilde blive ved Bogen, og derpaa given Rectori en skriftlig Revers, da blev sluttet, at han stævnes af Mag. Rectore til næste Consistorium til videre Bekiendelse."

23de Dec. „Michael Røg (eller Hegelund) som sidste Gang blev sluttet at skulle stævnes for Consistorium, mødte udi Dag og undskyldte sig, at hans Fader havde skikket ham sit Testimonium til Bergen, med Ordre at reise til Kiøbenhavn og deponere. Herpaa blev sluttet, at han skulde forskaffe sig Rectoris scholæ Bergensis Attest, at han intet videre paa Sagen vilde tale, mens at han for sin Person var tilfreds, hvis ikke, maatte han vente sig af Consistorio en stor Straf for sin Forseelse."

1700. 17de Juli. „Eftersom Mikkel Røg, som sidste 23de Dec. var anklaget af Rectore Sch. Bergensis, ikke havde efterkommet sit da paa Consistorio giorte og tilsagte Løfte, blev sluttet, at han i Dag 8 Dage skulde opkaldes paa Consistorio og derfor alvorlig tiltales."

16. October. „Blev sluttet, at Michel Røg skulde propter contumaciam stævnes at møde paa Consistorio om 8 Dage, sub pæna relegationis."

I A. 1698 findes Ingen af dette Navn at have deponeret, som det heder i Act. C. (formodentlig ved en Uagtsomhed); men d. 25de September 1699 var inscriberet Michael Rögius, ex privata patris Augustini Gabr. Rögii. Hvor Faderen har været Præst, vides ikke; uden Tvivl et

Sted i Throndhiems Stift[79]). Hvilket Udfald Sagen end har faaet, kan vel antages at den har fremskyndet hans ovenomtalte Forsæt" ikke at ville blive ved Bogen", men vælge sig en anden Livsbane. Han blev nemlig Stempelskiærer og Graveur (illustris et scitissimus cælator apud nos — ifølge Holbergs Levnet); men synes dog ikke her at have kunnet opnaae en tilstrækkelig Virksomhed for sin Kunst, da man af hans Arbeider kun kiender Stemplet til to Medailler i Aarene 1706 og 1708[80]) og den kobberstukne Skrift i Pragtudgaven af Kongeloven 1709. Faa Aar senere forlod han derfor Danmark og traf 1715 i Paris sammen med Holberg (som siden paa hans Pas reiste til Italien) og med den, som historisk Samler bekiendte Jac. Th. Birkerod, dengang Secretair hos den danske Gesandt i Paris, Etatsraad Wernicke. Her lykkedes det Røg at blive ansat som kongelig Graveur; men i Begyndelsen maa det dog ikke være gaaet ham efter Ønske, eftersom han søgte, giennem Birkerod, at formaae Gesandten til at skaffe sig en liden Bestilling i Danmark. „Min Principal befol mig da" — beretter Birkerod — „at spørge ham ad, om han var Catholsk. „Dertil svarede han, at han gik i Kirke som de Catholske og „føiede sig efter dem, men var dog Luthersk. Dette troede „min Principal ikke og derfor skrev aldrig. Imidlertid havde

79) I Erlandsens Nordenfieldske Geistlighed nævnes flere Præster af Navnet Røg fra Slutningen af det 17de Aarh. S. 223, 240, 289; men ikke Faderen. Af denne Familie var, uden Tvivl, Christopher Røg (Nidrosiensis) f. 1677, som 1710 blev dansk Feltpræst; jfr. Barfods Danske Geistlighed 2. Aarg. Col. 102. Ifølge Weinwichs Maler- og Billedhuggerk. Hist. S. 125 skal han være født i Bergen eller dens Omegn, men efter Sammes Kunstnerlexicon S. 150 i Salten; Mikkel August, som han her kaldes, skal vel være Augustinussen.

80) Nemlig til Kongens Fødselsdag 1706 og i Anledning af Prinds Georgs Død 1708; Beskriv. over Myntværket S. 637. 641.

„Nøg giort en deilig Medaille som forestillede Hertuginden „af Orleans, Regentens Moder; denne blev saa naadig an„tagen, at ham blev buden en raisonnable Pension, og saa „tænkte han ikke paa Danmark mere"[81]).

VIII.

Mathias Sagger.

Blandt de Sider af den menneskelige Natur, som Holberg hyppigen har giort til Gienstand, saavel for spøgende som for alvorlig Behandling, var især Ustadighed, Hang til Yderligheder og virkelige eller tilsyneladende Modsigelser i Characteren[82]); end ikke sig selv har han i denne Henseende troet ganske at burde skaane[83]). Som Typus for Characterer af denne Art pleiede han at nævne den fra Horatses Satirer bekiendte Sanger Tigellius[84]); derfor betegnede han to danske Æventyrere, han traf paa sin Udenlandsreise, som danske Tigellier.

Den ene af disse var en fynsk Præstesøn ved Navn

81) Nyerup om de lærde Winsløver i Skand. Litt. S. Skrifter, 1815. S. 214—15; inter sculptores Regis Galliæ ordinarios recipitur, beretter Holberg. Hans Navn forekommer dog ikke i de franske Medailleværker fra Ludvig d. 15des Tid; han blev siden den danske Hofmedailleur Pet. Chr. Winsløvs Lærer.

82) 2. Satire: „Apologie for Sangeren Tigellio"; jfr. 1. Sat. S. 151 fg.; „Den Vægelsindede"; „Uden Hoved og Hale"; Forberedelsen til Berenice og Margareta af Valois i Heltindehistorier II.; Moralske Tanker S. 292; Epp. I. Nr. 72; V. Nr. 509 og fl. St.

83) Levnet S. 216 fg.; jfr. Welhavens træffende Yttringer i Skriftet: „Om L. Holberg" S. 23—24.

84) Det femte Thema for Holbergs Priisprøver af danske Vers var netop det Sted af Horatses Sat. I. 2. V. 1. fg. Omnibus hoc vitium est — — — ille Tigellius; jfr. Rahbeks og Nyerups Forelæsninger IV. S. 411 fg.

Bormann, Student fra Odense Skole, som i A. 1715, da Holberg første Gang var i Paris, havde antaget den catholske Troe og var bleven Bibliothekar hos den lærde Abbé Bignon[85]); men hvis slette Vandel og Opførsel gjorde ham uværdig til Alles Agtelse, ja tilsidst endog paadrog ham Fængsel, hvorefter han senere forsvandt[86]).

Den Anden, hvis Character synes at have været mere letsindig og ustadig end fordærvet, og hvis bevægede og æventyrlige Liv det vel kunde interessere at kiende noget nøiere, end efter de faa Data, Holberg selv har efterladt eller som i andre Kilder forekomme om ham, var Mathias Olsen Bagger. Om hans Herkomst vides intet, følgelig heller ikke, hvorvidt han muéligen har været beslægtet med Biskop Hans Bagger. Dimitteret fra Sorøe Skole blev han, 18 Aar gammel, d. 22de Juli 1701 inscriberet som academisk Borger (Priv. Præc. Willum Worm); men han maa ikke længe efter være reist til Udlandet og der have apostaseret. I Aarhundredets første Decennium herskede overhoved her megen kirkelig og religiøs Bevægelse i forskiellige Retninger. Catholske Emissærer arbeidede i Løndom, paa samme Tid som pietistiske Anskuelser begyndte at yttre sig. At Mathias Bagger, efter sin Tilbagekomst, maa have optraadt som Hoved for et cryptocatholsk Partie blandt de Studerende, fremgaaer af de Skridt, hvortil Consistorium i denne Anledning fandt sig opfordret[87]), og hvorom Følgende forekommer i dets Acter:

85) En i sin Tid berømt Bidenskabsmand, Prædikant og Mæcen († 1745), der bl. A. havde megen Fortieneste af det kongelige Bibliothek i Paris; jfr. Holbergs Levnet S. 65.

86) Holbergs Levnet S. 63—65; Jac. Birkerods Beretning om ham hos Nyerup i Skand. Litt. S. Skr. S. 204—6.

87) Flere Studenter end de nedenfor nævnte synes at have været indviklede i denne Sag; Pontoppidan, Ann. eccl. dan. IV. S. 56; Münters Reform. Hist. II. Rett. og Tillæg.

1706. 19de Juni: „Saasom fornemmes, at en Studiosus ved Navn Mathias Olai Baggerus skal have antaget den papistiske Religion, og det bevises af hans egenhændig skreven Brev af d. 14. Mai 1702 til hans Broder Joh. Olai Baggerus i Kallundborg, ved hvilket Brev han søger at forføre bemeldte sin Broder til samme papistiske Religion, og saasom bemeldte Mathias Baggerus, efterat han skal have været tre Aar i et Jesuiter-Collegio til Strasborg er hid i Riget indkommet og har igien her ved Universitetet indfundet sig, og uden Videnskab af Forbemeldte bekommet Gradum Baccalaureatus[88]), da blev jeg" (Hans Birkerod, Prof. i Histor.) „som Secretarius Academiæ beordret at skrive til Episcopum Christiansandensem" (Jens Birkerod, Hans Birkerods Broder) „nomine Universitatis, eftersom Personen sig i Christiansand skal befinde, at hannem Stevning fra Consistorio kan blive indhændiget, at han med Første indfinder sig her ved Universitetet, at svare til slig Mishandling og derfor staae til Rette for sit tilbørlige foro."

D. 17de Juli: „Fremkom Ramus, og tilstod for Retten, at Anledningen til hans Undvigelse af Collegio Elersiano var en Discours, som han (havde) havt med Hans Nordrup, at N. har beskrevet for ham efter Mathias Baggers Mund, hvor godt det var at være der ude i Strasborg hos Jesuiterne; han havde faaet 2 Dukater om Ugen, og andet deslige mere, hvorpaa han havde resolveret, at forsøge sin Lykke udenlands, paa adskillige Stæder, og forsøge — sagde han — om jeg kunde faae en Condition udenlands, og helst saadan en som jeg kunde reise fra et Sted til

88) I Progr. 7. Mai 1706 nævnes han blandt dem som dengang fik Baccalaurgraden.

et andet, og bekiendte han selv, at han havde 12 Rgdl. og Nordrup ikkun en Rgdl. med sig, og berettede han, at der han blevført i Kareten fra Skibet, var der i Vognen hos ham og Nordrup Ole Clausen og en anden af Politiemesters Betiente, som han ikke kiendte, og fragik han, at han ikke kunde erindre sig selv, enten at have sagt disse Ord, eller hørt dem af Nordrup: „hvad vil da Mathias Bagger sige, naar han faaer dette at høre", og han declarerede for Retten at han hverken haver havt i Sinde at simulere eller changere sin Religion, men holdt religionem papisticam for den, som alle rette Lutherske holde den for. Dernæst fremkom Hans Nordrup og paa giordte til hannem Spørgsmaale vedstod, at han havde sagt, at han havde givet sig i Tieneste hos en fremmed Capitain paa Skibet, hvilket han explicerede, at det skulde forstaaes om at han skulde være en Passagerer tilligemed ham, og han tilstod, at han vilde begive sig til Paris og ved sin Slægt Winsløv[89]) søge Condition, eller ifald han kom til Paris, da at tale med samme sin Slægt der. Han blev videre tilspurgt om han havde mere hos sig end en Rgdl. hvorpaa han svarede, han havde saa mange som han behøvede til sin Reise, og erbød han sig og begierede selv, at han vilde give sin skriftlig Erklæring under sin Haand, at han ikke har havt i Sinde at changere sin Religion, saasom hans Hierte detesterer den papistiske Religion."

D. 24de Juli: „Hr. Etatsraad og Politimester Ole

---

89) Dette Slægtskab kiendes ikke nærmere; paa Stamtavlen til Nyerups Afh. om de lærde Winsløver (Skand. Litt. S. Skr. XV.) forekommer Nordrup ikke.

Rømer[90]) refererede at have allerunderdanigst andraget for Hs. Maj. hvorledes han af Episcopo og endeel Sognepræster var ombedet at lade inqvirere om en Studiosi ved Navn Mathias Baggers Forehavende med at forføre endeel sine Kammerater til den papistiske Religion, som man af mange indiciis og argumentis var forsikret at han var tilgedan. Hvorpaa han havde udforsket, at der vare tvende Studentere, een ved Navn Hans Nordrup, som var ovenmeldte Baggers Convictor og familiaris paa nogen Tid, den anden ved Navn (J. D.) Ramus Alumnus udi Collegio Elersiano, hvilke begge havde hemmelig givet sig paa et Skib til Lybek, uden nogen vidste deraf at sige, og efter algemeen Rygte og mange vigtige indicia syntes at have fore at reise bort til papistiske Stæder, deres Forsæt med Religionsforandring at fuldbrive. Hvorfore han dennem havde ladet arrestere, og Consistorio forestille, androg derfore for Hs. Maj. at som der endnu ingen virkelig Approbation af dem selv blev vedgaaet, heller af Andre overbeviist, men nok var befundet, at de ei aldeles vare frie for adskillige Ungdoms Daarlighed, som dennem haver tildrevet at tage dristige og farlige Resolutioner om at reise bort til papistiske Collegier og Universiteter, forspurgte han, om det Hs. Kgl. Maj. maatte behage, at naar de med Reverser og anden civil Forsikring fornøiede Consistorium, han da maatte stille dem paa fri Fod igien, hvilket Hs. Maj. samtykte. Hvorpaa samtlig Consistorium resolverede, at Rector (Hans Wandal) skulde jo før jo bedre fordre af dennem begge en Revers efter det som de i Dag

90) Endnu som Politimester i Kiøbenhavn fra 1705 vedblev denne berømte og fortiente Mand sin Stilling som Professor ved Universitetet, og deeltog undertiden i Consistoriums Forhandlinger.

otte Dage her for Retten havde erbødet sig, at erklære sig fri for al Tanke og Forsæt til at ville antage den papistiske Religion, saasom de for Gud og i deres Samvittighed holdt samme for en imod Guds Ord stridende og fordømmelig Religion."

Det kan ikke formodes, at Ophavsmanden til disse Bevægelser, M. Bagger, har efterkommet Consistoriums Indkaldelse; snarere har denne bestemt ham til atter at forlade sit Fædreland. Da Holberg 1725 anden Gang var i Paris, erfarede han, at han kort tilforn, ifølge den lærde Abbé Bignons Anbefaling, var bleven ansat som Tolk ved det kgl. Bibliothek, men havde optaget sin Løn og var flygtet; hvilket Holberg saa meget mere tog sig nær, som ogsaa en anden dansk Apostats, den omtalte Bormanns Opførsel letteligen kunde vække ufordeelagtige Tanker om Nationen. Om M. Baggers Skiebne og Forhold i den følgende Tid og om hans sidste Optræden i Fædrelandet vide vi kun, hvad Holberg selv beretter i sine Epistler (IV. Ep. 311): „Jeg „haver udi mine latinske Epistler mældet noget om en forun„derlig Person ved Navn Mathias Bagger. Den samme „havde udi en Tid af 30 Aar flakket hele Verden om, og „imidlertid paa hvert Sted, hvor han var kommen, havde an„taget Stædets Religion: — — — Hvor jeg selv paa mine „udenlandske Reiser er kommen, der hørte jeg, at han havde „været, og at man talte om ham som en Proselyt eller novo „Converso: Folk vidnede ogsaa, at have seet ham, nu som „en Cavalier, nu igien udi Qvækerdragt med en bred Hat „paa et engelsk Skib, som førte ham til Philadelphia, hvor „det store Qvæker-Societet er. Der findes de, som foregive, „at han ogsaa haver været Jøde, men derom kan jeg intet „til visse sige. — — — Det er vanskeligt at dømme om „denne Persons Motiver til saadan selsom Opførsel. Nogle

„meene, at alt dette er skeed udi Forsæt at forsøge alle Reli„gioner, for deraf at udvælge den, som han kunde synes at „være den bedste. — — — Men, saasom han tilligemed „Religion ogsaa forandrede Studia, saa at han nu var Ma„thematicus, nu Jurist, nu Politicus, nu Theologus, og han „desforuden ofte igientog den samme Religion, som han nye„ligen havde forladt, saa kan man ikke henføre saadan hans „Opførsel uden til en naturlig Ustadighed. — — — Efterdi „dette nu er af saadan Beskaffenhed, kunde det ikke være andet „end at jeg udi min udenlandske Reises Beskrivelse maatte røre „noget om denne forunderlige Person; og tog jeg saadant „desmindre i Betænkning, efterdi man i mange Aar intet „havde hørt til ham, og der var al Anseelse til, at han „maatte være død for længe siden. Men for nogle Aar siden „fik jeg Besøg af en Person, som jeg strax ikke kiendte, førend „han sagde mig sit Navn. — — — Begyndelsen af hans „Tale var ganske moderat og høflig, men han udbrød omsider „udi en bitter Klagemaal imod mig, efterdi han havde læset „den Afrisning paa hans Person, som findes i min første „latinske Epistel. Jeg maatte da til min Undskyldning sige, „at jeg ikke kunde have bildet mig ind, at han endda levede; „og, saasom denne Undskyldning ikke kunde stille ham tilfreds, „begyndte jeg at tale udi en anden Tone, forestillende ham „hans selsomme Opførsel; spørgende tilligemed, om han vel „kunde vente andet, end at jo i Skrifter derom engang noget „vilde meldes. Jeg formanede ham, i Steden for at gaae i „Rette med mig, at forandre sit Levnet, og at, hvis han vilde „skrive noget, hvormed han lod sig mærke, at beskrive med „Oprigtighed sin egen Historie, hvilken kunde blive behageligere „at læse end den beste Roman. Dette lovede han mig, og syntes „at være ganske stillet tilfreds igien; men jeg mærkede, at han „længe derefter declamerede imod mig udi alle Selskaber. En

„brav Mand her udi Staden, som havde taget ham udi sit „Huus, sat mig ogsaa èen og anden Gang til Rette for det, „som jeg havde strevet; men jeg bad ham at give lidet Tid „for at see, om Personen fortienede hans Patrocinium. Efter „nogle Ugers Forløb fik jeg at høre, at bemeldte Mand maatte „sande mine Ord, og at denne vandrende Ridders Omglæn- „gelse havde saaledes incommoderet ham, at han maatte vise „ham fra sig. Kort derefter sat han sig paa et Skib og „forlod Fædernelandet paa nye igien. Og haver Ingen siden „den Tid hørt eller spurgt noget om hans Person.“ Holberg har her ikke nærmere betegnet Tiden, naar denne Særling for sidste Gang besøgte sit Fædreland; men i et Consistorial-Circulære af 1773, hvor den af Gram i sin Tid bebudede Udgave af Knytlingasaga omtales, har Wadskiær bemærket, at Gram til den latinske Oversættelse af denne Saga havde benyttet Math. Bagger, medens denne, efter sin Apostasie og sine Reiser, en Tidlang opholdt sig her i Staden. Da det nu netop var i Aarene 1740—42, at dette Arbeide var under Pressen[91]), kan man omtrent slutte sig til Tiden; mueligen hár „den brave Mand“, som, efter Holbergs Beretning, havde taget ham i sit Huus, været Gram selv.

Af Math. Baggers Levnet kiendes saaledes kun Brudstykker; om hans endelige Skiebne vides intet. Længere og mere omstændeligen kunne vi følge de to af hans Commilitoner, som navnligen beskyldtes for at have villet adlyde hans Tilskyndelse til Bortreise og Apostasie, Hans Nordrup og Johan Daniel Ramus; hvad der om disse her meddeles, kan bidrage til at oplyse de kirkelige Bevægelser, den akademiske

91) Nordisk Tidsskrift f. Oldkyndighed III. S. 139; Wadskiærs poetiske Skueplads (1741) S. 159.

Disciplin, Consistoriums Myndighed samt overhoved Tidsaanden og Tonen i Holbergs Dage.

Hans Nordrup, Søn af Provst Hans Sivarsen, Sognepræst til Nordrup og Farringløse i Sielland († 1690) var født d. 12te Juni 1681; han deponerede fra Ringsted Skole A. 1700, underkastede sig theologisk Examen i October 1705 og den homiletiske Prøve i Januar 1711; begge med Characteren Laudabilis[92]. Ramus, af en i vor Kirkes og Universitets Aarbøger berømt Slægt, Søn af Lector Theol. i Throndhiem Melchior R., Broder til Bisskop Ramus i Fyen og Prof. i Math. J. F. Ramus, der døde 1769 som Universitetets Senior, var født i Throndhiem 1682, deponerede 1702 fra Bergens Skole, blev Baccalaureus næste Aar og i October 1705 af Consistorium „nomineret" til Elers's Collegium ad studia theologica[93].

Fra deres Fængsel „i Stadens Slutterie" tilsendte Nordrup den kongelige Confessionarius Dr. Peder Jespersen, af hvis Slægt han angav sig at være, et rimet Bønskrift, hvori han modsagde den mod ham og hans Ven af Politimesteren reiste Beskyldning for intenderet Apostasie, klagede over at hans „Dommer, Anklager og Vidne een og den samme var", og at „de Ringe bukke maae, naar Rige bruge Vælde"; samt antog at han maatte være „den catholske Student", mod hvem Bisskop H. Bornemann paa sidste Lande-

92) Barfods Danm. Geistlighed 2den Aarg. Col. 114; Pontoppidans Danske Atlas VI. S. 316; Univ. Matrikelen.

93) Univ. Matr. og Progr. Hans akademiske Disputatser fra 1703—6 nævnes i Nyerups Lexicon; den sidste, for Elers's Collegium, de ancilibus Romanorum, der holdtes d. 31te Mai altsaa kort før hans Sag begyndte, er af en for den Tids Collegial-Disputatser sielden Omfang, nemlig 8 Ark i Qvart, og roses af Censor som en elegans exercitatio.

møde havde advaret Præsterne. Han vil derfor anholde hos Kongen om en retfærdig Kiendelse i Sagen og haaber da, at Jespersen selv vil blive en af de udnævnte Commissarier. Sandsynligen har den formaaende Confessionarius ogsaa bidraget til Begges øieblikkelige Løsladelse; thi allerede næste Dag udstædte de i Forening følgende Revers:

„Som vi underskrevne ere fremstillede for Consistorio uskyldeligen mistænkte, som de der hemmeligen skulle have andre Tanker, end de vi offentligen ville være bekiendte, om vor Religion og christelige Troe, item mistænkte, som de der skulle havt Samqvem og fortroelig Omgængelse med en Person, som er bekiendt for at være selv forført og berygtet for at lægge sig efter andre at forføre til den papistiske Lærdom; iligemaade mistænkte at vi af den Aarsag skulle have begivet os tilsammen paa Skiberum til at reise fra vort Fæderneland, vor ugudelige Forehavende i papistiske Steder og Kloster at fortsætte. Da giøre vi hermed for al Verden og fornemmelig for vor af Gud og Kongen beskikkede Øvrighed, Rectore og Professoribus her paa Universitetet, som for Guds allerhelligste Øien og Aasyn denne Bekiendelse, at vi aldrig har havt i Sinde at falde fra vores sande, rette Troe og Religion, som den her in Universitate Hafniensi og i Kirkerne i vort kiære Fæderneland læres og øves efter den augsburgiske Confession, og at vi holder og agter den papistiske Lærdom for vederstyggelig Kiætteri, Afguderi og Vildfarelse, item holder det for uchristelig og utilbørlig, enten her eller andensteds, under hvad Prætext det og være kan, anden Religion at famulere eller dermed at colludere, end den vi af Hiertet bekiender. Hvorfor vi og med denne vor Haandskrift forpligter os aldrig, enten hemmelig eller aabenbar, i Raad eller Daad, at være deelagtig med nogen, som vi fornemme at omgaaes med den papistiske eller

nogen anden Religions Forplantelse her eller nogenstedes i vort kiære Fæderneland; men saasnart vi noget om saadant ugudelig Forehavende kan blive vidende, ville vi det paa behørige Steder strax tilkiendegive; ei ville os her fra Universitetet til fremmede Steder begive, uden Rectoris og privati Præceptoris Vidende, som det og i legibus academicis er befattet og befalet. Og ellers i alle Ting lover vi at forholde os som ærekiære cives academici og troe Kongl. Maj. Undersaatter vel egner og anstaaer. Thi ville vi denne vores retsindige Bekiendelse og Forpligt uden nogen reservatione mentali et æqvivocatione have forstaaet og med vores Hænders Underskrivelse bekræftet.

Kiøbenhavn d. 25de Juli 1706.

H. Nordrup. J. D. Ramus."

Kun den ene af disse holdt denne høitideligen indgaaede Forpligtelse. Ramus reiste senere udenlands, uvist naar, antog den catholske Lære, blev Jesuit og Bibliothekar hos Churfyrsten af Cöln; han døde 1762, ligesom begge hans Brødre i en høi Alder[94]. Nordrup blev derimod hiemme og slog

94) Det er mærkeligt at flere danske Studerende, som i dette Tidsrum gik over til den catholske Tro eller mistænktes for at ville det, vare Theologer og Sønner af Geistlige; saasom, foruden de her nævnte Bormann, Nordrup og J. D. Ramus, tillige dennes Fætter Christian R., Søn af den bekiendte Jonas Ramus paa Nordrehoug; Georg Henrich, Søn af den Throndhiemske Biskop P. Krog (f. 1685, theol. Cand. 1706, Homil. 1706, begge Laudab., 2den Marts 1704 Respondens ved J. D. Ramus's Disp. de ara Dei primogeniti), som blev pavelig Bibliothekar og døde i Rom; (Barfods Danm. Geistlighed II. Col. 115; Krogernes Stamtavle i Giessings Jubellæreren I. S. 384); og endelig den berømte J. B. Winsløv, som havde staaet i Begreb med at tage theologisk Attestats inden han begyndte paa det medicinske Studium. Fire af disse Apostaker (M. Bagger iberegnet) bleve ansatte ved Bibliotheker i Udlandet.

Religionsforandringen af Hovedet, ligesom ogsaa hans Characteer og senere Vandel lader formode, at det nærmest har været uædle og egennyttige Bevæggrunde der engang havde vakt Tanken derom hos ham. Meget mere søgte han, ikke fuldt 3 Maaneder efter den udstædte Revers, at hævne den ham formeentligen tilføiede Uret og Skam paa en Maade, der viste, at Biskop Bornemann havde handlet rigtigt, da han vilde fierne ham fra Prædikestolen. Søndagen d. 10de October holdt han nemlig i Trinitatis Kirke en Prædiken, hvis Indhold var af en saadan Beskaffenhed, at Politimesteren ansaae det for sin Pligt at henlede Consistoriums Opmærksomhed paa den.

D. 16de October indfandt sig altsaa Rømer personligen i Consistorium og „proponerede, at som det er over hele Byen, at en Studiosus ved Navn Nordrup skal forleden Søndag til Aftensang i Trinitatis Kirke have holdt en meget forargelig Prædiken, hvor han har henført alting til den Handel, han har havt for nogen Tid siden med Politibetienterne, som hannem arresterede, og derhen appliceret en heel Hob bibelske Sprog, som en stor Deel Studiosi, som tilstæde vare, vide at referere, da begierte Hr. Politimester af Rectore magnifico og Consistorio, at de vilde lade sig denne Sag være angelegen med at inqvirere om samme Studenteres Formastelse, at han kunde blive anseet Andre til Exempel."

Ottende Dag derefter foretoges Sagen, hvorom i Acterne forekommer Følgende:

D. 23de October: „Rector magnificus, efter Etatsraad og Politimesters O. Rømers forrige Consistorii Dag indførte Begiering, at der maatte skee Inqvisition efter Nordrups Prædiken, som i næstforegaaende Consistorii Act findes indført, berettede at have havt bemeldte Hans Nordrup for sig og inqvireret om alt hvis man vidste om samme Præ-

diken, da han nok meeste Parten vedstod Ordene, men ikke vilde have dem saadan forstanden, og da Rector havde begiert af ham hans Prædiken, havde han svaret, at han ikke havde samme Prædiken skreven, beraabendes sig paa alle de der kiendte ham, at det var ikke hans Maneer at skrive sin Prædiken; hvorfore Rector nu havde ladet ham indstævne for Consistorio og svare til hvis Spørgsmaal, som hannem derfore for Retten kunde giøres; herpaa blev H. R. indkaldet, som fremkom for Retten, og efter anden foregaaende Formaning blev adspurgt":

„Qvæst. 1. Om han ikke havde sagt i sin Prædiken Søndagen d. 19de Dominica Trinitatis om Eftermiddagen i Trinitatis Kirke, at Moses var Guds egen beskikkede Politimester og allegeret en locum af Deuter. XIII. hvorledes skulde handles med Affald fra Religionen, hvorpaa han svarede Ja. Qv. 2. Rector tilspurgte hannem atter, om han ikke havde sagt, nu gaaer det anderledes til, et løs Rygte er Angiveren, egne Passioner ere Dommere og for Resten staaer Retten i Spydstagen, hvortil han svarede, at han nævnte det ikke saa, at det var nu, men at hvor det saaledes gik til, der er en slet Politie. Qv. 3. Om han ikke talte om en ung Studentere, som heed Timotheus, en ung Theologiæ Studiosus, som havde et godt Testimonium, og en berømmelig Attestats beskreven, at han var med Paulo paa Reisen paa en Søndag, hvilket han vedstod sig at have sagt. Qv. 4. Om han ikke har sagt, at samme Paulus og Timotheus komme ved en Flod uden for Staden, hvor de bleve angrebne af Høvedsmændene, hvortil han svarede Ja. Qv. 5. Om han ikke har sagt, at Magistraten lod dem føre paa Raadstuen og rev Klæderne af dem og befalede, at man skulde hudstryge og kaste dem i Fængsel, hvortil han svarede Ja. Qv. 6. Og

at Sluttermanden, som skulde tage vare paa dennem, saae dem an for to smukke unge Mennesker, der intet ondt havde giordt, og han tog dem ind i sit Huus og tog dem til Bords ɪc., hvortil han svarede Ja, undtagen de Ord, de smukke unge Mennesker. Qv. 7. Om han ikke havde sagt, at Høvedsmændene sendte deres Politiebetiente, som man kalder dem hos Os, eller efter Ordets Bemærkelse i Sproget, Bøddelknægte til Sluttermanden, at han skulde slippe dem løs, hvortil han svarede, at han havde sagt det. Qv. 8. Om han ikke havde talt om Susanna, som blev beskyldt af tvende arrige Skalke for Horerie, og at en liden prophetiske Dreng bandt Munden paa dem ved et Spørgsmaal og saaledes confunderede dem, hvortil han svarede Ja, sig det at have sagt. Qv. 9. Om han ikke lagde dette endeligen til, at de som beskyldte andre for Kietterie, skulde see til, at de ikke selv vare Kiettere, hvortil Nordrup svarede, at det var en Ting han kunde vedstaae, som han dog ikke havde sagt."

„Efterat Nordrup var udvüst, gik samtlige Professorum Tanke ud derpaa, saasom man nu efter Hr. Politimesters Begiering havde forrettet en Inqvisitionsact imod Nordrup angaaende de beskyldede Ord i hans Prædiken, saa skulde denne Inqvisition med hans Svar communiceres Hr. Etatsraad og Politimester Hr. Ole Rømer, hvad videre derudi han vilde foretage imod H. Nordrup, saasom H. Nordrup blev bestandig derved, at hans Meening var ikke, saa som han beskyldtes. Herpaa blev H. Nordrup indkaldet, og befalet at blive tilstæde indtil Sagens Udbrag."

Hvad senere i denne Sag er foretaget, vides ikke; uden Tvivl har Politimesteren fundet, at der efter den Forklaring Nordrup stadigen vedblev at give Udtrykkene i sin Prædiken, intet var derved at giøre, og har derfor ladet

Sagen falde hen; i Consistorium findes heller intet ydberligere derom at være forhandlet.

Imidlertid kan man, efter slige Præcedentser, ei undre sig over, at næsten 20 Aar hengik, inden Nordrup kunde opnaae geistlig Beforbring, hvortil hans med Hæder aflagte akademiske Prøver og hans erkiendte gode Hoved[95]) forøvrigt kunde have givet ham Krav. Hans Forhold ved nysnævnte Leilighed, hans Rye (ifølge en samtidig Optegnelse) som „en liderlig Person, en Spiller og Drikkebroder" og hans hensynsløse Brug eller rettere Misbrug af en maaskee ei ganske uheldig poetisk Aare, saavel til hyppige Vers af et temmelig fescenninsk Indhold, rigtig nok efter Tidens Smag, som endog til Pasqviller paa betydende samtidige Personligheder[96]), kunde i denne Henseende ei andet end være ham til Hinder. En rimet Ansøgning fra 1715 til Obersecretair Ditl. Wibe om Præstekald[97]) havde derfor ikke nogen Virkning. Først efter 10 Aars Forløb var det maaskee hans Færdighed i den af Holberg saa ofte bespottede Leilighedspoesie[98]), og et vist dermed forbundet Selskabstalent, der endelig banede ham Vei til det Præstekald, hans for 35 Aar siden afdøde Fader havde havt, og hvorefter han selv førte Navn, Nordrup og Farringløse i Siælland,

---

95) „Et Under i sin Tid ved Universitetet, formedelst sit hurtige Hoved"; Rhodes Saml. til Lollands og Falsters Hist. I. S. 553.

96) F. Ex. Oversecretair Møinichen, O. Rømer, Prof. Græcæ P. Winding, de theologiske Professorer H. Wandal, H. Bartholin og Trellund; de to sidste beskyldte han for Bestikkelser.

97) Rahbeks og Nyerups Bidrag til dske Digtek. Hist. IV. S. 337. Fra samme Aar haves hans Arevers til Løvenørn.

98) Saaledes skal ogsaa den lærde Versemager Tychonius 1702 have erholdt Skive Sognekald, som Følge, deels af en rimet Ansøgning, deels af et Vers til Friderich IV. Fødselsdag; s. hans Levnet foran Giessings Tychoniana.

hvorpaa Chr. Carl Gabel til Giesegaard, Spanager og Ottestrup, Amtmand over Riberhuusamt, under 28de December 1725 gav ham Kaldsbrev; ligesom allerede næste Aar d. 1ste Marts Exspectance paa Thorebye-Kald paa Lolland, hvilket han i A. 1747 tiltraadte[99]).

Som Præst fortsatte han sin rimende Virksomhed, skiøndt forholdsviis kun faa af hans Arbeider ere udkomne ved Trykken[100]). Det sidste, der kiendes, var et Vers i Anledning af Kongens Salving 1747, hvori han angreb adskillige Misbrug, dadlede Adelens Patronatsret og den danske Adel i Almindelighed, klagede over Reductionen af alt for mange Latinskoler, spottede med de pietistiske Bevægelser, og endelig yttrede sig alt for dristigt om fremmede Magters Politik. Gram, hvis Betænkning blev indhentet af Overhofmarschal A. G. Moltke, fandt heri en „besynderlig og en geistlig Mand ganske uanstændig Frihed i at satyrisere over Høie og Lave", fraraadte Versets Trykning, og indstillede, at, i Henhold til Danske Lov 2—7—7,8. Biskoppen maatte erholde „Befaling at indkalde Autor for sig og udi tvende Præsters Overværelse „straffe og forholde ham, hvor usømmelig og for hans Em-

99) Ifølge Rhodes Samling I. S. 553—55, skal han være bleven Cabinetspræst hos Gabel og være forfremmet til Vetterslev Kald ved Ringsted, hvilket sidste dog maa være en Misforstaaelse; nogle Anecdoter om hans plumpe Vers og Opførsel ere her meddeelte.

100) Et Vers af ham ved Kronprindsens (Frid. V.) Formæling findes i den under Titel: „Danmarks Glæde og Engellands Fornøielse" udkomne Samling; jfr. Danske Digtekunst under Frid. V. S. 205. Tidligere haves trykt af ham: et kort Jubelvers, d. 7. Nov. 1717 (Wielandtske Miscellanea VI. S. 127); Forhør og Krigsret over en gammel Rytter ved det amazoniske Regiment, navnlig Cupido (Udv. danske Riim hos Høpfner I. (1728) S. 30—47); Vers til Løvenørn 1715 (Lüxdorphske Saml. af smukke danske Vers I. 1742, S. 48). Desuagtet forekommer han hverken hos Worm eller Nyerup.

„bede ganske uanstændig saadan hans Adfærd og Skrivemaade „havde været“ [101]). Fra den Tid er intet bekiendt om eller af ham; han døde 1750.

IX.

Bidrag til Holbergs Characteristik.
Af en Samtidig.

Een af Norges ædleste Patrioter og lærdeste Mænd i det forrige Aarhundrede var Carl Deichman, anden Søn af den, under Friderich den 4des Regiering, navnkundige Bisskop Bartholomæus Deichman, hvis mandlige Affkom uddøde med ham. Han var født i Aarhundredets Begyndelse [102]) og fulgte formodentligen med Faderen, da denne i A. 1712 blev Bisskop i Christiania. Hvor han har modtaget sin første literære Dannelse, vides ikke; det maa endog ansees for uvist, om han nogensinde har studeret her ved Universitetet; i det mindste findes hans Navn ikke i Universitetsmatrikelen for de Aar, i hvilke det rimeligviis der maatte søges. Den første Efterretning om ham er fra Aaret 1726, da han, i Anerkiendelse af Faderens Fortienester, blev optaget blandt de Kongelige Pager og under 16de April (Dronn. Anna Sophias Fødselsdag) beskikket til Hofjunker. Samme Aar udfærdigedes

101) J. K. Høst, Politik og Historie II. S. 356—69.

102) Ifølge Nyerups Forfatterlexicon skal han være født A. 1700 i Odense, altsaa i den korte Tid Faderen der var Stiftsprovst; men er hans ældre Broder, Generalmajor Peder D., født omtrent 1703 (i Høpfners Avis 1766 No. 157, angives han nemlig ved sin Død d. A. at have været 63 Aar gammel), maa Carl D. have været yngre. I de korte Personalia om ham foran Catalogen over hans Samlinger, siges han, ved sin Død 1780, at have opnaaet en Alder af henimod 80 Aar, da han døde 1780.

ham under 7de Juni et Pas til en Udenlandsreise, nærmest for at gjøre sig bekjendt med Bergvæsenet[103]. Hvor denne Reise er gaaet hen, eller hvor længe den har varet, vides heller ikke; men ved Kongens fire Aar senere paafølgende Død og hans Faders Unaade hos den nye Regiering, ophørte hans Stilling ved Hoffet. Derimod skal han være bleven ansat som Auscultant i Bergværks-Directoriet paa Kongsberg[104]; og, under Christian d. 6tes Ophold her, blev han d. 29de Juni 1735, udnævnt til virkelig Canceliiraad og Assessor i Over-Hofretten. Fra denne Post synes han, efter faa Aars Forløb, uden Tvivl efter egen Ansøgning, at være bleven entlediget; han forekommer sidste Gang i Statscalenderen for 1738. I Aaret 1734 havde han, med sine to Brødre, tilkjøbt sig Andeel i Fossum-Jernværk, hvori deres Fader ogsaa i nogen Tid havde været Interessent; men de overlode den igien 1739 til en af Medeierne[105]; han selv skal senere have havt Andeel i flere Jernværker. Da han, uden nogensomhelst offentlig Stilling, forblev ugift, saae han, allerede i en Alder af nogle og tredive Aar, sit fra Ungdommen af nærede Ønske opfyldt, i uforstyrret Ro at kunne hellige sine Dage til boglige Kunster og til en Virksomhed, som passede for hans Evner og Tilbøielighed. Den største Deel af sit Liv tilbragte han i Porsgrund, ved sin personlige Characteer, sin selskabelige Omgang og sine mangesidige Kundskaber agtet og elsket af Alle, som nærmede sig ham. Her døde han d. 21de April 1780.

---

103) I Reisepasset kaldes han Nobilis aulæ nostræ (i Overskriften: „Hofjunker); han siges der, rerum exoticarum et præcipue ad metalla et fodinas spectantium acqvirendæ cognitionis gratia iter in exteras regiones meditari. (Siellandske aabne Breve.)

104) I denne Anledning eller formedelst en Sygdom, var det maaskee, at han i A. 1732 var i Kiøbenhavn; Suhms Levnet af Nyerup S. 324.

105) Krafts Norges Beskrivelse III. S. 63.

De physiske Videnskaber, navnligen Mineralogie og Bergvidenskab, vare hans egentlige Hovedfag; tillige besad han grundige Indsigter i den nordiske Historie, især Personalhistorien, var vel bevandret i Literærhistorien og overhoved vel ikke aldeles fremmed i noget Videnskabsfag. Hans Lærdom mødte ogsaa i Danmark fortient Anerkiendelse. Af det Kongl. danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring blev han Medlem 1750[106]); af Videnskabernes Selskab 1758, proponeret af Præsidenten selv, O. Thott[107]). Med Gram, Langebek, Suhm, Hielmstierne, Klevenfeld, Schøning og Fl. stod han i stadig Brevverling. Men, som med Flere af vore udmærkede Lærde er Tilfældet, intet større og selvstændigt Værk haves fra hans Haand; kun enkelte Afhandlinger, hvortil han var opfordret ved ydre Anledninger[108]). Mærkeligt, at Stilen og Foredraget i hans ved Sagkundskab og Grundighed fortrinlige Arbeider i saa høi Grad mangler Smag og Correction[109]).

Med al den Agtelse og Hengivenhed som Deichmans Lær-

106) Langebekiana S. 76.

107) Molbech, Vidensk. S. Historie S. 523.

108) Disse nævnes i Nyerups Forfatterlexicon, tilligemed hans Breve til Langebek og Suhm; Brevet til den Sidste, der indeholder saa mange interessante Oplysninger til Torfæi Levnet, til Calligraphiens Historie m. m., er skrevet 3 Maaneder før hans Død (Suhms Levnet af Nyerup S. 311—32). Hertil kommer endnu hans Beretning om Striden imellem Langebek og Pontoppidan, meddeelt i Engelstofts Universitets- og Skoleannaler, 1806, S. 279—93; den i flere Henseender mærkelige „Fortale" (9de Juni 1779) om hans Samlinger, deres Bestemmelse m. m., foran den trykte Catalog S. XXI—XXXI; samt hans Faders Levnet, i Haandskrift, hvoraf et Udtog gaves i Iris og Hebe 1809 I. S. 65—84, og som fuldstændigere er benyttet af J. Møller til Barth. Deichmans Biographie i Mnemosyne I.

109) Han havde i denne Henseende Lighed med hans samtidige Landsmand, den af sit Fædreland ogsaa fortiente Christopher Hammer, og maaskee med flere norske Forfattere fra den Tid.

dom og Personlighed skaffede ham hos Samtiden, vilde hans Navn dog neppe indtil vore Dage have vedligeholdt sig i hans Landsmænds Erindring, dersom det ikke var knyttet til et offentligt og fortienstfuldt Institut. Bisskop Deichman havde eiet den største private Bogsamling, som vel nogensinde har existeret i Norge, hvilken efter hans Død blev solgt ved Auction i Christiania [110]. Her har Sønnen maaskee lagt den første Grund til sin egen Bogsamling, som han i sit følgende Liv forøgede med hvad der forekom ham, fornemmeligen „henhørende til den danske og norske Historie, Lovkyndighed, nogle philologiske (Skrifter) og endelig i Natur-Historien“ [111]. Denne hele Samling, tilligemed hans Naturalier, Mynter m. m. samt en Capital af 2000 Rdl. skienkede han ved Testament af 28de Februar 1780, til Indretning af et Bibliothek i Christiania, som, før Universitetets Stiftelse, var det eneste offentlig i Norges Hovedstad [112].

Ligesom Lüxdorph, Temler og flere ældre lærde Bibliophiler, har Deichman forsynet mange af sine Bøger

---

110) Efterretninger om det st. kgl. Bibliothek, 2. Udg. S. 133—34.

111) Fort. til Catalogen over Deichmans Samlinger S. XXI.

112) Testamentet med derved foranledigede Rescripter findes i den norske Regierings Udgave af Norske Stiftelser I. S. 710—16. Bibliothekets første Lokale var i den Kgl. Hofrets Gaard; senere er det forflyttet til Latinskolens Bygning. Det blev indviet til offentligt Brug ved en Tale af Bisskop Schmidt d. 12te Januar 1785; i hvilken Anledning den daværende Bibliothekar, Conrector Jac. Rosted, udgav som Indbydelsesskrift en „philosophisk Afhandling om borgerlig Fortieneste“. Nogle Aar efter udkom en Catalog derover, under Titel: Cancelliraad Carl Deichmans Samlinger af Bøger, Naturalier, Mynter med mere skiænket til offentlig Brug i Christiania. Christiania 1790. 4. 464 SS. Fortalen af Dr. med. Landphysicus J. Møller indeholder nogle Personalia om D. samt Aktstykker angaaende Donationen. Bogsamlingen udgiorde ialt 6069 Bind trykte Bøger og 261 Haandskrifter.

med „lærde Anmærkninger og literære Anecdoter" (Fort. til Catal. S. VII.). Hvor ønskeligt, at En af Norges Litteratorer vilde samle og udgive disse, tilligemed et Udvalg af hans lærde Brevvexling, som et Sidestykke til vore Lüxdorphiana og Langebekiana [113])! Blandt de Bøger, som han paa denne Maade har beriget med Noticer og Tillæg, kan man tænke sig, at Worms Lexicon over lærde Mænd ei har været det ringest udstyrede. Her findes bl. A. de udførlige Optegnelser om Holberg, som tidligere ere aftrykte af J. C. Berg i „Budstikken" III. Col. 205 fg. Men da dette Ugeskrift, som selv i Norge er sieldent, kun er lidet kiendt her i Landet, og da Udgiveren desuden ei noksom har taget Hensyn til Forfatterens eiendommelige Sprogbrug, meddeles de her efter en paalidelig Afskrift, der skyldes nærværende Forf. lærde, høitagtede Ven, Hr. Rigsarkivar Chr. Lange, R. af D. Indeholde nu disse Optegnelser end ikke mange nye Kiendsgierninger henhørende til Holbergs Liv og Virksomhed, spores end hist og her en Hukommelsesfeil, saa erholde dog ældre Kilders Vidnesbyrd en forøget Vægt, ved at bekræftes af en Samtidig, som baade har kiendt Holberg personlig og har havt Leilighed til at erfare meget om ham af Andre. I det Hele kunne de vel ansees som en Udtalelse af Samtidens Dom; her have de tillige givet Anledning til en og anden Oplysning og Berigtigelse.

---

113) Bidrag dertil vilde uden Tvivl findes i den, i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie II. S. 508 omtalte af D. selv skrevne Foliant, indeholdende Udkast til Levnetsbeskrivelser, hans lærde Brevvexling m. m.; ogsaa i det herværende store Kgl. Bibliothek forefindes Breve fra ham til Gram, Langebek, og Fl.

Holberg. Naar denne Mands Fortjenester skal sættes i sit rette Lys, bør man betragte de Tider før og i hvilke han levede. Vel havde adskillige Patrioter ladet sig være angelegen at dyrke det danske Sprog allerede før den Tid; imidlertid finder man neppe taalelig Dansk i de fleste Skrifter. De fleste enten betjente sig af mange fremmede Ord, forvendte Constructioner, vilde lempe det efter det Latinske eller Tydske. Det eneste i nogle Prøver af dansk Poesie og nogenledes Dansk i gudelige Skrifter, ingen vovede at skrive i andre Materier; tilmed var liden Afgang paa danske Skrifter. Aarsagen: at Sproget blev alene brugt i et lidet Land, eller af et lidet talrigt Folk, og ikke derudenfor; men den fornemste Aarsag, at en Mængde Fremmede blev indbragt i Landet, især efter Souverainiteten, baade ved Hoffet, i Collegierne, men især i den militære Etat. Det tydske Sprog fik da saadan Overhaand, at der Intet blev talt andet i de fornemste Selskaber, ja de fleste, som i lang Tid havde været i Landet, kunde neppe et ret dansk Ord, og, om de end kunde, skammede sig ved at tale det ret, ja ligesom spottede dermed. Til fornemme Folks Børn toges fremmede Hofmestere, Françoiser [114]. Nationen selv troede det skulde saa være, lærte Tydsk og Fransk, og forglemte deres Modersmaal. Foragten gik fra Sproget til Nationen; ingen værre end mange uværdige Fremmede, som gjalt intet hjemme hos sig selv, men ansaae sig yppermere (!) end Landets Egne. Iblandt nogle gode, bleve indbragt en Mængde enten uduelige Bøger, saavel franske som tydske, eller opkogte Materier. Dette saae Holberg, som en redelig Patriot, blev nidkjær, og rørt af den Foragt, som baade Sproget og Nationen leed.[a] Han begyndte da strax at prøve, hvorvidt det

---

114) Herom s. Holbergiana ved Boye III. S. 166—67; jfr. ovenfor Anm. 21. 22.

vilde lykkes, gjorde Begyndelse med et Compendium af de europæiske Historier, med et Anhang(b) dertil, med en Introduction til Natur- og Folkeretten. Det sidste blev liggende.(c) Strax efter udkom Høyers dänemarkische Geschichte hvorudi han noget uforsigtig taxerede sine Forgjængere, og nogle af de danske Historieskrivere, hvorudi Holberg blev indlemmet. Ingen maa nægte, at Høyers jo var det bedste Compendium, man da havde, og endnu beholder sin Priis [115]). Holberg havde nok ret, at han ingen dansk Historie havde skrevet, men snarere en universel og derfore ikke burde være regnet blandt de Førstes Tal, men man troede han tog sig dette for nær og ikke nok skaanede Autor eller Skriftet, som i sig selv var meget vel udarbeidet. Trolig han var opbragt af den foromtalte Foragt Nationen laa under, ellers maa man tilstaa han ved mange Leiligheder ikke sparede Høyer; om dertil har været anden Aarsag vides ikke.

Holberg vedblev at skrive Dansk, han prøvede hvorledes det vilde lykkes for ham i bunden Stiil, gjorde Begyndelse med et Stykke af Juvenalis.(d) Allerede mærkede man, han var oplagt til det Satyriske. Endelig kom hans Peder Paars for Lyset, og i Imitation af andre berømte Poeter, af en ringe Materie fik (han) Leilighed at vise sin Geist i sin fulde Styrke og i sin naturlige Frihed. Man kan ikke noksom undre sig over hans frugtbare Geist, som har vidst at indlemme saa mange forunderlige Materier, krydret med bidende Salt, og hvor latterlig han har forestillet mangen en Sag, som ellers blev saa alvorlig behandlet. Intet Skrift har i disse Lande

115) „Med alle sine Urigtigheder og alt for store Korthed, dog en god Haandbog"; Suhms saml. Skrifter IX. S. 98. jfr. Efterretn. om det store kgl. Bibliothek 2. Udg. S. 117; Schlegels Gesch. Christ. IV. I. Einl. S. 22.

og i faa andre gjort saamegen Opsigt og med saa stor Begjærlighed bleven læst af Høie og Lave, af alle Stænder. Den Ene troede at finde den Anden afmalet, enhver har faaet sit Stykke, de Lærde saavelsom de Militaire. Manden var en stor Hader af alt det som var affecteret. Han har derfor forfulgt Pedanteri til det yderste, men med saamegen Lystighed, at de, som bleve trufne, fandt endog selv Behag derudi; ved Leilighed sparer han ikke Naboerne paa søndre Kant. Med faa Ord: Nationen blev ligesom henrykt. Bogen var i hver Mands Hænder, og Peder Paars i alles Minde. De Fremmede, som til den Tid neppe havde kiget i en dansk Bog, eller kunde læse dansk, bleve begjærlige at vide Indholden. Adskillige begyndte da at lære Sproget. Jeg kan vidne at nogle, som tilforn neppe forstod ret dansk, eller læste noget dansk Skrift, ikke alene med stor Begjærlighed læste Skriftet, men endog næsten kunde Bogen udenad. I Særdeleshed vandt Skriftet megen Yndest hos vore Naboer de Svenske. Man kan altsaa med god Grund regne en ny Epoche fra den Tid af i vores danske Sprog, da denne Bog gjorde, at Sproget blev mere bekjendt, og derfor lagt mere Vind paa. Ikke desto mindre fandtes der dem, som havde meget at udsætte derpaa, men da de vare af ingen Anseelse eller af noget mægtigt Omfang, blev derpaa ei reflecteret. Ilde at en Rostgaard opholdt sig over, at Anholt, som han eiede, blev anseet som den fornemste Skueplads, hvor Peder Paars's mærkeligste Bedrifter skedte. Noget maa være angivet om Skriftet; thi det skal efter kongl. Befaling være examineret, men befundet ganske uskyldigt.(e) Det bliver unødvendig at melde noget om danske Comedier i fordum Tid. I de senere Tider blev opført endeel franske Comedier af en fransk Bande, iblandt hvilke en Montaigu med Kone og Datter vare de fornemste og Pilois. Du Buisson havde Directionen. Da Holberg

havde tilvundet sig en almindelig Yndest og Anseelse formedelst hans Peder Paars, troede Adskillige han maatte være bequem til at udarbeide danske Comedier; han lod sig dertil overtale, og troes Grev Daneskjold Samsøe den ældre var een af dem, som fornemmelig formaaede ham dertil. Hvorledes dette lykkedes ham er alt for vel bekjendt, saavelsom, hvad der tildrog sig med ham og Justitsraad Paulli, der forandrede Kandestøberen. De danske Comedier varede indtil 1727. Tilskuerne bleve omsider lunkne, og Tallet formindskedes efterhaanden, saa de ikke mere kunde soutenere sig; følgelig Entrepreneurerne geraadet i Gjæld.(f) Dette Anledningen til den danske Comedies Ligfærd, eller Begravelse, som dog ikke blev trykt før mange Aar derefter, i sig selv et lystigt Stykke, og mange artige Indfald.(g) Den rette Aarsag siges ellers at have været, at da Kong Fred. 4. besluttede for det meste at nedrive det gamle Slot, begav Hoffet sig fra Residentsen, og opholdt sig et ganske Aar paa de andre Slotte, hvorudover de fornemste Tilskuere savnedes[116]. Men da Slottet 1728 var bleven færdig, og et eget Theatrum for de danske Comedier der sammestedes indrettet, blev samme Skueplads aabnet for den første Gang den 16. April 1728 paa Dronningens Fødselsdag, med en Prologue, indrettet efter denne Forandring, som jeg ikke troer er skrevet af Holberg[117]. Han var paa de Tider i saadan Anseelse at Fremmede vare endog begjærlige for at see ham. Der har været ligesom et nationalt Had og Misundelse, mellem vore Naboer og os fra lang Tid af, endog mellem de Lærde paa begge Sider, og

---

116) Hvorledes Slottets Ombygning (1725—27) indvirkede paa de danske Skuespil s. Overskou, Danske Skueplads I. S. 232. 236.

117) Denne Prolog af Skuespilleren J. R. Ulsøe er optrykt hos Overskou S. 234—46.

neppe troer jeg at noget dansk Skrift (der) tilforn havde vundet noget Bifald. Men hvo veed ikke, hvorledes Peder Paars, og de danske Comedier bleve modtagne, og hvilken Ære Manden erhvervede sig; en Dalin fik Navn af den Svenske Holberg, en Ære for begge; og erindrer, da jeg 1773 reiste gjennem Sverrige, at en Magistrats-Person, som havde været deputeret til Rigsdagen, og var hjemkommen, fortalte hvorledes de danske Comedier bleve opførte i Stokholm og saadant Tilløb af Tilskuere at de fortrængte hinanden, og hvorledes Nationen var indtagen deraf, tilstod at man havde begyndt paa svenske Comedier, men at det ikke vilde lykkes. Peder Paars kunde han udenad, og udfrittede mig om alt hvad jeg kunde vide om Holberg, saa begjærlig var han for at kjende denne Mand.(b)

Hvad han siden har præsteret i saa mange andre Materier er for vel bekjendt, og hvorledes han som en Proteus kunde forvandle sig i adskillige Skikkelser, og hvor heldig han har været fast udi alt, hvad han lagde Haanden paa. Hans danske Historie bliver altid i sin Værd, og fast den Eneste, der har givet Historien sin rette Form; hverken sagt formeget eller forlidet, en pyntelig historisk Stiil, grundige Bedømmelser, saa upartisk som mulig var, giver sande Characterer. Om et og andet siden den Tid er bedre oplyst, er intet Under, (derved) at de senere have havt Tilgang til Adskilligt, som ham dengang var nægtet. Archenholz er dog ikke fornøiet med den Dronning Christina af Ham givne Character. Men de fleste af Skjønsomhed og Smag har dømt det samme som Holberg, om denne selsomme Dronning. Archenholz les mémoires de Christine er i sig selv et curieus Skrift, og indblander mange rare Efterretninger. Men det havde været vel om Archenholz ikke havde paataget sig at skrive en Panegyricum, og forgylde alle hendes Gjerninger; tilmed fører han Krig med alle dem, som have

anført det mindste mod denne Dronning. Der kunde siges, man burde skaane de kronede Hoveder, men Holberg kunde ikke undgaae at taxere denne Dronnings Opførsel mod Danmark, tilmed gav hun sig selv blot ved sin Abdication. Holberg har forsvaret sig moderate, og med gyldige raisons. Da derimod Archenholz og hans Correspondent ikke sømmelig have opført sig i deres Besvarelser, hvorudi de søge at fornedre Manden og betage ham hans velfortjente Berømmelse(i). De laane endog et af den bekjendte de la Beaumelles Udtryk, naar han siger at de Kræsne og Lækre laste hos ham de nedrige og gemene Indfald, og det grove Salt, som alene pirrer den gemene Mands Gane, at han ikke har le ton de la bonne compagnie, opholder sig alene ved de Nedrige, og skaaner de Høiere etc. Archenholz har maattet modtage samme, da han beder at les gens du bon ton vil lægge hans Skrift tilside (?). Vil nogen vide hvad le bon ton vil sige, kan han finde det i en af de Dialoger, som følge med den franske Oversættelse af Littletons Dialoger. Voltaire og flere have det samme at sige paa Moliere, at han har formeget at bestille med nedrige Characterer. Hvad Holberg angaar, da har han selv grundig svaret til dette(k). Manden var og for skjønsom i et lidet Land, og af en liden Cirkel at befatte sig med de Mægtige, det overlod han de større Helte: Aude aliqvid brevibus Gyaris et carcere dignum[118]). Han har dog her og der været dristig nok til at sige de Store adskillige Sandheder, og undsaae sig ikke for at give en bidende Beskrivelse over en Hofmand[119]). Jeg har tilforn sagt, at Holberg

118) Juvenal I. S. 73; tilføies: si vis esse aliquis; ɔ: „Vov noget, som fortiener Forviisning til Gyarus eller Fængsel, dersom du vil opnaae noget stort." Gyarus, en Øe i det Ægæiske Hav, var under de romerske Keisere et Forviisningssted.

119) „Beskrivelse over en Hofmand", i Moralske Tanker II. S. 564—71. (jfr. Epistler I. No. 12). Til de neden anførte svenske Oversæt-

giorde ikkun en maadelig Figur i Selskab, var contrair, vidste ikke at skikke sig, derimod klædde han sig altid vel[120]).

Efterat denne Mand havde opnaaet den største Ære og Anseelse, opkom en saakaldet finere Smag, det danske Sprog fik en anden Skikkelse, herlige Prøver bleve aflagte saavel i Poesie som i

telser af Holbergske Skrifter kan ogsaa føies følgende her ubekiendte Oversættelse af dette lille Stykke; „Beskrifning öfwer en Håf-Man, af „Baron Ludvig Hollberg, Libr. IV. Epigramm. 81. Est animal „timidum, tumidum, lepidum, tepidumque, Ens sapiens, demens, „dans, data moxqve rogans etc. Stockholm. Tryckt uti Kongl. Finska „Boktryckeriet, hos Johan Arvid Carlbohm. 1770. 4. 8 SS.; efter Meddelelse af den lærde Kiender af sit Fædrelands Litteratur, Hr. Bibliothek-Amanuensis G. E. Klemming i Stokholm. Maaskee er det dengang udkommet som politisk Leilighedsskrift.

120) Om den Dragt, hvori Holberg pleiede at vise sig, om hans Oeconomie og øvrige Levemaade taler han selv paa flere Steder i Epistlerne, især I. No. 51, III. No. 188, IV. No. 393, V. S. 31; Levnet S. 239; Fort. til Satirerne (m. poet. Skr.) S. 117—18; jfr. hvad Scheibe, efter eget Kiendskab, har meddeelt i P. Paars paa Tydsk, S. XCV—XCVII. Med Hensyn til hans ydre Holdning og selskabelige Character har Deichmann anstillet følgende for ham ikke fordeelagtige Sammenligning med Gram, i sit Tillæg til Artikelen om denne i Worms Lexicon: „Gram sluttede sig aldrig inde for at passe paa sine Studeringer og „andre Embedsforretninger; hans Dør stod aaben for Enhver, saa man „maa høiligen forundre sig over, han kunde blive saadant et Lys, hvor„for han agtedes, ei allene hiemme, men endog af Fremmede, uagtet „han aldrig havde sat sin Fod uden for Fædrenelandet, og var meget „behagelig og artig i Omgængelse, saa man ikke kan undre sig over, „at han saa meget søgtes. Holberg derimod, som havde giort vidt„løftige Reiser og stændig havde lystige Materier under Hænder og „forlystet Publikum med hans Sindrighed, var intet mindre end be„hagelig i Selskab, og havde ikke den bedste Levemaade. De vare „mere pares quam similes." Da den svenske Litterator Giørwell i Holbergs sidste Levetid var i Kiøbenhavn, vilde han have besøgt ham, men, da han intet egentligt Ærinde havde til ham, raadte man ham derfra; Holberg var dengang allerede gammel, „nog kraslig och swår at få tala med"; Bref om blandade Ämnen (Stockh. 1754) 3die St. 9. Br.

Veltalenhed, den danske Stiil blev meget forbedret, man udmynstrede mange fremmede Ord, nogle gik for vidt, enten at oversætte adskillige tydske Termini eller Bøger efter det Franske. Holberg blev sat tilside, man fandt Afsmag i hans Skrifter; ikke destomindre vedblev han at skrive; han blev ophøiet til Baron; han siger selv at fra den Tid af forekom det ham som man ikke mere fandt Behag i hans Skrifter. Maaskee, havde Manden ikke modtaget dette Ærestrin, han af mange havde bleven høiere anseet, især man troede han havde vedblevet sin forrige Tænkemaade, som ikke higede efter Titler og Rang (l). Endnu bedre han i Tide havde holdt op med at skrive, især med hans Breve, hvorudi man dog finder samme Geist i nogle, men vistnok mange intetsigende, og i en stor Deel en Hoben Gjentagelser (m). Lykkelig den som veed at retirere sig i Tide og forlade Skuepladsen, naar man har opnaaet en vis Tidspunct. Han overlevede altsaa sin forrige Anseelse[121]). Han gjorde sig ingen Umage for at vinde de Mægtigstes Yndest, vidste ikke at smigre; han dedicerede ikke Skrifter til nogen, uden hans første Bog, og Danmarks og Norges Stat som og hans danske Krønike. De tvende sidste Dedicationer vare saa korte, mavre og tørre, at de snarere ere skrevne efter en Slags Skyldighed, end for at recommendere enten sig selv eller Skrifterne. Alene Dedicationen

121) Jfr. hermed Holbergs egne Yttringer: „Maaskee naar han er død, skal man til Skyer løfte hans Skrifter og ham selv blandt Poeter sætte"; Mog. Andersens Gratulationsvers foran Skiemtedigtene; Mindre poetiske Skrifter S. 130; „maaskee i Graven, naar forraadnet er „hans Krop, maaskee naar ved hans Død al Avind holder op, man slaar „paa anden Streng, i anden Tone spiller"; 3die Satire S. 194. Fem Aar efter hans Død forsvarede J. S. Sneedorf Nationen mod den Beskyldning, at Holberg allerede dengang var mindre agtet her end i Udlandet, navnligen i Sverrig (Breve 1759. 6te Br.).

til Kong Frederik V. synes noget mere pyntet[122]). Aarsagen: Ligesom han i den forrige Regjering ikke blev saameget anseet eller hans Skrifter, efter den Smag, som da herskede; ligesom han var en Hader af det Affecterede, saa gjorde han ei heller

122) Holbergs „første Bog" var hans „Introduction" (1711), der ligesom „Anhanget" (1713) er dediceret til Prinds Christian (VI.), til hvem som Konge han senere dedicerede den første Udgave af Danmarks Historie (1732). Denne Dedication er vistnok baade den korteste fra Forfatterens Haand (knap en Side) og uden synderligt Indhold; men dette kan derimod ikke siges om hans Dedication til K. Friderich IV. af „Dannemarks og Norges Beskrivelse" (1729); Udgaven af 1749 er uden Dedication. Deichmann har her forbigaaet „Moralske Kierne" (1715) dediceret til samme Konge. Den „mere pyntede Dedication" til Friderich V. er af Herodians Oversættelse (1746). Med Hensyn til Udgaverne af „Dannemarks og Norges Beskrivelse" finder en hidtil ikke bemærket Dunkelhed Sted. Holberg skriver nemlig i sit Levnet (S. 235) at der af dette Værk i Løbet af 2 Aar vare udkomne to danske Udgaver og en tydsk Oversættelse; hvilket gjentages af Scheibe i Holbergs Levnet foran Overs. af P. Paars S. LXV. Nu kiendes af Originalen kun to Udgaver fra Forfatterens Tid, nemlig af 1729 og 1749. I den første tydske Oversættelse (1731) nævner Fortalen (d. 24de Sept. 1730) den nyelig udkomne Original; og i Fortalen til anden Oversættelse (1750) siges at Originalen var udkommen for 21 Aar siden. Ifølge Nye Tidd. om lærde Sager 1729 No. 43 (27. October) var Bogen dengang nyelig udkommen. Men allerede i Bibliotheca Lubecensis 1730 S. 338 siges Afsætningen at have været saa stærk, at Forfatteren tænkte paa en ny Udgave; og i Neue Leipz. gel. Zeitungen 1730, S. 101 meldes første Oplag at være udsolgt og af andet Oplag to Alphabeter at være færdige. Endelig skriver Holberg selv i et Brev af 21. Januar 1730 til sin Commissionær i Throndhiem (Moes Tidsskrift for den norske Personalhistorie, Nye Række, 1. H. S. 63) angaaende et Værk, hvoraf han næste Foraar vilde sende Exemplarer til Trondhiem: „De som ieg skikker til Thrundhiem er et nyt Oplag som ieg har ladet trykke denne Vinter med noget Tillægg." Skiøndt dette Værk nu ikke er nærmere betegnet, kan det dog ikke tænkes at have været noget andet, end det her omhandlede; men da et Oplag af dette, mellem 1729 og 1749, ikke existerer, maa H. af en eller anden Grund have holdt det tilbage, og det maa ansees som en hos ham ei usædvanlig Hukommelsesfeil, at han desuagtet nogle Aar senere omtalte det som udkommet.

Væsen af den strænge, suurmulede og skinhellige Gudsfrygt, som da var bleven Mode; og da han oplevede den lykkelige Forandring ved en ny Regjering, som spaaede Rigerne saa meget godt, ogsaa blev vaer en mere Agt for Landets Egne, for Sproget, trolig blev og selv mere anseet: saa blev han saa rørt af dette, at han ikke kunde undlade at vise derover sin store Glæde og Fornøielse[123]). Roger mener at Holberg fornemmelig havde excelleret i Comedien, og at det Genie, han derudi har viist, gjør, at man maa beklage, det han ikke i den store Verden havde lært eller erhvervet sig en mere stræng Kundskab om Anstændighed, etc. Har han da ikke viist, ved sine historiske og moralske Skrifter, at han var ligesaa vel oplagt til det ene, som til det andet? Hvad her ellers forekastes Holberg, det samme har man havt at sige paa en Moliere, Despreaux, Bayle og mange andre, hvis Skrifter dog altid ville beholde deres Værd. Det synes ellers, at han har villet udmærke sig med Tanker og Meninger fra de almindelige vedtagne[124]), og tillige anseet Tingene og Menneskene ikke fra den fordeelagtigste Side, derfor hans

123) I Epistlerne II. Nr. 183 taler Holberg med Velbehag om den mindre stive Etikette der fandt Sted ved Hoffet, under den nye Regiering, og som endog formaaede ham selv til undertiden at indfinde sig der; IV. No. 377 roser han, at de Kongelige Børns Underviisning begyndte paa Dansk. I Dedicationen til Friderich V. foran Herodian (1746), den vidtløftigste Holberg nogensinde har skrevet, ønsker han sig ti Aar yngre, omtaler Kongens Popularitet, og opstiller Mark Aurel som hans Forbillede. I Giørwells Bref om blandade Ämnen 3. St. 9. Br. siges at H. stod i megen Naade baade hos Friderich IV. og Friderich V.

124) Jvfr. ovenfor Anm. 17. Holberg selv siger (Epistler V. S. 12), at han i sine Moralske Tanker „gemeenligen gaar udaf „den alfare Vey, hvorfor de ogsaa foraarsagede fast lige saa mange Bevægelser, som den underjordiske Reyse"; jvfr. Scheibe S. LXXLIV. CLVII. Derfor var det vel ogsaa, at de i Begyndelsen ei maatte udkomme paa Svensk.

Critik ofte urigtig. Saaledes spøger han med Homero og Virgilio, foretrækker Ovidius for den Sidste, en Plinius for Cicero, gjør saa meget Væsen af Petronio(n). I Mangel af Erfarenhed i vore Antiqviteter spøger med Christian 1stes Afkom fra Kong Erik den hellige[125]), skjæmter med det Ord Gjælker, det samme som Gjalkari, som er et bekjendt gammelt Ord, opholder sig over at Raadmænd kaldes Consules, og derimod Borgermestre Proconsules, endskjøndt urigtig: veed man og Aarsagen til det, nemlig at i alle Byer var der Raadmænd, førend der blev Borgermestre, som i Begyndelsen havde med Vægt og Maal (at bestille), og næsten som en Politimester, og da de først vare i Besiddelse af det Ord Consules, bleve Borgermesterne kaldte Proconsules[126]). Han anmærker som noget rart, at en af Kongerne af den oldenburgske Stamme kaldte sig Konge til Norge og Danmark, da han burde vidst af den calmarske Union, at Kongen hver fierde Maaned skulde opholde sig i et af de tre Riger, og i hvilket Rige han udgav Rettebøder etc. tilkom dette Rige Fortrinet[127]). Holberg havde store Gaver til at ridiculere og opvække Latter, vidste heldig at indrette det Comiske, men Spørgsmaal om han tillige vidste, hvad Horatius tillige fordrer, Satyr. Lib. I. X. v. 7: Ergo non satis est, usu diducere rictum auditoris.

---

125) Det er i Danm. Historie II. S. 70, at Holberg benægter Christian d. 1stes (egentlig Christian den andens) Nedstammelse fra Erik d. hellige (jvfr. Lagerbrings Handlingar och Påminnelser i Sw. Hist. I. S. 103—5). Det følgende Sted om Ordet Gialker har Forf. hidtil ei kunnet opdage.

126) Her sigtes til Dannemarks og Norges Beskrivelse S. 734; 3die Oplag S. 589; jvfr. Epistlerne IV. No. 368.

127) Det var ikke nogen af de Oldenborgske Konger, men Christopher af Bayern, om hvem Holberg (Bergens Beskrivelse 1757, S. 225) anfører, som noget mærkeligt, at han i sin Titel foran Breve Norge vedkommende, sætter dette Rige foran de to andre.

(a) Holbergs heldige Bestræbelser for at skabe en national og populær Litteratur, samt hans Fortienester af Modersmaalets Anvendelse i Skrift og Tænkning, ere udviklede af Scheibe i hans Levnet S. 105; J. Møller, danske Historiographies Historie (Skand. Litt. S. Skr. 1809, S. 79—82); Molbech, Vid. Selsk. Hist. S. 7—8; og „det danske Skriftsprogs historiske Udvikling" (Nyt hist. Tidsskrift I. S. 575—82); Thortsen, Hist. Udsigt over den danske Litteratur S. 46—55, og Welhaven Om Holberg (Christiania 1854) S. 13—15. Af ældre Forfatteres Ytringer turde T. Rothes i „Tanker om Kierlighed til Fædrelandet" (1759) S. 179 indeholde en træffende Sandhed: „Var han „bleven fød og opdragen i Videnskabernes, i Konsternes og „Smagens Tempel, da var han bleven større, men han var „ikke bleven vores." Hans Fortienester af vort Sprogs og vor Litteraturs Udvikling har en udmærket Literator skildret med følgende Træk: „En Mand, som havde Mod nok at dyrke „Modersmaalet, saavelsom i Samme at udbrede de almeennyt„tige og behagelige Videnskaber, behøvedes. Denne Mand „maatte være frimodig nok til at møde Fordomme. Han „maatte nøie kiende Sprogets Skiønheder og Mangler, og med „Lempe afhielpe de Sidste, at han ikke, ved paa engang at „danne et ganske nyt Sprog, skulde blive uforstaaelig for dem „han vilde gavne. Han maatte lægge sig efter at kiende Lands„mænds Smag, foreene det nyttige med det behagelige, for at „opvække deres Lyst til at læse et næsten foragtet Sprog, og saa„ledes omsider igien forskaffe dette sin krænkede Borgerrettighed"; Wandal, Jægerspris. Mindesmærker II. S. 133. Mærkeligt, skiøndt ikke uforklarligt, med Hensyn til Begges personlige Forhold, er det, at der i Grams Fort. til A. Bordings poetiske Skrifter (1. Jan. 1736), ved at omtale den danske Litteraturs Tilstand og Sprogets Udvikling paa den Tid, ei

forekommer ringeste Hentydning til den berømte Samtidige, fra hvis Haand man dog allerede dengang havde saa mange betydende Arbeider, baade i Vers og Prosa[128]).

(b) Af disse Holbergs første trykte Arbeider, „Introduction til de europæiske Rigers Historier" (1711), med „Anhang" (1713), haves en udtømmende bibliographisk Beskrivelse i Philipsens ovenfor (S. 338) omtalte Skrift S. 5—30, som tillige har meddelt Fortalerne til begge disse høist sieldne Editiones principes, der ere udeladte i de senere Udgaver, ikke optagne i nogen nyere Samling af Holbergiana, og følgelig næsten kunne ansees som Anekdota.

Da det samme gielder om begge Dedicationerne, som ligeledes oplyse Holbergs tidligste Forfattervirksomhed, og bidrage til at characterisere Tidens Tone og De Lærdes Forhold til Kongehuset, fortiene ogsaa disse paa nye at kiendes efter deres fulde orblydende Indhold. Begge ere stilede til den „Allernaadigste Arve-Prinds og Herre", den tolvaarige Prinds Christian; mueligen ansaae Forfatteren det ikke passende, med sit første Arbeide at nærme sig Kongen selv. Dedicationen af „Introductionen" lyder saaledes: „Jeg fordrister mig her udi „dybeste Underdanighed at presentere Eders Kongel. Høy„hed dette mit første Verk udi den underdanigste Tilliid og „Forsickring, Ed. Kongl. Høyhed icke i Unaade optager, jeg „under Deres Høye Nafn, søger at forskaffe det nogen Gunst „og Anseelse. Derudi finder Ed. Kongl. Høyhed iblandt andet „ogsaa et kort Begreb af de Høylovlige Danske Kongers Be„drifter, med hvilken Berømmelse De haver forestaaet disse

128) En eiendommelig Characteristik af Holbergs videnskabelige Virksomhed i forskiellige Retninger har J. L. Heiberg givet i sin Udsigt over den danske skiønne Litteratur (1831), der desværre kun er trykt som Manuscript.

„Riger, hvorover Gud hafver destineret Ed. Kongel. Høyhed „udi sin Tid at blive en Herfker og Regenter[129]). Af Deres „Høy-priiselige Exempler, og store Kongl. Dyder, kand Eders „Kongl. Høyhed opmuntres til deslige Heroiske Qualiteter, „ligesom Scipio Africanus, i det hand stillede sig den Persiske „Monarch Cyri Manddoms Gierninger for Øyene, den store „Alexander Achillis, og Julius Cæsar igien Alexandri Magni „udødelige Tapperhed. Hvorudover den berømmelige Scipio „altid hafde Xenophontis Skriffter udi Hænderne, effterdi de „handlede om Cyri Bedriffter, og Alexander Magnus Ho- „merum, hvorudi Achillis Tapperhed var afmalet. Jeg vil „bede Gud uden Afladelse, Hand vil lade Ed. Kongl. Høy- „hed opvore fremdeelis udi alle Kongelige Dyder, og altid „opholde Ed. Kongl. Høyhed udi sin Fryct, og den Evangeliske „Sandhed, at Ed. Kongl. Høyhed udi Guds Fryct, Viis- „dom, Mildhed og Tapperhed maa opnaae, og Høypriiseligst „ziire sine Høylofflige Forfædres udødelige Dyder. Jeg be- „faler Eders Kongelige Høyhed den Høyestes Bestier- „melse, og forbliver Eders Kongl. Høyheds allerunder- „danigste Tiener Ludvig Holberg."

Dedicationen foran „Anhanget" meddeles her ligeledes Ord til andet: „Den store Naade Eders Kongel. Høy- „hed beviisede mig for 3 Aar siden, da jeg understod mig at „offerere min Historiske Introduction, opmuntrer mig at „recommendere iligemaade udi Eders Kongl. Høyheds „Allernaadigste Protection dette mit andet Verk, hvilket jeg „Eders Kongl. Høyhed til Nytte haver uddraget af de

129) Af et særskilt „Advertissement" bag i Bogen sees, at der havde mødt Vanskelighed ved Censuren; rimeligviis fordi den indeholdt noget til den nyeste danske Historie (den naaede til 1706), da alt Saadant behøvede speciel Revision og Tilladelse til at blive trykt.

„oprigtigste particulaire Stater[180]) og itzige Seculi Historie, at „Ed. Kongel. Høyhed ogsaa paa sit Fæderne Sprog kand „læse noget af den Materie, som nest Guds Kundskab er saa„dan Stoor Prindz allermeest fornøden at viide. Jeg haver „derudi efterfuldt Samuel Puffendorffs Methode, som „udi Slutningen af enhver Nations Historie afrisser os den „sammes Art og Egenskab, Religion, Interesse, Regiering etc. „og havde gierne efter samme Autors Exempel, villet annec„tere det til min Historiske Introduction, hvis ikke den Sam„ling jeg derover havde giort, var bleven saa vitløftig, at den „ikke vel kunde indsluttes udi et Volumine. Jeg bekiender vel, „at der findes mange, som have skrevet universaliter om samme „Materie tilforn, men at jeg skal understaa mig at raisonnere „saa dristig, da synis mig, faa eller ingen der udi have for„nøyet Publico, saa at udi mine Tanker man kand lære meere „af de faa Blader Puffendorff[181]) har skrevet derom, „end af alle de andre, naar jeg undtager den Europæiske „Herold[182]), som sandelig kunde holdes for et ypperligt „Verk, dersom dets Autor med saa stor Fliid havde skrevet om „alle de andre Riger, som om Tydskland. Hvorom Alting „er, saa veed jeg, at intet saadant er skrevet paa Dansk til„forn, hvilket giver mig den Forhaabning Ebers Kongl. „Høyhed kaster et naadigt Øye dertil. Gud styrke oc op„holde Ebers Kongl. Høyhed: Viidere at tiltage udi alle „Kongelige Dyder, Vor Allernaadigste Herre oc Konge

180) Rimeligviis de statistiske Beskrivelser af europæiske Stater, som under Navn af „Statscabinetter“ omtales i Fortalen til „Anhanget“ og i Polit. Kandestøber V. 6.; jfr. Histor. Antegnelser I. S. 16.

181) Formodentlig hans, under Navnet Sev. de Monzambano udgivne Skrift de statu imperii Germanici.

182) Om dette Værk, der udkom 1686 og 1705 s. Histor. Antegnelser I. S. 13—14.

„samt begge Rigers Undersaatter til Glæde og Fornøyelse, det „ønsker uden Afladelse Evers Kongl. Høyheds min Allernaa„digste Arve-Prindses allerunderdanigste tro Tiener. Ludvig „Holberg"[133]).

Disse to Værker ere de eneste Holbergske af Betydenhed og almindelig Interesse, der ikke ere oversatte i noget andet Sprog; uden Tvivl fordi de fremmede Litteraturer havde lignende Compendier i Overflod.

(c) Holbergs Natur- og Folkeret kom allerførst for Lyset 1715 under følgende Titel: „Ludvig Holbergs mo„ralske Kierne eller Introduction til Naturens og Folkerettens „Kundskab, uddragen af de fornemste Juristers, besynderlig „Grotii, Puffendorfs og Thomasii Skrifter, illustreret med „Exempler af de nordiske Historier og confereret med vore „danske og norske Love, Recesse og Forordninger. Første „Part. Kiøbenhavn, Findes tilkiøbs hos Johan Kruse, og „trykt hos Ove Lynnov 1715." 24. 252 SS. Anden Part — 166 SS.[134]).

Fortalen, hvori bl. a. gives en Udsigt over Naturrettens, som her kaldes den moralske Philosophies Historie, er optaget i alle de følgende Udgaver. Dedicationen til „den Stormægtigste og Høibaarne Fyrste og Herre, Hr. Friderich den Fierde", findes derimod, ligesom af de foregaaende Skrifter, blot i den første Udgave, og da denne nu kun existerer i nogle faa Exemplarer, og Indholdet heller ikke er uden Interesse, fortiener ogsaa den fuldstændig og bogstavret her at optages: „Jeg fordristede

133) Man seer, at Curialstilen endnu paa den Tid var forskiellig fra en senere; den nærmeste Thronarving kaldtes ikke Kronprinds men Arveprinds og benævnedes Allernaadigst ligesom Kongen; imidlertid kaldes han dog Kronprinds i den følgende Dedication af 1715.

134) Ifølge Nyerups Lexicon skal der ogsaa gives Exemplarer med forandret Titelblad og Aarstallet 1716.

„mig allerunderdanigst for nogle Aar siden at offerere Eders „Kong. Majestet eendeel historiske og politiske Bøger, som „jeg havde sammenskrevet Hans Kongl. Høihed Kron„prindsen tilnytte, hvor paa Eders Kong. Majestet „da kastede allernaadigst Reflexion, og, for at encouragere mig „til des større Flittighed, giorde mig til Professor her ved Aca„demiet. Af saadan stoor Kongl. Naade er den naturlige Be„giærlighed, jeg haver at tiene Academiet bleven destomeere „forøget, hvilket jeg, om Gud sparer mig Liv og Hilsen, i „Gierningen skal udviise, og til den Ende, om ikke hvert Aar, „saa dog i det ringeste hvert andet lade see nye Specimina „derpaa, besynderlig udi Historierne, hvortil de stoore og her„lige Seiervindinger, som Gud har givet Eders Kongl. „Majestet frem for sine Forfædre[185]), kunne give mig, saa „vel som andre, een vitløftig Materie. Dette Skrift, som jeg „udi dybeste Underdanighed præsenterer Eders Kongel. „Majestet, er et Systema over Naturens og Folkerettens „Kundskab, confereret med disse Rigers Love, og illustre„ret med moralske Exempler af de nordiske Historier, „hvilket, saa vel som mine andre Skrifter, jeg har skrevet paa „Dansk, at alle, besynderlig de, som ikke forstaa Latin, eller „andre fremmede Sprog, kunne have Nytte deraf. Og, saa „som det handler om Ret og Retfærdighed, saa kand jeg det „til ingen bedre dedicere end til Eders Majestet, hvilken „Gud har begavet med mange stoore Kongel. Dyder, men be„synderlig med pietate & justitia[186]) Gudsfrygt og Retfærdighed.

185) I dette Aar (1715) forefaldt de for den Danske Flaade seirrige Søeslag paa Colberghede i April og ved Rygen i August; samt Rygens Erobring i November.

186) Sigtes her til Kongens Symbolum, da har Holberg forvexlet Faderens og Sønnens; Christian d. 5tes Symbolum var det anførte; Friderich d. 4des var Dominus mihi adjutor.

„Gud holde sin Beskyttelse over Eders Kongl. Majestet „samt det ganske Kongl. Arve-Huus, og fremdeeles lyksaliggiøre „Eders Kongl. Majestets seierrige Vaaben, det ønsker „uden Afladelse Eders Kongl. Majestets min Allernaa„digste Arve Konges og Herres: Allerunderdanigste tro Tiener „og Undersaat Ludvig Holberg".

I det første Brev af sin Autobiographie klagede Forfatteren over at dette Skrift, i det Hele, ikke havde mødt Deeltagelse, skiøndt Naturrettens Studium her maatte ansees for vigtigt, da de danske Retskilder vare saa korte og indskrænkede, at Dommeren, der ikke torde benytte de mange Tilfælde Rommerretten frembød, uden Hielp af Naturretten, letteligen kunde komme i Forlegenhed. Desuagtet vare, af et Oplag paa 1000 Exemplarer i 10 til 12 Aar neppe affatte 300. (Levnet S. 121—22). Denne Klage, hvortil Deichmann formodentligen har sigtet, kan vanskeligen foreenes med en Ytring af Forfatteren selv i Bogens anden Udgave, 1728, der udkom under den forandrede Titel:

„Naturens og Folke-Rettens Kundskab bygget paa de fornemste Juristers Principiis Illustrered med Exempler af de Nordiske Historier og confererød med disse Rigers, saavel gamle som nye Love Anden Edition Forøget med adskillige nye Exempler og mange rare og curieuse Spørsmaal ved Ludvig Holberg. Første Part. Kiøbenhavn, Aar 1728 Trykt udi Sl. Joh. Phil. Bockenhoffers Bogtrykkerie, og findes der sammestedes tilkiøbs." 16. 282 SS. Anden Part 180 SS.

I Slutningen af Fortalen skriver nemlig Forfatteren (ligesom i alle de følgende Udgaver): „Hvad denne nye Edi„tion angaaer, da saasom jeg har fornummet at Verket paa „nogle Aar er bleven meget begiærligt og over alt gang„bart, saa har jeg holdet nødigt at pynte noget derpaa, og

„til den Ende ikke alleene har forklaret adskillige Ting med „nye Exempler, men endog forøget det med mange rare og „curieuse Spørsmaal, saa at dette Tillæg giør fast den tredie Deel af Verket" (jvfr. Levnet S. 232).

Ildebranden 1728 maa have tilintetgjordt det meeste af dette Oplag, og Følgerne af denne Ulykke foranledigede vel ogsaa at tredie Udgave ikke kom før 1734; fierde og femte 1741 og 1751; fiette 1763, skiøndt denne Sidste, ved en Uagtsomhed, paa Titelen betegnedes ogsaa som den femte. Af intet blandt Holbergs Skrifter har han selv oplevet saa mange Udgaver[187]).

(d) Holbergs første digteriske Forsøg var en Efterligning af Juvenals 6te Satire, der blev det fierde af hans Skiemtedigte: „Poeten raader sin gamle Ven, Jens Larsen, fra at gifte sig." En udførlig Commentar over Gienstanden for denne Satire og for No. 171 i 1ste Bog af Epigrammerne, hvori Holberg „raader ingen fra at gifte sig, men allegerer allene sine egne Aarsager til eenlig Stand", har han meddelt i Moralske Tanker (1744) S. 238—50; den afgiver et interessant Bidrag til hans egen Characteristik. Den første af hans Satirer kom for Lyset, som en Prøve, under Titel: „Democritus og Heraclitus Satyra (1) Adresseret til Mag. ***.

— — — — de sapientibus alter
Ridebat, qvoties a limine moverat unum
Protuleratqve pedem, flebat contrarius alter. Juv. Sat. 10.

Trykt Aar 1721", 8vo; 15 Blade med Titelbladet; uden Paginering, men med Signatur, og uden „Imprimatur". Den udkom altsaa to Aar efter den 1ste Bog af Peder Paars,

187) Disse mange Oplag forklarer G. L. Baden, danske og norske Lovkyndigheds Historie S. 68, ikke uden Føie, af Skriftets practiske Brugbarhed for vore Jurister.

og optryktes igien i Udgaverne af Skiemtedigtene 1722 og 1728. At Skiemtedigtene ogsaa ere udkomne stykkeviis, tør sluttes af Holbergs egen Yttring om „nogle lette Skjærmydsler, der ikke faldt uheldig ud“ (Levnet anf. St.) og i Just Juxstesens Betænkning „at den gemeene Mand ikke haver villet „kiøbe de to første, thi Materierne ere dem for høye og „uforstaaelige, ja hver Linie fast paradox“. Men i dette Tilfælde existerer af Andet Skiemtedigt særskilt, neppe meere noget Exemplar. Overhoved er det begribeligt, at Satirerne, som beregnede paa mere dannede Læsere ikke kunde blive Læsning for den „gemeene Mand“; hvilket ogsaa godtgiøres ved den Langsomhed hvormed Udgaverne fulgte efter hinanden. Det varede 6 Aar efter første Udgave (1722) før den næste kom, 1728; men, uagtet Ildebranden maa antages at have fortæret det meeste af Oplaget, ligesom af Natur- og Folkeretten fra samme Aar, kiendtes dog ingen Trang til en nye Udgave; og ikke før 1746 samledes de med Metamorphosis og andre Smaadigte i „Mindre poetiske Skrifter“; hvoraf et nyt Oplag først udkom 13 Aar efter Holbergs Død. Endnu i den seenere Tid, da Interessen for den Holbergske Litteratur paa flere Maader er tiltagen, navnligen P. Paars er giengivet i saa mange Oplag, og nu kan ventes i en nye kritisk Udgave, ere disse Holbergs ældste Digtninger alt for meget blevne overseete.

(e) Hvad D. her har meddelt om den Opsigt, Peder Paars giorde ved dens første Fremkomst, kiendes i det Væsentligste fra Holbergs Autobiographie og fra hans Biographie ved Scheibe. Ogsaa Suhm nævner P. Paars som det Skrift, hvorved Holberg „satte sig først i Anseelse“[188]); og tilføier

188) Throndh. Samlinger I. og derefter i saml. Skrifter VII. S. 260; Scheibe giorde adskillige Indvendinger herimod; S. CXIII—XXV.

paa et andet Sted (VI. S. 70), at flere blandt den Tids udmærkede Mænd, saasom den aandfulde Litterator Luxdorph, Philologen H. P. Anchersen og Juristerne (C. M.) Falsen og (formodentlig Etatsraad og Generalprocureur J. S) Wartberg, kunde den næsten udenad. Men, da dette Mesterdigt, med dets parodiske Hentydninger til Oldtidens episke Digte, maatte forudsætte en vis Grad af litterær Dannelse hos Læseren, er det vel et Spørgsmaal, om det virkelig som D. her skriver med „stor Begierlighed blev læst af Høie og „Lave, af alle Stænder". Riegels meente rigtig nok ogsaa (Smaa hist. Skr. III. S. 493), at Skiemtedigtene og P. Paars have kunnet virke paa Almuen, da „her er „noget at lee af for alle Stænder; de loe uden at vide hvor„for; Anholt, Kallundborg, Aarhus vare dem bekiendte Steder, „og blot at forstaae halvt, er Almuens bedste Læsning. Men „til hvilken sand Nytte var P. Paar's Læsning? hvilke nyt„tige og brugbare Kundskaber, anvendelige paa det daglige „Liv, forsynede dette Skiemtedigt Almuen med. Det lærdes „uden ad, men blev dog glemt og hastig fortrængt af Tidernes „Smag under Siette Christian." Er der end i det her siges „om Almuens bedste Læsning", noget sandt og træffende, skiøndt Bemærkningen om den Nytte P. P.-Læsning ikke kunde stifte, tillige characteriserer den for al høiere Sands blottede Forfatter, synes dog andre Kiendsgierninger at modsige, at P. Paars dengang kan have været egenlig Almuelæsning. Efter 1720, da den første fuldstændige Udgave kom for Lyset, fulgte nemlig ingen før 1772; skiøndt en illustreret Udgave med Anmærkninger engang i dette Mellemrum synes at have været paatænkt[189]). Men Udgaven 1772 (paa nye oplagt

189) Anden Udg. af Boye S. 304. Til en saadan Udgave sigter formodentligen følgende Notice i Luxdorphs Kalender 1765, 15de Februar. „Spiist om Aftenen hos (C. Friis) Rottbøll med Wiede-

1794) var et Pragtværk, tillige indeholdende et litterarisk Apparat, der ei kunde interessere Menigmand; og først 1798, saa nær 80 Aar efter den første Udgave, fik man Rahbeks Haandudgave, hvis latinske Typer dog neppe kunde bidrage til dens store Udbredelse. Overhoved torde det i en vis Grad gielde om alle Holbergs Vittighedsværker, hvad han selv yttrede i Fortalen til „Skiemtedigtene“: „Gemeene Folk finder „ikke den Behag udi mine Skrifter, som andre (mere Dannede?), „efterdi de ville have allene de Laster afmalede, som gaae udi „Svang blandt rige og fornemme Folk, og de Wellyster igien„nemheylede, som de selv formedelst deres Fattigdom ikke kand „øve.“

At Fremmede, navnligen Svenske og Tydske skulle have lagt sig efter det Danske Sprog, for at kunne læse Digtet i Originalen, ja næsten have kunnet det udenad, beretter Holberg selv (Levnet S. 131—32), ligesom her ovenfor Deichman. Uden Tvivl maa dog ogsaa dette forstaaes med nogen Indskrænkning. For vore Naboer mod Østen kunde det vel ikke falde vanskeligt at lære saa meget Dansk, som dertil behøvedes; men der maatte det samme gielde som hos os og endnu i høiere Grad, at Digtet kun var for mere dannede Læsere[140]. P. Paars kom heller ikke ud paa Svensk før

welt og Als. Talt om Kobberst. til Peder Paars.“ Som bekiendt, leverede Wiedewelt Tegningerne til Pragtudgaven 1772, med Undtagelse af Titelkobberet, der tegnedes af Als; jvfr. Clemens's Biographie af J. C. Fick i H. P. Selmers Nekrologiske Samlinger, 2den Aarg. S. 339.

140) Endog de Danskes afsagte Fiende, den talentfulde og navnkundige svenske Feltmarskall, Greve Toll, maa have været belæst i P. Paars; thi da han i A. 1795 beskyldtes for Deeltagelse i den Armfeltske Sammensværgelse og fængsledes i Stokholm, hilste han Fængslet ved sin Indtrædelse med Verset (IV.): „Saa Paars med vis Honneur i Daarekisten kom“; J. Cph. Toll, Biographisk Tegning I. S. 67.

1750, og kun i dette eene Oplag: Almuelæsning som Jeppe paa Bierget og maaskee flere af Holbergs Lystspil, kunde den aldrig blive. Endnu mere undtagelsesviis kan Digtet tænkes at have lokket vore tydske Naboer til at lære Dansk; dertil maatte de nationale og lokale Forhold i Almindelighed være alt for afvigende. Dog kan det vel i Oversættelse have tiltalt en og anden Læser, hvorfor ogsaa Scheibes første Oversættelse 1750 hos Digteren Hagedorn og hos enkelte Recensenter mødte en gunstig Modtagelse; men om den anden, som det heed, forøgede og forbedrede Oversættelse 1764 [141]), yttrede Recensenten i Allg. Deutsche Bibliothek (I, S. 295) den Formeening, at den ei vilde blive synderlig læst, da Vittighederne, for største Deel, vilde gaae tabte for den tydske Læser, og Oversætteren selv kun besad ringe Gaver for Poesie. Senere er heller ikke nogen tydsk Oversættelse deraf fremkommet, og Digtet synes overhoved i Tydskland aldrig at have vakt den Interesse som Lystspillene, der haves i saa mange Oversættelser og Bearbeidelser, og i et halvt Aarhundrede næsten herskede paa den tydske Skueplads. Overhoved var det Holberg selv ikke meget til Behag, at hans versificerede Digtninger bleve oversatte. Om den første tydske Oversættelse yttrede han saaledes: at han ikke ansaae sig „beqvem nok til at dømme om det tydske Sprog; at den ikke „stikker saa meget i Øynene, som den danske Original, er ingen „Under, thi deslige Skrifter tabe al deres Dyd, udi fremmed „Klædning; at deslige comiske Poemata ingen Anseelse have „uden i hiemgiorde Klæder, hvorudover jeg stedse haver raadet „fra dette Skrifts Oversættelse". Det var derfor naturligt,

141) I Minerva 1807. I, S. 31 fg. har G. L. Baden dog paaviist adskillige Feil i Scheibes Oversættelse, og anseer endog den første, 1750, for bedre end den sidste.

at P. Paars ei er bleven læst i saa mange Sprog som N. Klim; imidlertid blev Digtet dog, henved 40 Aar efter Forfatterens Død, overført i en Litteratur, der med en synlig Forkierlighed har optaget saa mange af Holbergs Skrifter, nemlig den hollandske. Her haves nemlig: **P. Paars en 15 Boeken door L. Baron v. Holberg. Uit het Hoogduisch. 1—2 D. Dordrecht, 1792. 8.**[142]. Oversættelsen (som Nyerup ikke har kiendt), maa være efter den Scheibeske af 1764, hvor Oversætteren i 3die Bog har indskudt en Sang af sit eget Arbeide, saaledes at det Hele blev 15 Sange, da Originalen, som bekiendt, i Alt kun har 14.

Om den Forfølgelse, der af betydende Personer, navnligen af Rostgaard, reiste sig mod Digtet ved dets første Fremkomst, og om de mislykkede Forsøg paa at faae Forfatteren afstraffet, ere Oplysninger meddeelte baade efter Dokumenter og efter Tradition, i Luxdorphiana ved Nyerup S. 267, Suhms saml. Skrifter XIV. S. 244 og i Minerva 1804 I. S. 96—100; jfr. Boyes Forerindring.

Ved dem, som havde meget at udsætte paa P. Paars, uden at dog derpaa reflecteredes, „da de vare af ingen Anseelse eller af noget mægtigt Omfang“ (!) sigtes formodentligen til En og Anden, som troede sig at være betegnet i Digtet. Holberg selv spottede over dem, som i hans Vittighedsværker vilde finde Hentydninger til Personer og Forhold og giorde sig Umage for at finde — hvad han kaldte — Nøgle dertil (Moralske Tanker S. 64—67; Epp. III. No. 208), skiøndt han dog tillige i Fortalen til Skiemtedigtene candide tilstod,

---

142) Vaderl. Letter-Oefning. 1793. I. 46. En nyelig afdød lærd kiøbenhavnsk Geistlig, født Holstener, har efterladt sig en plattydsk Oversættelse af P. Paars; muligen kunde Digtet tage sig bedre ud i denne Dialect end i den Høitydske; ogsaa af Politiske Kandestøber haves en plattydsk Oversættelse, Hamburg 1743.

„i den sidste Bog af P. Paars at have skiemtet med nogle „Personer, men efter at man havde eftertrykt hans Skrifter, „efter at man havde uddeelt smaa trykte Pasqviller mod ham „ganske uforskyldt“ (Mindre poet. Skr. S. 116); ligesom heller ikke Scheibe (S. LV.) aldeles har villet frikiende ham for personlig Satire. Om slige saakaldte Nøgler til Digtet vedligeholdt Sagn sig endnu ind i nærværende Aarhundrede (Kbhvns Skilderi 1807, No. 52); indtil endelig en Saadan, nedskrevet i Tidsrummet 1740—50, blev meddeelt i Øst's Nyt Archiv for Psychologi, Historie m. m. 1. B. 3 H. 1829, og derfra optrykt med Tillæg i Boyes Udg. af P. Paars (2det Opl. S. 287—92; jfr. S. 268—74). At de her opstillede Forklaringer ofte mangle Grund, er ovenfor (Anm. 5.) bemærket; imidlertid lære de dog altid at kiende den paa hiin Tid herskende Meening om de Personer, til hvilke Holberg antoges at have sigtet.

f) Hvad Deichman her meddeler om Personalet ved den ældste Skueplads, er ikke ganske nøiagtigt. Dubuison med Hustrue og Datter vare i Aarene 1715 og 1721 ansatte ved den franske Hoftrup, tilsammen med en Gage af 1000 Rdl. (Overskou S. 135). Directeur var derimod ikke han, men René de Montaigu, af samme Trup, som 1722 fik Privilegium paa at „indrette og forestille Comedier i det danske Sprog“, dog saaledes, at han derom „i Mindelighed havde at forene sig med Etienne Capion“, der to Aar tidligere havde erholdt et lignende Privilegium (Sammest. S. 151. 160.). Baade Montaigues Hustrue, som var danskfødt, og hans Datter vare Skuespillerinder. Friderich Pilloy, tidligere Dandser ved den franske Hoftrup, Søn af Truppens Dandsemester (Solodandser) blev Skuespiller ved den ældste Danske Skueplads og var den eeneste, som oplevede Skuepladsens Gienfødelse

„samt begge Rigers Undersaatter til Glæde og Fornøyelse, det „ønsker uden Afladelse Eders Kongl. Høyheds min Allernaa„digste Arve-Prindses allerunderdanigste tro Tiener. Ludvig „Holberg"[133].

Disse to Værker ere de eneste Holbergske af Betydenhed og almindelig Interesse, der ikke ere oversatte i noget andet Sprog; uden Tvivl fordi de fremmede Litteraturer havde lignende Compendier i Overflod.

(c) Holbergs Natur- og Folkeret kom allerførst for Lyset 1715 under følgende Titel: „Ludvig Holbergs mo„ralske Kierne eller Introduction til Naturens og Folkerettens „Kundskab, uddragen af de fornemste Juristers, besynderlig „Grotii, Puffendorfs og Thomasii Skrifter, illustreret med „Exempler af de nordiske Historier og confereret med vore „danske og norske Love, Recesse og Forordninger. Første „Part. Kiøbenhavn, Findes tilkiøbs hos Johan Kruse, og „trykt hos Ove Lynnov 1715." 24. 252 SS. Anden Part — 166 SS.[134].

Fortalen, hvori bl. a. gives en Udsigt over Naturrettens, som her kaldes den moralske Philosophies Historie, er optaget i alle de følgende Udgaver. Dedicationen til „den Stormægtigste og Høibaarne Fyrste og Herre, Hr. Friderich den Fierde", findes derimod, ligesom af de foregaaende Skrifter, blot i den første Udgave, og da denne nu kun existerer i nogle faa Exemplarer, og Indholdet heller ikke er uden Interesse, fortiener ogsaa den fuldstændig og bogstavret her at optages: „Jeg fordristede

133) Man seer, at Curialstilen endnu paa den Tid var forskiellig fra en senere; den nærmeste Thronarving kaldtes ikke Kronprinds men Arveprinds og benævnedes Allernaadigst ligesom Kongen; imidlertid kaldes han dog Kronprinds i den følgende Dedication af 1715.

134) Ifølge Nyerups Lexicon skal der ogsaa gives Exemplarer med forandret Titelblad og Aarstallet 1716.

„mig allerunderdanigst for nogle Aar siden at offerere Eders „Kong. Majestet eendeel historiske og politiske Bøger, som „jeg havde sammenskrevet Hans Kongl. Høiheds Kron„prindsen tilnytte, hvor paa Eders Kong. Majestet „da kastede allernaadigst Reflexion, og, for at encouragere mig „til des større Flittighed, giorde mig til Professor her ved Aca„demiet. Af saadan stoor Kongl. Naade er den naturlige Be„giærlighed, jeg haver at tiene Academiet bleven destomeere „forøget, hvilket jeg, om Gud sparer mig Liv og Hilsen, i „Gierningen skal udviise, og til den Ende, om ikke hvert Aar, „saa dog i det ringeste hvert andet lade see nye Specimina „derpaa, besynderlig udi Historierne, hvortil de stoore og her„lige Seiervindinger, som Gud har givet Eders Kongl. „Majestet frem for sine Forfædre[135]), kunne give mig, saa „vel som andre, een vitløftig Materie. Dette Skrift, som jeg „udi dybeste Underdanighed præsenterer Eders Kongel. „Majestet, er et Systema over Naturens og Folkerettens „Kundskab, confereret med disse Rigers Love, og illustre„ret med moralske Exempler af de nordiske Historier, „hvilket, saa vel som mine andre Skrifter, jeg har skrevet paa „Dansk, at alle, besynderlig de, som ikke forstaa Latin, eller „andre fremmede Sprog, kunne have Nytte deraf. Og, saa „som det handler om Ret og Retfærdighed, saa kand jeg det „til ingen bedre dedicere end til Eders Majestet, hvilken „Gud har begavet, med mange stoore Kongel. Dyder, men be„synderlig med pietate & justitia[136]) Gudsfrygt og Retfærdighed.

135) I dette Aar (1715) forefaldt de for den Danske Flaade seirrige Søeslag paa Colberghede i April og ved Rygen i August; samt Rygens Erobring i November.

136) Sigtes her til Kongens Symbolum, da har Holberg forvexlet Faderens og Sønnens; Christian d. 5tes Symbolum var det anførte; Friderich d. 4des var **Dominus mihi adjutor.**

(b) Lige til Begyndelsen af det attende Aarhundrede stod Videnskabeligheden omtrent paa lige Standpunkt i Danmark og Sverrig[146]. Nordens Historie og Oldsager, de physiske og mathematiske Videnskaber vare, foruden Theologien, i begge Riger de meest dyrkede; En egentlig National-Litteratur, en ædlere Digtekunst og en dannet Prosa savnedes derimod paa begge Sider af Sundet. Enkelte poetiske Frembringelser, især religiøse eller lyriske, ei uden Værd, kunde begge Folk vel fremvise; men ingen udmærket Digtning af større Omfang; intet Værk i bundet eller ubundet Stiil, der kunde fortiene at blive Almeenlæsning. Der var altsaa for intet af begge Folk Anledning til at henvende nogen særlig Opmærksomhed paa hinandens litterære Frembringelser; om end ikke det jævnligen meer eller mindre fiendtlige Forhold imellem dem, ogsaa i denne Henseende, havde lagt Hindringer i Veien. Dog synes svensk Litteratur at have været mere fremmed i Danmark end dansk i Sverrig; muligen, fordi Stokholm laae længere fra Danmark end Kiøbenhavn fra Sverrig. Her kiendte man, i det ringeste, Kingos Syngechor, der haves oversat paa Svensk fra Aarene 1689, 1693, 1700 og 1722 (ogsaa 1764 og 1783); og paa den svenske Digterinde S. E. Brenner († 1739) var den danske Digter ikke uden Indflydelse[147].

Endelig fremstod Holberg, ei blot som comisk Digter, men ogsaa som Forfatter af videnskabelige Værker i det danske Sprog. Da noget Tilsvarende paa den Tid endnu manglede i den svenske Litteratur, er det let forklarligt, at den danske Forfatters Skrifter kunde udbrede sig til Naboriget, hvor de

146) Lenstrøm, Sveriges Litteratur- och Konsthistoria. S. 109.
147) Hammerskiøld, Svenska Vitterheten. 2. Upl. S. 145.

uden synderlig Vanskelighed forstodes[148]), og efterhaanden tillige bleve her endnu mere bekiendte ved Oversættelser. Imidlertid vilde dette dog neppe have blevet Tilfældet, dersom ikke Freden 1720 havde aabnet saa lang en Fredstilstand her i Norden, som siden Kalmar-Unionens Ophør ei havde fundet Sted. De nordiske Rigers ydre politiske Forhold forandredes; for Sveriges Vedkommende tillige de indre, ligesom en kraftigere videnskabelig Virksomhed til samme Tid ogsaa her indtraadte; hvert af Folkene kunde altsaa, uden Betænkelighed eller Anstød, søge Underholdning og Belærelse i Nabofolkets Litteratur.

I intet fremmed Sprog, næst det Tydske, ere af de Holbergske Skrifter fremkomne saa mange Oversættelser, Udgaver og Oplag, som i det svenske; en Udsigt efter Tidsfølgen over saadanne her bekiendte, vil kunne vise det.

Allerede 1729 udkom svenske Oversættelser af den politiske Kandestøber og af Jeppe paa Bierget; 1735 eller 1736 af begge disse Stykker og af den Vægelsindede[149]); fra 1737 haves Geert Westphaler paa Svensk; 1744 Jean de France

148) Litteratoren P. Nordahl meente derfor endog, at Exemplarer af de Holbergske Skrifters ældste Udgaver ikke sielden torde forekomme i Sverrig; Minerva 1788, IV. S. 67.

149) Af Jeppe paa Bierget paa Svensk, kiendes fra forrige og nærværende Aarhundrede, indtil 1846 ikke mindre end 27 Udgaver og Oplag, der nu letteligen kunne være stegne til 30 om ikke Flere; medens der af særskilte danske Udgaver med Vished kun kiendes fem. De ere trykte i forskiellige Egne af Riget; i Stæderne Falun, Gefle (2 Gange), Götheborg, Jönköping (6 Gange), Karlskrona, Lund (2 G.), Norköping, Stokholm, Strengnæs (?), Sundwall, Vesteraas (2 G.) og Örebro. Philipsen (anf. Skrift S. 50) udleder denne mærkelige Popularitet, deels af en vis Lighed mellem den svenske og danske Bondes Tilstand i det mindste i en ældre Tid (navnligen i Skaane); deels af den her forekommende Skildring af Drikfældighedens Yttringer, der tidligere i høi Grad fandt Sted hos den svenske Almue. Endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede spilledes dette Stykke af Disciplene den lærde Skole i Westeraas.

og Metamorphosis; 1745 i Lund, Don Ranudo; 1746 N. Klim; 1749 Holbergs Betænkning over Historien (foran Danmarks Historie III.); 1750 Peder Paars; 1756 i Vesteraas, Erasmus Montanus og i Norkiøbing, Diderich Menschenschræk; 1759 i Vesteraas, Pantsatte Bondedreng; 1764 i Linkiøbing, Moralske Fabler (Anden Gang u. A. og St.); 1767 N. Klim anden Gang; 1779 Kildereisen og Masseraden; 1782 i Vesteraas, Moralske Tanker[150]; 1785 i Vesteraas, Plutus; endelig 1789 i Vesteraas, Natur og Folkeretten[151].

Saaledes ere da i Tidsrummet fra 1729 til 1785 i det ringeste 13 Holbergske Lystspil, saa nær Halvdelen af dem alle, udkomne paa Svensk[152]. Ogsaa bleve de spillede paa

---

150) Tidligere var en svensk Oversættelse af disse forbudt at trykkes; Giørwells Bref om blandade Ämnen, 8. St. S. 81. Vist er det at dette Skrift indeholder saa mange frie Yttringer, eller, som H. selv kaldte dem, „Paradoxer" i Religion og Moral, at man maa forundre sig over, at det paa den Tid her kunde passere Censuren; den første Udg. 1744 har dog Anchersens „Imprimatur". Desuagtet er det ei usandsynligt, at Theologen P. Holm, foruden til flere Holbergske Skrifter, ogsaa kan have sigtet til „Moralske Tanker", da han i en Paategning paa et Consistorial-Circulære af 29de Juni 1756, i Anledning af Boghandler Pelts Ansøgning om Privilegium paa at udgive endeel af Holbergs Skrifter, bl. A. yttrede: „Om det ellers er ret eller raadeligt, at alle de Skrifter paa nye oplægges uden at visse af dem censureres, derom vilde jeg helst, at Domini Collegæ gave deres Sentiments tilkiende. Fast synes det ønskeligst, at visse af dem ei oplagdes paa nye nu, men efter saa lang en Tids Forløb først derpaa tænktes, at det da ei kunde være saa odieux, at lade dem censurere, som paa denne Tid."

151) De Oversættelser, ved hvilke intet andet Trykkested er angivet, ere trykte i Stokholm; her udkom ogsaa 1820 en Oversættelse af Kotzebues Don Ranudo.

152) De 6 danske oversatte Comedier, paa hvilke (tilligemed 6 af Molieres) en svensk Boghandler 1780 indbød til Prænumeration, maa naturligviis have været Holbergs; Nye Tidd. om lærde og curieuse Sager 1730, S. 610. Det har formodentligen været i saadanne Oversættelser, at den berømte Digter Kellgren (f. 1751 † 1795) i sin Ungdom læste Holbergs Comedier; Svensk biogr. Lexicon VII. S. 25.

det svenske Theater i Stokholm, der var ældre end det danske i Kiøbenhavn, allerede fra 1729 skiøndt den finere Verden i Begyndelsen foretrak de franske Stykker[153]), og synes her temmelig at have holdt sig, efter Deichmanns Angivelse, omtrent til 1773. Det er altsaa, med Undtagelse af Satirerne og nogle faa Andre, kun Holbergs historiske Værker samt Epistlerne, der ikke ere oversatte paa Svensk; deels vel paa Grund af deres større Omfang, deels fordi de letteligen kunde forstaaes i Originalsproget.

Holberg selv erkiendte, at hans Skrifter af ingen fremmed Nation vare modtagne med større Interesse end af den Svenske[154]); han lod endog en, i det Følgende omtalt Kritik af hans Danmarks Historie ubesvaret, „af Respect og Taknemlighed mod den svenske Nation, hos hvilken hans Skrifter „har fundet stor Yndest"[155]). Giennemreisende Svenske besøgte ham[156]), ligesom Deichmann her anfører Udtalelser, han selv havde hørt, af den Agtelse Holberg nød hos Personer i Sverrig af høiere Stand, saaledes har Scheibe opbevaret lignende Ytringer fra en Almuesmand i Sverrigs Hovedstad (S. CVI.)[157]).

153) Hammarskiøld Svenska Vitterheten. S. 201. Digteren Dalin synes i sit Lystspil „Den Afwundsiuke" (1738) at have dannet sig efter Holbergs Maner; dette Stykke er oversat paa Dansk (Den Misundelige) af Em. Balling, Kbhvn. 1774; ligesom tidligere hans Tragedie Brynhilde, Kbhvn. 1746. 4.

154) Sendebrev ang. Dronn. Christina S. 12.

155) Epistler V. Ep. 447. S. 16.

156) Et saadant Besøg omtales i Epistler IV. Ep. 394; deres Samtale gik bl. A. ud paa hvad der kunde siges for og imod uindskrænket Trykkefrihed.

157) Den Kongelige Historiograph Andreas v. Schönberg (f. 1737, d. 1811) roste H. som historisk, satirisk og dramatisk Forfatter (Bref af Menalkas jfr. Scheibe S. CVII.), og udgav Hieltars sammenliknade Historier på Hollbergs Sätt. Stockholm 1756. 2 Delar.

Imidlertid kan man ogsaa tænke sig, at en Forfatter der i flere Henseender stod udenfor eller over sin Tid, og hvis Meninger ei sielden stødte an mod herskende Forestillinger, i et fremmed Land, ligesaa lidet som i sit eget, kunde undgaae Daddel. Den fortiente svenske Litterator C. C. Giørwell udgav i Aaret, da Holberg døde, de nys anførte Bref om blandade Ämnen (12 Stykker; Stokh. 1755). Her giorde han (i 9de Brev) adskillige af Holbergs Anskuelser og Domme, i hans Kirkehistorie og Moralske Tanker til Gienstand for en skarp Kritik. Han fandt saaledes, at Forfatteren i førstnævnte Værk paa en usømmelig Maade spottede den ældre Tids Præstestand; at han nærede Tvivl om det nye Testamentes Mirakler; ophøiede Christus fortrinligen som Morallærer og lagde formegen Vægt paa Fornuftreligionen; kort, at hans Orthodoxie i det Hele var saa mistænkelig, at han næsten kunde ansees for halv Arianer[158]. Grunden hvorfor Holberg til sine Heltehistorier blot havde valgt orientalske og indiske Personer formodedes at have været den, at den danske Historie ei fremviste Nogen, der kunde sættes ved Siden af Gustav Wasa og Gustav Adolph; hvorimod hans Heltinder næsten Alle vare europæiske, da han her kunde opstille Dronning Margrete, og et Par andre danske Fruer (Eleonore Christine og Sigbrit). Holberg kom dog ikke til at savne sin Forsvarer blandt Kritikerens egne Landsmænd. En svensk Videnskabsmand, egentlig Mathematiker, Friherre Frid. Palmqvist[159],

158) Dette forklarede han af Holbergs lange Ophold i Engelland. Ved samme Leilighed tilføier han, at H. ei var synderlig agtet af selve den danske Geistlighed; at hans Comedier kaldtes „Holbergs Evangelium"; at Prof. Wöldike og flere Theologer havde fraraadet ham at skrive sin Kirkehistorie.

159) I Swenskt biogr. Lexicon nævnes han som Forfatter. Ifølge en Meddelelse af Hr. Klemming skulde det derimod være en svensk Præst Abraham Magnusen Sählstedt; men denne angives i Sw. biogr. Lex. at være død 1752.

udgav under Navnet „Florentinus" en Antikritik: „Til Auctoren af Brefwen om blandade Ämnen"; Stockh. 1754, 4 Bl. 4.; og da Giørwell havde besvaret denne, fulgte fra samme Haand: „Ytterligare til Auctoren af Brefwen om blandade Ämnen. Beträffande Deß Omdömen om aflebne Baron L. Holberg"; Stockh. 1754. 4 Bl. 4. Forsvaret er holdt i en passende Tone, men af de anførte Grunde fortiener ingen særligen at udhæves. Dog kan bemærkes, at Forfatteren i Anledning af Giørwells Yttring om Holbergs Helte- og Heltindehistorier i sit første Skrift omtaler de Danske som „en Nation, med hwilken wi nu och framdeles, „i Anseende til det gemensamme Interesset, lära beständigt „lefwa uti Förening, Wänskap och Förtroende".

(i) Paa intet af sine videnskabelige Værker har Holberg selv sat saa megen Priis, som paa sin Dannemarks Historie (Epistler II. No. 113). Han regnede det sig selv til Ære at have foretaget sig et Arbeide med saa mange eiendommelige Vanskeligheder, om hvilke han udførligen udtalte sig saavel i Fortalen til Værkets 1ste Deel, som især i sin „Betænkning over Historien", foran 3die Deel. Ved at omtale det i sit Levnet (S. 235—36), endog med Anførelse af hver Deels Sidetal, roste han sig af at have „bragt en nye og hidtil ubekiendt Historie af vor Nation for Lyset". Uden Tvivl feilede han heller ikke, naar han antog, at Samtiden omfattede dette Arbeide med større Interesse end noget af hans øvrige (Epistler V. 1. S. 16); en Saadan maatte ogsaa, i meer end almindelig Grad, forudsættes, naar 3 Bind af over 300 Ark efter 16 Aars Forløb atter skulde behøve en ny Udgave, i Løbet af 30 Aar opleve tre nye Udgaver og i samme Tidsrum desuden to forskiellige tydske Oversættelser[160].

160) Den første af E. C. Reichard, I—III. udkom Flensb. u. Altona 1743—44; da denne var udsolgt, en ny, efter Originalens anden

Et saadant Held forklares letteligen, naar man erindrer sig, at den var den første pragmatisk behandlede Fædrelands-historie i Modersmaalet; at den indeholdt, især i de Oldenborgske Kongers Historie, adskilligt nyt, hidtil ubekiendt Stof[161]); at den naaede indtil 60 Aar tilbage i Tiden, og vilde have blevet fortsat endnu 30 Aar længere, dersom en høiere Alder var blevet Forfatteren forundt[162]). Endelig maatte det ogsaa tiene til dens Anbefaling at den indre Historie ikke var tilsidesat for den ydre, eller, efter Holbergs egen Ytring, at den „ikkun løsligen talte om Krige, Feltslag, Beleiringer m. m. „men derimod med Flid mælder om indenlandske Sager og

Udgave, af Detharding i Lybek I—III. Flensb. u. Leipz. 1757—59. En fransk Oversættelse bebudedes 1748 af Desroches de Parthenay; den Samme hvis Historie de Danmarc. I—VII. 1730—32, Holberg critiserede i Fortalen til 1ste D., og som maaskee endog fra Begyndelsen af har foranlediget Holberg til selv at lægge Haand paa en Danmarks Historie; Nye Tidender om lærde Sager 1730. S. 722. 1743 blev indbudt til Prænumeration paa en engelsk Oversættelse; Kbhs extraord. Relationer (8vo.) 1743, No. 88; men ingen af disse Oversættelser kom for Lyset; s. Fort. til 2den Udg. I. Derimod haves af hans Danm. Historie indtil 1387 en forkortet og med Anmærkninger forsynet russisk Oversættelse, ved Artillerie-Capitain Jac. Koselski. 1—2den D. Petersb. 1765—66. 8.; det store Kongel. Bibliotheks Exemplar er af Philipsens Efterladenskab.

161) Om hans utrykte Hielpemidler taler han i Fortalen til 1ste Udg. I. og i sin „Betænkning" foran 3die D. af 2den Udg.

162) At Adskillige opmuntrede ham til at fortsætte Danm. Historie til hans egen Tid, beretter han selv (Epistler IV. No. 382); men angiver saavel der, som i sin „Betænkning", de Grunde, der afholdt ham derfra. Ikke desto mindre lovedes dog i Prænumerationsindbydelsen 1751 til 2den Udgave, at til 3die D. skulde føies det Fornemste af Christian d. 5tes Historie (maaskee det der allerede forekom i „Danm. og Norges Beskrivelse", 1729, S. 429—505); men Døden hindrede ham derfra; s. Chr. Horrebows Fort. til 3die D. af 2den Udg. I Fort. til 3die Udg. 1762—63 bebudede Forlæggeren en saadan Fortsættelse fra en anden Haand, men den kom heller ikke. I begge Udgaver af den tydske Oversættelse er derimod Christian V. Historie, optaget efter D. og N. Beskrivelse.

„Rigets jure publico, om dets andre Love, Constitutioner og „de store Etablissemens, som ere skeede, og hvis Læsning „giver en Kundskab om Landets saavel gamle som nærværende „Tilstand"; (Fort. til 1ste D.). Her fik man saaledes et hidtil savnet Nationalværk over vor Historie, der lige til vore Dage har holdt sig og vel endnu længe vil holde sig som Folkelæsning. Suhm erklærede den, 1765, for „den bedste, som hidindtil haves", og endnu 1786 for „den bedste, vi have „paa vort Sprog, deels i Henseende til den Behagelighed, hvormed den lader sig læse, deels i Henseende til, at den er ført saa „langt ned i Tiden, som til Fred. den 3dies Død"; skiøndt han paa første Sted tillige bemærker, at „i den gamle „Historie har han aldeles ingen Umage giort sig, men i en „Hast søgt at skille sig fra alle Ting. I den midlere Hi„storie har han og kun betient sig af de alminbeligste Hielpe„midler. Overalt kunde han for sin Ukyndighed i det islandske „Sprog umuelig udarbeide disse tvende Dele tilgavns. I „den nyere Historie derimod har han ei arbeidet uden Lykke"[168]).

Vist er det, at man paa mange Steder savner en tilbørlig Kritik; at Forfatteren langt fra ikke har benyttet de Resultater af Grams lærde Forskninger eller de vigtige Kildeskrifter der skyldtes Langebeks kritiske Samlerflid, saaledes som det kunde ønskes, og overhovedet ikke har stræbt at give Værkets anden Udgave saa megen Grundighed og Fuldstændighed, som

168) Suhms saml. Skrifter IV. S. 309; IX. S. 99. I sine senere Aar lagde Holberg Vind paa det islandske eller gamle norbiske Sprog, saa at han nogenlebes kunde forstaae Heimskringlas prosaiske Deel (Epistler V. 1. S. 10; jfr. IV. S. 385); men at han heri dog ei maa have drevet det synderlig vidt, kan sluttes deraf, at han udleder det gamle Ord Jertegn af Jernbyrd og Kerling eller Kielling af Carolinger (Ep. V. No. 527). Man kan derfor ei godt forstaae hvorledes J. S. Sneedorf i sine Breve (VI.), kunde antage, at Holbergs Værk, i Tidsrummet før den Oldenborgske Stamme, ei behøvede megen Forøgelse eller Forbedring.

man, efter 20 Aars Mellemrum kunde være berettiget til at vente[164].

En Egenskab, som Holberg især troede at kunne tillægge sit Værk, var Upartiskhed, navnligen hvad det Land angik, hvis Historie, baade i en ældre og nyere Tid greb saa dybt ind i vor egen, nemlig Sverrig (Epp. III. No. 222; IV. No. 328; V. S. 17). Dog var det langt fra, at dette her blev almindelig erkiendt[165]. Man kan let forstaae, at intet af Holbergs videnskabelige Arbeider i Naboriget vakte større Opmærksomhed, eller bedømtes strængere, end hans Danmarks Historie. Til enhver Tid, men især medens saa mangen virkelig eller formeent Uret paa begge Sider endnu var i friskt Minde, maatte det vistnok falde vanskeligt at træffe Middelveien imellem Lunkenhed mod eget Fædreland og Upartiskhed med Hensyn til et Folk, til hvilket Danske og Norske giennem Aarhundreder næsten altid havde staaet i et fiendtligt Forhold[166].

---

164) Schlegel, Gesch. Christ. IV. I. Einl. S. 23 bemærker, at den anden Udg. hvad Christian IV. Historie angaaer, ikke har mere end hvad der allerede fandtes i den første, uagtet Slanges Værk imidlertid var udkommen, over hvilket Holberg fældede en temmelig uforbeelagtig Dom; Danm. Historie II. S. 517. Schlegel beklager ogsaa, at H. ikke med tilstrækkelig Nøiagtighed har citeret sine utrykte Kilder.

165) Mueligen foranledigedes netop derved de svenske Stænder til 1743 at overdrage O. Dalin at forfatte Sverrigs Historie, der udkom i 4 Bind 1747—61; jfr. Scheibe S. CLXI. Dalins moralsk-satiriske Tidsskrift Den svenske Argus, der giorde Epoke i den svenske Prosa, var udkommen 1732—34, altsaa samtidigt med Holbergs Danmarks Historie.

166) Selv Giørwell (Bref, 3 St.) undskylder at Holberg i sin Danm. Historie ei altid er saa upartisk, som en svensk Læser kunde ønske. Florentinus bemærker i den Anledning: „At icke alt, som finnes „uti deß Danska Rikes Historia kan behaga en Swensk, det kan „wara troligt, i Anseende til de Twister, som Granskapet förorsakat „emellan wåra Nationer. Ursäkteligit kan ock det wara, at han uti „wißa Händelser synes wara benägen at stå uppå sina Landsmäns „Sida".

Beskyldninger for Partiskhed mod det svenske Folk, som kom til Holbergs Kundskab stræbte han at imødegaae[167]; selv tiltroede han sig saa megen Upartiskhed „som muueligt være kan „paa de Steder, hvor Skrive-Frihed er underkasted public Cen„sure", eller, „som muueligt skee kan med historiske Skrifter der „staae under Revision"; og paastod, at saa Historier, „som „staae under public Censur vare skrevne med mere Oprig„tighed"[168]. Imidlertid er dog Værket ikke i Sverrig blevet Gjenstand for nogen særlig Bedømmelse; mod enkelte dadlende Yttringer hævede sig Stemmer til Forsvar, saasom af den ovenanførte Pseudo-Florentinus; den historiske Fremstilling synes der endog i det Hele at have mødt Bifald[169].

Det var ikke før i Holbergs sidste Levetid, at der imod

167) Epistlerne III. No. 222; man meente at han ikke havde viist den Upartiskhed, han i Fortalen havde lovet. Holberg selv paastaaer derimod at have „gaaet saa reent til Værks, som Tid og Sted kand tillade", og forsvarer sin Sammenligning imellem Christian IV. og Gustav Adolph; jfr. Sendebrevet mod Arckenholtz S. 13. Mærkelig er den Uforbeholdenhed, hvormed han i sin „Betænkning over Historien" (foran 3die D.) tilstaaer, at Sverrigs Historie fra Gustav Vasa til Carl Gustav indeholder langt mere storartet Stof, indbydende for Historieskriveren og fængslende for Læseren, end den danske Historie i samme Tidsrum.

168) Epistlerne, II. No. 113; V. S. 16—18; i Moralske Tanker S. 527—33 forekomme mærkelige Yttringer om Censurens Indflydelse paa Historieskrivning, ogsaa i Danmark. Paa det sidste Sted i Epistlerne taler han om „en ubekiendt svensk Auctor, der har afmalet „Skriftet som en poetisk Digt og characteriseret dets Auctor som en „Fabelhans"; skiøndt „adskillige meene, at samme Auctor ikke er andet „end en Bogtrykker, hvilken skriver ikke af nogen Fiendtlighed, men „allene ved slige Critiquer søger at skaffe sine trykte Bøger nogen „Debit"; hvorfor Holberg ogsaa lod „saadan Critique være ubesvaret". Uagtet Holberg gientagne Gange paaberaaber sig Censur og Revision, findes dog ingen Udgave af hans Danmarks Historie betegnet med noget Imprimatur. Maaskee har ham, som Enkelte Andre paa den Tid, været forundt en speciel Fritagelse.

169) En svensk Over-Hof-Intendant Ludvig de Geer tilskrev Holberg, d. 8de November 1751 et latinsk Brev, hvori han berigtigede nogle Feil med Hensyn til hans Stamfader, den af Sverrigs Handel og Jern-

et enkelt Parti af hans Danmarks Historie reiste sig et directe Angreb fra Naboriget, som han ikke kunde lade ubesvaret, og hvorved han, endnu inden sin Bortgang fra Livet, indvikledes i en litterær Feide. Den Hessen-casselske Hofraad og Bibliothekar Joh. Arckenholtz[170]) udgav **Mémoires concernant Christine Reine de Suède. I—IV. Amsterd. 1754—60. 4to.** Her forekom Gjendrivelse af Holbergs Yttringer, saavel i hans Danmarks Historie, som i Heltindehistorierne, om Dronningens Ringeagt for den svenske Nationalitet, hendes religiøse Indifferentisme og hendes Forhold i den Ulfeldske Sag. Holberg udgav 1752 et Forsvarsskrift paa Fransk, der tillige udkom i dansk Oversættelse[171]). Han søgte her yder-

forædling høifortiente Ludvig de Geer, der i Krigen 1644 paa egen Bekostning havde udrustet en hollandsk Flaade, men som Holberg (i Registeret) havde kaldt „hollandsk Admiral" og „en borgerlig Edelmand", da han dog var af gammel brabantsk Adel. Dette, i en human Tone og med fuld Anerkiendelse af Holbergs videnskabelige Fortienester, strevne Brev er trykt i Holbergiana S. 435—46. I 2den Udg. af Danmarks Historie 1753—54, har Holberg II. S. 363 kaldt ham en „Brabantsk Edelmand", men i Registeret kaldes han endnu „Hollandsk Admiral".

170) Arckenholtz, født i Helsingfors 1695, var indtil A. 1746 i Sverrig ansat i Civil-Tieneste; fra 1746 var han Bibliothekar og Bestyrer af Mynt- og Kunstcabinettet i Kassel. 1766 kom han tilbage til Stokholm, hvor det var ham overdraget at udarbeide K. Friderich d. 1stes Historie. Han døde 1777.

171) Lettre de Mr. le Baron de Holberg qui contient quelques remarques sur les mémoires concernant la reine Christine nouvellement publiés; Leipzic 1752. 8. 20 SS. Rec. i Götting. gel. Zeit. 1753. S. 550 gav H. Medhold; jfr. Kbh. lærde Tidender 1752. No. 44. Samme Aar udkom det paa Dansk: „Ludvig Friherre af „Holberg Sendebrev, som indeholder nogle Anmærkninger over „de nyelig i Trykken udgangne Historiske Mærkværdigheder angaaende „Dronning Christina af Sverrig." Kiøbenhavn. 8. 35 SS. F. C. Schönau forudskikkede en kort Underretning om Striden; Oversættelsen var derimod af A. S. Delgast og „forbedret af en fornem Lærd" (O. M. Rantzau?); Büschings Nachrichten v. dem Zust. d. Wissensch. I. S. 361. Om Sproget i Holbergs paa Fransk udgivne Smaaskrifter taler han selv i Epp. V. S. 31.

ligere at begrunde sin Dom om den svenske Dronning og afviste tillige med megen Varme den Beskyldning, at han i sit Værk skulde have yttret Uvillie mod det svenske Folk og Ringeagt for dets Sprog; en Beskyldning som især havde bestemt ham til at gribe Pennen, hvorfor han i øvrigt, formedelst Alderdom og Svaghed, vel kunde have ønsket sig forskaanet. Næste Aar udkom Arckenholtzes Svar paa Fransk[172]), hvori denne, næst yderligere at forsvare sin Fremstilling af de paagjeldende Momenter af Dronningens Historie, bemærker, at ikke Faa i Sverrig vare misfornøiede med den Maade, hvorpaa Holberg overhovedet havde omtalt de svenske Forhold[173]). Tillige beretter han, at han 1747 var reist gjennem Kiøbenhavn, uden der at træffe den dengang fraværende Holberg, men derimod havde talt med Gram, som forsikkrede, at han selv havde raadet Holberg ikke at haste med Udgivelsen af sin Historie, da den indeholdt Adskilligt, der stred mod historisk

172) **Reponse à la lettre de Mr. le Baron de Holberg, laquelle éclaircit les remarques qu'il a fait sur les mémoires concernant Christine reine de Suède. A Cassel 1753. 8. 36 SS.** Det er optrykt i Appendix til hans **Mémoires**, 4de Deel, S. 441—57; og paa Tydsk i hans „Versuch einer pragmatischen Historie von Verträgen und Tractaten eines freyen Staates mit andern Mächten"; Cassel 1753, S. 71 fg.; jfr. Warmholtz **Bibl. histor. svio-gothica, VIII.** S. 213—14. Om de forskiellige Stridsskrifter der udkom i Anledning af disse **Mémoires** har Arckenholtz selv meddeelt Noticer i Åboske Tidninger 1778, No. 2—4.

173) Han nævner saaledes S. 17: Stiernman i Udgaverne af (Tegels) Erik XIV. og (Wervings) Carl IX. Historie; her synes dog ikke meget at forekomme mod Holberg, hvorimod samme Forfatter i Swenska Mercurius 1757, S. 446—52 har meddeelt nogle Berigtigelser til Holbergs Beretning om Carl Gustavs Død og om Beleiringerne af Friderichshald. Ogsaa Lagerbring har kritiseret flere Steder hos Holberg om svenske Anliggender i Handlingar och Påminnelser i Swenska Historien I. S. 101—8; ligesom Botin i sine Anmärkningar vid Dalins Svea Rikes Historia, Stockh. 1771. 8. (S. 210—16: Bihang rörande L. Holbergs Danm. Hist.) retter adskillige lignende Feil hos H. og viser bl. a., at han hverken har kiendt den svenske Riimkrønike eller Hadorphs Samling.

Sandhed[174]). Hermed endtes da Striden; i det følgende Aar døde Holberg.

(k) I den danske Skueplads's første Dage synes det større Publicum ikke at have taget Forargelse af den stundom altfor frie Spøg i Holbergs Lystspil; meget meer synes det at have tient disse til Anbefaling, at deres Characterer og Situationer vare laante af Almuen og den simple Borgerstand[175]). Det var først paa den nye Skueplads, at Samtiden fandt sig frastødt ved det, som tyve Aar tidligere havde tiltrukket den. Tidens Tone var nu bleven en anden, Hoffets og Stadens Smag var forfinet; Holberg maatte altsaa finde sig i, at hans Stykker bleve, som han kaldte det, „mynstrede", skiøndt adskillige af dem derved tillige „mistede meget af deres Naivetet" eller „Fynd". Nogle, baade her og i Udlandet, brød næsten aldeles Staven over ham som Lystspildigter[176]); Andre, som lode hans Genie og Vittighed veder-

174) S. 17. „Feu Mr. le Conseiller Gram, qui me dit tout franchement, qu'il lui avoit conseillé d'y prendre garde, & de ne pas trop presser la publication de son histoire, qui ne sauroit échaper à la censure du Public comme contenant des choses qui juroient quelques fois avec la véracité d'un historien. For øvrigt kan det vel have været i andre Partier af Danmarks Historie end dem der angik Dronn. Christine, at Holberg, efter Grams Mening, havde feilet; jfr. J. Møllers Grams Levnet. S. 116—17.

175) Epistlerne III. No. 249; jfr. Fort. til Epp. I.

176) Stemningen i denne Henseende blandt Holbergs Landsmænd lærer man at kiende af Suhms „Samtale imellem Hans og Peer" (1749; saml. Skrifter I. S. 51—64) og af Abrahamsons Holberg og Loudeman i Alminb. dansk Bibl. IV. 1778. Endnu mere uforbeholdent yttrede sig Udlændinge. Saaledes Giörwell i sine Bref (3. St. 9. Br.): „Några af Baron Holbergs Comoedier äro artiga „och tabla på et honom egit finteligt Sätt danska Nationens förwända „Hemseder och gångbara Wanor. Andra däremot har jag börjat läsa „med Wämjelse, såsom de där äro upfylde med bara faselige Svordo„mer, det otäckaste Sladder, öfornuftigt Ölprat och allerhanda nedriga „Utlåtelser." Til hans Undskyldning bemærker Florentinus i „Til

fares Ret, fandt dog, at man hos ham alt for meget savnede det gode Selskabs Tone (le ton de la bonne compagnie), fordi han ikke havde valgt sine Emner af den finere Verden og derved hævet sig til det høiere Comiske[177]. Selv anførte Holberg en gyldig Aarsag, hvorfor især „Personer af Middelstand" forekom i hans Stykker: „saasom hos os er ikkun et „lidet Antal af Græver, Baroner og andre caracteriserede „Standspersoner, hvoraf Frankerige vrimler, saa vilde man „støde sig over, at see dem ofte forestillede paa Skuepladsen, „helst naar Scenen er udi Danmark, og, vilde man betiene „sig af Etatz- Justitz- Cancellie-Raader, hvorpaa vi have no- „genledes Forraad, vilde det end give mere Opsigt[178])." De,

Auctoren" m. m.: „at en Del af Holbergs Comedier innehålla groft „Sladder, som hos Os og uti wår Tid är osmakeligit, wil jag icke „neka. Men, efter man icke så noga wet Auctors Affikter, och man „ej heller med fullkomlig Wishet kan pröfwa, huruwida dette Skrif- „sättet var passadt efter Tidens och Ortens Omständigheter; så fela „wi minst, om wi äfwen häröfwer fälla linbriga Ombømen." Om nogle tydske Kritiker fra den Tid s. Scheibe S. CXXXI—II.

177) Bielefeldt, Progrès des Allemands dans les sciences, belles lettres etc. 3me Ed. II. p. 295: quel domage que ce bel esprit ait apris à connôitre le grand monde trop tard, que le ton de la bonne compagnie ne regne pas dans ses piéces, qu'il ait pris dans un trop bas etage ses plaisanteries, et qu'un homme de goût ne l'ait pas guidé dans la carrière du Théatre; jfr. Roger, Breve om den danske Stat, II. S. 35. Ogsaa Suhm (saml. Skrifter VII. S. 266) klagede over: „at H. haver i sine Comedier alene forestillet Almuen, og ei givet os en eeneste fiin Charakter." Mod denne Dom giorde Scheibe Indvendinger S. CXXXIII—V. Beaumelle (Professor her i det franske Sprog og belles lettres 1750—51) forsvarer derimod Holberg i Mes pensées p. 319—21; det hele Sted er oversat hos Rahbek, som har tilføiet flere baade Andres og egne Bemærkninger herom (om L. Holberg I. S. 91 fg.). De Lyttletonske Dialoger, hvortil Deichman henviser (G. Lyttleton, Dialogues des morts, trad. du l'Anglais, Londres 1761. 8; Oversættelsen forøget med fire nye Dialoger) har nærværende Forf. ikke havt ved Haanden.

178) Epistler V. S. 27. Omtrent det samme skriver H. i Fortalen til Fursmanns franske Oversættelse af hans Lystspil; jfr. Scheibe S. CXXIV, og Welhaven S. 10.

som i denne Henseende toge Holberg i Forsvar, tilskreve nærmest Tidsaanden og Publicums Smag i Skuepladsens første Periode, at han havde maattet bevæge sig i en lavere Sphære og derved ikke kunnet undgaae adskilligt som svarede til denne, men i en følgende Tid maatte blive til Anstød[179]); man antog endog, at det var hensigtsmæssigst at lade en ung Skueplads begynde med Skuespil, som de Første af Holberg, og i en følgende Tid ikke lægge disse til Side, men efterhaanden tillige gaae over til den høiere Comedie og til Tragedien[180]). Imidlertid kunde dog de Holbergske Stykker paa den nye Skueplads kun periodisk fortrænges af Des Touches's og lignende fremmede Dramer. „Da denne Paroxysmus havde udraset, og Folk efterhaanden begyndte meere og meere at raisonere, og at efterforske, om denne nye Smag var naturlig eller ey, forandrede Scenen sig ganske, Tilskuerne raabte paa de gamle Stykker, hvilke siden ere spillede med stor Succes, og endnu, hvor ofte de forestilles, have Mængde af Tilskuere"[181]). Ogsaa have, baade i ældre og nyere Tid, enkelte smagfulde Kunstdommere, selv i Udlandet, netop regnet Holberg det til Fortieneste, at han, som dramatisk Digter, havde vendt sig til den simple Almue[182]); at han af Folkets Kierne —

179) Beaumelle ansf. St. J. S. Sneedorfs Breve VI. og XXXII; ogsaa hos Rahbek S. 95—96.

180) J. E. Schlegel, Einrichtung eines neuen dän. Theaters, Werke III.; hos Rahbek S. 97—98.

181) Epistler V. S. 26—27. Om dette Tidsrum gielder altsaa hvad Lysholm i sit Program til Sørgefesten over Holberg i Sorøe d. 28de Dec. 1764 anfører om det Bifald Holbergs Stykker nød baade af Parkettet (orchestra) og Parterret (cavea); men, naar han tilføier: et statuam meruisset Holbergius, si Athenis vixisset, da erindres man derved om, at Skaberen af dansk Litteratur, hvis Navn de tre nordiske Folk nævne med Beundring og Taknemmelighed, efter et Aarhundredes Forløb, endnu savner den bebudede Mindestøtte i Danmarks Hovedstad.

182) Cailhavas Yttringer herom ere meddeelte af Rahbek i Holbergs Udv. Skrifter VI. S. 30—33.

Borger- og Bondestanden — havde skabt sine Lystspil og derved en sand Borger- og Bondecomedie[183]).

l) At Holberg faa Maaneder efter Friderich d. 5tes Regieringstiltrædelse blev Baron, maatte naturligviis vække megen Opsigt, og der vare vel strax i Begyndelsen Mange, foruden Suhm, der ei kunde forstaae eller tilgive, at den Mand, som i sine Skrifter saa ofte havde ivret mod Rangsyge og Higen efter udvortes Ære[184]), i sit climacteriske Aar vilde modtage en, om ikke just med hans Stand og Stilling incompatibel, saa dog for denne usædvanlig Værdighed[185]). En saadan „Kritik", som han kaldte det, imødegik han baade med alvorlige og med spøgende Grunde. „Skiemtviis" anførte han, at han var af militair Stand og for 50 Aar siden havde staaet indrulleret i det Aggershusiske Regiment, saa at han efter sin Tour nu maaskee kunde have været General; og at han med sit eget Exempel havde villet vise, at den Character han i sine Skrifter havde tillagt den danske Nation, først efter sit tresindstyvende Aar at faae Smag paa Verden,

---

183) Dog gaaer den udmærkede tydske Litterator Prutz for vidt, naar han i sin interessante Afhandling „L. Holberg, ein Beitrag zur „Geschichte der dänischen Litteratur, in ihrer Verhältniß zur deutschen" (Literarhistorisches Taschenbuch 1844, S. 360) antager, at Holberg poetisk har emanciperet den danske Bondestand og derved forberedt dennes practiske Emancipation under den ældre Bernstorff!

184) Allerede i et af sine tidligste Skrifter, „Natur- og Folkeret" (II. c. 12) spottede han med dem, som ansøgte om Rang og Titler.

185) Han vilde først ikke troe det, men da han havde seet Diplomet hos Holberg selv, tog han „Handlingen af yderste Magt i Forsvar, paa-„staaende, at det var høi Tid Regieringen erkiendte Mandens For-„tienester"; saml. Skrifter XIV. S. 257—58. I sin Tale: Videnskabernes Haab under Frid. V. Regiering S. 95 betegner Langebek denne Udmærkelse som „en Prøve af Kongens belønnende Naade"; dog uden at nævne Holberg. Sneedorf (6te Brev) udvikler de Grunde, der maae have bestemt Kongen til at tildele Holberg Baronværdighed og ham selv til at modtage den.

var den rigtige[186]. Hans Ophøielse var desuden mindre „paradox end adskillige andre literate tydske Personers, efterdi „deres Baronier ligge i Maanen, da hans derimod ligger i „Sielland"[187]. Oprettelsen af hans Jordegods til et Friherskab var „skeed allene til Publici Nytte og for at have et Mo„nument efter sin Død"[188]. Det var ham en Tilfredsstillelse, „at andre studerende Personer af dette Exempel kunde op„muntres og at alle fornuftige Folk lagde denne hans Dignitet „Hs. Kongl. Majestæt til Berømmelse". Endelig vilde denne Forandring af hans borgerlige Stilling ei giøre noget Afbræk

186) „Folk her i Landet blive ikke ret galne, førend de have naaet deres 60 Aar"; Leander i Den honnette Ambition I. 1. jfr. N. Klim, Dorphs Overs. S. 94 og Danm. og Norges Beskr. S. 18; Epistler I. S. 382.

187) Han sigtede herved til Philosophen Christian Wolf, som 1745 var bleven Rigsbaron. Sagnet vil, at denne berømte Samtidiges Ophøielse netop skal have vakt en lignende Tanke hos Holberg; O. Wolffs Journal for Politik m. m. 1818. IV. S. 93.

188) O. Malling antog, at Holberg har faaet Underretning om den paatænkte Oprettelse af det nye Academie, førend det blev offentlig bekiendt, og at han da har bestemt sig til at skienke sit Gods til Academiet, naar det først for ham var oprettet til Baronie; thi Erectionen af dette og Overdragelsen til Academiet efter Giverens Død, er indbefattet i eet og samme Kongelige Brev af 6te Marts 1747, altsaa 4 Maaneder før Fundatsen udkom; Collin, For Historie og Statistik I. S. 22; jfr. Epistler V. S. 4; Scheibe S. LXXVII. Man kan maaskee endog antage, at Holberg selv har givet Impuls til, eller i det ringeste har fremskyndet det hele Foretagende ved følgende Sted i Dedicationen til Friderich V. foran Herodian paa Dansk (1746): „Hvad som Nogle holde for udi visse galante studiis og Statsviden„skaber hos vor Ungdom at mangle, kan redresseres ved visse Semi„narier, hvorudi fornemme unge Personer i deslige Fag oplæres, og „derhos den Prætext dem kand betages, som anføres til udenlandske „Reisers Fornødenhed; thi, at de mange aarlige Migrationer ere ikke „saa nødvendige som foregives, og at man kand forfremmes udi Po„litesse, Manières, Stats-Videnskaber og alt hvad som zirer et Men„neske, uden at have været paa den anden Side af Ejderstrømmen, „kand vises af adskillige levende Exempler;" blandt hvilke han nævner Kongen selv.

enten i hans Embeds- eller videnskabelige Virksomhed[189]). Det var følgelig ingen Inconseqvents, naar han havde dadlet dem, „som af Ambition, og for at beklædes med Æres Titler, ind- „vikle sig udi verdslige Forretninger, hvorved boglige Konster „maae til Side sættes". „Mange mærkelige Exempler paa „Desertioner af bemeldte Aarsag" vare noksom bekiendte; hvor- for „Stats-Collegier udi Kiøbenhavn, sær Høyeste Ret, hvoraf „Academiske Borgere søge at blive Lemmer, have været og ere „Universitetets Kirke-Gaarde"[190]). Hvorledes slige Ulemper kunde forebygges, gav han et Vink om, ved at at tilføie, „at „man, for at hindre saadanne Desertioner, udi adskillige Lande „nu omstunder confererer Rang og Æres-Titler ikke mindre „til dem, som distingvere sig ved Studeringer, end til dem, „som ere Lemmer af verdslige Collegier". Selv regnede han sig det til Fortieneste, at han havde „fast for 30 Aar siden „været opmuntret til at begive sig paa den almindelige Rende- „bane, som fører til Æreștitler allene; men han havde stedse „holdt Stand mod Fristelserne"[191]).

Saaledes forstod Holberg i den nærmeste Tid efter Til- delelsen af denne nye Værdighed, at trøste sig over de min-

189) Epistler II. No. 176. Det besværlige Qvæstorembede ved Universi- tetet vedblev Holberg at bestyre indtil 1751; han havde tiltraadt det 1737.

190) De Colleger som H. her kan have havt for Øine vare bl. a. de ju- ridiske Professorer Chr. Reitzer, Chr. Bagger og Andr. Høier; Prof. i det philos. Fac. Thomas Th. Bartholin, der 1729 blev General- procureur, 1730 Assessor i Cancelliet, 1736 Justitiarius i Høiesteret († 1737); og Caspar Th. Bartholin, ligeledes Prof. i det philos. Fac. 1719 Generalprocureur, 1724 Finantsdeputeret, 1729 Ridder af Dane- broge, 1731 nobiliteret († 1738).

191) Sammest. No. 146; jfr. Levnet S. 238. Dog dadlede han ikke saa meget Begierlighed efter Rang, som „Attraae efter inconvenable Titler"; derfor kaldte han sig, efterat han var bleven Universitetsqvæstor, As- sessor Consistorii; Moralske Tanker S. 40; ligesom han over- hovedet skielnede mellem Ærgierrighed og Rangsyge, S. 312.

dre gunstige Domme, den fremkaldte; hvorimod han i sine sidste Leveaar, efter at hele Sagen dog maatte formodes at have tabt Nyhedens Interesse, yttrede Frygt for, at den havde giort Skaar i den Agtelse, han tidligere havde nydt hos sine Medborgere. „Fra den Tid — skriver han (Epistler V. S. 6—7) — jeg „er bleven Baroniseret og ophøyet til Herre-Standen, kan „regnes en ny Epocha udi mit Liv og Levnet; skiøndt intet „udi min forrige og sædvanlige Levemaade er forandret. Dette „er dog merkeligt, at mine Gierninger og Skrifter have siden „den Tid i Almindelighed ikke bifaldet saa meget, som tilforn: „Om saadant reyser sig deraf, at der forlanges meer Capacité „og Skrivekunst af en Baron end af en Professor, eller om „det er en Virkning af Avind skal jeg ey forvist kunne sige. „Det er allene vist, at mine Gierninger og Skrifter meere ere „blevne examinerede end tilforne. Hvad som var hvidt er „bleven sort; og hvad som var ræt er bleven knortet. Mine „Bøger tabte strax meget af sin sædvanlige Debit[192]), og mine „Skuespil, som tilforn vare forestillede med stor Succes, be„gyndte hos nogle, at blive meer og meer afsmagende"[193]). Meget, om ikke det meste af disse Forestillinger, var dog, uden Tvivl, overdrevet og maa ansees for en Virkning af Hol-

192) Dette Brev er skrevet omtrent 1752, efterat hans franske Smaaskrifter vare udkomne (S. 31.). De Skrifter han har udgivet i det af ham betegnede Tidsrum vare: Epistlerne I—IV. 1748—50; Danm. og Norges Stat, 1749; 2den Udg. af Bergens Beskrivelse 1750; 5te Udg. af Natur og Folkeret 1751, og 1ste Udg. af Moralske Fabler s. A. Af disse forekom paa Auctionen over Holbergs Oplagsskrifter, efter hans Død: 125 Expl. af Epistlernes 4 Dele; 417 Expl. af de to sidste Dele; 319 af Danm. og Norges Stat; men kun eet Expl. af Bergens Beskrivelse og eet af Fablerne. Af hans ældre Skrifter vare der 310 Expl. tilovers af den Jødiske Historie (1742) og 89 af Heltindehistorierne (1745); Hofmans Fundatser I. S. 239; jfr. Fort. til Heltindehistorier.

193) Dette svarer ikke ganske til hvad han i samme Brev S. 26—27 beretter om den Lykke, hans Stykker giorde paa den nye Skueplads.

bergs naturlige Mistænkelighed, som ved Alder og Hypochondrie var tiltaget[194]).

(m) Ligesaa stræng en Dom som her Deichman, fældte Suhm i sin Tid over de 4 første Dele af Holbergs Epistler: „Stilen er ei ubehagelig, og Valget af Tingene „ofte ogsaa artig, men den mindste Feil er, at intet er udført, „den største derimod, at Sandheder undertiden giøres latter„lige. Nogle Epistler indeholde og saadanne Ting, at man „neppe kan vide, hvortil Autor sigter, og at det synes alene, „at han har villet opvække Latter." — — — „At jeg nu ei „skal tale om, at mange Indfald ere laante af andre, og hans „egne igien opkogte." Mod denne løse og overfladiske Kritik erklærede Scheibe sig, ligesom mod lignende fra samme Haand over andre Holbergske Skrifter[195]).

---

194) Neppe har Holberg for denne, virkelige eller formeentlige, Mistienbelse fundet nogen Erstatning i F. C. Eilschows „Tilskrift" af Overs. af Voltaires Zadig (1750), der kan ansees for et Mønster paa Svulst. Den begynder med: „Viisdoms Perle, Nordens Stierne, som beskin„ner den hele lærde Verdens Horizont"; og ender saaledes: „Jeg beder „til de Himmelske Magter, at de Fornøyelser, som vor udødelige Viise „nyder, maa blive uden Blanding, at hans Ære maa vare ved, og „at hans Lyksalighed maa være uden Ende". Af Skrifter tilegnede Holberg kiendes endvidere: „Den af Kiærlighed overvundne Gierrighed forestilled udi en Comedie paa 5 Acter af A." Kbhvn. 1747. 8. og Joh. Almstrups Diss. de antiquitate mapparum geographicarum (Colleg. Mediceo) Part. I. 1753: ogsaa dediceret til H. P. Andersen.

195) Scheibe, S. CLXVII—LXX. jfr. S. LXVIII; han forargede sig især over at Epistlerne vare kritiserede under Rubriken „slette Bøger" (Thronbh. Samlinger I. 1761. S. 71); men i sit eget Exemplar heraf har Suhm selv henført dem til S. 66, blandt gode Bøger, hvor de da ogsaa forekomme i hans saml. Skrifter VII. S. 179. I Holbergs Characteristik (1786, s. Skr. IV. S. 308) lyder hans Dom noget gunstigere: „I hans moralske Tanker og Epistler viser H. udbredt Læsning og afhandler mange Ting. Gid han der havde udtrykt „sig nøiere, og mere eftertænkt Sagerne!"

Disse Epistler, kun meget undtagelsesviis stilede til virkelige Personer[196]), og ved hvilke Brevformen er aldeles uvæsentlig, synes at være nedskrevne Tid efter anden; de fleste dog efter 1740[197]). Indholdet, som Titelen temmelig nøie betegner, er Reminiscenser af en udbredt og mangesidig Læsning, der vidne om en ualmindelig tro Hukommelse. Her forekomme Betragtninger over Spørgsmaal som bevægede Tiden

---

196) Maaskee intet Saadant kan paavises uden IV. No. 439 til P. F. Suhm.

197) Kun Enkelte maae være ældre, f. Ex. III. No. 293. om A. Høiers Idea Iuris Cons. danici (1736); IV. No. 419 om Grams Udg. af Krags Christ. III. Historie (1737). Fra Først af synes H. at have bestemt denne Samling kun til to Bind, som udkom under Titel: Lud. „Holbergs Epistler, befattende adskillige historiske, politiske, metaphy-„siske, moralske, philosophiske, item skiemtsomme Materier, deelte udi 2de „Tomer." Tomus I—II. Kiøbenhavn 1748; Begge: „Trykt paa Autors „Bekostning." 3die D. udkom 1750, 4de D. 1749; ligeledes „paa „Autors Bekostning." Af disse 4 Dele udkom efter Holbergs Død, et nyt Oplag 1758—65. „trykt og bekostet af A. H. Godiche". Den 5te Deel, hvis Haandskrift Forf. ved sit Testament havde skienket til Boghandler O. C. Wentzel udkom, under samme Titel 1754. Denne Deel har dobbelt Sidetal: (S. 1—223, No. 447—505, S. 1—161, No. 506—539, egentlig 540, da to Epistler ere betegnede med No. 511); en Omstændighed som uden Tvivl har Hensyn til Yttringen i Fortalen, at, foruden den 5te Tome: „de øvrige, som med Første skal komme for Lyset, vil udgiøre tvende Tomer"; maaskee har Forlæggeren giort en urigtig Beregning med Hensyn til Størrelsen af det efterladte Haandskrift; jfr. Athene IX. S. 545. Til Ep. 447, S. 24 haves et Supplement, indeholdende en udførlig Beretning om Commissionsdommen i Holbergs Proces mod hans Ridefoged; efter hans eget Autograph meddeelt i Boyes Holbergiana II. S. 43—56. Femte D. er af Forlæggeren dediceret til den Tids Mæcen A. G. Moltke. Fortalen (17de Sept. 1754), med Motto: Pascitur in vivis livor, post fata quiescit, er betegnet med Holbergs gamle Firma: Hans Michelsen, som her maaskee betyder A. B. Poulsen, hvis Sørgevers over Holberg her er paa ny optrykt. Mærkeligt, at Holberg i denne Fortale siges at være død d. 24de Februar, da dog den rigtige Dag, d. 27de Januar nævnes i Anchersens paafølgende Indskrift paa Pladen. Da 5te D. kun haves i første Udgave, forekommer den især sielden.

og interesserede ham selv; her udtales hans Anskuelser af forskiellige religieuse, moralske og politiske Gienstænder, hvorved Epistlerne ogsaa have en vis Lighed med de „moralske Tanker"; Bidrag gives til Tidens Historie og Characteristik, navnligen i vort eget Land; antiqvariske og etymologiske Bemærkninger meddeles, der dog ikke altid træffe det rigtige; endelig ere enkelte baade danske og fremmede Skrifter her bedømte. Men hvad dog især vil give Epistlerne en varig Interesse, er de hyppigt indstrøede Træk til Kundskab om Forfatterens Livsomstændigheder, Levevis og hele Individualitet; ligesom de overhovedet, ved Meddelelser om de fleste og betydeligste af Holbergs Skrifter, maae ansees som authentiske Bidrag til Oplysning af hans hele videnskabelige Virksomhed. Til egentlig populær Læsning egne de sig derimod mindre i deres Heelhed. At man i en saa vidtløftig Samling, der, for største Deel, hidrører fra Forfatterens senere Leveaar, tillige maa træffe mange Gientagelser fra hans tidligere Skrifter, en og anden triviel Bemærkning og kunstlet Spøg, kan let forklares og bør undskyldes[198]). Dog, denne Excurs om Holbergs Epistler kan ikke sluttes mere passende end med den træffende Characteristik, der skyldes Holbergs geniale Landsmand, Professor J. S. Welhaven[199]): „Til Opfatningen af Holbergs Livs- „og Samtidsforholde give Epistlerne mange vigtige og „interessante Bidrag, og skiønt man ikke sielden her, i matte „Gjentagelser af tidligere Betragtninger, og i ganske ubetyde- „lige Afhandlinger kan se Alderdommens og en udnyttet Tænk- „nings Mærker, træffer man dog ogsaa en stor Del Epistler, „hvori endnu saavel hans Skarpsindigheds, som hans skiemt- „somme Lunes fulde Præg er bevaret. Intet andet af Hol-

198) Jvfr. Pseudo- H. Michelsens Fortale.
199) Om L. Holberg, S. 21—22.

„bergs Værker fører os saaledes ind i den omfattende Kreds „af hans Studier og Sielsinteresser. Vi dvæle her ved hans „Arbeidsbord, læse i hans opslagne Bøger og giøre Indblik i „hans Optegnelser. Ethvert af Tidsalderens vigtige Spørgs„maal har sysselsat ham, dens Hovedproblemer stilles idelig „paany for hans Tanker. Mærkeligheder fra alle Tider frem„henter han til Betragtning og Sammenligning, og af alt „dette forstaaer han at udbringe det Almenfattelige, ofte i „levende og tiltalende Træk. Saaledes se vi ham aandelig „virksom til det Yderste, og vi medtage da gierne hans Be„retning om mangehaande personlige Tilstande og Forholde, „der betegne Heldingen af hans gavnrige og virksomme Liv"[200]. Med Føie kalder Forfatteren Epistlerne „et lidet bekiendt Værk". Medens af andre Holbergske Skrifter, i nyere Tid, gientagne Udgaver ere fremkomne, er den sidste Udgave af Epistlerne snart 100 Aar gammel. Maatte det derfor lykkes et af vore vedkommende litterære Samfund, om en ikke altfor lang Tid, at bringe en ny Udgave af dette Holbergske Værk for Lyset, forsynet med saadanne Anmærkninger og Oplysninger, som det mindre end noget af hans øvrige Værker kan undvære.

Haves der saaledes af Holbergs aandelige Efterladenskab i Brevform et ikke ubetydeligt Forraad, saa kiendes derimod af hans egentlige eller private Brevverling kun faa Levninger, som Hændelsen først i den nyere Tid har bragt for Dagen. Vistnok har Holberg selv betaget os Haab om noget rigt Udbytte af Efterforskninger i denne Retning. „Jeg tager mig vare" — skriver han — „for Breve-Verlinger, helst saadanne, „som bestaae udi Complimenter, og hvorpaa gemeenligen ellers

200) Bedømmelse af Epistlerne i Almindelighed findes ogsaa hos Boye i i Athene 1817, I. S. 234 fg.; II. S. 116 fg. og hos Prutz, Liter. historisches Taschenbuch 1844, S. 328—29.

„en stor Tid spildes; hvorudover, om alle mine Breve vare „samlede, skulde de intet findes at indeholde andet end Gien„svar paa Begiering og Spørsmaal"[201]). De faa Breve, der hidtil kiendes fra Holbergs Haand, udmærke sig derfor ved Korthed og et magert Indhold; men da intet af dem mangler et vist characteristisk Præg, og de forefindes i ældre Samlinger, som tildeels nu ere sieldne, nævnes de her efter Tidsfølgen i hvilken de ere komne for Lyset.

Saaledes haves to Breve fra Holberg til Gram, af 21de Mai 1714 og 20de Januar 1733, meddelte af Nyerup i Athene 1813 (S. 132–36)[202]); til hans Ridefogeder, af 11te November 1749 (ogsaa trykt i Politik og Historie II. S. 319) og 14de October 1751, i J. K. Høsts Dannora 1814, No. 15; af 4de October 1748 og 23de Januar 1750, Sammest. No. 17; af 4de September 1748 i Politik og Historie II. 1820, S. 255[203]); endelig tre Breve til hans

201) Epistler II. No. 85. „Jeg haver skyet at indvikle mig udi Corre„spondencer og Brevverling og beflittet mig paa Korthed, saa „at, hvad mange Andre skrive paa ti, skriver jeg ofte ikkun paa een „Linie;" Fort. til Heltindehistorierne. Derfor var al den Umage Udgiverne af Holbergiana giorde sig med at opspore og erholde noget af hans „Brev-Verlinger" frugtesløs, „undtagen om Ting af „liden eller ingen Betydning, eftersom det er bevidst, at han var lige„saa sparsom i at skrive Breve, som han var flittig i at skrive Bøger"; Fort. fol. l. 8. Et Brev fra Holberg „til samtlige Acteurs og Ac„tricer ved det danske Theatrum" vilde Udgiverne ikke optage, da det indeholdt „nogle Personalia, hvorved en og anden maatte finde sig „besværget". Af dette Brev haves dog, uden Tvivl, endnu Affkrifter.

202) Med fuldkommen Troskab ere disse Breve ikke aftrykte; saaledes mangler i det sidste Brev Efterskriften: „Jeg vilde ellers bede at M Rect. „vilde have den Godhed at laane mig Orosii Anilonis Apologie"; (V. Beringii Diss. de bello dano-anglico?). Originalerne til begge disse Breve forefindes i Universitetsbibliotheket.

203) Naar her siges, at et Par Breve fra Holberg skulle være trykte i Udgiverens „Nordiske Tilskuer" (1814—16), da maa dette være en Feiltagelse i Stedet for „Dannora". Om Originalerne til de af Høst udgivne Breve endnu existere og hvor, vides ikke.

Bog-Commissionær, Krigsraad og Krigsbogholder A. R. Hagen i Throndhjem af 11te Marts 1724, 24de Mai s. A. og 21de Januar 1730, i Moes Tidsskrift for den norske Personalhistorie, Nye Række, 1ste Hefte (1846) S. 59—63; disse ere de eneste, der ere gjengivne med fuldkommen diplomatisk Nøiagtighed, ligesom ogsaa af det sidste med Holbergs Segl et Facsimile (hidtil det eneste af hans Haandskrift) er tilføiet. Ogsaa findes her interessante Meddelelser om Holbergs Fader, Sødskende, Fødselsdag og om det Huus i Bergen, hvor han antages at være født. Man kjender da i Alt 10 Holbergske Breve fra Aarene 1714, 1724, 1730, 1733, 1748, 1749, 1750 og 1751.

Af Breve til Holberg haves, foruden det Anm. 169 omtalte fra L. de Geer (efter Holbergs egenhændige Copie), kun eet trykt, nemlig fra Skuespillerinden A. C. Passow f. Materna, da hun forlod Theatret 1753; J. K. Høsts Morgenblad 1819, No. 19.

(n) Ogsaa her er Deichman enig med Suhm, som (1762) forargede sig over de i P. Paars forekommende „uanstændige Spotteord over Homerus og Virgilius" (saml. Skrifter VII. S. 260); men Scheibe godtgjorde (S. CXXIII—V.), at Suhm, som overhovedet maa have manglet Sands for comisk Poesie, her har miskjendt Digtets Characteer, der egentlig var en Travestering af Odysseen. Holberg havde allerede i Bergens Skole, under den lærde Rector S. Lintrup, lagt god Grund til klassisk Dannelse, og var vel bevandret i begge de episke Digtere, før P. Paars blev til[204]. I en fremrykket Alder studerede han flittigt de græske Klassikere, navnlig

204) Ved Examen philosophicum 1704 bestod Holberg i det Hele kun maadelig; dog fik han bene for Auctores latini og Grammatica græca; J. Møllers Mnemosyne II. S. 310.

Homer som en Hovedkilde, deels for græsk Sprogkundskab, deels overhovedet for Kundskab om Oldtiden, og havde flere Gange især giennemlæst Iliaden; skiøndt han i de homeriske Digte dog ei fandt den Skat af encyclopædisk Viden, som Mange her vilde finde[205]. I hans sidste Leveaar anvendte han en Time daglig paa de græske Forfattere og havde bragt det saavidt, at han med samme Lethed kunde læse en græsk Historie som en latinsk (Epistler V. No. 447 S. 10). Historikerne vare nemlig de, som meest tiltalte ham; tolv af disse havde han giennemlæst, blandt hvilke han nævner Thucydid og Diodorus Siculus, men han foretrak dog Plutarch for alle de øvrige[206].

Med de romerske Klassikere var han mere fortrolig. Over Enkelte af disse fandt hans Dom heller ikke Deichmans Bifald; naar han nemlig blandt Digterne foretrak Ovid for Virgil (Epistler III. No. 201, Levnet S. 271—73); Juvenal, som han næsten kunde udenad, for Horats, Plautus for Terents (Levnet S. 274—77); ansaae Petron i den historiske, poetiske og satyriske Retning, for en Mester (Sammest. S. 271); endelig, satte Plinius den Yngres Breve over Ciceros og fandt Hiins og Senecas Stiil mere correct end dennes (S. 277). Da Holberg nærmede sig de 70 Aar, giennemlæste han Cicero de senectute, „for at see hvad historisk Trøst for gamle Mænd der udi findes"; men fandt ikke her hvad han søgte, da ikke enhver Olding var en Cato, „det er saadan en som conserverer udi sin høye Alder saavel Legemets som Sindets Kræfter". — (Epistler, V. No. 505).

205) Epistler I. No. 75. 81. IV. No. 431; Levnet S. 278—79. I Epistl. V. No. 502 har han oversat den 27de af Theocrits Idyller, som Mønster paa naiv Poesie.

206) Levnet, S. 278—79; Epistler V. No. 498.

At Holberg virkelig, efter Scheibes Vidnesbyrd, maa have været saa bevandret i sine Yndlingsforfattere, at han næsten kunde dem udenad og kunde anføre hele Steder af dem in extenso (Scheibe S. CIII.), overbevises man letteligen om af Epistlerne og tildeels af Moralske Tanker; de første især vidne i denne Henseende om en stærk Hukommelse og om et ikke ringe Bekiendtskab, ogsaa med den gamle Historie. Som en Yttring af hans Interesse for klassisk Litteratur kan man ansee hans Oversættelse af Herodian (1746); ogsaa tillagde han Oversættelser af græske og romerske Oldtidsskrifter megen Værd og Vigtighed, og søgte paa flere Maader at opmuntre dertil[207].

Havde Luerne ikke fortæret Sorøe-Akademies ældre Bygning og med denne tillige Holbergs Bogsamling, vilde man derfor, uden Tvivl, have fundet denne velforsynet med græsk og romersk Litteratur[208].

207) Ogsaa i Fortalen til Heltindehistorierne. For Suhms Oversættelse af de gamle Krigsskribenter tilskrev han ham et Takkebrev, som tillige indeholdt Sidehug til andre Samtidige (Epistler IV. No. 439); og til hans Oversættelse af Pythagoræ gyldne Vers m. m. (1750) skrev han en anbefalende Fortale.

208) I et Exemplar af Auctions-Katalogen over Danneskiold-Samsøes Bibliothek 1732, hvori Kiøbernes Navne og Auctionspriserne ere tilskrevne, forekommer Holbergs Navn hyppigt blandt Kiøberne af de gamle Klassikere.

Tillæg.

Til Anm. 71 Lin. 6 fra n. Officin; tilføies: hvori det er trykt.

Til IX. (a). Om Holbergs Fortienester af det danske Sprog og af dansk Folkelæsning, findes gode Bemærkninger i Holbergiana. Fort. Fol. h. 3 — h. 4.

Til Anm. 151. Til svenske Oversættelser af Holbergske Skrifter kan endnu føies: „Fl. Josephi judiska Historia, utaf Arnolds D'Andilli Fransyska Uttolckning på Svenska öfversatt. 1—5. D. Stockh. 1713—50. 4to. 6te Deel har følgende Titel: „Wid Fl. Josephi judiska Historia, Tilökning ifrån Jerusalems Förstöring til närvarande Tid, Tagen af Baron Ludvig Holbergs Historia om Judarna. . . . Stokh. 1752. Tillæget af Holbergs Værk udgiør 316 SS. Oversætterinden var Frue Maria Gustava Gyllenstierna, Enke efter Kgl. Raad Greve Carl Bonde. — Af de nævnte svenske Oversættelser af Holbergske Lystspil haves desuden følgende Oplag: Rasmus Berg, Westerås 1778; Fattigdom och Högfärd, Sammest. 1780; Plutus, Sammest. 1781.

Til IX. (h) Anm. 157. Senere har Forf. havt Leilighed til selv at benytte de her nævnte (A. v. Schönbergs) Bref af Menalcas. 1sta Delen, Stockholm 1759. 8; en Samling, hvoraf kun denne Deel udkom, og som i Form og Indhold har en vis Lighed med Holbergs Epistler, der muligen endog kan have tient den til Forbillede. Han omtaler her Holberg paa flere Steder[209]) med Anerkiendelse af

209) Saaledes sigtes S. 66 til Gert Westphaler; S. 68 anføres efter Holberg (uvist hvorfra) „Et andet väre lærd, et andet klog og viis";

hans Værd og videnskabelige Betydning. „Man wet — skri-„ver han — huru Holberg stådat all slags Witterhet i sitt „Fosterland, och år han såkert en, fast dår ej den ende, som „bør stållas, åtminstone i Historien, och i den satiriska, samt „dramatiska Wåltaligheten, uti Jamnförelse med de stora Forn-„tidens wittra Mån, för hwilkas Företråde han i Lifstiden „tappert stridde. Ehuru Holbergs Skrifter hafwa sina Fel, „hwilket man lår finna i de båsta så wål Forntidens som sed-„nare Tiders Witterhets-Arbeten, år det likwål lått at bewisa, „det honom stett ganska stor Orått af flera lårde Mån, som „nu efter des Död altfor myckt lasta des Person, och söka „minska des lårda Förtjånster“[210]).

Til Anm. 185. Angaaende Holbergs Ophøielse til Baron kan ogsaa efterfees Fort. til Holbergiana, Fol. i 6—7.

S. 101 nævnes han og Dalin jævnsides, som hver fortient af sit Fædrelands skiønne Litteratur; S. 191 forekommer Anecdoten om Holberg som paa Kiøbenhavns Gade gik af Veien for en uforskammet Person, der mødte ham.

210) S. 98. Uden Tvivl sigtes her til Giørwells ovenomtalte „Bref“. Blandt Holbergs Forsvarere nævnes derimod T. Rothe, i hans s. A. (1759) udgivne Tanker om Kierlighed til Fædernelandet, hvorom tilføies: „Denna Skriften förtjänar Namn af et „Mästarestycke, både til Tankarnas Förträffelighet och Skrifartens „Renhet, emot hwilken sednare man endast kunde inwända, at den år „något myckt oratorisk eller exclamatorisk på några Stållen. Eljes år „detta en Skrift, som tåflar med de båsta Wältalighets Skrifter, „dem Forntiden kan framwisa.“

Kjøbenhavns Universitets Beskatning og Trængsler i Krigsaarene 1657—60.

Af

Holger Fr. Rørdam.*

De efterfølgende Blade udgjøre paa en Maade et Supplement til mit for ikke længe siden udgivne Skrift: „De danske og norske Studenters Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav", idet de vise Universitetslærernes Deltagelse i Kampen for Fædrelandet, en Deltagelse, som vistnok var af en meget forskjellig Art; thi medens hin bestod i den personlige Tjeneste paa „Vold og Vagt", bestod denne væsentlig kun i Ydelse af Skatter og Afgifter. Denne var imidlertid ikke den ringeste, thi Nøden og Mangelen var den værste Fjende, Kjøbenhavn havde at stride med; den Skade, Svenskerne direkte tilføjede Byens Indvaanere, var forholdsvis ringe. Efterfølgende Afhandling omfatter ikke blot Kjøbenhavns Belejring (Avg. 1658 — Maj 1660) men ogsaa Tidsrummet fra Begyndelsen af Rustningerne til den første Svenskekrig indtil Belejringen. Den er næsten udelukkende grundet paa hidtil ubenyttede originale Aktstykker og Dokumenter, væsentlig hentede fra Konsistoriets Archiv. Som man vil se, har jeg som oftest ladet mine Kilder selv tale, en Fremgangsmaade, som ved Benyttelsen af utrykte Materialier forekommer mig den hensigtsmæssigste.

Skjønt det nærmest er Universitetets Forhold, som her ere behandlede, vil der deri kunne findes ikke faa Bidrag til de øvrige Stænders Historie; thi de samme Skatteforbringer, som udgik til Universitetet, stilledes i Regelen samtidigt til Hovedstadens øvrige Stænder. Det havde vistnok været det rigtigste at behandle hele Kjøbenhavns Beskatningsforhold under et; men Mangelen paa Kilder for de andre Stænders Vedkommende af samme righoldige Beskaffenhed som Acta Consistorii gjorde en ligelig Behandling vanskelig; dog forekom det mig paa den anden Side, at jeg ikke burde lade det Kjendskab, jeg havde erhvervet mig til et Stof, som jeg i en anden Hensigt havde gjennemforsket, hengaa ubenyttet, naar derved kunde meddeles Bidrag til Opklaring af Forhold, som hidtil kun have været lidet kjendte og dog have været af den største Vigtighed for hele Fædrelandet paa et vist Punkt af dets historiske Udvikling. Tillige haabede jeg ved Meddelelse af de avthentiske Referater af Forhandlingerne paa de mange almindelige Stændermøder, som holdtes under Beleiringen, at give et ikke aldeles værdiløst Bidrag til vor konstitutionelle Historie før 1660. — Jeg er ikke bleven træt af atter og atter at fremføre de samme Fordringer, saaledes som de stilledes til Stænderne i det Hele og til Universitetet i Særdeleshed, fordi der er intet, som giver en klarere Forestilling om, hvilken Nød Beleiringen medførte, og hvor stor en moralsk Kraft der udfordredes for at bære denne uden at forsage eller forlange Fred paa hvilkesomhelst Vilkaar. Naar det imidlertid kunde synes, at Iveren for at skaffe de nødvendige Pengemidler tilveje til Krigens videre Førelse var svag nok, og den navnlig forekommer lunken i Sammenligning med den levende Fædrelandsfølelse, som vi have set Exempler paa i vor Tid, saa maa jeg minde om, at hver Tid maa bedømmes efter sin ejendommelige Maalestok. Vilde man vente at finde vor Tids

nationale Begejstring i Danmark i det 17de Aarhundrede, da vilde man tage storlig fejl, men den fandtes dengang neppe hos nogen civiliseret Nation. Det betragtedes nærmest som Regjeringens Sag at vaage over Rigets Integritet paa samme Maade, som den enkelte Stand vaagede over sine særegne Standsinteresser. At dette var en Dyd vil neppe nogen nu paastaa, meget mere ville vi nu sige, at Enevoldsmagtens Indførelse og alt, hvad dermed fulgte, var en Straf, Folket havde fortjent ved den Ligegyldighed, hvormed det omfattede alle almindelige Statsinteresser. — Skulde nogen endnu efter Gjennemlæsning af denne Afhandling synes, at Universitetets Optræden var mere lunken end nogen af de andre Stænders, da skal det først bemærkes, at som Tiden var, er det ikke at vente, at vi skulle finde den mest levende Fædrelandsfølelse hos den lærde Stand — Datidens Lærdom var saa unational som muligt Dertil kommer, at Universitetet fundatsmæssigt var fritaget for enhver borgerlig Skat og Tyngde, og det betragtedes derfor som et slet Exempel, som kunde have skadelige Følger for Fremtiden ikke alene for dette men ogsaa for fremmede Akademier, om det herværende Universitet ganske sattes i Klasse med andre uprivilligerede Stænder. Endelig kan det ikke lades ude af Betragtning, at Professorernes Hovedindtægter bestode i Godser ude paa Landet, af hvilke de under Belejringen naturligvis ingen Afgifter kunde erholde. De hyppige Klager over Uformuenhed o. s. v. maa derfor ikke betragtes som opstaaede af Uvillighed men som grundede. — At Regjeringen ikke undtog Universitetet eller overhovedet nogen privilligeret Korporation for Skat var en klog Foranstaltning, ikke alene fordi den almindelige Beskatning blev taaleligere ved Fordeling over en videre Kreds, men navnlig fordi Bevidstheden om alles lige Delagtighed i Om-

sorgen for „den sidste Bys“ Forsvar derved styrkedes og bevaredes.

1. Blandt de Rettigheder, hvormed Christian den Første udstyrede det af ham stiftede kjøbenhavnske Universitet, var Immunitet eller Fritagelse for alle borgerlige Skatter og Tyngder en væsentlig[1]). Denne Bestemmelse havde sin store Vigtighed ikke alene for Øieblikket, thi da maatte det vistnok være indlysende, at hvis den spæde Plantning skulde komme til Vært og Modenhed, maatte den omhyggelig plejes, og alt fjernes, der kunde hæmme den i Væxten, men især for de kommende Tider, at ikke den Stiftelse, hvis Opgave det var i Hjemmet at meddele den danske Ungdom den Lærdom, den saalænge havde maattet søge udenlands, skulde standses i sin Udvikling ved at afgive en Del af sine endnu kun sparsomme Indtægter til Formaal, der vare Videnskaberne fremmede. I den Bekræftelse af Universitetets Privilegier, som Kong Hans udstedte 19 Maj 1482 finde vi derfor samme Bestemmelse gjentaget og forstærket[2]). Heller ikke høre vi noget om, at denne Rettighed er bleven krænket indtil den Tid, da Universitetet sank i Dvale (1530) for atter at opstaa i en fornyet og forbedret Skikkelse.

I Christian den Tredies Universitetsfundats af 10 Juni 1539 formanes ikke alene alle fremtidige Konger i Danmark, at de paa ingen Maade maatte tillade, at Universitetets

---

1) Christian 1stes saakaldte Fundats af 4 Oktob. 1478, trykt i Pontoppidans Ann. eccl. Dan. II, 672—73 og fl. St. (jfr. Regesta diplom. hist. Dan. I, 522); heri hedder det: „Inhibemus omnibus et singulis advocatis et subditis nostris, de hujusmodi doctoribus et magistris et eorum bonis et suppositis qvovis modo se intromittere seu ingerere”.

2) Pontoppidans Ann. eccl. Dan. II, 677—78.

Renter og Indkomster blive anvendte til noget andet Brug; „thi det var at tjene Mammon og afskaffe den sande Guds Dyrkelse, eftersom Paulus kalder Gjerrighed Afgudsdyrkelse“[3]); men med bestemt Hensyn til den første Stifters Privilegier hedder det: „Universitetet tilligemed Doktorer og Magistre saavelsom ogsaa alle studerende, saalænge de befatte sig med Studeringer, skal nyde de Privilegier, Friheder og Herligheder, som ere dem skjænkede ved den første Stiftelse, som skete ved højlovlig Ihukommelse Kong Christian I., vor Forfader. De skulle med alle deres Tjenere være fri for alle Rigets Byrder; Universitetets Grund tilligemed dets Huse og Baaninger . . . skal til evig Tid beholde samme Frihed, som de hidtil have haft under Kannikerne og andre. Ligeledes skal og alt, hvad nyt der er opbygget paa samme Pladser, nyde samme Frihed.“ „Ogsaa alle Professorernes Enker her ved Akademiet samt Præsternes og alle deres Enker, der tjene Kirken og Skolen, skulle, saalænge de blive i Enkestand, være fri for alle borgerlige Skatter og Tyngder“[4]).

Ved denne Skattefrihed forblev det en Tidlang; hverken i Christian den Tredies eller Frederik den Andens Tid synes der at have været gjort Indgreb i den[5]), men i Christian den Fjerdes Tid maatte de gamle Privilegier vige for den Nød, hvori Riget var kommet ved denne Konges to sidste for Danmark højst ulykkelige og ødelæggende Krige, og Universitetet maatte bære sin Del af de almindelige Tyng-

3) Christian den Tredies Historie. Overs. 1776. I, 639.

4) Anf. Skr. I., 682—83. Ved en Rigsraadsdom 1630 mellem Universitetet og Borgemestre og Raad i Kjøbenhavn indesluttedes „Jurisconsultorum og Medicorum Enker“ i ovenstaaende Privilegium.

5) I P. V. Jacobsens Fremstilling af det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III. og Frederik II., Kbhvn. 1833, omtales ingen Skatter paalagte Universitetet.

der og Paalæg, hvilke dog formildedes derved, at det som oftest om ikke altid var Skatteyderne overladt selv at bestemme Afgiftens Størrelse, eller at læmpe den efter deres Formue og Lejlighed. At give en fuldstændig Fortegnelse over alle de Paalæg, hvormed Universitetet i denne Konges Tid besværedes, ligger udenfor mit Formaal her; saameget er dog vist, at der oftere blev lagt Beslag paa betydelige Dele af Professorernes Indtægter, og det saavel til almindelige som til mere specielle Statsformaal. Ved en saaledes i 1638 „bevilget Kontribution til Lands Defension" udrededes 4152½ Rdlr. in Specie og 20 Sk. af „Professorerne med andre Doctoribus, Magistris og andre lærde med deres Enker, Børger og andre Suppositis". For Pengenes Modtagelse udstedte Niels Trolle Kvittering, dateret 9 Januar 1640; Summen var tilvejebragt dels ved „godvillig Kontribution" dels ved en to Procents Afgift af Rentepenge. Af en Kvittering fra Knud Ulfeld (dat. 16 August 1645) erfares, at Universitetet ved sin Rektor Dr. Klavs Plum 1645 havde erlagt 500 Rdlr., som vare udlovede „til at lade færdiggjøre det ny Værk uden Nørreport"[6]).

Begge disse Beskatninger nævnes dog kun exempelvis, der har været andre og flere, som det imidlertid vilde blive for vidtløftigt her at opregne, hvor jeg kun agter at give en nøjagtig Udsigt over de Skatter og Tyngder, som paalagdes Universitetet i Krigsaarene 1657—60. Med Hensyn til Totalsummen af de Afgifter, Universitetet før den Tid havde maattet udrede, kan dog bemærkes, at det udtrykkelig hedder i en Erklæring, Professorerne afgav 28 Avg. 1658, at de Kontributioner, Universitetet i de sidste 18 Aar havde udgivet,

6) Begge disse Kvitteringer tilligemed „Copia af Skat og Rentepenge, som blev af Dno. Mag. Erico Olai til Commissariis fremsendt sub sigillo Rectoris 7 Januar 1640", findes i Konsist. Archiv i en Pakke med Udskrift „Acta belli Svecici et obsidionis Hafniensis 1658—60".

beløb sig til 60,000 Rdlr., en ikke ringe Sum for en Stiftelse, der fundatsmæssigt var skattefri.

Hvad Universitetets Indtægtskilder angaar, hvoraf disse Byrder afholdtes, da behøver jeg ikke her vidtløftig at specificere dem, da dette alt er skeet deels i Jansens Beskrivelse over Universitetets Midler og Indkomster (Kbhvn 1787) deels i Engelstofts „Efterretninger om den i Aaret 1796 begyndte Inddragelse af de akademiske Corpora og dermed forbundne Forandring i de akademiske Læreres Lønningsmaade“[7]). Kun skal bemærkes, at der paa denne Tid ikke var noget almindeligt akademisk Fond, hvoraf Universitetslærerne lønnedes og de almindelige Udgifter afholdtes, men at det af Christian den Tredie og hans Efterfølgere Universitetet tillagte Jordegods var fordelt i 13 Corpora mellem Professorerne, som selv umiddelbart oppebar Landgilde, Indfæstning og andre jorddrotlige Rettigheder, og paa samme Maade vare de Universitetet skjænkede Tiender fordelte. Foruden disse havde Universitetet endnu adskillige Indtægter, som deels tjente til Afholdelsen af de forskjellige akademiske Udgifter, deels fordeltes mellem Professorerne med forskjellige Beløb i Forhold til deres Fakulteter og Embedsalder. I udsat Kapitalformue besad Universitetets Kasse ved en Registrering, som foretoges i Juni 1658, 13,660 Rdlr., Stipendiefondet bestod, uden at regne Kommunitetets betydelige Jordegods og Tiender, af en Sum af 32,800 Rdlr.[8]).

2. Det første betydelige Skridt, hvorved Krigen med Sverrig forberededes, var Indkaldelsen til Mødet i Odense i Februar 1657, hvis Formaal foreløbigt dog kun angaves

7) Engelstofts Universitets- og Skole-Annaler 1810. II, 48—65. Jfr. Sammes: Efterretninger ang. Kjøbenhavns Universitet o. s. v. 1823, S. 39—55.

8) Acta Consistorii, 28 Juni 1658.

at være at skaffe Midler til at sikre Rigets Grændser mod en muligt indbrydende Fiende. I Konsistoriets Akter hedder det under 7 Januar 1657: „Læst Kongl. Maj.s Brev dat. 1 Januar 1657 om det almindelige Møde udi Odense til den 23 Februar, at did skal skikkes nogle fra Universitetet med Fuldmagt til at fornemme, hvad Hs. Kgl. Mj. vil foregive og proponere til Landsens Sikkerhed og Bedste". Universitetets Rektor Prof. theol. Dr. Jakob Knudsen, Prof. jur. Dr. Joh. Müller og Prof. med. Dr. Christen Ostenfeld bleve udsete til Universitetets Deputerede[9]). Imidlertid hedder det atter 12 Januar: „Blev læst Kongens Brev om det Møde udi Odense, som var noget lidet forandret fra det første, nemlig at de, som Universitetets Fuldmagt bekommer, ikke alene skal fornemme den høje Øvrigheds Villie om hvis, som er til Landsens Sikkerhed og Bedste, men ogsaa at slutte. Dateret 1 Januar 1657". I det Kongebrev, som her tilsigtes, tilskrives Rektor og menige Professorer saaledes:

„Eftersom vi menige Ridderskab over al vort Rige Danmark haver forskrevet at møde i vor Kjøbstad Odense med de andre Stænder til den 23 Februar førstkommendes, da bede vi eder og naadigst ville, at I retter eders Lejlighed efter nogle af eders Middel med Fuldmagt under Universitetets Segl til forne Tid afsted at færdige og fremskikke, da ydermere udi vores egen Nærværelse at fornemme og slutte, paa hvis vi naadigst til Fædernelandens Sikkerhed og Bedste agter at lade foregive og proponere" [10]).

I Tiden, som gik forud for Mødet, forhandledes i Konsistoriet flere Spørgsmaal vedkommende Repræsentationen og

9) Om Universitetets Repræsentation paa Rigsdagene findes nogle Bemærkninger i J. E. Larsens Afhandling om Rigsdage, Landsting og Rigsraad i Danmark; Hist. Tidsskr. I, 318 (hvor tillige gives en skarpsindig Begrundelse af Univ.s Berettigelse som Rigsstand).

10) Original i Konsist. Archiv, Pakken: „Acta belli Svecici". Af det førstnævnte Kongebrev findes derimod intet Spor, hverken i Konsist. Archiv eller i Kancelliets Kopibøger (Tegnelser og Registre).

Fuldmagten. Da Rektor saaledes 19 Januar „begjærede en fuldkommen Resolution at vide om dem, som paa Universitetets Vegne skulde reise til Odensemødet", blev bestemt, at „efterdi der ikkun reiser to paa denne ganske Bys Vegne, da kunde det og være nok, at twende alene reiser paa Universitetets Vegne, og blev dertil deputerede Rektor selv og Mag. Jakob Fincke, som anlovede at gjøre Universitetet den Tjeneste, saafremt Gud sparer Helbreden". Den 5 Februar bestemtes, at den Fuldmagt, som skulde medgives de deputerede, skulde „stiles lige efter Kgl. Mj.s fremskikkede Brev". Dr. Thomas Bang (theol. Prof.) lovede, at hvis Mag. Fincke ikke blev saa rask, at han kunde reise, da vilde han følge med Rektor; men da han et Par Dage efter undskyldte sig, „blev Dr. Ostenfeld overtalt til at reise med Rectore, dersom M. Jakob ikke blev saa stærk". Herved blev det da; 16 Februar udfærdigede Universitetets Notarius M. Søren Pedersen (Prof. ethices) Fuldmagten for Dr. J. Knudsen og Dr. Ostenfeld til paa samtlige Professorers Vegne „at gjøre og lade, som om de selv vare tilstede"[11]. Forsynede hermed begave de deputerede sig afsted til Odense og opsloge efter at være ankomne hertil deres Bolig hos M. Jakob Sperling, hos hvem de nød en gjæstevenlig Modtagelse[12]. — Paa den bestemte Dag aabnedes Herredagen med en Tale af Kansleren Hr. Christen Thomesen, hvori han i Almindelighed udviklede, hvilke Kongens Begjæringer til Rigets Stænder vare[13]. Derefter forelagdes der de enkelte Stænder skriftligt

11) A. C., Fuldmagten i Konsist. Domkopibog 1656—63, fol. 46 b.

12) Da denne ikke vilde modtage nogen Betaling for de Omkostninger, han havde haft ved de to Professorers Ophold i sit Hus under Herredagen, vedtoges i Konsistorium, at en Sølvkande paa 60 Lod „M. Jak. Sperlings Kvinde til Foræring skulde skikkes", hvilken ogsaa modtoges med Taksigelse. Jfr. A. C. 7 Marts og 16 Maj 1657.

13) Se P. W. Becker: Samlinger til Danmarks Hist. under K. Fre-

de Fordringer, som gjordes til dem. Universitetets deputerede overgaves til Overvejelse følgende

„Forslag, paa hvis Academia Hafniensis skal kontribuere til Militien[14]).

1. Af hver hel Bondegaard om Maaneden 24 Sk.

2. Halvparten af al visse Indkomst efter Jordebogen, enten man haver den pro persona eller pro officio.

3. Af hver hundrede Daler Rentepenge 3 Daler[15]), bortskyldig Gjæld tilforne aftaget. Hvis nogen befindes sine Rentepenge ikke ret at have angivet, da lide Tiltale paa sin Ære og Redelighed."

Efter et Par Dages Overvejelse erklærede Universitetets Fuldmægtige sig herover paa følgende Maade:

„Kgl. Mj.s, vor allernaadigste Herres og Konges faderlige Forsorg for sine Lande og Riger imod alle fjendtlige Attentater velsigne Gud af det høje.

Til Militiens dertil højfornøden Underholding og Fortsættelse, imod de Propositiones, som Kgl. Mj. naadigst haver ladet gjøre, kjender Regia Academia Hafniensis sin underdanigst Skyldighed, dennem i alle muligste Maade at efterkomme, som efterfølger:

1. Bønderne af hver Helgaard at udgive om Maaneden 24 Sk. og af hver Halvgaard 12 Sk., som de til deres Husbonde, som Landgilden af dennem opbær, skal levere, at det udi samlede Summer paa behørige Steder kan til visse Terminer erlægges. Forhaabendes underdanigst, at forarmede Bønder, som med lovlige Tingsvidner deres Armod af ulykkelig Tilfald at være foraarsaget kan bevise, item øde Gods, som illgemgabe kan bevises, for samme Paalæg naadigst at maatte forskaanes.

———

derik den Tredies Regjering af udenlandske Archiver. I, 168—70. Chr. Thomesens egenhændige Koncept til hans Tale er meddelt af F. Hammerich i Nyt hist. Tidskr. I, 462—64.

14) Smlign Chr. Skeels Dagbog (Danske Mag. 3 Række IV, 300—01), Beckers ans. Skr. S. 173 f. og Kapitlernes Resolution, meddelt af Hammerich ans. St. S. 464.

15) Meningen er, at Univ.s Professorer og Supposita skulde betale Halvparten af den Rente, de fik ind af deres udsatte Kapitaler. 6 p. Ct. regnedes som den almindelige Rentefod.

2. Professores, som kan befindes intet andet at have end deres Stipendium at leve af, og det udi saadan Maadelighed, at hvis de den halve Part deraf skal udgive, kan Resten ikke forstrække til Livs fornøden Underholdning, mens de derudover i Gjæld og Besværing maa geraade, hvis de aldeles for Udgift af deres Stipendio ikke maa forskaanes, om de dog paa den fjerde eller tredie Del deraf at udgive maatte benaades.

3. Eftersom af udlaante Penge ulige Rente oppbæres, at somme ikkun tage 4, andre 5, de fleste 6 p. Ct., om det Kgl. Mj. naadigst maatte befalde ved den tredie Del af Rentens Udgivelse, eftersom oppebæres, at lade det forblive. Dog at bortskyldig Gjæld og Rentes Udgivelse imod tilstaaende Gjæld og Rentes Annammelse maatte afkortes, og hvis Rentepenge i denne besværlige Tid ikke vorder erlagt, intet deraf at udgives, førend man den kan bekomme.

Og eftersom ofte befindes Kapitaler med Renter at blive uvisse, saa at man kan ikke vide sig derpaa forsikrede, vilde Hs. Kgl. Mj. saadan Uvished naadigst optage i kgl. Hyldest og Mildhed, at ingen paa Ære og Redelighed skulde forpligtes, som ikke kan vide sig forsikret, hvad han af Kapital eller Rente kan have at forvente. Formodendes visseligen, at enhver tro Undersaat herudi saavel sit kjære Fædernelands Konservation og Velstand tager udi Agt, som han, paa et ærligt Navn og Rygte med sin Herres og Konges Hyldest og Naade at erlange og beholde, sig underdanigst bør at beflitte, og vide i højeste Maade Magt at være paaliggende.

Belangende fattige Enker og umyndige Børn, som med saa maadelige Kapitaler kan befindes at være forsynede, at de neppest kan strække til Livs fornøden Ophold, vilde vores kjære Fædernelands Fader og, næst Gud, i disse Lande og Riger Enkernes og faderløses Fader og højeste Forsvar udi Naade efterlade, at de for Udgift af deres ringe maatte være forskaanede.

Den trofaste Gud lade sig dette Værk vel befalde, fordre og fremme det til sit Navns Ære, Kgl. Mj.s og vores kjære Fædernelands Velstand. Odense den 26 Februarii Ao 1657.

Kgl. Mj.s vor allernaadigste Herres allerunderdanigste Tjenere

Jakob Knudsen, Acad. h. t. Rector. Christianus Ostenfeld.

m. m. m. m.

Da dette Forslag imidlertid ikke blev modtaget, indgav de to Fuldmægtige Dagen efter et nyt, hvori de indvilligede i de tre forelagte Punkter, hvortil de dog endnu føiede følgende Klavsul til mulig Afværgelse af lignende Kontributioner i Fremtiden: „Forhaabendes allerunderdanigst, at hvis som nu til vores kjære Fædernelands Konservation og gemene Bedste i disse vanskelige Tider underdanigst udloves, Akademiet herefter paa naadigst givne og konfirmerede kgl. Privilegier til Skade og Afbræk ikke skal geraade" [16]).

Efterat de deputerede vare vendte tilbage, aflagde Rektor 5 Marts paa Konsistorium sin Beretning om Udfaldet af Mødet og forhørte sig siden, i hvilke Terminer vedkommende vilde betale de udlovede Penge. Man vedtog at svare dem i to Terminer, St. Hansdag og Jul førstkommende, men samtidigt hermed søgte man at undgaa Følgerne af de tidligere Paalæg; der blev nemlig 11 Marts paa Konsistoriet „talet om en Supplikation, som skal gjøres til Hs. Kgl. Mj. om gravaminibus Professorum og den usædvanlige Besværing, som de lide med Told og andet, som fordres af deres forskrevne og tilskikkede Gods, Bøger og andet, efter at terminus var allerede exspireret i Maj 1656". Ligeledes da Supposita 15 April vare fremkaldte for Konsistorium for at mindes om at være betænkte paa Udredelsen af de paa Odensemødet lovede Penge, „blev begjæret, at Rektor vilde mage det saa, at enhver efter Løfte maa igjen bekomme sin udgivne Haand paa udlovede Forstrækningspenge, førend de videre fra sig lægger". Da Rektor et Par Dage efter talte med Kansleren om denne Sag, lovede denne, at den Bog, hvori en Del Professorer og Supposita havde indskrevet deres Løfte om Forstrækning, skulde

16) Disse Forslag og Erklæringer ere meddelte efter Konsist. Domkopibog 1656—63 fol. 47 b. — 48 b.

han nok skaffe Universitetet udleveret fra Kancelliet, „at enhver kunde faa sin Haand igjen“ [17]).

Ikke længe efter udgik der et Paabud, der vistnok ikke berørte Universitetet direkte, men derimod kom til at hvile temmelig tungt paa dets Bønder, og derved gjorde det vanskeligere for disse at opfylde deres Pligter mod Husbonderne. Den 12 Maj 1657 udkom nemlig Kongebrev til Rektor og Professorer, at de skulde gjøre den Anordning hos deres Tjenere og Bønder, „at naar enten Krigsofficerer eller Ammunition derforbi eller igjennem passerer, saalænge det urolige Væsen varer, de dennem med nødtørftige Vogne ville forsyne“ [18]). I den Anledning gjorde Lensmand Ove Skade Professorerne det Forslag, at de skulde have en Mand, „som Universitetets Bønder kunde lade tilsige ordentlig og for Rejser afskrive“, hvorfor det blev besluttet at sende Ridefogden Samuel Thomesen ud at anmode Hans Møller i Roskilde om at overtage denne Forretning, „og om han ikke kunde bekommes, da at anmode en anden god Mand derom, hvis Umage Universitetet gjerne vilde forskylde“. Da det imidlertid ikke lykkedes Ridefogden at faa nogen til at overtage Forretningen, vedtog man at anmode Byfogeden i Roskilde, „som havde Indseende med Kapitlets Bønder at lade tilsige og afskrive“, at han vilde paatage sig samme Umage med Universitetets [19]).

3. Den 1 Juni viste den danske Regjering endelig tilfulde, hvad Rustningerne havde at betyde, idet der paa denne Dag udgik en Krigserklæring mod Sverrig, noget som imidlertid

17) A. C. 18 Apr. 1657.
18) Original i Konsist. Archiv („Acta belli Svec.“).
19) A. C. 19 og 22 Maj 1657.

neppe kom nogen mere skarpsynet Jagttager uventet. Nu antoge Forberedelserne til at møde et fjendtligt Indfald, eller til endog selv at angribe Fjenden i hans eget Land, en bestemtere Karakter, og som Følge deraf bleve Fordringerne til Folkets Bistand dels ved personlig Tjeneste dels ved Udredelsen af Skatter større og mere tvingende. Beboerne i Nærheden af Kysterne, og saaledes ogsaa en Del af Universitetets Tjenere, blev opbudte til Strandvagt; kun enkelte fritoges, som Universitetets Fisker ved Langvads Dam, der „blev forskaanet for Mønstring, Strandvagt og deslige, dog at han sit tilbørlige Gevær haver og holder i Beredskab og tillige med andre til Tid og Sted sig forføjer, om (det Gud forbyde) fjendtlig Indfald blev foretaget at skulle ske"[20]). — Da St. Hansdag nærmede sig, mindedes Rektor i en Skrivelse fra Krigskommissærerne Ove Gjedde og Christen Skeel om med det første at levere de udlovede Penge til Landkommissærerne i Sjælland Lave Beck til Førslev, Landsdommer paa Laalland, og Otto Powisch, kgl. Befalingsmand paa Fredriksborg Slot, „eftersom Pengene til Mynstermaaneder og anden Fornødenhed udkrævedes"[21]). Pengene vare ogsaa rede, thi Dagen efter, 23 Juni, kvitterede fornævnte Kommissærer 1) for 632 Rdlr. 3 Ort 11⅛ Sk., der var en Fjerdedel af Professorernes visse Indtægt i Aaret 1657 af Jordegods, 2) for 6584 Rdlr. 1 Ort 22 Sk., som udgjorde en Fjerdedel af Renten, Professorer og Supposita havde af deres udsatte Kapitaler. Af denne Sum havde alene Magrete sl. Dr. Jørgen Fiurens paa egne og sine to Sønners, Dr.

---

20) Ifølge et Brev af 6 Juni 1657 fra Henrik Meyn, Ridefoged paa paa Kjøbenhavns Len, indført i Acta Consist.

21) Orig. i Konsist. Arch. (A. b. Sv.).

Henrik F.s og Thomas Fiurens Vegne erlagt omtrent Trediedelen[22]).

I den følgende Maaned skete der ikke noget direkte Paalæg, men den ny Forhøjelse i Told- og Konsumtionsafgifterne (af 21 Juli 1657) ramte ligesaavel Universitetets Lærere, som dets undergivne[23]). — Imidlertid foregik det almindelige aarlige Rektorskifte, idet Dr. Jak. Knudsen traadte af, og Dr. Chr. Ostenfeld overtog Embedet, og indtog første Gang sin Plads i Konsistorium som Rektor den 14 Juli. Han fik snart Lejlighed til at virke for Bevarelsen af Universitetets Privilegier, da nogle Supposita indkom med Klage over, at de vare ved Borgerskabets Bud tilsagt at skulle holde Tjenere paa Vagt. Efterat Rektor havde fremstillet Sagen Konsistorium, „blev sluttet, eftersom Hs. Exc. Hr. Kansler haver afsondret sig fra alle verdslige Forretninger[24]), at

22) Kvitteringerne tilligemed de originale Erklæringer om Rentepenge fra alle Professorer og Supposita findes i Konsist. Arch. (A. b. Sv.).

23) Trykt i Henrik Gødes Samling af Forordninger fra 1643 til 1666. Kbhvn. 1667, S. 195—201.

24) Døde kort efter, 5 August, jfr. A. C. sm. Dag: „Proponerede Magn. Rector, eftersom det havde behaget den almægtige Gud at til sig kalde fra denne Dødeligbed Hs. Exc. Hr. Christen Thomæsøn Sehested, Kgl. Mj.s Kansler, dette kgl. Universitets og den gejstlige Ordens meget gunstige Patron; og altid haver været her udi Universitetet en berømmelig Observants, naar den alvidende Gud af sit hemmelige Raad Kansleren borttager, saavelsom naar Hs. Kgl. Mj. eller Hs. Kgl. Højhed henkaldes, da for deres høje Meriter, med hvilke de Universitetet og den gejstlige Orden haver sig obligeret, at parenteres over dennem næste Dag efter Begravelsen publica oratione af en Professore; og Hs. Exc.s store Gunst, al den Stund han haver været Kansler, Universitetet og den ganske litterato ordini detet, udfordrer særdeles Ihukommelse og største Berømmelse; at Collegæ derfore vilde vel gjøre og nu deliberere om, hvem ex Professoribus samme Oration skulde holde. Hvorpaa blev svaret, at det kom den Professori til, som var næst efter den, som senest saadan Parentation havde holdet. Og eftersom befandtes, at Dn. Episcopus, D. Svaningius senesten havde

Magnificus Rector talede med Hs. Exc. Hr. Rigens Hofmester derom, andragendes Universitetets ydmygelige Begjæring, at de maatte nyde deres Privilegier og være forskaanede for al borgerlig Tyngde. Til hvilken Ende og blev for godt anset paa en Memorial at andrage, hvad Recessen om geistlige Personers Privilegier formelder, og at Academiæ Supposita, som ere nogle faa familiæ, bruger ingen borgerlig Næring, mens med daglig Udgift til Husholdnings Fornødenhed ere Borgerskabet gavnlige, hvilken Udgift tilforn er beregnet at beløbe af Universitetet og dets Suppositis 40,000 Rdlr.; og nu nyligen i højeste Maader langt over Borgerskabet, som kunde være ligesaamange i Tallet som de, kontesteret deres Affektion med Udgift til Fædernelands Bedste". Da Sagen blev forebragt for Rigets Hofmester Hr. Jochum Gerstorf, svarede han, „at saadant hverken med hans Vidskab eller med hans Vilje var sket, og lovede, at han baade herudi saavelsom ellers udi al anden Occasion vilde altid være Universitetet bevaagen, at de ved deres Privilegier kunde konserveres" [25].

---

parenteret over Prindsen (formodentlig den udvalgte Prinds Christian V, der døde 1647), højlovlig Ihukommelse, da tilfaldt Ordenen, at D. Bangius nu parenterede. Hvilket der Mag. Rector D. Bangio foreholdt, paatog han sig more majorum at efterkomme. (Jfr. Vinding: Regia Acad. Hafn. p. 47). — End blev proponeret af Magn. Rectore, eftersom sædvanligt var, at Professores skiftedes til at vaage over Hs. Exc.s Lig, twende hver Nat, ligesom tilforne sket var over Hs. Exc.s salige Frues og sl. Holger Rosenkrandses Lig, som begge døde der udi Huset, Collegæ vilde samtykke, at saadan Vaagen til Taknemmeligheds Tegn nu ogsaa blev efterkommet. Hvorpaa blev sluttet, at naar der begyndtes at vaage, da twende Professores hver Nat vaagede, og det ordine; nemlig en af superiorum Facultatum Professoribus tilligemed en af Philosophis. Og hvis en Professor det ikke kunde efterkomme den Nat, som Ordenen hannem tilfaldt, da at bede en af Collegis for sig, og derimod siden vaage i hans Sted."

25) A. C. 30 Juli og 1 Avg. 1657.

Først til Jul skulde den anden Halvdel af den af Universitetet udlovede Kontribution betales, men alt længe før opstod der Trang til den. Rektor berettede 11 August i Konsistoriet, at han samme Dag „ved en Renteskriver var nogle Gange af samtlige her tilstedeværende Rigens Raad meget venligen og flitteligen ombedet, at han paa deres Vegne vilde hos Universitetet anholde, at det en godvillig Forstrækning vilde gjøre af den udlovede Kontribution, paa det at Moltzans Ryttere, som her ligge og ere Borgerskabet til stor Fortred og Besværing, kunde betales, og Byen dennem saa entlediges. Hvortil højbemeldte Rigens Raad begjærede at forstrækkes først 1300, siden 1500, endelig 3000 Rdlr.“ Professorerne opfordredes nu venligst til at erklære sig om, hvormeget de mente, de kunde bringe tilveje. De svarede, at de „samtlige ønskede, at deres Evne til at undsætte denne store Fornødenhed og efterkomme Rigsraadets meget venlige og indstændige Begjæring var saa stor, som deres Villie var færdig til saadan Forstrækning gjerne at udgjøre. Men eftersom nogle ikke havde sig til saadan Forstrækning beredt, og nogle ikke havde i denne Tid noget af deres Gjældnere bekommet, befandtes herudi stor Besværlighed.“ Imidlertid bekvemmede de fleste Professorer og Supposita sig strax til at erlægge Halvdelen af den Kontribution, de ellers først skulde indbetale til Jul, og 13 August kvitterede Landkommissærerne for Modtagelsen af 2800 Rdlr.[26]).

Det foran omtalte Forsøg paa at paalægge Supposita de samme Byrder som Byens øvrige Borgere blev langt fra det eneste, og Universitetet maatte oftere værne om sine un-

---

[26]) I A. C. 11 Avg. findes Regnskabet over disse Penge tilligemed Kvitteringen indført, jfr. Domkopibogen fol. 136—137.

vergivne. Fordringen paa deres Fritagelse for almindelige Paalæg støttede sig dels til Universitetets gamle Privilegium paa Skattefrihed, dels paa et Kongebrev af 21 Febr. 1644 til den daværende Rigshofmester Korfits Ulfeld, hvoraf Følgen var bleven, at Supposita vare blevne fritagne for Indkvartering under den forrige svenske Krig, da Borgemestre og Raad havde forsøgt at paalægge dem denne Byrde. Denne Gang opkom Spørgsmaalet derved, at Byens Tjenere havde anvist nogle Soldater Indkvartering hos Universitetets Boghandler Jochim Moltken. I den Anledning tilskrev Rektor Byens Øvrighed følgende ved sin hele Tone ret karakteristiske Brev[27]:

Velvise Borgemestere og Raad!

Næst en lykfalig Dags Ønske og min beredvillige Tjenestes Erbydelse: Eftersom Jochim Moltken, dette kgl. Universitets Suppositum, beklager sig med Indkvartering at være besværet, og det, som angives, efter Borgemestere og Raads Anordning, hvilket er imod vel bemeldte kgl. Universitets ældgamle Fundatser og højst benaadede kgl. Privilegier cum clausula: Sub poenis et indignationibus; hvilke bemeldte kgl. Fundatser og Privilegier endog i allsomfarligste Krigtider indtil denne Tid ere blevne uforkrænkede, og haabes aldrig den Tid skal komme i vores Fædernesland, at samme Privilegier skulle blive forsvækkede; og bemeldte Suppositum i den af Universitetet udlovede Kontribution sig meget godvillig haver ladet befinde, og derfor ikke tvende Øvrigheder kan svare, er jeg paa forne Universitets Vegne af velvise Borgemestere og Raad, som mine højærede Venner, paa det tjenstvilligste begjærendes, at de udi den højeste Øvrigheds Fraværelse, som samme sit kgl. Universitets Fundatser og Privilegier med kgl. Ed bekræftet haver, ej ville tilstede, at slig Novitet nu ved saadan Anordning ske skulde, som til Konfusion og Uenighed Udseen haver, paa det vi ikke skulle

---

27) Afskrift i Domkopibogen fol. 115.

have Aarsag til os paa tilbørlig Steder at beklage. Befalendes eder samtlige den højeste Gud i Vold. Kjøbenhavn den 25 Augusti Aar 1657.

Christianus Ostenfeld D.
Reg. Hafn. Acad. Rector.

Da ikke længe efter endnu et andet Suppositum, M. Anders Gundtzov, indkom med en lignende Klage over Borgemestere og Raad paa Christianshavn, som den der tidligere var ført over Øvrigheden i Kjøbenhavn, lod Rektor sig ikke nøje med at tilskrive hine et Brev ligt med det foranførte, men han foreslog 13 September i Konsistorium at indgaa med en Begjæring til Kongen, „at Universitetets Supposita maatte forskaanes for Vagt og Indkvartering og deslige borgerlige Tyngder, eftersom adskillige sig beklager at være om Vagt tilsagt og en Del pantet". Dette Forslag „befaldt Professoribus meget vel", og Dagen efter indgik et Andragende til Kongen, hvori ikke alene de tidligere Benaadninger ligefra Christian den Førstes Tid paaberaabtes, men ogsaa Kongens egen Bekræftelse af disse, hvori det hed, at han dette sit Universitet „udinden sin kgl. Hegn, Værn, Fred og Beskjærmelse besønderligen vilde beskjærme og forsvare", medens der tillige truedes med, at hvis den attraaede Frihed ikke erholdtes, vilde Universitetet ikke være istand til at betale den resterende Del af den udlovede Kontribution[28]). Det sidste Argument har formodentlig været det kraftigste, da den Hjælp, man ønskede af Universitetet, ikke indskrænkede sig til hin Sum. Et Par Dage før havde nemlig Rigsraaderne Chr. Skeel og Otto Krag tilskrevet Rektor et Brev (af 12 Sept.), hvori de un-

28) Afskrift i Domkopibogen fol. 140, jfr. A. C. 13 Sept. 1657.

der Bevidnelse af Rigets Nød[29]) „venlig ombede ham, han vilde bemøje sig det hæderlige Universitet derhen at disponere, at enhver, som enten har Penge, Guld eller Sølv, som de nogenlunde kunde miste, de saadant til Kronens og deres Fæderlandets Tjeneste ville laane og forstrække“ mod nøjagtig Forsikring af Kapital og Rente[30]). Rektor forelæste dette Brev for samtlige Universitetets Professorer og Supposita og bad dem „sig herpaa med forderligste til Landsens Bedste at resolvere“; men da de to Rigsraader nogle Dage efter ved en Renteskriver begjærede skriftligt Svar angaaende den begjærede Forstrækning af Guld og Sølv, svarede han temmelig spydigt, „at Universitetet ikke vidste nu, hvem det havde som Supposita at tilsige, eftersom en Del af dem, som hidtil havde været under Universitetets Jurisdiktion vare af Byens Betjente blevne pantede, og en Del med Panttagelse truede“. Dog skulde, føjede han til, Rigsraadet ikke tvivle paa, „at han jo af yderste Vindskibelighed deres Begjæring skulde efterkomme“. Da Rektor, efter at have berettet dette, atter opfordrede sine Kolleger til at give Svar, blev dette, „at Professores ønskede gjerne at efterkomme Rigens Raads Begjæring; men lidet at forstrække kunde intet hjælpe, meget havde

29) Hvor ubesindig den danske Regjerings Krigserklæring var, ses tilstrækkeligt af følgende Ytringer i Indledningen til Brevet: „M. R. Det er hannem saavelsom enhver fornuftig mere end nok bekjendt, hvad Mangel og Besværing for Penges Middel, denne Krig med at udføre, findes. Og endog vi ikke andet end Stændernes Villighed udi alt, hvis af dennem er begjæret, maa berømme, saa haver saadant dog ikke kunnet strække til den Kapital, som disse Tider udfordrer.“ Ikke engang de første forholdsvis mindre besværlige Krigsmaaneder kunde afholdes uden overordentlige Beskatninger! Videre Oplysning om Rigets store Nød, inden Krigen endnu ret var begyndt, kan findes i nogle mærkelige Breve fra Krigskommissærerne Ove Gjedde og Chr. Skeel (Gehejmearch. „Rigens Raads Breve“, Pakken 61). Jfr. Danske Mag. 3 Række IV, 310 f. 316.

30) Afskrift i Domkopibogen fol. 141.

de ikke"[31]). Og herved synes det da ogsaa at være blevet, thi rigtignok mindede Rigets Hofmester engang om at give Svar, og Rektor sagde til Professorerne, „at han ikke uden stor Fortænkelse længere kunde forholde Svar til de to Rigens Raad"; men da Bispen, som den Dag var tilstede i Konsistoriet, havde sagt, at „da han havde faaet et særdeles Brev af Rigens Raad anlangende samme Forstrækning og han stod udi Traktats med deres Excellenser om sær Forsikring, og derfor ikke kunde give sit Votum med i Konsistorium", fandt Professorerne for godt at udsætte Svaret til et mere fuldtalligt Møde, hvor ogsaa Supposita vare tilstede[32]). Et saadant har imidlertid neppe nogensinde fundet Sted, og Sagen faldt dermed formodentlig hen for denne Gang.

Imidlertid havde Rigshofmesteren i Anledning af Universitetets Bønskrift om Indkvarteringsfrihed for Supposita modtaget et Kongebrev (af 21 Sept. 1657), hvorved det paalagdes ham at undersøge Andragendets Beskaffenhed og gjøre den Anordning, „at med Akademiets Betjente og dets Suppositis vorder forholdet, som tilforn i lige Tilfælde udi Krigstider haver været brugeligt"[33]). Rigshofmesteren havde givet Rektor Løfte om at være Universitetet til Hjælp saavel i dette som i andre Tilfælde, og han udstedte i den Anledning en Befaling til Borgemestre og Raad, uden at denne dog synes at have haft den forønskede Virkning, hvorom følgende Konsistoriebeslutning vidner: „Eftersom Supposita beklager sig, at Hs. Excellenses Hr. Rigens Hofmesters Befaling ikke er efterkommet, saa at deres fratagne Gods dennem igjen tilstilles, men de paa ny til Vagtholden tilsiges og med Godses Fratagelse trues, da saadan Vold at gives Hr. Rigens Hof-

31) A. C. 15 og 19 Sept. 1657.
32) A. C. 23 Sept. og 3 Okt. 1657.
33) Bekræftet Afskrift i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

mester tilkjende, og om den ikke derved kan forekommes, at supplicere til Kgl. Maj. derom"[34]. — Da en anden Klasse af Universitetets undergivne, dets Bønder, paa samme Tid ligeledes vare temmelig haardt trykkede, blev det anseet for „højnødvendigt at ansøge Kongen om, at disse maatte forskaanes for Ægter"[35], en Begjæring, som dog neppe er bleven indgivet, da Professorerne formodentlig snart indsaa, at de ikke kunde vente den opfyldt.

4. I de sidste Maaneder af 1657 ligesom i Januar 1658 blev ingen ny Byrder paalagte Universitetet, efterat det tilligemed de øvrige Stænder i Oktober havde modtaget Krigskommissærerne Ove Gjeddes og Chr. Skeels Regnskab „for hvis Penge, de siden Krigens Begyndelse til Flaadens samt Militiens Fornødenhed havde udgivet"[36]. Den resterende Del af den i Odense udlovede Kontribution kom kun langsomt ind, og Rektor maatte oftere minde om den, da Krigen paa engang flyttedes fra Halvøen over til Øerne, idet Karl Gustav gjorde sit eventyrlige Tog over de tilfrosne Belter og Sunde, saa Hovedstaden, der hidtil syntes sikker for Krigens umiddelbare Fare, pludselig saa sig udsat for en Belejrings Nød.

Saasnart Budskabet om Kong Karls Landgang paa Fyn naaede Kjøbenhavn, sammenkaldtes alle Stændernes deputerede (2 Febr. 1658) paa Slottet, hvor Kongen ved

34) A. C. 22 Okt. 1657, jfr. 17 Okt. s. A.

35) A. C. 17 Okt. Et andet Vidnesbyrd om, hvor haardt Bondestanden paa denne Tid trykkedes, afgiver den kgl. Forordning, hvorved „Udlæg i Bøndernes Korn og Foder i disse Tider" forbydes, dat. 15 Okt. 1657 (aftrykt i Gødes Saml. af Forordninger 1643—66, S. 205).

36) Kgbrev af 12 Okt. 1657 til Dr. Ostenfeld om at møde paa det islandske Kompagnihus findes i Original i Konsist. Arch. (A. d. Sv.). Jfr. Stændernes Kvittering, Nyt hist. Tidskr. I, 465.

Rigets Hofmester lod dem minde om deres edsvorne Troskab og opfordre til uden Hensyn til deres Privilegier at hjælpes ad med at bære Krigens Byrder. „Efter fuldendte Oration traadte Hs. Exc. Hr. Rigens Hofmester til Magnificum Rectorem og bad hannem, at han vilde tale med sine Collegis om en Bihjælp til forestaaende Indkvartering i befrygtede Byens Bestolding og algemene Fare, og Universitetets Resolution hannem med forderligste at notificere. Hvilket Magn. Rector anlovede." — Strax efter blev der holdt Møde af samtlige Professorer og Supposita, og det blev besluttet at sende M. Rasm. Enev. Brochmand og Sr. Hans Matthiesen Mechlenborg[87]) som deputerede til Gerstorf for at udvirke, „at Hs. Exc. gunstig sig vilde lade sig befalde, snarest muligt at befordre den tilsagte kgl. Befaling til Universitetets og Byens deputatos, anlangende en Proportion udi disse nødvendige oneribus at gjøre imellem Universitetets Supposita og Borgerskabet; og at Professores actu docentes, som ere ikkun atten i Tal, og mesten fattige Mænd, som intet andet have at leve af end deres Stipendium, hvilket de nu en lang Tid ikke haver kunnet nyde formedelst Bøndernes strænge Medfart, — maatte for Indkvartering forskaanes. Og eftersom deres vitæ professioni er imod selv at tractere arma, at da Hs. Kgl. Mj. vilde naadigst lade sig befalde, at det ved andre, som af Kaptajnerne i deres Sted kunde frembringes, for en billig Penge maatte forrettes; og derhos tage sit tro og lydige Universitet i kgl. Skjærm og Hegn imod befrygtede militarisk Insolens"[88]). — Dagen efter (3 Febr.) udkom den

87) En af Univ.s anseeligste og mest bemiddlede Supposita (jfr. Resens Inscript. Hafn. p. 202. 205, og det ved hans Død trykte Universitetsprogram).

88) Afskrift i Domkopibogen fol. 153 b.

forønskede kgl. Befaling[39]), medens det tillige beder i et samtidigt Kongebrev til Professorerne, at de Studenter, som bekvemme sig til at gribe til Vaaben „maa I selv for eders Anpart tilligemed Officererne, som vi derover ville forordne, underholde, og saa for andre Soldater eller Ryttere at holde være forskaanede, saafremt det kan betræffe den Proportion, som eder kan tilkomme“[40]). — Den 4 Februar samledes Universitetets Lærere og undergivne med Borgemester Peder Pedersen, Raadmand Jakob Andersen, Stadshauptmand Frederik Thuresen, Johan Skenkul og et Par andre Borgere; men de kunde ikke komme til nogen Enighed om Forholdet i Byrderne; dog syntes det at klare sig Dagen efter, da en Del af Professorerne samledes hos den fornævnte Borgemester; thi i dette Møde vedtoges, at Universitetet skulde holde 70 Ryttere for sin Part eller saamange Soldater, som svarede til dette Antal[41]). Da de øvrige Stænder imidlertid ikke kunde blive enige, blev der udskrevet et almindeligt Stændermøde til 6 Februar, „eftersom en Belejring herudi vor Kjøbsted Kjøbenhavn er at befrygte og Klagemaal over Indkvarteringens Ulighed indkommer, idet somme ere fri og somme formeget besværede, hvorover Konfusion og Disordre foraarsages“. Paa Universitetets og Præsteskabets Vegne skulde Rektor og Bispen møde Kl. 9 slet om Formiddagen paa det islandske Kompagnihus for at raadslaa om en billig

39) ... „At I med det allerforderligste deputerer nogle visse af eders Middel til at konferere med Borgerskabets Middel her i Staden om Enlighed om Indkvartering og andet udi disse Tider at holde.“ Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

40) Aftrykt i mit Skr.: De danske og norske Studenters Deltagelse i Kbhvns Forsvar mod Karl Gustav 1658—60, S. 168.

41) A. C. 4, 5 og 9 Febr. 1658. En Rytter regnedes ved Indkvarteringsberegningen lig med 3 Soldater, en Officer lig med 2, 3 eller flere Ryttere, efter hans lavere eller højere Grad.

Fordeling af Indkvarteringen med de andre Standers deputerede, nemlig Jochum Gerstorf, Chr. Skeel, Lave Beck, Otto Powisch, „saa og vores egne Betjente Cornelius Lerche og Henrich Møller, desligeste ogsaa twende af de ældste Borgemestere her i Byen, saa og twende af vores øverste Renteskrivere“ [42]). Her blev da Forholdet saaledes bestemt: Adelen skulde holde 51 Ryttere, de hoilærde 51, de kgl. Betjente 51, Renteskriverne særskilt 13½, Borgerskabet 433, Borgemestre og Raad særskilt 13½. Præsterne alene bleve forskaanede, i hvilken Anledning Rektor, da han berettede det i Konsistorium, erklærede, at „eftersom Borgerskabet holdt deres Præster fri for Indkvartering, vilde han ikke heller paa Universitetets Vegne, at Vor Frue Kirkes Præster skulde mere end andre af ministerio besværes“, og det uagtet „denne Stands Lejlighed i dette Fald ikke burde holdes bedre end Universitetets“, og den kgl. Befaling ikke gjorde nogen Undtagelse.

Det blev overdraget den juridiske Professor Dr. Peder Scavenius at bestyre alt Universitetets Indkvartering vedkommende, og han overtog „efter indstændig Begjæring“ det anbetroede Hverv [43]), og udførte det med megen Dygtighed, hvorom hans endnu bevarede særdeles omhyggelige Regnskaber vidne [44]).

---

42) Indkaldelsesbrevet af 5 Febr. 1658 findes i Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

43) A. C. 9 Febr. 1658.

44) I Konsist. Archiv (A. b. Sv.) findes et Bind i Folio, paa hvis Titelblad Dr. Scavenius har skrevet: „Een Rictig fortegnelse, paa huis Indqvartering her scheede I byen, siden de Privilegerede Stender loffuede den at holde, och fornemmelig, huormange Universitati Hafniensi och dets Suppositis tilfald efter den ligning, som aff Mag[co] D. Rectore D. Christiano Ostenfeld tillige med de andre stenders deputatis her I byen effter Hans Kongl. Maj. Naadigste breff, scheede

Den Indkvartering af Ryttere med deres Heste, som fra 11 Februar blev Universitetet paalagt, faldt mange meget besværlig, da de hverken havde Staldrum eller Foder til Hestene, og man anholdt derfor hos Rigsraad Ove Gjedde om, „at en publica stabula maatte anordnes og Foderatie for Penge bekommes"; han lovede at tage sig af Sagen[45]. — Dette var imidlertid forholdsvis kun en Ubetydelighed, et andet Uvejr trak op over Universitetet og satte Professorerne i stor Bevægelse.

Blandt de store Afstaaelser, Svenskerne forbrede før Freden, var Skaane den betydeligste. Fra dette Landskab havde Professorerne en Del af deres Indtægter[46], og det var derfor ikke at undre over, at de bleve temmelig urolige, da de hørte, at der var Udsigt til, at Svenskerne ikke vilde indlade sig paa Fred uden mod, foruden andre Afstaaelser, ogsaa

---

den . . Februarij och paa D. D. Professorum och Academiæ Suppositorum vegne udloffued, saa lenge belegringens fryct paastod, til borgerschabets forlindring at holde; Saa vel som och den taxt, en huer bleff sat for, huorefftер med Indqvarteringen siden bleff forholden aff Professoribus, som der til vare beschichede." Bindet indeholder meget udførlige Regnskaber over alle Universitetet paalignede Indkvarteringer fra 11 Februar til 28 November 1658; bag i er indhæftet alle tilhørende Bilag. Vedlagt er endnu en Del Indkvarteringsregnskaber for Belejringens følgende Tid. — Den 16 Juni 1659 „blev D. Scavenii Regnskab anlangende Indkvarteringen hørt og approberet og i alle Maader rigtig befunden, saa Professores hannem for hans store Umage og Flittighed paa det højeste betakkede." (A. C.).

45) A. C. 14 Febr. 1658.

46) Univ. havde følgende Godser i og Indtægter fra Skaane: 1) To Professorpræbender (Pædagogi 1mi & 2di), 2) Præbendet Gjorshøj, 3) Stipendium Medicum, 4) Studieskat af Kirkerne, 5) Anni gratiæ af Kannikedømmerne i Lunde Kapitel, 6) Indtægter af Vikarier (Vic. altaris S. Canuti Regis, vic. altaris beatæ Virginis prope horologium, vic. altaris beatæ Virginis in medio Capellæ), 7) Patronatsret til Fossie Kirke, 8) „Hvis som gives af Vicariis novis og ordinandis" (A. C. 19 Febr. 1658 og Domb. fol. 160 b.).

at erholde denne Provinds. De indgik derfor med Andragende til Kongen, „at Universitetets Interesse ved Fredsmæglingen maatte haves i naadigst Konsideration, paa det Studia formedelst Lønnens Betagelse ikke skulde tage saa mærkelig Skade"[47]). Da Kongen „naadigst lod sig befalde, at vore Gesandter, som i Roskilde traktere om Fred, bliver given paa en Memorial Professorernes Begjæring om deres Gods i Skaane at beholde", blev Dr. Scavenius 19 Februar af sine Kolleger udvalgt til at rejse ud til Roskilde „vore Gesandter det samme at insinuere og med daglig Ansøgning erindre, at i Traktaterne maatte indføres den Generalclausula, at Universitetets i Kjøbenhavn, Kirkernes, Skolers og Hospitalers jura maatte blive beholdne, og at den Indkomst, som af gudfrygtige fremfarne Konger i Danmark per pias legationes under Guds Hævn og Straf Universitetet til evindelig Ejendom er perpetueret, derved maa forblive".

Strax efter at Dr. Scavenius havde faaet Hvervet overdraget, begav han sig paa Vejen og indstillede sig endnu samme Dags Eftermiddag i Roskilde hos de danske Fredskommissærer Joch. Gerstorf og Chr. Skeel. Da han havde forebragt dem sit Ærinde, begjærede de, at han skulde levere dem en skriftlig Memorial, saa vilde de næste Morgen fremsætte Sagen for de svenske Kommissærer og anvende al deres Flid, „at Universitetet intet i nogen Maade afgik". Scavenius affattede nu den begjærede Memorial, og i et Møde om Morgenen 20 Februar fremstillede de danske Kommissærer Sagen for de svenske, men uden Nytte; Scavenius fik det Svar, da han efter Mødet kom til dem, „at der var kun ringe Forhaabning, og at de svenske sig hverken med Ord, raisons,

47) A. C. 17 Febr. Andragendet, dat. 17 Febr. 1658, findes i Afskrift i Domkopibogen fol. 156.

eller de store Forbandelser, som Fundatsernes Overtrædere vare paalagte, vilde bevæge til Billighed". Gerstorf og Skeel raadede ham derfor, at han „for større Underretning" selv skulde henvende sig til de svenske Kommissærer eller endog til Kong Karl, der 22 Febr. vilde indtræffe i Roskilde. Herpaa vilde Scavenius dog ikke indlade sig, men henholdt sig til den kongelige Befaling om, at de skulde varetage Universitetets Tarv, og bad tillige, at Professorernes Begjæring maatte blive indført i det første Fredsudkast, som blev overleveret de svenske Kommissærer. Dette skete ogsaa; thi i det Fredsforslag, som overleveredes 24 Februar udgjorde følgende den 28de Paragraf:

„Hvad Retter, Indkomster, Friheder eller andre jura, i hvad Navn de have kunne, som til Universitetet og Professores udi Kjøbenhavn, saaog Kirker, Skoler, Hospitaler eller andre pias causas, ihvor de ligger, efter de derpaa af Arilds Tid oprettede Fundatser og kgl. udgivne Benaadninger, under Guds Hævn og Straf ere perpetuerede, og udi de til Sverrigs Krone aftrædne Provindser og Len ere beliggende, saadant skal altsammen herefter som tilforn til evig Tid, efter Fundatsernes Indhold, med alle sine Rettigheder blive og følge bemeldte Universitet, Kirker, Skoler og Hospitaler, uden noget deraf i ringeste Maader at formindske eller fratage. Saa skulle og de Bisper, som nu ere i de aftrædne Stifter og Provindser, saalænge de leve, blive udi deres Bestilling, og de, som med Kannonikater, Vikarier og andet geistligt Gods ere beneficerede, derved blive og Indkomsten deres Livstid nyde."

Herved udrettedes imidlertid ikke noget, da de svenske Kommissærer ikke vilde gaa ind paa denne Artikel, og der gaves ikke Universitetet Udsigt til nogen Erstatning i de endelige Fredsbetingelser, der underskreves i Roskilde 26 Februar[46].

---

46) Hele denne Beretning er meddelt efter Dr. Scavenius's udførlige Referat af Forhandlingerne, afgivet i Konsistorium 1 Marts 1658.

Dog opgav Professorerne ikke ganske Haabet, endnu 2 Marts overleverede de paa Frederiksborg den kgl. Sekretær Erik Krag en Begjæring om at beholde deres Gods i Skaane, og bad ham hos Kongen at andrage, „at Universitetets Interesse maatte haves i Agt"; ligesom ogsaa Rektor, da han nogle Dage efter berettede i Konsistorium, at de danske og svenske Kommissærer om nogle Uger skulde komme sammen „at handle om particuliere Punkter, som udi Fredens Traktater ikke vare forenede", adspurgte sine Kolleger, om de ønskede, at Sagen videre skulde forfølges. „Men Professorerne refererede sig paa deres allerede gjorte Ansøgning hos Kgl. Maj., og vilde hos ingen anden derom anholde end hos Kgl. Maj. selv[49]. — Resultatet blev imidlertid, som man kunde vente, at Svenskerne intet Hensyn toge til Universitetets Fordringer. Ved de senere Fredsunderhandlinger i Maj 1660 optoges Spørgsmaalet igjen; hvad Udfald Professorernes Bestræbelser dengang havde, skal senere omtales.

6. Saasnart Budskabet om Fredens Afslutning kom til Kjøbenhavn, ja endnu samme Dag, Fredsbetingelserne vare underskrevne, vare Professorerne betænkte paa at indgaa med Andragende til Kongen om at forskaanes for Indkvartering og Vagt, „eftersom de onera at udstaa ikke længere har været begjæret af Universitetet, end Belejrings Fare forestod, hvilken nu, Gud være lovet, ikke er at befrygte". Tillige bad de om, at „den Tjeneste, Universitetet i denne Tid havde gjort, ikke maatte være Privilegierne til Præjudice"[50]. Men istedetfor Svar paa disse Begjæringer, der just ikke røbe stor Følelse

49) A. C. 28 Febr. og 7 Marts 1658 (jfr. Domkopib. fol. 160 b.).
50) A. C. 26 Febr. og det orig. Andragende i Gehejmearchivet (Sjællandske Indlæg 1658 A.).

for Fædrelandets Nød og store Tab, indløb der en ny Fordring til Universitetet i et Kongebrev (af 28 Febr.), hvori det hed: „Eftersom vi næst Guds Hjælp førstkommende Tirsdag agter at begive os til vort Slot Frederiksborg, da bede vi eder og naadigst ville, at I os til samme Tid ville laane 12 gode Postvogne med tilbehørige Heste, som med vores Hofbetjente did kunne henfølges"[51]). Da Rektor havde modtaget dette Brev, afæskede han i Konsistorium hver af de tilstedeværende Professorer hans Mening derom. Disse Erklæringer ere mærkelige, da de vise Universitetets Betragtningsmaade i det hele af de det paalagte Byrder. Man var enig om at andrage hos Kongen om Forskaanelse for dette Paalæg, da det, som M. Willum Lange ytrede, var imod Universitetets Privilegier og mod den Reputation, som alle Akademier i al Verden have. Universitetet havde allerede haft alt for mange Byrder, sagde Dr. Thom. Bartholin, nu maatte det, skjønt det var Kongen al Lydighed skyldig, underdanigst bede sig fritaget. Skulde Kongen endelig have Vogne, og dem mente man, han let kunde faa, da der var over 150 Postvogne i Byen hos Krigsofficererne: saa maatte det betragtes som en privat Villighed, de enkelte Professorer, som havde Vogne og Heste, viste ham ved at laane ham deres. Forøvrigt bemærkedes, at ikke over fire Professorer havde egen Befordring. — Da Rektor endnu samme Dag talte med den kgl. Sekretær om Sagen, sagde denne vel, at Befalingen „var udgaaet i en god Mening, da Professorerne efter Beretning havde mange smukke Vogne og Heste", men Dr. Ostenfeld bad, at „Kongebrevet for ond Konsekvenses Skyld maatte forblive uregistreret, eftersom det var imod Universitetets Privilegier,

---

51) Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

og hidtildags aldrig nogensinde en saadan kgl. Begjæring var skeet". Efterat han endnu dertil havde fremstillet Sagen for Hofmarskal Kørbitz, og sagt, at kun to eller tre forspændte Vogne vilde kunne bringes tilveje, blev den attraaede Fritagelse tilstaaet[52].

Efter det forefaldne haabede Professorerne snart at opnaa Befrielse fra Krigsbyrderne, og heri bestyrkedes de ved en Samtale, Rektor og de 4 Dekaner Søndagen 14 Marts efter Prædiken havde haft med Hs. Majestæt selv. Thi da de havde beklaget sig over, at Borgemestre og Raad forlangte, at Universitetet fremdeles skulde holde Indkvartering og Vagt[53], havde Kongen naadig optaget Klagen samt lovet at modtage en nøjere skriftlig Udvikling af denne og for Frem-

52) A. C. 1 Marts 1658.

53) Den 6 Marts tilløb nogle Borgere sig at gaa ind i Dr. Joh. Wandals Hus „med Bøsser og tændte Lunter" og egenmægtig i hans Fraværelse udpante ham for 2 Mk., som de foregav, han var en Karl skyldig, han havde lejet til Vagt. Dette gav Anledning til, at Universitetet indgik med en Klage til Kongen (Domkopibog fol. 158), hvilken fremkaldte en Erklæring fra Nørrekompagnis Officerer (af 14 Marts), hvori disse udtalte sig for, at „de lærde, som levede af Landsens Indkomst og store Rentepenge, og efter Formue ikke have gjort en 10de Part mod Borgerne", men dog havde samme Nytte af Vagten som disse, ogsaa burde have deres Del af Byrden. Sagen var nær kommen til Proces, hvis ikke Borgemester Ped. Pedersen havde bevæget Dr. Wandal til at afstaa fra sit Klagemaal, dog paa den Betingelse, som Konsistoriet fastsatte, „at Wandal faar den Satisfaktion, at de som Stagerne (det Gods, som var taget til Pant, bestod i to Tinlysestager) udtoge, dennem selv i hans Hus igjen bære, og deprecerer deres Forseelse. Dog at Dr. Wandal laver det saa, at det skeer præsentibus testibus et arbitris fide dignis, paadet det in rei memoriam kan føres ind i Protokollen; eller og at det skeer ved et skriftligt instrumentum. Og at han for alle Ting intet gjør eller lader herudi, med mindre Universitetet for slig enormi og inaudita injuria bliver tilbørligen og i allerbedste Maade caveret. Hvis det ikke skeer, at han da farer fort med Processen, til hvilken Hs. Mj. det naadigst haver remitteret (jfr. A. C. 7. 13. 27 Marts og 3 Apr. 1658).

tiden forskaane Universitetet for Krigsbyrder[54]). Det kunde derfor ikke andet end fremkalde stor Bevægelse, da Rektor modtog et Kongebrev (af 20 Marts 1658), hvori Universitetet, eftersom en stor Del Soldater til Hest og Fods var forlagt til Kjøbenhavn, anmodedes om, indtil Vandet blev aabent og de svenske Folk vare af Landet, tilligemed Hofbetjentene og Borgerskabet at tage mod Indkvartering, og i den Anledning konferere med Borgerskabet om en rigtig Proportion. Til Beroligelse tilføiedes: „Hvorimod vi eder ville love og tilsige, saadan godvillig Indkvarterings Paalæggelse ej i nogen Maader eders eller Universitetets Privilegier at skal præjudicere eller svække, eller udi nogen Konsekvens tages, meget mindre af Borgemestre og Raad eller Borgerskabet for nogen Rettighed eller Skyldighed i Fremtiden regnes eller agtes, mens meget mere saadan eders Godvillighed og Redebonhed imod os i al Naade af os erkjendes"[55]). — Efter dette Brevs Læsning i Konsistoriet maatte enhver Professor afgive sin Erklæring derover; disse løb alle ud paa det samme og kunne omtrent samles i følgende Ytringer af Rektor: „Det er høilig fornødent at gjøre Hs. Maj. den Remonstration, at den atter begjærte Indkvartering, nu Freden er sluttet, ikke aleneste Byen til ingen eller liden Forlettelse kommer, men endog Hs. Kgl. Mj. selv til Disreputation og Universitetet til Skade og Vanære; og vilde give onde Konsekvenser, hvilket man skinbarlig nu befinder, idet Borgerskabet, i Stedet for Tak for den Forlindring, som Universitetet i Beleiringe Fare, Byen til Bihjælp, imod alle christne Akademiers Skik og Pligt gjort haver, de nu paany Hs. Mj. hovedis overløbe, idet Borgemestere og Raad samtlige med twende af hvert Lag ere komne paa Slottet

54) A. C. 17 Marts 1658.

55) Orig. i Konsist. Arch. (A. b. Sv.).

om ny Indkvartering Universitetet at paabringe, imod nyligen gjorte Kgl. Mj.s naadigste Løfte, hvorefter jeg dennem ved Peder Jakobsen og Kort Merker, der de hos mig vare, haver ladet vide, at vi ganske skulde for Indkvartering være forskaanede, med andre Umuligheder at allegere. I Særdeleshed at det Krigsfolk, som Byen sidste Gang blev entlediget fra, er en stor Del indkvarteret paa vore Bønder, af hvilke vi skal have vor Løn og Underholdning: og naar de blive forarmede, som de nu moren ere, er Universitetets Undergang visselig at befrygte". Det blev da strax vedtaget at indgaa med Andragende til Kongen om Fritagelse, og heri bestyrkedes man end mere, da der under selve Mødet kom Bud, at Byens Underofficerer „under Straf for Ulydighed" havde ladet tillige Vagt i en Del af Professorernes Residenser. Under den oprørte Stemning, som herved fremkaldtes, taltes tillige om, „at dersom saadan forsmædelig Modvillighed blev fremturende, og saadan nu beviste Insolens ikke blev aflagt, da vilde det være raadeligst, at Universitetet underdanigst anholdt, at det herfra Byen maatte forflyttes til Roskilde, hvor det med langt større Kommoditet kunde holdes end her i Byen" [56]). Efterat Andragendet var forfattet, begav Rektor tilligemed de 4 Dekaner sig næste Dag med det op paa Slottet og overleverede det [57]). Denne Gang kronedes Bestræbelserne med et heldigt Udfald, thi endnu samme Dag udgik der Kongebrev til Professorerne om, at de ikke skulde modtage videre Indkvartering, end de allerede havde, men denne skulde de ligne saaledes mellem sig, at den ene ikke

56) A. C. 22 Marts 1658. Tanken om Universitetets Forflyttelse til Roskilde var ikke ny, under en pestagtig Epidemi 1626 var det midlertidigt flyttet til denne Stad.

57) Orig. i Geheimearchivet (Sjell. Indlæg 1568 A) indeholder væsentligt det samme som Rektors Erklæring.

besværedes mere end den anden[58]. Dog lader det ikke til, at Borgerskabet har haft videre Tilbøjelighed til at iværksætte den kgl. Befaling; thi endnu en Maaned efter tilskrev Rigshofmesteren Borgemestre og Raad, at „eftersom Universitetet sig beklager, at de endnu imod Kgl. Mj.s naadigste sidste udgangne Ordre med Vagt besværes, saa har Borgemester og Raad her udi Staden at gjøre den Anordning, at de for samme Vagt herefter bliver umolesteret"[59]. Det var Universitetets Suppostta, Byen gjerne vilde regne med blandt de menige Borgere og beskatte som saadanne.

Det gode Udfald, Professorernes sidste Andragende til Hove havde haft, bragte dem snart til at tænke paa, om det ikke var muligt aldeles at slippe for Indkvartering[60]. At Begjæringen herom, som formodentlig er forebragt mundtligt, har haft det forønskede Udfald, erfare vi af et Kongebrev (af 27 Apr. 1658) til Borgemestre og Raad, hvori det meddeles, at eftersom to Kompagnier Ryttere havde faaet Befaling at drage ud af Byen, skulde de tilbageblevne fordeles saaledes, at de kongelige og Universitetets „Betjente" for Fremtiden bleve fri for Indkvartering[61]. Udtrykket „Betjente" gav Borgerskabet Lejlighed til at gjøre Vanskelighed, idet det derved kun vilde forstaa Professorerne, medens disse mente, at

58) A. C. 23 og 24 Marts. Det orig. Kgbr. af 23 Marts 1658 i Konsist. Archiv (A. b. Sv.); i et Kgbr. af sm. Dag underrettedes Borgerskabet herom (Afskr. i Domkopib. fol. 160 b). Om Fordelingen af den forhaandenværende Indkvartering se A. C. 27 Marts og Dr. Scavenius's Regnskab.

59) Brevet, dat. 21 Apr. 1658, findes i Afskr. i Domkb. fol. 162.

60) A. C. 7 Apr.: „Proponerede Magn. Rect., om Univ. nu skulde supplicere om Befrielse for Indkvartering. Proff. mente, at det var raadeligst at se Tiden endnu noget libet an. Men kunde det incidenter, data occasione, mundtligen andrages, da forsaa man sig ikke."

61) Afskr. i Domkopibogen fol. 162, jfr. A. C. 1 Maj 1658.

efter Fundatsen forstodes Pedeller, Bogtrykkere, Bogbindere o. s. v., men at Professorerne vare Universitetets Øvrighed[62]). Sagen afgjordes ved, at Rigshofmesteren tilskrev Borgerskabet: „Det er Hs. Mj.s Villie, at Borgemestre og Raad stiller Universitetet ved den Indkvartering, de have“[63]). Herved blev det; efter nogen Kølen fra Borgernes Side udtømtes Indkvarteringen, og Universitetet var saaledes atter frit for overordentlige Krigspaalæg[64]).

7. I de 3 Maaneder, som forløb, inden der atter blev Tale om at beskatte Universitetet, søgte dette at faa Oprejsning for den Skade, det i den forløbne Tid havde lidt paa Ejendomme og Privilegier. Bestræbelserne i denne Retning toge navnlig deres Begyndelse, efterat Dr. Ostenfeld til sædvanlig Tid, Pintseaften, havde frasagt sig Rektoratet og Mag. Rasmus Enevoldsen Brochmand var bleven udvalgt til hans Efterfølger i Ledelsen af de akademiske Anliggender[65]). Den første Gang Professorerne samledes i Konsistorium efter Rektorskiftet, besluttede de nemlig at andrage hos Kongen „om vore Privilegiers Fornyelse, at hvis vi i denne Krigstid have udstaaet ikke skal være vore Privilegier til Præjudice; om at vore Bønder maa være forskaanede for Indkvartering, efterdi Adelens ere allerede fri, og vore formedelst idelige Rejser ere blevne fordærvede[66]); om Restitution for

62) A. C. 3 Maj 1658.

63) Afskr. i Domkopibogen, fol. 162.

64) A. C. 22 Maj 1658.

65) Om Forhandlingerne i denne Anledning se A. C. 1. 15. 22. 25 og Maj 1658, sml. L. Engelstoft: Nogle Fragmenter om R. E. Brochmans Rektorat ved Kjøbenhavns Universitet, i Aarene 1658 og 1659 (Indbydelsesskr. til det Schouboeske Instituts off. Examen 1803), aftrykt i Skandinav. Museum 1803, II. 121—35.

66) Jfr. A. C. 17 Marts 58: „Blev omtalt, eftersom Univ.s Bønder ikke

hvis Universitetet har mistet i Skaane, hvorfor kan begjæres Studiesskat af Kirkerne i Jylland, Stipendium studiosi mathematum, Kobberstikkerens efterladte Vikarie og to Præbender udi Ribe, Viborg eller Aarhus Kapitler[67]); om at vi maa selv lægge vore Bønder i Læg udi alle Udskrivelser, Skatninger og al anden Paalæg; om jus patronatus til Hellig Trefoldigheds Kirke, og at Kgl. Maj. vilde naadigst betænke at give noget, hvormed den kan holdes vedlige"[68]). — Angaaende Erstatning for de skaanske Godser havde Rektor forøvrigt allerede før underhandlet med Rigets Hofmester, som havde givet godt Haab, „endog han mente endnu ikke være vist, om Svensken Universitetet det vilde fratage"[69]). Nu indgaves med kort Mellemrum to Andragender til Kongen (daterede 16 og 30 Juni 1658) om Bevilling paa de fornævnte Punkter. I det første af dem[70]) var der endnu ikke sønderlig Tale om Fritagelse for Universitetets Bønder, men da der kort efter dets Affattelse indkom stærke Klager fra nogle Bønder i Skjendselille og Snoldeløv-Hastrup over, „at de med Indkvartering vare betyngede, i den Sted Adelens Bønder

---

aleneste med Indkvartering, men endog med Rejser besværes og ruineres, om man skulde saadanne gravamina in specie anbrage", — hvilket for Øjeblikket ikke blev anset for raadeligt. A. C. 24 Apr.: Bønderne forlangte Hjælp af Proff. til Pløjning og Saaning; smstd 1 Maj: „Frue Kirkes Bønder beklagede sig at være saa ruinerede, at de ikke uden særdeles Hjælp kunde blive ved Gaardene, og derfor begjærede at være kvit for forleden Aars Restance og at nyde Afslag af dette Aars Landgilde."

67) Det havde tidligere været paatænkt, hvis der ikke kunde erholdes nogen Erstatning for de skaanske Godser, da at foreslaa Inddragelsen af to Professorposter, forat de øvrige intet Afdrag skulde lide i Indkomster; en saadan Fremgangsmaade havde den daværende Rektor, Dr. Ostenfeld dog fraraadet (A. C. 7 Marts 1658).

68) A. C. 13 Juni 1658.

69) A. C. 24 Apr. 1658.

70) Findes i Orig. i Geheimearchivet (Sjæll. Indl. 1658 K.).

vare derfor forstaaende", og Notarius M. Chr. Stenbuch intet udrettede ved en direkte Henvendelse til Lensmand Ove Skade[71]), vedtoges Indgivelsen af den anden Ansøgning[72]), der belagdes med Udskrifter af herhen hørende Bestemmelser i Christian III.s Universitetsfundats og i Frederik II.s Forordning om Kommunitetet (1569), hvorved Universitetets Tjenere og Bønder tilstodes samme Frihed for Paalæg som Adelens Tjenere.

Universitetet havde Grund til at glæde sig ved det Udfald, dets Bestræbelser havde; thi ved en Række af Kongebreve bevilligedes alle Punkter. Under 6 Juli tilstodes det Patronatsret til Trinitatis Kirke og det indrømmedes, at den Indkomst, som af Stolestader, Begravelsessteder eller andet kan oppebæres, maa til Kirkens Fornødenhed blive forbrugt[73]). Samme Dag tillagdes Universitetet Studiestatten af Kirkerne i Nørrejylland, „desligeste og det Vikariat, som Formsnideren haver haft og nu er fradød[74]), ligemaade og de 2 Vikariater udi Roskilde Kapitel, hvormed Mathematum Studiosus tilforn har været forlenet"[75]). Under 14 Juli gaves kongeligt Tilsagn om, at hvad Tjeneste Universitetet i denne Fejdetid havde ydet ikke skulde være dets Privilegier til Skade[76]), og samme Dag bevilligedes, at „eftersom Universitetets Bønder og Tjenere mere end Adelens paa adskillige Steder uskikkeligen skal graveres, dennem til største Skade og Afbræk paa deres Indkomst, imod Fundatsen og andre dennem givne Privilegier,

---

71) A. C. 23 og 24 Juni 1658.

72) Orig. i Gehejmearchivet (Sjæll. Indlæg 1658 A.).

73) Orig. i Konsist. Arch. blandt Trinitatis Kirkes Papirer.

74) Kobberstikker Albert Halveg, hvem dette Vikariat egentlig tilkom, skulde have anden Erstatning.

75) Sjæll. Registre Nr. 24, fol. 230 b. De to betegnede Vikariater vare Erasmi og Barbaræ senioris.

76) Smsts fol. 234.

.... da maa Rektor og Professorer her sammesteds selv herefter udi alle Rejser, Kontributioner, Skatninger eller Udskrivelser ved deres egne tilforordnede udi Læg lade lægge, taxere og udskrive deres egne Bønder og Tjenere, saasom det ret og forsvarligt kan være"[77]. Under samme Dato tilstodes tilligt Begjæringen om de to jydske Kapitelspræbender som Erstatning for de tabte skaanske[78].

Nu var Universitetet da atter fuldkomment paa det tørre, alle de Paalæg, Krigen havde medført, vare hævede[79], Tabet var erstattet, og alt syntes at love Hvile efter Besværlighederne. Rektoren og Dr. Ostenfeld rejste ud paa Landet for at bese Godsets Tilstand[80]; — men paa engang stod Krigen og alle dens Tryk atter for Døren, Ængstelserne, Klagerne, alt begynder paany; dog maa det indrømmes, at de Trængsler, Universitetet nu igjen underkastedes, bestod det med langt større Hæder end de forrige, og der tilkommer det ligesom de øvrige Stænder den Ros, at det, saalænge det var muligt, villigt gjorde sit for ved enhver Opofrelse at redde Fædrelandet fra den truende Undergang.

8. Søndagen 8 August 1658 kom Efterretningen om Karl Gustavs Landgang paa Sjælland til Kjøbenhavn; Faren var lige over Hovedet, og det var nødvendigt strax at tænke paa Udveje til at afværge den; endnu samme Aften bleve Stænderne derfor tilsagte til at møde paa Slottet næste Dags Morgen Kl. 8 „at fornemme, hvad Kgl. Maj. der havde at lade proponere". Samtlige Professorer mødte til den bestemte

---

77) Sjæll. Registre Nr. 24, fol. 235.

78) Jydske Registre Nr. 13, fol. 89—90.

79) Jfr. Chr. Skeels Dagbog (Danske Mag. 3 Række IV, 319) til 2 Avg. 1658: „Alle de, som bor i Byen, at bære Tyngen, de højlærde undtagendes".

80) A. C. 21 Juli 1658.

Tid, men kun Vicerektor Dr. Jak. Knudsen blev indbladt i Salen, hvor Rigsraadet var forsamlet. Her erklærede Rigets Hofmester, „at det var Kgl. Mj.s naadigste Begjæring, ihvor unødigt han og det gjorde, at Universitetet med dets Suppositis i denne besværlige Tid, Borgeriet dermed at gjøre des villigere, godvilligen vilde holde Vagt og hvis anden Tynge, der kunde paakomme, ikkun aleneste mens denne Pust gik over. Desligeste at hvo, som havde Heste, vilde paa en kort Tid laane Kgl. Mj. dem". Rigets Hofmester erklærede, at han vilde indestaa for, at enhver skulde blive holdt skadesløs derfor." Vicerektor begjærede, at han, inden han gav Svar, maatte fremstille Sagen for Professorerne, der vare tilstede paa Slottet, ligeledes bad han strax Hs. Exc., at Universitetet maatte være fri for Indkvartering, eller, om dette ikke kunde tilstedes, da betale en passende Pengesum som Vederlag for virkelig Indkvartering. Til det sidste gav Gerstorf strax sit Minde; derpaa begav Dr. J. Knudsen sig ud til sine Kolleger, der samtlige erklærede, „at enhver underdanigst var overbødig af yderste Formue at gjøre, hvad Kongen og Fædrelandet kunde være til bedste, saalænge denne Tumult paastaar og den svenske Hær er for Porten, hvorfor de strax lovede at ville holde Vagt; om Heste skulde de senere afgive Erklæring, naar de havde undersøgt, hvormange Universitetet havde at raade over[81]).

Næste Dag begjærede Stadshauptmanden Fr. Thuresen, at Universitetet paa nogle faa Dages Tid vilde stille et vist Antal „Plitzkarle" til at arbejde paa Voldens Udbedring; han fik Tilsagn om 25[82]).

81) A. C. 9 Avg. (jfr. Badens Universitetsjournal 1794, S. 141—42) Erklæringen om Heste afgaves Dagen efter.

82) A. C. 10 Avg. (jfr. Baden a. St.).

Man ser af alt, at der endnu ikke var Formodning om, at Svenskernes Indfald skulde føre til en langvarig Beleiring; — men to for Hovedstaden som for hele Danmarks Rige tunge Aar henrandt næsten, inden den Kreds fuldkomment brødes, som Fienden faa Dage efter slog om Byen.

Med hver Dag bleve Krigsudsigterne mere truende; ved Kongebrev af 11 August anmodedes derfor Professorer og Supposita om „i den besværlige Tid tilligemed alle andre her udi vor Kjøbstad Kjøbenhavn proportionaliter at hjælpe med Indkvartering", skjønt denne Opfordring vel nærmest kan betragtes som en Formalitet, da Universitetet (ifølge Dr. Scavenius's Regnskab) alt 10 August havde modtaget en Del Ryttere i Indkvartering. Endvidere forlangtes, at Universitetet skulde „sekundere Ritmester Diderik Uachen med 4 monterede Heste"[83]. Da disse Kongebreve forelæstes for Supposita, udvalgte de en Mand af deres Midte, Dr. Asjuerus Payngk, til deres Fuldmægtig, som kunde lade dem tilsige, naar noget skulde proponeres dem angaaende. Tillige vedtoge de at gjøre en fiscus, hvoraf der i denne Tid kunde tages Penge til fælles fornøden Udgift, og hvori enhver efter sin Formue skulde gjøre et passende Indskud. Det blev overdraget Dr. Payngk at bestyre denne Kasse[84].

De førnævnte Fordringer fulgtes snart af andre; under 13 August tilskreves Prorektor J. Knudsen om „paa vore Vegne af Geistligheden[85] at begjære, at enhver vil af sin Gaard og Vaaning forskaffe paa 3 Dages Tid en Karl eller

83) Originalerne i Konsist. Archiv (A. d. Sv.).

84) A. C. 12 Aug. Dr. A. Payngk var Hofmedikus (jfr. Worms Lexikon II, 175). Hans Virksomhed i det her nævnte Hverv har ikke efterladt sig noget Spor.

85) Professorerne regnedes undertiden til Geistligheden i videre Forstand, — saaledes her.

Kvindesperson med en Spade til at arbeide paa Voldene, hvoraf de to Trediedele skal i Morgen være ved Frederiks-kastel tilstede, og den ene Del møde ved Tøjhuset"[86]). I det ligelydende Brev til Rigsraadet om at gjøre samme Begjæring til Adelen, som her gjordes til den lærde Stand, tilføjedes endnu en Opfordring til at foreholde alle Stænderne, „om nogen af dem, som Middel har, vilde forstrække enten Sølv eller Guld til at lade mynte, eftersom det til Stedets Defension højligen behøves"[87]). Efterat Rigsraadet havde tilstillet Professorerne dette Kongebrev til Gjennemlæsning, udsendte Notarius en Liste med Navnene paa alle Professorer og Supposita, for at enhver kunde vedtegne, hvad han saa sig istand til at give. Til Kundskab om den lærde Stands Evne og Vilje meddeles Fortegnelsen. Guld havde ingen at give, alle Angivelserne ere i Sølv.

Dr. Bang 400 Lod. Dr. J. Knudsen 150 L. Dr. Joh. Vandal 120 L. Dr. Joh. Müller var ikke i Byen, hans Hustru skrev: „Well mein Doctor nicht zu Hause ist, will ich 50 Loth geben". Dr. Scavenius 100 L. Dr. Ped. Resen 100 L. M. Rasm. Vinding 50. M. Jak. Finke 300. M. Joh. Zoega „en Sølvkande, vejer 83½ L." M. V. Lange 130. M. Jørg. Ejlersen 100.[88]) Sille Dr. Jespers 300. Anne Dr. Kaspers 100. Mette Dr. Nielses 50. Malene Dr. Olufs 100. Kirsten M. Sørens 64. Magrethe Dr. Jørg. Fiurens 100.[89]) Dr. Kasp.

86) Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.). Jfr. A. C. 14 Avg.: „At tale med Oberst Qvitzov, at maatte beskikkes visse Arbejdsfolk til Volden at forfærdige. Hvilket Vicerector og Professores bade, at Spectabilis Decanus vilde hos hannem forrette."

87) Sjællandske Tegnelser Nr. 34, fol. 672.

88) Af de her ikke anførte Professorer vare fire, M. Rasm. E. Brochmand, Dr. Ostenfeld, Dr. Th. Bartholin og M. Bert. Bartholin fraværende; de øvrige havde intet at give.

89) De anførte Damer vare Professor-Enkerne (blandt dem, som savnes paa Listen, vare Drude Dr. Hanses og Dorthea M. Wulfgangs fraværende fra Byen; nogle havde intet at give).

Bartholin „hverver Hs. Mj. et Kompagni Soldater". Dr. Henr. Fiuren „100 L. S. foruden Hvervingen". Dr. Paøngk 12 L. Hans Mule 100. Hans Matthiesen 100. Thom. Fiuren 100. Joch. Moltken „en Sølvkande, vejer 60". Jørg. Holst 20. Baltser Hansen 30. Stephan Rasmussen 10 Lod. De øvrige havde intet at give[90]).

Da Regjeringen formodentlig havde modtaget Underretning om det Skridt, der var gjort for at efterkomme den kgl. Befaling, modtog Bispen og Rektor Brev (af 24 Avg.) om at lade „den godvillig Forstrækning af Penge, Guld og Sølv, som Gejstligheden nu har resolveret at gjøre", levere til Landkommissærerne Lave Beck og Otto Powisch[91]); vi overraskes derfor ved følgende Beslutning, tagen i Konsistoriet 26 August: „Den udlovede Forstrækning af Sølv undskyldte Professorerne sig at kunne efterkomme, eftersom dennem nyligen adskillig Tynge formedelst Indkvartering og Vagtholden er paalagt, og dagligen tiltager, saa at de nødes til at sælge af hvis gjort Sølv, de haver." — Da det altsaa væsentligt var ny Bestemmelser om Indkvartering, der bragte Professorerne til at gjøre Brud paa det engang givne Tilsagn, maa vi kaste et Blik tilbage paa, hvad der i denne Henseende var foregaaet.

Foruden den Rytterindkvartering, som 10 August var Universitetet paalignet[92]), og som i de følgende Dage blev forøget, var der givet Studenterne, som samtidigt kaldtes til

90) Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

91) Orig. smsts.

92) I den Taxt, som tilstilledes Universitetet, over de indkvarterede Soldaters Underholdning (dat. 11 Avg. 1658, underskreven af Otto Kragh og Heinrich Müller) bestemtes en menig Soldats daglige Forplejning saaledes: 1 ℔ blødt Brød eller ¾ ℔ Kavring, 2 Potter Øl, 6 Lod Flesk eller søden Kjød, to flamske eller anden god Sild. (Bilag til Scavenius's Regnskab.)

Vaaben, det Tilsagn, at forsaavidt de ikke nød Underholdning i Kommunitetet eller havde egen Formue, skulde de have Indkvartering hos „de geistlige"[93]. Herved forstodes saavel Professorer og Supposita som det egentlige „Ministerium". Men da Præsteskabet hidtil havde været frit for Indkvartering, var det kun lidet tilbøieligt til at deltage med Universitetet i de trængende Studenters Underhold, og Resultatet blev efter lange Underhandlinger, at Professorer og Supposita kom til at underholde disse tilligemed dem af Studenterregimentets Over- og Underofficerer, som ikke vare danske Herremænd[94] eller akademiske Borgere[95].

Samtidigt med at disse Forhandlinger dreves, blev der af Universitetet forfærdiget en Ligning over dets Indkvartering efter den Taxt, som forrige Vinter var bleven affattet af samtlige Stænder paa det islandske Kompagnihus[96]. Denne fik dog ikke nogen Betydning, da der 23 August udgik kgl. Befaling til Rentemester Mogens Friis til Favrskov, Dr. Scavenius, Raadmand Bartholomæus Michelsen, Hofskriver Hans Bøiesen og Renteskriver Klavs Jørgensen om „til Underslæb at forekomme strax og uden nogen Forhaling at gjøre Husføgning, rigtig og billig Proportion Hus fra Hus her i Byen, i hvem de og tilhøre, hvormeget Folk til Hest og Fods i hvert kan logere, og hvad der nu logeres, efter enhvers itzige i Hænde havende Middel og Formue af

93) Se mit Skrift: De danske og norske Studenters Deltagelse i Kbhvns Forsvar. S. 24.

94) Jf. Kgbrev af 31 Avg. 1658 til Borgemestre og Raad.

95) Forhandlingerne om Studenternes Indkvartering kjendes af A. C. 13, 14, 16, 27, 30, 31 Avg. og 1 Sept. 1658 samt af nogle Dokumenter i Konsist. Archiv (A. d. 8v.), jfr. mit anf. Skr. S. 37—39, hvor der dog ikke er tilstrækkeligt sondret mellem „Ministerium" og det mere omfattende Begreb „Geistlighed".

96) A. C. 21 Avg. 1658.

Brug, Handel og Næring". — Den nedsatte Kommission fandt sig imidlertid strax beføiet til at udbede sig nøiere Instrux, da det ikke syntes paaagtet i den kgl. Befaling, at en Husfogning som den paatænkte vilde medtage 3 til 4 Uger, ligesom der heller ikke var bemærket noget, om den i afvigte Februar Maaned vedtagne Proportion skulde lægges til Grund eller kasseres, ligesaalidt som om der under Udtrykket „enhver" ogsaa indbefattedes Præsteskabet, som tidligere ifølge samtlige Stænders Beslutning havde været fritaget for Indkvartering. Hvad den Post angik, at der skulde undersøges, hvormeget Folk til Hest og Fods der kunde logere i hver Gaard, begjæredes nøiere Oplysning, „om samme Folk alene skal logeres eller og tillige underholdes, hvilket vil falde fast umuligt, eftersom ingen kan underholde saamange, som han kan logere"[97]). Som Svar paa disse Spørgsmaal kan et nyt Kommissorium betragtes, som 24 August for Universitetets Vedkommende meddeltes Bispen, Prorektor J. Knudsen, Dr. Th. Bang, Dr. Scavenius, Dr. Rasm. Bartholin, M. Binding og M. Jørg. Eilersen om næste Dag at træde sammen med de øvrige Stænders deputerede „for at forfatte en Fortegnelse paa hver Stands Gaarde, saa og hvormange Gaarde der formenes at kunne holde to Heste, og hvormange der kunne modtage i det høieste 4 Soldater i Indkvartering, for at derefter kunde træffes en rigtig Proportion og enhver kunde vide, hvorvidt dennem efter Billighed og pro qvota kunde tilkomme, saalænge denne paahængende Fare paastaar"[98]). Da den mundtlige Forhandling dog ikke førte til noget Resultat, blev det bestemt, at hver Stand

---

97) Afskrift af Kgbrevet og Forespørgselen (der er dat. 24 Aug. 1658) findes i Konsist. Archiv (A. d. Sv.).
98) Orig. i Konsist. Archiv (A. d. Sv.).

skulde indgive særskilt Erklæring om, hvormange Ryttere den formaaede at holde. Universitetet ytrer sig herom paa følgende Maade under 28 August:

„. . . Uanset Universitetet formedelst denne sidste Indkvartering saavelsom og mange godvillige Kontributioner, som paa adskillige Gange i 18 Aars Tid sig over 60,000 Rdlr. beløber, sig nu befinder fast uden Middel og ved faa rede Penge, og desforuden nu haver ganske ingen Næring og Løn; dog alligevel for at lade se vores underdanigste og redebon Tjeneste imod Hs. Kgl. Mj. og vores kjære Fædernelaand, haver vi efterskrevne os erklæret at holde til Indkvartering efter næstfølgende Tart 102 gemene Ryttere eller Officerer, efter Proportion, og det saalænge de andre Stænder samtligen denne Indkvartering vil holde, og er vi herhos underdanigst begjærendes, at vi for virkelig Indkvartering maatte forskaanes og betale, hvis os kan tilfalde, enten med rede Penge efter sidste udgangne Ordinans eller og i Mangel af Penge med Sølv, det hvide beregnet til 3 ℔ og forgyldt til 3 ℔ 4 Sk. Hvilke Penge efter de gunstige Herrers, højvise Rigens Raads, Forslag kunne ved vores egen Deputatum samles og til Soldatessens Underholdt udgives. Denne vores underdanigste Erklæring formoder vi i al Naade bliver optagen, og ellers om Fornødenhed større Indkvartering skulde udkræve, og samtlige Stænder sig videre paatager, erbyder vi os ogsaa til al mulig Tjeneste og Undsætning, som af Eo Undersaatter nogensinde kan forventes“ [99]).

Denne Erklæring forekom dog ikke Generalkommissærerne tilfredsstillende, navnlig vistes hen til, at Adelen, som i Februar 1658 var ansat for samme Indkvartering som Universitetet (hvorved dog hin Stand maa synes utilbørlig begunstiget), nu havde lovet at holde 300 Ryttere. Men Professorerne vilde ikke indlade sig paa mere; de formente, at de alt havde erklæret sig saaledes, „at det skal befindes i alle

99) Afskrift blandt Bilagene til Scavenius's Regnskab; der er tillige paa Erklæringen Fortegnelse over de 102 Rytteres Fordeling i det enkelte.

Maader billigt og proportionabelt med alle andre Stænders Tilbud. Og dersom nogen Stand har noget derimod at sige, da er Universitetet redebon til at holde Konferens med de andre Stænder derom. Og dersom disse sig til videre Indkvartering erklære, da haver Universitetet sig ogsaa dertil proportionaliter erbødet"[100].

Efter denne Erklæring blev Sagen ikke dreven videre; paa det almindelige Stændermøde, som holdtes paa det islandske Kompagnihus 6 Sept. 1658, blev bestemt, at Indkvarteringen over hele Byen skulde begynde Dagen efter, og at de enkelte Stænder skulde indtage Officerer og Soldater til Underhold foreløbigt paa to Maaneder i Antal, der for Adelens Vedkommende kunde beregnes til 300 Ryttere, for Universitetets til 103, for Ministeriets til 33, for Borgerskabets til 1028, for Hoftjenernes og Renteskrivernes til 164. En Rytter beregnedes lig med 3½ Soldater, medens Officererne regnedes lige med 1½—3 Ryttere, alt efter deres lavere eller højere Grad. Universitetet kom til at underholde alle de ubemidlede Studenter, i alt 63, tilligemed deres Officerer, dog saaledes, at de tilsammen ansattes lige med 51¾ Ryttere og kom til at udgjøre Halvdelen af hele dets Indkvartering[101].

9. Efterat Indkvarteringssagen var tilfredsstillende ordnet, varede det nogen Tid, inden større Fordringer gjordes til Universitetet; men Begjæringer om Ydelse af en mindre Hjælp til forskjelligartede Formaal indløb jevnligt, og disse maa for Fuldstændighedens Skyld her kortelig omtales.

Saaledes havde i de første Dage af September Profes-

100) A. C. 1 Sept. 1658.

101) Dr. Scavenius's Regnskab med Bilag. Under 6 Sept. 1658 udkom en kgl. „Ordinans, hvorefter Officererne deres Traktement udi værende Beleiring skal nyde."

sorer og undergivne faaet Befaling om at indsende en nøjagtig Fortegnelse over, hvad Gevær og Munition de besad, ligesom om, hvilke Personer de havde i deres Huse. Flere Professorer vare ogsaa bedre forsynede med Vaaben af forskjellig Art, end man skulde tro, lærde Mænd i Regelen vare; kun Dr. Bang erklærede, som det sømmede sig en Troens Stridsmand: „Mit Huses Gevær er Bønner til Vorherre tilligemed det Gamle og det Ny Testament“ [102]).

Den 13 September androg Fr. Thuresen „paa Borgemesters og Raads saavelsom menige Borgeriets Vegne“ hos Universitetet, at „efterdi en stor Del af Borgerne, som i denne Tid intet kan fortjene, af Indkvartering og anden Besværlighed ere forarmede, saa de til deres Livs Middel og Underhold Hjælp ere behøvende, Universitetet derfor med dets Suppositis efter deres egen gode Vilje noget til samme vedtørvende Borgeres Underholdning vilde forhjælpe, anseende den store Besværing og tro Tjeneste, som de til Stadens og vores kjære Fædernelands Bedste Nat og Dag paa Volden udstaa“. Som det ofte gik i lignende Tilfælde, bleve Professorerne i det første Øjeblik kibt ængstelige ved Begjæringen; Dr. Vandal mente, at Borgerskabet til Gjengjæld burde love i paakommende Tilfælde at hjælpe paa de fattige Studenter; dog bekvemmede Universitetet sig snart til efter Evne at skyde en Sum sammen, hvoraf en Del fattige Borgere kunde modtage en ugentlig Understøttelse af 3 Mk. hver, paa det Vilkaar, at Hjælpen ophørte, naar Hans Mule ikke længere formaaede at underholde de 144 Kommunitetsalumner, da disse saa vilde have Pengene behov [103]).

102) De originale Erklæringer ere aftrykte bagefter som Tillæg.

103) A. C. 13 og 20 Sept. og 23 Okt. 1658. Universitetets Svar og Fortegnelse over Bidragene findes vedlagt Dr. Scavenius's Regnskab.

Omtrent samtidigt med disse Forhandlinger meddeltes der Universitetet den første Underretning om, at 6000 Mand (hollandske) Hjælpetropper forventedes, og det opfordredes til at erklære, om det med de øvrige Stænder vilde deltage i at skaffe disse Folk Husly og Senge, — Penge, Proviant og Munition havde de selv med. Herpaa svaredes, at man helst vilde være forskaanet for virkelig Indkvartering og give Penge istedet, ligesom Ministerium havde tilbudt, kunde det imidlertid ikke ske, da skulde Universitetet heri ikke staa tilbage for de andre Stænder[104].

Et Par mindre betydelige Forlangender til Universitetet behøve kun kort at nævnes, som: at „Professorer og de geistlige vilde laane deres Vogne til at age hver 5 Læs Tørv til Kastellet"[105], at de med de andre Stænder vilde bidrage til at underholde det Kompagni „Enspændigere", som Ritmester Anchen havde oprettet for Dronningen[106], at de vilde erklære, hvormange Senge de kunde levere til et Lazaret, som oprettedes paa Christianshavn[107]. I alle tre Begjæringer indvilligede Universitetet.

Da det imidlertid begyndte at skorte paa Foder til Rytterhestene, og de 2 Maaneder, for hvilke Stænderne havde lovet at holde Indkvarteringen, nærmede sig deres Ende, fik Vicerektor Jak. Knudsen og fem andre Professorer Befaling at samles med de andre Stænders deputerede for at overveje, „ved hvad Middel det Rytteri, som her udi Staden findes, kan konserveres til fælles Defension, saa og hvorledes

104) A. C. 16 og 18 Sept. 1658.

105) Kgbrev af 20 Sept. 1658 i Orig. i Konsist. Archiv (A. h. Sv.).

106) Rigsraadets orig. Skrivelse af 23 Sept. blandt Bilagene til Scavenius's Regnskab. (Jfr. et Brev af 18 Okt. s. A. fra 3 Rigsraader om videre Underholdning for samme Kompagni, smstds).

107) A. C. 17 Okt. 1658.

dem udlovede Bevilling paa to Maaneders Tid til Garnisonens Underholdning fremdeles, naar denne Tid er tilende, paa nogle Maaneders Tid kan kontinuere"[108]. Mødet holdtes 18 Oktober; Dr. Knudsen foreholdt her de andre Stænder „den store Tynge, Universitetet hidtil har udstaaet med Kontributioner og langvarig streng Indkvartering og anden Byes Tynge, og derimod en Del Professorer lidet, en Del intet, af deres Løn havde bekommet, og ikke vidste, om de noget deraf kunde bekomme og dog maatte skide for daglig Udgift"; han begjærede derfor, at han, inden Spørgsmaalet afgjordes, maatte forhandle derom med sine Kolleger. Det tilstodes, og i et Møde paa Konsistorium vedtoges da følgende Svar: „Belangende Foderatie og Hestefoder, vil enhver gjerne give Fortegnelse paa, hvormeget han deraf haver. Og paa det hvis Heste fornøden gjøres, kan underholdes, synes raadeligt, at et Overslag bliver gjort, hvormeget Hø, Havre og Foderatie udi Byen findes, og hvormange Heste her ere, og at alle unyttige Heste blive afskaffede. Anlangende Garnisonen erbyder Universitetet sig endnu som tilforn at holde Indkvartering til Byens Defension lige med alle de andre Stænder"[109]. Det givne Raad om Husundersøgelse blev taget til Følge, og et Par Dage efter fik Universitetet Befaling om at udvælge nogle Mænd, som tilligemed den kgl. Fodermarsk Christian Viborg og Renteskriver Jørgen Hansen kunde gjennemsøge alle Stadens Huse for at faa en rigtig Fortegnelse over alt det Krudt og Foder, der var i privat Eje[110]. Bogtrykkeren Joch. Moltken og Ridefogden Samuel Thomesen udvalgtes til denne Forretning, og da der kort efter (23 Okt.)

108) Kgbrevet af 17 Okt. 1658 i Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).
109) A. C. 19 og 20 Okt. 1658.
110) Kgbrevet af 21 Okt. 1658 i Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

Omtrent samtidigt med disse Forhandlinger meddeltes der Universitetet den første Underretning om, at 6000 Mand (hollandske) Hjælpetropper forventedes, og det opfordredes til at erklære, om det med de øvrige Stænder vilde deltage i at skaffe disse Folk Husly og Senge, — Penge, Proviant og Munition havde de selv med. Herpaa svaredes, at man helst vilde være forskaanet for virkelig Indkvartering og give Penge istedet, ligesom Ministerium havde tilbudt, kunde det imidlertid ikke ske, da skulde Universitetet heri ikke staa tilbage for de andre Stænder[104].

Et Par mindre betydelige Forlangender til Universitetet behøve kun kort at nævnes, som: at „Professorer og de geistlige vilde laane deres Vogne til at age hver 5 Læs Tørv til Kastellet“[105], at de med de andre Stænder vilde bidrage til at underholde det Kompagni „Enspændigere“, som Ritmester Unchen havde oprettet for Dronningen[106], at de vilde erklære, hvormange Senge de kunde levere til et Lazaret, som oprettedes paa Christianshavn[107]. I alle tre Begjæringer indvilligede Universitetet.

Da det imidlertid begyndte at skorte paa Foder til Rytterhestene, og de 2 Maaneder, for hvilke Stænderne havde lovet at holde Indkvarteringen, nærmede sig deres Ende, fik Vicerektor Jak. Knudsen og fem andre Professorer Befaling at samles med de andre Stænders deputerede for at overveje, „ved hvad Middel det Rytteri, som her udi Staden findes, kan konserveres til fælles Defension, saa og hvorledes

---

104) A. C. 16 og 18 Sept. 1658.
105) Kgbrev af 20 Sept. 1658 i Orig. i Konsist. Archiv (A. h. Sv.).
106) Rigsraadets orig. Skrivelse af 23 Sept. blandt Bilagene til Scavenius's Regnskab. (Jfr. et Brev af 18 Okt. s. A. fra 3 Rigsraader om videre Underholdning for samme Kompagni, smstds).
107) A. C. 17 Okt. 1658.

den udlovede Bevilling paa to Maaneders Tid til Garnisonens Underholdning fremdeles, naar denne Tid er tilende, paa nogle Maaneders Tid kan kontinuere"[108]. Mødet holdtes 18 Oktober; Dr. Knudsen foreholdt her de andre Stænder „den store Tynge, Universitetet hidtil har udstaaet med Kontributioner og langvarig streng Indkvartering og anden Byes-Tynge, og derimod en Del Professorer lidet, en Del intet, af deres Løn havde bekommet, og ikke vidste, om de noget deraf kunde bekomme og dog maatte skode for daglig Udgift"; han begjærede derfor, at han, inden Spørgsmaalet afgjordes, maatte forhandle derom med sine Kolleger. Det tilstodes, og i et Møde paa Konsistorium vedtoges da følgende Svar: „Belangende Foderatie og Hestefoder, vil enhver gjerne give Fortegnelse paa, hvormeget han deraf haver. Og paa det hvis Heste fornøden gjøres, kan underholdes, synes raadeligt, at et Overslag bliver gjort, hvormeget Hø, Havre og Foderatie udi Byen findes, og hvormange Heste her ere, og at alle unyttige Heste blive afskaffede. Anlangende Garnisonen erbyder Universitetet sig endnu som tilforn at holde Indkvartering til Byens Defension lige med alle de andre Stænder"[109]. Det givne Raad om Husundersøgelse blev taget til Følge, og et Par Dage efter fik Universitetet Befaling om at udvælge nogle Mænd, som tilligemed den kgl. Fodermarsk Christian Wiborg og Renteskriver Jørgen Hansen kunde gjennemsøge alle Stadens Huse for at faa en rigtig Fortegnelse over alt det Krudt og Foder, der var i privat Eje[110]. Bogtrykkeren Joch. Moltken og Ridefogden Samuel Thomesen udvalgtes til denne Forretning, og da der kort efter (23 Okt.)

108) Kgbrevet af 17 Okt. 1658 i Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).
109) A. C. 19 og 20 Okt. 1658.
110) Kgbrevet af 21 Okt. 1658 i Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

kom Befaling, at de, som gjorde Husføgning, tillige skulde gjøre Kvarter for det forventede hollandske Fodfolk, der anslages til 2300 Mand „med tilbehørige høje og lave Officerer", blev endnu to Mænd (Bogfører Jørgen Holst og Bogtrykker Peter Hake) udvalgte til at deltage i Husføgningen[111]).

Det synes dog ikke, at disse Mænd med den tilbørlige Dygtighed have varetaget Universitetets Interesse, da vi høre Dr. Jak. Knudsen i Konsistorium klage over, „at de deputerede Borgere med Rodemesterne udi den Husføgning sætte enhver af Professorerne efter deres egen Villie, anseende alene Husenes Størrelse; hvoraf vil følge, dersom det skal staa ved Magt og have Gænge, at den største og besværligste Del af Indkvarteringens Tynge kommer til at ligge paa Universitetet, og den Proportion, som forleden Vinter blev af samtlige Stænders deputerede gjort, nu ganske kuldkastes; — tilmed at Universitetet kommer til at udstaa Byrde, ligesom Byens Betjente og Rodemestrene godt synes". Professorerne besluttede i denne Anledning at henvende sig til Generalkommissærerne og forlange en Udskrift af den almindelige Taxering for at se, om Universitetet var blevet forurettet ved Indkvarteringsansættelsen. De vare villige til at modtage Folk i Overensstemmelse med den tidligere for alle Stænder lagte Proportion, ja endog endnu nogle flere; „dog ingenlunde samtykkes, at de ved Rodemestrene omlægges". — Da Sagen af Dr. Scavenius blev Chr. Skeel forestillet overensstemmende med den tagne Beslutning, lovede han strax, at Taxeringsrullerne skulde blive Universitetet tilstillede til Gjennemsyn,

111) A. C. 23 og 26 Okt. 1658. Kgbr. i Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

og at dets forholdsmæssige Andel maatte fordeles efter eget Skjøn[112].

10. Efterat den hollandske Flaade i længere Tid havde ligget for Modvind i Kattegat ud for Øresund, lykkedes det den endelig 29 Oktober for en strygende Medbør at tiltvinge sig Gjennemgang ved Kronborg og efter en skarp Træfning at slaa sig igjennem til Kjøbenhavn, hvor Hjælpehærens Ankomst opvakte nyt Mod til at underkaste sig de Besværligheder, Beleiringen krævede. Disse bleve i en vis Henseende ogsaa snarere forøgede end formindskede ved denne Begivenhed; thi vistnok brød Svenskerne Lejren af, som de havde umiddelbart foran Kjøbenhavn, og flyttede den en halv Mil længere ud i Landet, hvorved det i længere Tid mere og mere snærende Baand, hvormed de ligesom havde omgivet Hovedstaden, atter løsnedes, og Adgangen lettedes for Tilførsel til Lands og Vands; men Indkvarteringsbyrden forøgedes, og den faldt, fortsat stadigt flere Aar efter hinanden, ofte tungere end større men forbigaaende Skatteudskrivninger.

Saaledes udgik der strax 30 Oktober kgl. Befaling til Professorerne om „at forordne en eller flere af deres Middel, som tilligemed Borgerskabets deputerede kunde gjøre rigtige Biletter efter den Rulle, som derpaa overleveres, paa de geistliges Gaarde, for de hollandske Folk, som til Sukkurs hid ere ankomne“[113]. Dr. Scavenius affendtes og overværede som Universitetets deputerede Stændermødet 1 Novbr. paa det islandske Kompagnihus, hvor Rigsraad Otto Krag paa

112) A. C. 28 og 30 Okt. 1658.

113) Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.). En mindre Begjæring var den, at Universitetet vilde „laane Sengklæder til de hollandske Folk, som i seneste Slagtning bleve kvæstede“. (A. C. 31 Okt. Erklæringerne om, hvad hver kunde levere, i Konsist. Archiv).

Regjeringens Vegne var tilstede. Det samlede Antal af de 38 Kompagnier hollandske Fodfolk beløb sig til 2210 Underofficerer og Menige[114]), hvortil endnu kom omtrent 100 Officerer og Mellemstabsbetjente. Den tidligere Proportion lagdes til Grund, og efter denne fik Universitetet 210 Soldater i Kvarter (Officererne regnedes for flere Soldater). Efter kgl. Begjæring fik Hollændernes Anfører Oberst Eustatius Puchelar Bolig hos Universitetets Suppositum Hans Matthiesen Mechlenborg, hvis Gaard var vel skikket til at huse en saa høj Officer „saavel for dens Belejlighed som for den bekvemme Plads"[115]).

Medens altsaa Hollændernes Indkvartering ordnedes til gjensidig Tilfredshed, foraarsagedes derimod stor Bevægelse ved en kgl. Befaling (af 10 Novbr.) til Professorerne om „at gjøre den Anordning, at de hid ankomne hollandske Folk ved deres egen Præst kan holde Prædiken i det nederste Auditorio". Universitetets Fædre holdt det nemlig for en Krænkelse af deres Rettroenhed, og mente, „at det vilde give stor Forargelse hos alle, baade hos Indvaanerne saa og hos augsburgiske Konfessions Akademier paa fremmede Steder", om en kalvinistisk Præst fik Lov til at prædike i Høresale, der vare indviede til den rene Læres Forkyndelse, og efter deres indstændige Anmodning blev Befalingen tilbagekaldt[116]).

---

114) Det var udentvivl hvervede Folk, da kun 17 Komp. vare Hollændere, 6 Komp. vare Walloner, 6 Engelskmænd, 6 Franskmænd og 3 Skotter (ifølge en, som det synes, original hollandsk Liste over Kompagnierne, benævnte efter deres Kommandører, i Scavenius's Regnskab).

115) Jf. Scavenius's Regnskab. Hans Matthiesen ejede Gaarden Nr. 3 paa Amagertorv (Schoustrups Gaard; jfr. Nyt hist. Tidskr. V, 265); da han ved en anden Lejlighed blev foreholdt at betale en Sum Penge, han havde lovet til Garnisonens Underhold, undskyldte han sig med den store Bekostning, han havde med „Generalmajor Bockelaers" Indkvartering (A. C. 28 Jan. 1659).

116) A. C. 11 og 15 Novbr. Kgbrevet i Orig. i Konsist. Archiv (A. h. Sv.).

Neppe vare de fremmede Hjælpetropper vel anbragte i Kvartererne hos Kjøbenhavns Indvaanere, før et almindeligt Stændermøde atter blev nødvendigt for at raadslaa om Midler til Krigens Førelse og Garnisonens Underholdning. Regjeringen agtede denne Gang at ordne Sagen for længere Tid, da det Haab om Beleiringens snarlige Ophør, hvormed man hidtil havde smigret sig, nu syntes at glippe, efterat Svenskerne havde forskandset sig ved Brønshøj, og der beredte sig en Vinterlejr i „Karlstaden". — Den 13 November samledes Stænderne paa det islandske Kompagnihus; Vicerektor Dr. Ostenfeld og Dr. Bang vare paa Universitetets Vegne tilstede. Rigets Hofmester traadte frem og erklærede i Kongens Navn, „at Hs. Maj. udi al kongelig Gunst erkjender den Troskab, hidtil er bevist af samtlige Byens Stænder til Fædernelandets Konservation", men nu var det atter nødvendigt at skaffe Midler til Garnisonens Underhold i fem Maaneder, mod Forsikring i Kronens Gods, „hvor det og begjæredes", for vedkommende Skatteydere. — Stænderne vedtoge hver for sig at tage Sagen under Overvejelse [117]).

I Konsistorialmødet 15 November var Sagen for; samtlige Professorer og Supposita bleve enige om følgende Beslutning: „De ville udi fem Maaneder, om Fornødenhed det saalænge udkrævede, og alle andre Stænder det tillige holdt, betale med Sølv og Guld, eftersom de ikke havde Penge [118]), Sølvet beregnet og antaget for 3 Mk. Lodbet og forgyldt Sølv for 4 Mk., Kroneguld for 7 Rdlr., Rosenobelguld for 8½ Rdlr. Lodbet. Dog med den Kondition, at de forsikredes

117) A. C. 13 og 14 Novbr 1658.

118) Jfr. Chr. Skeels „Betænkende" i Rigsraadsmødet 6 Novbr. 1658: „Den geistlige Stand er heller intet at faa hos, thi om dennem end nogle Penge tilstaar, da haver de det i Papir og Breve, saa de kan ikke blive dennem mægtig" (Danske Magazin 3 Række, IV, 327).

bringet indløbne til Universitetet, som her maa finde Omtale. Saaledes modtog Vicerektor Kongebrev (af 21 Novbr.) om „at forstændige de høilærde, at Hs. Mj.s naadigste Villie var, at de skulde næste Dag laane ham saa mange Vogne, som der kunde tilveiebringes til at age Tømmer fra Vartov til Kastellet"[127]; og under 19 December fik han Brev om „at tale med Professorerne om, at de undertiden vilde laane Generalmajor Hans v. Ahlefeldt deres Heste, naar han dem begjærer, til nogen Parti eller Udfald dermed at gjøre"[128]. Saadanne Begjæringer have dog kun liden Betydning i Sammenligning med de stedse tilbagevendende Spørgsmaal om Troppeafdelingers Indkvartering og Kontributioners Udredelse.

11. Pengene til Garnisonens Underhold indkom, saavidt vi kunne se, kun langsomt, ligesom de heller ikke synes at have været tilstrækkelige til at afhjælpe al Nød. Derfor maatte Universitetet (ligesom de øvrige Stænder) tilholdes ved et Kongebrev (af 20 Debr. 1658) „at forskaffe Officererne og de menige Knægte, som ingen Kvarter have, fornødent Kvarter herudi Byen"[129]. Til Svar paa denne Befaling indgave Professorerne et Andragende til Kongen, hvori de bade om, „at Universitetet maatte for virkelig Indkvartering være forskaanet, og at naar de udlovede Penge ere til Sol-

127) Orig. i Konsist. Archiv (A. d. Sv.).

128) Orig. smsts. Jfr. Kgbr. af 9 Dcbr. 1658 til Bispen og Dr. Scavenius om at gjøre Fortegnelse paa de Heste, de geistlige havde, og indlevere den i Kancelliet (Sjæll. Tegn. Nr. 34, fol. 799; de andre Stænder fik lignende Breve); og Kgbr. af 6 Jan. 1659 til Stænderne, at enhver som har Heste, „lader dem være Gen. H. v. Ahlefeldt følgagtig til Vagt og Tog"; — Affkriften i Konsist. Archiv er vedlagt Scavenius's Rundskrivelse til Professorerne i denne Anledning, og deres Erklæring.

129) Orig. i Konsist. Archiv (A. d. Sv.).

datesken erlagte, Universitetet da ved sin egen Middel maa lade indlevere i Rentekammeret Regnskab og Soldatesskens Kvittanser derpaa og derimod bekomme den tilsagte Forsikring lige ved de andre Stænder"[180]). — Under 29 December modtog de tre Kommissærer Befaling til, „eftersom faa af de lovede Penge indkomme, indtil paa videre Anordning efter den gjorte Distribution at assignere enhver Officer, hos hvem de Pengene skal annamme, hver paa sit Regiment"[181]); og da Stænderne tænkte paa at afkorte Garnisonen saameget i første Maaneds Underhold, som den tidligere havde modtaget, før Løftet om de fem Maaneders Kontribution var givet, tilholdtes de ved kgl. Befaling at udbetale Garnisonen det fulde Beløb; hvad de havde tilgode kunde de faa godtgjort i den femte Maaned[182]).

Hidtil havde Universitetet kun bidraget til Landtroppernes Forplejning, fra det ny Aars (1659) Begyndelse blev det forlangt, at det ogsaa skulde hjælpe til at underholde Søfolkene. Dr. Povl Moth, der synes at have fungeret som en Slags Overintendant over Flaaden, opfordrede Professorerne til at give Bidrag til Skibsfolkenes Lønning. De erklærede sig enkeltvis villige til at give efter Evne, men som Stand vilde de ingen Forpligtelse paatage sig[183]). Der kom da en Kollekt istand; de fleste Professorer og nogle Supposita tegnede sig for ret anstændige tomaanedlige Bidrag, og anmodede derhos Vicerektor om, at han „vilde have Umage med de Penge, som de havde udlovet til Kgl. Mj.s Skibsfolk, at levere til enhver

180) A. C. 23 Dcbr. 1658. Jfr. 29 Dcbr.: „Sluttet at Vicerektor anholder hos Sekretæren om Svar paa senest overleverede Supplikats".
181) Bekræftet Afskrift af Kgbrevet i Konsist. Archiv.
182) Kgbr. af 8 Jan. 1659 til Rektor og Professorer i Orig. i Konsist. Archiv.
183) A. C. 10 Jan. 1659.

især efter fremvist rigtigt Bevis, at han er i virkelig Tjeneste paa Flaaden". Paa denne Begjæring gik Dr. Jak. Knudsen villig ind under den Betingelse, at de øvrige Professorer ogsaa skulde være tilstede, hvilket de lovede[134]).

Jeg sagde nys, at Soldaterne led Nød, og at den Underholdning, de fik af Stænderne ikke var tilstrækkelig; som Bevis herpaa kan anføres nogle Ytringer af Oberst Henning Quitzov i en Ansøgning, han (1 Febr. 1659) indgav til Rigsraadet om Indkvartering med „Service" af Ild og Lys for hans sjællandske Regiment. Det hedder nemlig heri, at Hjælpen er aldeles nødvendig, „efterdi der nu for Øjen ses, at baade døde og syge paa Volden befindes beliggende, thi at naar der begjæres i Kvartererne, at de syge ville der indgaa, ere de strax pludseligen udviste og derfra udstødt"[135]). Denne Klage gav Anledning til et Kongebrev (af sm. D.) til Professorerne, hvori de opfordredes til at gjøre den Anordning, „at samme Folk med dets Officerer, saavidt som eder kan tilkomme, bekomme Kvarter og Service, ligesom de andre Soldater her udi Garnisonen"[136]). De fandt sig imidlertid beføjede til „at deprecere dette Onus", og da man trængte ind paa dem, erklærede de, at „dersom de nu skulde betynges med mere Indkvartering, da nødtes de til at indeholde de Penge, de til Kgl. Mj.s Skibsfolk havde udlovet"[137]). Herved blev det dog ikke, thi 3 Marts refererede Rektor M. Rasm. Brochmand i Konsistoriet, „at en Herremand havde været hos ham fra Hove, givendes tilkjende, at Oberst Quitzovs Regiment haver hos Kgl. Mj. besværet sig, at de ikke har faaet Indkvartering hos Universitetet eller

134) A. C. 1 Febr. 1659.
135) Orig. i Gehejmearchivet (Sjæll. Indlæg 1659 A.).
136) Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).
137) A. C. 1 og 16 Febr. 1659.

Indkvarterings-Penge, og at Rektor og Professores skulde til Kgl. Mj. ved Sekretæren deres Erklæring derom insinuere". Hertil svarede Professorerne, at de alt to Gange havde afgivet Erklæring i den Sag, men intet Svar modtaget; de vedtoge derfor atter at udskrive Erklæringerne og paany anholde om Fritagelse for denne Byrde, med mindre det tillodes dem at standse med Udbetalingen af Penge til Skibsfolkene. Næste Dag indfandt fire Professorer sig paa Slottet for at høre Resultatet hos Oversekretæren; det blev, „at de tvende Oberst Quitzovs Kompagnier, som endnu ingen Kvarter havde, skulde akkommoderes dermed, og at Kgl. Mj. var naadigst tilfreds, at de Penge, som af Universitetets Middel ere udlovede til Skibsfolkene, dertil maa anvendes; dog med den Vilkaar, at det blev hos dem selv, at andre ej skulde gjøre det samme." Om Eftermiddagen kom Obersten selv til Dr. Bang i hans Hus, „og paa det højeste gjorde sin Undskyldning, at Professores i saa Maade skulde graveres, og paa det han kunde forlindre Tallet, lovede han at gjøre sin Flid, naar nogen blev syg, at ville skikke dem til Universitetet, som faattige Lemmer, der kunde hjælpes, fordi de andre, som vare helbredede, skulde saavelsom han selv ligge Dag og Nat paa Voldene". — Professorerne bestemte, at de syge Soldater væsentlig skulde indkvarteres hos dem blandt Supposita, „som enten ingen eller liden Byrde hjælper med Universitetet at drage"[138]).

Saasnart Foraaret begyndte at nærme sig, og Tøvejr løsnede Jorden efter en langvarig Frost, bleve Jordarbejder nødvendige, hvortil alle Stænders Hjælp udfordredes. Universitetet modtog saaledes Kongebrev (af 23 Febr., lignende udgik til de øvrige Stænder) om dagligt af hver Gaard at

138) A. C. 3 og 8 Marts 1659.

sende en Karl paa Arbejde, „eftersom vi naadigst have anbefalet de gamle Volde udenfor Vesterport saavelsom ved Vartov at skulle nedbrydes og sløjfes"[139]); og nogle Dage efter fik Professorerne Anmodning om at laane deres Vogne til Generalmajor Fuchs, hver at kjøre fire Læs Jord eller Møg til „det Værk, ved ny Kastel skal gjøres og forfærdiges"[140]). I den følgende Tid indløb saadanne Anmodninger oftere[141]).

Ingen af disse Begjæringer var større, end at Universitetet vel kunde overkomme dem; men 13 April udgik Befaling til, at, da der nu med Kraft skulde tages fat paa Voldarbejdet, skulde alle Professorer og Supposita, som havde „Gaarde og Residenser" sende en Fuldmægtig til et Stændermøde, hvis Opgave det skulde være at forfatte „en rigtig Tart over alle Indvaanerne heri Staden, hvormange Personer enhver om Ugen paa Voldarbejdet kan og bør at holde"[142]). Rektor og Professorer besluttede at erklære sig herover, men inden en saadan Erklæring kom istand, indfandt en Dag en Borger paa Borgemesters og Raads Vegne sig hos Rektor, og opfordrede til overensstemmende med Kongebrevet at sende en Fuldmægtig til Mødet næste Dag. Nu opstod der Bevægelse blandt de højlærde, da de ikke ved „Residenser" vilde have forstaaet de offentlige Boliger, en Del af dem havde, men kun de Ejendomsvaaninger, enkelte besad. Men omendskjønt det

139) Kgbr. af 27 Febr. 1659 i Sjæll. Tegnelser Nr. 35 fol. 75.

140) Sjæll. Tegnelser Nr. 35 fol. 78.

141) Kgbr. af 14 Apr. 1659 til Proff.: „. . at I, saamange som Heste og Vogne have, ville lade dem møde imorgen tidlig udi Kastellet, og at enhver af dennem til Voldenes Reparation ager 20 Læs Jord efter vor Ingeniør Gottfried Hofmand hans Anvisning" (Orig. i Konsist. Arch.). Kgbr. 28 Juni 1659 til Proff. om at lade 2 Vogne møde hos Gen. Fuchs for at age 4 Læs Jord hver (Sjæll. Tegn. Nr. 35 fol. 287).

142) Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

vilde være vigtigt for dem at gjøre denne Mening gjældende paa Forsamlingen, havde de dog Betænkeligheder ved at udvælge Professorer til at møde der, da de ingen Sikkerhed havde for, at nogen af „Byens Øvrighed" kom der tilstede, og det vilde være en Skam, om en Professor mødte til en Forsamling med underordnede Personer, „eftersom consistorialis senatus sede aliisqve conditionibus af Arilds Tid er værdiget over urbicum senatum"[143]). Denne og andre Betænkeligheder af lignende Art have formodentlig foraarsaget, at der for det første ikke blev noget af Mødet, inden der kom flere Spørgsmaal til, som krævede Afgjørelse.

Imidlertid var Universitetet atter blevet opfordret til, „anseende disse Tiders høje Nød og Trang, saa og denne belejlige Tids Okkasion til Fjendens Afbræk", godvillig at bidrage til Flaadens Udrustning og Skibsfolks Hverving[144]) og Underhold. Omendskjønt Professorerne nu, efter hvad der tidligere var forhandlet den Sag vedkommende, mente at have gyldig Grund til Vægring, lovede de dog paa Rektor M. Brochmands indstændige Opfordring, „saafremt de nogensteds vidste Penge til Laans hos nogen her i Byen at kunne bekomme", at de maanedligt vilde give en Sum Penge til Skibsfolkene, „paa det de ej mere skulde synes Hs. Kgl Mj. samt deres Fæderneland disaffektionerede end andre Stænder, iblandt hvilke ej Tvivl var, de havde mange Hadere, som

143) A. C. 14 Apr. og en Rundskrivelse (af 17 Apr.) fra Rektor til Professorerne med disses Paategninger.

144) Kongens Livlæge Dr. P. Moth, hvem paa Regjeringens Vegne Forhandlingerne om denne Sag vare overdragne, havde i et Møde hos Rektor ytret, „at her af Staden ikke kunde udgjøres saa mange Baadsfolk, som til den hele Flaade at expedere behøves, men fra Lybek og andre fremmede Stæder maa erhverves, hvortil en anseelig Sum Penge gjøres fornøden."

saadant udi højeste Maade skulde udgjøre og hos Kgl. Mj. interpretere og udtolke, Hs. Mj.s gode Affektion ved slige Praktiker fra Universitetet at divertere, og paa det endelig at den store Velvillighed, Akademiet over sin Evne hertildags haver beviist, ei skulde miste sin Erkjendelse og Anseelse". En Betingelse stilledes dog, nemlig den, at de Folk, som skulde have Penge, personligt skulde indfinde sig paa Konsistoriet og modtage Udbetalingen[145]).

Den Villighed, Professorerne ved denne Leilighed viste, skjønt deres Formuestilstand, efter hvad de dyrt forsikrede, var i højeste Grad slet, var tildels beregnet paa at give følgende Andragende om Fritagelse for Hustaxation mere Vægt:

„Stormægtigste, højbaarne Fyrste,
Allernaadigste Herre og Konning

Værdiges Eders Kongelige Majestæt naadigst at vide, hvorlunde vi E. K. M.s aabne Brev, dateret Kjøbenhavns Slot næstforleden 13 Aprilis, undfanget haver, deraf E. M.s naadigste Begjæring forstaaende, at saa mange af os, som Gaarde eller Residenser her udi Staden haver, skulde lade vores Fuldmægtige møde tilstede, naar den Taxering foretoges, hvilken E. K. M. naadigst haver anbefalet over alle Indvaanerne her udi Staden at lade forfatte, hvor mange Personer enhver om Ugen paa Voldarbejdet kan og bør at holde. Saa skal den alvidende Gud kjende og med os vidne, med hvad Hjertens Godvillighed vi slig E. K. M.s naadigste Behag og Vilje i største Underdanighed efterkommede. Medens vor uforbigængelig høje Nød og Trang os imod al vor Vilje did hen trænger og bevæger her med en Gang for alle i samme alvidende Guds Øjne og Aasyn rundt ud at bekjende og vedgaa, at vi ej videre ved de Middel og Formue nu ere, saa vi til slig Taxering eller nogen anden Besværing og Tynge ydermere formaa at svare, eftersom vi her til Dags imod Fundatsen, konge-

145) A. C. 19 Apr. og en Rundskrivelse fra Rektor til Professorerne med disses Bemærkninger, i Konsist. Archiv (jfr. A. C. 4 og 10 Maj).

lige Privilegier og alle Akademiers Sædvane over ganske Evropa (hvilke aldrig nogensteds endog under haardeste Belejringer den almindelige Konservation, der altid imod os foregives, til almindelige Kontribution konstringeret haver; det vi bevislig skal gjøre, om paaæskes) alene af Kjærlighed til E. K. M., som vi for sin ulignelige Mildhed og Godhed erkjende os ej alene med Middel og Formue, men Liv og Blod evindeligen tilforpligtede, fra denne Belejrings første Begyndelse kontribueret, lidt og udstaaet med en Hjertens Godvillighed alt, hvad af os er begjeret, lige ved den allerringeste Borgere her i Staden, alt saa længe vor Sølv og Guld og anden slig Nøds-Penge kunne lange og tilstrække. Men eftersom sligt aldeles nu er medganget, og vi selv, endog de som blandt os af Middel ere, ej moren til vore egne Huses nødtørftige Underhold vide os Raad, eftersom vi aldeles intet af vores Indkomme nu paa tredie Aar haver nydt, og de fleste af os usandfærdelig desværre for Middele og Formue udraabes, de andre ganske faa, der noget have, ere deres Udstaaende hverken selv mægtige, kunne ej heller for de almindelige Tiders Besværing, det forrige svenske Indfald foraarsagede, foruden en ringe Del Rente næstforleden 11 Juni, af deres Kreditorer bekomme, og ere af slige Aarsager ligesom de, der intet have: i den Sted der dog ingen af Borgerskabet er, endog til den ringeste Høker, som jo nogen Næring og Indkomme haver ved daglige Fortjeneste, og derved des lettere Kontributioner, Skatninger og Forstrækninger formaa at gjøre og udstaa. Saa deres og vores Vilkaar i slige Maader er ganske ulige, hvilket vi derfore paa det allerydmygeligste og underdanigste formoder H. K. M. ej alene efter sine højlovlige Forfædres højberømte Exempler (som have altid søgt deres fornemste Behag og udødelige Navn udi Akademiets Konservation og Florering), medens allermest af eders egen sædvanlige store Naade og Mildhed, sit fattige Akademi i saa mange Maade betet, barmhjærtelig anser og faderlig sig behjærtiger, paa det vi faa og fattige H. K. M.s underdanigste Professores og Tjenere ej efter slig deres blotte Angivende, som muligen os kunne være misgunstige, og derpaa følgende kontinuerlige Begjæringer (hvilke vi fattige Mænd, saafremt ingen billig Protest og Undskyldning maa agtes eller ansees, fornuftelig have at optage som alvorlige og strænge Befalinger)

ej dog endelig andre Akademier til Spektakel skulle vorde med alle foragtede, undertrykte og ruinerede. Hvilket saasom vi fuldkommelig som for Guds Øine ere forsikrede E. K. M. aldrig liber og bevilger, saa ere vi og udi den underdanigst utvivlagtige Forhaabning denne vores ydmygeligste Supplikats med et misfundeligt Øje anser, saa og denne højaftrængte vor underdanigste Deprecation og Undskyldning imod slig Umulighed med sædvanlige kongelige Mildhed og Naade optager. Vi skal derimod (det vores rette Skyldighed er til den almindelige Konservation foruden vore andre Embeders Forretninger) aldrig Dag eller Nat underlade Kongernes Konge inderligen og af Hjærtet at anraabe, han vilde selv med udstrakt Arm udføre E. M.s retfærdige Sag mod sine og eders Fjender, saa at al Verden maa skjønne og dømme derpaa; og enten give E. M. af Himmelen særdeles Lykke og Sejr over dennem, eller selv ramme og slutte en bestandig og ønskelig Fred, som overgaar alle Victorier og Triumpher, og i hvilken E. K. M. maa finde sit inderste Hjærtes Fornøjelighed, indtil Gud selv endelig (det vi dog ønske, for saa god og naadig en Herre længe at nyde, senligen at ske) E. K. M., mæt af Alder og fornøjet af al jordiske Velsignelse og Højhed, hjemfordrer til sin evige Fred.

Kjøbenhavn den 23 Aprilis Aar 1659.

E. K. M.s
Allerunderdanigste Tjenere
og tro Forbedere
Rector og Professores."

Denne Ansøgning blev 28 April af Dr. Bang, Dr. Ostenfeld og M. Binding paa Slottet overleveret i Kongens egen Haand, og Sagen desuden mundtlig paa bedste Maade anbefalet; men desuagtet opnaaedes ikke det forønskede Resultat, thi en Ugestid efter fik Professorerne deres Andragende tilbage med følgende Paategning af Erik Krag:

„Hs. Kgl. Mj. formoder naadigst, at Universitetet sig udi vanskelige og besværlige Tider vilde bekvemme uden deres Privilegiers Præjudice at sekundere Hs. Mj. lige ved andre gode Pa-

trioter, hvilket højstbemeldte Hs. Mj. udi deres Privilegiers Konservation og andre kongelige Benaadninger udi sin Tid igjen vil vide at erkjende. Datum Kancelliet for Kjøbenhavns Slot, den 6 Maj 1659" [146]).

12. Universitetet havde stræbt efter at faa sine Byrder lettede; det lykkedes ikke, de bleve i den følgende Tid snarere forøgede end formindskede. — Den Tid, for hvilken Stænderne havde lovet Garnisonen Underhold, nærmede sig sin Ende, men med Belejringen trak det i Langdrag; Regjeringen maatte derfor være betænkt paa itide at faa Løfterne om „Forstrækning" fornyede. Alt 27 April 1659 paalagdes det Universitetet at lade sine deputerede samles med de øvrige Stænders „for at deliberere og overveje, ved hvad Middel Garnisonen til Hest og Fods kan blive underholdt, efterat de udlovede 5 Maaneders Forstrækning ophører"; thi Kongen vidste dertil „ringe eller ingen Middel", hvis han ikke understøttedes af sine tro Undersaatter [147]). Det tilsigtede Møde afholdtes dog først 9 Maj paa det islandske Kompagnihus. Rigsraaderne Mogens Høg til Kjærsgaardsholm og Oluf Parsbjerg til Jernet forelagde paa Regjeringens Vegne fire Forhandlingspunkter; de to ere alt tidligere nævnte, nemlig Spørgsmaalene om Midler til Udbedring af Kjøbenhavns Fæstningsværker og Soldaternes Underhold, hertil kom de to ny „om Indkvartering til den forventede hollandske Sukkurs, som skulde lange til 4000 Mand", og om „at de, som Heste havde, vilde dem til Kgl. Mj. godvillig laane til Udfald at gjøre" [148]). —

146) Den orig. Ansøgning med Paategning i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

147) Sjæll. Tegnelser Nr. 35 fol. 178. Jfr. Nyt hist. Tidsskrift I, 467—68.

148) Kgbreve af 7 og 8 Maj til fornævnte to Rigsraader om Stændernes Forsamling i Affkrift i Konsist. Archiv. Jfr. A. C. 9 Maj 1659.

Stændernes deputerede modtoge de fire Punkter til nærmere Overvejelse og skiltes dermed fra hinanden.

Den følgende Dag var der som Følge deraf for Universitetets Vedkommende vidtløftige Forhandlinger i Konsistoriet. Der blev bestemt, at Prorektor Dr. Ostenfeld næste Dag (11 Maj) skulde møde i Stændernes Forsamling, og der erklære „hvad den første Post belanger: eftersom ej kan vides, hvad Arbejde endelig foretages skal paa Byens Fortifikation, og Professorerne nu allerede den ganske Belejringstid igjennem hver en Karl paa Voldene haver holdet baade til Vagt og Arbejde; ej heller, hvad den anden Post anlanger om Garnisonens Underholdning, vides hvad der Behov skulde gjøres, førend en rigtig Reduktion blev sket, — at han derfor paa Universitetets Vegne tilsagde almindelig mulig Hjælp af dem, som nu leve og ere tilstede og hos Universitetet og nogen Formue kunde have; — dermed at kontestere Professorernes gode Vilje og underdanigste Lydighed mod Hs. Kgl. Mj. og det gemene bedste“. Den tredie Post skulde aldeles afbedes, „i Anseende af den store og ulidelige Indkvartering, som allerede havdes“. Hvad den fjerde Post angik, da besad Universitetet kun faa Heste, men dem vare deres Ejermænd villige til at lade bruge Kongen og Fædrenelandet til Tjeneste „mod Restitutions Forsikring“[149]).

Da der imidlertid ikke blev noget af Mødet 11 Maj, fordi Adelens og de kgl. Betjentes Fuldmægtige udebleve, blev det bestemt, at hver Stand for sig skulde indgive sit Svar skriftlig. Efterat Universitetet skriftligt havde opsat sin Resolution, henvendte det sig privat til Rigshofmesteren og til General Schack, for at erfare, om de mente, den vilde blive

149) A. C. 10 Maj 1659.

antagen. Den første svarede, at han ikke vilde tilraade „den koncipererede Universitetets Resolution i Værk at stille, anlangende de to Kompagnier at underholde paa to Maaneders Tid, for visse Aarsagers Skyld, uanset han holdt fore, consilium i sig selv at være laudabile". Et lignende Raad gav General Schack[150]).

Efterat en ny Erklæring derfor var udarbejdet af Professorerne, hvilken vi dog ikke nøiere kjende[151]), samledes Stændernes befuldmægtigede efter kgl. Indkaldelse[152]) 29 Maj og afgave samlede følgende Erklæring:

„Efter E. Kgl. Mj.s naadigste Befalinger haver vi efterskrevne Sten Brahe til Knudstrup og Jørgen Reedtz til Vedø, Befalingsmand paa Jungshoved Slot paa Ridderstandens, Dr. Christen Ostenfeld, Prorector Academiæ, og Dr. Peder Lavritsen paa menige Professorum og Universitetets Vegne, Hans Nansen og Peder Pedersen, Borgemestere her udi Staden, paa deres egne og samtlige Borgerskabs sammesteds, Jens Sørensen og Hans Sørensen, Borgemestere udi Christianshavn paa deres egne og menige Borgerskabs ibid., saa og Thomas Thomesen, øverste Renteskriver, og Morten Lavritsen[153]) Rigens Skriver paa de kgl. Betjente deres Vegne, den 29 Maj nærværende Aar været forsamlede at konferere og forenes om den nu hid forventende hollandske Sukkurses Indkvartering, saavelsom hvis Voldarbejde, som her omkring Kjøbenhavns og Christianshavns By nu højst fornøden gjøres at reparere; da ere

---

150) A. C. 13, 16 og 17 Maj. Til Univ.s Svar haves intet videre Kjendskab end det, som fremgaar af Gerstorfs Raad.

151) Den blev indført i Kopibogen, som nu er forsvunden.

152) Indkaldelsesbrevet til Univ. af 23 Maj findes i Orig. i Konsist. Archiv. Heri nævnes kun de 2 Forhandlingspunkter: Midlerne til Fæstningsværkernes Udbedring og de ny hollandske Hjælpetroppers Indkvartering.

153) Scavenius, en Broder til Dr. Ped. Lavr. Scavenius (se Zwergius: Sjæll. Clerese S. 252, Tab.).

vi saaledes først forenede om fornævnte Voldarbejde, at saasnart det behager E. Kgl. Mj. at lade besigtige, hvor først og bedst fornøden gjøres, ere samtlige Stænder overbødig hver udi sit Kvarter, han bor udi, tilligemed sine Naboer at holde sine egne Folk, eller Penge dertil kontribuere efter derom befattede Tart. Anlangende det hollandske Folks Indkvartering, da er paa Ridderstandens Vegne udlovet at tage af tusinde Soldater, som ankommer, $^1/_{12}$ Part, som er — $83^1/_3$. Samtlige Professores $^1/_{20}$ Part, som er — 50. Borgemestere og Raad paa samtlige Kjøbenhavns Borgeres Vegne 666 Soldater. De kgl. Hoftjenere, Renteskriverne med indberegnet, $83^1/_3$. Gjør — $882^2/_3$ Soldater. Resten, som er $117^1/_3$ syntes forne Stænder at kunne tilfalde Christianshavns Indbyggere, eftersom den Menighed eragtes bedre end de kgl. Tjenere; hvorimod deres Fuldmægtige sig besværgede, ikke uden 50 Soldater af hver Tusinde at kunne til Indkvartering antage formedelst Almuens store Fattigdom, hvilket vi til Hs. Kgl. Mj.s naadigste Disposition ville have hedenstillet, og at E. Kgl. Mj.s naadigste Befalninger saaledes underdanigst ere efterkomne, det bedste muligt har været, bekjendes" (her følge Underskrifterne)[154].

Hvad Voldarbejdet angaar, lovede Universitetet at holde 90 Karle dertil om Ugen, „saalænge af samtlige Stænder bevilget vorder", dog paa det Vilkaar, „at de, som selv Tjenere have, lade dem bruge til Arbejdet, naar de ere fri for at holde Vagt, og desforuden at de for deres Hyrlinge, som ere bortførte paa Skibene, maatte entlediges, og dem andre, som Vagt og Arbejde kunde gjøre, for billig Værd af Stadshopmand maatte tilvises"[155].

13. I Juni Maaned 1659 høre vi intet om ny Fordringer, som stilledes til Universitetet eller til Stænderne i det hele; kun en Gang vare deres udvalgte samlede med Rigs-

154) Afskrift blandt Bilagene til Dr. Scavenius's Regnskab.

155) Taxten over, hvormange Karle enhver af Univ.s „tilhørige" skulde holde, findes smsts.

raadet[156]), men denne Gang i Anledning af det Fredsforslag, Holland, Frankrig og England forelagde (den første haagske Koncert), hvorpaa de imidlertid ligesaalidt som Kongen kunde gaa ind, da Roskildefredens Bestemmelser afgave Grundlag for Fredsvilkaarene, og den danske Konges allerede skulde udelukkes fra Deltagelse i Underhandlingerne. — Da Regjeringen og Folkets udvalgte saaledes havde afvist det gjorte Forslag, maatte det være Opgaven, inden ny Betingelser forelagdes, at faa noget udrettet med egne Kræfter, der kunde stemme de mæglende Magter gunstigere for Danmarks Sag, og give den danske Regjering Anledning til med Føje at stille Vilkaarene højere. Foran Kjøbenhavn lod der sig imidlertid ikke udrette meget, Svenskerne vare for godt forskandsede, til at man med Haab om et heldigt Udfald skulde have kunnet angribe dem. Angrebet maatte ske udenfra; men endnu var en stor Del af Provindserne i Fjendevold, og for at udfri dem behøvedes en Del Skibe til at overføre Soldater. For at tilvejebringe disse maatte Regjeringen da atter henvende sig til Stænderne, af hvilke vi dog her kun have med de højlærde at gjøre. Den 6 Juli var Rigsraad Gunde Rosenkrands tilstede i Rektor M. Brochmands Hus, hvor Konsistorium holdtes paa Grund af Rektorens Sygdom. Han „proponerede paa Hs. Mj.s Vegne, hvorlunde de havde nu endelig taget Resolution alle saamange Skuder og Fartøj, som her for Byen fandtes, med sikker Konvoj at afærdige, Ryttere og Soldater at indtage, og først dermed Nakskov at sukkurrere, de

156) Jfr. A. C. 6 Juni 1659. Det var ikke noget egentligt Stændermøde, men et Rigsraadsmøde, til hvilket der var givet udvalgte Medlemmer af de borgerlige Stænder Adgang. (Jfr. det interessante og vigtige Aktstykke Nr. 19, vedføjet F. Hammerichs Afhandling om de uadelige Stænders Deltagelse i Statssager, Nyt hist. Tidsskr. I, 166—67.)

andre siden herover at føre, paa det vi dog engang ved Guds Velsignelse kunde fange Landet ryddeligt. Alene var udi dette Værk Diffikülteten, at eftersom de fleste Skuder ere fremmede, Hs. Kgl. Mj. og højvigtige Aarsager haver, hvorfor han ej vil bruge sin Ret og dennem presse, og de ej ville forstaa sig til nogen Tjeneste at gjøre, før de deres halve Fragt forud bekommer, til hvilken at opbringe nu saa hastig, som de fort skulle, ej er Raad eller Middel, med mindre at Stæuderne ville Hs. Kgl. Mj. og deres Fæderneland i slig Tilfald med Forstrækning behjælpe. Og paa det Universitetet, som sligt at ville gjøre og ombedes, kunde vorde, for hvis de i saa Maade godvilligen forstrække ville, med deres egen Gavn forsikrede, da erbød Hs. Kgl. Mj. sig at ville dennem derfor forsikre udi en Skov ved Ebeltoft i Jylland ved Navn Bjørnkjær, hvorudi og ere 3 Gaarde liggende, som iligemaade til Forsikring og tilbydes, saavidt samme deres Forstrækning kunde bedrage. Var og nogen, som heller vilde have Ved, kunde de den og gjerne af samme Skov bekomme (eftersom nogle etlige Favne skal allerede staa der ved Strandsiden færdige); og Hs. Mj. skulde noksom være villig deres Fartøj, som den skulde hid hente med nødvendig Konvoj at forsyne; og skulde de da annamme hver Favn der for en Sletdaler".

Professorerne svarede hertil, at visinok var Ved det, de bedst kunde bruge baade nu og endmere i Fremtiden, men Hovedsagen var dog at Rytteriet kom afsted „Landet dermed at aabne", „siden blev her vel gode Midler baade til Ved og anden Nødtørftighed". Kun vare de fleste af dem i Forlegenhed for Penge, de ønskede derfor Betænkningstid, for baade selv at overveje Sagen og tale med de undergivne om den.

Efterat en saadan Raadslagning var holdt den følgende Dag, enedes man om mod Forsikring at udlove en

Sum[157]) til Fragtning af „Skiberum", hvilken ogsaa kort efter blev forlangt indbetalt, „forat de, som sejlfærdige ere, strax kan blive kontenteret"[158]). Da det imidlertid var Professorernes Ønske selv at maatte udbetale Pengene til vedkommende, blev det Dr. Povl Moth overdraget at sørge for, at dette skete[159]), hvorpaa Dr. Ostennfeld og Dekanus M. Binding begav sig ud paa Holmen og i egen Person betalte den hidtil indkomne Sum, 162 Rdlr., til Skibsfolkene[160]).

Istedetfor den Forsikring, som Universitetet havde forlangt for sine udlovede Penge, tilbød tre af Byens Kjøbmænd Jens Lassen, Søren Lavritsen og Søren Pedersen, som Mellemhandlere for Regjeringen, at dersom Universitetet strax vilde erlægge 1200 Rdlr. til Skibsfolkene, vilde de forskaffe det inden 3 Maaneder 600 Favne stakket jydsk Ved eller ogsaa ufejlbarligen tilbagebetale Pengene med paaløben Rente. Paa dette Forslag gik Professorerne ind, og Kontrakten med Kjøbmændene blev opsat overensstemmende hermed[161]).

---

157) A. C. 7 Juli. Hvor stor Summen var, og hvilken Forsikring der fordredes, kan ikke angives, da Kopibogen, hvori dette var indført, er forsvunden.

158) Kgbr. af 11 Juli til Proff. (Sjæll. Tegn. Nr. 35 fol. 304).

159) I et Kgbr. af 14 Juli til Dr. Moth om at levere Jørgen Ravn Penge til Skibsfolkene hedder det: „Og eftersom de højlærde ej skal ville udgive deres Penge, med mindre de ser Folkene, som Pengene bekommer, da haver I hos de højlærde at tilvejebringe, at en af deres Middel sig med bemeldte Jørg. Ravn begiver, udi hvis Nærværelse Pengene kan blive uddelte" (Sjæll. Tegn. Nr. 35 fol. 321).

160) A. C. 14 Juli 1659.

161) At dette er blevet Resultatet kan sluttes af A. C. 15 Juli, hvor det, efterat Forslaget er refereret, hedder: „Hvad herpaa blev sluttet kan erfares af den Obligation, forne Kjøbmænd derpaa have givet, hvis Kopi findes i Kopibogen indført paa det 32te Blad". — og af senere Forhandlinger.

14. Med Freden traf det bestandigt i Langdrag, midt i Juli 1659 sluttedes den anden haagske Koncert, men Vilkaarene behagede lige lidt nogen af de krigførende Magter; dog havde man paa dansk Side endnu ikke opgivet Haabet om, at Belejringen snart skulde være tilende. Imidlertid var Tiden for den af Stænderne udlovede Kontribution udløben, derfor henvendte Sten Brahe sig paa Regjeringens Vegne 29 Juli til Universitetet, og begjærede, „at Professores og Academiæ Supposita vilde vel gjøre og endnu paa en Maanedstid til Garnisonens Underholdning gjøre Forstrækning mod Forsikring i Kronens Gods, efterdi Nøden er høj, Freden nu snart formodelig, og denne derfor den sidste Begjæring, som i slig Maade ske skulde, og de andre Stænder og sligt have vedtaget". Efter afholdt Møde indvilligede Universitetet i Begjæringen paa det Vilkaar, at intet videre blev forlangt af det. Det blev paalagt Rektor at give Sten Brahe tilkjende, „at Hs. Kgl. Mj. vilde i Naade optage, at ingen videre Hjælp af Universitetet kan formodes, eftersom Hs. Kgl. Mj. af forrige Universitetets underdanigste Remonstration noksom om vores højst besværlige Vilkaar naadigst er informeret"[162]).

Det var imidlertid saa langt fra, at der blev taget noget Hensyn til denne Tilkjendegivelse, at Sten Brahe atter 17 August henvendte sig til Rektor og forlangte nok en Maaneds Kontribution. Rigtignok fik han det Svar, at Universitetet henholdt sig til sin sidst afgivne Erklæring; men da de borgerlige Stænders udvalgte nogle Dage efter (19 August) vare samlede med Rigsraadet for at forhandle et Fredsforslag, greb Rigshofmester Gerstorf Lejlighed til indtrængende at lægge dem Sagen paa Hjærte; og efter nogen Betænkning bekvem-

162) A. C. 29 og 30 Juli. Jfr. Rektors Rundskrivelse til Supposita. (Konsist. Arch.).

mede den største Del af Professorerne og de mere bemidlede Supposita sig til at forny Løftet om en Maaneds Forstrækning til Garnisonen[163].

Skjønt den umiddelbare Sammenhæng ikke kan vises, staar hermed dog maaske i Forbindelse et Forslag, som Borgemestrene kom med til Rektor og gjorde Universitetet, nemlig „at Professorerne vilde holde god Korrespondens og fortroligt Venskab med dem og kommunicere med dem udi de Sager, som deres fælles Gavn og Interesse kunde angaa, paa det, naarsomhelst de deres Resolution i fælles angaaende Sager, som om Kontributioner og andet mere, skulde give, de da ej skulde være saa meget ulige i deres Resolutioner, dem selv til Præjudice og Skade"[164]. Da Rektor M. Brochmand i Konsistoriet opfordrede Professorerne til at udtale sig herom, erklærede Bisp Svane, som var tilstede, først, „at han ikke kunde give sit Betænkende herudi; thi eftersom han paa Ministerii Vegne fordres i alle de Konsulter, som med Stænderne kommuniceres, vilde det blive Ministerio præjudicerligt, dersom han dennem uadspurgt i slige Tilfald gav sin Betænkning"; forøvrigt mente han „raadeligt at være, at man holder god Enighed med de Dannemænd, som saadant ere begjærendes". De andre tilstedeværende Professorer gik villigt ind paa Forslaget, forsaavidt det kunde ske „den høje

163) A. C. 17 og 20 Avg. I Konsist. Archiv findes en Rundskr. angaaende denne Sag til Supposita, dat. 23 Avg., hvorpaa de flestes Vota ere indførte.

164) Nøglen til dette Forslag kan maaske findes i nogle tidligere Ytringer af Chr. Skeel (i hans Dagbog, Danske Mag. 3 Række IV, 327). Der var Personer, som „indbildte" Kongen, „at Stænderne vel havde Middel, om de dem vilde forstrække", saadanne fik formodentlig en Støtte for deres Paastand i de enkelte Stænders forskjelligt affattede Erklæringer. — Mærkeligt er det, at Bisp Svane, som ellers næsten aldrig „lod sig finde" paa Konsistoriet, netop var tilstede i dette Møde.

Øvrighed og Universitetets Privilegier i alle Maader upræjudicerligt“[165].

Efterat Professorerne i nogen Tid havde været fri for ny Paalæg, fik de 15 September Befaling at lade deres befuldmægtigede „sig forsamle med de andre Stænders deputerede her i Staden for at gjøre fornøden Indkvartering, at fire Kompagnier af det hollandske Fodfolk, som fra Skibene hid indkomme, med tilbehørige Officerer bekomme fornøden Kvarter, eftersom de befindes stærke at være“[166]. Da dette Kongebrev læstes i Konsistoriet, var det samtlige Professorers Betænkning: „Eftersom Universitetet saa længe nu med Indkvartering havde over Formue været og endnu er graveret, idet at en god Del af vore fornemste Suppositis, somme ved Døden[167]) og somme formedelst andre Aarsager, os ere fragaaaede, og deres indkvarterede iblandt de andre Professores og Supposita ere blevne delte, saa det er Universitetet umuligt ny Onera med Indkvartering at paatage, nu i Sønderlighed mod denne tilstundende haarde Vinter, og hvor besværligt det vil falde at kontinuere udi den allerede indhavende Indkvartering, kan enhver fornufteligen vel dømme, som eragter vores Lejlighed imod andres meget slet og ringe at være, eftersom vi hverken nogen borgerlig Næring, Brug, Underholdning eller anden Indkomst have i nogen Maade eller forvente kunne: at da Magnificus Rector med Dr.

165) A. C. 10 og 12 Sept. 1659.

166) Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

167) I Konsist. Archiv findes en Rundskrivelse dat. 20 Okt. 1659, skrevet med Dr. Scavenius's Haand, undertegnet af Notarius M. Stenbuch, hvorpaa enhver Prof. og Supp. bedes at antegne, hvormange hollandske Soldater, han har i Kvarter, da der skulde ske en Omlægning af dem paa Grund af Mette Dr. Niels Pedersens og Kirsten M. Søren Pedersens og andres dødelige Afgang. De forskjellige Erklæringer ere paategnede (Jfr. A. C. 16 Okt. 1659).

Scavenio, som Indkvarteringen den ganske Tid haver forestaaet, vilde kommunicere med de andre Byens Stænder, naar de forsamlede vorder, og foreholde dennem vores meget slette Vilkaar, og i Særdeleshed kommunicere med Borgemesterne herom efter sidste conclusum consistorii, saa tvivler vi ikke paa, at Universitetet jo enten bliver ganske forskaanet for slig ny onere, eller ogsaa i det ringeste Professores med deres viduis, exemplo omnium omnino Academiarum, qvocunqve vel gravissimo casu bliver exempt"[168]). — Naar det paatænkte Stændermøde er afholdt, og hvad Udfald det har faaet, berettes ikke udtrykkeligt, men at det ikke er lykkedes Professorerne at sætte deres Ønske igjennem, ses af en (udateret) Rundskrivelse, som Notarius M. Stenbuch omsendte til alle Universitetets „tilhørige", hvori de opfordredes til at tilstille Dr. Scavenius „en rigtig Fortegnelse paa hvis hollandske Soldater, de nu virkelig til Indkvartering haver, at dermed kunde holdes iblandt alle en billig Proportion, og de forvendede Soldater kunde strax blive akkommoderede enten i deres forrige Kvarterer eller i andre".

Da Tiden for den udlovede Hjælp til Garnisonens Underhold atter var udløben med September Maaned, blev ny Kontributioner forlangte, og Universitetet maatte, hvor stor end Nøden var, og hvor klageligen de enkelte end afmalede deres sørgelige Forfatning, „paa en Maanedstid" atter bidrage sin Del[169]) mod en Forsikring i Krongods, der dog betydede mindre, jo mere Godset behæftedes med Gjæld.

168) A. C. 16 Sept. Dr. Th. Bartholin afgav Separatvotum, idet han formente, at det var raadeligt „at remonstrere in genere impossibilitatem, og siden, hvis vi intet derved kunne obtinere, at da anholde, at Indkvarteringen maatte alene bestaa i Seng og Husly".

169) Ifølge en udateret Rundskrivelse fra Notarius; den første Paategning (Dr. Bangs) er dateret 1 Okt. 1659.

Hvad der gjorde disse Byrder endnu tungere for den enkelte, end de i sig selv vare, var den — grundede eller ugrundede — Antagelse, at Indkvarteringen var ulige fordelt, og at saaledes flere bleve forurettede til Gunst for andre mindre betyngede. Forat afhjælpe Klagerne herover afholdtes et Stændermøde 14 November paa det islandske Kompagnihus. Rigsraad Axel Urup var tilstede og læste den kgl. Befaling, „at efterdi nogen Urigtighed og Ulighed udi Indkvarteringen her i Staden befindes baade ved vores egen Soldateske og med den hollandske Garnison[170], at da Stændernes deputati vilde træde sammen og gjøre en billig Regning dermed, og føre Alting til Rigtighed, at enhver Soldat sit visse Kvarter maatte vide og have, og at en vis Anordning sluttes, hvorledes i Særdeleshed med de hollandske Folks Service herefter skal forholdes“. Universitetets ny Rektor Dr. Joh. Vandal[171], som var tilstede, „erindrede, at eftersom Hs. Kgl. Mj. Universitetet hidindtil for virkelig Indkvartering af vores egne Soldater naadigst haver været forskaanet, da forhaaber de paa det underdanigste, at de og fremdeles derfor maatte forskaanes“. Hvad de hollandske Soldaters Kvarter og Service (Ild, Lys) angik, blev bestemt, at Dr. Scavenius skulde anmodes om at konferere derom med de andre Stænders deputerede og med de kgl. Kommissærer Sten Brahe og Holger Vind. Han var ogsaa

---

170) Ifølge en „Extrakt-Rulle, indleveret 28 Okt. 1659, bestod den danske Del af Garnisonen af 327 Hoveder Kavalleri og 2307 H. Infanteri, den hollandske Del bestod af 2907 Hoveder, — tilsammen 5541 Hoveder.

171) Dr. Vandal havde tiltraadt Rektoratet i de første Dage af November; jfr. Engelstofts Afh. om R. E. Brochmans Rektorat; enkelte nøjagtigere Angivelser findes i mit Skrift om Studenternes Deltagelse i Kbhvns Forsvar S. 106—08.

villig til at overtage Hvervet, og gjorde derpaa i de følgende Dage Udkast til en ny Ordning af Universitetets Indkvartering, hvorved han dog ikke var saa heldig at behage alle, da M. Rasm. E. Brochmand nedlagde Protest imod sin Ansættelse for Indkvartering[172]. — Da Scavenius 22 Novbr. efter de kgl. Kommissærers Forlangende var samlet med de øvrige Stænders befuldmægtigede paa det sædvanlige Samlingssted, kom Rigets Hofmester under Mødet ind, og foreslog paa Kongens Vegne, „at eftersom de hollandske Penge, som vare med Flaaden forventede til vores Soldateskes Underholdning, ej endnu vare ankomne, og de fattige Soldater derudover led stor Nød, og af Hunger og Kuld vansmægtedes, at da samtlige Stænder vilde endnu paa en Maanedstid forskyde til bemeldte nødlidende Soldaters Ophold, saa vidt muligt kunde være, samt og hjælpe til, at de med Kvarter udi Husene kunde akkommoderes, og imod den forestaaende Vinter soulageres“. Der blev lovet Vederlag for de udlagte Penge, naar den hollandske Hjælp kom. — Da Dr. Scavenius aflagde Beretning herom, lovede de andre Professorer at efterkomme den kgl. Vilje „baade for at bevise Gud nogen Taknemmelighed for den af hannem udi Fyn naadelig forlente herlige Victoria, og for at betė deres underdanige Devotion og Velvillighed imod Hs. Kgl. Mj.“, og de besluttede „at omskikke samme deres Erklæring til Dn. Collegas absentes et

---

172) Udkastet er dat. 19 Nov. 1659. (Konsist. Archiv). Brochmand beklager „den store Skade, jeg ved denne sidste Krig, baade i Skaane og paa mit Bøndergods, saa og her for Byen paa min Ejendom, ej udi hundrede men udi nogle Tusindtal erledet haver“. Han angiver sin Formue til 10,000 Rdlr. (jfr. Efterretn. om hvorledes han var kommet til denne Formue i Pontoppidans Ann. eccles. Dan. IV, 494—96, hvor den ansættes til 40,000 Rdlr.). B. havde tidligere laant Regjeringen en Sum Penge, for hvilken han under 1 Juni 1659 fik Forsikring paa 6 pCt. Rente (Sjæll. Tegn. Nr. 35, fol. 244).

Supposita Academiæ, at enhver sig derpaa skriftlig kunde resolvere, hvad han til samme Brug godvilligen vilde kontribuere: nemlig at give enhver af vores fattige gemene Soldater, som dennem assigneret vorder, hver Uge en Sletdaler paa en Maanedstid, og saa intet mere enten Kvarter eller Service dennem skyldig være; thi virkelig Indkvartering vilde de paa det underdanigste deprecere"[173].

Der blev da omsendt en Rundskrivelse, saaledes som paatænkt var, og Resultatet blev, at Universitetet i det hele tilbød at underholde 50 Soldater paa den fornævnte Maade, et Tilbud som forøvrigt flere af de andre Stænder ansaa for alt for ringe, baade hvad Antallet og hvad Forplejningen angik. Rigets Hofmester lod sig dog nøje hermed, og 3 December blev der assigneret Universitetet 50 Mand af Quitzovs Regiment[174].

Hvorlidet denne Hjælp imidlertid var tilstrækkelig, ses bedst af, at der igjen 5 December maatte afholdes et Stændermøde. Rigets Hofmester og Rentemesteren Peder Reedtz vare tilstede og forestillede Forsamlingen, „at Garnisonen, som hidtil næst Guds Bistand havde beskyttet Staden mod fjendtlig Overlast, nu led stor Nød for Føde og Klæder, og man befandt, at det var intet bevendt at forlade sig udi saa Maader paa nogen fremmed Hjælp; men det var at befrygte, at hvis ej Stænderne selv vilde gribe sig an og komme den nødlidende Soldateske til Hjælp med Underholdnings og Klæders Forstrækning, da maatte samme vores Garnison forsmeltes og blive til intet". For at der altsaa kunde skaffes en saadan

173) A. C. 22 Novbr. 1659.

174) Rundskrivelsen, dat. 22 Novbr., i Konsist. Archiv. Om de videre Forhandlinger se A. C. 24, 25, 26 Novbr. Assignationen paa Soldater, undertegnet af Sten Brahe og Holger Vind, i Konsist. Archiv.

Hjælp, og for at Byrden kunde blive ligeligt fordelt, opfordredes enhver Stand til at forfatte en nøjagtig Rulle over de under den hørende Familier. Inden Mødet sluttedes, gave alle Stænders befuldmægtigede det Tilsagn, „at man af yderste Evne, enhver efter sin Vilkaar, i denne besværlige Tid vil til bemeldte Fornødenhed kontribuere".

Da Sagen samme Dags Eftermiddag var til Forhandling i Konsistorium, vedtog Professorerne at indgive den forlangte Fortegnelse, men tillige blev det overdraget Rektor og Dr. Bang ved Indleveringen af denne „paa det flittigste at rekommandere det betrængte Universitet til Hs. Exc. Hr. Rigens Hofmesters gode Gunst, at dets ringe Lejlighed maatte haves udi Agt; og eftersom man vil gjerne af yderste Formue endnu godvilligen kontribuere til Garnisonens Underholdning, saa mange iblandt os, som nu nogen Middel dertil haver, at det da maatte afværges, at ej Rodemesterne eller nogen af de andre Stænder skulde efter egen Tykke maatte paalægge os nogen Byrde, som kunde være os udragelig". — Da denne Begjæring forebragtes Hofmesteren, lovede han „at være Universitetet beforderlig", men gav derhos at forstaa, at den forlangte Hjælp til Soldaterne var paa 5 Maaneder. — Efterat endnu et Møde var holdt paa Konsistorium, hvor Supposita bleve gjorte bekjendte med Sagen, omsendtes som sædvanligt en Rundskrivelse, hvorpaa enhver tegnede, hvad han efter sin Evne formaaede at give[175].

Mangen Soldat kom derefter til at gaa i en lang aflagt Professorkjole, men under Forhold som de daværende maatte der slaas en Streg over Munderingsreglementer, om ellers den

---

175) A. C. 5, 10 og 14 Dcbr. Rundskr. er dat. 15 Dcbr. 1659. Om den endelige Erklærings Overlevering se A. C. 29 Dcbr.

Tid kjendte sligt; Hovedsagen var at Kulden blev holdt ude, og det skulde der noget til paa Volden i de kolde Vinternætter.

15. Som det vil erindres, havde tre Kjøbmænd i Sommeren 1659 indestaaet Universitetet for, at hvis det gav en vis Sum Penge til Fragtning af Skibe, vilde de inden tre Maaneder erstatte dette Udlæg ved en Levering Brænde. Vi høre ikke noget om denne Sag, før det midt i Oktober ved Kongebrev blev tilkjendegivet Universitetet og Ministerium, at de kunde faa det Brænde, to hollandske Skippere havde bragt, mod at betale den Pris derfor, som paa den Tid almindeligt gaves for Ved i Kjøbenhavn[176]). At dette Tilbud imidlertid, forsaavidt det skulde gjælde som en Erstatning for tidligere gjorte Udlæg, meget lidet kunde tilfredsstille Professorerne og Præsterne, er dog let at indse, og de søgte derfor ad Rettens Vej at tvinge Jens Lassen[177]) og de to andre Kjøbmænd til at holde sig deres Kontrakt efterrettelig[178]). Processen blev ført for Borgemester og Raad og fik ved Dommen, som faldt i Begyndelsen af April 1660, det Udfald, at „de gejstliges" Krav bleve kjendte gyldige. — Medens Sagen svævede for Retten havde der dog været Udsigt til, at den

176) Orig., dat. 15 Okt. 1659, i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

177) J. Lassen synes at have været et Slags Mellemhandler for Regjeringen, som han under Krigen gjorde betydelige Forstrækninger; ifølge et Kgbrev af 30 Juni 1660 havde han paa den Tid 30,517 Rdlr. tilgode, hvorfor der gaves ham Forsikring. Han nævnes et Par Gange i Chr. Skeels Dagbog (Danske Mag. 3 Række IV, 317, 324). Jeg fremsætter som en Formodning, som jeg forøvrigt ikke videre kan begrunde, at han er den Jens Lassen, der døde 1706, 81 Aar gl., som Justits- og Admiralitetsraad, Landsdommer i Fyn og Ejer af Krumstrup (Dansk Atlas III, 568); og at han endvidere er den Jens Lassen, for hvem der er oprejst en Mindestøtte paa Jægerspris (se Fortalen til Vandals Mindesmærker).

178) Jfr. A. C. 16, 17, 23, 24, 27 og 29 Okt. og 14 Decbr. 1659.

paa anden Maade kunde være bleven afgjort; thi 26 December lod Rektor paa Konsistorium læse en Kopi af Kongens skriftlige Ordre til Generalproviantmester Nikolaus Bennich om at lade levere Professorerne og Ministerium 150 Favne dobbelt Brændeved af det, som nylig var kommet til Byen. Men da vedkommende ikke holdt sig denne Befaling efterretlelig, og Professorerne kun erholdt en ringe Del af det dem tilkommende Ved, gik Sagen sin Gang og endte med, at de tre Kontrahenter bleve dømte til at tilbagebetale de Penge, for hvilke Professorerne og Ministerium endnu ikke havde modtaget Ved[179]).

Den 29 December udløb den Maaned, for hvilken Stænderne 22 November havde udlovet den almindelige Kontribution til Garnisonen; thi den senere Fordring, som gjordes paa Stændermødet 5 December, angik en extraordinær Understøttelse navnlig paa Grund af Vinterens Strænghed. Samme Dag modtog Universitetet Kongebrev om at forny sit Løfte, denne Gang paa 4 Maaneder, og efter nogen Forhandling indvilligede det i som forhen at underholde 50 Soldater, som da assigneredes det af Quitzovs Regiment[180]).

Fordringerne, som stilledes til Universitetet i Aaret 1660, begyndte med et Kongebrev af 8 Januar, hvorved Rektor anmodedes om at anholde hos Professorerne, „at de saamange rustede Heste med nødvendige Sabler og Pistoler, som mest muligt er, til vores og Kronens Tjeneste ville laane og færdig holde, saa de førstkommende Tirsdag, som er den 10 Januar, her

179) Jfr. A. C. 15, 26 og 29 Dcbr. 1659, 4, 8, 14, 16, 18, 20 Jan., 1, 8, 25 Febr., 1 Marts og 5 Apr. 1660 (sml. Kgbr. af 27 Febr. 1660 til Jens Lassen i Sjæll. Tegn. Nr. 35. fol. 651).

180) A. C. 29 Dcbr. 1659 og 4, 8 og 9 Jan. 1660. Assignationen paa Quitzovs Soldater (af 20 Jan. 1660) i Konsist. Archiv.

paa vores Slotsplads kan tilhobe af os vorde overset. Dersom og nogen er, som haver Lyst selv at ride med af eders Folk eller Tjenere, skal det staa dennem frit fore, eftersom vi en importante Anslag fore haver"[181]). De øvrige Stænder modtog samme Opfordring, og mulig de have kunnet gjøre den fyldest, thi Universitetet har neppe med sin bedste Villie kunnet stille ret mange rustede Heste, skjønt Rektor paa bedste Maade anbefalede den kgl. Begjæring til sine Kollegers Opmærksomhed.

Antallet paa de Soldater, Universitetet holdt, beløb sig til 50, har de andre Stænder hast Indkvartering i Forhold hertil, hvilket er at formode, er der endnu blevet en stor Del af Garnisonen tilbage, for hvilken der ikke paa saadan Maade var sørget. For at skaffe denne Hjælp blev et Stændermøde nødvendigt. Indkaldelsesbrevet til dette Møde taler i en bestemtere Tone end noget tidligere, idet det hedder, at da Kongen ikke ved noget Middel til Garnisonens Underholdning, saa henvender han sig til sine tro Undersaatter, og opfordrer derfor Universitetets befuldmægtigede tilligemed de andre Stænders at give Møde for at træffe billig Proportion efter Gaardene eller andet Fundament, „paa det at vi ikke, hvor ugierne vi det og gjorde, skulde nødes til Garnisonen selv at lade indkvartere". Dog tilføjes: „Vi tvivle ikke paa, at enhver sig jo godvillig lader finde, eftersom det enhvers Velstand tilligemed det gemene bedste især angaar"[182]).

---

181) Orig. i Konsist. Archiv. (A. d. 8v.).

182) Orig. smsts. Det ser ud, som om der har fundet nogen Forvirring Sted ved Udfærdigelsen af Kgbrevene i Kancelliet, idet der i dette Brev (af 19 Jan.) indkaldes et Møde til 21 Jan., medens der i Brevet aldeles intet Hensyn tages til det Møde, som samme Dag holdtes om

Stænderne samledes 19 Januar paa Slottet; paa Universitetets Vegne mødte Rektor Vandal og Dr. Bang. Da alle vare tilstede, bleve de indkaldte i „det grønne Gemak, hvor Hs. Kgl. Mj. personlig med Rigens Raad lod sig finde". Peder Reedtz førte Ordet paa Kongens Vegne og forestillede Stænderne, „at efterdi Garnisonen her i Staden lider Mangel for deres nødtørftige Livsophold, og det falder Hs. Kgl. Mj. ej aleneste højbesværligt, medens og umuligt, den Del deraf, som Stænderne hidindtil ej haver til Underholdning antagen, med nødtørftig Traktement at forsyne, som Hs. Mj. ellers naadigst vilde, dersom man de forhaabede Pengesmidler fra vores allierede med den formodede lidelige Kondition kunde have bekommet: paa det derfore at af saadan Garnisonens store Mangel ingen mærkelig Ulempe eller Ulykke skulde foraarsages, ej heller at vi ved denne haarde Tids Konjunktur skulle tvinges til en skadelig og usikker Fred at antage, da var Hs. Kgl. Mj. naadigst begjærendes, at samtlige Byens Stænder sig endnu vilde angribe, og i denne store Nød sekundere Hs. Mj., og imod god Betaling i Kronens Gods fremdeles forstrække til al Garnisonens nødtørftige Underholdning". — For at naa dette Maal foresloges da en almindelig Grundskat, men herpaa vilde Borgerstanden ikke gaa ind, og da heller intet af de mange andre foreslaaede Midler vandt alle Stemmer for sig, og Mødet var trukket langt ud, adskiltes Forsamlingen, for atter om nogle Dage at optage Forhandlingerne. Men heller ikke paa det følgende Møde (23 Jan.) førtes disse til Ende; de afsluttedes først

samme Spørgsmaal. Da der nu ikke blev noget af Mødet 21de, har jeg betragtet dette Kgbr. som det egentlige Indkaldelsesbrev eller som det, der indeholdt Motiverne til Mødet d. 19de, skjønt dette Møde alt d. 18de var mundtligt indvarslet.

31 Januar, efterat Stænderne sex Gange havde været samlede. Den endelige Erklæring indeholdt Tilbud om at holde 4336 Soldater i 3 Maaneder med en Sletdaler om Ugen[183]). Universitetet fik heraf 200, et Antal, som, hvorlidet det end forholdsvis kunde synes, dog var vanskeligt nok for det at underholde, saa det fandt sig beføjet til at ansøge om, at Arvingerne efter de under Belejringen afdøde Supposita maatte forpligtes til ogsaa hertil at bidrage deres Kvotadele, i Forhold til de dem tilfaldne Arvelodder, en Begjæring, som under 8 Februar blev bevilliget[184]).

16. Siden September 1659 havde de direkte Fredsunderhandlinger mellem Danske og Svenske været afbrudte: i Marts 1660 knyttedes de atter, efterat de hollandske Ambassadører havde forelagt den danske Konge det strænge Vilkaar, „at hvis han ikke strax vilde resolvere sig til Fred, uden nogen videre Besked fra Holland eller andensteds med den længe forventede Post at afvarte, da vilde de ej alene unddrage ham al Hjælp og Assistence, men ogsaa strax blive hans aabenbare Fjender“. Hvis han derimod vilde erklære sig for strax at ville indgaa Traktaterne, da lovede de, ligesom de selv havde sluttet en Stilstand med Svenskerne, saaledes ogsaa at tilvejebringe en Stilstand mellem disse og de Danske, navnlig til Vands, hvor det var mest nødvendigt. — Disse Betingelser vare til Forhandling i et Rigsraadsmøde den 12 Marts, hvortil ogsaa de borgerlige Stænders udvalgte vare indkaldte,

---

183) Der var endnu omtrent 1000 Mand af Garnisonen, som ingen Hjælp fik. Om Forhandlingerne se A. C. 19, 23, 25, 27, 28 og 31 Jan. (jfr. 1, 4 og 25 Febr. og 4 Apr. 1660). Jfr. en udateret Rundskrivelse i Konsist. Arch., hvorpaa Proff. og Supp. have erklæret sig.

184) Jfr. A. C. 28, 31 Jan. og 4 Febr. Proff.s Andragende til den kgl. Sekretær findes i Sjæll. Indlæg. 1660 A. Kgbrevet i Orig. i Konsist. Archiv (A. b. Sv.).

og omendskjønt Udsigterne til en gunstig Fred ikke vare store, besluttedes der dog her, at man burde give efter for Hollændernes bestemte Fordring[185].

Det var de Forhandlinger, som nu toge deres Begyndelse, og førtes i et dertil opført Hus midt imellem Karlstad og Kjøbenhavn, der endelig medførte Freden 26 Maj 1660. Medens Underhandlingerne stod paa, fornyedes Professorernes Haab om at faa de tabte skaanske Godser tilbage. Tanken herom vaktes ved en Erindring, Rigets Hofmester gav Rektor om at varetage Universitetets Interesse i denne Sag hos Fredsmæglerne[186], og Haabet næredes ved de velvillige Svar, som de hollandske, engelske og franske Gesandter gave de Professorer, som henvendte sig til dem om Sagen[187]; det udslukkes endnu ikke ganske, da Freden afsluttedes, uden at Godsernes Tilbagegivelse omtaltes i Traktaten; man haabede nemlig ved direkte Henvendelse til Stokholm endnu at udrette noget[188]; men da ogsaa denne sidste Udvej glippede,

185) A. C. 14 Marts 1660.

186) A. C. 9 Apr. — Som karakteristisk kan det bemærkes, at en af Professorernes første Betragtninger, efterat de havde faaet Haab om at vinde de skaanske Godser tilbage, var, om det ikke skulde kunne lykkes dem tillige at beholde, hvad de alt havde faaet i Erstatning for disse.

187) A. C. 11, 15 Apr. og 19 Maj 1660.

188) A. C. 31 Maj 1660: „Rektor havde talet med Hr. Rigens Hofmester om Universitetets Gods i Skaane, begjærende at vide, hvorvidt derom i Fredsartiklerne var akkorderet, og hvad Hs. Excellences Betænkende var om derom noget videre skulde negotieres. Hs. Exc. mente, at Artiklen om denne Materie saaledes generaliter var forfattet, at Universitetet noksom kunde holde sig til sin Possession udi bemeldte Gods, og at Universitetets Interesse videre kunde rekommanderes til mediatores legatos, som nu skulle forrejse til Stokholm, at man om samme Godses Beholdelse videre kunde forsikres. Og lovede D. Scavenius og D. Th. Bartholinus derom mediatores at ville anmode og erindre." Maaske hørte Universitetets Sag til de „private Supplikationer", som Hannibal Sehested „insinuerede" paa sin Gesandtskabsreise til Stokholm i Juni 1660 (jfr. Danske Magaz. 3 Række, I, 315).

og de fornyede Underhandlinger i Malmø (Marts 1661), hvori Dr. Ostenfeld paa Universitetets Vegne deltog, heller ikke førte til noget gunstigt Resultat[189]), maatte Professorerne lade sig nøje med den Erstatning, den danske Konge i Juli 1658 havde tilsagt dem, som de da ogsaa efter Landets Befrielse fra Fjenden efterhaanden kom i Besiddelse af.

Skjønt Fredsunderhandlingerne førtes, maatte Fæstningsværkerne endnu holdes vedlige og Garnisonen underholdes, enkelte ny Begjæringer til Universitetet maa derfor endnu omtales. Rektor modtog saaledes Kongebrev (af 13 April) om at forsamle alle Professorerne og anvende al Flid paa at overtale dem til istedetfor de Folk, de forrige Aar havde holdt til at arbejde paa Voldene, nu at bevillige noget til Fæstningens Fortifikation[190]). — I et Møde, som herom holdtes i Konsistoriet (15 April), skete der Forslag fra Borgerskabet om, at Universitetet vilde give en Sletdaler for hver Karl, det forrige Aar havde holdt til Voldarbejde, da der var nogle Hollændere, som man kunde faa at leje til at overtage Arbejdet. Forslaget forekom Professorerne ret antageligt, og de lovede at gaa ind derpaa, naar de først havde modtaget et Overslag over, hvad Fæstningsværkernes Udbedring i det hele kunde koste. — Hvad Garnisonens Underholdning angaar, modtog Universitetet kgl. Befaling (af 20 April) om næste Dag at sende sin Fuldmægtig til et Møde med de andre Stænders deputerede paa det islandske Kompagnihus for at

189) Jfr. Winding: Reg. Acad. Hafn. p. 418. Pontoppidan: Ann. eccl. Dan. IV, 408. A. C. 13 og 23 Febr. og 6, 8, 9, 17, 18 og 30 Marts 1661. Alle Dokumenter vedkommende disse malmøske Forhandlinger have været i Konsist. Archiv ifølge en Registratur over en Del af dette, skrevet, saa vidt jeg kan se, med Prof. Dr. Ped. Holms Haand (Additam. paa Univ. bibl. Nr. 102, fol.), men de ere nu forsvundne.

190) Orig. i Konsist. Arch. (A. b. Sv.).

skaffe Midler hertil for nogle Maaneder mod Forsikring som hidtil[191]). Paa den fastsatte Tid afholdtes Mødet i Overværelse af Rigsraaderne Mogens Høg og Henrik Rantzov, men da der ikke forud havde været Tid til at forhandle Sagen i de enkelte Stænders Forsamlinger, blev den endelige Beslutning udsat til et nyt Møde 28 April, inden hvilket der, idetmindste for Universitetets Vedkommende, blev givet enhver af dets tilhørende Lejlighed til skriftlig at erklære sig. De fleste af dem bestemte sig da for endnu en Maaned at svare den almindelige Kontribution, og Rektor erklærede som Følge heraf paa Stændermødet, at Universitetet var villigt til at holde 100 menige Soldater i en Maaned. Dette Tilbud blev dog ikke anset for tilfredsstillende, og da Regjeringen formodentlig lige saa lidt kunde lade sig nøje med flere af de andre Stænders Tilbud, maatte et nyt Møde afholdes paa det islandske Kompagnihus 4 Maj. Herved blev Universitetets Andel forøget til 142 Mand, som nogle Dage efter assigneredes det af Generalmajor Fr. Ahlefeldts Livregiment[192]). — Det var den sidste Assignation, Universitetet modtog i denne Krig, og ikke længe efter sluttedes Freden, efter at Stænderne i Møder, der afholdtes paa Rigsraadets Raadstue 18 og 21 Maj, havde bifaldet Betingelserne[193]).

Freden medførte ikke umiddelbart Universitetets Befrielse for alle Krigsbyrder. For Udtømmelsen af de fjendtlige Tropper var sat en Frist af 6 Uger; inden den Tids Forløb

---

191) Sjæll. Tegnelser Nr. 35, fol. 697.

192) A. C. 21, 25 og 28 Apr. og 5 Maj 1660. To Rundskrivelser fra Rektor til Proff. og Supp. med de orig. Paategninger findes i Konsist. Archiv tilligemed Holger Vinds Assignation (dat. 10 Maj 1660).

193) I A. C. 19 og 23 Maj 1660 findes Rektor Dr. Vandals Beretning om Møderne.

kunde Kjøbenhavns Garnison ikke forløves[194]), og den stærke Indkvartering vedblev derfor endnu en god Stund; ogsaa Fæstningsværkerne maatte holdes vedlige, og endnu 5 Juli opfordredes Universitetet tilligemed de øvrige Stænder til „godvillig at kontribuere noget til Voldene og Fortifikationens Forfærdigelse her paa Fæstningen efter den tidligere Proportion[195])". Godserne ude paa Landet blev først lidt efter lidt tilbagegivne Universitetet[196]), men i en Tilstand saa elendig, at det varede længe, inden Husbonderne kunde faa de lovlige Rettigheder og Afgifter af deres Bønder og Tjenere[197]). — Efterhaanden lægedes vel de værste af de Saar, Krigen havde slaaet, men fuldstændigt fik Universitetet imidlertid aldrig sin Skattefrihed tilbage; den store Rigsdag i Kjøbenhavn i Efteraaret 1660 (aabnet 8 September) havde den Opgave at tilvejebringe en ligelig Beskatning over hele Riget, dens Beslutninger gik derfor ikke

194) Jfr. A. C. 18 Juni 1660: „Blev talt om Vagtbold og den hollandske Indkvartering, om Universitetet nu ej kunde begjere derfra at befries, efter at Gud os Fred haver forlenet. Men de flestes Mening var, at det gjorde ej Gode, nu derom at anholde, førend at Fredens Ratifikation og derpaa følgende Evakuation er sket".

195) Sjællandske Tegnelser Nr. 35, fol. 804.

196) Jfr. Kgbreve af 2 og 7 Juni 1660 til de fire Evakuationskommissærer i Sjælland, Oluf Brockenhuus, Jørgen Friis, Ove Juul og Hugo Lützov (Sjæll. Tegn. Nr. 35, fol. 744 og 761); i det sidstnævnte af disse Breve paalægges det de fire Kommissærer at sørge for, „at vort Kommunitets Bønder og Tjenere her i Sjælland ej ubilligen med militarisk Tynge besværes, eller andenstedes med Hovning beladees end til vor Studiigaard i Kbhavn, og som de af Arilds Tid gjort haver, paa det vort Kommunitet i denne besværlige Tid ikke skulde undergaa".

197) Jfr. Kgbrev af 31 Juli 1660 til Hans Mule om, „at eftersom mange af Kommunitetets Bønder vare aldeles forarmede, Gaardene afbrændte, lidet eller intet saaet, skulde der optages Tingsvidne over, hvad der i Aar kunde ventes paa Afgrøde af deres Marker, og Afgiften derefter bestemmes". (Sjæll. Tegn. Nr. 35, fol. 852).

alene ud over Adelen, men ogsaa over enhver anden privilegeret Stand eller Stiftelse.

Kaste vi til Slutning et Blik tilbage over Universitetets Beskatning og Trængsler i det omhandlede Tidsrum, da vil det ses, at Privilegierne ikke hjalp den lærde Stand noget; den maatte underkaste sig de samme Paalæg og Byrder som de uprivilegerede Stænder. Nøden brød alle Love, og de gamle Friheder maatte vige for den ny Nødvendighed. Dog Frihedens egentlige Kjærne, Retten til Selvbeskatning, havde Universitetet ligesom de øvrige Stænder beholdt selv under de mest truende Forhold. Først da Faren var forbi, gav Folket, ligesom i beundrende Anerkjendelse af, hvormeget Kongens Fasthed og Udholdenhed havde bidraget til den efter Omstændighederne hæderlige Fred, frivilligt denne store og herlige Rettighed fra sig for først sent at gjenvinde den.

Tillæg.

Professorernes originale Indberetninger om deres Husstand og Vaaben. (Sept. 1658).

(Af Konsistoriets Archiv).

1.

I Mester Raßmuß Enwoldsen Brochmandß[198]) Gaard, findiß kon 2 Piger, wed Naun Gesche Jonaß Daatter, og Dorrete Sirenß Daatter, Och en Dreng Wed Naun Hendrich Meinertßen,

Hans E. Brockmand.

---

198) M. R. Brochmand var som bekjendt blevet udelukket fra Byen ved Svenskernes pludselige Komme; hans Broder, Præsten ved Nikolaj Kirke, afgav Erklæring for ham.

I Mester Rasmuss Enwoldsen Brochmandss Gaard findis inted gewer uden en Flint Bøsse.

Hans E. Brockmand.
Eghd.

2.

Lista paa de personer som allerede ere enten udi min Familie eller nu nyss indtagen i denne Farligtiid.

M. Johannes Bircherod[199]).

Simon Petri Hoffius[200]), Baccalaureus, mine børns præceptor oc min amanuensis, som nu stedtse hafver gaaed til volds, siden Kongl. Mayttz. mandater til Universitetet udgiid om Studenternis uforbigangelig tiennisste paa samme sted j denne høste (sic!) nød.

Christianus Stockfleth[201]), Episcopi Christianensis filius, har jligemaade verret præsidiarius miles.

Petrus Georgii[202]) en prestis Søn udi Trundhiemb, jligemaade præsidiarius miles.

Hactenus Studiosi.

Herforuden hafver indtaget nyligen j mit huuss en Karl ved nafn Niels Christensøn fød paa Handsholm udi Thye[203]), som

---

199) M. Jens B., den ældre, der ikke længe efter, 3 Okt. s. A., blev kaldet til Prof. philos. (Vinding: Reg. Acad. Hafn. p. 428—30).

200) Se mit Skr. om Studenternes Deltagelse i Kbhvns Forsvar S. 165, 203—08 og 217; naar jeg paa sidstnævnte Sted efter Nova litt. mar. Balth. har sagt, at Hoff døde 1698, saa har jeg ikke lagt Mærke til, at denne Efterretning atter tilbagekaldes i Aargangen 1700, pag. 45. Han døde først 1708 (se H. H. Müller: Bidrag til Throndhjems Kathedralskoles Historie. Throndhj. 1855, S. 10, 11, 18 og 98).

201) Se mit anf. Skr. S. 52—55, jfr. Nyt hist. Tidsskr. I, 500.

202) Uden Tvivl Peder Jørgensen Schielderup, se mit anf. Skr. S. 159, 200 og 203 ff. og Erlandsens biogr. Efterr. om Geistligheden i Throndhjem Stift, S. 188.

203) Med Hensyn til Spørgsmaalet om „Bevægelsen i den danske Befolkning" er det ret interessant at lægge Mærke til, at næsten alle de Tjenestefolk, hvis Fødested i det følgende angives, ere fødte i Jylland.

gaar til volds for min egen person, och holder ham til Kost oc derforuden hannem contenterer. Denne har tilforne varet Soldat oc brugis paa de farligste steder.

Noch holder en anden Karl som er nyß indtagen af mig til Vold-arbed, ved nafn, Søfren Perßøn barnfød j Jylland, oc ham baade med kost oc penge fornøjer for sin tienneste saa lenge som denne tiid staae paa.

Belangende vaaben oc gewehr, da findis inted saadant hoß mig, uden huis som tiener til Musarum castra.

Hafn. 8 Sept. 1658.

Th. Bang mpp.

Ydermere hafver jeg j denne [tiid] En studiosum ved nafn Jens Simonsen Aßens, som ieg efter K. M. ordre spiser, som sligemaade er miles præsidiarius.

Noch tuinde Personer af scolen j deris store nød spiser ieg etc.

Noch foruden min hustru, 4 sønner umyndige oc smaa oc 1 dotter, oc min Søster Margerret S. D. Erick Monradtz[204]) j mit huß.

Noch 1 Stupige Johanne Christensdotter fød j Jydland ved Aalborrig, Maren Olufsdotter stegerspige fød j Jydland ved Wiborg, Kirsten Andersdotter fød j Halland ved Alsøe.

Paa en egen lille Seddel har Dr. Bang skrevet:

Mit huses gewehr er bønner til vor herre, det ny oc gamle Testamente med andre bøgger: Andet findis ey hos mig etc.

3.

Udi min Residentze findis efterskrevne personer.

1. Min Hustruis Moder, Magdalene[205]) S. Borgemester, Rasmus Skrivers af Aarhuus.

204) Forhen Bisskop i Ribe.

205) Moder til den nedenanførte Matth. Broberg, se Gjessings Jubell. I, 270 f. og mit anf. Skr. S. 145 f.

2. Jeg oc min Hustrue, en Søn, oc en Daatter.

3. Min forige S. Hustruis Søsters Daatter, Maren Olufsdaatter af Randers.

4. Min Søns præceptor, Peder Jacobssøn Winslof[206]) af Skaane.

5. Benedict Bentssøn, Sognepræstens Søn af Carmsund i Norge.

6. 2 Tieniste piger, Jehanne Jens Daatter, oc Kirsten Olufs Daatter.

8 Sept. 1658.

J. Knudssøn
egh.

Gewehr findis i mit Huus.

1. en gammel Bøsse, som min Suoger, Matthias Broberg tilkommer.

2. en gammel Bardisan, som den ene Vinge er af.

3. en Musquet, oc en Kaarde, med Bandeleer, som min Søns præceptor haver tagit af hans Maytz gevehr, at gaa til volds med; om ieg absente Rectore, kunde mist hannem af husit.

4. it. haver hand self en Kaarde.

5. Benedictus Bentssøn haver af Kongl. Maytz gevehr, som hand tien paa Kongens Skib med; en Musquet, met Bandeleer og 1 Kaarde. 8 Sept. 1658.

J. Knudssøn
egh.

4.

Jeg vnderskreffne haffver vdi mit huß forvden min hustrue och tre Smaae børn, diße efftersktreffne Personer.

---

206) Stamfaderen til de lærde Winsløver, se Bloch: Den fynske Geistligheds Hist. I, 492. Skandin. Lit. Selskabs Skr. 1815 I, 171 ff.

Mandfolch.

Jens Christenßøn W.[207]) } Begge Studiosi, som gaaer til
Oluff Lavritzon Grue } voldz med gevehr.

Frederich Hanßøn Reßen[208]), som gaaer vdi Scholen.

Jacob Pederßøn, min tiener, som holder vagt for mig paa Volden.

Qvindfolch.

Karen Søffrensdaatter.

Pernille Lavritzdaatter.

Dorethe Andersdaatter.

Bodild Lavritzdaatter.

Kirsten Michelsdaatter.

Ellers ere der aldeles ingen fremmede personer vdi mit huß. Hvilchet Jeg vidner med egen haand.

Johan Wandall D.
mppa.

Vdi D. Johan Wandals huß findes effterschreffne gewehr och Munition forvden hveß trende Karle aff huset bruger paa Wolden, nemlig som følger,

En gammel Flintbyße.

En gammel Degen.

En bandelier med 4 patroner,

Tvende Stych Kugler, som aff Svensken ere indskutte vdi hußet.

Denne antegnelße rigtig at vere, vidnes med egen haand vnderschreffven.

Kiøbenhaffn den 5 Septembr. 1658.

Johan Wandall
mppa.

---

207) Wandal (se mit anf. Skr. S. 166).

208) Søn af Biskop Hans Hanssen Resen, døde som Præst ved Domkirken i Viborg (Zwergius: Sjæll. Cler. 242—43).

5.

Weillen Mein liebester Doctor Müller mit seinem Eltesten sohn anitzo nacher rostock verreisset, bin ich in Meinen hause noch mit 6 kinderren nemlich 3 Döchter vndt 3 söhne, darvnter der eltester sohn nur von 7 Jahrren dar beii ich einem preceptor habe, vndt dreii gesinde welches sint frauwensperssohnen.

Agneta Docter Müllers.

An gewerre habe ich nicht mehr in meinnem hausse Als 1 Müschet 1 Degen Welcheß der gebrauchet, der vor mir auff die wacht gehet.

Agneta Docter Müllers.

6.

J mit hus ere Jngen folch uden Een Student Johannes Harbort[209]).

En Tienere ved naffn Jonas, som daglig er paa voldene.

En piige.

Af Gewer har Jeg

1 Bysse, som min tienere har paa volden.

1 Morgenstierne.

En pich.

Et harnisch med stormhat.

Hafniæ 4 Sept. 1658.

P. Scavenius.

7.

Anno 1658 7 Septemb.

Kiendes ieg vnderskreffne at disse effterfølgende ere vdi mit Huus, oc ingen fleere:

---

209) Denne kaldes i et samtidigt Udbrag af Univ.s Notarius: „en tydsk Famulus". Da en stor Del af Scavenius's Regnskaber ikke ere skrevne med hans egen Haand, er denne J. Harbort formodentlig Koncipisten.

Frederich Plum Som gaaer i vor Frue Skole.
Chisten Michelsdaatter } tienistepiger.
Lisebet Pedersdaatter }
Nels Jensøn, som gaaer for mig paa Vollen.
Til viterlighed vnder egen hand. Datum ut supra.

Peder Resen
eghd.

En rictig Fortegnelse paa hvis over oc vnder Gevehr ieg vnderskrefne hafuer vdi mit Huus, forvden den Bysse oc Kaare som min Karl bruger paa Vollen:

En Flinte Gynge Bysse.

to Smaae Bysser.

En Bysse, som hører Maior Christian Wendelboe til.

Et par Pistoler.

Et par Pistoler, som hører min Broder D. Povel Resen[210]) til.

Et par Pistoler med Hylster, som hører min Broder Nels Resen[211]) til.

Et par Pistoler, som hører Maior Christian Wendelboe til.

En Puffert, hvis Stock er i Støcker.

Et Slagsverd, som hører Cort Plum til.

En Stacket Krumsabel, som hører Cort Plum til.

En Krumsabel, som hører Maior Christian Wendelboe til.

En Stridshammer.

4 Pund Krud.

En Sadel met Stiibøyler vdi, vden Bidsel.

En Sadel vden Stiibøyler, oc Bidsel.

---

210) Se Zwergius Sjæll. Cler. S. 242. Døde paa en Reise i Palæstina; jfr. Th. Bartholins Carmina, Hafn. 1669, p. 193.

211) Ikke anført hos Zwergius, derimod nævnes han i Lengnicks Personalhist. Bidrag, vedk. Danmarks og Norges Geistlighed. 1847, 2 Afd. S. 21.

tvende Sabeler med Stiibøyler oc vden Bidseler, som hører H. Michel[212]) vdi Gladsaxe til.

Til viterlighed vnder egen hand. 7 Sept. 1658.

Peder Resen
egen hd.

8.

Fortegnelse paa de personer som paa denne tid er udi Experientissimi D. Thomæ Bartholini[213]) Hus.

1. Literati. Jochim Hansend Wandell[214]).
2. Jens Henningßen Lictenberg.
3. En gammel bedagit Mand, ved nafn Willads Nilßen, som med sin Hustru och deris ßøn (huis Alder er 12 Aar) effter Thomæ Bartholini begiering udi denne tid opholdis udi forbenefndis Hus.
4. Bartholini Tieniste pige, och en lille Dreng.

Gevehr er her ßlet intit udi Bartholini Hus. 7 Sept. 1658.

Willads Niellsøn[215])
Egen haandt.

9.

Effter Rectores befalnig haffuer Jeg Andtegnet hueß Folch Jeg haffuer udj mit huß:

Tuende Studenter den ene ved Naffn Nielß Hanßøn Dostrup, den anden ved Naffn Marckus Barnholt, som med dj andre Studenter gaar till wolds.

Noch min Mands Tiener som och Dag och Nat gaar til Volds

en liben Dreng som er hoß Studenterne ved Naffn Nielß.

212) Hr. Michel Sørensen Lemvig.

213) Var bleven udelukket ved Fjendens pludselige Ankomst for Kbhvn.

214) Blev saaret i Begyndelsen af Belejringen, og findes derfor ikke i „Rullen over Studenternes Regiment“ (jfr. A. C. 2 Okt. 1658).

215) Selve Optegnelsen er skrevet af en anden.

Noch min Faders Kusch som hand mig har lant (Eftersom ellers ingen Mand Folch er i huset mens Alle til Volds) Som om Natten vaage og tager vare paa hußit for Ildebrand.

Tuende Tienistpiger.

Ellers haffuer Jeg ingen i hußet.

Syster D. Christen
Ostenfeldts.

Gevehr haffuer Jeg indtet udj mit huß videre en 5 Mußquetter som alle er vferdig Paa en Studenters Kammer som hand er fra Reyst — 5 gamble vferdig Bøsser.

Noch en par Pistoller.

1 gamel Reffdegn.

Anno 1658 den 7 September.

Syster D. Christen
Ostenfeldts.

10.

Fortegnelse paa hviff personer, som ere i mit huff.

Jeg ok min hustro ok barn.

D. Jacob Matthisønff hustro Af Aarhuff.

Matthis Jacobsøn Aarhusiensis Studiosus.

Stephan Olesøn, Poul Jensøn, Peder Jensøn } Skoleffpersoner.

nok

Holger Tott, Tage Tott } tvende smaa Herremænd S. Otte Totiffs Sønner.

Jonas Pedersøn, Deriff Præceptor.

Herforuden qvindfolk.

Anne Jenff Daatter.

Johanne Johans Daatter.

Maren Anderff Daatter.

Maren Nielff Daatter.

Københaun den 4 Sept. 1658
Erasmus Poulsøn Vinding.

Fortegnelse paa hviff gever som nu er i mit huff.

3 bøsser, som mine studiosis tilhører.

1 musqvete som er hanff Kong. May.

3 Kaarder.

2 Børnekaarder.

1 stridzhammer.

Københaun den 4 Sept. 1658.
Erasmus Poulsen Vinding.

11.

Wdj mit huß befindis hoß mig, min Datters liden Søn paa 7 Aar, hans Skollemester som læß for hannem en Student som med dj andre Studenter gaar til wolds,

En Skriffuer som for mig Skriffuer Kirckens Regenschab[216]) och andet, som om Natten vaager och seer til mit huß for Ildebrand.

En Karl, som Dag og Nat gaar til wolds,

En Kudsch (Efftersdj mine heste til Kongens behoff er fra mig Kommet) er udj min datters huß om Natten och vaager for Ildebrand, och andet Efftersom hindis Mand Doctor Christen Ostenfeldt er icke hieme, och alle dj andre Mand Folch er til wolds,

Noch er hoß mig min datters liden datter och 2 Andre Smaa Piger som hører min Datters Mand Doctor Christen til, som nu udj denne tid er hoß mig Efftersdj Doctor Christen som før om meldt er icke er hieme,

Noch Tuende Thieniste Piger.

Ellers loserer ingen Fremmede her udj huset.

Kiøbenhaffn den 7 Septemb. Ao 1658.

Jacob Finck mpp.

Er udj mit huß 12 Mußquetter med der tilhørige Bande-

---

216) M. Jak. Fincke var Frue Kirkes Værge.

lerer, som bleff tilbage, der Hans Maytz. forleden Windter bekom de 700 Mußquetter af Frue-Kirckes Pant.

Noch en Hob Mußquette Piber heller Løb som icke er Skiefftet, ey heller Laaße til.

Noch findis her Et gammel Røstet harniß, och en Pick, 3 Andre Bøßer.

1 par Pistoler

1 Reyse Karde

Jacob Finck mpp.

12.

Foruden mig sielf oc mine Sex Børn, tre Sønner oc tre Døttre[217]), blandt hvilke min Eldste Søn, Christian Spormand, er Voluntaire under Oberste Wactmester Polsen, oc hafver sin Ridefnect ved Nafn Peder Jensen, eftersom hand opvarter hans Mayt. med to Heste,

Ere udi mit Huß Efterfølgende Personer;
som hoß mig hafver deris underholding.

En Jomfru som er Christian Sinclars Broderdaatter.

Min Syster en Encke.

Trende Piger.

En stor Knect som Jeg holder paa wact Samt en Pige som Jeg holder paa wolbarbeide, Nock en liden Jydsk Dreng, hvis Broder har tient mig tilfören, som derfor af Tillid til denne besverlige Tid søger sit tilhold til mit Huß, eftersom hand ellers intet har at lefve af. Item ere to sengeliggende en ved Nafn Anders Hegelund oc den anden Tomas Pedersøn.

Herforuden

Er min Broder[218]) for et Aar siden, der Jyderne flyctede

217) I Konsist. Retsprotokol (23 Marts 1661) findes nogle af Børnenes Navne (Anne Kathrine, Eleonora, Hans og Jakob Sp.) og flere Oplysninger om den Spormandske Familie.

218) Det er formodentlig denne, som nævnes i Act. Cons. 12 Maj 1660, hvor det hedder: „Kirsten, sal. Doct. Mortens, fordum Bispops

for Svensken her ofver til Sieland, kommen fra Randers med sin Hustru oc hendis Syster og fire Børn, sampt en liden Dreng oc en Pige, hvilke endnu ere udi mit Huß.

Gevehr belangende som findis i mit Huß, da hafver Jeg icke widere end det som min Søn med hans Ride-Knect bruger saa vel som hvis min Mosqvetterer gaar til Wolds med: uden en Mosqvette som Stocken blef i sønder skøt paa af en Svensk Kugel i det første Udfald forne min Knect med de andre giorde, sampt en Pistol oc en Kaarde hand tog fra en Svensk Rytter hvilken hand feldede. Min Broder bekiender sig at hafve to Pistoler oc to Stackede Bysser.

Hafniæ 1658 den 4 Septemb.

Peder Spormand.
Chd.

13.

Effter Hans Kongelig Mayestetis min Allernaadigste Herris och Kongis befalning, giffuer Jeg underschreffne underdanigst til-

---

i Aarhus, Efterleverske havde ved hendes Svoger Christian Spormand ladet anholde hos Magnificum Rectorem, at hun under Universitetets Jurisdiktion og Protektion maatte annammes. Hvilket hende som en gejstlig Enke blev bevilged, dog med saadan Villaar, at Universitetet nu ej besværes formedelst den Kontribution, som Byens Øvrighed af den Arvepart, som hende efter hendes sal. Moder, Ingeborg Matthis Hanssøns, er tilfalden, prætenderer og fordrer." — Dog havde M. Ped. Spormand ogsaa en anden Broder ved Navn David Sp. — Kirsten sl. Dr. Mortens er den Bispinde i Aarhus, der er saa bekjendt for sin tragiske Skjæbne; hun blev uskyldig anklaget baade for Trolddom og for Ægteskabsbrud, og fik først efter mange Gjenvordigheder Oprejsning (see Zwergius: Sjæll. Cleresie S. 554 f.). Hun nævnes endnu i Konsist.s Retsprotokol 29 Juni og 6 Juli 1664. Med Hensyn til hvad Worm beretter (II, 26), at hun var en Datterdatter af den bekjendte Tolder Fr. Leyel i Helsingør (se Hist. Tidsskr. V, 457 ff), der nedstammede fra en skotsk Adelsslægt, vil jeg erindre om, at Familien Spormand ogsaa var fra Helsingør og paa fædrene og mødrene Side nedstammede fra skotske adelige Familier (se Vinding: Reg. Acad. Hafn. p. 334 sq.).

kiende, att Jeg haver i mit Huus Rectorem scholæ Malmogianæ[219]), som nogle dage føren Fienden ankom, var kommen hidoffuer med sin Søn, en ung scholens Person, sit fornøden ærende hus atschillige gott folch att forette, och kunde siden icke komme offuer igen. Och haffuer Jeg Tre Studiosos, aff huilcke de tuende hus mig spisis, huilcke Tre Studiosi dag och nat søger deris post paa volden. Och er udi mit Huus it Pige barn, huis Formynder Jeg er: Och haffuer Jeg to tieniste Piger, och derforuden giffuer Jeg en gammel almisse quinde sin ophold hus mig. Ydermehre haver Jeg til indquartering en Major offuer Attelleriet og en Støch Juncher.

Aff hiertet herhus ønschendis, att den Alsommectigste Gud naadeligen vilde forlene hans Kongelig Mayestet en ønschelig Seyer offuer sine Fiender. Hafniæ den 9 Septemb. 1658

Hans Zoega.
mpp.

Effter Hans Kongelig Mayestetis, min Allernaadigste Herris och Kongis befalning anlangende huis Gewer udi mit Huus findis, da haver Jeg foruden den Personis fuldkommen gewer, som dagligen for mig gaaer til volds, en Degen, en god lang bysse med fyerlaais, en bandeleer, en Pistol med dobbelt skud, och en Pistol med it schud, och en Sabel, med Krud och lod effter Kriegs maneer.

Ønschendes Hans Kongelig Mayestet en veldig Seyer aff Himmelen imod sine Fiender, Huortil Jeg ochsaa underdaanigst med lliff blod och formue schall lade mig findis aff yderste effne aldelis villig och rede bon. Hafniæ den 8 Septemb. 1658

Hans Zoega.
mpp.

---

219) M. Peder Hermandsen (se Rietz: Skånska Skolväsendets Historia. S. 370).

14.

Huis folck der findes udi M. Bartoli Bartholini[220]) hus i lille Canicke strede.

Corfitz Braem.
Ægidius Laurentii[221]).
Anders Brun. Dreng
Mette Persdatter Kockepige.
Maren Niilsdatter. Stupige.'

Corfitz Braem[222])
mpp.

Huis Gewehr der findes i M. Bartoli Bartholini hus i lille Canike strede.

To Musqueter som er Kongens.
To Karer som er wor egen.
To Bandelerer som er Kongens.

Corfitz Braem
mpp.

15.

M. Villum Langes originale Optegnelser mangle, derimod haves følgende Uddrag af dem ved Universitetets Notarius M. Chr. Stenbuch.

Personer: „Hans Hustru. Hans Broder, Ingenieur i Kongel. Mai. tieniste. 2 Karle oc en dreng med vaaben paa vact. 3 piger."

Vaaben: „Et par pistoler laante aff hans Kongel. Hoihed[223]). En reisekaare. 2 Kugler aff Suensken indskytte".

---

220) Var bleven udelukket ved Fjendens pludselige Komme.

221) Døde som Præst i Bylderup (se Terpager: Ripæ Cimb. p. 626, og Gehejmearchivets Aarsberetning I, Till. S. 28).

222) Søn af Gøbert Braëm, en meget rig og anset Kjøbmand i Kbhvn, der døde 1655 (se Th. Bartholins Carmina, p. 93). M. B. Bartholin var Sønnens Formynder.

223) Kronprinds Christian, hvis Præceptor M. Lange var siden 1656.

16.

Wdj M. Jørgen Eilerßøns Residentze findiß hoeßtegnede Folch och Perßoner.

Foruden hannem ßelff och hanß tuende u-myndige ßmaa Børn, En Daatter och en Søn.

Tvende Qvindiß Perßoner ßom huußit betiener, Dend Eene hanß Søster Daatter, Maren Mogenßdaatter, Dend Anden Elße Christenßdaatter, ßom tiener for Kost och Løn.

En gaardkarll Jenß Hanßøn ßom nat och dag vacten betiener paa Byenß volde.

Tvende Studiosi Dend Eene hanß Børnß Pædagogus Niels Rasmusßøn Thegelgaard. Dend Anden Johannes Erici Monradus[224]) ßom och lligemaade begge gaae til volds.

Fijre Dißcipler her aff Kiøbenhaffns Schole, Dend Eene Jffuer Thommeßøn Hans Syster Daatter Søn. Dend Anden Eller Claußøn hans Syster Søn. Dend Tredie Niels Michelßøn aff Nachschov i Laaland. Dend Fierde Søren Henrichßøn Finche aff Malmøe i Schaane, som paa 6 Aarß tiid haffuer gaaed her i Schole. Kiøbenhafn den 4 7br. 1658

Jørgen Eilerßøn
Egen hand.

Vdi M. Jørgen Eilerßens huus, det gevær undertaget, som hans Karll gaar paa vagt med, och de tuende Studiosi bruger paa deris post, findis inted, uden en liden reyßedegn och et par gamle pistoler, paa huilche stochen paa den ene er Sønder, och en Sabell. Till vitterlighed [under] min Egen haand, Kiøbenhaffn den 6 Sept. Anno 1658.

Jørgen Eilerßøn
Egen hand.

---

224) Søn af Biskop Erik Monrad i Ribe; blev 1682 adlet, døde som Etatsraad og Landkommissær i Fyn, Ejer af Hikkebjerg og Nakkebølle (Gjessing: Jubellærere III, 224). Af hans efterladte interessante haandskrevne Meddelelser om hans Liv ere Brudstykker meddelte af Nyerup i Frederik III.s Hist. S. 426—28, og af Werlauff i Efterretn. om Borros Ophold ved det danske Hof S. 30 f., i Hist. Antegnelser til Holbergs Lystspil S. 122 f. og maaske flere Steder.

14.

Fortegnelse paa huis folck ieg underschrefne haver i mit huus.

Hans Olessøn Falck Peder Pederssøn Bergensis Nathanael Madssøn	Studiosi som holde vact paa volden under capitein Fredsis compagnie.
En tienistepige	

Kiøbenhaun den 4 Septemb. aar 1658.

Chr. Stenbuch.

Tillæg.

a. Til „J. Seefeldt og hans Bibliothek".

S. 208 (Sep.-Aftr. S. 7), Anm. 19. Af disse Spørgsmaal findes ogsaa en, maaskee bedre Afskrift blandt det Norske Vidsk. Selsk. Haandskrifter (Catalog, Nr. 173, Qv.) under Titel: „Spørgsmaal proponerede for J. Seefeldt og resolverede efter Arveregjeringen".

S. 229, Anm. 60. Det er denne Knud Christophersen Ulfeldt, hvem den Resivedske Membran i den Rantzauske Donation paa Universitetsbibliotheket oprindeligen har tilhørt; Scr. rer. dan. IV. Pag. 286. En anden Knud Ulfeldt, Corfits Ulfeldts ældste Broder (f. 1600 † 1646), en af hiin Tids Mæcener rostes af den franske Reisende Ogier (1635) for hans Dannelse og Sprogkundskaber; Schlegels Samlung II, 1. S. 110, 2. S. 56. 62. Han interesserede sig meget for Svanings Chronologia danica og tænkte i sin sidste Levetid paa at bekoste dens Udgivelse; O. Wormii Epp. I, Pag. 267—68. 270, II, Pag. 970; jfr. Svanings Dedication af det nævnte Værk (1650), til 4 Rigsraader.

b. Til „Holbergiana".

S. 340 (Sep.-Aftr. S. 24), Anm. 26. Hr. Etatsraad Molbech har i „Historisk-biographiske Samlinger" S. 457—65 charakteriseret Philipsens Fortjenester af den Holbergske Lite-

ratur, med tilføiet Fortegnelse over de af ham samlede Udgaver og Oversættelser, som nu haves i det kongl. Bibliothek.

S. 375 (S. 59), Anm. 79. Hr. Augustinus Gabrielsen, ældste Huuscapellan ved Ovæfiorden paa Senjen i Nordlandene, fik kgl. Confirmationsbrev, den 10. Marts 1649, som Vicepastor til Throndenæs. Mag. Christopher Røg døde den 26. Juni 1757 som residerende Capellan i Kjøge. (Meddelelse af Prof. Kall Rasmussen.)

S. 386 (S. 70). Af et Affkedsbrev fra J. D. Ramus til S. Lintrup 1709, som fandtes blandt de Lüxdorphske Haandskrifter (Catalog Nr. 396, Qv.) kan sluttes, at R. i samme Aar maa være bortrejst.

S. 394 (S. 78). Til Deichmans Levetid og Virksomhedsperiode henhører et literært Foretagende, nemlig en Samling af Bidrag til Norges Historie, Topographie og Statistik, hvortil der i Aarene 1756—58 blev indbudt til Deeltagelse og Prænumeration, og som, efter Planen at dømme, vilde have blevet baade omfattende og indholdsrigt. Uagtet nu intet af dette Værk er kommet for Lyset, fortjene dog de udførlige Anmeldelser i den Tids offentlige Blade her at meddeles, baade som Bidrag til Oplysning af de norske literære Forhold paa den Tid, og fordi her ogsaa skulde have forekommet noget til den Holbergske Literatur henhørende.

Allerførst bebudedes i Kjøbenhavns danske Post-Tidende 1756, Nr. 42 (24. Mai): „et Skrift under Navn „af den Norske Robinson eller den behjertede Nordmand. I den Anledning ombedes alle, især brave Patrioter af den norske Nation, at de vilde bidrage til dette „Skrifts desmere Fuldkommenhed hvad de enten selv eyer, eller „ved Venner kan afstedkomme af adskillige Curiosa historiæ, „naturæ et artis, saasom: ugemeene Hændelser og Tildragelser, „Underretninger om Stiftelser, rare Indretninger og Bygninger,

„Beskrivelser over gamle Slotte, Klostre og Byer, saasom „Sarpsborg og Stavanger i sin forrige Velmagt og Flor, „om Field- og Jordskred m. m. Men besynderlig anmodes „de respective Militaires om hvad de kan eye eller frembringe „af Journaler, Raporter og troværdige Relationer hvoraf „kunde uddrages en omstændelig historisk Oplysning om sidste „Krig her i Norge, og hvad derved er forefaldet og for„rettet, enten af publique Personer, saasom Attaqver, Beley„ringer, Blokader, Partiegang m. m. eller af Private i et „eller andet mandigt og berømmeligt Foretagende, hvorpaa „denne Krig kan opvise flere Exempler, end man skulde fore„stille sig“.

Næste Aar, 1757, anmeldtes i Nr. 76 (23. Sept.), at Skriftets Titel var forandret til Norvegiana eller Norske Samlinger af historiske, oeconomiske og physiske Sager. „Man haver og allerede fra mange anseelige og „lærde Patrioter faaet en stor Deel af bemeldte Sager, meest „Norge angaaende, saasom: en udførlig og curieus Under„retning eller rettere Historie om sidste Krig i Norge, og „alle de deri forefaldne Attaqver, Passager og Bedrifter: „hvorunder udlændiske Skribenter, især den svenske Provst „Nordbergs urigtige og partiske Forfægtninger om bemeldte, „med originale Raporter, Breve, og de endnu levende Offi„cerers Vidnesbyrd gjendrives; . . . i hvilken Henseende den „lærde Biskop Deichmans syndige Forsvarsskrift for de „Norske overleveret Sal. K. Friderich IV[1]), samt mange „andre rare haandskrevne Sager anføres; adskillige Nordmænds

1) Denne Biskop Deichmans bekjendte Skrivelse til K. Friderich IV (2den April 1724) er optrykt flere Gange f: Nyerups Forf.-Lexicon; tillige i Riegels's Frid. IV Historie II, S. 837—47, og i Munchs Saga II, S. 215—34. En Bedømmelse og et Udtog af den findes i J. Møllers Mnemosyne I, S. 231—41.

„rare Eventures og Bedrifter; Underretninger samlede af for„farne Personer, om Landvæsenet, Agerdyrkning, Skove, „Fiskerie, Huusholdning, Berg- og Jernværker, Fabrikker m. m. „om Finlappernes Gudsdyrkelse og Levemaade; Beskrivelse over „Malstrømmen efter nyeste Observationer[2]); over adskillige af „de smukkeste og frugtbareste Egne i Norge, samt over endeel „gamle rare Bygninger, Klostre, ældgamle Byer, saasom „Sarpsborg, Hammer m. m. endeel andre Stykker af „Alderdommen hvoraf de rareste gives i smukke Kobber; videre „anføres og en Brevverling med en lærd Mand om „nogle paradoxe Steder i Baron Holbergs Skrif„ter[3]); Underretning om og Kobberstykke over det ved Jord„skjelv den 22. Febr. 1756 aarsagede Fjeldskred i Roms„dalen; en fuldstændig Beskrivelse om Sverrigs nærværende „Stat, Natur og Egenskaber, samt dets jure publico, og den „sidste Urolighed i Sverrig, efterdi det er enhver Patriot „magtpaaliggende at vide Naborigernes Styrke og Beskaffen„hed[4]). Skriftet vil udgjøre 3 smaa Dataver eller 2 maade„lige Qvarter, og skal, om Gud giver Liv og Kræfter, blive „færdigt til førstk. Sommer 1758". Endvidere bebudedes fra samme Haand tre andre Skrifter: 1) „Ossilegium Hvidt-

---

2) Adskillige ældre Beskrivelser over Malstrømmen anføres af J. C. Berg i Thaarups Magazin for Danm. og Norges Beskrivelse II, S. 413 fg.

3) Om ikke denne „Brevverling" kan have sigtet til den ovenfor (S. 428—29, Sep.-Aftr. S. 112—113) omtalte Controvers mellem Gjørwell og Pl. Florentinus om Holberg?

4) At den vigtige Rigsdag i Sverrig 1755—56 vakte megen Opmærksomhed i Naborigerne kan sluttes af Das's Breve til Suhm S. 253. 255; et i Christiania trykt Skrift om Sverrigs Tilstand blev confisqveret; S. 261. Her udkom: „En fuldstændig og rigtig dansk „Oversættelse af de adskillige Original-Documenter, samt andre, saa rare „som her endnu ubekjendte Forhandlinger, som ved sidste Rigsdage i „Sverrige ere udkomne og afgjorte, samt i de svenske Rigsdagstidender „indrykte, under Nr. 1 ꝛc". Kbhvn. 1756, 4.

„feldianum, eller de adelige Hvidtfelders Hensamling til „deres Hvilesteder, Skriftet forfattet i bunden Stil[5]) med „hosføyede 107 historiske, critiske og moralske Anmærkninger, „hvori vises de fleste Nationers, især de nordiske Folks Be„gravelsesskikke tilligemed nogle rare og hidtil ubekjendte Stykker „af Alderdommen i Kobber. Ved given Anledning indføres „og en Brevverling med en lærd philosophisk Præst blandt de „norske Fjelde om Gjengangere, Spøgelser og Forvarsler[6]). „Endelig bliver og en Beskrivelse over de adelige Hvitfelders „smukke Begravelser, deres Gravskrifter, deres berømmelige „Bedrifter baade inden- og udenlands, saavidt Kundskab haver „været at faae derom, samt et Slægtregister over samme illustre „Familie anført. Skriftet er tileguet en Mand af denne ade„lige Familie, som for sine Dyder og Fortjenester var meget „elsket, og efter sin Død høyligen berømmet af de Norske[7]). „Dette Skrift vil udgjøre omtrent 1½ Alphabet i 4to". 2) „En poetisk Afhandling om Skoler og Waysenhuse, som de „nyttigste Stiftelser i et Rige, med endeel beqvemme Anmærk„ninger, som mere oplyse denne Sag. Dette Skrift er først

5) Skjøndt der ved dette Skrift i „bunden Stil" ikke godt kan tænkes paa C. Deichman, bør dog, saavel med Hensyn til dette, som til det Følgende om „de adelige Hvitfeldters Begravelser", bemærkes, at der i det Deichmanske Bibliothek haves et Haandskrift (Nr. 115, Fol., uden Tvivl af D. selv): „Om den Hvitfeldtske Familie, især om „Christopher H. og fornemmelig om Cantsler Ar. Hvitfeldt".

6) Denne lærde Præst har formodentligen været Sognepræsten i Valders Herman Ruge, i hvis „Fornuftige Tanker over adskillige curieuse Materier", (Kbhvn 1754, 4), de to første Stykker handle om Underjordiske og om Gjengangere; jfr. Historiske Antegnelser til Holbergs Lystspil I. S. 260.

7) Dette kan have været, enten Generallieutenant Hartvig Hvitfeldt til Hafslund († 1748) eller Generallieutenant Henrik Jørgen Hvitfeldt til Ellinggaard m. m. († 1751); om begge s: B. Moes Tidsskrift for den norske Personalhistorie 1ste Række S. 31—34 og S. 191—93.

„forfattet i Anledning af et Waysenhuus, som en anseelig „Dame af Adel haver af egne Midler ladet oprette i Norge, „som det første af det Slags der i Riget[a]). Foran er føyet „en udførlig Underretning om Skolers Opkomst og Fremvært, „især her i Norden"; indtager henved et Alphabet i 4to. 3) „Meenighedens Tjenerinde i Kenchrea, eller en fornuftig og „gudfrygtig Præstekone, hendes Opførsel mod Gud, hendes „Mand, Børn, Meenigheden, Tjenestefolk og Andre, hvilket „alt forestilles i en Samtale imellem tvende Damer, som der„ved søge fortroeligen at undervise deres Døttre. Dette Skrift „som er det første af det Slags paa vort Lands Sprog, bliver „kun en liden Haandbog i 12mo". Til disse Skrifter, „hvoraf „de tre sidste ere alt færdige til Pressen", anmodes de „Lyst„havende" at prænumerere eller „gjøre et lidet Forskud", nemlig „en Rdlr. til Forskud paa alle 4 Skrifter, som ikke blive solgte „separate, men under eet, hvilket Indskud skal godtgjøres i „Efterskudet, naar Skrifterne leveres". I Nr. 100 (16de December) anmeldes, „at der til Norvegiana eller Norske „Samlinger er fra en anseelig Velynder indsendt en grundig „Afhandling om Maade og Middel til at holde i Hævd, „spare og opelske en af Norges største Herligheder, nemlig „Skovene. En anden velmeenende Landsmand haver med„delt Os et Forslag, efter høie Øvrigheds Ordre i Pennen „forfattet af en ved 30 Aars Skolearbeide vel øvet Lærer om „Kiøbstædskolers Reformation og bedre Istandsættelse, hvilket „Skrift, som det er værd at læses og efterfølges, bliver ind„taget under den Afhandling om Skoler og Vaisenhuse, tillige-

a) Herved maa sigtes til det af nysnævnte Hartvig Hvitfeldts Enke født Wærnskjold oprettede Vaisenhuus og Skole paa Hafslund-Gods, hvis under den 16. Marts 1753 kongelig confirmerede Fundats er trykt i Samlingen af Norske Stiftelser I, S. 934 fg.; jfr. Moe anf. St. S. 35.

„med en Underretning om vore danske Vaisenhuse, især det „Kongel. Kjøbenhavnske, samt Skolevæsenets Indretning paa „Landet overalt i Danmark og Norge". Der skede nu den Forandring, at man kunde prænumerere paa hvert af de 4 Skrifter for sig. Prænumerationssedler kunde faaes paa flere Steder i begge Riger, bl. a. „hos Forfatteren, logerende hos Hr. Friderichsen Skræder i Store Kannikestræde". I Aarg. 1758, Nr. 46 (9de Juni), opfordredes Vedkommende til at indsende Fortegnelse over Prænumeranterne, da man gjerne vilde see Oplaget færdigt inden Vinteren, „saafremt man overalt er saa villig til at prænumerere, som paa de fleste Stæder i Norge, hvorhen, især til Bergen og Trondhjem, alt ere opsendte friske Prænumerationssedler".

Naar, i den næstsidste Anmeldelse, Forfatteren omtales, desværre uden at nævnes, da maa derved vel snarest være meent Redacteuren af den hele Samling, hvortil Flere havde leveret eller lovet Bidrag. Man kunde let falde paa at ansee C. Deichman for Leder af det hele Foretagende, skjøndt intet vides om, at han 1757 skulle have opholdt sig i Kjøbenhavn. Men i det ringeste tør det med temmelig Sikkerhed antages, at han, ifølge sine Studier og hele videnskabelige Virksomhed, maa have været blandt de „anseelige Patrioter", fra hvem man gjorde sig Haab om Bistand. Skulde ikke i Norge noget nærmere Spor af dette fortjenstfulde Foretagende eller nogen Levning af Forarbeiderne dertil endnu kunne opdages?

S. 395 (S. 79), Anm. 112. Om det Deichmanske Bibliotheks senere Skjebne og gjentagne Omflytninger gives Oplysning i B. Moes „Nogle Ord til Christiania Byes Formænd og Repræsentanter om det Deichmanske Bibliothek", Christiania, 1839. Af Christiania illustreret Nyhedsblad 1855, Nr. 45 erfares, at Bibliotheket nu haver Plads i Borgerskolens Lokale, siden 1846 atter er aabnet til offentligt

Brug, og at en ny Catalog derover (387 SS. 8vo) er udkommen 1850.

S. 403 (S. 87), Anm. 120. Om Holbergs stundom uselskabelige Tone, og at det kun var i Collegers og Bekjendtes Nærværelse at han var paulo milior & minus austerus, forekommer en Yttring i Grams Brev til C. A. Plessen, (7de Aug. 1744) i Historisk Tidsskrift IV. S. 308—9.

S. 423 (S. 107), Anm. 144. Endnu en Ligprædiken over Friderich IV. udkom under Christian d. 6tes Regjering, nemlig af Joh. Cold (Præst i Friderichshald), trykt i Christiania 1731, Fol. Derimod blev den af Prof. og Stiftsprovst i Kjøbenhavn Søren Bloch, som Præst ved Barrit og Brigsted Meenighed i Jylland holdte Ligprædiken ikke trykt før i den af Sønnen 1756 udgivne Samling af hans efterladte Skrifter.

S. 425—26 (S. 109—19). Det her og i Philipsens Skrift Forekommende om svenske Oversættelser af Jeppe paa Bjerget kan forøges og berigtiges efter Meddelelse af Hr. Bibl.-Amanuensis Klemming. Der har ikke existeret nogen Udgave deraf fra 1729; den første er af 1735, og af denne ere alle de Følgende egentlig blot Eftertryk, enkelte Smaaforandringer fraregnede; de senere Oplag ere derimod alle, meer eller mindre feilagtige. Foruden de af P. beskrevne Udgaver og Oplag kjendes endnu Følgende: i Linköping, hos Blume, 1779, 8vo (32 SS.); Gefle, hos Lundqvist, 1796, 8vo (48 SS.); Götheborg, Norberg, 1807 (32); Upsala, Akad. Trykkeriet, 1818 (48); Stockholm, Marquard, 1824 (36); Landskrona, Østerberg, 1838 (32); Westerwik, Ekblad & Comp., 1839, 12mo (32); Jönköping, J. P. Lundström, 1847 (32); hos Samme 1848 (32); Norrköping, Törnquist, 1851 (32); Kalmar, Ströhm & Bröder Westin, 1852, 16mo (32).

Til de Anm. 149 anførte Trykkesteder komme saaledes endnu: Kalmar, Landskrona, Linköping, Upsala og Westerwik, og Tallet af særskilte Udgaver og Oplag af Jeppe paa Bjerget paa Svensk, i Aarene 1735—1852 stiger til 38, foruden vistnok Flere uden Trykkested og Aar, der ei nærmere kunne betegnes. Man tør heraf slutte, at dette Stykke i næsten høiere Grad har udgjort og endnu udgjør Almuelæsning i Sverrig end i Danmark.

Fra samme Haand haves bibliographiske Noticer om svenske Oversættelser af flere Holbergske Lystspil, som her bør meddeles, da de, for største Delen, hos os ere ubekjendte og selv i Sverrig maae ansees for sjeldne. Disse ere:

1. a. Den Politiske Kannstöparen uti en Comedia på Danska föreställd, och nu för des behagelighet Skul af Danskan förswenskad. Tryckt i Stockh., Åhr 1729. (96 SS. 8.)

— b. Et andet Oplag; Stockholm, Tryckt hos Frantz Phil. Paulssen 1736. (96 SS. 8.)

2. Madame April-Wäder, Föreställd i en dansk Comoedie under Titul af Den Wägelsindede, och nu på Svenska öfwersatt. Stockholm, Tryckt hos F. Philipp Paulssen. Åhr 1736. (96 SS. 8.)

3. Jean de France eller Hans Frantzson uti en Comoedia på Danska föreställd, af Ludwig Holberg, och nu för des behagelighet skul af Danskan förswenskad. Stockholm, Tryckt uti Historiographi Regni Tryckerie. Anno 1744. (93 SS. 8.) †[9]).

4. Mäster Gerdt Westphaler, eller: Then Prat-Siuke och Mång-Talige Barberaren, uti en Comoedie före-

9) De med Kors betegnede Oversættelser haves i det store kongelige Bibliothek; ligesom ogsaa Jeppe paa Bjerget Nr. 14, 16, 18, 20 og 26 hos Philipsen; foruden en senere tilkommen. Westerwik 1839.

ställd på Danska Theatren, och nu på Swenska öfwersatt. Stockholm, Tryckt hos Joh. Laur. Horrn, Kongl. Antiq. Archiv. Boktr. 1737. (88 SS. 8.) †

Oversættelsen er efter Originalen i 5 Akter. Om Oversætteren af Nr. 1—4, Magnus Lagerström s. Philipsen S. 52—54[10]).

5. Jul-Stuga. Comoedie i en Act. Stockholm, Tryckt i Gamla Kongl. Tryckeriet År 1771. (32 SS. 4to.)

6. Mascaraden uti Några Samtal, utdragne utur en af Baron Holbergs Comedier. Stockholm, Tryckt hos Andreas Medelplan, 1779. (36 SS. 8.)

Bestaaer blot af 3—11te Sc. i 1ste Akt og 1—3die Sc. i 2den Akt.

7. Hasenskräck eller Storskrytaren, Comedia i 5 Öpningar. Norrköping, Tryckt på egen Bekåstnad af Johan Edman, År 1756. (96 SS. 8.) †

Originalen (Jacob v. Thyboe) er her meget forandret; den er nemlig ifølge Fortalen: „efter wårt Folks Smak lämpat, utan at hafwa förlorat sine naturlige Lölligheter, fast mera med gode Infall förbättrat". Der siges ogsaa, at den er seet med Bifald paa den svenske Skueplads[11]).

---

10) I en anden svensk Fortegnelse paa oversatte Skrifter af Holberg, nævnes: Mäster Gerbt Westphaler . . . Comedia i en Öppning. Stockholm 1737. 8. Skulde ogsaa Een-Akts-Stykket være udkommet til samme Tid paa Svensk?

11) I samme Fortegnelse nævnes dette Stykke: Comedie i en Act; u. St. og A. med Bemærkning, at Originalen er „Dibrich Menschenschræk eller den narrade Jude". Der tilføies endvidere: „Efter en sednare, bättre men endast i Handskrift varande, något förkortad Öfversättning gifves ännu i Dag ofta denna Pjes på vår Dramatiska Theater i Stockholm, under sit ursprungliga Titel"; jfr. ovenfor S. 361 (45) Anm. 63.

8. Resan til Sanct Ragnilds Källa [12]) Midsommar Afton, eller den enleverade Köpmans-Dottren. Comedie uti tre Acter. Stockholm, Tryckt hos Kumbins Enka. År 1779. (46 SS. 8.)

Paa Titelbladets anden Side læses: „Är öfwersatt ifrån en af Baron Holbergs danska Comedier, med liten Ändring". (Er Kildereisen localiseret).

Oversætterne af Nr. 5—8 ere ubekjendte.

9. Hinrik och Pernilla. Lustspel i tre Akter af Holberg. Fri Öfversättning. 1ste Binds 2det Hefte af Theater för Sällskapskretsar. Utgifven af Hinrik Sandström. Upsala 1836. (97 SS. 12. latinske Typer.) †

Paa anden Side af Titelbladet læses Følgende: „Ehuru Utgifvaren för ingen Del är någon Vän af fria Öfversättningar, då Frågan är om en Holberg, har han likwäl vid denna sett sig tvungen att taga sig några Friheter, hvilket han hoppar Holbergs Vänner välvilligt skola tilgifva honom, emedan, utom ett sådant Förfarande, väl svårligen något af denna Mästares Stycken vore lämpligt för en Sällskaps Theater".

10. a. Den pantsatte Bondedrängen, Föreställd uti en Comoedia, af tre Acter. Wästerås, Tryckt hos Johan Laur. Horrn, kongl. Gymn. och Consist. Boktr., 1759. (46 SS. 8.) †

— b. . . . Comedie . . . Af Bar. Ludvig Holberg. Från danska Språket öfwersatt. Andra Uplagen. Wästerås, (i samme Officin), 1778. (48 S. 8.) †

Skal være oversat af Arwid Liljenstjerna; paa Begge Imprimatur af N. v. Oelreich.

11. a. Erasmus Montanus, eller Rasmus Berg. Comoedie af fem Öpningar. Från danska Språket öfwersatt.

12) En Kilde ved Søder-Telge i Upland, opkaldt efter den hellige Ragnhild, K. Inge Halsteinssøns Ægtefælle.

Wästerås, Tryckt hos Joh. Laur. Horrn, kongl. Consist. och Gymn. Boktr. Åhr 1756. (76 SS. 8.) †

— b. . . . . af Bar. Ludvig Holberg . . . . Andra Uplagan. Westerås, Tryckt hos J. L. Horrn, på dess Bekostnad 1778. (76 SS. 8.) †

Skal være oversat af Erik Anagrius.

12. Plutus eller Procefs emellan Fattigdom och Rikedom. En heroisk Comoedie uti fem Öpningar, af Baron Ludv. Holberg. Öfwersatt ifrån Danskan. Wästerås, Tryckt hos Johan Laur. Horrn, på dess Bekostnad, År 1781. (62 SS. 8.) †

Oversætteren er ubekjendt.

13. Gengångaren eller Abracababra, Lustspel i tre Akter. Stockholm, Tryckt i Hörbergska Boktryckeriet, 1845. J. Beckmans Förlag. (76 S. 12.; latinske Typer). Udgjør 1ste Hefte af: Valda Lustspel af Holberg. Bearbetade i svensk Öfversättning af Hinrik Sandström. †

Er 1845 første Gang opført paa Diurgårds-Theatret.

14. a. Don Ranudo de Colibrados eller Fattigdom och Högfärd Comedie i 5 Acter. Skrefwen på Danska af Ludvig Hollberg, men nu på Swenska öfwersatt. Uplagd med egen Bekostnad. Lund, 1745. Tryckt hos Carl Gustav Berling och finnes hos honom tilköps. (112 SS. 8.)

Er en ordlydende Oversættelse efter den kjøbenhavnske Udgave af s. A.; ogsaa med denne Udgaves Fortale. Oversætteren er ubekjendt.

— b. Lust-Spel om Fattigdom och Högfärd, föreståldt uti fem Öpningar. Af Baron Ludv. Hollberg. Öfwersättning. Wästerås, Tryckt hos Johan Laur. Horrn, på dess Bekostnad, 1780. (102 SS. 8.) †

Er af den ubekjendte Oversætter lokaliseret og forandret; saaledes forekommer Eugenia her ikke. Maaskee er den oversat fra Tydsk, da en i Breslau og Berlin trykt Oversættelse nævnes i Fortalen.

— c. Don Ranudo de Colibrados eller Fattigdom och Högfärd. Komedi i 4 Akter, efter Holberg och Kotzebue. Stockholm, Tryckt hos Johan Imnelius, 1820. (96 SS. 8. Latinske Typer.) †

Formodentligen oversat af Bogtrykkeren selv. Anmelderen i Swensk Literaturtidning 1820 Nr. 22 characteriserer Holberg med megen Berømmelse, og slutter af de mange Oversættelser, at dette Stykke især maa have fundet Bifald i Sverrig.

— d. Don Ranudo ... Högfärd. Comedie i 5 Akter, af L. Holberg. Författare till Jeppe Nilsson på Berget eller den förwandlade Bonden. (Personerne nævnes paa Titelbladet) Jönköping, hos J. P. Lundström, 1840. (32 S. 8.)

Er egentlig en sammentrukken Oversættelse af en Ubekjendt fra Udgaven i den Danske Skueplads.

Oversættelsen af Jeppe p. B. Westerås 1770, samt af ovennævnte Stykker Nr. 10 b, 11 b, Nr. 12 og Nr. 14 b ere samlede under en almindelig Titel: „Samling af Baron L. Holbergs med fleres förswänskade Comoedier. Westerås. Tryckt hos J. L. Horrn på deß Bekostnad 1781". Af Holbergs 33 Lystspil haves saaledes næsten Halvdelen i svenske Oversættelser, nogle af dem endog i flere Oplag; uden Tvivl fordi de hyppigen ere blevne opførte paa den svenske Skueplads.

Holbergs øvrige Vittighedsværker, med Undtagelse af Satirerne, haves ligeledes i svenske Oversættelser, dog kun N. Klim og Fablerne i flere Udgaver; Metamorphosis

og P. Paars ere kun een Gang udkomne; den sidstnævnte, mærkeligt nok, først 30 Aar efter Originalen.

1. Metamorphosis eller Förwandlingar, utgifne af Hans Mikkelsen, Borgare och Inwånare i Callundborg; men nu til Forn-Älskares Tjenst på Swenska öfwersatte, och med några nyttiga Anmärkningar försedde. Stockholm, Tryckt hos Lars Salvius, 1744. (124 SS. 8.) †

Oversætteren, Joh. Browallius, som 1736 blev Prof. Theol. og 1749 Bisskop i Abo (død 1755) har tilføiet enkelte Anmærkninger.

2. Baron Ludvig Holbergs Poema Heroico-Comicum, angående den berömliga Peder Pårses Hjelte-Bedrifter, Från Danskan öfwersatt af E. J. P. Med kongl. Majts. allernådigste Privilegio. Stockholm, Tryckt af Peter Jöransson Nyström, 1750. †

Efter denne Hovedtitel, følger en som svarer aldeles til de gamle Udgaver, „Trykt i dette Aar": En Sanfärdig Ny Wysa om Peder Pårs, som giorde en Resa ifrån Callundborg til Års . . . Hackbrädt och Lyra. Trykt i Åhr. H. Mikkelsens Fortale til Indbyggerne i de Nye Boder og J. Justesens Fortale til „den skjønsomme Læser", som i Originalen følger umiddelbart efter Titelen, findes her foran 2den Bog; Fortalerne foran 3die og 4de Bog svare til Originalens, ligesom ogsaa Specialtitlerne til de tre sidste Bøger. I sin Fortale forsikrer den ubekjendte Oversætter at have fulgt Originalen „Rad om Rad", paa et Par ubetydelige Smaaforandringer nær; hvortil ogsaa kan henregnes, at til Slutning Coronidis loco ere tilføiede nogle faa Stropher, hvori der beklages, at man savner Oplysning om P. Paarses videre Skjebne. Om Digtets Uheld ved dets første Fremkomst meddeles Holbergs egen Beretning i hans Levnet. „De obliva

Öden — tilføies — som detta Wärk i Början haft i sit egit Land, skulle wäl hafwa afskräkt mig ifrån at påkläda det samma denna svenska Drägt, om det ikke redan hos oß wunnit ett så allmänt Tycke". Enkelte Trykfeil have saa meget mindre kunnet undgaaes, „som man blifwit nödsakad, at derwid bruka all gjörlig Skyndsamhet". Bogen, som er forsynet med Imprimatur af N. Oelreich, udgiør, foruden Oversætterens Fortale, 276 SS. 8.; Figurer ere ikke tilføiede. I Stokholmske Lärda Tidningar 1751, Nr. 15 findes en kort Anmeldelse heraf.

3. a. Sedolärande Fabler, med bifogade Förklaringar, af Baron Ludvig von Holberg. Tryckte hos afl. Biörckegrens Enka. (Linköping, 1764.) 175 SS. 8., foruden Dedication og Fortaler. †

Oversætteren J. M. (Johan Miklin) har dediceret Skriftet til Baron Gust. Ad. Mackler, og bemærker i sin Fortale, at „af deße Fabler äro några antingen helt och hållet uteslutne, eller och något Stycke här och där utelemnat, hwilket skedt på högwederbörlig Ort".

De udeladte Fabler ere Nr. 56, 68, 80, 86, 89, 102, 126—28, 163, 165, 174, 178, 182, 223 og 229; Halvdelen maaskee fordi Fanden i disse spiller en Rolle; de Øvrige, fordi der i dem kan synes at forekomme et eller andet religiøst eller moralsk Paradox, som Vedkommende have fundet betænkeligt. Den Bemærkning i Slutningen af Originalens Fortale: „at det danske Sprog lider ikke opskrued og afpasset Skrive-Maade, det er løs Tale udi bunden og poetisk Stiil", er udeladt i Oversættelsen, uden at man dog ret kan fatte den angivne Grund: „på det ingen måtte af Okunnighet, förledas „til at fälla en sådan Dom om Swenska Språket, som „Författaren fäldt om sit Modersmål".

— b. Vald Samling af nöjsamma och sedolärande Fabler; ett moraliskt bildande Tidsfördrif för Barn och Ungdom, efter Baron L. von Holberg. Med 3 kolorerade Plancher. Stockholm, Elméns og Granbergs Tryckeri, 1837. (62 SS. 12.) †

— c. Andra Uplagan. Samme Sted og Officin 1843. (63 SS. 12.)[13]) †

Af Holbergs historiske og populære Skrifter ere hans Betænkning over Historier (foran Danmarks Historie III). Heltindehistorier, Moralske Tanker samt Natur- og Folkeret oversatte paa Svensk; men hvert af disse kun i følgende enkelte Oplag.

1. Öfwersättning af Baron Holbergs Betänkande om Historier. L'Historien doit tout lire, & ne doit écrire que ce qui mérite d'être lu. Duclos. Stockholm, Tryckt hos Lor. Ludw. Grefing. 1749. (32 SS. 8.) †

Den unævnte Oversætter var den af adskillige historiske Haandbøger bekjendte Henrik Julius Voltemat († 1765)[14]).

---

13) Til svenske Oversættelser af Holbergs Fabler kan, efter Meddelelse af Hr. Klemming, ogsaa henføres: Märkwärdiga Fabler &c. om Katten, som bröstade sig af sitt Adelskap (utur Baron Holbergs Fabler). (Vag i) Stockholm, Tryckt hos Carl Stolpe, 1771. För Bokhandlaren Holmbergs Räkning. 4 SS. 4. Det er egentlig kun Aftryk af den første svenske Oversættelse af Holbergs Fabler: Nr. 46, 49, 70, 7, 190, 2, og har formodentligen havt Hensyn til de politiske Forhold i Sverrig 1771.

14) Hans Anviisning til Statshistorien er oversat og tildeels omarbeidet af Jac. Baden; Kbhvn 1773; andet forøgede Oplag 1782. I Fortalen siger B. at han har ganske omarbeidet den danske Historie, baade fordi den burde være fuldstændigere endog i et Compendium, og fordi Forfatteren „havde afhandlet den danske Historie med svensk Sindelag". I den svenske og andre med Sverrig i Forbindelse staaende Staters Historie har han heller ei tilladt, „at han mod Sandheden gav Tildragelserne den Vending, som kunde være hans Fædreneland fordeelagtigt, hvortil Overs. fandt haim meget tilbøielig".

Fortalen, der udtrykker den Stemning, Holbergs Værk havde fremkaldt hos en Deel af det svenske Folk, meddeles her heel og holden: „På följande Bladen äro atskillige Autorens Ordasätt hyffade, ändrade och lämpade efter swenska Språkets Art; men i öfrigt bibehållas hans Tankar, efter Möjeligheten orubbade, så at han allena blifwer answarig för de Ofullkomligheter, hwilka uti dem turde befinnas. Det som wid Slutet af detta Betänkandet, blifwit utelämnadt, har tyckts icke egentligen höra til des öfriga Innehåll, utan endast tjäna til Ursäkt för Baron Holbergs egna historiska Skrifter. Dessa, förbehållar sig Öfwersättaren at wid et annat Tilfälle nogare skärskåda: Då tillika får wisas, huruledes nysnämde Mannen undertiden öfwerträtt sina egne Regler, samt andra här förglömda Grund-lager uti Historien; Änskönt han hast samma Lycke som åtskillige andre Autorer, at likafullt hos större Delen af Allmänheten bibehålla det Anseende hwilket andra Slags Arbeten honom förwärfwat". N. Oelreich har paategnet sit Imprimatur.

2. Samling af namnkunniga Damers Lefwernes-Beskrifningar. Stockholm, Tryckt hos Anders Jacobson Nordström, 1785. På deß Förlag. (Deelt i 3 Dele med Specialtitler: I. Stokh. — 1780 (112 SS.); II. — 1781 (80 SS.); III. — 1784 (117 SS. 8vo). †

I Fortalen (Stockholm, den 14de Marts 1780) siger den ubekjendte Oversætter, at man „wid lediga Stunder före„tagit sig, at utur Baron Hollbergs Hjeltinders sammen„lignede Historier öfwersätta de Damers Lefwernes-Beskrif„ningar, som förut icke äro utgifne på Swenska".

3. Lud. Holbergs moraliska Tankar. Fördelade i fyra Böcker. Öfwersättning ifrån Danskan. Med Kongl. Majts Allernådigste Privilegio. Wästerås, Tryckt hos Johan

Laur. Horrn, på deß Bekostnad, År 1782. (458 SS. foruden Fortalen 32 SS. 8.) †

Oversætteren er ubekjendt.

4. Kunskap om Naturens Lag och Folk-Rätten, bygd på de lagfarneste Måns Grundsatser, uplyst genom Exempel af de Nordiska Historier, samt jämförd med deße Rikens så äldre, som nyare Lagar, af Ludvig Holberg. Öfwersatt efter Femte Danska Uplagan, som är förökad med åtskillige nye Exempel samt många rara och curieuse beswarade Frågor. Jämte et fullständigt Register. Med Kongl. Majts allernådigste Privilegio. Westerås, Tryckt hos Johan Laur. Horrn, på deß Bekostnad. År 1789. (474 SS. foruden Fortalen 15 SS. 8.) †

Oversætteren er ubekjendt. Bogstaverne O. M. i en Bogtrykkerstok foran Fortalen mener Hr. Klemming at kunne betyde Magnus Orrelius. Mærkeligt nok, at Holbergs næstældste Arbeide er det sidste af den Klasse, der udkom paa Svensk.

S. 428 (112), Anm. 159. Pseudonymen Florentinus kan ikke have været nogen anden end Sahlstedt, som ikke var Præst, og som døde 1776, ikke 1752. (Klemming).

S. 444 (128), Anm. 197. Aarsagen, hvorfor det i Boyes Holbergiana II. meddeelte Stykke i sin Tid er blevet udeladt i Epistlerne V. 1. S. 24, var, ifølge en Notice i Catalogen over Norske Vid. S. Bogsamling (Mspter i Qvart Nr. 214), fordi Censor J. P. Anchersen ei vilde tillade Trykningen; rimeligviis paa Grund af Holbergs skarpe Kritik over Commissionsdommen i hans Proces med sin Ridefoged.

S. (447) 131, Anm. 201. Brevet til de danske Acteurer var af 17de Mai 1753 og Hensigten var at formaae dem til at antage Mad. Rosenkilde som Actrice.

Paa et Omslag blandt Mallingiana i Geh. Archivet har O. Malling skrevet: „Heri Brev fra Holberg til Jfr. Antoinette Ursin“; men desværre mangler Brevet selv.

S. 448 (132). I Tidsskriftet For Literatur og Kritik, udg. af Fyens Stifts literære Selskab, VI. har daværende Adjunct i Sorøe C. H. Lorenzen S. 173—80 meddeelt „Uddrag og Afskrifter af nogle Documenter, betræffende Kjøbet af det Holbergske Jordegods“. Blandt disse findes to Breve fra Holberg til Sælgeren af Brorup Hovedgaard, Secretair J. S. Benzon, af 20de og 22de December og et af 21de December til Not. publicus, alle af A. 1740 og angaaende bemeldte Kjøb. Holbergs Segl er det samme, som det i Moes Tidsskrift S. 64 beskrevne.

Rettelser.

S. 330 (Sep. Aftr. S. 14, Lin. 4—3 fra n. l. *π. δὲ δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατεχετε.*
S. 393 (77), Lin. 8 fra o. 1735 l. 1733.
S. 422 (106), Lin. 14 fra o. 261 l. 268.
S. 428 (112), Lin. 7 fra o. 1755 l. 1754.

Historisk Literatur og Kritik.

31. Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, indeholdende Bidrag til Dansk Historie af utrykte Kilder, udgivne af *C. F. Wegener*. Kiöbenhavn. I Commission hos C. A. Reitzels Bo og Arvinger. Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri. 1852—55. LXXXIV. 296. 46. 4to.

Blandt de Institutioner i vort Fædreland, for hvilke Aaret 1848 kan siges at betegne en ny Epoke, er ogsaa den fra hvilken nærværende Værk er udgaaet. Det Kongelige Geheime-Archiv har, fra hint Aar af, erholdt en ny Overbestyrelse og Archivar, en Forøgelse af Archivaliernes Forraad, af Lokalet og af Embeds- og Tjenstpersonalet. Enhver, der langt tilbage i Tiden har besøgt Archivet, vil nu ikke finde sig tilrette i det, for en stor Deel nye Lokale, eller i den driftige velordnede Virksomhed gjenkjende de ældre Arbeidsformer. Alle de successive Foranstaltninger, hvoraf denne Archivets Ombannelse er Resultat, lærer man at kiende af de her (S. I—LXXXIV) meddelte udførlige Uddrag af Geheimearchivarens allerunderdanigste Aarsberetninger angaaende Archivets Tilstand og Virksomhed i Tidsrummet 1848—54. Selve Tanken herom udgik fra den første Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet, nuværende Biskop Monrad; den optoges, understøttedes og udførtes af hans Eftermand, Conferentsraad Madvig. Geheimearchivets Forøgelse hidrører for største Deel fra de Archivalier indtil 1750, der fra Monarchiets forskiellige Ministerier eller Regieringsdepartementer deels ere, deels efterhaanden dertil ville blive afgivne. Men, ogsaa Aktstykker vedkommende en nyere Tid, navnligen vore tre sidste Kongers Regiering, ere enten indlemmede i Archivet eller her deponerede. Geheimearchivet kan altsaa med Føie kaldes, saavel et almindeligt Rigs- eller Statsarchiv, som et kongeligt Huusarchiv, og i begge Henseender kan Grundlaget

for Statens, Kongehusets og Folkets Historie siges her at hvile, hvad enten det vil komme den nærværende eller først de kommende Slægter tilgode. Ved det udvidede Lokale og den noget forøgede Arbeidskraft er det tillige blevet muligt, paa en og samme Tid at aabne flere baade indenlandske og fremmede Videnskabsmænd Adgang til Archivets rige Skatte, under saa liberale Betingelser, som dets Bestemmelse og eiendommelige Beskaffenhed tillader. I Henhold til Archivets Forøgelse kan det ikke ansees for noget Tab, snarere maaskee for en Vinding, i alt Fald for en hensigtsmæssig Foranstaltning, at der, ifølge Overenskomst med den Kgl. Norske Regiering ere til Norge afleverede endeel norske Archivalier, som der maae antages at have størst Betydning og Interesse (S. XLI. XLIV). Endnu finder en traditionel Orden Sted i Archivet; det deler sig i forskjellige Samlinger med særegne Registraturer (S. VII—VIII). At samle disse adskilte Dele til et Heelt, at lette Oversigten og Benyttelsen deraf ved nye Registranter, er den nuværende Bestyrers Opgave; maatte Forsynet forunde ham Tid og Kræfter til et Arbeide, der, som han med Føie udtrykker sig, „er af et saa overordentligt Omfang, at dets Fuldendelse og hele Frugt først kan tilfalde en kommende Generation" (S. XI). Et andet betydeligt Nutidens Arbeide, som kan siges at være gaaet i Arv fra den forbigangne Tid, er Suppleringen og tildeels Omredactionen af det store, ved Gram og Langebek begyndte og af Archivets følgende Bestyrere fortsatte Diplomatarium (S. XLI—XLII. LIII—LV), som, man tør haabe, engang i Tiden vil kunne lægges til Grund for et Sidestykke til de diplomatariske Kildesamlinger, vore svenske og norske Nabofolk allerede kunne fremvise. Det vil letteligen indsees, og fremgaaer af selve Aarsberetningerne, at Regieringen i det Tidsrum som disse omfatte, jævnligen har maattet søge Oplysninger i Geheimearchivet, ved Besvarelsen af flere vigtige statsretlige og politiske Spørgsmaal. Men, som kongelig Historiograph (den eneste i Rækken af Archivets Bestyrere, Gram undtagen) kunde Geheime-Archivaren ikke indskrænke sig til den blotte officielle Meddelelse af det forefundne Materiale; ofte er han bleven opfordret til at bearbeide disse til selvstændige udførlige Undersøgelser; flere saadanne omtales eller antydes her (S. IX. XIX. XXXI. XXXII. XLII. LIV. LV.), og

det tør vel haabes, som det maa ønskes, at de i en kommende Tid ei altid ville forblive indsluttede i Cabinetternes Løndom, men fremdrages for at udbrede Lys over fleer end eet endnu dunkelt Partie af vore ældre og nyere Forhold.

Naar Værkets første Afdeling saaledes lærer os at kiende og agte den strænge Forretningsorden, den planmæssige Virksomhed, den stadige Samvirken af de forskiellige Kræfter, der alt tilsammentaget kan tiene til Mønster for ethvert lignende Institut, saa er den vel, efter den høitagtede Udgivers Yttring i Fortalen, „Bæreren for hele dette Foretagende;" men den anden Afdeling vil han selv dog have anseet for „i Virkeligheden Skriftets Hovedstykke." Den bestaaer og skal i Regelen bestaae af forhen utrykte „Actstykker in extenso til Dansk Historie." Den tredie Afdeling, kaldet „Tillæg" er bestemt for Bidrag af ringere Omfang eller enkelte Meddelelser til vor Historie, hvortil Archivarbeiderne maatte give Anledning; men saadanne Tillæg kunne, ifølge Fortalen, ikke nødvendigen forudsættes i hvert Hefte af Værkets Fortsættelse.

Den anden Afdeling indeholder, i nærværende Bind, Actstykker til vor Historie under tre Konger af den Oldenborgske Stamme, K. Hans, Christian III. og Friderich II.; til Førstnævnte, paa et fransk og et tydsk Brev nær, alle i det latinske, til de to Sidste i det tydske Sprog. Hver Samling danner en Række af Brevskaber, som ifølge dens Omfang vanskeligen vilde kunne finde Plads i andre lignende Samlinger, om ikke de fremmede Sprog, hvori de ere affattede, for største Deel vilde udelukke dem fra vor ældste historiske Kildesamling — Danske Magazin. Anmærkninger og Oplysninger, hvortil, for øvrigt, rig Anledning ei kunde mangle, savnes her, af gode Grunde, aldeles. Anm. kan ikke tilbageholde det Ønske, at begge disse Retninger maae blive fulgte i den Fortsættelse, enhver Ven af Fædrelandets Historie med Længsel imødeseer; at der saaledes fortrinsviis maa optages Aktstykker i fremmede Sprog, som ved de Bidrag de kunne afgive ogsaa til den fremmede Historie, i ikke ringere Grad ville tildrage sig Udlandets Opmærksomhed, og at alt hvad der hører til Oplysning af det meddelte Stof overlades til seenere Grandskning og Bearbeidelse. At samtlige Aktstykker ere giengivne med en saa stræng diplomatisk Nøiagtighed, som neppe findes i nogen af vore ældre Kildesamlinger,

vil enhver Sagkyndig letteligen overbevise sig om. Geheimearchivaren har, paa Embedsvegne, forestaaet Udgivelsen, har forfattet hele første Afdeling, og har læst Correctur efter selve Originalerne af samtlige Aktstykker. Blandt hans Medarbeidere har han især fremhævet Cancellisten Lieut. Plesner, der, i Forbindelse med Stipendiarius Matthiessen, har besørget Afskrivningen og taget væsenlig Deel i Correcturen. Registratoren har, som som oftest, giennemseet Revisionsarkene. At detaillere den Berigelse vor Historie modtager af disse Kilder, kan ikke være Hensigten af nærværende Anmeldelse; kun en Angivelse af Indholdet med Udhævelse af de meest fremtrædende Momenter tør her ventes.

Afdelingens to første Stykker ere: 1) K. Hans's „Brevbog;" egentlig en Copiebog over de i hans Navn udfærdigede Breve, for største Deel, som det synes, skrevne med hans Kantsler O. Bildes Haand; 2) „Bilag" til denne, bestaaende af Breve til Kongen, som slutte sig til Brevbogen, hvad Tid og Indhold angaaer, og ere valgte med Hensyn til denne. Brevbogen gaaer fra A. 1506 til 1512; Bilagene fra 1505 til 1513; her omfattes altsaa et Tidsrum af 8 Aar. Brevbogen synes at have hørt blandt Hvitfeldts Kilder; man sammenligne f. Ex. Nr. 29. 42 med Hvitf. S. 1068; Nr. 30 med S. 1066, jfr. S. 1104; Nr. 43 med S. 1069. Naar derimod P. W. Becker i sin Comm. de rebus inter Joannem et Christ. II. ac Ludovicum XI., & Jacobum IV. A. 1511—13 actis, Hafn. 1814, p. 68, omtaler „K. Hans's Brevbog" i Geh.-Archivet, der skulde indeholde flere Breve verlede mellem Kongen og den russiske Czar Wasilei Iwanowitsch, kan den her udgivne ikke være meent, da der i den intet saadant Brev forefindes. Tre Breve (Bil. Nr. 17. 18. 20) ere tidligere trykte i Ruddimann, Epp. regum Scot. (Edinb. 1722—24); men her giengivne efter Originalerne. Samtlige meddeelte Breve, i Alt 96, ere for største Deel stilede til Skotland, nemlig 21 til Kongens Søstersøn K. Jacob IV; eet til dennes Dronning Margarete, to til skotske Bisper, samt eet fra Dronning Christina til K. Jacob; Bil. Nr. 12 og 16 ere til K. Hans; det første fra Statholderinde Margarete i Nederlandene, det andet fra den skotske Dronning. Af de øvrige Breve ere 9 til den franske Konge Ludvig XII, eet til hans Dronning Anna og 7 til

I denne Anledning havde de udbedt sig hans Anbefaling til den danske Konge, som maatte formodes at kiende dette Folk, da Ægypten laae nær ved hans Rige og en stor Deel af det allerede opholdt sig der (!). Brevet indeholder altsaa et authentisk Datum for Zigeunernes første Ankomst til Skotland, der ellers henføres til 1538, ligesom til Engelland 1512; fra dette Rige forvistes de allerede 1531; fra Skotland derimod først 1579. Hvad den skotske Konge, for øvrigt, anfører om dette Folks Eiendommelighed, stemmer overens med hvad der af andre Kilder vides. Paa deres Vandringer i Europa nævnte de lille Ægypten som deres Stammehiem; de udgave sig for christelige Pilegrime, der skulde affone deres Forfædres Brøde. Deres Høvding kaldtes Greve af lille Ægypten; en saadan optraadte 1427 i Paris og 1429 i Holland; endnu 1545 nævnes en „Meyster Jorgen uyt cleyn Egypten." Naar lille Ægypten betegnes som beliggende nær ved K. Hanses Rige, da har Brevskriveren sandsynligviis forvexlet Zigeunerfolket med de lappiske Nomadestammer, som mod Nord grændsede til Norge og Sverrig. Da Zigeunerne 1417 viiste sig i Tydskland, er det ei usandsynligt, at de allerede før 1503 kunne være komne til Danmark, skiøndt vore egne Efterretninger tie derom. Hidtil var den ældste Kilde, hvori de hos os omtales, uden Tvivl, Christ. III. Reces af 30te October 1536, der befaler, at „alle Tatere, som her ere eller findes udi Riget skulle forvises at drage her udaf Riget, inden tre Maaneder næstefterfølgendes" (Kolb. Rosenvinges Udg. S. 170); denne Bestemmelse blev gientaget ved Frdn. 27de Nov. 1561 (Danske Magazin VI. S. 56), i hvilket Aar det første Forbud mod dem ogsaa udkom i Frankrige.

Til Christian III. Tidsrum hører det fierde Stykke, som er et Udvalg af denne Konges Breve til fremmede Lærde, fornemmeligen til tydske Theologer, efter samtidige Copiebøger. Nogle af disse Breve haves allerede, som i Fortalen bemærkes, trykte i ældre Samlinger, f. Ex. i Dänische Bibliothek I. og i Ludewig reliquiæ Mstorum V.; men her ere de naturligviis giengivne med større Nøiagtighed; af adskillige, som ei ere befundne vigtige nok til at meddeles fuldstændige, gives Udtog eller Excerpter. Ved at sammenholde de her meddeelte Breve med A. Schumachers: Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dänemark

(I—III. 1757—59), udgivne efter Originalbreve i det tydske Cancellies Archiv, hvortil J. H. E. Bernstorf havde aabnet S. Adgang, ligesom denne ogsaa giennem Langebek havde erholdt Enkelte fra Geheimearchivet, vil man i denne Samling finde, saavel Svar paa Kongens Breve, som Breve paa hvilke Kongen her har svaret. Saaledes hører Brevet i nærværende Samling Nr. 7 til Schumacher I. S. 29; Nr. 24 til Schum. I. S. 335; Nr. 25 til Sch. I. S. 89; Nr. 26 til III. S. 75; Nr. 28 til I. S. 94; 30 til II. S. 15; 31 til I. S. 105; 33 til I. S. 113; 37 til I. S. 154; 39 til II. S. 158; 41 til II, S. 164; 44 til II. S. 41; 49 til II. S. 43; 50 til I. S. 184; 53 til II. S. 184; 56 til II. S. 193; 57 til II. S. 196; 60 til II. S. 199; 61 til III. S. 206; 66 til II. S. 222; 67 til II. S. 83; 75 til I. S. 320. Det Brev af 25de Januar 1559, hvorved Victor Strigel afslog Kongens her (S. 246) nævnte Tilbud af 27de December 1558 om et theologisk Professorat ved Universitetet, kom ikke hertil før efter Kongens Død; det er trykt hos Schum. III. S. 231 (jfr. Zwergs sell. Cleresie S. 460).

De fleste af disse Breve, af hvilke 33 ere til Bugenhagen, 13 til Melanchton, 10 til G. Major og to til Luther, have Hensyn til den Tids kirkelige Bevægelser og til Reformatorernes personlige Forhold; alle vidne de om Kongens strænge Orthodoxie, Afsky for alt hvad der stred mod den Wittenbergske Lære og Frygt for alt hvadsomhelst kunde vække Strid i Kirken. Ogsaa raadførte han sig med dem i forskiellige ham vigtige Anliggender. Saaledes begierede han deres Forslag ved Ansættelse af Hofpræster (Nr. 12) og af theologiske Lærere ved Universitetet; f. Ex. da Joh. Machabæus blev ansat 1542 (Nr. 6) og efter hans Død 1558 (Nr. 72), da Dav. Chytræus havde afslaaet Tilbudet (Nr. 71); 1548 efter Ol. Chrysostomi Udnævnelse til Bisp i Børglum og Joh. Synningii Død (Nr. 31). Efter Gotsk. Ahlefelds Død 1541 vilde han gierne havt Bugenhagen selv til Biskop i Slesvig (Nr. 3. 4); hvilket Embede han senere, efter Tilemann v. Hussens Død 1552, tilbød Geo. Major (Nr. 41), men denne frabad sig; (Schum. II. S. 165). Bugenhagen anmodedes 1524 om Forslag til en Præst ved Berg-

værket i Norge, som Bergfolkene (alle Tydske) selv paa egen Bekostning vilde underholde (Nr. 15). Med de unge Danske, som paa Kongens Bekostning studerede i Wittenberg, førte de Tilsyn og udbetalte dem deres Stipendier; Registeret (Christian III.) nævner 15 Saadanne, af hvilke Nogle i en følgende Tid fik et Navn i Kirken eller Litteraturen. For de tre Hovedreformatorer, Luther, Melanchton og Bugenhagen nærede Kongen en ufstrømmet Høiagtelse og Hengivenhed; 1554 yttrede han det Haab ei at forlade Verden, før han endnu engang havde seet dem (Nr. 14). Registeret henviser til mange reelle Yttringer af Kongens Velvillie og Erkjendtlighed, ved Gaver og Pensioner, for de ham viiste Tjenester. Christian III. kiendes som den første danske Konge, der har anlagt et Bibliothek, hvoraf Levninger endnu forefindes (Hist. Efterretn. om det store kgl. Bibl. 2. Udg. S. 3—7); disse hans Breve (ligesom allerede den Schumacherske Samling) indeholde ogsaa herom interessante Oplysninger. Han modtog jævnligen fra sine Correspondenter nye udkomne theologiske Skrifter, hvorved han dog paalagde dem, navnligen Bugenhagen 1544: „dweil dan vil falscher Bucher vnter guttem Namen ausgehen, das sich nit wol dafur zuhutenn, so wollet dieselbenn bucher, die Ir vnns also schicken werdet, mit Ewer oder doctoris Martini handenn vnderzeichnenn, damit wir zusehen, das dieselbigenn mit Ewr vnd der Andern gelarthenn willen vnd Approbation ausgegangen sein" (Nr. 15); 1551: Wan auch was Neues von Buchern ausgehenn wurde, die wollet vns mit eurer handt bezeichent . . . vberschicken, Weill allen Scribenten vnd Drucken Itzo nicht zuglaubenn" (Nr. 37). 1547 (17de Sept.) anmodede han Melanchton og Bugenhagen om at forskaffe sig et Exemplar af Luthers under Trykken værende „Opera vfs Reintlichßt vnd starck (Papir?) In weis gebundenn (Pergamentbind?), Also das die In vnnser Biblioteca zugebrauchenn" (Nr. 30); et Exemplar af Luthers Bibeloversættelse (1541), i hvilket Luther, Melanchton og Bugenhagen egenhændigen havde foran nedskrevet Bibelsprog, sendtes ham til Nytaar 1543; herfor takker han Bugenhagen den 30te Jan. 1543 med Tilføiende: „Wollen auch dieselben zu eyner ewigenn gedechtnus vnd Testament umb eurent vnd jrentwillen, Als die da dem Buchstabenn gemeß, vnnd durch euch corrigirth vnnd gebessertth,

behaltſhenn vnd vns treulich beuolen ſein laſſenn" (Nr. 11); dette Exemplar opbevares endnu i det ſtore Kongel. Bibliothek. Derimod maa de to Exemplarer af Bibelen paa Pergament, med Tegninger af Luc. Cranach, ſom Kongen 1558 beſtilte giennem Geo. Major, og hvorfor Bogtrykkeren M. Luft og Kunſtneren hver modtog 100 Gl. paa Haanden, enten være afbeſtilte i næſte Aar, efter Kongens Død, eller forblevne i de følgende Kongers private Eie, og formodentligen ſaaledes 1794 af Luerne fortærede med det Kongelige Haandbibliothek. Undertiden modtog han ogſaa Bøger af andet end theologiſk Indhold. En hollandſk Mathematiker Ambroſius Magirus ſendte ham ſaaledes (1551 og 1552?) ſine Prognoſtica, i hvilken Anledning Kongen begierede at han, naar han vilde meddele ham noget af Vigtighed, vilde giøre det enten ſkriftlig eller giennem en paalidelig Perſon (Nr. 40. 46.). Sandſynligviis have ſaadanne forventede Meddelelſer været aſtrologiſke; da netop den ſamme Magirus i A. 1554 ſendte Kongen en politiſk Spaadom (Ludewig reliquiæ V. p. 372). Ogſaa geiſtlige Muſikalier modtog han og honorerede (Nr. 58. 68. jfr. Schum. III. S. 219). For et Exemplar af Forſters hebraiſke Dictionarium (Baſel 1557), ſendtes den Afdødes Børn 38 „Thaler," ſkiøndt Værket ikke var Kongen dediceret (Nr. 69).

Til danſk Perſonalhiſtorie forekomme her ogſaa Bidrag. I et Brev til de Wittenbergſke Profesſorer fra Begyndelſen af 1540 (Nr. 1) omtales en Kongelig „Hoffprediger, Er Heinrich genannt," ſom nyelig afdød. En Hofpræſt af dette Navn nævnes ikke i Zwergs ſell. Clereſie; derſom han ſkulde være den Dr. Ericus, antistes regis (og Sognepræſt i Bogenſe?), der døde i December 1543 (Ved. Simonſens Rugaard I. 2. S. 92), maa her være en Feil i Aarstallet. Af et Brev til Bugenhagen af 1541 (Nr. 5) erfares, at Niels Svanſøe (Forfatter til en Beſkrivelſe over Danmark, hvoraf et Udtog er meddelt i Suhms nye Saml. I.) var fra Ribe og var i A. 1541—43 Kongelig Stipendiar; (1537 var han inſcriberet i Wittenberg). En anden Kongelig Stipendiar Petrus Generanus „bey Apenrade bürtig," kaldes af Kongen „Danus" (Nr. 8; ligeſom hos Schum. I. S. 31; ifølge Regiſteret ſkal han ogſaa være kaldet Petrus v. Hadersleben). Med Henſyn til Kongens perſonlige Forhold kan

anføres, at han i A. 1545 i 6 Uger laae farlig syg i Skaane, saa at der endog gik Rygte om hans Død (Nr. 28); ligeledes var han 1554 syg i tre Fierdingaar (No. 54. 57).

Afdelingens tredie Stykke er et Udvalg af Christian III. Dronning Dorotheas Brevvexling. Af de 152 Breve (1544—66) høre 22 til hendes Gemals Regiering, Resten til Efterfølgerens. Til Chr. III. ere 4 skrevne; til Frid. II, 107, til Hertug Magnus 10; til Dronningens Svoger Hertug Johan den ældre 32; til Erich den 14de af Sverrig 2; desuden findes her et Brev til Moderen fra Frid. II. og et fra Magnus; fra denne ogsaa to Breve til Faderen. Brevene selv ere alle skrevne paa Høitydsk af Dronningens Secretair, men med hendes Underskrift; enkelte Efterskrifter og Haandbilletter ere egenhændige paa Platiydsk (Nr. 15. 17. 19. 20. 25. 27. 29). Denne Brevvexling frembyder mangen interessant, tildeels hidtil ukiendt Oplysning til Historien om vore ydre Forhold, men især giver den dog et anskueligt Begreb om de indre Forhold i Kongehuset og om Livet og Sæderne i de høieste Kredse. Mueligen ville Flere med Anm. ansee denne Samling for den indholdsrigeste af det her meddelte Materiale, og, da der af Fortalen erfares, at Archivet giemmer en saa stor Mængde af hendes „Breve til næsten alle samtidige Medlemmer af Kongehuset, at Dronning Dorothea udentvivl maa antages for en af de flittigste Brevskriverinder i sin Tid," maa man vel ønske, at flere af disse Reliqvier maa finde Plads i Værkets Fortsættelse, hvorom der ogsaa i Fortalen er givet Haab, og denne hele Brevvexling tillige erholde sin rette Fylde og Forstaaelighed ved Optagelse af Sønnernes Breve til Moderen, saafremt saadanne ogsaa forefindes. Dronningen, en Datter af Hertug Magnus I. af Sachsen-Lauenburg, var født 1511 og 1525 i sit femtende Aar gift med Christian III., efter Sagnet mod begge Fædres Villie, og saaledes i sit 25de Aar Danmarks og Norges Dronning. Hendes Breve lære os at kiende og ære den ømme Moder, den driftige Huusbestyrerinde, den fredelskende Landsmoder og den Gudhengivne Dronning.

Det vigtigste Indhold af Brevene til Friderich II. vedkommer Toget mod Ditmarsken, de tre første Aar af Krigen med Sverrig og Kongens Broder Hertug Magnus. I hver af disse Hen-

seender kunde Dronningen ikke undgaae at komme i et spændt Forhold til sin ældste Søn. Allerede under Rustningerne til Ditmarskertoget fandt hun sig foranlediget til, ved et Ophold i Flensborg, den 31te Mai 1559, at indlægge Forbøn for denne Bye, hvis hele Borgerskab Kongen havde „weckgefördbert," hvorved denne hans „furnhembste vnnd besten Stadt eyne in solcher gefahr vnd so gar bloß vnd leddig vonn Volck sein soll," at den, under en paakommende Ildebrand vilde være uden Redning; hvorfor Borgerne ogsaa tilbød sig at stille dygtige Krigsfolk for sig eller erlægge en Pengesum efter Kongens Bestemmelse (Nr. 23). Da Kongen havde tilmeldt hende Meldorfs Indtagelse den 3die Juni, formanede hun ham den 8de næstf., fra Preetz-Kloster, at give Gud eene Ære for Seieren, „auch guter leutte rath vnnd Wolmeynung nicht ausschlagenn" (p. 24). Den første Gang Dronningens anden Søn Magnus nævnes i disse Breve, var medens Faderen endnu levede, 1546, da den sextenaarige Prinds af sin ældre Broder, den udvalgte Konge, var indbuden til „Kurtzweyl vnd Reutherspiell" ved en Bryllupsfest i Malmøe; dette afslog Dronningen, da hans Studia derved vilde hindres og han endnu i fire Aar skulde staae under hendes moderlige Tugt (Nr. 6). I næste Aar fulgte begge Brødrene deres Svoger, Churfyrst August af Sachsen, paa hans Hiemreise fra et Besøg i Danmark, og ved denne Leilighed erholdt Dronningen giennem sin Svigersøn (som hun kaldte sin Søn) en dygtig Hofmester for Magnus (Nr. 10. 11). Under Opholdet i Sachsen skrev den attenaarige Magnus til sin Fader, bad om Tilgivelse fordi han „ausz Vnbedacht vnd Kindescher einfalt" havde fortørnet ham, lovede at afholde sig „von sauffen, Spielen vnd anderee Vnart, datzu wir (Got lob) ohn das niemals liebe noch Neigung gehabt," og anholder sluttelig om, at Kongen vilde betale en Regning paa 900 Daler, som uden hans Samtykke vare anvendte paa Hertugens Garderobe (Nr. 12). Efter Faderens Død var denne Søn en Kilde til megen Sindslidelse for den ædle, opofrende Moder, lige til hendes Død. Efterat han for den ham tilkommende Andeel af Hertugdømmerne Slesvig og Holsten havde erholdt Bispedømmerne Øsel og Curland, gik han i Foraaret 1560, udrustet med alt Fornødent, over til sine nye Besiddelser; men her kom han, ved de forviklede politiske Forhold og

sin egen slette og uforstandige Opførsel, i en saadan Stilling, at han i Begyndelsen af A. 1561 maatte tye tilbage til Fædrelandet for at erholde ny Understøttelse, som han ogsaa fik, men tildrog sig ved sin Ødselhed Kongens Mishag og forblev her kun en Maaneds Tid (Nr. 45. 48). I dette og næstfølgende Aar anholdt Dronningen gientagende og indstændigen hos Kongen om Hielp for ham med Penge og Skibe, da hans ulykkelige Land ængstedes af Svenske og Russer (No. 46. 48. 57. 59. 82. 86. 87). Selv irettesatte hun sin „høiværdige“ Søn i de skarpeste Udtryk for hans ryggesløse Liv. „Leib son“ — skrev hun engang — „ych byt dych um gotz wyllen, hor doch auff myt dejnem bossen leben, Got wort dych yn ewychheyt straffen, wo du nycht auff horst myt suffen vnd ander schande“ (Nr. 87). Paa en rørende Maade foreholdt hun ham hans Undersaatters sørgelige Tilstand og truede endog med aldeles at vende sig fra ham (No. 60). I Breve til Kongen ønskede hun sig heller Døden, end at maatte overhænge ham i saadanne Anledninger, og beklagede den sørgelige Erfaring, at intet kan volde en Moder større Hierteſorg end et fiendtligt Forhold mellem hendes Børn (Nr. 121). Efter hendes Opfordring kom Magnus i Sommeren 1563 atter til Danmark, besøgte Moderen i Kolding, og havde en Sammenkomst med Kongen (Nr. 98. 100). I December s. A. laae han i Preetz Kloster syg af Smaakopper; (maaskee det var i denne Sygdom han blev blind paa det ene Øie, som han, ifølge en samtidig Optegnelse, har været). Ved at tilmelde Kongen dette, klager hun over, at han selv havde kaldet Magnus fra Liefland for at følge med paa det svenske Tog og, ved at omtale ham i Krigserklæringen, giort ham mistænkt i Sverrig; hun bad Kongen endelig betænke, hvilken Skam det vilde være for ham selv, om Broderen skulde vanke forladt omkring. Da hun endnu havde sin yngste Søn, Hertug Hans, hos sig, kunde hun ei tillige underholde Magnus; men maatte dog, saafremt Kongen slog Haanden af ham, see sig nødsaget dertil, skulde hun end selv derved geraade i Armod (Nr. 104). I Juli 1564 maa han med Moderens Understøttelse være reist tilbage til sine Besiddelser (Nr. 123), hvor Tilstanden i de to følgende Aar, saa langt Brevene naae, stedse blev sørgeligere (Nr. 133. 148). Tilsidst ønskede hun endog, at Sønnen, til hvem

Stifterne vare kiøbte for hans egne Penge, og som var overtalt til Afstaaelsen paa en Tid, da han endnu var Barn, maatte faae sin Andeel af Hertugdømmerne tilbage (Nr. 148). Saavel til Hertugens egne Cantslere, som til den kongelige Statholder Erik Walkendorf (til Denne tillige gjennem hans Søster) henvendte hun sig med Anmodning om, kraftigen og alvorligen at formane ham til en bedre Opførsel (Nr. 60); naturligviis undlod hun heller ikke at anbefale hans Sag hos Kongens tydske Cantsler og Hofraad Dr. Hieron. Thenner (Nr. 117) og til det danske Rigsraad (Nr. 148). Over den, efter hendes eget Raad, i sin Tid ansatte Walkendorfs strænge Regiment i Sønnens Lande, førte hun bittre Klager og bad gientagne Gange, at han maatte blive kaldet tilbage (Nr. 117. 133. 148); Kongen lovede ogsaa, at hans Forhold skulde blive undersøgt (Nr. 135), men til hvilket Resultat dette end har ført, saa var han dog endnu 1566 i sin Post.

Hvad der især foraarsagede Magnus's og hans Lands Ulykke, og derfor voldte Moderen meest Sorg, var hans Hang til Drik og til andre Udyder: „das Laster der trunckenheit, auch ander Vbel" (Nr. 100); at han „aus Jugentlichem vnuerstande bisweilen beym trunck etwas seltzam gewesenn" (Nr. 130). Under hans Ophold her 1563—64 var han vel ved Moderens Formaninger bleven noget afvant derfra, men hun befrygtede, at han i Lifland atter skulde falde tilbage. Det eneste Middel, hvorved han kunde komme ud af sit forargelige Liv, var, efter hendes Overbeviisning, et christeligt Ægteskab. Fra 1561 (hans 21de Aar) drev hun derfor med Iver herpaa og søgte at formaae Kongen til, i denne Henseende, at anvende sin Indflydelse (No. 46. 100. 121. 130); skulde Magnus nogensinde erholde mandlige Livsarvinger, ønskede hun, at disse maatte erholde Stifterne til Lehn af Kongen og Riget (Nr. 100). Den første Prindsesse, som i denne Anledning kom i Forslag (i Juni 1562), var en Søster af den polske Konge Sigismund August, enten den yngre Catharina (i October s. A. gift med Johan af Sverrig), eller, dersom i det polske Kongehuus den yngre Prindsesse ei maatte gaae forud i Ægteskab for den ældre, da denne; (der maa da have været tænkt paa Isabella, fra 1540 Enke efter Johan af Zapolya af Sie-

benbürgen, altsaa meget ældre end Magnus; men hun var død allerede 1559; Nr. 74. 78. 79). Senere (1564) nævntes en Datter af Hertug Barnim den ældre af Pomern-Stettin, som ikke havde noget imod Partiet, naar det var med Kongens Samtykke (Nr. 123. 130); denne maa have været Prindsesse Sybillä, men hun døde samme Aar. Fra andre Kilder vides, at Anna af Brandenborg, Enke efter Hertug Albert VI. af Meklenborg, omtrent ved samme Tid ønskede en Forbindelse mellem hendes Datter Anna og Hertug Magnus, i hvilken Anledning hun henvendte sig til Hertug Albert af Preussen; men denne troede, efter hvad han havde erfaret om sin Gemalindes Brodersøn, at burde fraraade det; Prindsessen blev 1566 gift med Hertugen af Curland. Det var først længe efter denne Tid, at Magnus blev gift (1573); men da havde Døden allerede befriet Moderen fra at blive Vidne til de Ulykker, som ogsaa dette Ægteskab beredte ham. Hvad Mailand var for det sydlige og vestlige Europas Politik i det 16de Aarhundrede, var Lifland paa samme Tid for det nordlige Europas; til at kiende Danmarks Deeltagelse i disse Anliggender, afgiver denne Brevsamling ikke uvigtige Bidrag, og dette er en Grund mere til at ønske dens Fortsættelse.

Den svenske Krig, hvis Udbrud Dronningen forgieves havde søgt at afværge, gav hende Stof til mange rørende Formaninger om at fiole paa Gud mere end paa Mennesker (Nr. 99), og til træffende Skildringer af Krigens ulykkelige Følger for Land og Folk; den var, som hun udtrykte sig, „ein rechte Grundsup alles Unglücks" (Nr. 102. 132. 133. 140. 141). Saavidt muligt søgte hun ved Forbøn og Formaning at raade Bod paa de Lidelser, den paa forskiellige Maader beredte Undersaatterne. Saaledes giorde hun, strax i Begyndelsen, Kongen opmærksom paa de Forurettelser for hvilke Almuen var udsat ved Nødmynten, de saakaldte Klippinger, som Lehnsmænd og Fogeder nægtede at modtage i Betaling, da dog „Gott der allmechtig durch dise Leut die Obrigkeit ernert vnd erhelt" (Nr. 103. jfr. 129). Har Dronningens Forestilling bidraget til at fremkalde den strænge Forordning af 27de April 1564, hvorved Alle og Enhver under Livsstraf tilholdtes at modtage Klippingerne for den fastsatte Værdie (Danske Magazin III. S. 111), da maa denne dog ikke have

virket synderlig, dersom man tør slutte af hendes kun et Aar yngre Brev (Nr. 136). I April 1564 anholdt hun om, at hendes Livgeding Koldingbye maatte beholde sin eeneste „Wundarzt“ som var udskreven til Krigstieneste (Nr. 113); to Aar seenere ligeledes, at Byen, som havde stillet de befalede Borgere og Landsknegte, i det ringeste maatte beholde dens eeneste „Balbier,“ som man i Sygdomstilfælde ei kunde undvære (Nr. 146). 1565 bad hun indstændigen om Moderation i den Byen paalagte Skat (Nr. 143). En Forhøielse af Udførselstolden paa Stude fraraadte hun som skadelig for Landmanden (No. 130). Ogsaa hendes personlige Forhold nødte hende under Krigen til stundom at henvende sig til Sønnen med Bønner. Strax efter Krigens Udbrud beklagede hun sig saaledes over, at Kongen havde kaldt hendes „Ambtman“ Jørgen Rosenkrands til sig, uagtet han havde givet Haab om at lade ham forblive i Dronningens Tieneste (Nr. 97). 1564 bad hun, at hendes gamle troe Tiener Godske Brochenhuus, som Kongen havde kaldt til Krigstieneste, maatte fritages og en anden komme i hans Sted, da hun havde bestemt at holde hans Bryllup med en af hendes Hofjomfruer og der ikke vilde være Tid til at afsige de Indbudne (Nr. 112).

En Virkning af denne Krig, som endnu mere maatte gaae Dronningen nær, var dog den Indflydelse den, ligesom Forholdet til Magnus, havde paa Kongens Sindelag mod hende. Saaledes var det i det andet Aar forebragt Kongen, at hun skulde have ytret sig paa en misbilligende Maade om Krigen, hvilket hun erklærede for en Forbreielse af ildesindede Øretudere (Nr. 125). Hvad Kongen kan tænkes især at have optaget ilde, var, uden Tvivl, Dronningens umiddelbare Henvendelse til hans Fætter og Fiende Erik XIV. Efter tidligere Mæglingsforsøg, tilskrev hun Denne i November 1564 et langt og rørende Brev, hvori hun mindede ham om, at han var en Søn af hendes meest elskede Søster, skildrede Krigens fordærvelige Følger, og tilbød, uagtet hun derved vilde udsætte sig for sin Søns Mistanke, endnu i Vinterens Tid at reise til Kalmar, for, om muligt, at bringe en Fred i Stand (No. 127). At den svenske Konge modtog hendes Tilbud, tilmeldte hun sin Søn; men da denne ei vilde give sit Samtykke dertil, erklærede hun aldrig oftere at ville befatte sig

med disse Anliggender; „dieweil E. L. wie aus derselben Schreiben vermerkt, bessern raht wissen" (Nr. 132. 134. 137). Ogsaa fik hun meer end een Anledning til at erfare Virkningen af Sønnens Fortrydelse og Mistænkelighed. Ikke nok at han, skiøndt i hendes Nærhed, ikke skienkede hende det ønskede Besøg, hvilket hun tilskrev hans „wichtigen Gescheefften vnd Verhinderung" (Nr. 126); at han i længere Tid undlod at glæde hende med, endog kun et „Grußbriefflein," lod han den svenske Konges Breve til hende aabne, lagde i Nyborg Beslag paa et Skib med Proviant, bestemt for Broderen i Lifland, fordi det mistænktes at skulle gaae til Sverrig, ja forbød endog hendes Folks Reise og Befordring giennem Fyen (Nr. 136. 138. 139. 140). Da hun i Mai 1566 atter skrev til K. Erik om en dansk adelig Frues Løsladelse af svensk Fangenskab, kunde hun dog ikke afholde sig fra at udtale sin Sorg over det fiendtlige Forhold mellem to Regenter, der Begge stode hende saa nær; erindrede ham om den gode, for begge Riger saa velgiørende Forstaaelse, der havde fundet Sted mellem deres Fædre, og tilføier endelig den mærkelige Yttring: „Das sich dagegen ietzo nicht wenig hohen potentaten erfrewen vnd nichts lieber sehen mochten, dan das beede Ewere liebden vnd Konigreichen Ehr landt vnd leut khemen, ist kein Zweiffel, dan man wol weist, wan Dennemark vnd Schweden zusammen halten, sich niemand balde in feintschaft gegen sie auffleinen dorffen" (Nr. 149). Ogsaa hendes Søn, meldte hun, at have formanet til Fred, men da hun i næsten halvandet Aar ikke havde seet ham, og tilbragt det meeste af den Tid hos hendes Døttre i Tydskland, vidste hun ikke, hvorledes Sagerne stod. I Anledning af de Svenskes ødelæggende Indfald paa Øsel bemærkede hun, at Magnus havde erholdt de liflandske Besiddelser som Erstatning for sin fædrene Arv, og for øvrigt ingen Andeel havde i Krigen; hun bad derfor om Skaansel for de ulykkelige Indbyggere (No. 149). For at undgaae Sønnens Mistanke fandt hun imidlertid raadeligt at tilsende ham Copie af Skrivelsen til den svenske Konge, mod hvilken han da ikke havde noget at erindre (Nr. 150). I en Skrivelse til det danske Rigsraad udtalte hun ligeledes sine Fredsønsker, skiøndt hun forudsaae, at ogsaa det vilde blive mistydet (Nr. 147). Til Krigshistoriens Detail forekommer her for øvrigt kun saa hidtil ukiendte Træk, blandt hvilke dog et Par

fortiener her at udhæves. Af Resens Frid. II. Historie (S. 82—89) vides, at den krigerske Hertug Erik af Brunsvig i Krigens første Aar havde tilbudt at stille Tropper til Kongens Tieneste; men at Tilbudet ikke modtoges og at man endog havde Møie med at formaae ham til at trække sin Hær bort fra den holstenske Grændse. Om den Reise Hertugen i denne Anledning foretog sig til Danmark, gik Rygtet, efter Dronningens Beretning, at han selv skulde have ytret, at den havde været ham meget imod; at han endog havde frygtet for at blive indlogeret i den afdøde K. Christians Fængsel; at han ikke var bleven modtagen af Kongen efter sin Stand; endelig, at denne havde tilbudt ham, „an vngepurliche vnzuchtige Örtter gesellig zufuhrenn, vnd im beysein des Grafen zu Schwartzenburg allerley seltzame Reden gehen Ime lauffen lassenn, die Ime Schrecken vnnd allerley Nachdencken erwecket" (No. 101). I A. 1566 bad Dronningen Gud forbyde, at Kongen skulde kalde franske Krigsfolk herind: „Dan wie sylich Volck haus helt, wo es hinkombt, das weist man wol" (Nr. 147), og havde han selv allerede i Skaane og paa andre Steder erfaret (Nr. 148).

Heller ikke mod sine øvrige Søskende viiste Kongen altid et saa broderligt Sindelag, som Moderen kunde ønske. Ved Prindsesse Dorotheas Ægteskab med Hertug Wilhelm af Brunsvig 1561, synes hans Deeltagelse at have været temmelig lunken (Nr. 39. 40. 49—51. 56. 58); og da Dronningen i denne Anledning i September reiste til Celle, hvor Brylluppet skulde holdes, bad hun Kongen indstændig at besøge sig i Kolding forinden Begges Afreise, dersom han ei skulde foretrække at indfinde sig ved et andet Bryllup i Odense, hvilket imidlertid dog blev Tilfældet; ligesom hun ogsaa maatte erindre ham om at forskaffe hende Befordring paa Udreisen (Nr. 62—65). De Skridt, der A. 1562—63 giordes for at skaffe hans yngste Broder Hertug Hans Coadjutoratet i Bremen, synes han heller ikke synderlig at have understøttet (Nr. 83. 94); hvorimod Dronningen ikke længe efter endog maatte frigiøre sig for den blandt Kongens nærmeste Omgivelse, maaskee endog af ham selv yttrede Mistanke, at hun skulde bestræbe sig for at faae denne Kongens yngste Broder udvalgt til Konge; en Beskyldning, som hun erklærede for Dievelens Værk (No. 104). Ved

de fleste Sammenstød af denne Art, indskrænkede hun sig til moderlige Formaninger og rørende Beklagelser; men enkelte Gange gav dog den tilbageholdte Harme sig Luft. Saaledes, da Kongen i A. 1564 havde lagt en af sine Drabanter med Hustrue ind paa Arensbeck-Kloster, som hørte til Hertug Hanses Andeel, men Dronningen havde bortviist begge disse unge og stærke Folk, der kunde ernære sig selv, og som Kongen i alt Fald selv maatte sørge for, bad hun i sit Svar paa en Skrivelse, hvori Denne havde yttret sin Fortrydelse derover, at „E. L. wolle vns mit solichen rawen vnfreuntlichen schreiben, die der teuffel als ein listiger boser geist durch seinen saumen erwecket, sohnlich verschonen vnd derselbenn geliebten bruders, auch vnser gelegenheitt, das wir seine L. nit ohne bekhostung bey vns bisher gehabt vnd ferrer haben, sohnlich vnd im besten vormercken. Das stehet E. L. wol ahn" m. m. (Nr. 114). Ogsaa Deelingen af Hertugdømmerne i Januar 1564 synes seenere at have foranlediget nogen Misforstaaelse (Nr. 131). Derimod kan det vel, med Hensyn til den Tids Sæder, ikke antages, at Kongen kan have følt sig synderlig fornærmet ved Moderens Formaning til ham, ligesom til Magnus, „sich von vbermessigen trincken, daraus all andere erschröckliche sunden herfliessen, enthalten" (Nr. 102, jfr. 147).

De i Brevverlingen forekommende Yttringer af gjensidig Opmærksomhed kunne vel derfor mindre ansees som Vidnesbyrd om noget særdeles hierteligt Forhold mellem Moder og Søn, end som hidrørende fra den Courtoisie, høitstaaende Personer fandt det nødvendigt at vise hinanden. I A. 1561 sendte Dronningen ham fire Skjorter med Løfte om Flere (Nr. 41). Ved Udbrudet af den svenske Krig sendte hun ham, skjøndt med et tungt Hierte, de ønskede „Veldzeichen" til Uddeling blandt hans Oberster (Nr. 98); seenere modtog han fra hende en „Baret" med dertil hørende „ringschetzige Federn" (Nr. 109. 115); en „huot" (Hat?) tilligemed det lovede „quittum Latwergen" (No. 129) og en „Wag" (Vogn?) (Nr. 120); med nogle Krebs sendte hun tillige en Fisker, som kunde sætte dem i Vandet (Nr. 119). Kongens Vederlag synes stundum kun at have været af ringe Værd; saaledes engang et gammelt og ubrugeligt Skib, af den Bygning, „wie die Seerauber pflegen zu haben;" hun bad derfor om et større og rum-

meligere, der kunde indtage en større Last, formodentligen til Lifland (Nr. 130). To Poppegøier og en „Meerkatz“ synes hun engang at have faaet (Nr. 76), og en „schonen falhen eugelischen hund“ udbad hun sig (Nr. 85). Derimod fandt Kongen, selv under sine jævnlige Reiser omkring i Riget, sielden Tid og Leilighed til at besøge sin Moder saa ofte, som denne ønskede det og indstændigen bad derom; engang havde hun i halvandet Aar ikke seet ham (Nr. 149); enkelte Gange tilbød hun derfor selv at komme til ham, endog midt om Vinteren, saafremt det var ham beleiligt at modtage hende (No. 67. 104. 115. 118. 126).

Mellem Dronningen og hendes Svoger Hertug Hans den ældre fandt en stadig og fortrolig Brevverling Sted, allerede i Christian III. Levetid; i hendes Enkestand var der saa meget mere Anledning dertil, som deres Residentser, Kolding og Haderslev kun laae fire Mile fra hinanden. Det havde været Hertugens Ønske, efter Broderens Død at ægte hans Enke, som dengang gik i sit 48de Aar, og altsaa var ti Aar ældre end Hertugen; men religiøse Betænkeligheder havde afholdt ham derfra, og han forblev ugift lige til sin Død, 1580, ni Aar efter Dronningens. Begges Character stemmede desuden overeens i meget; Begge elskede de stille, fredelig Virksomhed og nærede kierlig Omhue for deres Undersaatter. Derfor angik deres gienfidige Meddelelser fornemmeligen oeconomiske Anliggender. Hertugen overlod Dronningen forstiellige Haandværkere naar hun behøvede Saadanne til Bygningsforetagender (Nr. 5. 311—15. 72. 106); ogsaa erholdt hun fra ham saavel Bygningsmaterialier som Huusgeraad, f. Ex. en stor Steen (Nr. 26); en Bryggerkiedel (Nr. 32. 33); en Kakkelovn (Nr. 37); „schiser Nägel“ (Nr. 11); tillige Skibsredskab (Nr. 44). Engang bad hun ham forskaffe sig en Fisker, „der auch im fliesenden Waßer als in Strumen zu fischen vorstande hab“ (Nr. 69). Den trofaste Svigerinde undlod heller ikke at giøre Giengield. Hun sendte Hertugen saaledes sin „Rhormeister“ til Udførelse af Vandgravning (Nr. 81); lod sin „Weisbecker“ (Hvedebrødsbager) gaae i Hertugens Tieneste (Nr. 53); laante, efter hans Anmodning, Broderen Hertug Adolph sin „Leibtzelder“ til „Rennen“ (Nr. 62); gav ham Anslag paa Viin tilkiøbs (Nr. 4); tilbød at skaffe ham Bræder fra Norge (Nr. 55) og Steene fra Pirna i Sachsen

(Nr. 31); endelig forærede hun ham en Jagthund og Kalk (Nr. 13. 14) samt et „Asterich“ (indlagt Fliisegulv; „Astrag“) som fandtes paa Sønderborg (Nr. 92). For En og Anden giorde hun undertiden Forbøn hos Hertugen (Nr. 1. 95). Som et Træk, der vidner om en, paa den Tid og i hendes Stilling, vist ikke almindelig Retsfølelse, kan tillige anføres, at hun, efter at have klaget for Kongen over en Adelsmand, Hans Skovgaard, der havde voldtaget en uberygtet Pige i Kolding, og nogle Dage efter endog bevæbnet, til Trods og sandsynligen i en ond Hensigt, var reist giennem Byen, ei vilde tage Hensyn til Hertugens, paa Grund af den Skyldiges adelige Herkomst, Drukkenskab og Ungdom indlagte Forbøn (Nr. 77). Under en Reise til Tydskland 1562 betroede hun sin yngste Søn til Farbroderens Varetægt (Nr. 72). Ogsaa Hertugens Breve til Dronningen tør man haabe, i det ringeste udtogsviis optagne i Fortsættelsen af hendes Brevvexling.

De fleste af samtlige Dronningens Breve ere daterede fra Kolding; kun enkelte fra Flensborg, Sønderborg, Arensböck og a. St., naar hun har befundet sig paa Reiser til eller fra Tydskland, hvortil hendes Familieforbindelser, især hendes to Døttres Giftermaal ei sielden foranledigede hende. Saaledes giorde hun i Sommeren 1560 en Reise til Meissen, men var i December hiemme igien (Nr. 35. 36). I Mai og Juni 1561 var hun igien i Sachsen (Nr. 47. 50). I September s. A. reiste hun til Dorotheas Bryllup i Celle, men var hiemme i November; til denne Reise udbad hun sig af Kongen Tilladelse til at tage Doctor Heliam Reinpolt med sig som Læge, da hun ønskede at lade sin egentlige Læge Doctor Cornelius (Hamsfort) blive tilbage i Kolding hos sin „junges Sonlein herzog Christian“ (Nr. 61—66); nemlig hendes dengang aargamle Dattersøn, siden Churfyrste Christian I., som hun havde taget med sig ved sin Hiemreise fra Sachsen i samme Aars Sommer (Nr. 50). I Februar 1562 reiste hun til Sachsen for at være tilstede ved hendes Datters Churfyrstinde Annas Nedkomst, og kom hiem igien i Mai (Nr. (No. 71. 73). Den 1ste Juni 1563 var hun i Lybek, men den fierde næstfølgende træffes hun igien i Kolding (Nr. 96. 97). Den 20de Juli s. A. skrev hun til Kongen fra Flensborg paa en Reise til Lüneburg (Nr. 99), men den 23de i samme Maaned haves

hendes Brev til ham fra Kolding (Nr. 100). Den 5te September 1563 meldte hun Kongen fra Sønderborg, at hun var kommen hiem fra en Reise til Dresden (Nr. 101). Uagtet hendes Brevverling i de følgende Aar ikke bestemt omtaler nogen særegen Reise, maa Saadanne dog have fundet Sted, da hun den 12te Mai 1566 skrev til Erich XIV., at hun dengang i næsten halvandet Aar ei havde talt med sin Søn Kongen, eftersom hun „merer theils bey den andern unsern geliebten kindern in Teutschland gewesen“ (Nr. 149).

Den tredie Afdeling eller „Tillæget“ indeholder, foruden en lille Notice til den slesvigske Kirkehistorie af 1575, et „Alphabetisk Register over Helgendage og andre Dages og Tiders Navne, som findes i danske eller nordiske Historier eller Documenter;“ egentlig et revideret og forøget Optryk af Langebeks Helgendagsfortegnelse i Vid. Selskabs dansk historisk Almanak 1760. Her haves altsaa et, ved Studiet af vor Middelalders Historie uundværligt Hjelpemiddel, Sidestykke til Chr. Langes Fortegnelse paa de i Norge brugelige Helgendage, foran Diplomatarium Norvegicum, 1ste D., og til Registeret over svenske Helgendage i Handlingar rörande skand. Histor. 5te D. (1818). Endelig har Registrator, Prof. Kall Rasmussen meddelt udførlig Efterretning: „Om to nylig fundne Fragmenter af en Codex af Saxo,“ som fortiener særlig Opmærksomhed ved de Forhaabninger denne Opdagelse torde vække for Fremtiden. Disse Fragmenter, opdagede som Heftelister om Kronborg Slots Jordebog 1627—28, have tilhørt en Pergamentcodex af Saxo, uden Tvivl fra Begyndelsen af det 14de Aarhundrede og indeholde Stykker af Saxos 7de Bog; et Facsimile deraf er vedføiet. Dette interessante Fund har fremkaldt en lærd og grundig Undersøgelse om hvad der vides eller kan formodes om Haandskrifter af Saxo, som have existeret før Editio princeps udkom. Da den saakaldte siellandske Krønike benævner Saxos Værk Gesta Danorum, liber gestorum Daniæ, er det sandsynligt, at dette ogsaa er forstaaet ved de Gesta Danorum i to Bind, som nævnes i en roeskildsk Kanniks Testament af 1382 (ikke, ifølge Suhm, af 1386). Med Hensyn til de to Haandskrifter af Saxo, som den tydske Lærde Casp. Barth skal have eiet kan bemærkes, at disse muligen kunne tænkes nærmere omtalte i de to

Bind af hans Adversaria (Lib. 147—180) i det store Kongelige Bibliotheks Manuscriptsamling, der længe vare anseete for tabte (Efterr. om det st. Kgl. Bibl. 2. Udg. S. 273); ligesom O. Sperling den Yngre i et Bind af sine haandskrevne Samlinger har opbevaret de i P. E. Müllers Udgave optagne Varianter af et Par i Slutningen af det 17de Aarhundrede fundne Membranfragmenter, der ligeledes havde været brugte til Bind om en gammel Jordebog. Begge disse Opdagelser, i Forbindelse med de langt interessantere af lignende Art, der i en seenere Tid ere giorte i Norge, kunne opfordre vedkommende Bestyrere af offentlige Archiver til at underkaste alle saadanne gamle Bind en nøiagtig Undersøgelse. Sagnet, at den linkiøpingske Bisop Henn. Gad, ved A. 1509 skulde have eiet et Haandskrift af Saxo, vises kun at grunde sig paa usikkre og upaalidelige Efterretninger (S. 23—31). Derimod maa Anm. her nævne de Chronica de Norvegia, Dacia & Svecia, som den til Erkebisp i Norge af Paven udnævnte Henrich Kalteisen († 1465) blandt flere Haandskrifter efterlod sig og som endnu 1688 skal have existeret i et Klosterbibliothek i Coblentz (Skand. Litt. S. Skr. XVI. S. 87); da man, ved Krøniken om Danmark kunde tænke sig, enten selve Saxos Værk, eller et seenere, hvori dette var benyttet. Ogsaa torde en islandsk Saga, skiøndt fra en nyere Tid, i denne Henseende fortiene nogen Opmærksomhed; nemlig den saakaldte Saga af Amloda Hardvendilssyni, der egentlig haves i to forskiellige Bearbeidelser. Den ene, hvori Tamerlan og Bajazet forekomme, har allerede Torfæus med Føie anseet for et nyere Digt (Series reg. Daniæ p. 303); om den anden, som Suhm kalder en „islandsk Oversættelse af Amleths Historie hos Saxo," men som tillige indeholder Adskilligt, der ei findes hos Denne, ytrer han derimod, at „man snart kunde falde paa de Tanker, at denne Oversætter havde havt en Codex af Saxo for sig, som var mere fuldstændig end den trykte;" (Kritisk Historie II. S. 347). Foran en Afskrift af Sagaen efter A. Magn. Nr. 121. 4. har Suhm imidlertid skrevet: „Er en Oversættelse af Saxo og kan tiene til at stadfæste Læsemaaderne hos ham, saafremt den ei er giordt efter den trykte, som jeg dog næsten troer." P. E. Müller (Kritisk Underf. af Danm. og N. Sagnhistorie

S. 42) kalder denne Saga „en fri Oversættelse af Saxos Fortælling," men uden at ytre sig nærmere om dens Alder. Da der ikke i den Magnæanske Samling, og, saavidt vides, heller ikke i Sverrig haves nogen Membran af denne Saga, vilde det først efter en Undersøgelse af de indre Kriterier, efter Papirhaandskriftet i den Magnæanske Samling fra Slutningen af det 17de Aarh. kunne afgiøres, hvorvidt en Codex af Saxo kan tænkes at have været benyttet ved den islandske Bearbeidelse eller ikke; en saadan Undersøgelse kunde, i hvert Tilfælde, være ønskelig.

Man kan altid være vis paa, i ethvert af den, med vort Fædrelands Specialhistorie saa fortrolige Lærdes, desværre sieldne Arbeider, at finde nye Oplysninger og Berigtigelser af ældre Vildfarelser; saaledes meddeles i disse faa Blade Personalia om Chr. Pedersen og nogle af hans Samtidige, samt om den i vor Litterærhistorie ei ubekiendte Joh. Lawerentzen, Bemærkninger om Henn. Gads foregivne Tale 1509 og om enkelte danske Klosterbibliotheкers Skiebne efter Reformationen.

Et Værk som foreliggende bør ikke savne Register; til anden og tredie Afdeling er et saadant, lige fuldstændigt og paalideligt udarbeidet af Cancellisten ved Geheime-Archivet Lieut. Plesner; til den første Afdeling vil et Register senere blive leveret for flere Bind paa eengang.

Værket uddeles af Overbestyrelsen til offentlige Anstalter, f. Ex. Stifts- og Skolebibliotheker, i Kongeriget, i Slesvig, i Holsten og Lauenborg, samt til Bibliotheker i Udlandet, navnlig i Sverrig og Norge. Resten er overladt til Geheime-Archivarens Disposition, i Overeensstemmelse med Universitetets og Rectorernes Dispositionsret over Universitets- og Skoleprogrammer. Det for Salg af Exemplarer indkommende, hidtil ikke meget, tilfalder Archivet til Anskaffelse af literære Hielpemidler, hvortil ellers intet i Budgettet er aflagt.

I dette Bind foreligger saaledes Begyndelsen til et stort og indholdsrigt Værk, der vil kunne fortsættes giennem flere Generationer og af mange efter hinanden følgende Archivarer. Maatte Han, som lagde første Haand derpaa, have den Tilfredsstillelse ogsaa at opleve Fortsættelsen giennem en Række af Bind.

E. C. Werlauff.

Aktstykker om det tydske Forbunds Intervention i Holsteen 1851—52.*)

I.

Königl. dänische Depesche an die dänischen Gesandten in Wien und Berlin, d. d. 6. Dec. 1851.

Aus meinen frühern Erlassen, durch welche Ew. Hochgeboren von dem Inhalt der Depeschen des k. k. Ministerpräsidenten vom 9. Sept. d. J. — von dem Inhalt der Depeschen des k. preußischen Ministerpräsidenten vom 14. Sept. d. J. — vollständig in Kenntniß gesetzt worden, werden Sie des nähern ersehen haben, daß und aus welchen Gründen die Regierungen von Östreich und Preußen — Preußen und Östreich — Bedenken getragen haben, die diesseitige Erklärung vom 26. Aug. d. J. der Bundesversammlung vorzulegen, und auf Grund derselben das Aufhören ihres zeitweiligen Mandats in Holstein und die Rückgabe der vollen landesherrlichen Gewalt in die Hände Sr. Maj. des Königs zu beantragen.

Die königl. Regierung hat dieß um so mehr bedauern müssen, als nach ihrer in dem beigehenden Exposé ausführlicher dargelegten Ansicht die bereits ertheilten Zusicherungen eine so ausreichende Bürgschaft für die Wahrung aller dem Bunde und dem betreffenden Bundeslande verfassungsmäßig zustehenden Rechte enthielten, daß dem Könige, unserm allergnädigsten Herrn, von Seiten des Bundes ein mehreres füglich nicht angesonnen werden könne, ohne zugleich Allerhöchstdessen souverainen Rechte zu nahe zu treten. Es gehören diese Rechte zu den nie bestrittenen, und eine fernere Suspension der Ausübung derselben im Herzogthum Holstein dürfte unter den gegenwärtigen Umständen, nachdem die Ruhe und Ordnung dort thatsächlich wiederhergestellt worden, um so weniger zulässig erscheinen, als eine Verlängerung dieses Ausnahmezustandes wider den Wunsch und Willen Sr. Majestät nicht nur dem Sinn

*) Efterfølgende Aktstykker ere trykte i et lille tydsk Skrift: Schleswig-Holsteins Gegenwart im März 1854. Jena 1854, hvorefter de her ere gjengivne, da de vedrøre et betydningsfuldt Afsnit af Danmarks nyeste Historie.

und Wortlaut der für die Bundes-Intervention maaßgebenden bundesgesetzlichen Vorschriften zuwiderlaufen, sondern auch dem im Friedensvertrage, Art. 3., enthaltenen gleichmäßigen und gleichbedeutenden Vorbehalte beiderseitiger Rechte, auf eine, unseres Erachtens, nicht zu rechtfertigende Weise Eintrag thun würde. Eine friedliche Ausgleichung entgegenstehender Ansichten — und dieses muß doch unstreitig der wahre Zweck jenes gegenseitigen Vorbehaltes sein — setzt aber die Freiheit des Willens und Handelns ebenso auf der einen als auf der andern Seite mit Nothwendigkeit voraus, und es wäre daher zu wünschen, daß diese Anschauung, sowie sie die einzig practisch gültige ist, auch recht bald in ihren Consequenzen durchgeführt und zur praktischen Geltung gebracht werden möge.

Diese Bemerkungen, so wie die in der Anlage I. enthaltenen Ausführungen haben und können nur den Zweck haben, die Bedenken wo möglich zu beseitigen, welche jenseits gegen unsere Erklärung vom 26. August als vermeintlich unzureichend erhoben worden. Wir sind fortwährend der Ansicht, daß weder der Bund noch dessen Mandatare, als solche, auf weitergehende Zusagen Anspruch machen können, ohne in ein Gebiet zu greifen, wo ihnen die Competenz abgeht, und die so mühsam beschwichtigten Conflicte von neuem beginnen würden.

Rechtliche Garantien für ein Mehreres können also jenseits nicht verlangt, dürfen von uns nicht gegeben werden.

Wohl aber wird es uns, wenn man, durch die Rückgabe der vollen landesherrlichen Gewalt in Holstein in die Hände des Königs, dem gerechten Verlangen Sr. Majestät entspricht, in einer hoffentlich nahen Zukunft möglich werden, die moralischen Garantien zu verstärken, welche dem innern und äußern Frieden zur Grundlage dienen. Solche Garantien können aber, ihrem Wesen und Natur nach, nur aus freien Stücken gegeben werden.

Die königliche Regierung hat das Recht Vertrauen zu erwarten — aber selbst wenn man damit zurückhält, die dringendste Aufforderung sich darum zu bemühen. Ohne ein solches Vertrauen der Cabinette von Wien und Berlin — Berlin und Wien — wird es ihr fast unmöglich sein, ihre schwierige Aufgabe zu lösen, und den Weg inne zu halten, den sie schon vor längerer Zeit im Ein-

Aktstykker om det tydske Forbunds Intervention i Holsteen 1851—52.*)

I.

Königl. dänische Depesche an die dänischen Gesandten in Wien und Berlin, d. d. 6. Dec. 1851.

Aus meinen frühern Erlassen, durch welche Ew. Hochgeboren von dem Inhalt der Depeschen des k. k. Ministerpräsidenten vom 9. Sept. d. J. — von dem Inhalt der Depeschen des k. preußischen Ministerpräsidenten vom 14. Sept. d. J. — vollständig in Kenntniß gesetzt worden, werden Sie des nähern ersehen haben, daß und aus welchen Gründen die Regierungen von Östreich und Preußen — Preußen und Östreich — Bedenken getragen haben, die diesseitige Erklärung vom 26. Aug. d. J. der Bundesversammlung vorzulegen, und auf Grund derselben das Aufhören ihres zeitweiligen Mandats in Holstein und die Rückgabe der vollen landesherrlichen Gewalt in die Hände Sr. Maj. des Königs zu beantragen.

Die königl. Regierung hat dieß um so mehr bedauern müssen, als nach ihrer in dem beigehenden Exposé ausführlicher dargelegten Ansicht die bereits ertheilten Zusicherungen eine so ausreichende Bürgschaft für die Wahrung aller dem Bunde und dem betreffenden Bundeslande verfassungsmäßig zustehenden Rechte enthielten, daß dem Könige, unserm allergnädigsten Herrn, von Seiten des Bundes ein mehreres füglich nicht angesonnen werden könne, ohne zugleich Allerhöchstdessen souverainen Rechte zu nahe zu treten. Es gehören diese Rechte zu den nie bestrittenen, und eine fernere Suspension der Ausübung derselben im Herzogthum Holstein dürfte unter den gegenwärtigen Umständen, nachdem die Ruhe und Ordnung dort thatsächlich wiederhergestellt worden, um so weniger zulässig erscheinen, als eine Verlängerung dieses Ausnahmezustandes wider den Wunsch und Willen Sr. Majestät nicht nur dem Sinn

*) Efterfølgende Aktstykker ere trykte i et lille tydsk Skrift: Schleswig-Holsteins Gegenwart im März 1854. Jena 1854., hvorefter de her ere gjengivne, da de vedrøre et betydningsfuldt Afsnit af Danmarks nyeste Historie.

und Wortlaut der für die Bundes-Intervention maaßgebenden bundesgesetzlichen Vorschriften zuwiderlaufen, sondern auch dem im Friedensvertrage, Art. 3., enthaltenen gleichmäßigen und gleichbedeutenden Vorbehalte beiderseitiger Rechte, auf eine, unseres Erachtens, nicht zu rechtfertigende Weise Eintrag thun würde. Eine friedliche Ausgleichung entgegenstehender Ansichten — und dieses muß doch unstreitig der wahre Zweck jenes gegenseitigen Vorbehaltes sein — setzt aber die Freiheit des Willens und Handelns ebenso auf der einen als auf der andern Seite mit Nothwendigkeit voraus, und es wäre daher zu wünschen, daß diese Anschauung, sowie sie die einzig practisch gültige ist, auch recht bald in ihren Consequenzen durchgeführt und zur praktischen Geltung gebracht werden möge.

Diese Bemerkungen, so wie die in der Anlage I. enthaltenen Ausführungen haben und können nur den Zweck haben, die Bedenken wo möglich zu beseitigen, welche jenseits gegen unsere Erklärung vom 26. August als vermeintlich unzureichend erhoben worden. Wir sind fortwährend der Ansicht, daß weder der Bund noch dessen Mandatare, als solche, auf weitergehende Zusagen Anspruch machen können, ohne in ein Gebiet zu greifen, wo ihnen die Competenz abgeht, und die so mühsam beschwichtigten Conflicte von neuem beginnen würden.

Rechtliche Garantien für ein Mehreres können also jenseits nicht verlangt, dürfen von uns nicht gegeben werden.

Wohl aber wird es uns, wenn man, durch die Rückgabe der vollen landesherrlichen Gewalt in Holstein in die Hände des Königs, dem gerechten Verlangen Sr. Majestät entspricht, in einer hoffentlich nahen Zukunft möglich werden, die moralischen Garantien zu verstärken, welche dem innern und äußern Frieden zur Grundlage dienen. Solche Garantien können aber, ihrem Wesen und Natur nach, nur aus freien Stücken gegeben werden.

Die königliche Regierung hat das Recht Vertrauen zu erwarten — aber selbst wenn man damit zurückhält, die dringendste Aufforderung sich darum zu bemühen. Ohne ein solches Vertrauen der Cabinette von Wien und Berlin — Berlin und Wien — wird es ihr fast unmöglich sein, ihre schwierige Aufgabe zu lösen, und den Weg inne zu halten, den sie schon vor längerer Zeit im Ein-

vernehmen mit den Großmächten betreten hat, um die Integrität der Monarchie unverletzt zu erhalten und wo möglich durch neue Bürgschaften zu befestigen. Die Fortsetzung dieses Weges knüpft sich so eng an die herangerückte definitive Lösung der Erbfolgefrage, daß es schon aus diesem Grunde dem König, unserem allergnädigsten Herrn, vor allem daran gelegen sein muß, fernerhin ohne Einhalt fortzuschreiten, damit die in der diesseitigen Erklärung vom 26. August ertheilte Zusage, sobald es die Umstände gestatten, durch Regierungshandlungen unterstützt werde, welche, ob sie auch gleich den Text jener Erklärung in nichts ändern, jedoch geeignet seien, jeden Zweifel über die diesseits zu befolgende Politik auszuschließen.

Nur in solchen Handlungen können die von dem k. k. Cabinet — dem k. preußischen Cabinet — gewünschten Garantien gesucht und gefunden werden, daher es zunächst von Wichtigkeit sein wird, im Voraus die Gewißheit zu erlangen, daß die Entschließung, welche Se. Majestät unter Umständen zu fassen geneigt sind, nicht nur sich des Beifalls der alliirten Mächte, und namentlich der Höfe von Wien und Berlin — Berlin und Wien — zu erfreuen haben, sondern auch von keiner Seite her an ihrer demnächstigen Ausführung auf irgend Hindernisse stoßen werden.

Zu diesem Zweck sind Ew. Hochgeboren ermächtigt, nach Maaßgabe des in der beigehenden Anlage II. näher Entwickelten, den k. k. Ministerpräsidenten — den k. preußischen Ministerpräsidenten — von den allerhöchsten Absichten Sr. Maj. vertraulich und mit dem Beifügen in Kenntniß zu setzen, daß der König, unser allergnädigster Herr, deren Ausführung eventuell nicht beanstanden werde.

Sowie Se. Maj. aber dabei selbstverständlich von der Voraussetzung ausgehen, daß die Räumung Rendsburgs, die Zurückziehung sämmtlicher Bundestruppen aus dem Herzogthum Holstein und die Rückgabe der vollen landesherrlichen Gewalt in Allerhöchstdero Hände gleichzeitig ohne weitern Anstand erfolgen werden, so können Se. Maj. Allerhöchst ihre endlichen Beschlüsse auch nicht eher fassen, als Sie durch die unzweideutigsten Versicherungen darüber vergewissert sind, daß deren Ausführung im Allgemeinen wie in den Einzelheiten kein Hinderniß von außen entgegentreten wird,

und daß die Großmächte die angedeutete vorläufige Ordnung der Verhältnisse für genügend erachten, um demnach unmittelbar zur definitiven Regelung der Erbfolge und zur Vollziehung der im Londoner Protocoll in Aussicht gestellten Garantie die ferner erforderlichen Schritte vorzunehmen.

Bei Gelegenheit dieser vertraulichen Eröffnungen dürfen Ew. Hochgeboren übrigens nicht die Bedenken unerwähnt lassen, die sich, wie Sie leicht ermessen werden, bei den deßfälligen Vorberathungen gegen eine, sei es auch nur zeitweilige und transitorische, Wiederbelebung schleswigscher Provincialstände geltend gemacht haben. Es ergeben sich diese Bedenken ganz einfach aus der Wirksamkeit jener Stände, sowohl in dem einen als in dem andern Herzogthum, während der letzten zehn Jahre, denn, wie sie schon vor dem Jahre 1848 für die Entwickelung Schleswigs und Holsteins zu einer vom Königreich gesonderten Staatseinheit eifrigst bemüht waren, auch auf die Aufnahme Schleswigs in den deutschen Bund hinarbeiteten, so haben sie im Jahr 1848 und später, erst durch den ungesetzlichen Zusammentritt beider Versammlungen, dann durch deren Aufhebung und Bildung einer sogenannten Landesversammlung, nachher endlich auch durch die Theilnahme fast aller Deputirten an dem Aufruhr und durch die Veranstaltung von schleswigschen Wahlen zu der sogenannten Nationalversammlung in Frankfurt dermaaßen gegen Pflicht und Treue gehandelt, daß die persönliche Abgeneigtheit des Königs, sich dieser Institutionen ferner zu bedienen, füglich nicht Wunder nehmen kann, namentlich weil der Versuch, durch ein solches Organ zu einer ersprießlichen gemeinschaftlichen Verfassung für die ganze Monarchie zu gelangen, wenigstens von vornherein einen gedeihlichen Erfolg nicht zu verbürgen scheint.

Wenn der König dessenungeachtet unter den oben erwähnten Voraussetzungen und Bedingungen den Wunsch und Rath seiner hohen Alliirten eventuell durch eine zeitweilige Einberufung schleswigscher Provinzialstände zu befolgen nicht anstehen werden, so geschieht dies, wie in der Anlage II. gleich Eingangs ausgesprochen worden, lediglich aus allerhöchster Machtvollkommenheit und hauptsächlich zur Erreichung eines genau bezeichneten Endzweckes.

Ich brauche kaum hinzuzufügen, wie dem eventuell zu fassenden Beschlusse des Königs ferner die nie aufgegebene Hoffnung

zum Grunde liegt, daß keine unter dem Druck einer gewaltsamen Erschütterung irregeleiteten Unterthanen in überwiegender Zahl nicht nur äußerlich, sondern im wiedererwachten Gefühl ihrer früheren Loyalität zu ihrer Pflicht zurückgekehrt sind, und daß die theuer erkauften Erfahrungen der verflossenen Jahre einer vorurtheilsfreien und besonnenen Auffassung der Verhältnisse Platz gegeben haben. Hierauf vertrauend werden Se. Majestät auch gestatten, daß die Berufung der Provincialstände für das Herzogthum Schleswig eventuell in Gemäßheit der Anordnungen von 1831 und 1834 vor sich gehe, jedoch daß neue Wahlen zu verfügen seien, selbst wenn die Berufung vor Ablauf des Sexenniums geordnet werden möchte, für welches zuletzt gewählt worden. Es wird im Gleichen als eine Selbstfolge betrachtet, daß die Virilstimme für die herzoglich Augustenburgischen Fideicommißgüter wegfällt, und daß in der schleswigschen Ständeversamlung die fakultative Benutzung der dänischen und deutschen Sprache völlig gleichberechtigt sein soll, so wie es endlich auch Sr. Majestät Wille ist, daß keine, der seit dem Friedensschlusse entweder allerhöchstunmittelbar oder durch das Organ des außerordentlichen Regierungscommissairs erlassenen Anordnungen irgend einer Berathung der Provincialstände unterzogen werde, es sei denn, daß Se. Majestät rücksichtlich der einen oder der andern dieser Anordnungen speciell und ausdrücklich anders zu befehlen geruhen möchten.

Ew. Hochgeboren ersuche ich dem k. k. Ministerpräsidenten — dem königlich preußischen Ministerpräsidenten — von dem Inhalte dieses Erlasses vollständig Kenntniß zu geben, auch Sr. Durchlaucht — Sr. Excellenz — wenn Sie es wünschen, eine Abschrift desselben zur Verfügung zu stellen.

Genehmigen Ew. Hochgeboren ꝛc. ꝛc.

Anlage I. zur vorstehenden Depesche.

Zur Beantwortung verschiedener in dem k. k. östreichischen Erlasse vom 9. September 1851 vorkommenden Äußerungen und Behauptungen.

Wenn in dem mit Nr. I. bezeichneten Erlasse des k. k. Ministerpräsidenten zuvörderst geäußert wird, daß über den Rechtstitel der in Holstein zur Zeit stattfindenden bewaffneten Bundes-Inter-

vention zwischen den Betheiligten keine Meinungsverschiedenheit obwalte, so scheint diese Voraussetzung allerdings in der Natur der Verhältnisse dermaaßen begründet, daß eine solche Meinungsverschiedenheit füglich nicht denkbar sein dürfte. So wie nämlich im Art. 4. des Friedensvertrags zur Begründung der Berechtigung Sr. Maj. des Königs zur Anrufung der Intervention des deutschen Bundes ausdrücklich auf die Bundesgesetzgebung hingewiesen wird, so ist auch auf den Grund dieser Gesetzgebung und mit ausdrücklicher Bezugnahme auf die betreffenden Bestimmungen der Wiener Schlußacte — nachdem der Bestimmung des Friedensvertrags über vorgängige Mittheilung der diesseitigen Pacificationsabsichten durch die Vorlegung der königlichen Manifeste vom 14. Juli v. J. Genüge geleistet war — die Dazwischenkunft des Bundes, sowohl in Wien, mittelst einer Note des Frhrn. v. Pechlin vom 12. September 1850, als in Frankfurt durch den königlichen Bundesgesandten beansprucht worden, und der Bundestagsbeschluß, wodurch die Regelung dieser Angelegenheit der kaiserl. östreichischen Regierung übertragen wurde, enthält ebenfalls eine ausdrückliche Hinweisung auf die Bundesgesetze. Durch den Bundesbeschluß vom 11. Juni d. J. ist die fernere Leitung dieser Angelegenheit, respective durch Vollmachterneuerung und Mitübertragung, den Regierungen von Östreich und Preußen vorläufig auf 6 Wochen anvertraut worden, welches Commissorium mit stillschweigendem Consens des Bundestags annoch fortdauert.

Den Rechtstitel der bewaffneten Intervention bilden also lediglich der Art. 4. des Friedensvertrags, die betreffenden Bundesgesetze und die in Übereinstimmung mit den letzteren gefaßten Bundesbeschlüsse. Daß das k. k. Cabinet hiemit einverstanden sei, würde man aber, wenn es nicht ausdrücklich gesagt wäre, nach dem fernern Inhalt der Depesche — in welcher der Beendigung der bewaffneten Intervention und der Rückgabe Holsteins an die alleinige Botmäßigkeit Sr. Maj. des Königs fast unübersteigliche Hindernisse in den Weg gelegt werden, — leider nicht annehmen dürfen.

Nach dem 26. und 32. Art. der Wiener Schlußacte vom Jahr 1820, und nach dem 6. Art. der Bundes-Executions-Ordnung vom 3. Aug. 1820 dürfen die in Fällen der vorliegenden Art von

der Bundesversammlung verfügten Maaßregeln keinenfalls von längerer Dauer sein, als die Regierung, welcher die bundesmäßige Hülfe geleistet wird, — und in Übereinstimmung mit deren Anträgen immer verfahren werden muß — es nothwendig erachtet. Es ist also klar, daß die Entscheidung über die Frage wegen der längeren Fortdauer der jetzigen vom Bund angeordneten Intervention und der damit in Verbindung stehenden Maaßregeln nach dem unzweideutigen Wortlaut jener Bestimmungen keineswegs dem Bundestag oder den von selbigem bevollmächtigten Regierungen, sondern lediglich der Regierung Sr. Maj. des Königs zusteht. Sobald die letztere der Bundesversammlung erklärt hat, daß sie die Fortdauer der fraglichen Maaßregeln nicht mehr für nothwendig erachte, und auf die Zurückberufung der Bundescommissaire und die Räumung Holsteins von Bundestruppen anträgt, muß diesen Anträgen nach dem Bundesrecht Folge gegeben werden.

Die königl. Regierung hat übrigens durch die gleich nach dem Beginnen der Intervention erfolgte Mittheilung des den später in Flensburg versammelt gewesenen achtbaren Männern vorgelegten Organisationsplans und durch die Erklärung in Holstein die Provincialstände einberufen zu wollen, ein Mehreres gethan, als wozu sie verpflichtet war; denn sowie diese Eröffnungen einestheils weit über den Inhalt uud Umfang der im Art. 4. des Friedensvertrages gegebenen allgemeinen Zusage hinausgehen, so würde anderentheils die im Art. 27. der Wiener Schlußacte der Regierung, welcher die Bundeshülfe zu Theil geworden, zur Pflicht gemachte Anzeige von den zur Befestigung der wiederhergestellten gesetzlichen Ordnung getroffenen Maaßregeln selbstverständlich im vorliegenden Fall noch nicht verlangt werden können.

Wenn im ferneren Verlauf des fraglichen Erlasses entschieden Verwahrung eingelegt wird, als könnten in der Wirksamkeit der Bundescommissaire die wahren Hindernisse des Übergangs zu regelmäßigen Zuständen gefunden werden, so dürfte es genügen, darauf aufmerksam zu machen, wie in der diesseitigen Depesche vom 26. Aug. der gute Wille der beiden Commissaire keineswegs in Abrede gestellt, vielmehr aber nur einer Thatsache Erwähnung gethan wird, deren Vorhandensein auch jenseits erkannt worden. Für die Auffassung der ihnen gestellten Aufgabe sind die Commissaire selbst-

verständlich nur ihren hohen Regierungen verantwortlich, und an letztere hätte sich die diesseitige Regierung zu wenden, wenn in concreten Fällen die Wirksamkeit der Vertreter Östreichs und Preußens in Holstein dem dort zu erreichenden Zweck weniger förderlich oder gar hinderlich erscheinen möchte.

Es wird ferner die diesseitige Erklärung: daß Veränderungen in der Verfassung Holsteins nur im Wege der Berathung mit den Provincialständen dieses Herzogthums eingeführt, und das Land nach den rechtlich bestehenden Gesetzen regiert werden solle, als eine sehr entscheidende Wendung zum Bessern bezeichnet, als ob die königliche Regierung jemals die Absicht ausgesprochen oder angedeutet hätte, in einem anderen Sinne in Holstein verfahren zu wollen. An jenes belobende Zeugniß wird aber sofort die dasselbe gewissermaaßen vernichtende Frage geknüpft: welches die in Holstein rechtlich bestehenden Gesetze seien? — eine Frage, die nur durch eine Mittheilung der betreffenden voluminösen Gesetzsammlungen würde beantwortet werden können.

Man bleibt jenseits übrigens bei dieser allgemeinen Frage nicht stehen, sondern fügt specielle Fragen hinsichtlich einzelner Gesetze hinzu. Wenn aber sodann geäußert wird, daß nach dem allgemeinen Gesetz vom 28. Mai 1831 keine Veränderungen in den Verhältnissen vorgenommen werden sollten, welche damals das Herzogthum Holstein mit dem Herzogthum Schleswig verbanden, so dürfte diese irrige Auffassung nur dadurch veranlaßt sein, daß dem k. k. Ministerpräsidenten die betreffende Gesetzesstelle unrichtig vorgetragen worden; es lautet der §. 1. des allgemeinen Gesetzes vom 28. Mai 1831 dahin, daß durch die abgesonderte Versammlung der Provincialstände in jenen Verhältnissen nichts verändert werden solle. Dadurch ist aber eine sonstige Veränderung derselben, wenn sie nur auf verfassungsmäßigem Wege geschieht, um so weniger ausgeschlossen, da sogar die Veränderung der Institution der berathenden Provincialstände selbst im §. 3. des angeführten Gesetzes und am Schluß der Verordnungen vom 15. Mai 1834 vorhergesehen und der bei einer solchen Veränderung innezuhaltende Weg vorgeschrieben ist. Daß ferner die jenseits ohne nähere Bezeichnung im allgemeinen erwähnten verschiedenen Verordnungen, durch welche gemeinsame Einrichtungen für beide Herzogthümer

der Bundesversammlung verfügten Maaßregeln keinenfalls von längerer Dauer sein, als die Regierung, welcher die bundesmäßige Hülfe geleistet wird, — und in Übereinstimmung mit deren Anträgen immer verfahren werden muß — es nothwendig erachtet. Es ist also klar, daß die Entscheidung über die Frage wegen der längeren Fortdauer der jetzigen vom Bund angeordneten Intervention und der damit in Verbindung stehenden Maaßregeln nach dem unzweideutigen Wortlaut jener Bestimmungen keineswegs dem Bundestag oder den von selbigem bevollmächtigten Regierungen, sondern lediglich der Regierung Sr. Maj. des Königs zusteht. Sobald die letztere der Bundesversammlung erklärt hat, daß sie die Fortdauer der fraglichen Maaßregeln nicht mehr für nothwendig erachte, und auf die Zurückberufung der Bundescommissaire und die Räumung Holsteins von Bundestruppen anträgt, muß diesen Anträgen nach dem Bundesrecht Folge gegeben werden.

Die königl. Regierung hat übrigens durch die gleich nach dem Beginnen der Intervention erfolgte Mittheilung des den später in Flensburg versammelt gewesenen achtbaren Männern vorgelegten Organisationsplans und durch die Erklärung in Holstein die Provincialstände einberufen zu wollen, ein Mehreres gethan, als wozu sie verpflichtet war; denn sowie diese Eröffnungen einestheils weit über den Inhalt uud Umfang der im Art. 4. des Friedensvertrages gegebenen allgemeinen Zusage hinausgehen, so würde anderentheils die im Art. 27. der Wiener Schlußacte der Regierung, welcher die Bundeshülfe zu Theil geworden, zur Pflicht gemachte Anzeige von den zur Befestigung der wiederhergestellten gesetzlichen Ordnung getroffenen Maaßregeln selbstverständlich im vorliegenden Fall noch nicht verlangt werden können.

Wenn im ferneren Verlauf des fraglichen Erlasses entschieden Verwahrung eingelegt wird, als könnten in der Wirksamkeit der Bundescommissaire die wahren Hindernisse des Übergangs zu regelmäßigen Zuständen gefunden werden, so dürfte es genügen, darauf aufmerksam zu machen, wie in der diesseitigen Depesche vom 26. Aug. der gute Wille der beiden Commissaire keineswegs in Abrede gestellt, vielmehr aber nur einer Thatsache Erwähnung gethan wird, deren Vorhandensein auch jenseits erkannt worden. Für die Auffassung der ihnen gestellten Aufgabe sind die Commissaire selbst-

verständlich nur ihren hohen Regierungen verantwortlich, und an letztere hätte sich die diesseitige Regierung zu wenden, wenn in concreten Fällen die Wirksamkeit der Vertreter Östreichs und Preußens in Holstein dem dort zu erreichenden Zweck weniger förderlich oder gar hinderlich erscheinen möchte.

Es wird ferner die diesseitige Erklärung: daß Veränderungen in der Verfassung Holsteins nur im Wege der Berathung mit den Provincialständen dieses Herzogthums eingeführt, und das Land nach den rechtlich bestehenden Gesetzen regiert werden solle, als eine sehr entscheidende Wendung zum Bessern bezeichnet, als ob die königliche Regierung jemals die Absicht ausgesprochen oder angedeutet hätte, in einem anderen Sinne in Holstein verfahren zu wollen. An jenes belobende Zeugniß wird aber sofort die dasselbe gewissermaaßen vernichtende Frage geknüpft: welches die in Holstein rechtlich bestehenden Gesetze seien? — eine Frage, die nur durch eine Mittheilung der betreffenden voluminösen Gesetzsammlungen würde beantwortet werden können.

Man bleibt jenseits übrigens bei dieser allgemeinen Frage nicht stehen, sondern fügt specielle Fragen hinsichtlich einzelner Gesetze hinzu. Wenn aber sodann geäußert wird, daß nach dem allgemeinen Gesetz vom 28. Mai 1831 keine Veränderungen in den Verhältnissen vorgenommen werden sollten, welche damals das Herzogthum Holstein mit dem Herzogthum Schleswig verbanden, so dürfte diese irrige Auffassung nur dadurch veranlaßt sein, daß dem k. k. Ministerpräsidenten die betreffende Gesetzesstelle unrichtig vorgetragen worden; es lautet der §. 1. des allgemeinen Gesetzes vom 28. Mai 1831 dahin, daß durch die abgesonderte Versammlung der Provincialstände in jenen Verhältnissen nichts verändert werden solle. Dadurch ist aber eine sonstige Veränderung derselben, wenn sie nur auf verfassungsmäßigem Wege geschieht, um so weniger ausgeschlossen, da sogar die Veränderung der Institution der berathenden Provincialstände selbst im §. 3. des angeführten Gesetzes und am Schluß der Verordnungen vom 15. Mai 1834 vorhergesehen und der bei einer solchen Veränderung innezuhaltende Weg vorgeschrieben ist. Daß ferner die jenseits ohne nähere Bezeichnung im allgemeinen erwähnten verschiedenen Verordnungen, durch welche gemeinsame Einrichtungen für beide Herzogthümer

hergestellt wurden, nach der diesseitigen Erklärung hinsichtlich Holsteins ohne die vorgängige Vernehmung der holsteinischen Provincialstände, insoweit die betreffenden Verordnungen und Einrichtungen zu dem hinsichtlich der Theilnahme an der Gesetzgebung auf die Steuern und Abgaben, auf das Personen- und Eigenthumsrecht, so wie auf die Communalangelegenheiten beschränkten Wirkungskreis jener Stände gehören, nicht verändert werden können, ist eben so gewiß, als daß die Theilnahme der Provincialstände in Betreff der beiden erstgenannten Zweige der Gesetzgebung lediglich nur eine berathende ist. Was sodann die besonders hervorgehobene Zollverordnung vom Jahr 1838 und das durch dieselbe nicht für die Herzogthümer Schleswig und Holstein allein, sondern für die ganze Monarchie, mit Ausnahme Lauenburgs, begründete gemeinschaftliche Zollsystem anlangt, so ist dieses System hinsichtlich des Herzogthums Holstein, durch die von den insurrectionellen Regierungen und der im Herzogthum zur Zeit regierenden obersten Civilbehörde erlassenen Gesetze und getroffenen Verfügungen für die diesseitige Regierung einstweilen unausführbar geworden; wohingegen ihre Absicht, das früher gemeinschaftliche Zollsystem herzustellen, wiederholt erklärt worden, und nach ihrem jüngsten Ausspruch füglich kein Zweifel darüber obwalten kann, daß dieses in Holstein nur auf verfassungsmäßigem Wege geschehen werde. Es ist also die Zollverordnung vom Jahr 1838 nur insoweit definitiv beseitigt, als sie bis zum Ausbruch des Aufstands im Wege verfassungsmäßiger Gesetzgebung, namentlich der in der Verordnung selbst vorgeschriebenen periodischen Revision des Tarifs, Abänderungen erlitten hat.

In so fern im weitern Verlauf des Erlasses von einem vor dem Krieg von beiden Seiten anerkannten rechtlichen Zustand die Rede ist, und demnächst diese an und für sich nicht verständliche Äußerung durch Hinweisung auf den Bundesbeschluß vom 17. September 1846 näher erläutert wird, dürfte es nicht überflüssig sein, diesen Beschluß und dessen Entstehung hier näher zu beleuchten.

Nachdem die Provincialstände-Versammlung des Herzogthums Holstein die ihrer eigenmächtigen Auflösung im August 1846 vorhergegangenen königlichen Erlasse in einer mit einem Antrag nicht

versehenen Eingabe zur Kenntniß der Bundesversammlung gebracht hatte, und diese Eingabe der Reclamations-Commission zugestellt war, trug der diesseitige Bundestagsgesandte eine Erklärung vor, in welcher er die in dem königlichen offenen Brief vom 8. Juli 1846 gebrauchte Bezeichnung der dänischen Monarchie als eines Gesammtstaats, und die der Zeit zwischen den Herzogthümern Holstein und Schleswig bestehende Verbindung kurz erläuterte, mit dem Hinzufügen, daß eine Veränderung dieser Verbindung durch den gedachten offenen Brief dem König niemals in den Sinn gekommen sei, mit ausdrücklicher Ausschließung jeglicher Competenz der Bundesversammlung hinsichtlich des Herzogthums Schleswig, und ohne Ertheilung irgend einer Zusicherung, wodurch eine Aufhebung oder Beschränkung der derzeitigen Verbindung der gedachten Herzogthümer von der Zustimmung der Bundesversammlung abhängig gemacht worden wäre.

Der Referent der Reclamations-Commission bezeichnete in seinem Vortrag die Eingabe der holsteinischen Provincialstände zunächst als eine Beschwerde über vermeintliche Verfassungsverletzung, wies den Ungrund der Beschwerde nach, bemerkte sodann, daß die Reclamanten bei der Einreichung ihrer Eingabe zugleich die Erhaltung der Verbindung gedachter Herzogthümer und die angeblich gemeinschaftliche Erbfolge unter den Schutz des Bundes zu stellen beabsichtigt hätten; erklärte auch in dieser Hinsicht die Erklärung des königl. Gesandten für genügend, und gelangte endlich, ohne sich irgendwie in eine nähere Erklärung über den Umfang der derzeitigen oder eventuellen Competenz des Bundes in der fraglichen Hinsicht einzulassen, zu seinem demnächst zum Beschluß der Bundesversammlung erhobenen Antrage, in welchem das Vorhandensein einer Verfassungsverletzung nicht für begründet erachtet, im vorliegenden Falle zugleich aber die Übereinstimmung des königl. Verbots der Entgegennahme von Petitionen über die Erbfolge mit dem Wortlaut des Gesetzes vom 28. Mai 1831, in dem Umfange, in welchem das Verbot gefaßt worden, in Abrede gestellt, und die Competenz des Bundes für künftige Fälle vorbehalten wird, ohne daß in diesem zum Beschluß erhobenen Antrag oder in irgend einer der auf denselben erfolgten Abstimmungen der einzelnen Mitglieder der Bundesversammlung auch nur mit einem einzigen Worte des

Herzogthums Schleswig, oder Holsteins Verbindung mit demselben erwähnt worden wäre. Es liegt mithin am Tage, daß von der Begründung der beiderseitigen Anerkennung eines rechtlichen Zustandes durch den fraglichen Beschluß der deutschen Bundesversammlung und durch die demselben vorangegangene Erklärung des diesseitigen Gesandten eben so wenig die Rede sein kann, als von einer durch jenen Beschluß vorbehaltenen oder durch diese Erklärung anerkannten Competenz des deutschen Bundes hinsichtlich des Herzogthums Schleswig.

Die Geltendmachung einer solchen Competenz würde ohnehin mit dem im Jahr 1823 auf die Reclamation der holsteinischen Prälaten und Ritterschaft erfolgten Bundesbeschlusse, und namentlich mit der letzterm vorangegangenen, alle denkbare Einwirkung der Bundesversammlung auf das Herzogthum Schleswig ausschließenden Abstimmung Preußens in diametralem Widerspruch stehen. Die Frage über die erwähnte Competenz der Bundesversammlung kann also nicht nach dem in dieser wie in jeder anderen Beziehung unverfänglichen Beschluß vom 17. Septbr. 1846, sondern sie muß nach den Grundsätzen des Völkerrechts und den Bundesgesetzen beantwortet werden. Nach völkerrechtlichen Grundsätzen ist durch die vor dem Krieg bestandene Verbindung Holsteins mit Schleswig irgend eine Competenz des Bundes in Schleswig ebenso wenig begründet als durch die Verbindung Östreichs mit Ungarn die Competenz des Bundes in Ungarn begründet sein würde; wohl aber würde die Competenz des Bundes nach dem Art. 56. der Wiener Schlußacte begründet sein, wenn Se. Maj. der König die Verfassung des Herzogthums Holstein anders als auf verfassungsmäßigem Wege abändern wollten; daß Allerhöchstdieselben dieses nicht wollen, ist diesseits ausdrücklich erklärt worden und ein mehreres zu verlangen, ist die Bundesversammlung nicht berechtigt.

Im fraglichen Erlaß ist ferner der in Flensburg stattgefundenen sogenannten Notablenversammlung Erwähnung gethan, so wie der östreichischerseits bei der Mittheilung des dieser Versammlung vorgelegten Projects gestellten allgemeinen und besondern Vorbehalte.

Abgesehen von der Frage über die rechtliche Wirkung und Bedeutung solcher Vorbehalte in einer keineswegs zu einer aus-

wärtigen Entscheidung gehörenden oder verstellten innern Angelegenheit der dänischen Monarchie, hätte die diesseitige Regierung, wenn Östreich mit dem fraglichen Projecte nicht einverstanden war, um so mehr eine bestimmte Meinungsäußerung in dieser Hinsicht erwarten können, da die Bestimmungen des Projects rücksichtlich Holsteins und dessen künftiger Verbindung mit Schleswig völlig mit einem bei den Friedensunterhandlungen in Berlin am 17. März 1850 diesseits vorgelegten Projecte übereinstimmen, welches sich derzeit eines entschieden ausgesprochenen Beifalls des k. k. Ministerpräsidenten zu erfreuen hatte.

Insofern die Wahl der Notablen für Schleswig unter dem Bemerken wiederum zur Sprache gebracht wird, daß bei derselben die Bedingung nicht für erfüllt gelten könne, welche Östreich unter seine Vorbehalte aufgenommen hatte, kann sich zu einer weiteren Erörterung über diesen öfters und namentlich in einer diesseitigen Depesche vom 6. Mai d. J. erwähnten Punct um so weniger Anlaß finden, als die Wahl der schleswigschen Notabeln sowohl, als die der holsteinischen durch die erfolgte allerhöchste Genehmigung hat aufhören müssen ein Gegenstand der Kritik zu sein. Abgesehen hievon wird Jeder, dem die betreffenden Persönlichkeiten aus unparteiischen Schilderungen bekannt sind, sich selber gestehen, daß bei der Wahl der schleswigschen und der holsteinischen Notabeln nach eben denselben Grundsätzen verfahren ist; man hat Männer, welche sich bei den Begebenheiten der letzten Jahre in der einen oder andern Richtung betheiligt hatten, nicht ausgeschlossen, zugleich aber achtbare Männer gewählt, welche sich des Vertrauens ihrer Mitbürger erfreuen, so daß bei sämmtlichen Wahlen die Worte des königlichen Manifestes vom 14. Juli 1850 pflichtmäßig zur Richtschnur gedient haben.

Endlich kann man auf Veranlassung der im erwähnten Erlaß gestellten Frage: „ob nicht die holsteinischen Stände durch den nexus socialis der Ritterschaften mit den Ständen Schleswigs verbunden seien", sich diesseits nicht der Nothwendigkeit überheben, die wahre Bedeutung des gedachten nexus socialis durch nachstehenden wortgetreuen Auszug aus der von dem vormaligen Kanzleideputirten, Hrn. v. Moltke (einem der vor kurzem in Flensburg

versammelt gewesenen holsteinischen Notablen), concipirten Vorstellung vom 29. März 1847 näher zu erläutern.

Es heißt darin:

„Die in den Jahren 1722 und 1723 an König Friedrich IV. gerichteten Bitten um eine Declarirung wegen Anerkennung ihrer Privilegien blieben ohne Erwiederung. Erst König Christian VI. ertheilte, nachdem ein communi nomine von Prälaten und Ritterschaft eingereichtes Gesuch zurückgewiesen worden war, den Privilegien auf deßfälliges besonderes Ansuchen der schleswigschen und holsteinischen Noblesse unterm 12. März 1731 auf's Neue seine Bestätigung, jedoch nunmehr in gesonderten Urkunden, wobei der Confirmation über die schleswigschen Prälaten und Ritterschaft die Clausel hinzugefügt war:

„„so weit solche (Privilegien) Unserer souverainen und alleinigen Regierung über mehrbesagtes Herzogthum nicht entgegen seien.““

Es war natürlich, daß diese Vorgänge die Furcht vor einer beabsichtigten Auflösung der uralten innern Verbindung der Ritterschaft beider Herzogthümer hervorrufen konnten. Prälaten und Ritterschaft des Herzogthums Schleswig kamen daher unterm 7. Juli 1731 mit einer allerunterthänigsten Eingabe ein, in welcher sie, außer mehreren auf die Haltung der Landesgerichte, auf ihr Patronatrecht, auf die Klöster und auf sonstige ganz specielle Puncte gerichteten Bitten, unter andern wörtlich folgenden Antrag stellten:

„„Wir nehmen uns die Freiheit, Ew. königl. Maj. mit Wenigem zu Gemüthe zu führen, wie wir mit der Ritterschaft des Herzogthums Holstein von fast undenklichen Zeiten her, sowohl quoad emolumenta als onera in einer ganz genauen Verbindung gesetzt, auch in dem daraus erwachsenen corpore und nexu sociali von jedesmaliger Landesherrschaft beständig gelassen worden, gestaltsam denn an Ew. königl. Maj. unsere allerunterthänigste Bitte dahin geht, daß uns Dero allerhöchste Declaration in Gnaden dahin ertheilt werden möge, daß der unter uns und der holsteinischen Ritterschaft obhandene nexus socialis immerhin bei völligen Kräften und Beibehalten bleiben solle.““

Nachdem die Kanzlei in ihrem hierüber erstatteten Bedenken bestätigt hatte, daß selbiger hauptsächlich in Ansehung der adeligen Klöster, wovon nur eins, und zwar das schlechteste im Herzogthum Schleswig belegen, sowie auch sonst des Credits und der Umschlage wegen, nicht ohne große Benachtheiligung der schleswigschen Ritterschaft aufgehoben werden könne, erfolgte unterm 27. Juni 1732 die allerhöchste Resolution:

„„bewilligen allergnädigst, daß sothaner nexus socialis, soweit selbiger Uns, als ihrem souverainen und alleinigen Landesherrn, an Unseren hohen juribus und Gerechtsamen nicht präjudicirlich sein kann, fernerhin beibehalten werden möge.““

Insofern nun dieser Resolution und überhaupt der Aufrechthaltung des sogenannten nexus socialis, auch in dem allgemeinen Gesetze vom 28. Mai 1831 in neuerer Zeit eine hohe politische Bedeutung beigelegt, und dieselbe vielfach dazu benutzt woeden ist, daraus eine indirecte Landesherrliche Anerkennung der früheren landständischen Verfassung herzuleiten, dürfte sich der Ungrund solcher Behauptungen aus den obigen Verhandlungen von selbst ergeben, indem unzweideutig vorliegt, daß es sich dabei in Wirklichkeit einzig und allein um die Fortdauer der bisherigen Gemeinschaftlichkeit der rein privativen Gerechtsamen der Ritterschaft gehandelt hat.“

Daß aber durch einen solchergestalt bestehenden nexus socialis der Ritterschaften die holsteinischen Provincialstände (und andere Stände giebt es in Holstein nicht) mit den schleswigschen nicht verbunden sein können, scheint eines weiteren Beweises nicht zu bedürfen.

Anlage II. zur vorstehenden Depesche.

1. Wenn Se. Maj., aus Rücksichten auf den Rath und Wunsch seiner hohen Alliirten, beschließen, nicht nur das Herzogthum Holstein, sondern auch das Herzogthum Schleswig bis weiter als absoluter König unter Mitwirkung berathender Provincialstände zu regieren, so geschieht dies, was das Herzogthum Schleswig betrifft, übrigens lediglich aus freier Machtvollkommenheit, auch keinesweges in der Absicht, auf die Wiedereinführung der Provincial-

stände-Institution im Königreich Dänemark, mit Beseitigung des für letzteres angenommenen und in Wirksamkeit bestehenden Grundgesetzes hinzuarbeiten, sondern mit dem Ziel vor Augen: auf gesetz- und verfassungsmäßigem Weg, d. h. durch die berathenden Provincialstände jedes der gedachten Herzogthümer für sich und, was das Königreich betrifft, durch Beschlüsse des Reichstags, sowie in Betreff Lauenburgs unter Mitwirkung von Ritter- und Landschaft eine organische und gleichartige verfassungsmäßige Verbindung sämmtlicher Landestheile zu einer gesammten Monarchie herbeizuführen.

2. Sowie der König einestheils bereits zugesagt hat, auch ferner erklärt, daß weder eine Incorporation des Herzogthums Schleswig in's Königreich stattfinden, noch irgend dieselbe bezweckende Schritte vorgenommen werden sollen, so können Se. Maj. anderntheils nichts genehmigen, wodurch eine Zusammenschmelzung Holsteins und Schleswigs, oder überhaupt irgend eine andere oder nähere Verbindung dieser Herzogthümer unter einander als zwischen einem jeden derselben und dem Königreich Dänemark gleich eintreten oder in Zukunft herbeigeführt werden würde. Die namentlich seit dem Jahre 1834 stattgefundene Gemeinschaft beider Herzogthümer rücksichtlich der Administration und der Rechtspflege in oberster Instanz soll daher, sowie sie durch die Sr. Maj. dem Könige nicht zur Last zu legenden Begebenheiten der letzten Jahre bereits thatsächlich aufgehoben ist, auch fernerhin und für immerhin aufgehoben sein.

3. Dieser Grundsatz, wodurch der sogenannte „Schleswig-Holsteinismus" vom König definitiv verworfen wird, tritt keineswegs dem Fortbestehen solcher Bande hinderlich entgegen, welche sich zwischen Grenzländern auf Grund ähnlicher Territorialbeschaffenheit und analoger Nahrungsverhältnisse der Bewohner ganz einfach aus der Natur der Sache ergeben, weil sie die Bedingung des socialen und commerciellen Verkehrs in sich tragen. Diese werden Se. Maj. des Königs selbstverständlich durch eine gleichartige Gesetzgebung für die gedachten Herzogthümer wie für die übrigen Theile der Monarchie nach Möglichkeit zu fördern und zu beleben suchen. Ebensowenig kann jener Grundsatz dem Fortbestehen solcher Bande hinderlich sein, die entweder in den für beide Landestheile gemeinsam gewordenen Instituten nicht staatsrechtlicher

Natur begründet sind (der Eidercanal, das Taubstummeninstitut, die Irrenanstalt in Schleswig, die Strafanstalten in Glückstadt, die Benutzung und Erhaltung der Kieler Universität) oder auf privatrechtlich gemeinsamen Verhältnissen gewisser Classen beruhen (ein nicht-politischer nexus socialis der schleswigschen und holsteinischen Ritterschaft).

4. Gleichwie der König einestheils erkennen muß, daß zur Zeit, solange er die Regierungsgewalt über sämmtliche Bestandtheile der Monarchie noch nicht ausschließlich in die Hand genommen hat, und solange die durch die unglücklichen Begebenheiten der letzten Jahren hervorgerufene leidenschaftliche Bewegung nicht beschwichtigt worden, nicht mit Hoffnung auf einen gedeihlichen Erfolg auf eine gemeinsame Verfassung für sämmtliche Landestheile hingearbeitet werden kann, so können Se. Maj. sich auch nicht verhehlen, daß die Möglichkeit einer solchen gemeinschaftlichen Verfassung und überhaupt der Verwaltung allerhöchst ihrer Staaten als einer gesammten Monarchie nur dadurch gegeben sein wird, daß den Verpflichtungen, welche der König als Mitglied des deutschen Bundes übernommen hat, keine weitere Ausdehnung gegeben, auch allerhöchst dessen Souverainetät über seine beiden deutschen Herzogthümer nicht mehr begrenzt oder beschränkt werde, als die jetzt bestehende von dem König von Dänemark angenommene Bundesgesetzgebung es erheischt, und daß endlich der Bundestag von jedweder Competenzbegründung in oder rücksichtlich des dänischen Kronlandes Schleswig absehe, mithin nichts aus dem Bundesbeschluß vom 17. September 1846 in dieser Beziehung herleite, welches über den Wortlaut desselben hinausgehen würde.

5. Was nun die practische Leitung der Staatsgeschäfte für die Dauer des oben bezeichneten Übergangszustandes anlangt, so liegt der Gedanke am nächsten, die Verhältnisse einstweilen nach Möglichkeit auf den status quo ante zurückzuführen.

Sub Nr. 1 und 2 ist bereits näher entwickelt, in welchen Beziehungen dies unmöglich sein und wider den Willen des Königs streiten würde. Es ist imgleichen unthunlich, die früheren collegialen Institutionen wieder in's Leben zu rufen, wohingegen es möglich sein wird, die derzeit der ganzen Monarchie gemein-

samen Angelegenheiten auch fernerhin als solche, also jetzt in ministerieller Form zu behandeln.

Während sonach die früher unter die königlich schleswig-holstein-lauenburgische Kanzlei gehörenden Sachen, auch ein Theil der zum Ressort der Rentekammer und des Generalzollkammer- und Commerzcollegiums gehörigen Geschäfte nunmehr, was Schleswig und Holstein anlangt, einem besondern Minister resp. für Schleswig und für Holstein, welche Minister also, jeder für sich, als Minister des Innern in dem betreffenden Herzogthum zu betrachten wären, zu überweisen seien, so würden dahingegen alle früher von dem Departement des Auswärtigen, von dem Generaladjutanten des Landmilitairetats und dem Generalcommissariats-Collegium, der Finanzdeputation und der Direction der Staatsschuld und des sinkenden Fonds, von den Zollabtheilungen des Generalzollkammer- und Commerzcollegiums, von der Generalpostdirection u. s. w. behandelten Angelegenheiten künftighin auch, was Schleswig und Holstein angeht, von den königlichen Ministern des Auswärtigen, des Kriegs, der Marine und Finanzen zu leiten sein, jedoch mit dem Unterschied, daß diese Minister, je nachdem ihre Verfügungen und Räthe das Königreich oder die Herzogthümer betreffen, im erstern Fall dem König und dem Reichstag, im letztern bis weiter dem König allein verantwortlich seien.

Dabei wird indessen vorbehalten, dem besondern Minister für jedes Herzogthum einzeln die gedachten gemeinsamen Angelegenheiten vorläufig nach Maaßgabe der Umstände zu übertragen, insofern deren sofortige Leitung durch den betreffenden gemeinschaftlichen Minister auf practische Schwierigkeiten stoßen möchte.

Der Staatsrath des Königs würde aus sämmtlichen Ministern bestehen, alle mit gleicher Stimme in Sachen, welche die Monarchie als Ganzes betreffen. Die Art und Weise, in welcher andere, für die einzelnen Landestheile besondere Angelegenheiten im Staatsrath zu behandeln und zu erledigen sein möchten, so daß dem (den Ministern) des betreffenden Landestheils in dieser Rücksicht der ihm (ihnen) gebührende Einfluß gesichert werde, dürfte der nähern Entschließung des Königs vorbehalten sein.

Wenn nun auch gleich vorauszusehen ist, daß die Verwaltung der gemeinschaftlichen Angelegenheiten während der Dauer des

Übergangszustandes aus verschiedenen Gründen schwierig sein wird, und daß in mehrfacher Beziehung practische Schwierigkeiten entstehen werden, so scheinen diese Schwierigkeiten jedoch nicht unüberwindlich zu sein. Namentlich so, was das gemeinsame Heerwesen anlangt. Principmäßig gilt vom letzteren gerade, was von den übrigen gemeinsamen Angelegenheiten gilt. Die Contingentpflichten des Königs gegen den deutschen Bund sind nicht der Art, daß sie die Einheit der Armee ausschließen oder derselben entgegenstehen, was denn auch die Erfahrung hinsichtlich aller derjenigen Staaten, deren Lande theils außerhalb des Bundes liegen, hinlänglich bestätigt. Wäre auch anzunehmen (was übrigens mit Fug nicht behauptet werden kann), daß die Bundespflicht rücksichtlich des Heerwesens eine besondere, ausschließlich aus Eingebornen der Herzogthümer Holstein und Lauenburg gebildete Truppenabtheilung erheische, so läßt sich doch nicht einsehen, warum nicht die Leitung der jene Heeresabtheilung betreffenden Angelegenheiten vom König als Kriegsherrn dem gemeinschaftlichen Kriegsminister unter Wahrnehmung desfalls gesetzlich erlassener Vorschriften sollte übertragen werden können.

Dahingegen liegt es klar am Tage, daß die mit dem Übergangszustande unvermeidlich verknüpften Unzuträglichkeiten die dringendste Aufforderung enthalten, nichts unversucht zu lassen, um denselben durch Erreichung des Endzwecks, einer organischen und verfassungsmäßigen Verbindung sämmtlicher Staatstheile, so bald irgend thunlich, ein Ziel zu setzen.

II.

Depesche des k. k. österreichischen Ministerpräsidenten an den k. k. österreichischen Gesandten in Kopenhagen, d. d. 26. Dec. 1851.

Hochwohlgeborner Freiherr! Graf Plessen hat mir die Depesche seiner Regierung vom 6. d. M. abschriftlich mitgetheilt, von welcher sowie von deren beiden Anlagen Ew. ꝛc. durch die Gefälligkeit des königl. Herrn Ministers des Auswärtigen bereits unmittelbar Kenntniß erhalten haben.

In dieser Mittheilung spricht die dänische Regierung ihr Be-

dauern darüber aus, daß die Erklärungen, welche sie am 26. August d. J. an die Höfe von Wien und Berlin richtete, von diesen nicht als genügend betrachtet worden seien. Sie giebt es als ihre fortwährende Überzeugung zu erkennen, daß Sr. Maj. dem Könige ein Mehreres, als bereits in jenen Erklärungen enthalten, von Seiten des deutschen Bundes nicht angesonnen werden könne, ohne seinen souverainen Rechten zu nahe zu treten, und daß daher der König die volle Wiederherstellung dieser niemals bestrittenen souverainen Rechte begehren könne, ohne daß für ein Mehreres rechtliche Garantien von den Mächten, welche im Namen des Bundes handeln, verlangt, von dem König gegeben werden dürften. Sie hält es für die einzig practisch gültige Anschauung des Standes der Dinge, daß der König vorher erst im vollen Besitze seiner rechtmäßigen Gewalt sein müsse, ehe er zu jener friedlichen Ausgleichung entgegenstehender Ansichten schreiten könne, welche doch unstreitig der wahre Zweck des gegenseitigen Vorbehalts der Rechte im Friedensvertrage sein müsse.

Die Anlage I. der Depesche ist bestimmt, diese Ansichten in Bezug auf den Inhalt des mit Nr. 1 bezeichneten Erlasses des kaiserl. Cabinettes vom 9. September d. J. ausführlicher darzulegen.

Dies vorausgeschickt, sagt uns aber die königliche Regierung weiter, es werde ihr, wenn durch Rückgabe der landesherrlichen Rechte in Holstein in die Hände Sr. Maj. des Königs ihren gerechten Vorlagen entsprochen werde, hoffentlich in naher Zukunft möglich sein, die ihrer Natur nach nur aus freien Stücken zu gewährenden moralischen Garantien zu verstärken, welche dem innern und äußern Frieden der Monarchie zur Grundlage dienen. Sie nimmt das Vertrauen der Regierungen von Östreich und Preußen in Anspruch, und sie fügt hinzu, daß sie die dringendste Aufforderung habe, sich um dieses Vertrauen zu bewerben, da es ihr ohne dasselbe kaum gelingen werde, den von ihr zur Erhaltung und Befestigung der Integrität der Monarchie im Einvernehmen mit den Großmächten betretenen Weg zu verfolgen, einen Weg, mit dessen Einhaltung die herangerückte definitive Lösung der Erbfolgefrage in so engem Zusammenhange stehe. Schon aus diesem Grunde müsse Sr. Maj. dem König vor allem daran gelegen sein,

sobald es die Umstände gestatten, die in der Erklärung vom 26. August enthaltenen Zusagen durch Regierungshandlungen zu unterstützen, welche, ob sie auch gleich den Text jener Erklärung in nichts ändern, geeignet seien, jeden Zweifel über die von Sr. Majestät zu befolgende Politik auszuschließen.

Um nun im voraus die Gewißheit zu erlangen, daß die Entschließungen, welche der König unter Umständen zu fassen geneigt sei, nicht nur des Beifalls der Regierungen von Östreich und Preußen sich zu erfreuen haben, sondern auch von keiner Seite her bei ihrer demnächstigen Ausführung auf irgendwelche Hindernisse stoßen werden, bringt uns das kopenhagener Cabinet, mittelst der Anlage II. seiner Depesche, die Absichten des Königs vertraulich mit dem Bemerken zur Kenntniß, daß Se. Majestät deren Ausführung eventuell nicht beanstanden werden.

Vorausgesetzt wird aber dabei, daß die Räumung Rendsburgs, die Zurückziehung aller Bundestruppen aus Holstein, und die Rückgabe der vollen landesherrlichen Gewalt in die Hände des Königs gleichzeitig ohne weitern Anstand vor sich gehen werde, und es sollen ferner die endlichen Beschlüsse Sr. Majestät nicht eher erfolgen, bis die unzweideutigsten Versicherungen darüber gegeben sein werden, daß der Ausführung derselben im Allgemeinen wie im Einzelnen kein Hinderniß von außen entgegentrete, so wie daß die Großmächte die beabsichtigte vorläufige Ordnung der Dinge für genügend erachten werden. um darnach unmittelbar zur definitiven Anerkennung der Erbfolge und zur Vollziehung der im Londoner Protocoll in Aussicht gestellten Garantien zu schreiten.

Aus unseren früheren Mittheilungen sind Ew. x. vollständig mit den Gesichtspuncten bekannt, aus welchen wir diese Eröffnungen des dänischen Hofs im Allgemeinen betrachten. Höchstdieselben werden daher darauf vorbereitet sein, daß wir, um den Ausgang dieser Angelegenheit zu beschleunigen, bereitwillig über die uns nunmehr kundgegebenen Absichten Sr. Majestät des Königs uns aussprechen werden, daß wir dies aber unsererseits nur in der Unterstellung thun können, eine von ihrem Urheber als verpflichtend betrachtete, daher in der Ausführung gesicherte Erklärung vor Augen zu haben.

Überzeugt, daß die Lösung der noch vorhandenen Schwierig-

keiten nicht länger ausbleiben könnte, sobald nur über die hiezu geeigneten Schritte der dänischen Regierung materielle Übereinstimmung zwischen dieser und den deutschen Mächten bestände, vermöchten wir in der That kaum zu besorgen, daß auch in einem so günstigen Falle die dänische Regierung zögern sollte, die wirkliche Ausführung dieser Schritte durch eine bestimmte Zusage zu verbürgen.

Welche irgend erhebliche Rücksicht könnte einen solchen Entschluß ihr widerrathen? Ihren Aeußerungen zufolge gründen sich ihre Bedenken darauf, daß sie weitere Zusicherungen, als bereits in ihrer Erklärung vom 26. August enthalten sind, den Regierungen von Östreich und Preußen aus dem Grunde nicht ertheilen zu dürfen glaubt, weil dadurch den souverainen Rechten des Königs Eintrag geschehen würde. Sollte aber ihre Ueberzeugung wirklich hierin unerschüttert feststehen?

Wäre dies der Fall, so könnten wir darüber nur unser lebhaftes Bedauern äußern, da wir nach den Anstrengungen, welche seit der Erklärung vom 26. August gemacht wurden, um den Standpunct des dänischen Cabinets jenem der ihm befreundeten Mächte zu nähern — und woran dem Herrn Minister Bluhme ein so wichtiger Antheil zugefallen ist — einen offenbaren Rückschritt der Verhandlungen darin erblicken müßten, wenn dieselben wieder auf die Frage zurückgeführt würden, ob jene Erklärung vom 26. August d. J. mit Recht von den im Namen des Bundes handelnden Mächten beanstandet werden könnte. Wir möchten diese Frage um so lieber als nicht mehr practisch bei Seite lassen dürfen, als wir auf die Erörterung derselben in der Anlage I. der Depesche vom 6. d. M., in welcher — wie wir nicht verhehlen können — einzelne Auslassungen unser äußerstes Befremden erregt haben, nicht unnöthigerweise näher einzugehen wünschen.

Die Souverainitätsrechte Sr. Majestät des Königs — wir beschränken uns darauf, dies zu wiederholen — sind uns heilig, sie leiden aber, wie wir innig überzeugt sind, nicht im entferntesten irgend einen Abbruch, wenn auch Se. Majestät sich in der Lage befinden, Ihren Genossen im deutschen Bunde Erläuterungen zu schulden, die durch eine einfache Berufung auf Ihre landesherrlichen Rechte, auf die Bundesgesetze und auf das Vertrauen, welches

Ihre Regierung verdient, unter den obwaltenden Verhältnissen unmöglich ersetzt werden können.

Die Erklärung der dänischen Regierung vom 7. September 1846 war eine freiwillige, sie wurde gegeben, um Besorgnisse zu beschwichtigen, die durch den offenen Brief des Königs Christian VIII. entstanden waren, und in der gleichen Absicht wurde sie durch den darauf gegründeten Beschluß der Bundesversammlung angenommen. Weder die Höfe von Östreich und Preußen, noch auch die Bundesversammlung haben für diesen Vorgang den Character eines gegenseitig verpflichtenden Vertragsverhältnisses in Anspruch genommen, den er in der That nicht hatte; sie haben es ebensowenig abgelehnt, den inzwischen veränderten Verhältnissen jede erforderliche Beachtung zu zollen. Auf dänischer Seite wird dagegen gewiß nicht behauptet werden, daß unmittelbar nach jener Erklärung der König vermöge seiner Souverainetät auch im entgegenstehenden Sinne habe handeln können, ohne dem Bunde darüber eine andere Erläuterung zu geben, als daß sein landesherrliches Recht nicht weiter beschränkt sei, als die verfassungsmäßige Competenz des Bundes reiche. Konnte solches aber zu jener Zeit nicht ohne Verletzung des Bundes geschehen, so gilt gewiß dieselbe Rücksicht noch unter den gegenwärtigen Umständen, nachdem nicht nur beide Theile im Friedensvertrage alle Rechte, die sie vor dem Kriege hatten, sich vorbehalten haben, sondern überdies der Bund auch in Folge seiner von Dänemark angerufenen Intervention das Recht hat, eine beruhigende Anzeige von den zur Befestigung der wiederhergestellten gesetzlichen Ordnung getroffenen Maaßregeln zu erwarten.

Ist einmal erst diese unerläßliche Verständigung bewirkt, dann wird allerdings jede etwa künftig möglicherweise entstehende weitere Irrung zwischen Dänemark und dem Bund wieder ausschließlich innerhalb der Frage der grundgesetzlichen Competenz des Bundes sich bewegen. Wir gestehen, daß wir gerade in dieser Anschauung der gegenseitigen Verhältnisse die zunächst practisch gültige erkennen. Nach derselben mußte sich daher auch, soweit unsere Handlungen als Bundesregierung in Frage stehen, unser Urtheil über die jetzt beabsichtigten Entschließungen des Königs bestimmen.

Wir freuen uns, nachdem wir somit unsern Standpunct in

der ganzen Frage auf's neue bezeichnet haben, nunmehr aussprechen zu können, daß wir in dem Inhalt dieser Entschließungen eine der veränderten Lage der Dinge angemessene Ausgleichung der entgegenstehenden Ansichten allerdings anerkennen.

Die beifolgende Aufzeichnung, welche Punct für Punct der Anlage II. der dänischen Depesche folgt, erläutert die Beweggründe unserer Zustimmung, so wie die Erwartungen, welche wir von einer entsprechenden Ausführung hegen.

Das dänische Cabinet wolle daraus insbesondere sich überzeugen, daß wir weit entfernt sind, für alle Zukunft die unveränderte Beibehaltung der provincialständischen Verfassung der Herzogthümer ausbedingen zu wollen. Wir anerkennen vielmehr die volle Geltung des Bestrebens, die bestehenden politischen Einrichtungen aller Theile der Monarchie durch entsprechende Änderungen oder Ergänzungen in den künftigen nach conservativen Grundsätzen herzustellenden Organismus des Gesammtstaats einzufügen. So wie wir aber bereits wiederholt veranlaßt waren, uns gegen die früher von vornherein erklärte Absicht der dänischen Regierung auszusprechen, die Provincialstände nur zum Zweck ihrer definitiven Beseitigung wieder einzuberufen und die Verfassung der Monarchie ausschließlich dem im Königreich Dänemark geltenden Grundgesetze anzupassen, so muß uns auch jetzt daran gelegen sein, der möglichen Deutung entschieden vorzubeugen, als liege eben diese Absicht auch in dem Sinne des uns gegenwärtig mitgetheilten Programms.

Die Erhaltung selbstständiger Verfassungs- und Verwaltungseinrichtungen in den verschiedenen Landestheilen, unbeschadet der im Mittelpunct vereinigten Leitung ihrer gemeinsamen Angelegenheiten, erachten wir für eine unerläßliche Bedingung der Befestigung der innern Ruhe der Monarchie.

Wenn die dänische Regierung an die Bedenken erinnert, welche sich gegen eine, sei es auch nur vorübergehende, Wiederbelebung schleswigscher Provincialstände, aus den Erfahrungen der letzten zehn Jahre für sie ergeben, und wenn sie Zweifel äußert, ob von dem Versuch, durch ein solches Organ zu einer gemeinschaftlichen Verfassung für die Monarchie zu gelangen, ein gedeihlicher Erfolg erwartet werden könne, so wollen wir zwar das unverkennbare

Gewicht ihrer dießfälligen Bemerkungen nicht bestreiten, aber auch nicht unerwähnt lassen, daß es hauptsächlich die Unsicherheit der Erbfolge war, durch welche die mit der Integrität der Monarchie unvereinbare Richtung der ständischen Thätigkeit hervorgerufen und genährt wurde. Unter den jetzigen Umständen, nachdem der Grundsatz der gemeinsamen Erbfolge gegen jeden Versuch der Anfechtung bereits hinlänglich gesichert erscheint, dürfte die Hoffnung nicht unbegründet sein, es werde künftig ein ersprießliches Zusammenwirken der Regierung mit den Provincialständen nicht vergeblich angestrebt werden, wenn von beiden Seiten die gegebenen Grundlagen, einestheils des bleibenden Verbandes der Monarchie, anderntheils der gleichen Berechtigung aller Bestandtheile derselben, aufrichtig angenommen und in ihren nothwendigen Folgen anerkannt werden.

Wenigstens glauben wir, daß die Schwierigkeiten, mit welchen ein mit Repräsentativständen und vielfach getheilter ministerieller Verantwortlichkeit überhäufter Organisationsplan, wie der uns früher durch den Grafen Sponneck vorgelegte, die Regierung des dänischen Gesammtstaats unvermeidlich umgeben müßte, nicht von geringerer Art, ja vielleicht schwerer zu überwinden sein würden, als diejenigen, welche von der Wiederherstellung der provincialständischen Institutionen der Herzogthümer besorgt werden könnten.

Daß die Berufung der Provincialstände, auch wenn sie noch während der laufenden sechsjährigen Wahlperiode erfolgt, nur unter Anordnung neuer Wahlen nach den Bestimmungen von 1831 und 1834 vor sich gehe, daß die Virilstimme für die herzogl. Augustenburgischen Fideicommißgüter wegfalle, sowie daß in der schleswigschen Ständeversammlung die Benutzung der deutschen und dänischen Sprache gleichmäßig gestattet sein solle, wird von der kais. Regierung nicht beanstandet, und ebensowenig glauben wir den Absichten Sr. Maj. des Königs, die gewiß zugleich auf Behauptung des königl. Ansehens und auf Beruhigung der aufgeregten Gemüther gerichtet sind, in der Frage vorgreifen zu sollen, ob und inwiefern die seit dem Friedenschluß erlassenen Anordnungen etwa einer Berathung durch die Provincialstände noch zu unterziehen wären.

Würde nun die dänische Regierung sich bewogen finden, diejenige Auffassung ihres Programms, die wir in dem gegenwärtigen

Erlaß und in der Anlage desselben niedergelegt haben, auch als die ihrige anzuerkennen, würde sie uns zugleich der wirklichen Ausführung der Absichten, die sie uns bis jetzt officiell nur als eine mögliche Eventualität zur Kenntniß gebracht hat, in der bindenden Form einer auf Befehl Sr. Maj. des Königs abgegebenen Erklärung versichern und darnach auch ihre Handlungen einrichten, soweit dazu schon jetzt Veranlassung gegeben ist, so könnten wir auf einen baldigen versöhnenden Ausgang der seitherigen Irrungen zwischen den verschiedenen Theilen der dänischen Monarchie, wie zwischen dieser und dem deutschen Bund zuversichtlich vertrauen; wir würden das Mandat, kraft dessen wir in Gemeinschaft mit Preußen den deutschen Bund in dieser Angelegenheit vertreten, unter gleichzeitiger Räumung Holsteins und Wiederherstellung der vollen landesherrlichen Gewalt in diesem Herzogthum zurücklegen, in der Bundesversammlung für die getroffene Vereinbarung einstehen, und zugleich die neue innere Begründung des Verbandes der unter Einem Herrscher vereinigten Landes für weit genug vorgeschritten erachten, um uns an der völkerrechtlichen Verbürgung der Integrität der Monarchie mittelst Anerkennung der gemeinsamen Erbfolge zu betheiligen.

Das Programm selbst bezeichnet den nächsten und nothwendigen Schritt zur Erfüllung der darin enthaltenen Zusagen, indem es im fünften Punct für die einstweilige Führung der Staatsgeschäfte bis zur definitiven Erledigung der Verfassungsfrage Fürsorge trifft. Nur in der Bildung des Staatsrathes für die gesammte Monarchie aus Mitgliedern, die den verschiedenen Bestandtheilen desselben angehören, liegt die von der dänischen Regierung dargebotene Bürgschaft für die vorläufige Wahrung der Interessen und der gleichberechtigten Stellung aller Landestheile. Die Ernennung dieses Gesammtministeriums erscheint uns daher als unausschieblich, und wir hoffen auch, daß es dem erleuchteten Urtheile des Königs und seines Cabinets nicht entgehen werde, wie sehr der Werth dieser Bürgschaft in den Augen sowohl der auswärtigen Mächte, als der Angehörigen der betreffenden Landestheile von einer dem Zwecke volkommen entsprechenden Wahl der Persönlichkeiten abhängt.

Dem Berliner Hofe machen wir von dem gegenwärtigen Er-

lasse Mittheilung; für den Fall, daß dessen Ansichten, wie wir zu glauben bereits Veranlassung haben, mit den unsrigen übereinstimmen, erhalten Ew. 2c. hiermit den Auftrag, dem Kopenhagener Cabinet zu erklären, daß Se. Maj. der Kaiser, überzeugt, allen gerechten Anforderungen an allerhöchst Ihre Intervention in der holsteinischen Angelegenheit entsprochen zu haben, nur die entschiedene Bestätigung des Einverständnisses der Regierung Sr. Majestät mit den gegenwärtigen Eröffnungen erwarten, um sofort die nöthigen Befehle wegen Rückgabe der vollen landesherrlichen Gewalt in Holstein in die Hände des Königs, sowie wegen Zurückziehung der k. k. Truppen aus Holstein, einschließlich der Festung Rendsburgs, zu erlassen.

Se. Maj. betrachten es dabei als von selbst verstanden, daß der seither von östreichischen und preußischen Truppen besetzte Theil Rendsburgs von Truppen des neugebildeten holstein-lauenburgischen Bundescontingents besetzt werden wird, und daß die Entscheidung der bestrittenen Grenzfrage vorbehalten bleibt.

(Gez.) Schwarzenberg.

Anlage zur vorstehenden Depesche.

1) Der kaiserlich östreichische Hof vernimmt mit Befriedigung den Entschluß Sr. Majestät des Königs von Dänemark, nicht nur im Herzogthum Holstein, sondern auch im Herzogthum Schleswig die zu Recht bestehenden provincialständischen Institutionen wieder in Wirksamkeit treten zu lassen, und wenn Se. Maj. zugleich die Absicht kundgeben, auf gesetz- und verfassungsmäßigem Wege, also nach Berathung mit den Provincialständen der gedachten Herzogthümer, und was das Königreich Dänemark angeht, durch Verhandlungen mit dem Reichstage, sowie in Betreff Lauenburgs unter Mitwirkung der Ritter- und Landschaft eine organische und gleichartige verfassungsmäßige Verbindung sämmtlicher Landestheile zu einer gesammten Monarchie herbeizuführen, so vermag der kaiserl. Hof diese Willensmeinung des Königs nur als auf die Erfüllung einer unabweislichen Aufgabe gerichtet anzuerkennen.

Die gegenwärtige Provincialverfassung Holsteins, auf welche der Art. 56. der Wiener Schlußacte Anwendung findet, wird der

Verwirklichung dieser königl. Absicht umsoweniger hindernd im Wege stehen können, als schon in den Gesetzen, welche die provincialständischen Institutionen in Holstein begründet haben, der Fall der Abänderung derselben, nach vorgängiger Berathung mit den Ständen, vorgesehen ist.

So aufrichtig aber Se. Maj. der Kaiser die Ruhe und Wohlfahrt des dänischen Reichs durch eine seinen Bedürfnissen angemessene definitive Organisation baldmöglichst befestigt zu sehen wünschen, ebenso zuversichtlich überlassen Allerhöchstdieselben sich der Hoffnung, daß die dänische Regierung bei ihren auf diesen wichtigen Zweck gerichteten Bestrebungen nicht etwa den Institutionen, welche dem eigentlichen Königreiche Dänemark während der letzten Jahre verliehen wurden, eine ausschließliche Bevorzugung zuwenden, sondern daß sie dabei die bleibenden Verhältnisse der gesammten Monarchie und den Zweck der innern Kräftigung ihres Verbandes zu einem Ganzen als die einzig sichere Richtschnur vor Augen haben werde. Einmal hierüber beruhigt, werden Se. Maj. nicht säumen, an der Sicherung jenes Verbandes durch völkerrechtliche Verbürgung einer gemeinsamen Erbfolge in alle Theile der Monarchie mit andern befreundeten Mächten sich zu bethätigen.

2) In der Erklärung Sr. Maj. des Königs von Dänemark, daß weder eine Incorporation des Herzogthums Schleswig in das Königreich stattfinden, noch irgend dieselbe bezweckende Schritte vorgenommen werden sollen, erblickt der kaiserliche Hof mit Genugthuung eine neue Bestätigung jener Zusage, welche bereits von dem hochseligen König Christian VIII. seinen Unterthanen gegeben, dann von des jetzt regierenden Königs Majestät alsbald nach dem Friedensvertrag vom 2. Juli 1850 in dem Manifest vom 14. d. M. erneuert, auch in Gemäßheit des vierten Artikels des erwähnten Friedensvertrags dem deutschen Bund als eine zur Pacification des Landes gefaßte Entschließung des Königs zur Kenntniß gebracht wurde. Wenn dagegen Se. Maj. von Dänemark diejenigen anderweitigen Erklärungen, welche von der Regierung Ihres Vorfahrs auf dem Thron am 7. September 1846 in der Bundesversammlung freiwillig gegeben und von der letzteren laut des Beschlusses vom 17. desselben Monats als befriedigend anerkannt worden, und wonach es nicht in dem Willen Königs Christian VIII.

gelegen war, irgend eine Veränderung in den Verhältnissen herbeizuführen, welche das Herzogthum Holstein mit dem Herzogthum Schleswig damals verbanden — der gegenwärtigen Lage der Dinge nicht mehr in allen Stücken angemessen finden, insbesondere sich überzeugt halten, daß die namentlich seit dem Jahre 1834 stattgefundene, in Folge der letzten Begebenheiten aber bereits thatsächlich aufgehobene Gemeinschaft beider Herzogthümer rücksichtlich der Administration und der Rechtspflege in oberster Instanz auch für die Zukunft aufgehoben bleiben müsse, so wird von Seiten des kaiserlichen Hofs anerkannt, daß die erwähnten Erklärungen vom 7. September 1846 die damaligen Verhältnisse der dänischen Monarchie zur Voraussetzung hatten, und nicht mit der rechtlichen Wirkung verbunden waren, die vom König hinsichtlich jener Verbindung unter veränderten Umständen vermöge seiner Souverainetätsrechte zu fassenden, die gesetzliche Competenz des deutschen Bundes nicht berührenden Entschließungen von der Zustimmung des Bundes abhängig zu machen. Die kaiserliche Regierung wird daher die Aufhebung der gedachten Gemeinschaft ihrerseits nicht beanstanden, auch ihren Einfluß anwenden, damit diese Maaßnahme von der Bundesversammlung nicht beanstandet werde.

3) Mit dem Punct 3 der dänischen Anlage erklärt die kaiserliche Regierung sich einverstanden.

4) Da Se. Maj. der Kaiser niemals zugeben werden, daß innerhalb des deutschen Bundes die Souverainetätsrechte eines seiner Mitglieder andern Beschränkungen unterworfen, oder daß an ein Mitglied des Bundes weitergehende Anforderungen gestellt werden, als dieses gegenüber sämmtlichen Genossen des Bundes vermöge der grundgesetzlichen Gleichheit der wechselseitigen Vertragsrechte und Vertragsobliegenheiten geschieht; da es ferner für die kaiserliche Regierung außer allem Zweifel steht, daß die Geltung der Bundesgesetze, mithin auch die nur aus denselben hervorgehende Competenz des Bundes sich niemals auf ein zum Bund nicht gehöriges Land erstrecken kann, da auch überdies die kaiserliche Regierung bereits früher ausgesprochen hat und durch die gegenwärtige Erklärung nochmals ausspricht, daß sie aus dem Bundesbeschluß vom 17. September 1846 für den Bund keine Rechte herleitet, welche über den Wortlaut des Beschlusses heraus-

gehen würden, so erachten Se. Maj., soweit Allerhöchstdieselben zur Mitwirkung berufen sind, die Bedingungen für vollständig gegeben, unter welchen es der Weisheit und dem Gerechtigkeitssinn des Königs gewiß gelingen wird, die bundesgemäßen Verhältnisse seiner deutschen Herzogthümer Holstein und Lauenburg mit den Erfordernissen einer gemeinschaftlichen Verfassung und Verwaltung seiner Staaten als einer gesammten Monarchie in befriedigender Weise zu vereinigen und in Einklang zu erhalten.

5) Bekanntlich hat die kaiserl. Regierung sich wiederholt darauf berufen, daß durch den Friedensvertrag vom 2. Juli 1850, indem derselbe beiden Theilen alle Rechte vorbehält, die ihnen vor dem Krieg zustanden, zunächst auf die Wiederherstellung des status quo ante in den streitigen Verhältnissen hingewiesen werde. Ihre Billigung ist daher der königlich dänischen Regierung gesichert, wenn diese ihrerseits erklärt, daß sie bis zur definitiven Organisation der Monarchie die practische Leitung der Staatsgeschäfte, unter den von ihr bezeichneten Einschränkungen, auf welche die obige Erklärung unter 1. und 2. Bezug hat — auf den status quo ante nach Möglichkeit zurückzuführen gedenke; Se. Maj. der Kaiser sprechen in dieser Hinsicht die vertrauungsvolle Erwartung aus, daß der König, gleichwie in der Frage der künftigen Organisation der Monarchie, so auch in der einstweiligen Leitung der Staatsgeschäfte, die den verschiedenen Landestheilen gebührende Stellung als Gliedern eines Ganzen, in welchem kein Theil dem andern untergeordnet ist, durch entsprechende Einrichtungen mit gleichmäßiger Sorgfalt zu wahren wissen werde.

Wenn diesem Zweck, in dem Betracht, daß es nicht thunlich ist, die frühere collegialische Form der obersten Leitung der Staatsgeschäfte wieder in das Leben zu rufen, insofern vollkommen entsprochen sein wird, als die besondern Angelegenheiten der Herzogthümer Schleswig und Holstein, welche vormals zu dem Geschäftskreise der schleswig-holstein-lauenburgischen Kanzlei, zum Theil auch zu jenem der Rentekammer und des Generalzollkammer- und Commerzcollegiums gehörten, nunmehr für jedes der genannten Herzogthümer einem besondern Minister des Innern übertragen sein werden, so ist es anderntheils den gerechten Erwägungen der kaiserl. Regierung nicht entgangen, daß jene gleichgeordnete Stellung aller

Staatstheile eine wesentliche Beeinträchtigung zum Nachtheil der Herzogthümer erleiden würde, wenn die auf die gesammte Monarchie sich erstreckenden Angelegenheiten ausschließlich von Ministern geleitet werden sollten, welche rücksichtlich der Herzogthümer nur dem König, was aber das Königreich Dänemark angeht, auch zugleich dem dänischen Reichstag verantwortlich wären. Die königliche Regierung hat daher auch bereits in solcher Rücksicht gleichzeitig erklärt, daß sie sich vorbehalte, einen den Umständen angemessenen Antheil an den gedachten gemeinsamen Angelegenheiten den besondern Ministern für die Herzogthümer einzeln zu übertragen, und es bleibt dem kaiserlichen Hof nur übrig, seinerseits eine unpartheiische Ausführung dieses Vorbehalts als das geeignete Mittel anzuerkennen, um die erwähnte Ungleichheit zu beseitigen, und den Übergang zu der neu zu gründenden organischen Verbindung des Reichs unter Verhältnissen zu ermitteln, in welchen sämmtliche Unterthanen des Königs eine beruhigende Gewähr für die gegenwärtige und künftige Wahrung ihrer Interessen im Gesammtstaat zu erblicken vermögen.

III.

Depesche des königlich preuß. Ministerpräsidenten an den königlich preuß. Gesandten in Kopenhagen, d. d. 30. December 1851.

Die uns von Ew. Hochwohlgeboren in Aussicht gestellten Mittheilungen des königl. dänischen Ministeriums sind nunmehr in Form eines an den Grafen Bille-Brahe gerichteten, mit zwei Beilagen versehenen Erlasses des Herrn Ministers Bluhme vom 6. d. M. an uns gelangt. Ich füge eine vollständige Abschrift dieser Schriftstücke hierbei. Dieselben sind, wie ich Ew. Hochwohlgeboren kaum zu versichern brauche, Gegenstand eingehender, von dem aufrichtigsten Wunsch der Verständigung getragener Erwägung und Prüfung gewesen. Sie haben namentlich Veranlassung gegeben, sich diejenigen Puncte zu vergegenwärtigen und dieselben zusammenzustellen, über welche allseitiges Einverständniß als bereits vorhanden anzusehen ist. Auch diese Zusammenstellung finden Ew. Hochwohlg. in der Anlage. Die darin aufgenommenen Puncte

bilden natürlich unter sich und mit dem Inhalt dieses Erlasses ein zusammengehöriges Ganzes, dessen einzelne Theile sich als Bedingungen voraussetzen und ergänzen. Indem ich Ew. Hochwohlg. ersuche, diese Anlage zur Kenntniß des Herrn Ministers Bluhme zu bringen, bleibt mir nur noch übrig, mit wenigen Worten derjenigen Puncte Erwähnung zu thun, hinsichtlich welcher eine Einigung bisher noch nicht förmlich stattgefunden hat, welche aber auch theils weniger erheblich, theils mehr transitorischer Natur sind, und nicht sowohl organische Einrichtungen selbst, als vielmehr die Art und den Zeitpunct ihrer Ausführung betreffen.

Hierher gehört zuvörderst die Absicht der k. dänischen Regierung, die durch die Regierungsvorgänger Sr. Maj. des Königs von Dänemark eingeführte Gemeinschaft der Verwaltungsbehörde und des Oberappellationsgerichts für die Herzogthümer Holstein und Schleswig nicht wieder herzustellen. Es kann wohl nicht bezweifelt werden, daß, je lebhafter die Unterthanen Sr. dänischen Maj. in Schleswig und Holstein die Vorzüge dieser ihnen von ihrem Landesherrn gewährten gemeinsamen Einrichtungen empfunden hatten, sie um so schmerzlicher durch deren Entziehung berührt werden. Wir geben uns daher der Hoffnung hin, daß das k. dänische Gouvernement bei der erfolgten Aufhebung jener gemeinschaftlichen Oberbehörden, in wohlwollender Fürsorge für die Beruhigung der Gemüther, der Rechtspflege und der Verwaltung eine mit den allgemeinen Wünschen möglichst übereinstimmende Organisation geben werde.

Mit voller Zuversicht glauben wir voraussetzen zu dürfen, daß es die Absicht der k. dänischen Regierung ist, den noch fortdauernden Ausnahmezustand im Herzogthum Schleswig aufzuheben, bevor die Wahlen zu den dortigen Provincialständen stattfinden. Wenn die Wahlen dann unter der Leitung eines Ministers erfolgen, der das Vertrauen des Landes genießt, so wird letzteres sich frei und zuversichtlich an denselben betheiligen, und seine erwählten Vertreter als wahrhaft berechtigte Organe der Landesinteressen begrüßen. Es ist von hohem Werth und erfreulichster Vorbedeutung, daß es nicht an ausgezeichneten Persönlichkeiten fehlt, welche in jeder Beziehung die gewünschten Bürgschaften darbieten würden, und welche, zuverlässigen Nachrichten zufolge, auch bereit sind, dem

Rufe Sr. Maj. des Königs von Dänemark zu dieser schwierigen aber eine überaus segensreiche Wirksamkeit versprechenden Stellung zu folgen.

Ist die Leitung der schleswigschen Angelegenheiten solchen Händen anvertraut, und steht auch für Holstein ein Staatsmann von gleich ausgezeichneten Eigenschaften an der Spitze der Verwaltung, so wird in der Stelluug dieser Minister als Mitglieder des den ausgesprochenen Interessen Sr. dänischen Maj. gemäß zu bildenden Gesammtministeriums, für die baldige Ausführung der landesväterlichen Absichten Sr. Maj. des Königs-Herzogs eine hohe Garantie ligen, deren Gewicht auch von den deutschen Mächten im vollen Maaße gewürdigt werden muß. Die Ausschreibung der Wahlen zu den Provincialständen und deren Zusammentretung in einer möglichst nahen Zukunft würde dann die jetzt den deutschen Bund vertretenden Regierungen veranlassen, der Bundesversammlung diejenigen Maaßregeln zur Genehmigung vorzulegen, die als zur Wiederherstellung der vollen landesherrlichen Gewalt im Herzogthum Holstein erforderlich angesehen werden müßten. Wir bedauern aufrichtig, daß die Arbeiten der in Rendsburg zusammengetreten gewesenen Grenz-Regulirungs-Commission nicht ein Resultat geliefert haben, das geeignet erscheine, eine baldige Feststellung der Territorialgrenze zwischen beiden Herzogthümern daran zu knüpfen. Bei den divergirenden Aufstellungen der beiderseitigen Commissarien, und bei dem allseitig empfundenen Bedürfniß, diese Frage zum Austrag zu bringen, scheint sich der Ausweg einer schiedsrichterlichen Entscheidung durch eine dritte europäische Regierung darzubieten. Vorausgesetzt, daß ihn sowohl der deutsche Bund als Dänemark annähme, würde die Entscheidung freilich erst nach Verlauf eines nicht genau vorherzubestimmenden Zeitraums in Aussicht stehen. Um indessen die Räumung Holsteins durch die Bundestruppen nicht so lange auszusetzen, würde dieselbe auch schon dann erfolgen können, wenn, wie dies seitens der deutschen Mächte bestimmt und als sich von selbst verstehend vorausgesetzt werden kann, an die Stelle der jetzt in Rendsburg befindlichen Bundestruppen nur Bestandtheile des holsteinischen Bundescontingents daselbst verwendet, und, wie nicht minder als den Verhältnissen entsprechend von der königl. dänischen Regierung anerkannt

werden wird, in dem zeitigen fortificatorischen Zustand der Festung vor der definitiven Erledigung der Grenzfrage keine Veränderungen vorgenommen würden.

Ew. Hochwohlg. wollen sich im Sinne der vorstehenden Bemerkungen gegen den Hrn. Minister Bluhme äußern, demselben auch, wenn er es wünscht, Abschrift dieses Erlasses mittheilen.

(Gez.) Manteuffel.

Anlage zur vorstehenden Depesche.

Wenn es in dem Erlasse des k. dänischen Ministers der auswärtigen Angelegenheiten an den Grafen von Bille-Brahe vom 6. d. M. heißt, daß die dänische Regierung die dringendste Aufforderung fühle, sich um das Vertrauen der Cabinette von Berlin und Wien zu bemühen, und wenn demzufolge in der Anlage II. diejenigen Regierungsmaaßnahmen näher bezeichnet werden, welche in der Absicht Sr. Maj. des Königs von Dänemark liegen, und durch welche die bereits unter dem 26. August ertheilte dänische Erklärung, das Herzogthum Holstein nach den bestehenden Gesetzen zu regieren und etwanige Veränderungen derselben nur auf verfassungsmäßigem Wege einzuführen, näher begründet wurde, so kann k.·preußischerseits in dieser eingehenden Eröffnung ein fernerer Schritt zu einer baldigen definitiven Verständigung nur mit Freuden begrüßt werden. Wenn man das Gebiet der einzelnen Fragen überblickt, deren Gesammtlösung die Aufgabe der Verhandlungen zwischen den deutschen Mächten und Dänemark bildet, so wird man sich der Überzeugung nicht entziehen können, daß hinsichtlich der meisten und überwiegend wichtigen Puncte ein Einverständniß als bereits erreicht anzusehen ist.

I. In erster Linie erscheint hier die allseitige Anerkennung des Princips, „daß im europäischen Interesse die dänische Gesammtmonarchie in ihrer gegenwärtigen Zusammensetzung als Ganzes unter einem Scepter zusammen bestehen bleiben soll.“

II. In Voraussetzung dieses anerkannten Princips ist ferner allseitig, namentlich auch von Preußen, die Zustimmung zu den Festsetzungen ausgesprochen worden, welche über die Thronfolge in der dänischen Gesammtmonarchie zu Gunsten des Prinzen Christian von Glücksburg und seiner männlichen Descendenz aus seiner Ehe

mit seiner Gemahlin, der gebornen Prinzessin von Hessen, getroffen worden sind.

Auch über die Art und Weise, wie diese Festsetzungen, soweit sie sich auf Holstein beziehen, durch Beseitigung eines an sich zwar zweifelhaften, doch unter den obwaltenden Umständen nicht zu übersehenden Anspruchs (des Herzogs von Augustenburg), noch eine formellere Begründung erhalten können, ist allseitiges Einverständniß vorhanden. Das preußische Cabinet darf sich der Hoffnung hingeben, daß gerade in dieser Beziehung seine Bemühungen k. dänischerseits gewürdigt und anerkannt werden.

III. In Betreff Holsteins steht fest, daß die Provincialstände des Herzogthums als dessen gesetzmäßig bestehendes Landesorgan zusammenberufen werden sollen, und daß diesen Ständen die Vertretung der eigenthümlichen Rechte des Landes zusteht.

IV. Die bewaffnete Macht des Herzogthums Holstein als deutschen Bundeslandes ist im Einverständniß zwischen den den Bund vertretenden Mächten und der Krone Dänemark organisirt, und indem ihre Bestimmung als Bundescontingent vorbehalten worden, der Oberbefehl darüber dem König von Dänemark als dem Kriegsherrn der Gesammtmonarchie überlassen.

V. Die Verhältnisse des Herzogthums Schleswig, als eines außerdeutschen Landes, sind an sich nicht Gegenstand der Erörterung und Verhandlung des deutschen Bundes. Nur insoweit das deutsche Herzogthum Holstein aus gemeinsamen Rechtsverhältnissen beider Herzogthümer Ansprüche auf die Aufrechthaltung solcher Verhältnisse hat, sind dieselben Gegenstand der Verständigung zwischen den den deutschen Bund vertretenden Mächten und der Krone Dänemark.

Während Seitens Preußens und Östreichs anerkannt wird, daß ein weitergehender Anspruch des Herzogthums Holstein auf Gemeinschaft und Einheit der Verhältnisse in beiden Herzogthümer nicht stattfinde, erkennt das königl. dänische Gouvernement seinerseits an, daß die holsteinischen Stände als berechtigtes Landesorgan des Herzogthums Holstein, hinsichtlich der auf bestimmten Rechtstiteln beruhenden Gemeinschaft von Verhältnissen beider Herzogthümer, in den ihnen nach den Verordnungen von 1831 und 1834 zustehenden Attributionen verbleiben.

Insonderheit wird allseitig erkannt, daß der nexus socialis zwischen den Ritterschaften von Schleswig und Holstein in demselben Umfange und mit denselben rechtlichen Folgen in Zukunft aufrecht erhalten bleibe, wie derselbe seit den Jahren 1731 und 1732 bestanden hat.

VI. Die k. dänische Regierung ist mit den deutschen Mächten darüber einverstanden, daß das Herzogthum Schleswig als ein abgesondertes, weder in Verfassung noch Verwaltung dem Königreich Dänemark zu incorporirender Theil der dänischen Gesammtmonarchie bestehen soll. Ebenso wird dänischerseits anerkannt, daß die schleswigsche Ritterschaft fernerweit als Corporation unter den aus dem nexus socialis mit der holsteinischen Ritterschaft sich ergebenden Attributen erhalten bleibt. Nicht minder hat Se. Maj. der König von Dänemark seine Absicht erklärt, die schleswigschen Provincialstände, wie sie durch die Verordnungen von 1831 und 1834 eingesetzt sind, durch neue Wahlen einberufen zu lassen.

Preußen spricht seine auf die obigen vereinbarten Puncte gegründete Erwartung aus, daß in Schleswig eine den Bedürfnissen und der vor 1848 bestandenen Verfassung des Landes entsprechende ständische Vertretung stattfinden werde. Die Form und die Zusammensetzung dieser Vertretung wird mit den jetzt wieder zusammen zu berufenden Provincialständen zu berathen sein.

VII. Die deutschen Mächte erkennen an, daß in Gefolge des anerkannten Integritätsprincips der dänischen Gesammtmonarchie eine Vertretung aller Theile dieser Monarchie in einer für die Erörterung und Beschlußfassung über die Gesammtinteressen bestimmten legislativen Versammlung mit den Sonderrechten der deutschen Herzogthümer Holstein und Lauenburg nicht unverträglich sei. Andrerseits ist das k. dänische Gouvernement der Absicht, in den zum deutschen Bunde gehörenden Herzogthümern Holstein und Lauenburg, oder in dem Herzogthum Schleswig die zur Zeit im Königreich Dänemark bestehende Verfassung oder das dort geltende Wahlgesetz nicht einzuführen, vielmehr bei der zu entwerfenden Gesammtverfassung der Monarchie die ständischen Verhältnisse der deutschen Herzogthümer und die besonderen Beziehungen des Herzogthums Schleswig zu berücksichtigen. Namentlich wird das in Dänemark geltende Wahlgesetz in Schleswig und in den deutschen Herzogthümern nicht eingeführt werden.

VIII. Die bisherige Gemeinschaft der Kieler Universität für Holstein und für Schleswig, sowie die Gemeinschaft der andern für die Herzogthümer bestimmten Institute bleibt in demselben Umfange bestehen, wie dies bis zu Ende des Jahres 1847 der Fall gewesen ist.

IV.

Depesche an die dänischen Gesandten in Wien und Berlin, d. d. den 29. Januar 1852.

Hochgeborner Herr Graf! In Erwiederung der Eröffnungen, welche Ew. Hochgeboren, sowie der Graf v. Bille-Brahe (der Graf v. Plessen) in Gemäßheit meiner gleichlautenden Erlasse vom 6. Decbr. v. J. beziehungsweise dem k. k. und dem k. preußischen Ministerpräsidenten (dem k. preußischen und dem k. k. östreichischen Ministerpräsidenten) gemacht haben, hat mir zuerst der Frhr. v. Brints, und kurz nachher der Frhr. v. Werther die hier c. a. abschriftlich anliegenden Depeschen, resp. vom 26. und 30. December v. J. mitgetheilt.

Wenn auch gleich diese Depeschen verschiedentlich gefaßt sind, so haben wir gleichwohl, schon weil die beiden Höfen in ihrer solidarischen Eigenschaft als Vertreter des deutschen Bundes uns gegenüber eine Einheit bilden und nothwendig bilden müssen, nicht im mindesten bezweifeln können, daß eine diesseitige Rückäußerung, wodurch der unserm Programm von kais. östreichischer Seite zu Theil gewordenen Auffassung beigetreten werde, sich nicht nur des Beifalls der k. preußischen Regierung zu erfreuen haben, sondern auch für vollständig genügend erachtet werden wird, um sofort im Verein mit dem k. k. Cabinette die nöthigen Vorkehrungen zur Räumung der Festung Rendsburg und Zurückberufung der in Holstein befindlichen Commissarien und Truppen des Bundes zu erlassen, damit der König nun ohne ferneren Anstand in den vollen und ungetheilten Genuß seiner landesherrlichen Gewalt wieder eintreten könne. Gleichwie diese in der Natur der Verhältnisse begründete Voraussetzung bereits durch die von dem k. k. Ministerpräsidenten am Schlusse seines Erlasses vom 26. December aus-

gesprochene zuversichtliche Erwartung bestätigt worden, so hat uns auch später der Frhr. von Werther die ausdrückliche Versicherung ertheilt, daß sich die k. preußische Regierung hinsichtlich der dem Bundestage zu machenden Eröffnungen mit den östreichischen Ansichten im Einverständniß befinde.

Unter diesen Umständen kann es mir nur zur besondern Befriedigung gereichen, in Folge der mir Allerhöchstenorts ertheilten Ermächtigung die Erklärung hiedurch abzugeben: „daß der König, unser allergnädigster Herr, die in dem Erlasse des k. k. Cabinettes vom 26. December v. J. und in der Anlage desselben niedergelegte Auffassung der den Höfen von Wien und Berlin (Berlin und Wien) kundgegebenen allerhöchsten Absichten — wie im allgemeinen, so auch namentlich was die Nichtincorporation Schleswigs in das Königreich betrifft — als mit der seinigen übereinstimmend anerkennt."

Zugleich haben Se. Maj., nachdem Allerhöchstdieselben Sich nach einem kurzen Unwohlsein an den Regierungsgeschäften wieder Theil zu nehmen im Stande sehen, keinen Anstand genommen, die wirkliche Ausführung jener Absichten, so weit schon jetzt dazu Veranlassung war, durch Handlungen vorzubereiten.

Zu diesem Behufe hat es Sr. Maj. vorerst daran gelegen sein müssen, sofort nach Auflösung des bisherigen Ministeriums, einen Staatsrath für die gesammte Monarchie zu bilden, und zwar dergestalt, daß Allerhöchstdieselben in dessen Zusammensetzung eine beruhigende Bürgschaft für die Ihren landesväterlichen Absichten entsprechende Wahrung der Interessen und der gleichberechtigten Stellung aller Landestheile getrost würden erblicken können. Nach sorgfältiger Prüfung aller hiebei in Betracht kommenden Rücksichten, die das Staatsoberhaupt einzig und allein in ihrer Gesammtheit vollständig zu beurtheilen und zu würdigen vermag — haben Se. Maj. daher nunmehr geruht, den geheimen Staatsrath unter Allerhöchstdero Vorsitz wieder ins Leben zu rufen.

Die hieneben angeschlossene am 28. d. allerhöchst erlassene Bekanntmachung ist der erste von Sr. Maj. dem König nach der Neubildung des geheimen Staatsraths vollzogene Act.

Der Inhalt dieser allerhöchsten Bekanntmachung wird, wie die k. Regierung zuversichtlich hoffen darf, allen gerechten Erwar-

tungen im vollsten Maaße entsprechen, so wie es auch nicht zweifelhaft sein kann, daß, nachdem durch obige Erklärung das diesseitige Einverständniß mit den von der k. preußischen Regierung getheilten Ansichten des k. k. Cabinettes entschieden bethätigt worden, die gewählte Form, die königl. Ansichten auszusprechen, den beiden Höfen vollkommen genügend erscheinen wird, um demnach die Ausführung ihrerseits in Aussicht gestellten Maaßnahmen nicht länger zu beanstanden.

Ew. Hochgeb. ersuche ich daher unter abschriftlicher Mittheilung dieses Erlasses gegen den k. k. (k. preußischen) Ministerpräsidenten unsere vertrauensvolle Erwartung dahin auszusprechen, daß sich die k. k. (k. preußische) Regierung nunmehr der uns ertheilten Zusage gemäß bewogen finden werde, das Mandat, kraft dessen sie in Gemeinschaft mit Preußen (mit Östreich) den deutschen Bund in der holsteinischen Angelegenheit vertritt — unter gleichzeitiger Räumung Rendsburgs und des Herzogthums Holstein und Wiederherstellung der vollen landesherrlichen Gewalt in diesem Herzogthum — als erloschen zu betrachten und in der Bundesversammlung für die getroffene Vereinbarung einzustehen, und daß sie zugleich die neue Begründung des Verbandes der unter dem Scepter des Königs vereinigten Lande für weit genug vorgeschritten erachten werde, um sich an der völkerrechtlichen Verbürgung der Integrität der dänischen Monarchie mittelst Anerkennung der gemeinsamen Erbfolge zu betheiligen.

Unter dem Bemerken, daß ein mit dem gegenwärtigen gleichlautender Erlaß heute an den k. Gesandten in Berlin (Wien) ergangen ist, füge ich nur noch hinzu, wie es in der Absicht des Königs liegt, die Bundestruppen, welche bisher einen Theil der Festung Rendsburg besetzt gehalten haben, je nachdem sie wegziehen, durch Truppen des neugebildeten holstein-lauenburgischen Contingents zu ersetzen, so wie daß Se. Maj. es endlich als von selbst verstanden betrachten, daß die Entscheidung der annoch unerledigten Grenzfrage vorbehalten, mithin unpräjudicirt bleibt.

Genehmigen Ew. Hochgeb. den erneuerten Ausdruck meiner ausgezeichnetsten Hochachtung.

(Gez.) Bluhme.

Den tydske Forbundsdags Beslutning af 29de Juli 1852.

(Efter Dep.-Td. 1852, Nr. 44.)

I den tydske Forbundsdags 19de Møde den 29de Juli 1852 forelagde Østerrig og Preussen ved deres Gesandter paa Forbundsdagen en Beretning angaaende Udførelsen af det disse Magter i den holstenske Sag overdragne Forbundscommissorium.

De tre til Sagfremstillingen knyttede Andragender bleve in terminis ophøiede til Forbundsbeslutning, idet Forsamlingen med Stemmefleerhed besluttede:

1) at anerkjende Bestemmelserne i den af Hans Majestæt Kongen af Danmark, Hertug af Holsten og Lauenborg, under 28de Januar d. A. udstedte Kundgjørelse, forsaavidt de angaae Hertugdømmerne Holstens og Lauenborgs Anliggender og efter Sagens Beskaffenhed henhøre under det Tydske Forbunds forfatningsmæssige Prøvelse og Kjendelse, som stemmende med Forbundets Love og Rettigheder, samt at meddele den forbeholdte definitive Approbation paa den Bilæggelse af de hidtidige Stridigheder mellem Danmark og det tydske Forbund, der saaledes af Hans Majestæt Kongen er bleven bevirket i Samstemning med Østerrigs og Preussens, i Forbundets Navn handlende Regjeringer;

2) at anmode det Kongelig Danske, Hertugelig Holsten-Lauenborgske Gesandtskab om at bringe nærværende Forhandling til den Kongelige Regjerings Kundskab, med det Tilføiende, at Forbundsforsamlingen holder sig overbeviist om, at Hans Majestæt ogsaa i Fremtiden vil i samme retfærdige og forsonlige Aand, hvorom den Kongelige Kundgjørelse af 28de Januar d. A. bærer Vidnesbyrd, vaage over Opretholdelsen og en frugtbringende Udvikling saavel af de i hans Tydske Forbundslande lovlig bestaaende Indretninger som af den Stilling, der tilkommer disse Lande i deres Forbindelse med de øvrige Dele af Monarkiet;

3) at betragte de Østerrigs og Preussens Regjeringer overdragne og efter Udløbet af den derfor fastsatte Frist, siden de tvende Hoffers Erklæring i Mødet af 6te Septbr. f. A., stiltiende forlængede Fuldmagter i den holstenske Sag som traadte ud af Kraft ved foranstaaende Beslutninger.

Den

danske historiske Forenings
522 ordentlige Medlemmer *)

(September 1856.)

Aagaard, H., Assessor, Eier af Iselingen.
Aagaard, U. C. F., Justitsraad, Amtsforvalter, i Nyborg.
Adler, Cort, Baron, Stud. juris.
Agerbech, H., Sognepræst til Øster-Hæsinge; Fyen.
Aggerup, Justitsraad, Borgemester i Nykjøbing; Falster.
Ahrensen, A. B., Dr. med., Distriktslæge.
Alberg, C. M., Assessor i Landsoverretten.
Allen, C. F., Professor.
Andersen, N. F. H., Kammerraad.
Andresen, A. D., Provst, Sognepræst i Korsør.
Aumont, Bankassistent.

Bagger, F. B., Sognepræst til Bissenbjerg i Fyen.
Bagger, J. K., Sognepræst til Fruering i Aarhus Stift.
Baggesen, A., Generalmajor, m. m.
Bang, F. S., Kjøbmand i London.
Bang, O. L., Conferentsraad, Prof. og Dr. med.
Bang, P., Conseilpræsident.
Barfod, F., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
Bay, N. R., Student.
Bechmann, R. O., Capellan, Søndre Alvum, Aarhus Stift.
Bechmann, N. K., Sognepræst til Hundstrup. Thisted.
Bech, O. Malling, Skibscapitain.
Beck, H., Præst til Stenbjerg. Flensborg.
Becker, P. W., Provst, Sognepræst i Kiøng.
Becker, Th. A., Professor.

---

*) Forkortelser: B. B. o: har afgjort Medlemsbidraget for bestandig; — III betaler tredobbelt Bidrag; — C. B. afgjør Bidraget ved Besørgelse af Foreningens Commissioner; — U. C. er ogsaa udenlandsk correspondcrende Medlem.

Begtrup, J, H., Cand. chirurg.
Bendtz, H. C. B., Professor, Dr. med.
Bendtz, C. F. W., Præst til Østerhornum. Ribe.
Berling, E., Mag. og Bibliotheksamanuensis. Lund.
Bertouch-Lehn, Baron til Sønderkarle. Lolland.
Bie, Kammerjunker. Helsingør.
Bie, Jac., Sognepræst til Ubby og Kastberg, Randers Amt.
Bille-Brahe, P., Greve til Brahesminde, Kammerherre, m. m.
Bille-Brahe, C., Baron, Kammerherre, Amtmand, Skanderborg.
Birch, B., Auditeur og Advocat paa St. Thomas.
Blache, H. H., Professor, Rector ved Aarhus-Cathedralskole.
Blechingberg, O. C., Etatsraad og Generalfiscal.
Blechingberg, O. G., Justitsraad, Landsoverretsassessor, Viborg.
Blechingberg, E. C. P., Justitsraad og Comptoirchef.
Bloch, H. C., Sognepræst til Hasle, Aarhus Stift.
Bloch, B., Lic. theol., Sognepræst til Kjerteminde.
Blom, C. H. G., Overtoldinspecteur i Slesvig.
Blom, J. J. G., Etatsraad og Overtoldinspecteur i Odense.
Bohr, J. L. S., Præst til Ballum. Ribe.
Bojesen, S., Cancelliraad, Inspecteur ved Frederiks Hospital.
Bondesen, J., Cand. theol., Skolebestyrer.
Bondesen, J. M. G., Sognepræst til Sorterup, Slagelse.
Bornemann, F. C., Prof. juris.
Borneman, J. A., Prof. theol.
Borries, Grosserer, i Helsingør.
Bove, P. H., Cancelliraad, Comptoirchef.
Brandt, C. J., Cand. theol.
Brasch, Præst i Bemmetofte.
Brasen, J. A., Provst og Sognepræst i Skjelskør, Foreningens Correspondent.
Bregendahl, L. N., Landsoverretsassessor, Viborg.
Bregendahl, Cancellist i det statist. Bureau.
Bremer, A. F., Dr. med., Overlæge.
Bretton, F. E., Kammerherre, Baron, Høiesteretsassessor.
Bretton, L. P., Kammerherre, Baron, Stiftamtmand i Viborg.
Briem, J. G. G., Sognepræst til Gundslev. Falster.
Brinck-Seidelin, L. C., Conferentsraad og General-Decisor.
Brix, C., Skoleinspecteur.
Brock, G., Høiesteretsadvocat.
Brueneck, J. B. Student. Christiania.
Brunius, C. G., Professor, m. m. Lund. (U. C.).
Bruun, C., Oberst.
Brunn, C., Cand. jur.
Bruun, J., Cand. jur. Viborggaard. Ringsted.
Bruun, M. P., Fabrik-Ejer, til Bruunshaab i Jylland.

Brunn, P. D., til Asmildkloster, Conferentsraad.
Bruun, G., Landvæsenscommissær. Viborg.
Bræstrup, C. J. E., Conferentsraad og Politidirecteur.
Bugge, Cand. theol.
Bülow, Kammerjunker. Storhebbinge.
Bølling, J. A., Justitsraad og Bibliothekssecretair. m. m.
Børre, Ch. Th., Adjunct ved Frederiksborg lærde Skole.

Carlsen, J. F. S. Sognepræst til Dalby-Reder, Randers Amt.
Carlsen, Frøken.
Casse, A. L., Etatsraad, Dr. jur. Borgemester.
Christie, Toldkasserer i Bergen.
Clausen, H. N., Professor og Dr. theol.
Claussen, E. C., Etatsraad.
Colbing, H. C., Provst og Sognepræst i Odense.
Collin, J., Geh. Conferentsraad.
Collin, E., Etatsraad og Directeur i Finants-Ministeriet.
Corfitzen, Skolelærer i Ringsted.
Crone, A., Sognepræst til Herrested i Fyen.
Cronholm, A., Professor. Lund.

Daae, L., Stud. phil. Christiania.
Dahl, F. P. J., Professor.
Dahl, T. C., til Moesgaard, Etatsraad.
Dahlenborg, K., Stud. phil.
Dahlerup, C. E., Amtmand paa Færøerne.
Dahlerup, C. G., Sognepræst til Øster-Ulslev, Lolland.
Dahlerup, H. L., Justitsraad Comptoirchef.
Dahlerup, M. H. L., Stiftsprovst og Sognepræst. Ballerup.
Dahlerup, Præst i Ærøskjøbing.
Danckwart, F., Geh. Conferentsraad.
Danneskjold-Samsøe, C., Greve af, General-Postdirecteur.
Daugaard, J. B., Biskop over Ribe Stift.
Delbanco, S. W., Landsoverretsprocurator.
Dorph, F., Regimentschirurg og Overlæge i Flensborg.
Dorph, J., Sognepræst i Vigersted.
Dorph, L. N., Overlærer ved Randers lærde Skole.
Dorph, Adjunkt. Haderslev.
Dorph, P., Sognepræst i Øster-Egesborg. Foren. Correspondent.

Eberlin, A. E., Herredsfoged, Samsø.
Elberling, C. W., Professor og Rector ved Roskilde Skole.
Engelbreth, H. P., Sognepræst til Ørbek i Fyen.
Engelbreth, W. F., Consistorialraad, Sognepræst i Lyderslev.

Engelstoft, C. T., Dr. theol., Biskop i Fyens Stift.
Eschricht, D. F., Etatsraad, Dr. og Prof. med.
Estrup, C., Etatsraad, Borgemester i Odense.
Estrup, J., Godsejer til Kongsdal.
Everløf, F. A., Kgl. Svensk og Norsk General-Consul.

Faaborg, E., Fuldmægtig i Odense.
Fabricius, F., Cancelliraad og Bibliothekſecretair.
Fabricius, A. Adjunct i Aarhus.
Fabricius, J. O., Sognepræst til Nørre-Snede i Aarhus Stift.
Falckmann, L. B., General-Directeur for Landmaaling i Sverrig, m. m.
Falkenberg, Chr.
Feilberg, H. F., Cand. theol.
Fenger, F., Lic. theol., Sognepræst til Høie-Thaastrup.
Fibiger, Ritmester ved 5te Dragonreg.
Fischer, P. E., Slotspræst i Helsingør. Foren. Correspondent.
Fischer, C., Cancelliraad og Comptoirchef.
Flemmer, H. M., Dr. phil., Etatsraad og Rector i Frederiksborg.
Flindt, P. L. D., Overauditeur og Herredsfoged.
Foersom, H. F., Apotheker i Slagelse.
Forchhammer, J. G., Etatsraad og Professor.
Friborg, Godsejer, til Skovsgaard i Fyen.
Friedenreich, J., Handelsbogholder.
Friederichsen, Kammerraad, Nøbøllegaard i Lolland.
Friis, Steen, Stiftsskriver, Roskilde.
Friis, Candidat. Nakskov.
Fritz, Kammerraad, Raadmand i Roskilde.
Frys, E., Greve af, Stamherre til Grevskabet Frysenborg.
Funder, Cancelliraad, Aarhus.
Fønss, til Ørslevkloster, Justitsraad. Viborg.

Gad, E. C., Boghandler.
Gamst, H., Agent og Godsejer.
Garde, H. G., Commandeur.
Gislason, K., Professor ved Universitetet.
Gjødwad, J. F., Redacteur.
Gleerup, M., pract. Læge i Holstebro.
Gleerup, Boghandler i Lund. (C. B.).
Glückstad, H., kgl. Fuldmægtig. Christiania.
Gløerfeldt, B. B. W., Contorchef ved Øresunds Toldkammer.
Gorm, Cand. pharmaciæ. Aarhus.
Grove, C. H., Sognepræst til Leirskov ved Kolding.
Grundtvig, N. F. S., Præst ved Vartou Hospital.
Grundtvig, Joh., Premierlieutenant.

Grundtvig, Sv., Lieutenant.
Gulbberg, Agent i Viborg.
Gundorph, H., Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.
Gyllenkrok, Baron, Overkammerjunker, til Bjørnstorp i Skaane.

Hagen J. F., Prof. theol.
Haagen, C. W., Etatsraad og Bankdirecteur.
Hage, H., Cand. jur., Proprietair.
Hald, J. C. Assessor, Secretair i Landhusholdningsselskabet.
Hallager, L. N., ord. Catechet i Nakskov.
Hambro, C, J., Baron, London.
Hammerich, Fr., Præst til Trinitatis Kirke.
Hammerich, M., Professor.
Hammershaimb, V. U., Præst. Færøerne.
Hansen, A. N., Etatsraad.
Hansen, C, A., Præst. Sorø.
Hansen, C. C. L., Sognepræst til Feldballe, Aarhus Stift.
Hansen, C. P. M., Dr. med. og Professor.
Hansen, J., Procurator og Skolekasserer i Odense.
Hansen, J. F., Professor i Forstvidenskaben.
Hansen, N. Præst i Snedsted. Thisted.
Hansen, P., Sognepræst i Slangerup.
Hansen, P. B., Cand. phil. Christiania.
Harboe, N. M., Sognepræst til Magleby ved Skjelskør.
Harhoff, C. J. Ch., Etatsraad, By- og Herredsfoged i Ringsted. Foren. Correspondent.
Haugsted, S. T., Sognepræst i Tønning. Horsens.
Hegel, F. V., Universitets-Boghandler. (Foreningens Casserer.)
Heiberg, G., Stud. theol.
Heiberg, C. A., Provst, Sognepræst i Helsingør.
Heiberg, J. L., Etatsraad, Dr. philos.
Heise, C. J., Professor, Sognepræst i Birkerød.
Hellemann, C. N., Sognepræst til Rye i Sjælland.
Helweg, L., Dr. phil.
Hemmert, Grosserer.
Henrichsen, R. J. F., Professor, Rector i Odense.
Henrichsen, Candidat, Bergen.
Herbst, C. P., Kammerraad.
Hermansen, C., Professor.
Hersleb, C. F., Krigsassessor.
Hertel, Adjunct. Fredriksborg.
Hertz, H. P. V., Consistorialraad, Sognepræst. Roskilde.
Hertz, H., Professor.
Hjort, P., Professor.

Hjort, Overlærer.
Hold, Premierlieutenant.
Holm, C. F., Conferentsraad, Directeur i Finantsministeriet.
Holm, J. A. L, Lic. theol., Sognepræst til Hyllested, Holsteinborg.
Holmstedt, S., Overlærer i Frederiksborg.
Holst, H. P., Professor, Lærer ved Landkadet-Akademiet.
Holstein, C. F., Kammerherre, General-Postdirecteur i Lübeck.
Holstein, A. F., Capitain, Postmester i Nykjøbing, Sjælland.
Holstein, L. H. C. H., Kammerherre, Lehnsgreve til Holsteinborg (III).
Holsten, A., Kammerherre, Lehnsbaron.
Holsøe, L. C., Sognepræst til Frederiksberg og Hvidovre.
Holten, H., Provst, Sognepræst i Skuldelev.
Hornbeck, H. B., Dr. med.
Hoskiær, D., Præst til Jordløse i Fyen.
Hundrup, F. A. Overlærer ved Roskilde Skole.
Hvidt, C., Assurance-Mægler.
Hvidtfeldt, Stud. jur. Christiania.
Høedt, Fr. Cand. ph., kgl. Skuespiller.
Høegh, H. J. C., Cancelliraad.
Høst, A. F., Cancelliraad, Universitets-Boghandler.
Høyen, N. L., Professor, Inspecteur ved den Kgl. Malerisamling.

Ibsen, Th.. Fuldmægtig i Gen. Postdirectionen.
Ingemann, B. S., Etatsraad.
Irminger, C. L. C. Kammerherre og General-Adjutant.
Iversen, Klokker i Middelfart.

Jacobsen, Godsforvalter ved Stamhuset Tiele i Jylland.
Jacobsen, P. C., Sognepræst til Kallundborg.
Jacobsen, Etatsraadinde.
Jacobsen, Boghandler i Randers.
Jensen, J. Ch., Sognepræst til Ousted, Allislev og Lebreborg.
Jensen, P. A. F., Krigsraad, i Krigsministeriet.
Jensen, J. L., Cand. theol.
Jenssen-Tusch, H. C. L., Capt. v. 9de Batt. Altona.
Jermin, H., til Ausumgaard, Lieutenant.
Jespersen, C., Herredsfoged. Veile.
Jespersen, H. A., Sognepræst til Uttersley i Lolland.
Jespersen, J. W.. Dr. med., Justitsraad, Stiftsphysicus. Aarhus.
Jetsmark, J., Etatsraad.
Johnsen, C. G., Sognepræst i Sengeløse.
Johnsen, B. F., Conferentsraad, Directeur i Finantsministeriet.
Jonquières, A. F. de, Capitain i Artilleriet.
Jonquières, J. A. F. de, Justitsraad og Departements-Chef.

Jonqvières, Cancelliraad.
Juel, Cand. jur., Lærer ved Landcadetacademiet.
Juel-Rysensteen, Kammerherre, Lehnsbaron, m. m.
Juell-Wind, O., Baron.
Jørgensen, J. B., Provst, Sognepræst i Randers.
Jørgensen, Procurator, Holkenhavn i Fyen.

Kahl, Provst og Sognepræst i Lund.
Kalko, H. P., Kammerraad.
Kall, J. C., Dr. juris, Kammerraad.
Kall, M., Fuldmægtig.
Kampmann, H., Birkedommer og Herredsfoged i Randers.
Kielsen, O. H., Kammerassessor.
Kierulff, A., Secretair og Actuar i Haderslev.
Kirstein, E. L., Conferentsraad, m. m.
Klagenberg, A. C., Translateur.
Klee, F., Justitsraad og Comptoirchef under Gen. Postdirectionen.
Klemming, Amanuensis ved Bibl. i Stokholm.
Knudsen, L. A. C., Sognepræst til Agri og Egens, Aarhus Stift.
Knækenborg, Adjunct. Fredriksborg.
Koch, G., Provst og Sognepræst i Døstrup, Ribe Stift.
Koefoed, H. J., Conferentsraad, General-Auditeur, m. m.
Konow, A., Kgl. preussisk Consul i Bergen.
Krag, G. A., Kammerjunker, Amtsforvalter i Aalborg.
Krag, W., Kammerherre.
Krag, C. A., Capt.
Krebs, J. H. K., Krigsraad, Distriktslæge i Ringsted.
Krieger, A. F., Etatsraad, Departementsdirecteur.
Krieger, W., Exam. jur., Aarhus.
Krüger, F. B., Justitsraad, Kasserer ved den alm. Enkekasse.
Krøyer, H., Professor, Inspecteur.
Kuntzen, C. F., Conferentsraad.
Kønigsfeldt, J. P. A., Adjunkt ved Frederiksborg Skole.
Köster, J. E., Stud. juris.

Lagerheim, E., Kammerherre, Baron. Stokholm. (B. B.)
Lampe, Handelsfuldmægtig. Bergen.
Langball, A., Kgl. Fuldmægtig.
Lange, Rigsarchivar. Christiania.
Langhoff, B. S., Boghandler.
Langkilde, Godseier til Juulskov i Fyen.
Lappenberg, Dr. jur., Archivarius. Hamborg. (U. C.).
Larsen, J. E., Conferentsraad og Justitiarius i Høiesteret.
Lassen, N. C. N., Adjunkt i Aarhus.

Lengnich, J. C. L., Capt. og Bogholder under Magistraten.
Levin, J., Cand.
Lewetzau, J. G., Kammerherre, Overhofmarskal, m. m.
Lewetzau, H. F. H., Kammerherre, Generalmajor, Odense.
Levy, C. E., Dr. med., Professor.
Lichtenberg, F., Hof-Jægermester, til Løistrup.
Lichtenberg, H. H., Hof-Jægermester, til Stamhuset Bistrup.
Liebe, G. L., Justitsraad, Hospitalsforstander i Roskilde.
Liebe, J., Etatsraad, Stats-Secretair.
Lindberg, F., Overlæge i Aarhus.
Linstow, Oberst, Kammerherre.
Linnggren, G., Mag. Lund.
Lorck, L., Sognepræst til Hvedstrup og Flynge.
Lund, J. C., Høiesterets-Assessor.
Lüttichau, H. H., Kammerherre, Amtmand. Svendborg.
Lynge, Boghandler.
Løser, E. C., Bogtrykker.
Løvenskjold, Baron til Løvenborg.

Magnussen, B., Provst og Sognepræst til Føllesløv, Sjællands Stift.
Manicus, E., Dr. Flensborg.
Mansa, F. W., Etatsraad, Stabslæge i Sø-Etaten.
Mansa, J. H., Oberst.
Marcussen, Consul i Helsingør.
Marcussen, C. N. E., Sognepræst til Dalby og Thureby.
Marstrand, W., Professor.
Mazar de la Garde, Justitsraad og Postmester i Helsingør.
Meincke, C. H. L., Etatsraad, By- og Herredsfoged i Stege.
Melby, J. C. F. B., Sognepræst til Kundby. Sjælland.
Melchior, H. E., Institutbestyrer.
Milo, Cand. theol.
Molbech, C., Etatsraad, Professor ved Universitetet, m. m.
Molbech, K., Professor i Kiel.
Moltke, C., Greve, Geh. Conf., Kammerherre.
Moltke, Fr., Greve, Stamherre til Bregentved.
Monrad, Collaborator. Flensborg.
Morville, G., Overretsprokurator i Viborg.
Mourier, C. F. L., Høiesterets-Assessor.
Muhle, F. S., Bogtrykker.
Mule, U. C., Sognepræst til Nørre-Lyndelse, i Fyen.
Mundt, J. H., Conferentsraad og Borgemester.
Müller, C. P. Paludan-, Dr., Prof., Rector. Nykjøbing.
Müller, F. Paludan-, Professor.
Müller, Paludan-, Student.

Müller, H. P. A., Universitetspedel.
Müller, J. C., Dr. med., Professor og Stabschirurg.
Müller, C. L., Dr. phil., Professor, Inspecteur.
Münter, B., Dr. theol., Provst og Sognepræst, m. m.
Mylius, J. J., Hofjægermester, til Rønningesøgaard.
Møller, C. D., i Aarhus.
Møller, J. O., Regimentschirurg.
Møller, C. F. L., Cand. theol. Haderslev.
Møller, J., Cand. jur. Viborg.
Mørch, B. H., Overlærer ved den lærde Skole i Randers.

Nathanson, M. L., Grosserer, Redacteur.
Nebelong, Architekt.
Neergaard, J. F., Provst og Sognepræst i Faxe.
Newe, Cand. theol., Skolebestyrer.
Nielsen, Forligelsescommissair og Skolelærer i Aarre ved Varde.
Nielsen, C., Provst og Sognepræst til Kallehauge.
Nielsen, Student.
Nielsen, K. C., Professor.
Nielsen, P. N., Professor.
Nyegaard, Justitsraad. Kokkedal ved Helsingør.
Nyegaard, C. S., Sognepræst i Blistrup. Sjælland.
Nørgaard, P. M. T., Sognepræst til Kirke-Saaby ved Roskilde.

Olrik, H. H., Etatsraad og Kæmmerer ved Øresunds Toldkammer.
Olrik, J. B., Etatsraad og Borgemester i Helsingør.
Olsen, C., Prokurator i Randers.
Olsen, F. C., Prof. Rector i Viborg, Foreningens Correspondent. (C. B.)
Oluffsen, H. F. F. M., Capitain og Kammerjunker.
Ostwald, C. F. A., Dr. jur., Justitsraad.
Otterstrøm, Præst til Langaa. Randers.

Paludan, H., Sognepræst i Nurup. Aalborg.
Paulli, H., Dr. theol., Hof- og Slotspræst.
Pedersen, N., Adjunkt i Viborg.
Petersdorff, Lehnsgreve til Einsiedelsborg i Fyen.
Petersen, A. F., Cancelliraad.
Petersen, H. G., Controlleur under Gen. Postdirectionen.
Petersen, P. C., Cancelliraad, m. m., St. Croix.
Petersen, F. C., Etatsraad, Prof. og Provst paa Regentsen.
Petersen, Helm, Ejer af den Hempelske Boghandel i Odense.
Petersen, L. B., Cand. phil.
Petersen, N. M., Etatsraad og Professor ved Universitetet.
Petersen, Auditeur.

Petersen, N. R., Justitsraad, m. m.
Petersen, Sigv., Cand. phil. Christiania.
Plesner, U. A., Provst og Sognepræst paa Langeland.
Pontoppidan, E. P., Justitsraad og Birkedommer paa Falster.

Quaade, G. J., Kammerherre.
Quist, J. D., Bog- og Nodetrykker.

Raben, Chr., Dr. phil., Kammerherre, Lehnsgreve til Christiansholm.
Raben, Jul., Greve.
Raben, Josias., til Lekkendegaard, Kammerherre.
Raffenberg, M. K., Etatsraad.
Rafn, C., Dr. phil., Etatsraad.
Ramsgaard, Stud. phil.
Rask, H. C., Sognepræst til Bisstinde ved Kallundborg.
Rasmussen, Grove, Stud. theol.
Rasmussen, L., Cancelliraad, Bogholder og Secr.
Rasmussen, M. N. C. Kall-, Prof. det Kgl. Geh. Archiv.
Rathje, Cand. theol.
Ravnkilde, P. S., Byfoged og Birkedommer i Saxkjøbing.
Reedtz, H. C., til Palsgaard, Geh. Cfrraad, Kammerherre.
Regenburg, Etatsraad.
Reimann, C. F., Cand. pharm.
Reiersen, Sognepræst i Fjællerup. Grenaa.
Reumert, L. J. L., Dr. med. og Stadsphysicus i Fredericia.
Reuterdahl, H., Dr. theol. Erkebiskop. Upsala.
Richelieu, L. A. du Plessis de, Sognepræst i Løit ved Aabenraa.
Rieffesthal, Cand. pharm., Odense.
Riise, J. C., Justitsraad og Classelotteri-Inspecteur.
Ring, L., Cancelliraad og Overretsprokurator.
Rist, Capitain.
Robe, J. R. H., Justitsraad. Balls.
Rohde, J. L., Commandeur.
Rohmann, J. B., Sognepræst til Rønninge i Fyen.
Rosendahl, E. P., Professor.
Rosenkrantz, G. C., Baron og Amtmand over Thisted Amt.
Rosenørn, C. P. T., Kammerjunker. Ribe.
Rosenørn-Lehn, O., Baron.
Rothe, L., Kammerherre, Overrets-Assessor i Vestindien.
Rothe, L. A., Professor. Sorø.
Rudelbach, A. G., Dr. theol. Consistorialraad, Præst. Slagelse.
Rung, G., Cancelliraad og Inspecteur ved Vaisenhuset.
Rynning, Provst i Flakstad. Bergen.
Rørdam, H. C., Dr. theol., Sognepræst til Hammer ved Præstø.
Rørdam, H., Cand. theol.

Saabye, H., Generalkrigscommissair.
Sager, H. C., Cancelliraad, Byfoged i Rudkjøbing.
Sandberg, J. B. Vinhandler.
Scavenius, P. B., til Gjørslev og Klintholm, Kammerherre.
Schabe, J., Sognepræst til Nebbelunde og Sædbinge, Lolland.
Schabe, J. S., Sognepræst til Grimstrup og Aarre, Ribe Stift.
Scharling, C. E., Dr. og Prof. theol.
Scheel, A. W., Dr. jur., Kammerherre, Generalauditeur.
Scheel, Siegfr., Greve.
Schiern, F. E., Professor ved Universitetet.
Schiødte, J. C., Prof. Inspecteur ved det Kgl. naturhist. Museum.
Schiønning, N. L., Conferentsraad og Justitiarius i Viborg.
Schiørring, M. J., Provst og Sognepræst, Fruering, Aarhus Stift.
Schlegel, Gouverneur i Vestindien.
Schmidt, C. A., Sognepræst til Halslund og Ølsted i Aarhus Stift.
Schmidt, L. H., Præst.
Schmidt, O. L. E., Catechet i Stubbekjøbing.
Schmidt, J. L., Overretsassessor. Viborg.
Schrøder, J. H., Professor, Bibliothekar i Upsala.
Schøler, C., til Margaard i Fyen, Kammerherre, Oberstlieutenant.
Schwartzbrem, Cand. theol.
Seidelin, B. P., Consistorialraad, Sognepræst til Dreslette, m. m.
Secher, C., Cand. philos.
Selmer, H. P., Justitsraad.
Sibenius, K., Kjøbmand i Maribo.
Sigurdson, J., Inspecteur.
Simonsen, A. E. A., Capt., Regnskabsfører.
Simonsen, L. S. Vedel-, til Elvedgaard, Dr. med., Conferentsraad.
Smidt, C. C., Major og Postmester i Horsens.
Smidt, Edv. F., Capt.
Smith, D., Provst og Sognepræst i Stege.
Smith, H., Auditeur, Herredsfoged i Lundtofte Herred, Aabenraa.
Sneedorff, H. G., Comm. Capt. og Toldinspecteur i Helsingør.
Sommer, A. G., Dr. og Prof. med.
Sommer, Chr., Læge. Slangerup.
Sommersted, A. W., Cancellist.
Speer, F. F., Universitetspedel.
Stage, C. L., Kammerraad og Controlleur ved Finantshovedkassen.
Stampe, Justitsraad og Godsejer, Falster.
Stein, S. A. W., Dr. og Prof. med.
Steenstrup, M. G. G. Dr. phil.
Stenersen, A., Justitsraad, St. Thomas.
Stephens, G., Professor ved Universitetet.
Strunk, Kammerraad, ved Museet for nordiske Oldsager

Stub, C. F., Sognepræst i Ballensbæk.
Suhr, J. S. Bloch-, Dr. phil. og Præst.
Svane, Agent, Roskilde.
Svitzer, H. P., Stiftsprovst i Odense.
Säve, Mag. doc. Upsala.

Tang, Etatsraad, Godseier til Nørre-Vosborg.
Tang, N., Justitsraad, Overrets-Assessor i Viborg.
Tang, P., Præst.
Tauber, F. B., Sognepræst til Eiby og Dalby.
Theil, L. P. S., Capellan, Fuglse, Maribo.
Theisen, M. P., Sognepræst til Lunde i Ribe Stift.
Thomsen, C. J., Conferentsraad, Directeur.
Thorkilsen, C. Sognepræst i Sørbymagle.
Thornam, L., Overlærer ved den lærde Skole i Horsens.
Thorsen, P., Professor og Universitetsbibliothekar.
Thortsen, C. A., Dr, phil., Prof., Rector i Randers.
Thrige, S., Professor, Rector i Haderslev.
Thygeson, Th. G. C. F., Hofjægermester.
Timm, H. A., Sognepræst til Magleby paa Amager.
Timm, M. F. U., Justitsraad og Byfoged i Hjørring.
Trap, Etatsraad.
Treschow, F. W., Geheime-Conferentsraad.
Trojel, O. S., Adjunkt. Nykjøbing.
Trolle Bonde, Greve, Kammerherre. Skaane.
Trybe, E., Confessionarius, Stiftsprovst.
Tscherning, F. E., Major i Infanteriet.
Tüchsen, E., Toldassistent i Kjøbenhavn.
Tüchsen, E. M., Toldinspecteur i Lemvig.
Tønnesen, Kasserer. Sorø.
Tøppfer, Stud. phil. Roskilde.

Ulball, C. P. L., By- og Herredsfoged, Svaneke. Bornholm.
Unsgaard, J., Kammerherre, Indenrigsminister.
Ussing, T. Algren-, Etatsraad og Generalprocureur.
Ussing, L., Professor ved Universitetet.

Waitz, G., Professor, Göttingen.
Baupell, Capt. Helsingør.
Bedel, P. A., Prof. jur.
Weeke, C., Stud. jur.
Wegener, C. F., Conferentsraad og Geh. Archivar.
Weis, E. M., Overrets-Assessor.
Belschow, H. M., Professor ved Universitetet.
Wengel, H. J., Apotheker i Ringsted.

Werlauff, E. C., Conferentsraad, Overbibliothekar og Professor.
Wessel, C. G., Justitsraad, Kæmmererer ved Øresunds Toldkammer.
West, J. V., Sognepræst i Hellested.
Westergaard, N. L., Professor ved Universitetet.
Wichfeld, til Engelstofte, Kammerherre.
Wieselgreen, P., Dr. theol., Provst og Sognepræst i Helsinborg.
Wind, C. A., til Sanderumgaard og Bækkeskov, Kammerherre.
Winge, C. M. S. A., Cancellist.
Winstrup, L. A., Bygningsinspecteur. Slesvig.
Winther, Chr., Professor.
Wissing, Boghandler i Aarhus.
Wissing, Bogtrykker i Viborg.
Worm, R. T., Sognepræst i Rold, Hobro.
Worsaae, J. J. A., Professor.
Vojs, Sognepræst til Værø. Nordlandene.
van Wylich, P. W., Sognepræst i Greve.

Zahle, Institutbestyrerinde.
Zahle, J. E. J., Provst og Sognepræst i Stillinge.
Zøylner, H. N., Thee- og Sukkerhandler.

Øhlenschläger, F. V. L., Adjunkt, i Nykjøbing.
Øllgaard, N. E., Biskop.
Ørsted, A. S., Dr. jur., Geh. Conferentsraad.
Ørum, J. M. N., Klokker ved Vor Frue Kirke.

Athenæum i Kjøbenhavn.
Gøtheborgske Nat. Bibliothek i Lund.
Herlufsholms Skolebibliothek.
Hofbibliothek i Wien.
Lunds Universitetsbibliothek.
Det militaire Bibliothek i Odense.
Sorø Academis Bibliothek.
Studenterforeningen i Kjøbenhavn.

Udsigt

over

Indholdet af nyt historisk Tidsskrift.

1—6te Bind. 1846—56.

I. Historiske Afhandlinger og Bidrag.

(Efter Forfatterne i alphabetisk Orden.)

II. Historisk Literatur og Kritik.

III. Historiske Aktstykker, Documenter, Breve m. v.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

1.

Formaalet for den danske historiske Forening er: deels at vække *historisk Aand* og *Interesse* i Almindelighed; deels at fremme *historisk Konst* og *Talent* og *historiske Studier* og *Arbeider*, vel ikke med udelukkende, men dog altid med nærmest Hensyn til Fædrelandet og den danske Literatur; deels at medvirke til *Opmærksomhed paa* og *Bevaring* af *historiske Documenter* og andre Kilde-Skrifter; deels endelig at bevirke og fremme *Udgivelsen* af *större nationale Arbeider*, henhörende til Danmarks Historie, Geographie, Ethnographie og Archæologie.

2.

Foreningens virkende Kræfter skulle udgaae saavel fra dens arbeidende Medlemmer, som fra saadanne, der, med videnskabelig eller national Interesse for Formaalet, understötte det ved deres Indtrædelse i Foreningen og ved levende Deeltagelse og Medvirkning. Det vil höre til Foreningens uforanderlige Grundbestemmelser: at **ethvert Skrift, som den bekoster udgivet**, saaledes at Forlag og Forlagsret bliver dens Eiendom, **leveres ethvert af dens ordentlige Medlemmer uden Betaling**.

3.

De ordentlige Medlemmer betale et **aarligt Bidrag** af **2 Rdl.**, eller eengang for Alle 25 Rdl. Vil Nogen, af særdeles Interesse for Foreningens Öiemed, enten tegne sig for et höiere aarligt Bidrag end det sædvanlige, eller paa een Gang skjenke den en större Sum: da vil en saadan Gave modtages med Erkjendtlighed, og det vil staae til Giveren at bestemme, om dens Belöb skal indflyde i Foreningens Casse, eller oplægges til Capital-Fond. Contingenten erlægges halvaarligen i Kjöbenhavn til Foreningens Casserer, i Provindserne til dens Commissionairer, hos hvilke Medlemmerne have at modtage, hvad der af de ved Foreningen udgivne Skrifter tilstilles dem. Undlader Nogen i *eet Aar*, efter Opfordring, at erlægge sin Contingent, betragtes han som udgaaet af Foreningen. Indtrædelse i samme regnes altid fra 1ste Januar, mod at erlægge Contingent fra bemeldte Tidspunkt, og nye Medlemmer erholde hvad der i *det Aar*, hvori de ere indtraadte, udkommer for Selskabets Regning.

4.

Foreningen udgiver et dansk **historisk Tidsskrift**, i Hefter paa 8—12 Ark, hvoraf 2 eller 3 ville udgjöre et Bind. Dette Tidsskrifts Indhold skal fornemmelig bestaae af **originale historiske Afhandlinger** og Udarbeidelser, saavel hörende til **Fædrelandets**, som til den **udenlandske** Historie. Tillige kan deri optages kortere historiske Efterretninger og Anmeldelser, utrykte Breve, Documenter og andre historiske Bidrag. Under de historiske Udarbeidelser indbefattes, hvad der i vidtlöftigere Mening regnes saavel til Historien, som til dens Hjelpevidenskaber; hvorfor heller ikke Ethnographie, Geographie, Statistik, Biographie m. m., saalidt som Literaturens og den videnskabelige Culturs Historie ville være udelukkede af Tidsskriftet, saafremt interessante originale Bidrag af saadan Art maatte tilbyde sig. — For enhver **original Udarbeidelse**, der optages i Tidsskriftet, betales Honorar til Forfatteren, hvilket Bestyrelsen bestemmer i Forhold til Foreningens Pengemidler. — Bestyrelsen har derhos nöie at paasee, at der hvert Aar ikke anvendes mere til Honorar og Trykkeomkostninger for Tidsskriftet, eller andre literaire Foretagender, end hvad der af Aarets Indtægter hertil kan være disponibelt.

5.

Foreningen henvender fremdeles, saasnart Mulighed dertil aabnes, sit Formaal og Virksomhed til at fremme Udarbeidelsen og Udgivelsen af större Nationalværker. Saadanne kunne f. Ex. være: a) et **dansk** og **norsk historisk-biographisk Lexikon**; b) en geographisk-ethnographisk og antiquarisk **Beskrivelse over Kongeriget Danmark**; c) et udförligt Værk over **den danske Literaturs Historie**, m. fl. I övrigt vil man, ved de her forud fremhævede Gjenstande for den historiske Forenings Virksomhed, ikke udelukke andre literaire Foretagender, overeensstemmende med Foreningens Formaal, hvis muligen saadanne, med Udsigter til en heldig Udförelse, tidligere maatte frembyde sig.

6.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjöbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem **Bestyrere**, der vælges af Foreningen, med absolut Pluralitet, paa 5 Aar. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem; dog at Udtrædelsen i de förste 4 Aar bestemmes ved Lodtrækning. Den Udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer udvælge imellem sig selv en **Formand** og en **Secretair**.

Bestyrelsen formaaer et af Selskabets Medlemmer i Kjöbenhavn til at paatage sig en **Casserers** Forretninger. Denne

aflægger ved hvert Aars Slutning sit Regnskab, hvilket underkastes **Revision** af to dertil af Selskabet udvalgte Medlemmer, forelægges i Foreningens aarlige Möde og bekjendtgjöres ved Trykken.

I ethvert Stift udseer Bestyrelsen i en eller flere af Stiftets vigtigste Stæder blandt Foreningens Medlemmer en Mand, der vil paatage sig det Hverv, i sin Egn at være dens **Repræsentant** og **Correspondent**, til hvem man i literaire og andre Anliggender nærmest kan henvende sig.

7.

Bestyrelsen holder eengang om Maaneden, eller oftere, om Formanden finder det nödvendigt, et Möde, for at tage Beslutninger angaaende Foreningens Virksomhed. I ethvert saadant Möde maa i det mindste Pluraliteten af Bestyrelsen være tilstede. Den udnævner i fornödent Tilfælde særskilte arbeidende Committeer, bestaaende af Medlemmer af Foreningen, enten i eller udenfor Bestyrelsens Samfund.

8.

Ordentlige Medlemmer af Foreningen optages af Bestyrelsen. I det Tilfælde, at Nogen, som var foreslaaet til Medlem, ikke optages af Bestyrelsen, forbeholdes ham Ret til at lade sig foreslaae til Optagelse i Foreningens næste almindelige Möde. Saavel i, som udenfor den danske Stat, kunne, foruden ordentlige, ogsaa **Æresmedlemmer** optages; ligeledes kunne **corresponderende Medlemmer** optages, men kun udenfor Danmark. Begge erlægge ingen aarlig Contingent, og begges Valg kan alene skee ved Stemmegivning i Foreningens almindelige Möder, efter Forslag af Bestyrelsen. Til Æresmedlemmer og corresponderende Medlemmer udstedes Optagelsesbrev eller Diplom, under Foreningens Segl. Medlemmernes Optagelse bekjendtgjöres offentlig.

9.

Bestyrelsen forestaaer Udgivelsen af Foreningens historiske Tidsskrift, ved Redaction af Secretairen; men saaledes, at Optagelsen af ethvert til Tidsskriftet indleveret originalt Bidrag forhandles og afgjöres i Bestyrelsens Möder. Indleveres til Tidsskriftet et originalt Bidrag, forfattet af et af Bestyrelsens Medlemmer, da tilkalder Formanden tvende Medlemmer af Selskabet udenfor Bestyrelsen som Deeltagere i Bidragets Bedömmelse.

10.

I hvert Aars Januar Maaned indbyder Bestyrelsen den historiske Forenings Medlemmer i og udenfor Kjöbenhavn til et **almindeligt Möde**, i hvilket Bestyrelsen gjör Rede